

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

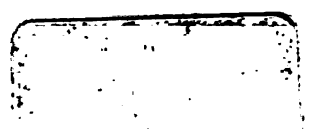
Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

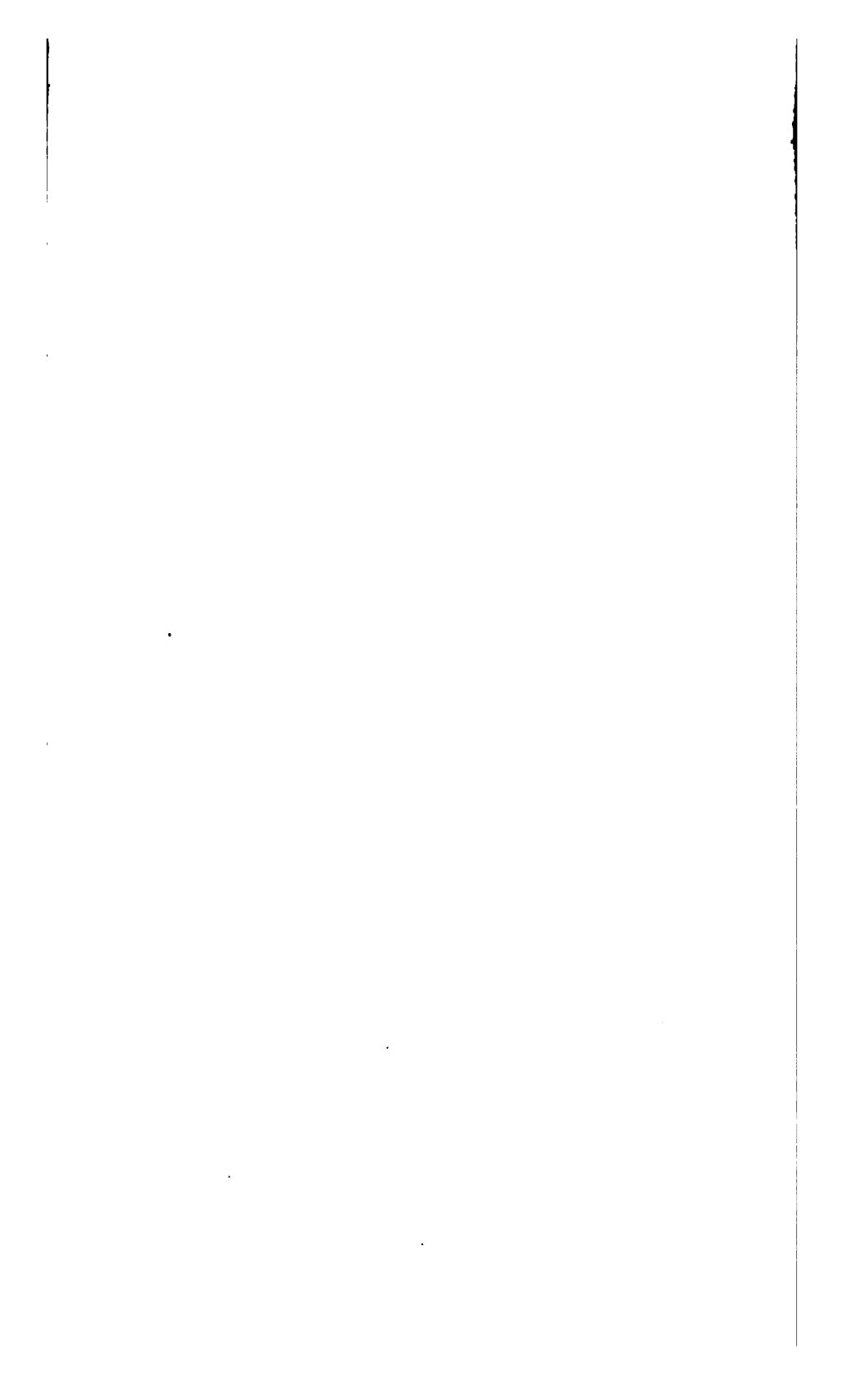
Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

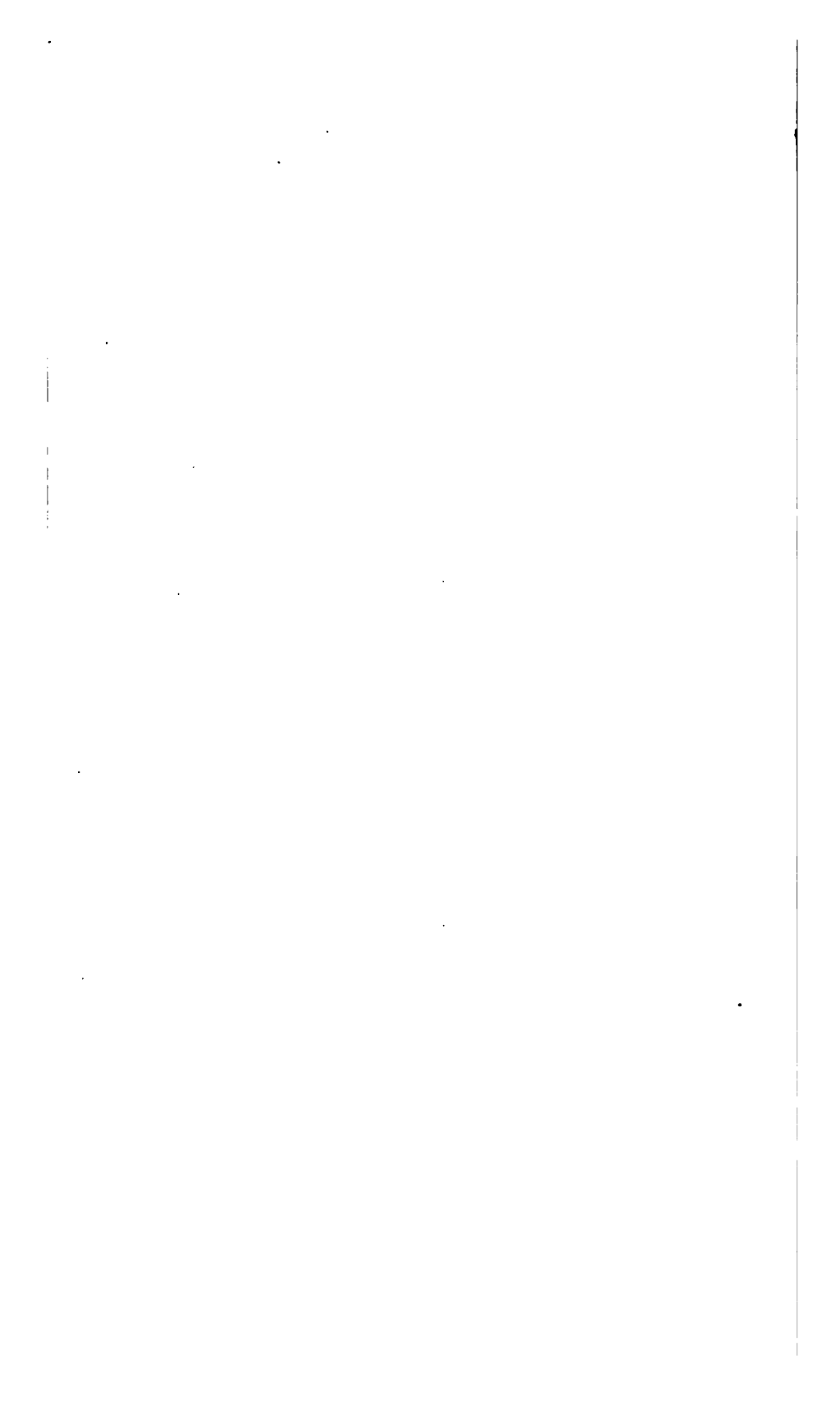

Jensen

111

14/0004?

Janssen

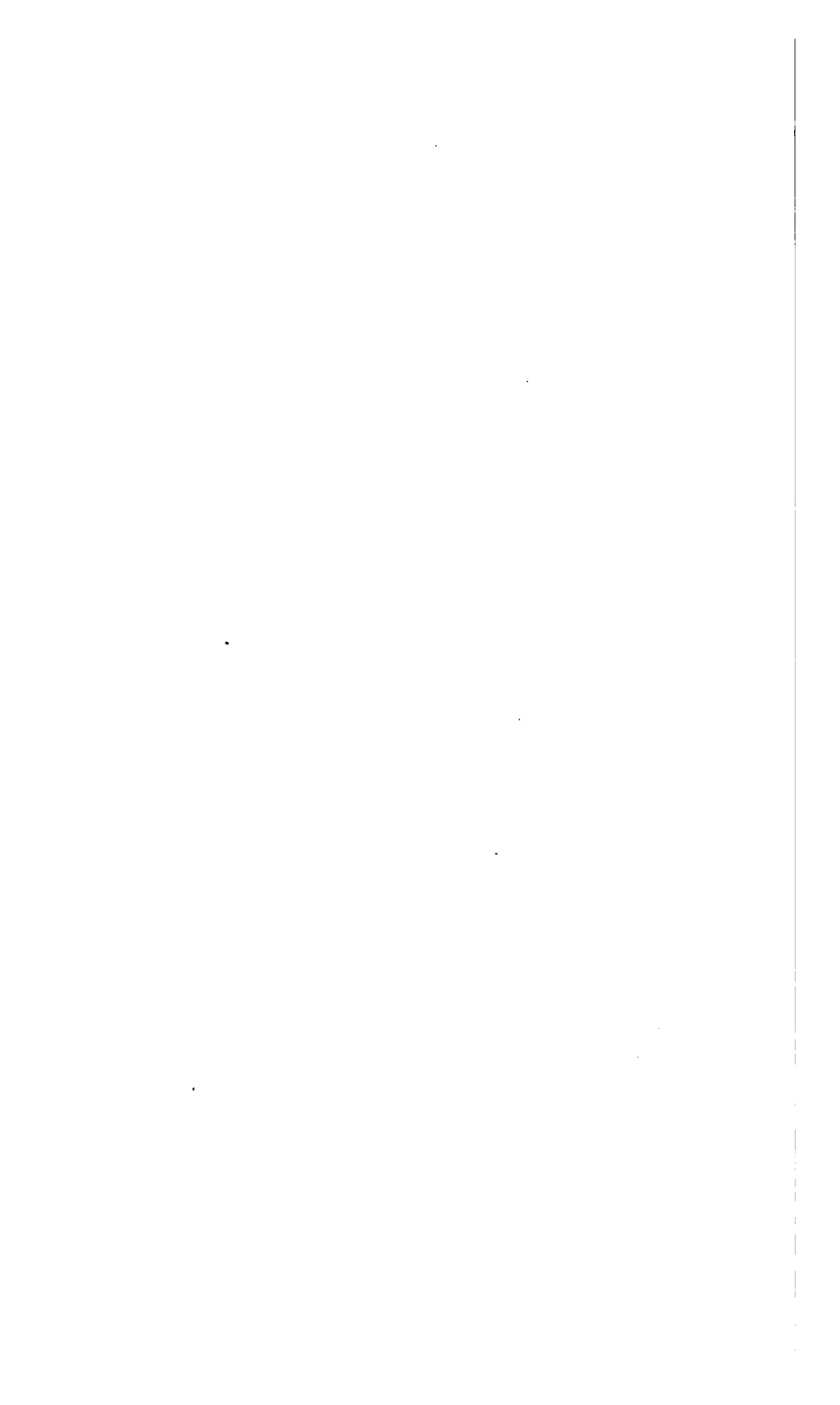
ZOK

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to blurriness.

DE KERKHERVORMING

TE

B R U G G E.

DE
KERKHERVORMING

TE

B R U G G E.

EEN HISTORISCH TAFEREEL VOOR CHRISTENEN, DIE
VOEDSEL ZOEKEN VOOR DEN GEEST EN OP GODS
WEGEN LETTEN,

DOOR

H. Q. J A N S S E N,

PREDIKANT TE ST. ANNA TER MULDEN, LID DER MAATSCH. VAN NED. LETTERK.,
VAN HET ZEEUWSCH, FRIESCH EN HISTORISCH GEN. TE UTRECHT.

IN TWEE DEELEN.

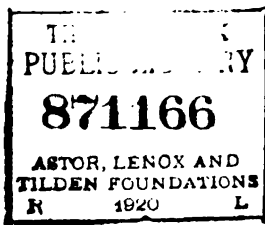
EERSTE DEEL.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.

—
1856.

L. N.

Ziet, ik kom haastiglijk: houdt wat gij hebt, opdat niemand uwe kroone neme!

OPENB. III: 11.

De Roomsche Kerk is het hoogst merkwaardige overblijfsel en gedenkteeken eener geheel eigenaardige ontwikkeling en toepassing, welke het Christendom ten deel viel. Ook zij gewis heeft aan het Christendom, de Christelijke wetenschap en de menschheid diensten bewezen, waarvan wij, zonder ondankbaar en dwaas te zijn, het algemeen en hoog belang niet kunnen miskennen.

N. C. KRIST.

Ned. archief voor kerk. gesch., I, 183.

Dat men de valsche leerstukken alleen met bondige getuigenissen wederlegge en do Schriftuurplaatsen, waaruit de aanleiding tot dwaling genomen is, naar behooren verklare en zelfs tegen de dwalingen, zoo men 't goed vindt, scherpe en geweldige predike. Maar dat men jegens de menschen zelve, die aan de dwalingen onderhevig zijn, een' Christelijke en broederlijke zachtmoedigheid en liefde openbare.

GEORGIUS CASSANDER.

BRANDT, *Kort verh. d. rf.*, aantek., bl. 68.

Het gaat nimmermeer beter met de Christelijke kerk op aarde, dan als zij met kruis en vervolging van den Heer wordt bezocht, en 't gaat nimmermeer kwader met haar, of immers zorgelijker, dan als zij, van alle uiterlijk kruis vrij zijnde, in rust en vrede des levens gesteld is... Dit kunnen wij ook zeer klaar opmerken in de Christenen onzer Nederlanden, die, zoolang zij onder het kruis woonden, zeer vurig in de dienst Gods zijn geweest. Maar als zij nu in openbare gemeenten, waar geene vervolging om Gods Woord open staat, wonen, dan worden zij — God betere 't! — menigmaal slaa-whartig en hun' oude vurigheid wordt in een' goddeloos traagheid en slaperigheid veranderd. En terwijl zij aldus in vrijheid des levens gesteld zijn en zich tot ledigheid en gerustheid begeven, zoo komt de Satan, die nimmer slaapt, en verwekt de ledige harten tot onderlingen twist, gekijf en scheuring; waardoor de toestand der kerk meer verstoord wordt dan door uitwendige vervolging en kruis. Helas, dit is al te vaak waar bevonden!... Zoo kwalijk kunnen de menschen, ondankbaar gelijk ze zijn, den goeden vrede en zegening des Heeren gebruiken. En terwijl zij van de vijanden der waarheid niet vervolgd of gekweld worden, kwellen zij elkander, tot ontstichting van vele menschen. Hiervan is de vrede en voorspoed des levens menigmaal de oorzaak, niet uit zichzelf, maar om der menschen boosheid, die door den vrede — die nochtans alleszins goed is — tot alle ongoddelijkheid verwekt worden. Daarom is de vrede dikwerf veel schadelijker dan openbare vervolging. Door het kruis groeit en bloeit de kerke Gods, ja triomfeert heerlijk; maar door den vrede, die alleszins een zegen Gods is, ligt zij nikwils onder den voet en neemt ze grootelijks af. Gelijk dan kloeke en grootmoedige krijgsknechten, die, in den strijd gewond zijnde, hun bloed zien, te vuriger kampen, alsoo zien wij ook de ware Christenen dan het allervurigst, en worden zij dan gedrongen de luide handen en slappe knieën op te heffen, wanneer zij van alle zijden bevochten worden.

Hist. der vromer martel., fol. 404.

VOORBERIGT.

Toen ik mijn St. Anna ter Muiden zou uitgeven beloofde ik, dat onder de aantekeningen zou voorkomen „eene uitvoerige over de hervorming te Brugge.” Toen het in 1850 in 't licht verscheen heb ik mij tot mijn' smart genoodzaakt gezien die belofte te breken. Ik heb mij deswegens verantwoord in aant. (101), bl. 255. Thans verheug ik mij schier over mijne gedwongene ontrouw. Daaraan is de gedachte over de afzonderlijke uitgave van 't geen ik over Brugge verzameld had, en alzoo de aanleiding tot dit werk, toe te schrijven. Ginds had ik niet dan een' zeer onvolledige schets en een dor geraamte kunnen leveren. Nu heb ik de gebeurtenissen in haar' vereischte ruimte kunnen voorstellen, haar omkleeden, rangschikken en onder hoofden brengen. Daarenboven, de bouwstof, die zich in die zesjarige tusschenruimte voor mij ontdekt en verzameld heeft, is zóó groot geworden, dat, terwijl ik nu met leedwezen zou terugzien op het stukwerk eener aantekening, ik thans aan mijne lezers een geheel mag aanbieden, waarvan ik met eenige vrijmoedigheid darf gelooven, dat men 't althans niet wegens onvolwassenheid verwerpen zal.

Wat de bronnen aangaat, waaruit ik mijne opgaven geput heb, men zal ze steeds met getrouwheid vinden aangewezen: want nog is 't mijn' vaste overtuiging, dat citatiën in geschied-

kundige opstellen een stellig vereischte en allernuttigste toevoegsel zijn. Men zal ontwaren, dat onze oude geschiedschrijvers en menig ander geschrift, ook uit latere tijden, mij gewigtige diensten bewezen. Hoezeer doet het mij leed, dat andere bronnen voor mij gesloten waren of verloren gingen. Zóó behelzen ongetwijfeld de stedelijke archiven van Brugge een tal der wetenswaardigste bijzonderheden. Hoe gaarne zou ik ze met vorschend oog doorzoeken! — Voorts zal een handschrift, berustende op de bibliotheek der Gendsche hoogeschool, ongetwijfeld nog wel merkwaardige bijdragen behelzen. Het is getiteld: „Cort begryp van alles het gone binnen Brugghe ofte daer ontrent geschiedt is sedert het jaer 1571 tot 1583. Beschreven door GUILLAME WEYTS, poorter van Brugghe”¹. Vermoedelijk echter zal het niet veel onbekends meer bevatten, daar CHARLES COSTIS, door wien het gecopieërd is, het schijnt gebezigd te hebben bij de opstelling zijner Jaerboeken van Brugge². — Boven alles zou ons een onwaardeerbare bron geopend zijn, indien de nog bestaande acten der synoden en klassen in Vlaanderen, en ook te Brugge, gehouden van 1578—1581, konden ontdekt worden. Zij waren weleer in 't bezit van W. TE WATER, die er voor zijne Historie der hervormde kerke

¹ Het is het 118e stuk, vermeld in de Catalogue des MSS. de la biblioth. de la ville et de l'université de Gand, par le Baron JULES DE SAINT-GENOIS (Gand, 1849), 1er cahier, pag. 133. De baron zegt er van: „Redigée sous forme d'éphémérides par G. WEYTS, cette chronique contient le recit des événements, arrivés à Bruges dans l'intervalle de 1571 à 1583. Elle est suivie d'un résumé succinct des doctrines de la religion luthérienne par le même auteur. — GUILLAUME WEYTS appartenait à une ancienne famille flamande, qui avait rendu de grands services à nos princes. Voir SANDERUS, Flandr. illustr., III, 42 (Hagæ Com., 1735). Il devint en 1626 président du conseil de Flandre et mourut en 1641.” — Het M. S., voegt hij er bij, is „in 4°, 136 pp., copie faite par COSTIS. V. Catal. d'HANE, no. 166. — M. S., n°. 450.”

² Inmers onder de H. SS., waarvan hij heeft gebruik gemaakt, noemt hij, vóór d. I, bl. 1, „GUILLAUME WEYTS Journael 1578.” En in het IIe deel vinden wij 't op den kant geciteerd, niet alleen op het jaar 1578, maar op 1571, 1581, 1582, 1583 en 1584. Zie bl. 264, 275, 278, 317, 323, 328, 330, 338, 367 en 368. Wij zullen hier dus wel aan 't zelfde hebben te denken, waarvan het Gendsche eene copie is.

te Gent veel uit geput heeft. Als zoodanig spreekt hij er van, in zijn Bericht aen den Leezer vóór dit werk, met deze woorden: „het eerste [H. S., waarnit geput is,] behelst de Acten of Handelingen van eenige Synoden en Classen, gehouden in verscheide plaetzen van Vlaenderen, zedert den 29sten Julij 1578 tot den 8sten Maert 1581, maer voornaemtylk in de Vier Ambachten en te Axel, tot welke het ook de meeste betrekkinge heeft, waerom ik 'er omstandiger van zal spreken voor de Kerkelyke Historie van Axel en Axel-Ambacht.” Doch ook deze Historie is ongelukkig niet in 't licht verschenen ¹. Van W. TE WATER kwamen deze synodale handelingen in H. S. in 't bezit van zynen zoon, den hoogleeraar JONA WILLEM, die er ook dikwerf gebruik van gemaakt heeft in zijne Reformatie van Zeeland ². Zij komen dan ook voor onder zijne nagelatene handschriften met dezen titel: „Vollledige Acten der Synoden en Classen van de Gereformeerde Kerke in Vlaenderen gehouden in de jaren 1578—1581, te Gent, Hulst, Brugge, Axel, Zaamslag, Saastinge, Assenede enz., nageschreven en verbeterd uit twee oude Handschriften” ³. Ten gevolge van nasporingen en vriendelyke inlichtingen is 't mij gebleken, dat zij, bij de verkoop van TE WATERS boekerij in 1823, zyn aangekocht door den hoogleeraar H. W. TYDEMAN. Door dezen zyn ze mij welwillend ten gebruike toegezegd; doch in een schrijven van Z. H. Gel. van 29 December 1852 moest ik met diep leedwezen vernemen: „de kerkhandelingen, door mij uit de boekerij van J. W. TE WATER gekocht, heb ik drie malen nagegaan, doch juist dat Brugsche nummer niet kunnen vinden.”

¹ Z66 getuigt SCHARP, in zijne Gesch. en Cost. van Axel, st. II, bl. 212. Ook J. W. TE WATER spreekt in zijn Kort verhaal der reform. van Zeeland, Voorrede, bl. XIV, en bl. 311, van deze »kerkelyke gesch. van Axel en Axel-ambacht, door zynen vader ter drukpers afgeschreven, maar nog ongedrukt.” Reeds in 1758, toen G. VROLIKHERT zyn Vlisa. kerkbemel uitgaf, lagen zij voor de pers gereed. Hij had ze zelf onder 't oog gehad. Zie voorrede v. d. w., XXII, (a), bl. 19 en 108.

² Zie b. v. bl. 311, (1) en (2), en elders veelmalen.

³ Zie Bibliothecæ Te Wateranæ pars altera, sive catalogus etc., quæ omnia publicè distrahentur 28 Oct. 1823 Lugd. Batav. per s. et J. LUCHTMANS, pag. 55, n°. 99.

Mogt het nog eens tot onwaardeerbaar nut der wetenschap in 't licht treden! Ook te Sluis bestonden weleer deze acten der Vlaamsche klassen. Nog in 1638 wordt er in de kerkeraadsboeken melding van gemaakt, toen men een' nieuwe klasse van Sluis of Vlaanderen wilde oprigten, 't welk de classis van Zeeland bijna met geweld beletten wilde en belette. Helaas, ook die zijn verloren! — Een gelijk lot is beschoren aan een ander geschrift van W. TE WATER, waarin de geschiedenis van Brugge's kerkhervorming opzettelijk behandeld is. Er bestonden van zijne hand aantekeningen over de gereformeerde kerk te Brugge en omliggende steden en landen, op welker uitgave hij, in zijne Historie der hervormde kerke te Gent, ten jare 1756 hope gaf ¹. Ook deze had ds. VROLIKHERT in 1758 ten gebruike gehad, „van welke gemeente te Brugge,” schrijft hij, „en derzelve toestand in die tijden breedvoerig handelt de heer W. TE WATER in zijne Vlaamsche kerkelijke geschiedenis” ². Te dien aanzien mede heb ik van professor TYDEMAN de volgende vriendelijke teregtwijzing ontvangen: „het smart mij in de daad, u ten aanzien der papieren, weleer van J. W. TE WATER, zoo lang te leur te stellen. Omtrent het werk van wijlen JONA-WILLEMS vader [over Brugge] weet ik niets te berichten. Ik denk, dat na diens (JONA-WILLEMS) overlijden, dit bij den broeder, ook kinderloos overleden, gebleven is, en ik meen, dat die bevolen heeft, dat alle geschriften, die hij naliet, moesten vernietigd worden!” Zóó is dan hoogstwaarschijnlijk het kostbare gedenkstuk onherstelbaar verloren gegaan, en de geschiedenis van Brugge's hervorming is voor altijd beroofd van hare mildste bron, eens door de bekwaamste hand geopend. De wetenschap betreurt een nieuw vernielingswerk, gepleegd aan haar' edelste schatten! — Wat betreft andere ongedrukte bronnen,

¹ Zie het Bericht aan den Lezer vóór dat werk, de vóór-vóórlaatste bladz.

² Vliss. Kerkhemel, bl. 19. Uit bl. XXII der voorrede, (a), waar TE WATER'S werk betiteld wordt: Vlaamsche en Axelsche Kerkelyke Geschiedenissen, zou men kunnen opmaken, dat hier 's mans genoemd geschrift over Axel en Axel-Ambacht bedoeld wordt. Dan moet daarin ook veel over Brugge zija voorgekomen. Misschien echter heeft VROLIKHERT éen en ander verward.

die mij de grootste dienst bewezen, daaronder moet ik er twee vermelden. Vooreerst, de *articles synodaux* of het zoogenaamde *livre synodal*: een kostbaar handschrift, behoorende tot het kerkarchief der Waalsche gemeente te Middelburg. Voor het gebruik daarvan moet ik mijn' geachten ambtsbroeder J. H. GERLACH, die het mij namens den Waalschen kerkeraad afstond, zeer dankzeggen. Het medegedeelde over de Waalsche gemeente en hare predikanten te Brugge is er schier zijn' ganschen oorsprong aan verschuldigd. De tweede bron, die ik bedoelde, is het archief der stad en dat der hervormde gemeente te Sluis. Aan mijnen vriend J. H. VAN DALE heb ik daaruit onbegrijpelijk veel te danken. Wie nagaat, hoeveel de laatste hoofdstukken, vooral dat over de vlugtelingen, daardoor hebben gewonnen, zóó, dat men ze bijna geheel van hem ontleend mag noemen, zal hem met mij de vurigste erkentenis toebrengen. Laat mij hier den dank mijns gemoeds ontboezemen aan allen, die mij, op welke wijze ook, de behulpzame hand boden. En laat mij de dringende bede er bijvoegen, dat alwie nog iets tot volmaking van mijn werk weet toe te voegen mij zijne hoogst welkome aanmerkingen en toelichtingen niet onthoude.

Dat ik in eene geschiedenis der kerkhervorming ook de doopsgezinden in mijn' gezigtsskring heb opgenomen zal, vertrouwd ik, niet dan goedkeuring verwerven. Zij toch beslaan een' zóó ruime en tevens zóó eigenaardige plaats op den akker der hervorming, dat alleen bekrompenheid hen voorbijzien en niet dan groot nadeel voor de wetenschap door die terzijdestelling ontstaan kan. Ware mij van 't aanzijn eener Lutherische gemeente te Brugge iets gebleken, ofschoon ook broeder CORNELIS van de Lutheranen dier stad melding maakt, ik had het evenmin verzwegen. Aan dit mijn inzicht is het toe te schrijven, dat de titel niet spreekt van de hervormde kerk, maar van de kerkhervorming te Brugge.

Wat den vorm des verhaals betreft, ik heb getracht door indeeling, stijl en omkleeding een geheel te vormen, dat zich als een boek voor beschaafde Christenen met genoeg laat lezen. Daartoe zijn alle aantekeningen, die naar geleerdheid zwemen, van de tekstbladzijden naar eene haar eigene plaats verwezen. Daartoe zijn aanverwante gebeurtenissen, waar ze tot opheldering

en verlevendiging dienen konden, niet zelden ingeweven. En staat daar desnietteenstaande nog vaak een dor gedeelte, men wijte het aan den prozaischen aard der zaken zelve, wier opgave door de wet der noodzakelijkheid geboden werd. Wie historische tafereelen enkel tot vermaak wil lezen, die bewandelt een' dwaalweg. Ik heb gepoogd, zooveel ik vermogt, aan de eischen onzes tijds voldoening te geven. Mogten die eischen niet overdreven en ik niet geheel geacht worden, billijke verwachtingen te hebben teleurgesteld.

Verblijden zal ik mij, als ik ook voor opzettelijke geschiedvorschers bijdragen geleverd heb, waarin hun dorst naar wetenschap niet zelden gelescht werd, waardoor somwijlen een' aangename verrassing hun bereid is geworden en waarvan zij niet zonder zelfvoldoening scheidde.

Maar boven alles zal ik mij verblijden, wanneer ik door dít historisch tafereel een leesboek heb gegeven, dat bevordertijk is aan de waarachtige wijsheid en ernst des levens, dat het geloof versterkt aan de wondere wegen van het aanbiddelijk Godsbestuur, dat de dankbaarheid verhoogt aan Hem, Die Zijn helder Evangelielicht in CHRISTUS over ons schijnen liet, en dat de liefde doet groeijen in het hart der Christenen en op den bodem van Nederland! Dat Zijn' gunst het gebiede!

St. Anna ter Muiden,
9 Junij 1856.

H. Q. J.

De zestiende eeuw onzer jaartelling, met hare groote gebeurtenissen, is altijd een hoogstmerkwaaardig tijdperk van beschouwing en onderzoek voor den geschiedvorscher geweest. Één' der ongedachtste en reusachtigste omwentelingen zag zij plaats grijpen en den heldhaftigsten strijd voeren voor burgersvrijheid, voor Godsdienst en geweten. Voor den protestant heeft zij daarom eene eigene aantrekkelijkheid. En wij, Nederlanders, staren met bijzondere voorliefde op de schoone bladzij, die ons vaderland beslaat in de geschiedenis dier roemrijke dagen.

En werwaarts rigten onze blikken zich dan eerder, dan naar het toenmaals zóó verlichte en bloeiende Vlaanderen? 't Is dáár toch, dat wij het hoofdtooneel aanschouwen van den grooten worstelstrijd en tevens de wieg der onvergetelijke kerkhervorming. 't Is dáár, dat wij het brandpunt zien van Spanje's magt en werkzaamheid, maar tegelijk van de geestdrift, die onze vaders bezielde, en van den heldenmoed, waarmede zij den geduchtsten vijand trotseerden. 't Is dáár ook, dat wij 't morgenrood zien opgaan van het licht, dat eens gansch Nederland bestraalde. Wel is waar, slechts korte jaren zien wij er de

zon aan den hemel schijnen, om straks er weg te zinken voor altijd. Maar helder, koesterend, weldadig was die zonneglans, en juist daarom boeit dat schijnsel zóó sterk ons opmerkzaam oog, omdat het zóó luisterrijk was en zóó ras voorbijgaand tevens: 't is als een' schitterende luchtverheveling in de donkerheid der nachten, waarop wij staren in gespannen' bewondering. Zie, hoe de reformatie dáár opentlijk en algemeen gehuldigd wordt door overheid en volk, in dorpen en steden: hier Antwerpen met zijn' gemeente vol bloei en levenskracht; dáár Gend met zijne kweekschool voor Evangelicidienaars; ginds Brussel met zijne dertien Godsdienstleeraren ¹. Inderdaad, de zuidelijke Nederlanden vormen een' schakel, zóó gewichtig in de historie der hervorming onzes vaderlands, dat wij hare opkomst, haren gang, haar' geest niet regt begrijpen; dat de keten verbroken is, als wij dien schakel wegnemen.

Het belang der hervormingsgeschiedenis van Zuidnederland is dan ook, vooral in den laatsten tijd, volmondig erkend geworden en heeft haar tot een geliefkoosd onderwerp van studie gemaakt. Die met grond over onze Nederlandsche hervormde kerk geschreven hebben, zij hebben te regt den invloed van Vlaanderen op haar doen uitkomen, gewezen op het grootte aantal van Vlaamsche leeraren en hoogleeraren, herwaarts overgetreden, aange- toond, wat Vlaamsche elementen in onze kerk zijn ingedrongen ². Menige hoogstbelangrijke bijdrage tot de kennis van Vlaanderens reformatie is geleverd geworden ³. De onschatbare handelingen der synoden in Brabant en Vlaanderen onder 't kruis, waarin zich de oorsponkelijke geest der Nederlandsche hervormde kerk zóó heerlijk afspiegelt, zijn aan 't licht gebracht ⁴. Ja reeds eene eeuw bijna geleden heeft de ijverige WILLEM TE WATER ons in zijne » historie der hervormde kerke te Gent'' een' schat van bijzonderheden medegedeeld ⁵. En de

geleerde ADRIAAN UYTENHOVEN gaf in het laatst der vorige eeuw zijne » geschiedenis der hervormde kerke te Antwerpen" ¹.

Iedere nieuwe bijdrage tot de geschiedenis der kerkhervorming van Zuidnederland kan derhalve niet anders, dan ons, Noordnederlandsche protestanten, een' levendige belangstelling inboezemen. Ik durf mij dan ook met die belangstelling vleijen, als ik het waag eene proeve te leveren van geschiedkundig onderzoek naar 't geen ten aanzien der reformatie in het grijze Brugge, Westvlaanderens hoofdstad, is voorgevallen. 't Is waar, ter beoordeeling van het oorsponkelijk en eigenaardig karakter der Nederlandsche hervorming zal het ons niet zóó rijke stoffe en zóó verrassende uitkomsten aanbieden als wij van elders opzamelen. 't Is waar, Brugge's invloed als hervormde stad is niet zóó sterk geweest als van sommige steden in het zuiden. 't Is waar, der Roomschegezinden geest en aanhang is er nooit zóó gansch te niet geweest, het vuur, te Wittenberg ontstoken, heeft er nooit zóó algemeen en schitterend gebrand als in vele andere plaatsen. Maar daarom verdient Brugge niet veronachtzaamd te zijn in een boek en vergeten in een register, waarin Antwerpen, Gend en Brussel eene plaats erlangen ². Daarom mogt een WILLEMS het niet verzwogen laten, waar hij slechts de drie vermelde steden in ééne adem opnoemt, als waarin de Roomsche-katholieke Godsdienst eenigen tijd is verboden geweest ³. Neen, de hervorming te Brugge, ofschoon niet van dat belang als die van Gend en Antwerpen, verdient nogtans niet minder eene monographie, dan die van deze steden verworven heeft. Het aanzien der stad, de opgang der reformatie in hare muren — zij die al niet zóó luisterrijk geweest als elders — geven haar daarop volle aanspraak. Ja het aantal der beroemde Godgeleerden of vermaarde hervormden, in haren schoot geboren, voor zooveel nog maar de geschiedenis hen tot

onze kennis heeft gebragt, doet ons van hare gemeente iets groots vermoeden ¹.

Wij willen dus met aandacht en belangstelling de hervorming te Brugge gadeslaan en houden ons vooraf reeds verzekerd, dat wij hier niet alleen aangenaam voedsel zullen vinden voor onzen geest, maar ook menige bijzonderheid, waardoor ons Christelijk geloof versterkt, onze wijsheid verrijkt, ons leven geheiligd en het Godsbestuur verheerlijkt wordt!

Wij kunnen in de hervormingsgeschiedenis van Brugge vijf tijdperken of afdeelingen onderscheiden, wier karakter wij op deze wijze uitdrukken:

- I. De gemeente, geboren en opgroeiend in 't verborgen (1550—1566).
- II. De gemeente, opstaande en voortredende in het licht (1566, 1567).
- III. De gemeente, onderdrukt en teruggetrokken in den schuilhoek (1567—1578).
- IV. De gemeente, herlevend en gevestigd in zegepraal (1578—1583).
- V. De gemeente, bestormd en verdreven in den vreemde (1583, 1584).

Naar deze volgorde zal zich de gang van ons onderzoek inrigten.

E E R S T E T I J D P E R K.

**VAN DE AFKONDIGING VAN HET KEIZERLIJK PLAKKAAT
VOOR DE INQUISITIE TOT AAN DE OPENBARE PRE-
DIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN.**

1550—1566.

Met koningrijk der Hemelen is gelijk het mostaardzand.

MATTH. XIII: 31

DE GEMEENTE, GEBOREN EN OPGROEIEND IN 'T VERBORGEN.

I.

HET ONTSTAAN DER HERVORMING TE BRUGGE.

Brugge, eens de koopstad der wereld, had in den aanvang der zestiende eeuw nog zijn' alouden luister niet verloren. Wel had het oproer tegen den aartshertog MAXIMILIAAN op het laatst der 15de eeuw aan de koningin der noordsche handelsteden een' slag toegebracht, waarvan zij zich nooit heeft kunnen herstellen ¹; maar het leven, langzamerhand teruggekeerd, stroomde haar nog door de aderen. De glansrijke inhuldiging van KARL V in 1515 als graaf van Vlaanderen, binnen hare muren, kan getuigen van haren rijkdom en bloei ². Nog vloeiden er de schepen zaâm uit allerlei streken der aarde. Nog stroomden er dagelijks de bewoners der omliggende steden en dorpen heên, om er het ongebleekte lijnwaad in te voeren, waaraan die onnavolgbare karmozijnkleur gegeven werd, die Brugge sinds eeuwen had bereemd gemaakt ³. Nog bragt iedere marktdag een' tallooze menigte van landlieden in haar midden. Is het wonder, dat de hervorming, die elders zóó schitterend opging, ook haar licht

deed doordringen tot de oude handelstad en van dáár haar' stralen schoot rondomme?

Zóó was het de koophandel vooral, die de deur opende, waardoor de magtige en zegenende eeuwgeest intoog in het nog zóó rijke en bloeiende Brugge. Wij vinden dan ook naderhand de aanzienlijksten der stad onder de aanhangers der hervorming en »de rijke koopliëns» onder hare voorstanders ¹. LUTHERS schriften werden, in weêrwil en zeker ook wel ten gevolge van het doemvonniss, door de Godgeleerden der Leuvensche hoogeschool den 7^{den} November 1519 er over uitgesproken, al vroeg in Nederland, ook in de zuidelijke gewesten, met gretigheid gelezen. En was de levendige handel de weg, waarlangs de denkbeelden en schriften der hervormers ook te Brugge werden ingevoerd, zij vonden er zielen, die ze opnamen en er met warme belangstelling voor klopten. Niet LUTHER alleen, ook ERASMUS, MENNO EN CALVIJN verkregen er talloze lezers en volgelingen. Want er woonde een VIVES met andere geleerde en godvruchtige mannen; en er woonde een CASSANDER, die onder zijne stadgenooten geestverwanten en vrienden had bij menigte ².

Met de gedachte aan deze gesteldheid twijfelen wij er niet aan, of ook Brugge heeft vroeg reeds de zaden der reformatie in zich opgenomen, al vinden wij daarvan niet zóó vroeg als elders uitdrukkelijke melding gemaakt. Reeds in 1521 werd er moedig in den geest van LUTHER gepredikt en krachtig voor de hervorming gearbeid door den voortreffelijken Augustijner monnik JACOBUS SPRENGER of PRÆPOSITUS, die hoog met LUTHER en zijne schriften was ingenomen en wederkeerig door hem bemind werd, die ook door ERASMUS werd hooggeschat en vereerd. Hij werd, na te voren reeds uithoofde zijner hervormingsgezinde gevoelens te zijn gevangen geweest, andermaal om dezelfde reden te Brugge gevat. Wij mogen onderstellen, dat zijn woord en werk er niet vruchteloos is ge-

weest en er zaden heeft achtergelaten, die in veler harten bewaard en ontkiemd zijn ¹.

't Is echter eerst in 1550, dat wij een berigt aantreffen, waaruit zich het daarzijn van hervormingsgezinden te Brugge vermoeden laat; een berigt, dat ons met het oog op de boven vermelde rustelooze gemeenschap tusschen stad en land eerst regt verklaarbaar wordt. In dat jaar, lezen wij, was de hervorming dermate in Westvlaanderen toegenomen, dat deze provincie » zeer bloot is geworden, zoo van handwerksvolk als van rijkdom, » toen men aldaar het beruchte plakkaat, waarbij de inquisitie werd ingevoerd, had afgekondigd ². Brugge wordt hier wel is waar niet met name aangeduid, misschien zelfs meer bijzonder het zuidelijk Vlaanderen bedoeld; maar toch, zullen wij de voornaamste stad uitsluiten, waar het gansche gewest vermeld wordt? Zou niet veeleer ook deze stad een' hoofdbron geweest zijn, waaruit voor landvolk en ambachtlieden het water des levens vloeide?

II.

VERVOLGING DER HERVORMDEN. GODSDIENSTIGE VERGADERINGEN.

Vinden wij in het bovengenoemde berigt noch vroeger de stad genoemd, zooveel te duidelijker springt zij twee jaren later te voorschijn. 't Was in 1552, dat er te Brugge een' » zeer groote vervolginge » plaats greep ³. En deze uitdrukking doet ons met grond vermoeden, dat er de hervormde gemeente reeds talrijk was. CORNELIS VOLCKAERT, een goudsmid, HUBRECHT de drukker en PHILIBERT, een schrijnwerker of molenaar, werden gevangen genomen, beleden vrijmoedig de waarheid en bevestigden deze belijdenis met hun' dood. Ook PIETER LE ROUX deed voor den ganschen raad een' krachtige en wijdloopige belij-

denis van zijn geloof. Hij werd mitsdien veroordeeld, om levend verbrand te worden » en is alzoo met groote standvastigheid den Heere opgeofferd.”

Een gelijk lot onderging **KAREL DE KONINCK** of **CAROLUS REGIUS** in 1557. Uit zijne schuilplaats **Eenden** was hij terug gereisd, om zijne Vlaamsche geloofsbroeders te bezoeken. Welcer **Karmeliter** monnik te **Gend**, gevoelde hij op **Vlaanderen** steeds een' innige betrekking. Van **Antwerpen** vertrok hij naar **Brugge**, » alwaar,” lezen wij, » terstond hij hem gekomen zijn allen, die den Heere liefhadden, en hongurig waren naar de gerechtigheid Gods, door zijn woord te smaken.” De gersteljkheid echter, door list vernomen hebbende » waar hij met de Christenen vergaderen zoude,” heeft hem, uit het huis gaande, in de **Ezelstraat** gevangen doen nemen. Na vele en lange twistgesprekken in zijnen kerkker tuschen hem en de priesters en monniken, na vergeefsche bede en vermaning van zijn' broeder om het monnikskleed weder te aanvaarden, na verwerping der uitlokkendste beloften leed hij te **Brugge** op den 27sten April zijn vreeselijk vonnis.

Reeds doet het medegedeelde ons denken aan eene gemeente met een' vergaderplaats en een' voorganger. Wij hebben dan ook een getuigenis van elders, dat er te **Brugge** ten jare 1558 eene » heimelijke gemeente van Calvinisten” bestond, tot welke velen toetraden ¹.

Doch niet alleen tegen de Calvinisten, ook en vooral tegen de doopsgezinden woedde het vuur der vervolging. Wij lezen van een' broeder, genaamd **JACOB DE SWARTE**, die met **HANSKEN VAN DEN BROEKE** in 1558 van **Oostende** naar **Brugge** ging, om aldaar de predicatie van Gods Woord te hooren. Zij werden er met meer anderen gevangen en hebben eindelijk, ter dood veroordeeld zijnde, » omtrent **St. Jan** (24 Junij) vromelijk hun leven geëindigd om het getuigenis des Evangeliums.” —

Voorts geschiedde het in 't jaar 1561, des avonds vóór St. Maartensdag, dat er te Brugge eenige doopsgezinde Christenen vergaderd waren. Zij werden overvallen en twaalf van hen in hechtenis genomen. Op twee achtereenvolgende dagen, den 10^{den} en 11^{den} December, ondergingen deze ongelukkigen het doodvonnis. Den eersten dag werd het ééne zestal en den anderen het overige geworpd en verbrand. De geschiedenis heeft de namen dezer geloofshelden, naar verdienste, vereeuwigd. — Nog een bloedgetuige was NICASEN VAN AELMEERS. In het jaar 1562 is hij om het geloof »gevangen te Brugge. En als hij door geenerlei pijn noch torment van zijn geloof af te trekken was is hij veroordeeld en verbrand geworden” ¹.

Wij moeten nog gewagen van een ander vonnis, voltrokken aan een' doopsgezinde te Sluis, omdat het ook met Brugge in eenig verband staat. MICHEL RAETGHEERS of RATGHEERS, mandemaker van beroep, geboren te Aardenburg, had te Brugge onderscheidene redenen gehouden, strijdig met de leerstellingen der Roomsche kerk, en was deswegens veroordeeld tot zekere boete of »beteringe,” die door hem niet was nagekomen. Veeleer had hij, ten smaad der justitie, zich verstout de sacramenten der Roomsche kerk te verachten en bijzonder te laken den doop, dien hij als kind ontvangen had. Alle pogingen, om hem van zijne gevoelens terug te brengen, waren vruchteloos geweest. Niettegenstaande de moeite, door de geestelijkheid aangewend, om hem tot andere gedachten te leiden, was hij in de belijdenis van zijn geloof standvastig blijven volharden; ja bij hem was een geschreven boekje gevonden, waarin zijne stellingen ontwikkeld stonden. Deswegens werd hij veroordeeld, om te gelijk met dat geschrift verbrand te worden, zullende zijn lijk door het stedelijk geregt aan een' galg worden gehangen. Dit verschrikkelijk vonnis is te Sluis ten uitvoer gebracht den 15^{den} Maart 1563 ².

III.

DE GEMEENTE ONDER EEN' VOORGANGER.

Dachten wij bij het opgegevene omtrent CAROLUS REGIUS reeds aan eene godsdienstige vergadering onder de leiding eens voorgangers, hoorden wij van de heimelijke gemeente der Calvinisten in 1558, zagen wij de doopsgezinden zaâmgekomen om de prediking van Gods Woord te vernemen, de hervormde gemeente te Brugge treedt eerst in 1564 als zoodanig duidelijk te voorschijn. 't Is waar, wij lezen nog van de » broeders uit Vlaanderen, » die in 1557 brieven schreven aan die van Emden, in dien zin, dat wij er in de eerste plaats bij denken aan de broeders te Brugge ¹. Ook wordt van de Christelijke kerken in Vlaanderen en van de dienaars aldaar in 1564 derwijze melding gemaakt, dat wij er ook Brugge in onze gedachten bij insluiten ². En zóó vermoeden wij mede, dat CHRISTOPHORUS FABRITIUS, die te Brugge geboren en Karmiliter monnik was geweest, toen hij omstreeks 1564 uit Engeland in Westvlaanderen terug kwam, ook zijne geboortestad zal bezocht en zijne geloofsbroeders versterkt hebben ³. Doch al deze berigten zijn te algemeen en te onbestemd. 't Is eerst ten laatstgenoemden jare, dat de Brugsche gemeente bepaald voorkomt, met een' herder aan het hoofd, wiens naam aan de vergetelheid ontrukkt is.

PIETER GABRIËL of PETER GABRIËLS was deze eerste ons bekende predikant der Brugsche hervormden. Hij was zelf in Vlaanderen geboren en daarom, veel in Holland werkzaam zijnde, togenaamd de Vlaming ⁴. In de geschiedenis is hij bekend als één der werkzaamste en moedigste predikers onder het kruis en als een vriend en geestverwant van den zóó merkwaardigen PETRUS BLOC-

civus ¹. Weleer monnik geweest, stond hij reeds vroeg in Vlaanderen en Holland aan de hervorming ter dienste: reeds in 1545 predikte hij met groot gevaar de reformatie in deze landen ². In 1566 werd hij predikant te Amsterdam ³, vlugtte van dáár naar Emden, werd later predikant te Delft en stierf er in 1573.

Deze volijverige man had zich in 1564, zoo niet vroeger reeds, ten leidsman gesteld van de kudde des Heeren, die zich in Westvlaanderens hoofdstad veréénigd had, om God en den Heiland naar 't licht des Evangeliums te dienen. IJSBRAND de orgelmaker was het, die de onversaagdheid en edelmoedigheid had, om de schare dier geloovigen te ontvangen in zijne woning. Hij bewoonde een zeer groot huis en heiligde alzoo zijn' ruime zalen tot een Godshuis. Dáár vloeide het woord des levens uit 's leeraars mond. Dáár luisterde de gemeente naar den Godsode, als naar de sprake eens Engels, eens anderen GABRIËLS, die den Zachariassen en Maria's het morgenrood van een' nieuwen dag, de volle zaligheden van den Vrededorst kwam aankondigen. Dáár klonk misschien ook een gesmoord gezang uit de volle borst. Dáár zeker, dáár stegen op de vleugelen des gebeds de wenschen en verzuchtingen van de kinderen der verdrukking tot den troon van Hem, Wiens arm niet was verkort, Die troosten en verlossen kon gelijk niemand!

Maar helaas! niet lang mogten zich de kweekelingen der hervorming in zóó zalig en broederlijk zamenzijn verheugen. GABRIËLS volgelingen, reeds tot eene gemeente gevormd en geordend, onder 't bestuur van ouderlingen en diakenen, werden jammerlijk uiteengedreven en de gemeenschapsoefening der heiligen verstoord. IJSBRAND zelf, wiens ijver en moed hem eigene veiligheid had doen vergeten, om zijnen broeders en zusters eene godsdienstige vorgaderplaats te leenen onder zijn dak, hij werd den 25ten November 1564 in hechte-

nis genomen en naar den kerker gesleept. De ouderlingen en diakenen der nog zóó jeugdige gemeente moesten zich redden door de vlugt. En de vrees sloeg den geloovigen in 't harte. Den geliefden leeraar durfde van nu af niemand meer herbergen en onderhouden. GABRIËL week naar Antwerpen, » alwaar zijn dienst der gemeente zeer wel te stade kwam" ¹. Van hier kwam de trouwe herder, om zijne kudde niet geheel te verlaten, ééns om de veertien dagen over, ten einde in het diepste geheim, onder weinige vertrouwde vrienden, door het levende Woord des Heeren het geloofsvuur brandende te houden. Ach, ook dit laatste voorregt werd den zóó hard beproefden weldra ontrukkt. De vlam der verdrukking steeg nog hooger. Zij werden als schapen, die geen' herder hadden.

IV.

DE GEMEENTE HERDERLOOS, ONDER HET KRUIS.

Op den 16^{den} April 1565 werd BOUDEWIJN DOMISSENT ² met negentien andere hervormden gevangen genomen. Het was te Brugge » een' gruwelijke vervolging, die dáár dagelijks over de Christenen kwam." Schrik en ontzetting klommen ten top. De godsdienstige vergaderingen werden gestaakt: niemand durfde ze meer bijwonen. Zóó zag dan ook GABRIËL af van zijne veertiendaagsche bezoeken in de hem dierbare gemeente. Waartoe zich begeven naar eene stad, waar de schaapskooi des Heeren den wolfsklauw niet ontgaan kon? Alleen de opperste Herder vermogt haar, de nu eenzame, te bewaren!

Terwijl DOMISSENT in den kerker zuchtte werd het huwelijk van WILLEM ROSE ³ met de geboorte eens kinds gezegend. Tot in de ziel doordrongen met de beginselen der hervorming, kon het hem niet van 't hart, zijn

kind door den doop in de Roomsche kerk te doen opnemen. Wat dan te doen, nu er » te dier tijde geen dienaar des Goddelijken Woords in de Christelijke gemeente te Brugge was?" Hij ontbood den leeraar van Hondscote ¹. En deze schroomde niet, zich, van doopgetuigen verzeld, te spoeden naar de stad, waar het dreigend zwaard was opgehangen. Getrouw aan zijnen last begeeft hij zich naar ROSE's woning, en in 't geheim der binnenkamer sproeit hij het heilige doopwater op het voorhoofd des zuigelings.

Maar de geburen van den naauwgezetten vader, hoe-wel het gebeurde voor hen verborgen bleef, moesten toch alras ontdekken, dat de jonggeborene niet ten doop gedragen werd naar één der openbare heiligdommen. Zij begonnen er onder elkander van te mompelen. Straks geven zij er kennis van aan den beruchten parochiepriester der St. Walburgskerk, ADRIAAN SMOUT, en deze, verbitterd, leverde er zijne klacht over in aan den bisschop van Brugge. Ook ontbood hij den inquisiteur, den geduchten PETRUS TITELMAN, deken van Ronse, die den 8ten Januarij 1566 te Brugge kwam. Straks snelden de twee wraakgierige mannen naar het bisschoppelijk paleis en bragten nu gezamentlijk andermaal eene klacht in, gerigt aan den Brugschen magistraat, als die zeer wél onderrigt was, » dat er wederom een' groote menigte van wederdoopers binnen de stad van Brugge woonde." Blijkbaar werd hier bedoeld op WILLEM ROSE dien men voor doopsgezind hield, omdat men zijn kind nog ongedoopt waande. Het gevolg was dan ook, dat ROSE door den magistraat, die tegen de doopsgezinden ongunstig gestemd was, op den 10^{den} Januarij werd gevangen genomen ². Het geschiedde op helderen dag, in dezelfde kamer, waar de nog zwakke moeder haar kraambed hield. Wie verbeeldt zich niet met medelijden de aandoenlijke oogenblikken, waarin de oudervreugd dezer

echtgenooten door de droevigste scheiding zóó wreed verscheurd werd?

Doch wij mogen niet te zeer in bijzonderheden treden, waar wij vooral op het algemeene onzen blik moeten slaan. Hoe gaarne luisterden wij anders naar een gedeelte der belangwekkende brieven, door *nosse* uit zijne gevangenis aan zijne lieve, met hem éénsdenkende huisvrouw geschreven! Hoe gaarne vertoefden wij anders bij de onderscheidene verhooren, die de gevangene ondergaan moest, en die hij ons in deze brieven zóó eenvoudig en treffend mededeelt! 't Zij genoeg te weten, dat *nosse* op den 2^{den} Maart, ofschoon bevonden geen wederdooper te zijn, door den inquisiteur in 't geestelijk hof te Brugge veroordeeld werd een ketter te wezen, afgesneden en verworpen en op detien punten van beschuldiging den wereldlijken regter overgeleverd, om te worden ter dood gebracht.

Welk lot hem te wachten stond was niet twijfelachtig. Kort vóór zijne gevangeneming waren er tweeëndertig hervormden gegrepen. Twaalf van deze, standvastig in de belijdenis van hun geloof, waren verbrand geworden. De twintig andere hadden, naar 't schijnt, hunne stellingen herroepen en waren ontslagen. Maar naauwelijks losgelaten, of zij hadden er berouw van en traden den vorigen weg weder op. Nog droeg men er leed over, dat zóó groot een getal aan den arm der wraak ontkomen was. Met verkropté spijt over die teleurstelling was *nosse* in de handen zijner vervolgers gevallen en met gelijke spijt was zijne regtszaak behandeld ¹; 't was dus te vermoeden, dat men dezen ditmaal niet zou laten ontsnappen.

Nog lag *DOMISSANT*, nu reeds bijna een jaar, ongevonnist in de kerkmuren. Ook hem zou men doen boeten voor de bittere grievende en *nosse*'s lotgenoot doen zijn in den marteldood. De 11de Maart 1566 was bestemd tot de uitvoering van het dubbele vlockvonnis.

» Als nu deze twee slagtschaapkens uit de gevangenis ten brandoffer geleid werden zag men boven omhoog de zaâmgevouwen handen van BOUDEWIJN DOMISSENTS huisvrouw en van zijne kinderen, die aldaar ook gevangen lagen, door de ijzeren tralieën uitsteken en de vrouw haren man en de kinderen hun' vader met troostelijke vermaning tot standvastigheid en vrijmoedigheid aanroepende; welk jammerlijk schouwspel zeer vele menschen deed weenen. Komende ter plaatse, waar zij hun' offerande doen zouden, om met den vure verbrand te worden, zoo hebben zij malkander zeer vrijmoediglijk versterkt en den Heere JEZUS CHRISTUS met vlijtige gebeden aangeroepen, en zijn alzoo in den Heere ontslapen'' ¹.

Straks zag men uit het midden der verflaauwende vlammen de verminkte lichamen der bloedgetuigen doorschemeren. En weinige oogenblikken later aanschouwde men op het Brugsche Burgplein een uitgebluscht vuur met de asch van twee lijken ²!

V.

DE INQUISITEUR.

Om het verhaalde omtrent de vervolgingen in het regte licht te plaatsen zijn wij verpligt den lezer eenige schreden op den reeds afgewandelden weg terug te leiden. Wij wenschten in de orde der vorige hoofddeelen een' natuurlijken overgang te volgen, uit de onderwerpen zelve geboren, en wilden liever een afzonderlijk hoofdstuk wijden aan den inquisiteur, dan telkens afbreken. Dit hoofdstuk zal dan ook in geleidelijker verband staan tot het volgende. Het vereischt, gelijk we zeiden, onze aandacht, ten einde ons ook van het reeds medegedeelde een waar en helder begrip te vormen.

De invoering der Spaansche inquisitie had in Nederland geweldigen afkeer gevonden. Wel waren er reeds lang vóór 1550 mannen, aan wie het geloofsonderzoek der als kettters verdachten of beklaagden was aanbevolen. Maar hun meer beperkte last en minder dikwerf en heftig optreden bragten hen op den achtergrond en veroorzaakten hun weinig tegenstand. Het Spaansche monster was 't, waarvoor men gruwde en sidderde. Toen nu dat monster ten genoemden jare in Nederland werd losgelaten klommen schrik, ontzetting en verontwaardiging alom ten top. Antwerpen, de raad van Brabant, verzetten zich. Vele steden weigerden het keizerlijk plakkaat te doen afkondigen. Ook Brugge was het een doorn in het oog. De aloude koopstad, waar de handelshuizen gevestigd waren van al de beschaafde natiën der aarde, zag er zich op 't onaangenaamste door belemmerd in hare dierbaarste regten en vrijheden. De vreemdelingen werden er door onderworpen aan het hatelijkst toezigt. De ingezetenen werden er dóór gebracht onder een vernederend juk, waarbij gevangenschap, verbeurdverklaring hunner goederen, marteling en dood hun toegrijsden, waarbij zij zich allerwege verzeld zagen van een' Judas, die al hunne gesprekken beluisteren, al hunne handelingen bespielen en hen verraderlijk leveren zou in moordenaars handen. Geen wonder, gelijk we boven zagen, dat Westvlaanderen, bij de komst van dit onheilspellend verschijnsel door vrees gejaagd, voor een groot gedeelte was ontvolkt geworden ¹.

De magistraat van Brugge dus, nuyverig op het ongeschonden behoud der stadsprivilegiën, bezorgd voor het lot zijner burgers en beducht voor den toorn der vreemde kooplieden, die welligt de stad verlaten en alzoo haar' handel en welvaart wegvoeren zouden, hield met alle pogingen de strenge uitroeping van het keizerlijk bevelschrift tegen. Het werd dan ook aanvankelijk noch hier

noch elders en allermint in de steden naar de letter toegepast. Doch van lieverlede vond het krachtiger handhaving.

De man, tot deze handhaving aangesteld, droeg inzonderheid daartoe het zijne bij. Wie kent niet meester **PETRUS TITELMAN**, inquisiteur van Vlaanderen, wiens naam met de jammergeschiedenis van zóó menigen martelaar verbonden is? **MICHAËL DRIUTIUS**, oom van den tweeden bisschop van Brugge, komt ja voor als één dergenen, die in 1550 van wege den paus en den keizer den last hadden, om in 't geheim Inquisiteurs te zijn¹; maar zelden of nooit zien wij hem dan ook als zoodanig optreden. Anders was zijn gesubdelegeerde, de onderinquisiteur **TITELMAN**, de geduchte deken van Ronse, berucht om zijn' hardvochtigheid en bloedlorst. In 't begin slechts stil en ingetrokken handelende, trad hij al stouter en stouter te voorschijn en ontwikkelde ten laatste het volle geweld zijner wreedheid en woede. Den aanvang van dit jammervol schouwspel en tevens van het verzet des Brugschen magistraats tegen zijne onbeschaamde maatregelen zien wij ten jare 1564. Laat ons daarop den blik vestigen.

Het evengenoemde jaar snelde ten einde. Reeds was het snoer, dat de hervormde gemeente zóó liefelijk verbond, gewelddadig van één gescheurd, en **IJSBRAND** de orgelmaker lag in den kerker gekluisterd. De nooit voldane wraak eischte een ander slagtoffer. Nog was er een voornaam ketter te vervolgen. **TITELMAN** is te Brugge en hij onderneemt het. Hij verzoekt den stadsschout zijne hulpe, maar deze, kennende des magistraats tegenzin tegen dergelijke handelingen, weigert. Nu waagt de inquisiteur eigener gezag een' vermetele poging. Hij zendt des schouts stedehouder, van drie dienaars (rakkers) vergezeld, naar den man, dien hij zich ter prooi gekozen heeft, doet hem grijpen en heenleiden naar de gevangenis. Men verbeelde zich de verholgenheid des magistraats bij het vernemen

eener daad, waardoor 't gezag der wettige overheid zóó overmoedig vertrappt was en geschonden. Het moet voor de gansche stad schitterend blijken, dat men aldus niet ongestraft zijne eer laat krenken, zijn' magt te niete doen. Naauwelijks van het gebeurde onderrigt, of terstond daarop geeft de stadsregering haar bevel, dat men de drie handlangers, tot de volvoering van het geweld gebruikt, zal vatten, in den kerker opsluiten en te water en broode zetten, tot zoolang met de gouvernante dit ergerlijk stuk zou zijn afgehandeld. Nog meer: de deuren der gevangenis werden geopend voor de prooi des inquisiteurs en de ongelukkige werd op 't zelfde oogenblik vrij gelaten. Ja de magistraat liet zijne besluiten door den stadsomroeper op de markt in aller ooren klinken!

Dat de Roomschgezinde partij over die schande, haar aangedaan, en over die openbare versmading des inquisiteurs uiterst ontevreden was behoeft niet gezegd te worden. » Maar de wethouders, in plaats van hierover vergiffenis te verzoeken, begaven zich in allerijl naar de hertogin, en deden hunne klagten, dat de inquisiteur in hunne stad, die nooit gedoogen zou, dat ze in hare privilegiën eenigzins verkort werd, buiten twijfel oproer zou verwekt hebben, ten ware zij zelve door dit middel — misschien wat scherp, maar heilzaam — de gemoe deren des volks in tijds hadden neêrgezet" 1.

De kerkelijken echter, door het gebeurde niet tot meerdere omzigtigheid geleid, bleven denzelfden weg bewandelen. Zeker Engelschman, te Brugge gestorven, had geweigerd de sacramenten naar de wijze der Roomsche kerk te ontvangen. De geestelijkheid ontzeide hem deswegen eene rustplaats bij de dooden der kerk en deed hem in ongewijden grond begraven. Hierover beklaagde zich de Engelsche natie, die een belangrijk deel uitmaakte van Brugge's handelaren, aan den raad van

state te Brussel. Ook ditmaal triomfeerde de zaak der vrijheid. De stadsregering ontving den last, om den doode te doen ontgraven en op gewijde plaats ter aarde te bestellen ¹.

Bij de aanklagte van den magistraat van Brugge over PETRUS TITELMAN voegde zich ook die van de vier leden van Vlaanderen. Zij gaven te kennen, »dat hij zich gedroeg als inquisiteur des geloofs (hoewel hij hun zijn' last nooit had getoond) en zich dagelijks verstoutte, ten nadeele van 's lande oude vrijheden en gewoonten, zonder kennis van zaken, te doen vangen zulke personen als 't hem goed dacht, ja die uit hunne huizen te doen trekken, en huiszoeking te doen buiten weten van de wethouderen, alleen tot zijne hulpe nemende de baljuwen en schouten, die hem in verscheidene plaatsen geen' bijstand durfden weigeren, uit vrees van bij hem verdacht of verklikt te worden. Welke zaak de klagers bevonden van zulk gevolg te zijn, dat, indien zij die langer ongemerkt lieten voorbijgaan, zonder Zijne Majesteit daarvan kennis te doen hebben, en den inquisiteur zulke ongegrijmde en onverdragelijke nieuwigheden lieten gebruiken, te vreezen stond, dat de gemeente oorzaak zou nemen om te muiten en zich ook jegens de justitie op te stellen, waardoor 't land in gevaar zou komen van verloren te gaan. Daarom baden zij ootmoediglich, dat de koning, inziende 't geen voorschreven is en bijzonder de groote en trouwe diensten, door die van Vlaanderen altijd gewillig gedaan, geliefde hen de voorzeide oude vrijheden te laten gebruiken en hen daarin te stijven en te handhaven, gelijk hij die, te zijner aankomst en aanneming van den lande, zoowel in 't bijzonder als in 't algemeen had bezworen, en zijne edele voorzaten altijd onverbrekelijk hadden onderhouden; den inquisiteur en andere geestelijke personen verbiedende, gelijke nieuwigheden en ongehoorde middelen van inquisitiën meer te

gebruiken." Het antwoord der gouvernante luidde, » dat zij hun verzoek wat nader hadden te verklaren, hun tevens bekend makende, dat zij den inquisiteur had belast, dat hij zich in 't uitvoeren van zijn ambt zou gedragen met alle bescheidenheid; hopende. bijaldien zij hem behoorlijken bijstand en gunst bewezen en zorg droegen voor 't onderhouden der plakaten, gelijk zij wisten Zijner Majesteits meening te wezen en hun eigen welvaart en rust betaamde, dat alles wel ten beste zou uitvallen" ¹.

In dat antwoord, hoe beleefd ook, zal wel niemand iets anders zien, dan eene niet onduidelijke beschuldiging van de flauwheid der overheden en een' stilzwijgende bedreiging. Wat wonder, dat de inquisiteur zich in zijn gedrag aangemoedigd gevoelde? Wat wonder, dat wij vernemen, dat hij zijn gezag en regtspraak al verder en verder uitbreidde, zoodat zich de klagten gedurig vernieuwden ²? Wat wonder, gelijk wij hoorden, dat reeds in 't begin van 1565 BOUDEWIJN DOMISSENT met negentien geloofsgenooten naar den kerker werd heengevoerd? Wat wonder, dat hij, na elf maanden gevangenschap, » door 't aandrijven van den inquisiteur TITELMAN" ³ met ROSE in de vlammen omkwam? Zóó werd de spanning van dag tot dag grooter. De inquisiteur tartte den magistraat, en deze, vol wrevel en gekrenkt eergevoel, dorstte naar de gelegenheid, om hem te fnuiken. Toen SMOUT en TITELMAN zich in den vroegen morgen van 11 Januarij 1566 naar ROSE's gevangenis begaven, om hem te onderzoeken, werden zij dra gevolgd door twee schepenen, die hen aan de deur opwachtten, totdat zij uitkwamen. Toen viel tusschen de magistratspersonen en den inquisiteur een gesprek voor, even bits als kort. » Wat drijft u," vraagden de schepenen, » om te komen examineren, zonder ons bijzijn?" » Ik heb daar de magt toe," was het koele antwoord, waarmee de deken van Ronse hun den rug

toekeerde en heenging. Na eene enkele welwillende vraag tot den gevangene, ook betreffende de handelwijze van den inquisiteur, verwijderden zich mede de raadsleden, verstoord en zwijgend ¹.

VI.

DE BISSCHOP.

Onze beschouwingen hebben ons gebragt tot in den aanvang van 1566. Toen deed zich een' andere oorzaak op, waardoor het vuur der verontwaardiging en des wrevels in den boezem des Brugschen magistraats te feller werd opgestookt. Die andere oorzaak was PETRUS CURTIUS, eerste bisschop van Brugge ².

Toen FILIPS in 1560 de vermeerdering van 't getal der bisdommen in de Nederlanden bewerkt had was ook Brugge, van ouds behoorende tot de diocese van Doornik, tot een bisdom verheven. De oprigting dezer nieuwe bisschopsstoelen had algemeenen tegenzin verwekt. De geestelijken, die tot begifliging der nieuwe bisdommen vele goederen moesten afstaan en van hunne oorspronkelijke bestemming vervreemden, kwamen er heftig tegen op. De kerkvoogden, gevestigd op de sinds eeuwen bestaande zetels, zagen met leede oogen de verkleining van hun gebied, de vermindering hunner grootheid en de besnoeiing hunner inkomsten. Aan hunne zijde stonden natuurlijk allen, die onder hen eenige waardigheid bekleedden, en de steden, in wier midden de volle glans van een bisschopshof sedert onheugelijke tijden gestraald had. Ook de wereldlijken waren tegen die nieuwigheid op 't sterkste aangekant. De koning had haar doorgedreven, om aan het geestelijk gezag, in deze onrustige tijden, meerderen klem en luister bij te zetten. Maar nu beschouwde ook gansch Nederland, waarin de vrijheids-

zucht zóózeer ontwaakt was, den koninklijken maatregel als niets anders, dan als een listig stelsel, om de vrijheid in boeijen te slaan, het geestelijk juk loodzwaar te doen klemmen en de hand te leenen aan de gehate Spaansche inquisitie.

Zóó was dan ook de nieuwe bisschop van Brugge » der wet en gemeente zeer onaangenaam.» Nog lag het moordtooneel op den Burg den Bruggelingen versch in 't geheugen. Nog brandde in 't hart van duizenden het vuur van wrok en gramschap tegen den inquisiteur, die het bewerkt had. En zie, nog in dezelfde maand, waarin 't had plaats gegrepen, zestien dagen slechts daarna (27 Maart), daar treedt ook de zóó onwelkome bisschop voor de stadsregering op als medestander en hulpgenoot van den inquisiteur. Hij zendt den magistraat de opgave van eenige punten, die, volgens den inhoud van zekere brieven, die hij zeide kort te voren uit Spanje van den koning ontvangen te hebben, voortaan moesten onderhouden worden. Die punten kwamen hierop neder:

» Dat aan alle parochianen of pastoors belast zou worden, op te schrijven de namen van al de genen, die onder hunne parochie wonen, ook van de t'huisliggers, dienstboden en 't geheele huisgezin; van de buitenlieden bewijs af te vorderen van den pastoor hunner laatste woonplaats; van de gehuwden verklaring en getuigenis af te eischen van den priester, die hen getrouwd had, om te weten, of zij gehuwd waren naar de wijze der Roomsche kerk; op te teekenen de namen en woonplaatsen dergenen, die bij hen ter biecht kwamen, en der kinderen, die zij doopten, benevens de namen der vaders en moeders, peters en meters; zóó ook de namen dergenen, wicr huwelijk door hen gesloten werd.

» Belagende de schoolmeesters, dat de bisschop van Brugge die voor zich ontbieden zou en, na onderzoek van zaken, 't schoolhouden toelaten of verbieden.

» Dat ook den pastoors belast zou worden, naarstig

onderzoek en inquisitie te doen, om te weten, of al degenen, die van de aalmoezen leven, katholiek zijn, ter biecht en ten hoogtijde gaan; en indien zij bevinden zouden, dat eenigen dit niet doen, dat ze dan den armmeesteren bevelen zouden, aan zulken geen' onderstand meer te vorleenen, zijnde deze gehouden, den pastoors te gehoorzamen."

Bij de opgave dezer punten » begeerde de bisschop, dat hem de magistraat ter uitvoering de behulpzame hand zou bieden" ¹.

Wij willen den uitslag van des bisschops poging vermelden met een getuigenis, waaruit wij tevens omtrent zijn verzoek iets nader bepaalds vernemen: » den 27ten Maart, hetwelk was 's Woensdags na half vasten, begeerde de bisschop van Brugge van den magistraat, dat deze hem behulpzaam zijn zou, om het volk te dwingen, dat ze te biechten zouden komen, en daarbij hunne namen laten opschrijven en briefjes ontvangen, die zij na Paschen zouden moeten brengen aan hun' parochiepastoor, om daarmede te bewijzen, dat ze ter biechte en ten sacramento geweest waren. De magistraat wilde den bisschop in deze groote nieuwigheid niet believeu, bezorgd zijnde, dat daardoor groote murmuring onder het volk zou komen, hetwelk meenen zoude, dat dit de Spaansche inquisitie ware, waar men zóó lang van gemurmeld had" ².

Deze poging alzoo mislukt zijnde, schaarde zich aan des bisschops zijde de verbitterde inquisiteur. Hij wendde zich, zoowel uit zijn' eigen', als uit des bisschops naam, tot den raad van Vlaanderen, zich ten hoogste over de wethouders van Brugge beklagende en hen van verscheidene stukken betichtende. Bovendien verzocht hij de inwilliging der volgende punten:

» Vooreerst: dat de schout, de burgemeester van der coupse, de stedehouder, de roededragers en alle andere

ambtlieden terstond en zonder enig uitstel, daartoe verzocht zijnde, gehouden zullen zijn, hulp te geven om te vangen, ja zelve in persoon moeten vangen die men hun aanwijzen zal;

» Dat zij dit ook zullen moeten doen, al ware er niemand van wege den inquisitiemeester tegenwoordig, ook op zijn aanschrijven;

» Zoowel binnen als buiten 's huis, op de straten en elders;

» Zonder gehouden te zijn, eenige voorgaande informatie te toonen, aangezien de kennis van ketterij niet aan die van de wet, maar alleen den inquisitiemeester toebehoort;

» Dat ook de gevangenneming zal geschieden, zonder eenige informatie bij de wet te nemen of die men vangen wil te ontpoorteren » [eerst van hun stads-burgerregt te doen vervallen verklaard worden],” waardoor de aantasting dikwijls uitgesteld en verzuimd wordt;

» Dat men de gevangenen straks zal overleveren in de gevangnissen van 't geestelijk hof of elders, waar het de inquisiteur zal begeeren en hem daarover laten beschikken;

» Dat aan den voorschreven stedehouder, de andere ambtlieden en dienaars in 't algemeen ééns vooral belast zal worden, de vermelde handleening of hulp alom te doen, zonder dat men telkens bij den burgemeester of die van de wet om vergunning of last zal behoeven te loopen, waardoor vele regtsbehandelingen worden verzuimd en de misdadigen vrijgelaten;

» Dat de inquisitiemeester en zijne ambtlieden vrijen toegang zullen hebben, om de kettische gevangenen, door den magistraat in hechtenis genomen, te ondervragen omtrent hun geloof, medestanders en dergelijke, dit in schrift te stellen, zoowel in 't bijzijn van die van de wet als in 't geheim, en dat hun geen beletsel in hunne regtsplegingen tegen degenen, die ter zake van ketterij, volgens de plakaten, zachter dan met den dood zullen worden gestraft, zal gedaan worden,

» Dat de ketters, door den magistraat gevangen en niet met den dood gestraft, niet zullen vrijgelaten worden, zonder alvorens bij hun' wettigen regter, den bisschop of inquisiteur, ondervraagd en gehoord te zijn, en niet dan met kennis van zake, over hunne ketterij genomen, met verzaking en afzwering, als naar regte of anderzins, van den kerkelijken ban ontslagen worden" ¹.

Nog meer andere dergelijke punten van bezwaar waren daarbij gevoegd ².

Deze stoute proeve van den inquisiteur had een nieuw verzet ten gevolge van de vier leden van Vlaanderen tegen de inquisitie. In een tweede en derde request aan de hertogin legden zij hun' sterke bezwaren daartegen op 't klaarste bloot, en verzochten, dat toch de inquisitie, regelregt strijdende tegen hunne voorregten, vrijheden en gewoonten, mogt worden vernietigd, afgeschaft en geheel te niet gedaan, zooveel de wereldlijke personen aangaat. Daarbij toonden zij aan, » dat de inquisitie noch bij de staten van Vlaanderen in 't gemeen, noch bij de vier leden ooit was aangenomen, en dat het hun geenszins in hunne regten verkorten kon, al had zich de voorzeide m'. p. TITELMAN, bij oogluiking van eenige steden of kasselrijen in 't bijzonder, verstoet de voorschrevene inquisitie in 't werk te stellen."

Op al dit verzoeken werd weinig bescheid gegeven en wat er op inkwam bragt nog minder vrucht aan dan het beloofde. Dit bewoog de vier leden, om een vierde request in te dienen, waarin zij zich volgender wijze beklagen:

» Dat zelfs de inquisiteur van de hertogin vier sergeanten verkregen had, en nog twee voor den procureur-generaal van Vlaanderen, om met hem in verstandhouding te zijn en zooveel te beter met zijne zaken voort te varen, zonder de gewone officieren en magistraten der plaatsen aan te zien, en alzoo met der tijd al hun regsgezag (jurisdictie) aan zich te trekken. Zóó had de

inquisiteur onlangs zekeren persoon in 't land van Kadzand doen zoeken, zijn huis met geweld open brekende, niettegenstaande hij aan 't vonnis van den wereldlijken regter had voldaan, en hem achterhaald hebbende, door zijne sergeanten doen aantasten en langs de straten slepen. Welke manier van doen niet dan voor de uiterste strengheid kon gehouden worden en, gevoegd bij zijne andere handelingen, de klagers deed duchten, dat, de zaken in zulk een' staat blijvende, niemand van de inwoners des lands, hoe vroom en katholiek hij zijn mogt, tegen deze inquisitie bevrijd of verzekerd zou kunnen zijn, bijaldien hij in 't kwade oog stond van zijn' hater of vijand en aldus verlaten en beroofd was van allen bijstand der justitie. Ook gevoelden zij zich hoe langer hoe meer bezwaard over de invoering van nieuwigheden, en onder andere, dat er een commissaris alleen gemagtigd was, om met de inquisiteurs verstandhouding te hebben, vermits daardoor hun juk was verdubbeld en het gansche ligchaam der justitie onder éénen mensch en diens bijzondere kennis gebragt, van wien-alléén goed en bloed en al wat iemand met eere bezat zou afhangen. Nogmaals verzochten en baden zij dus, dat men de inquisitie zou schorsen en doen ophouden, en niet meenen, dat dit hun verzoek en dit hun aanhouden andere einden beoelde, dan de bewaring des vredes en der algemeene rust en de dienst Zijner Majesteit, zonder te staan naar eenige verandering van de Godsdienst en het oud katholiek geloof, waarin zij bereid waren tot den dood te volharden" 1.

Ook deze poging der vier Leden had geen' gunstiger gevolg, dan het vroeger beproefde. De landvoogdes vond goed te verklaren, dat de klagers zich met haar vorig antwoord behoorden te vergenoegen.

En de inquisiteur en de bisschop verheugden zich!

VII.

DE MAGISTRAAT.

Doch de inquisiteur en de bisschop verheugden zich niet lange. Onder de vier leden van Vlaanderen behoorde ook de stad Brugge. Had men het geheele ligchaam als zoodanig, waartoe, nevens genoemde stad, ook Gend, Yperen en het Brugsche Vrije behoorden, geweigerd te wille te zijn, één lid afzonderlijk slaagde althans beter. Wij zagen boven, dat de inquisiteur, toen de magistraat van Brugge aan des bisschops eischen niet had willen voldoen, zich, zoowel uit zijn' eigen' als des kerkvoogds naam, gewend had tot den raad van Vlaanderen. Daarop was ook de stadsregering niet blijven stil zitten. Zij was moedig en rusteloos voortgegaan. En zij verkreeg eindelijk door haar volhouden, dat den raad van Vlaanderen de hand werd gesloten en den inquisiteur verboden eenige verdere vervolging te doen ¹. Zóózeer vreesde men, de privilegiën eener magtige stad te schenden, terwijl men elders aan willekeur en ketterjagt den teugel vierde. Zóó was dan Westvlaanderens hoofdstad ten minste beveiligd voor den man der inquisitie; de geweldige was magteloos in haar midden en de magistraat was als verwinnaar uit den strijd getreden.

Doch die magistraat, wiens fiere houding tegenover de dwingelandij, wiens krachtvolle werking voor de zaak der vrijheid wij bewonderen, die magistraat verdient onze meer bijzondere beschouwing. Hij verdient dat als bevorderaar der hervorming te Brugge. Wij vermoeden het reeds uit al wat wij gchoord hebben, dat hij der hervorming gunstig was. En dit vermoeden wordt door vele proeven versterkt en zóó goed als tot zekerheid. Reeds in 1557, toen CAROLUS REGIUS te Brugge gevangen was, ontvangen wij daarvan een sterk bewijs. Wij lezen

van hem, dat hij de monniken, die kwamen om met hem te redetwisten, wederlegde en bestrafte in de tegenwoordigheid der overheid. En » de overheid en de raad merkten wel, dat hij een onverwinnelijk fundament in de Schriftuur had, en sommigen waren ook in hunne consciëntie overtuigd, dat hij de waarheid getrouwelijk voorstond; nochtans door vrees en ontzag voor de bloedgierige geestelijkheid, hebben zij anders gesproken, als de geestelijkheid tegenwoordig was, dan als zij **KABEL** alleen spraken." Zekere heer N. — jammer, dat zijn naam niet wordt uitgedrukt; ongetwijfeld behoorde hij tot de regering — beloofde dan ook, door **REGIUS'** taal verwonnen en in 't hart gegrepen, hem te zullen redden, maar sloeg hem daartoe een voor 't geweten des gevangene onaannemelijk middel voor. De geloofsheld verkoos den dood des opregte boven rijkdom en leven '!

Wat ons, hoezeer van eene partijdige zijde en overdreven, wordt voorgesteld mag noglans, uit vergelijking met hetgeen wij van elders weten, in den grond als waarheid worden aangenomen. Het waren vooral sommige pensionarissen en griffiers der stad, voornamelijk die in Frankrijk gestudeerd en van dáár de gevoelens van **CALVIJN** hadden medegebragt, die nu daarmede den geheelen raad doordrongen. Onder deze was er inzonderheid één, die, tegelijk met een groot deel van den Brugschen magistraat, door eene bul van paus **PIUS V** van November 1568 was in den ban gedaan. Hij had weleer een groot boek geschreven over de geheime pœnitentie van broeder **CORNELIS**, waarvan hij het regterlijk onderzoek gehoord had. Ook had hij den inquisiteur meer kwelling en verhindering veroorzaakt dan al de andere wethouders. Hij was het geweest, die, toen des inquisiteurs promotor, meester **NICOLAAS**, te Brugge een' ketter in de gevangenis van 't geestelijk hof had geworpen, bewerkt had, dat de promotor zelf was in hechtenis genomen.

En door deze handeling van den Brugschen magistraat tegen den inquisiteur was het gebeurd, dat alle overbeden in alle steden en dorpen door geheel Vlaanderen tegen den inquisiteur begonnen waren op te staan, zoodat hij in gansch Vlaanderen in den tijd v.m. twee jaren naauwelijks zestig of zeventig kettters door de justitie had kunnen doen sterven ¹!

Het wordt dan ook meer dan ééns verzekerd, dat de magistraat van Brugge de beweegoorzaak was geweest van het requesteren tegen de inquisitie en de drie andere leden van Vlaanderen daartoe aangestookt en overgehaald had. De vergaderingen over deze zaak werden te Brugge in het diepste geheim gehouden. De Brugsche magistraat, die het plan het allereerst had uitgedacht, hield het hier den leden met allen nadruk voor. Met veel beleid werden eerst die van het Vrije gewonnen, voorts die van Gend en eindelijk die van Yperen. Slechts met groote moeite kon men de laatste bewegen, en 't was alweder de Brugsche magistraat, die » uit haat tegen den inquisiteur » gezegd wordt, het lid van Yperen door zijn berekend overleg tot zijne zaak te hebben overgebogen ².

Ook wordt het meermalen betuigd, dat in het collegie der wet zulken zitting hadden, die de hervormden begunstigen, zoodat deze gewaarschuwd werden voor de gevaren, die hen ten gevolge van raadsbesluiten bedreigden. Zóó had in 't begin van 1566 eene gevangenneming zich slechts tot één' kunnen bepalen, omdat, wegens het uitbrengen van 't geheim der raadsvergadering, de anderen ontsnapt waren. Daarom worden de wethouders van Brugge uitgemaakt voor » geveinsde katholiken, dubbele Christenen, lieden met twee aangezichten. » Zóó poogde men op Zondag, 17 November 1566, de doopsgezinden, in 't Gruithuisbosch vergaderd, te overvallen en in hechtenis te nemen. Doch het mislukte, omdat zij, van den toeleg onderrigt geworden, hunne Godsdienst-

oefening hadden achtergelaten. » Zij hebben, » lezen wij, » ook al hunne vrienden in 't spel, die hen in tijds komen waarschuwen. Helaas, dat de kamer van 't collegie des magistraats van Brugge het gebrek heeft van lekken of ondigtheid! Dat heeft ze van heden of gisteren niet!” ADRIAAN ROBAERT was misschien daarom zóó verre niet van de waarheid, toen hij vóór » zes of zeven jaren” (1559 of 1560) gezegd had, dat hij wel eenigen in de wet zou weten aan te wijzen, die de » herdooperij” toestonden, alhoewel de man uit dien hoofde in zijn hemd, bloots hoofds en bloots beens, met een' brandende kaars in de hand, den magistraat moest komen om vergiffenis bidden '!

Wij zullen dan ook in 't verder beloop der geschiedenis, tot aan het einde toe, de welgezindheid van den magistraat van Brugge voor de hervorming vernemen. Wij zullen hem de prediciën der gereformeerden, zoo niet gedeeltelijk bijwonen, althans zien beschermen. Wij zullen hem gedagvaard zien voor ALBA. Nog dikwerf zullen wij hem ontmoeten en altijd in de voorhoede van den grooten worstelstrijd. Thans verlaten wij hem, hem verlangend opwachtede waar hij ons vóór zal treden. 't Is ons genoeg, hem hier te hebben gekenmerkt als een' steun der hervormingsgezinden.

VIII.

BLIK OP DE GEMEENTE.

Het is een natuurlijk verschijnsel, dat de boog te eerder breekt, hoe sterker hij gespannen wordt: een verschijnsel, dat ook te Brugge wordt waargenomen. Hoe vaster dáár de banden der verdrukking werden toegekneld, des te spoediger sprongen zij van één: juist de strengheid der maatregelen was het middel, om deze te vernietigen. De

mannen des gewelds baanden onwillens den weg, om de zaak der vrijheid te doen zegevieren en hun' eigene ten gronde te bederven. Zij bedrogen zichzelf!

Wij zagen dat bevestigd in de daden van den inquisiteur en den bisschop, die de wederstreving des magistraats uitlokten en alzoo verijdeld werden. Den raad van Vlaanderen werd de hand gesloten en den inquisiteur verboden eenige verdere vervolging te doen. Zóó genoot dan nu de gemeente voor 't oogenblik rust en verkwikte zich in den tijd der verademing.

Doch 't was niet alleen in beperkten kring, dat werking alzoo terugwerking baarde. Hoe zwaarder alom het Spaansche juk prangde, des te ondragelijker werd het, des te krachtiger pogingen waagde men, om het af te schudden. Straks vergaderen meer dan driehonderd edelen, begeven zich in statigen optogt naar de landvoogdes en bieden haar een smeekschrift aan, waarin zij manhaftig zich verklaren tegen inquisitiedwang en onderdrukking ¹. Dat beroemde verbond der edelen, waaruit de geuzen geboren zijn, deed, met het antwoord der regentes op gemeld smeekschrift, den moed der hervormden herleven en bragt hen allerwege uit hun' schuilhoeken te voorschijn ².

Daar nu ook de staten van Vlaanderen hunne requesten tegen de inquisitie omstreeks denzelfden tijd aan MARGARETHA hadden ingeleverd en daar deze in 't midden van de maand April door den druk verspreid werden ³, zoo zal dit mede geen' geringen invloed gehad hebben op de rust der Brugsche hervormde gemeente. Laat ons haren uitwendigen toestand in dezen tijd van verademing, zóó naauwkeurig wij vermogen, in oogenschouw nemen, en aldus met eene zóó juist mogelijke voorstelling van haar dit tijdperk verlaten.

De geschiedenis laat ons uit enkele trekken vermoeden, hoe talrijk en aanzienlijk de gemeente was. De

doopsgezinden. zóó menigvuldig alom en bepaaldelijk in Vlaanderen, maar tevens zóó wreed en zonder verschooning boven alle andere hervormden vervolgd, omdat staatkunde en Godsdienst hen vreesden, als de dwoepers van Munster, waarmede zij onbillijk op ééne lijn geplaatst werden ¹, deze waren nochtans, toen men 't hevigst tegen hen woedde, alleen » in de stad Brugge wel zeven honderd sterk.» Gansch Vlaanderen » en bijzonder Brugge was er overvloedig vol van” ². Wij vernamen dan ook reeds, hoe zij sedert 1558, hunne godsdienstige vergaderingen hielden, en dat er, in weérwil der sterkste vervolging, in 't begin van 1566 een' groote menigte van doopsgezinden te Brugge woonde ³.

Hoe talrijk zullen dan wel de aanhangers van CALVIJN en LUTHER geweest zijn! Voeg daarbij de volgelingen van KRASMUS en CASSANDER, menschen, die wel een open oog hadden voor de gebreken in de Roomsche kerk, maar die zich vooralsnog daarvan niet afscheidden, deels omdat hun de oneenigheid en overdrijving van vele protestanten tegenstond, deels omdat zij eene hervorming van de kerk in de kerk wenschten. Dan eens lezen wij, dat omstreeks 1558 de stad van Brugge vol was van Krasnianen; dan weder, in 1567 en 1568, dat zij vol was van Cassandrianen, zoodat er nauwelijks één geleerd man was, of hij was van » deze Cassandersche lazerije” doortrokken; dan nogmaals, in 1566, dat Brugge vol was van » Lutheranen, Calvinisten, herdoopers en andere sectarissen” ⁴. 't Is waar, deze berigten komen ons van eene niet onpartijdige zijde toe en mogen dus wel eenigzins overdreven geacht worden. Maar ook dan nog is het ontwijfelbaar, dat het getal van opregte en getrouwe Roomschegezinden sterk vermindert bij de schare dergenen, die zich onbedekt der hervorming hadden toegewijd, of althans haar genegen waren.

Letten wij verder op de personen, die aan de zijde der hervorming stonden, wij leeren ze kennen niet alleen als behorende tot de mindere volksklasse, maar vooral ook tot de aanzienlijksten der stad. Als zoodanig is ons in de eerste plaats de magistraat reeds voorgekomen. Toen er na de komst van ALBA, in 1568, scherp onderzoek en toezigt werd gehouden durfde men de hervormden naauwelijks straffen, » omdat ze rijk en fraai gekleed” waren. Het waren » rijke, kostelijke jonkvrouwen en rijke geuzen,” » edelmannen, geleerde mannen en kooplieden.” » Al de geleerde, rijke lieden” waren » besmet en bedorven” door de leerstellingen der hervorming. » Al de rijke kooplieden” hadden hun geld veil, om den oorlog te voeren tegen den koning van Spanje, tot bereiking van welk einde zij zich eens vereenigden bij het hoofd der Calvinisten. Inzonderheid waren het ook de vreemdelingen, de Engelschen en de Walen, gewis als handelaars te Brugge hun verblijf houdende, die zich als openbare onroomschen deden kennen ¹.

Genoeg, om overtuigd te zijn, dat de voorstanders der reformatie te Brugge uitblonken zoowel door menigte, als door aanzien, rijkdom en geleerdheid.

Groei op, gij schoone en jeugdige bloem, terwijl gij rust en u oprigt in de stilte der nachten, nu geen stormwind over u loeit. Straks zien we u bloeijen in de zonnestralen!

T W E E D E T I J D P E R K.

**VAN DE OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN
VLAANDEREN TOT DE KOMST VAN ALBA.
1566, 1567.**

... *Gen'* gorden upgang en vele onrijmordighheid in 't geinour.

1 Tim. III: 13.

DE GEMEENTE, OPSTAANDE EN VOORTREDENDE IN HET LICHT.

I.

OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN.

Het verband der edelen, het weifelen der regentes, het gezantschap naar Spanje ter verkrijging van matiging der plakaten bragt in Nederland een' ademlooze stilte, als vóór het uitbarsten eens onweders. De keizerlijke bevelschriften waren een' doode letter geworden, de aangeboden moderatie wilde niemand aanvaarden en den inquisiteurs zonken de handen magteloos ter zijde ¹. Die doodsche stilstand vervulde de Roomschegezinden met beving en maakte de hervormden stout. Slechts weinige weken verlieden in die werkelooze spanning en de storm brak los. Zij, die te voren geheime vergaderingen hielden, traden nu van lieverlede meer vrijmoedig te voorschijn. In het laatste van Mei 1566 verspreidde zich het gerucht in Brugge's muren, dat Westvlaanderens landvolk zich op vele plaatsen ter Godsdienst oefening in de opene lucht verzamelde.

Geene provincie bood daartoe welligt een' meer veilige

gelegenheid. Hier bedekten uitgestrekte bosschen haren grond, die de schare der geloovigen beschermen konden tusschen hun geboomte. Dáár verhiel zich het gebergte en bood zijne toppen tot een onbelemmerd uitzigt voor het oog der wakers, terwijl het zĳn' dalen uitbreidde, om de godvruchtigen op te nemen in hun' schoot. Ginds werd de zeekust omzoomd door een bolwerk van duinheuvels, wier hoogten en laagten een' schuilplaats boden tegen de winden, een' kansel voor den Godsprediker en een' wachttoren naar de ééne zijde, van waar men slechts den vijand verwachten kon. En nu, die bosschen werden de Gotbische tempels, tusschen wier pilaarstammen en onder wier gewelf van loof en takken de zóó lang vervolgden zich vereenigden ter Godsvereering. En elders klonk eene bergpredicatie, als weleer op Galilea's heuvelen de Mond der Waarheid weërgalmen deed. En dáár, bij het strand des oceaans, vermengde zich het psalmgezang met het gedruisch der golven. 't Was nog de donkerheid der nachten slechts, waarin zich de kinderen der hervorming wagen durfden. Ja, wij verbeelden ze ons, die scharen van vele duizenden — want zulke scharen waren het — eerst als schuchtere schapen stil bijéén onder het fonkerend firmament, bestraald door het bleeke maanlicht. Naauwelijks heeft de zon haar' fakkel in de Noordzee uitgebluscht, of zie. dáár stroomen ze heén alom, Westvlaanderens zonen en dochteren, naar het veld, naar het woud, tusschen de bergen, in de duinen, en luisteren naar het Godswoord der leeraars en heffen hun' psalmen op naar 't stergewelf. En al was 't het kreupeldicht van DATHEN, wij verbeelden 't ons, met wat aandoening zij zullen gezongen hebben wat wij hun hier zóó gaarne in den mond leggen:

'k Sla d' oogen naar 't gebergte heen ,
 Van waar ik dag en nacht
 Des Hoogsten bijstand wacht.
 Mijn hulp is van den **HEER** alleen ,
 Die hemel, see en aarde
 Eerst schiep, en sinds bewaarde.

Hij is, al treft u 't felst verdriet,
 Uw Wachter, die uw' voet
 Voor wankelen behoedt:
 Hij, Israels Wachter, sluimert niet;
 Goen kwaad zal u genaken:
 De **HEER** zal u bewaken.

Zijn wacht, waarop men hopen mag,
 Zal, daar zij u bedekt
 En u ter schaduw strekt,
 De maan bij nacht, de zon bij dag
 In koud' en gloed vermind'ren,
 Opdat zij u niet hind'ren.

De **HEER** zal u steeds gadeslaan,
 Opdat Hij in gevaar
 Uw' ziel voor ramp bewaar':
 De **HEER**, 't zij g' in of uit moogt gaan,
 En waar g' u heen moogt spoeden,
 Zal eeuwig u behoeden '!'

't Was echter slechts voor korten tijd, dat zich de hervormden alzoo in de duisternis des nachts verscholen. Weldra, reeds in 't begin van Junij, verstoutten zij zich door gansch Westvlaanderen, om opentlijk op helderen dag zaâm te komen ². Geschiedde dit eerst in 't eenzame, vrije veld, straks naderde men de steden. Antwerpen gaf het voorbeeld: even buiten die stad was op den 13 Junij een' schare van omtrent vierhonderd hervormden vereenigd ³. Ras volgde Gend, Tielt, Halteren, Eekloo ⁴. Maar ras volgde ook een koninklijk plakkaat, waarbij alle vergaderingen der hervormden verboden en de strengste straffen bedreigd werden tegen de leeraars, tegen hen,

die hunne huizen ter predicatie leenden, tegen hen, die er bij tegenwoordig of begunstigers van waren ¹. En met welk gevolg? In plaats dat nu de prediciën ophielden, vermeerderden zij en werden voortaan gewapend bijgevoond ².

Gewapend! Hier plaatst zich een ander tooneel vóór onze verbeelding, zóó woelig en luidruchtig als dat van den nacht doodsch en stil was. Ons oog schouwt op een legerkamp. Duizenden zijn toegestroomd van alom, voorzien van »geweer, lange zinkroers, bussen, zwijnspieten, pistoletten” en ander wapentuig. Een’ ruime vierkante plaats is afgeschoten ter Godsdienstoefening. Van alle zijden omringd met de wagens en karren, die de vurige ijveraaars hebben aangevoerd, gelijkt zij eene vesting. In dien wagenmuur zijn openingen gelaten, en deze poorten worden bewaakt door voetknechten en ruiters. Uitgebragte schildwachten bezetten alle toegangen in den omtrek en wijzen den aankomenden den weg naar de verschanste bidplaats. Ginds staan de kramers achter hunne boekstallen, waarop Bijbels, psalmbundels, leerboeken over de stellingen van CALVIJN en strijdschriften tegen de Roomsche kerk te koop liggen. Zie, dáár verschijnt de leeraar op het predikveld. Een stoet van gewapende ruiters geleidt hem naar de verhevenheid, van waar hij ’t woord zal voeren. Eerbiedige stilte vervangt nu het volksgebruisch. Eerst ontlasten zich de volle gemoederen in het heilig psalmgezag. Dan rijst een krachtig gebed ten Hemel en openen zich de Schriften. En straks vloeit de predicatie als een bergstroom van des dienaars lippen en ijvert tegen den geestelijken staat, tegen de zeven sacramenten, tegen misse en bedevaart, tegen aflat en werkeiligheid, waarschuwend voor bijgeloof, vermanende tot ootmoed voor God en geloof aan den éénigen Hoogepriester, die met ééne offerande in eeuwigheid volmaakt heeft degenen, die geheiligd worden. Indien het waar

is, wat wij slechts bij een' enkelen, maar een' zeer partij-
digen tijdgenoot vermeld vonden, dan hoorde men te
Antwerpen, telkens na de predicatie, zes- of zeventienhonderd
pistoolschoten weërgalmen, en desgelijks te Gend, te
Yperen, te Oudenaarde, te Doornik, te Valenciennes en
elders. Maar zeker is het, dat nu de fierheid van den
moed schitterde op 't aangezicht dierzelfde mannen, op
wier gelaat nog kort te voren vreeze en angst te lezen
stond. Nu de glans der zonne haar helder schijnsel
uitgoot over een tooneel, straks nog gehuld in het lijk-
floers der nachten, nu is de weërlooze kudde een' helden-
schaar geworden. Voor den klaagzang klinkt het heilig
krijgslied. En was 't de donder niet uit zevenmaal honderd
vuurmonden, die het slot verkondigde eener verrigting,
door de stoutste geestdrift ondernomen, gewis, 't was de
forsche psalmtoon, ruischend uit de borst der duizenden :

Hun zijt Gij goed, die goedertieren hand'len ;
Opregt bij hen, die in opregtheid wand'len ;
Gij houdt U rein bij hen, die rein zijn, maar
Verkeerden toont Gij U een' worstelaar ;
Want Gij verlost het volk, door druk gebogen,
Maar werpt ter neêr, die groot zijn in hun' oogen.
Door U, o HERR! geeft mijne lamp haar licht ;
Mijn God verdriift den nacht uit mijn gesigt.

Ik kan met U door sterke benden dringen,
Met mijnen God zelfs over muren springen.
Des HERRS weg is gansch volmaakt en regt,
Doorlouterd, rein en trouw al wat Hij zegt.
Hij is een schild en schutsheer voor de vromen,
Voor die tot Hem de toevlugt heeft genomen.
Wie is een God als Hij in tegenheên ?
Wie is een rots dan onze God alleen ?

't Is God, die mij met sterkte wil omgorden,
Hij doet mijn' weg volkomen effen worden,
Maakt, dat mijn voet als die der hinden smelt,
Terwijl Hij mij op mijne hoogten stelt.

Hij leert mijn' hand heldhaftig ooreloogen ;
 Mijn strijdbaar' arm verbreekt zelfs stalen bogen.
 Mij gaaft G' Uw schild, Uw hand heeft mij gesterkt ;
 Uw goedheid heeft mijn grootheid uitgewerkt ¹.

II.

DE EERSTE OPENBARE PREDICATIËN BIJ BRUGGE.

De openbare prediciën, op het platte land van Westvlaanderen begonnen en van dáár naar elders met ongehoofelijke snelheid in de nabijheid der steden overgeslagen, naderden ook met rassche schreden al digter en digter bij de hoofdstad. Hondscote, een Westvlaamsch stadje of groot marktvlak, thans tot Frankrijk behoorende, zag dit geschieden omstreeks 21 Julij ², en nu was ook weldra de naaste omtrek van Brugge het tooneel van de bijeenkomsten der hervormden.

't Was op den 27ten der genoemde maand, dat zich onder de Bruggelingen het gerucht verspreidde, dat die van Tielt ten getale van vier- of vijfduizend met den predikant JORIS SYLVANUS ³ op weg waren, om bij de stad een' godsdienstige vergadering te houden. Op dit gerucht kwam de raad te zamen en besloot, op het voorbeeld van andere steden, ééne der stadspoorten voor den vrijen uitgang open te houden ⁴. Men vond dat geraden, » om alle beroerte te schuwen." Toch geeft broeder CORNELIS daaraan een' gansch anderen uitleg, als geschiedde het, om die predicatie te begunstigen. Bij 't geen ons van den magistraat bekend is mogen wij wel aannemen, dat er iets waars ten grondslage ligt. Hoe 't zij, laat ons het bijtend getuigenis hooren. » Daarom" luidde het, » mogt men de stadspoorten niet alle gesloten houden, of anders, helaas! zou de predikant geen' Brugsche toe-

hoorders gehad hebben, die zijn' heilige kostelijke sermoenen zouden gehoord hebben; en opdat hij gerustelijk en met vrede preëken zou staat de magistraat aan de poort en kijkt en wacht, dat er toch geen' katholiken met wapenen of geweer uitloopen, om de haagpredicatie te verstoren; en daarom mag er maar ééne poort open staan, opdat de katholiken door geen' andere poort uittrekken en smijten mijnheer den haagpredikant met al zijn' geuzen omverre" ¹. Zeker is het, dat er waakzaamheid en voorzigtigheid noodig was: want het verspreide gerucht bragt de gansche stad in roere; en tegen den avond snelde een groote volkshoop naar Oedelem, een dorp ten oosten der stad gelegen, alwaar men zeide, dat de predicatie geschieden zou. Nog een ander gerucht kwam er des avonds in omloop: men meende, dat het de hervormden van Oudenaarde waren, die met zekeren predikant Jodocus waren aangekomen. 't Was in allen gevalle een' ontelbare schare. En toen des anderen daags de zon aan den hemel scheen stroomde het volk ter stad uit. De rustdag gaf aan arm en rijk aanleiding, om zich van arbeid te onthouden. En zocht de nieuwsgierigheid van velen er voldoening, de belangstelling van een grooter tal vond er verzadiging. Op Zondag, 28 Julij, geschiedde tusschen Brugge en Oedelom de eerste predicatie ².

Van toen af zien wij dit tooneel zich dikwerf herhalen. Vestigen wij onzen blik op het gebeurde vóór de tweede helft der oogstmaand.

Op den 7^{den} Augustus strooide zich in Brugge de mare uit, dat de hervormden van Gend aanstalte maakten, om vóór de poorten der stad te komen prediken, en wel twee achtereenvolgende dagen met vier predikanten. Men verhaalde elkander, dat hun getal 60,000, anderen zegen 30,000 tot 40,000 gewapenden beloopten zou. Groote

verbaasdheid wekte dit nieuws onder de katholieken. De nonnen, die hare kloosters buiten hadden, namen des anderen daags vol vrees, met hare goederen, de wijk binnen de stadsmuren. Één en ander bragt de spanning ten toppunt ¹.

Intusschen reisden de hervormden den 8ten Augustus van Gend af ². Hun togt leidde hen door Eekloo, alwaar zij zich ter Godsdienstoefening vereenigden. En vermits het ongunstig weder was begaf zich de predikant naar de parochiekerk, waarin men zich verstoutte met hem zaâm te komen ³.

De spanning, waarin men te Brugge verkeerde, deed op den 9ten de stadsregering vergaderen. Het was nu de vraag, of men gedurende de twee dagen, waarop de predikers verwacht werden, al of niet de stadspoorten sluiten zou. En ditmaal besloot men twee poorten open te stellen, de Kruispoort en de Dammepoort, » waardoor het volk uit en in ter predikatie zou gaan.” Voorts bepaalde men voorzigtigheidshalve, dat men 's avonds geen' vreemde Calvinisten in de stad zou laten komen; alsmede, dat zij, die bij dage begeerden er binnen te gaan, zouden verplicht zijn, hunne wapenen aan de poort af te leggen tot dat zij terug keerden ⁴.

Toen nu tegen den avond de tijding in de stad verbreid werd, dat de Calvinisten van Gend te Zevekote, Male en St. Michiel — plaatsen grenzende aan het stadsgrondgebied — waren aangekomen, trok een' menigte der stedelingen derwaarts, » om het regiment te zien.” Het bleek nu, dat de faam het getal aanmerkelijk vergroot had. Ofschoon toch die van Eekloo zich mede hadden aangesloten, beweerden sommige der teruggekeerde Bruggelingen, dat er slechts 10,000 waren, terwijl andere van niet meer spraken dan 8,000. Verdient dit op zich zelf niet een » klein getal” genoemd te worden, het werd nog vermeerderd door de hervormden uit Brugge,

die zich » wél gewapend” er bij voegden. Weldra spreidde de duisternis haar gordijn uit over dit leger, en het meerendeel bragt den nacht door » onder den blaauwen hemel” ¹.

Niet zoodra heeft de gulden zon het morgenlicht van den 10^{den} Augustus uitgestort, of het leger waakt op, en leven en bedrijvigheid brengt de uitgestrekte menschenmassa in beweging. De plaatsen, waar zich de hervormden hadden neêrgeslagen, lagen ten oosten en zuidoosten der stad, Gendwaarts henen, en de beide poorten, die de magistraat deed openen, lagen mede naar dien kant, iets noordelijker. Korte oogenblikken nadat zij ontsloten waren stroomde een’ groote menigte van stedelingen naar buiten, naar Zevekote, waar men vernomen had, dat de predicatio gehouden zou worden.

Eer zij plaats vond aanschouwde men nog een ander tooneel. Een’ schare der vreemde Calvinisten toog de stad binnen. Gekomen tot in haar midden heffen zij hun’ stemmen op tot het gezang. DAVIDS psalmen weerkliken langs de groote markt en het Burgplein. En het volk luistert met gretige ooren en gespannen aandacht ².

Straks, te negen ure, begint de Godsdienstoefening. Twee predikanten treden op. De ééne was de bekende JACOB CARPENTIER ³, de andere is ongenoemd gebleven. De Godsdienst eindigt te elf ure. Des namiddags wordt zij nogmaals te Zevekote hervat. Twee andere leeraars voeren thans het woord: het zijn de vermaarde HERMAN WODET en doctor MARMY, welke laatste waarschijnlijk zijn’ rede in ’t Fransch hield ⁴.

Inmiddels was de graaf van Egmond te Brugge aangekomen. Koning FILIPS had in 1559, toen hij uit Nederland naar Spanje terug keerde, niet alleen zijne zuster MARGARETHA aangesteld tot opperregentes, maar bovendien afzonderlijke gouverneurs benoemd over de provinciën. Zóó was sedert toen het bestuur van Vlaanderen en Artois

opgedragen aan LAMORAAL, graaf van Egmond, die tevens als lid van den raad van state gekozen was. Deze, wiens naam en bloedig uiteinde zulk een' treurige vermaardheid verworven hebben, was den 9^{den} Augustus tot binnen Gend gereisd. Hetzij op verzoek van den Brugschen magistraat, hetzij uit vrije beweging om toezigt te houden op 't geen in Westvlaanderen gebeurde ¹, des anderen daags reisde hij naar Brugge ². » Men zeide, » zóó meldt een geschiedschrijver, echter geen ooggetuige ³, » men zeide binnen Gend, dat de Bruggelingen bij zijne aankomst geweigerd hadden hem in hunne stad te laten komen, omdat hij de openbare prediking gezien en gedoogd had, maar na eenige zamenspraken hem hadden binnen gelaten. » Dat EGMOND thans de hervormden begunstigde — moge het ook uit staatkundigen nooddwang en afkeer van het Spaansche dwangjuk geweest zijn — dit is genoegzaam bewezen, maar het is tevens iets, dat hij met vele hooggeplaatste mannen gemeen had. Wij lozen ook niet, dat hij eenigen maatregel nam, om de predicatiën vóór Brugge te belemmeren. Ja hij verliet die stad reeds des anderen daags, toen de hervormden zich nog stouter betoonden. Onverrichter zake schijnt hij vertrokken te zijn, zich begevende naar Yperen, waar zijn gedrag naar de zaak der hervorming sterk overhelde ⁴.

Het gebeurde op den 11^{den} Augustus brengt de hervormden nog meer op den voorgrond en doet hunne vrijmoedigheid in verhoogde mate uitkomen. 't Was Zondag. De dag des Heeren vuurde hun' geestdrift aan; de rustdag deed den stroom van toehoorders uit de volksklasse toevloeijen ⁵. Had men den vorigen dag gepredikt op het nabijgelegen Zevokote, thans begaf men zich nog een' schrede nader, tot bij de stadsvesten. Even buiten de Kruispoort stond de parochiekerk van St. Kruis en niet ver van dáár, buiten de Kathelijnepoort, die van

St. Katharina ¹. Het weder was regenachtig. En nu waagde men een' stouten stap. De vier predikanten met hunne volgelingen uit Gend, Eekloo, Brugge verdeelden zich en traden de beide Godshuizen in, om daarbinnen hunne Godsdienst te oefenen. Die geweldige handeling kon de stadsoverheid niet goedkeuren. En als wij vernemen, dat de » Calvinisten ter begeerte van den magistraat'' de kerken weder verlieten, dan zien wij daarin met blijdschap aan den éénen kant de wijsheid en zachtmoedigheid der regenten en aan de andere zijde de onderdanigheid en welgezindheid der hervormden. Het St. Kruiskerkhof werd nu gekozen tot de plaats der aanbidding. Dáár, op die groote ruimte, onder den rook der stad, in 't midden der graven, deden in den vóórmiddag drie predikers hunne stem weêrgalmen, **MODET EN CARPENTIER** in het Nederduitsch, en **MARMY** in de Walsche taal. Daarna vertrok de schare des namiddags en keerde naar Gend weder ².

Maar wij laten ze niet vertrekken, zonder een blik geslagen te hebben op hunne vergaderingen. Nogmaals begeeven we ons naar het veld te Zevokote. Wij zien er de digte volksdrommen in bonte mengeling door elkander wemelen, voorzien van » geuzen schotelkens en fleschkens aan hunne hoeden.'' Weder hebben zij hun' legerplaats verschanst met hunne wagens en karren. Zij hebben zich voorzien van genoegzamen voorraad en leefstogt, van » spit en kraauwel'' en allerlei gereedschap tot spijsbereiding, en zij ontzien zich niet het aangerigte vleesch op Vrijdag en Zaterdag te nuttigen. Hier hoort men het geroep van: » Gend, Gend;'' ginds weêrgalmt de kreet: » Eekloo, Eekloo!'' 't Zijn de seinen ter vereeniging der verschillende groepen onder hare eigene banieren. Daar staat men in slagorde; de wapenschouwing neemt een aanvang; de schildwachten betrekken hunne posten; enkele krijgswegelingen besluiten de monstering, en

terwijl de afdeelingen met geregelden marsch uit elkaar treden, om den wagenmuur naar alle zijden te dekken, klinkt een duizendwerf herhaald: » vivant de geuzen! » door de lucht. Een salvo van musketschoten doet zich hooren. Diepe stilte vervangt het rumoer. De leeraars treden op en voeren hun' krachtige taal tot de luisterende menigte. Het psalmgezang wordt aangeheven. De plegtige doops- en avondmaalsbedieningen voltooijen den levendigen indruk van het geheel en de donder van 't geweer verkondigt heinde en verre, dat de veldpreëk is afgeloopen ¹.

Hoe gaarne zouden wij ook eens die krachtige predikers beluisteren! Maar de berigten, die ons aangaande hunne redenen geworden zijn, zijn zóó partijdig en tevens zóó onvolledig, dat zij onze nieuwsgierigheid niet verzadigen kunnen. Wij willen nogtans vernemen, wat er ons waarschijnlijk van gemeld wordt. Eerst zien wij, dat de leeraars voor de vergadering zijn opgetreden in hun' gewone, schoon deftige kleeding ², in niets onderscheiden van de overige Christenen, die zij met de heilige Schrift allen tot den geestelijken priesterrang verheven achten. Voorts begrijpen wij het ligt, dat de preëk een' sterke polemische kleur draagt en als een onweder losbarst tegen de leer der Roomschegezinden ³. HERMANNUS MODER, dragende het zinnebeeld der geuzen, » het schotelke en fleschke, » aan zijn' hoed, stond op het St. Kruiskerkhof tegenover den grooten hoop doodsbeenderen. » Meent gij, » zóó zoude hij gesproken hebben, » meent gij, mannen van Brugge, dat deze hoop doode menschenbeenderen, dien gij dáár ziet liggen, wederom leven zal? En meent gij, dat het doode vleesch, 't welk in de aarde verrot en tot aarde geworden is, wederom verrijzen en leven en het rijk Gods bezitten zal? Gij bedriegt u, opstanding des vleesches is een' beeldspraak, die geestelijk verstaan moet worden. Neen, noch vleesch noch

bloed kan het Godsrijk beërven!"¹ — Niet verre van dáár, op 't zelfde kerkhof, stond CARPENTIER en predikte over 't gevoelen der Roomsche kerk aangaande » de maagd MARIA, de moeder Gods." Hij toonde aan, wat in de heilige Schrift van de moeder des Heeren geleerd wordt. Hij bejverde zich uit de gewijde Oorkonden te bewijzen, dat de gezegende onder de vrouwen, behalve den Zaligmaker, nog andere kinderen heeft ter wereld gebragt, misschien, dat zij meer dan éénmaal is gehuwd geweest. — Tegenover hem liet de Fransche prediker zijn woord hooren. Hij verzette zich tegen het leerstuk der Roomschegezinden over den vrijen wil. Bewerende, dat de mensch geen' vrijen wil heeft, zou hij geleerd hebben, dat zoowel het kwade als het goede van God gewrocht wordt en dat God onregtvaardig zou zijn, indien Hij zijn eigen scep-sel verdoemde! Maar wij gevoelen 't, zóó schrijvende geven wij op wat er niet gepredikt is. Slechts dit blijkt er ons uit, dat de predikanten de onbijbelsche leerstellingen aantastten en de denkbeelden hunner hoorders poogden te louteren, die vormende naar de Schrift. Wij verbeelden ze ons, die vurige krijgsknechten van JEZUS CHRISTUS, kampende met het zwaard des geestes in 't midden dier duizenden, » allen gestokt, allen gestaafd, allen gespiesd, gehellebaard, gebust, gedegend en geslagzwaard, allen geharnast en geringkraagd." En 't was als de nagalm der strijdbare taal, die hun' forsche stem weërgalmen deed, 'toen men het leger der vrijheidszonen » in slagorde, met vliegende vaandels en met pijpen en trommelen' van vóór Brugge zag wegtrekken².

III.

DE BEELDSTORM.

Één der jammerlijkste uitersten, waartoe de hervorming aanleiding gaf, is de woeste beeldstorm geweest: die

dolle razernij, die, als een booze geest zich meester makende van het volk, te velde trok niet tegen de beelden der Roomsche kerk alleen, maar ook tegen hare sieraden en praalvertooning, niets ontziende, de schoonste kunstgewrochten te morzelen smijgende met de woede der uitzinnigheid. De taal, zóó dikwerf eene dochter der geschiedenis, heeft voor dat verbazingwekkende verschijnsel een woord geschapen, ééinig in zijne soort: zij gaf het den karakteristiken naam van beeldstorm. En waarlijk, een storm was het: een storm, die zich zóó onbegrijpelijk snel en zóó ontembaar als slechts de stormwind voortruischt, over 't gansche land verspreidde: een storm, die met zijn' reuzenmagt op alles aanviel en alles verbrijzelend ter nederwierp. 't Was of men een' herhaling zag van 't geen de ziel des heiligen dichters eens met weemoed vervulde:

Elk woedt om strjfd, en toont sich onbeschroomd;
 Men houwt en hakt, dat poort en bindten beven,
 Gelijk men slaaft om hñlen aan te geven
 En jv'rig kapt in 't hoog en digt geboomt'.

Dus hebben s' ook, doldriftig, onbesnied,
 Graveerselen, pilaren, wanden, bogen,
 Wier kunstsieraad de lust was van elks oog en,
 Met zwaard, houweel en hamer woest vergruisd.

Uw heiligdom is door het vuur verteerd;
 Niets heeft jzn' glans voor 't woën des gloeds beveiligd.
 Uw schoon paleis, Uw woning is ontheiligd,
 Ten gronde toe in puin en asch verkeerd.

» Laat, » zeiden zij, » laat ons het gansche land,
 Geplunderd, voor ons' overmagt doen zwichten!''
 Hun' wreede vuist heeft al de Godsgestichten
 In dart'len moed verbrijzeld of verbrand '.

Het is ons oogmerk niet, hier den beeldstorm in zijn' oorzaken en aard te ontwikkelen. Het is elders vaak en

breedvoerig geschied ¹. De openbare predicatiën, die zóóveel opschudding en toeloop onder 't volk verwekt en zóó groote opgewondenheid te weeg gebragt hadden, zullen daartoe de gemoederen wel zeer hebben heéngeloid, al zijn er nergens bewijzen, dat de predikanten er ooit hunne hoorders toe aanmoedigden: veeleer hebben zij zich van dezen blaam volkomen gezuiverd ². Gelijk nu, zoo als wij zagen, in Westvlaanderen die predicatiën begonnen waren, zóó was ook diezelfde provincie het aanvangspunt van den beeldstorm ³. Poperinge, een stadje twee uren ten westen, of Voormezele, een dorp omstreeks één uur ten zuiden van Yperen gelegen, of zeker de streek tusschen de rivier de Leije en de Noordzee was het, waar dat vernielingswerk het eerst in Nederland voorviel ⁴. Het begon op den 14^{den} Augustus, daags vóór den feestdag van MARIA's hemelvaart. En zóó snel vloog het voort, dat er in drie dagen meer dan vierhonderd kerken geplunderd waren ⁵.

Wanneer wij nu de geschiedenis van den beeldstorm te Brugge gaan ontvouwen, dan kunnen wij, gelukkig, slechts een negatief verslag leveren: wij moeten dan opgeven, hoe deze woestheid er niet heeft plaats gegrepen, hoe zij er door wijze voorzorg is voorgekomen. De onstuimige tooneelen in den omtrek, waarvan men dagelijks hoorde, de verdachte vreemdelingen, die men in de stad opmerkte, hadden den magistraat behoedzaam gemaakt. Op zijn verzoek had de graaf van Egmond er 40 busschieters in bezetting gezonden, en de geestelijkheid had op hare kosten 160 man daarbij gevoegd. Men stelde een' sterke wacht aan de stadspoorten. Ook de kerken werden met soldaten afgezet, en een gebod werd afgekondigd, dat niemand des avonds na tien ure zich meer op de straten mocht laten vinden. Daarenboven, om alle mogelijke gewelddadigheid af te snijden,

sloot men de kerkgebouwen en bolwerkte de deuren van binnen toe. En door een' kleine deur, die men openliet en met krijgsvolk omringde, verwijderde men in stilte de beelden, schilderijen, altaartafelen, orgels, het koper- en metaalwerk der grafsteden en pilaren en andere kostbaarheden, die men voor schennis beveiligen wilde. De magistraat liet dat alles op verzekerde plaatsen wegbergen. Door zóó voorzigtige en loffelijke maatregelen heeft de overheid een' onstuimige plunderwoede gebreideld, en de storm trok over Brugge heen, zonder de stad te deren ¹.

De beeldstorm, hoezeer te Brugge verhoed, bragt er nogtans een' groote verslagenheid te weeg. Drie weken vóór deze ontzettende gebeurtenis had men in de kloosters der Jacobijnen, Augustijnen en Karmeliten iederen dag gepredikt, en elke dier orden had op iederen Donderdag om beurten het sacrament langs de straten omgedragen tot behoudenis van het katholiek geloof in deze onrustige tijden. Ook de befaamde broeder CONNELIS, van wien wij beneden meer zullen vernemen, had ijverig gepredikt. Nog op den 15^{den} Augustus had hij zich tweemaal doen hooren, en zijn namiddagsermoen was woedend aangekant tegen de beeldstormers en de onroomsche predikanten. De magistraat, bezorgd voor de gevolgen dier heftige taal, had den gardiaan van zijn klooster verzocht hem voor het tegenwoordige niet meer te laten prediken. Aan dit verzoek werd voldaan, en de minderbroeder betrad den kansel niet vóór den 8sten September. Ja de Godsdienstoefening der Roomschegezinden was geheel opgeschort. De kerken waren gesloten, gebolwerkt en de harten bekneld, ter neer gezonken. En 't was eerst omstreeks gemelden tijd, dat men in sommige heiligdommen de dienst hervatten durfde, terwijl de magistraat zijn verzoek aan den gardiaan vernieuwde, althans

eischte, dat de felle monnik zich tot gematigde en bescheiden prediking verbinden zou ¹.

De beeldstorm werd gebreedeld door het plakkaat van 25 Augustus, waarvan de hervatting der Godsdienst te Brugge mede een gevolg was. Dat plakkaat, van wege de koninklijke Majesteit van den hove te Brussel uitgegaan, hield onder andere in, dat de overheid de beeldstormers zou doen vangen en ter dood brengen, ja dat men een' iegelijk toeliet hen dood te slaan, niet alleen vrij en strafeloos, maar met lof, prijs en eere. Ook werd het verboden, in eenige vergadering, 't zij buiten of binnen de steden, met wapenen te verschijnen ².

IV.

VOORTZETTING DER PREDICATIËN.

Te midden van het woeden des beeldstorms, terwijl de Godsdienstoefening der Roomschezinden te Brugge zweeg, werd nabij de stad de prediking der hervormden voortgezet. De beeldstorm zelf maakte hen vrijmoedig. Nog meer het accoord, dat de landvoogdes met de edelen, te St. Truijen vergaderd, had aangegaan. De nood had het haar afgeperst. De opschudding des lands, de gisting der gemoederen dwong haar tot toegeeflijkheid. In het verdrag, gesloten den 25ten Augustus, toen de orkaan der plundering op 't hevigst loeide, werd, onder meerdere vergunningen, dit belangrijke toegegeven, » dat de openbare prediking zou mogen plaats grijpen alom, waar zij vóór den 23ten Augustus geschied was » ³. En deze overeenkomst was de grondslag, waarop van nu af de hervormde kerk zóó vrijmoedig en voorspoedig werd opgebouwd.

Onzeker is het, of de boven bedoelde predicatie tijdens den beeldstorm voorviel nadat het verdrag met de edelen gesloten, althans alom bekend geworden was. Waar-

schijnlijk is het vóór dien tijd geweest. Zij vond plaats achter het kasteel Rabbauwenburg, ten zuidoosten der stad, in hare nabijheid gelegen. Zij werd door wel drie honderd der Brugsche Calvinisten bijgewoond. Wie daarbij voorging kan niet bepaald worden; alleen mag men vaststellen, dat het geen der predikanten was, wier namen ons in 1566 nog zullen voorkomen ¹.

Op Zondag, 1 September, werd gepredikt buiten de stad bij de Wasschersbrug, nogmaals voor vele toehoorders. Het geschiedde door MICHEL VAN OUDENBURG, aldus genoemd naar het ruim twee uren van Bruggé gelegen stadje Oudenburg, alwaar hij priester was geweest. Tot de hervorming toegetreden, werd hij een verkondiger des Evangeliums. Van hem staat deze bijzonderheid aange-teekend, dat hij de eerste priester in de Nederlanden was, die, hervormd geworden, met openbare plegtigheid in 't huwelijk trad. Zijn echt werd den 3^{den} November 1566 bij de Godsdienstoefening der hervormden te Brugge voltrokken ².

Bijzonder opmerkelijk zijn de predicatiën op den 14^{den} en 15^{den} September met hetgeen daarbij is voorgevallen. Reeds den 13^{den} was een gerucht in omloop, dat er een predikant was aangekomen, die des anderen daags buiten voor de Brugsche Calvinisten de dienst verrigten zou ³. Des voormiddags verzamelden zich dus de hervormden op het St. Kruiskerkhof, en de verkondiging des Woords werd er aangehoord. Ook des namiddags nam de predicatie er een aanvang. De 14de September is echter een gewigtige feestdag in de Roomsche kerk en was dat inzonderheid voor de parochie van St. Kruis: 't is de gedenkdag der kruisverheffing ⁴, en alsdan vierde tegelijk de St. Kruisparochie haar kermis- of kerk-wijdingsfeest. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de her-

vormden juist dien dag, die geen Zondag was, voor hunne prediking hadden uitgekozen, omdat alsdan gewoonlijk veel volk naar St. Kruis toestroomde: men zal er eene gewenschte gelegenheid gevonden hebben, om voor een' talrijke schare het bijgeloovig feestvieren der Roomschen op den feestdag zelven aan te tasten; men meende daarenboven regt te hebben op eene plaats, waar reeds den 11^{den} Augustus gepredikt was. Maar zie, terwijl men nu ter namiddag-Godsdiensdienst andermaal vergaderd was, daar weérgalmen de zware klokken van den toren der St. Kruiskerk en roepen ten hoogtijd. Zij werpen haar' forsche toonen neér als op het hoofd der vergaderden en doen het kerkhof dreunen. Wat menschenstem is zóó krachtig als deze monden van metaal? De prediker zwicht er voor; men verstaat hem niet meer; hij zwijgt, hij wenkt, de vergadering gaat uiteen en begeeft zich naar elders ¹.

De plaats, werwaarts men henen ging, was het veld bij Zevokote, waar de hervormden op St. Laurensdag, 10 Augustus, waren bijeen geweest. Ook op dit veld meende men regt te hebben, ingevolge het verdrag met de edelen te St. Truijen, wíjl er vóór 23 Augustus gepredikt was. De magistraat van het Brugsche Vrije, den hervormden niet zóó gunstig als die der stad, begreep het anders. De eerstgenoemde, wiens regtsgebied zich uitstreckte over het platte land, had minder belang bij het beteugelen der geloofsvervolging dan de stadsregering, die door inquisitie en geweld de stadsprivilegiën geschonden, de vreemdelingen verongelijkt en de stedelijke welvaart bedreigd zag. Ook was inderdaad van het platte land de grofste uitsporigheid en de meeste onrust uitgegaan. Nu was het veld bij Zevokote op den grond van het Vrije gelegen. Sommigen van den magistraat, vergezeld van een' hoop Spanjaarden en krijgsvolk, snellen er heen, met het doel, om de vergadering uiteen te jagen. Verwoed stuiven zij op de hervormden

los, die nu, gelijk met de edelen te St. Truijen mede overeen gekomen was, ongewapend waren. Maar de weerloozen, vertrouwende op hun regt, weigeren te vlugten. Daarop trekken de aanvallers hunne messen en slaan onder de menigte, om zich plaats te maken. Weldra hebben zij het voorwerp hunner wraakzucht bereikt: zij grijpen den predikant. Er ontstaat een' heftige worsteling, waarin deze gelukkig ontkomt; maar de overweldigers hadden hem den baard uitgerukt! Toen, ziende, dat hun' prooi ontsnapt is, heffen zij het moordgeschreeuw aan: » slaat dood, slaat dood!'' En weinig tijds daarna is de gemeente gewelddadig verdreven. Sommigen komen gewond, allen verontwaardigd en morrend de stad binnen ¹.

Zulk een' ruwe schending der bij de landvoogdes vergunde vrijheid, zulk een' belediging en mishandeling, den leeraar aangedaan, konden de hervormden zich niet stil laten welgevallen. Gebelgd verzamelden zij zich in den morgen van den volgenden dag op het Burgplein, om aan den Brugschen magistraat ten stadhuiuze te klagen over 't geweld, dat hun gisteren bij hunne predicatie geschied was. Het was Zondag, geen dag derhalve, waarop de raad zitting hield. Maar hoorende, wat menigte op den Burg geschaard stond, begaven zich de voornaamsten uit het bestuur, de hoogbaljuw (D'ORIGNIE; ²), de burgemeesters en voorschepenen, naar de vergaderzaal en namen er zitting. Eerst verschenen de gekwetsten, regt begeerende over het leed, hun berokkend. Met vriendelijke woorden werd hun verzocht, uit hoofde van den Zondag, de vervolging hunner klagt te willen uitstellen tot den volgenden dag. Daarop leverde het consistorie der hervormden, door de hand van den pensionaris MATTHEUS VAN VIJVE ³, een verzoekschrift in, waarin men opkwam tegen de mishandeling van den leeraar en de verstoring der predicatie, en vrijheid begeerde, om buiten de stad te vergaderen; eene vrij-

heid, die in strijd met de gemaakte overeenkomst geschonden was. Ook hierop werd beleefdelyk geantwoord en verzocht tot des anderen daags te willen wachten. De hervormden echter, ofschoon daarmede tevreden, wenschten gewaarborgd te zijn voor dergelyk geweld, als waarmede zij waren aangerand, en veilig op het veld bij Zevokote te vergaderen; waarop de magistraat hun zijne bescherming voor 't vervolg toezeide.

In weinig tijds was deze goede belofte des magistraats, met al wat er op het raadhuis behandeld was, door de gansche stad bekend. En nu »ging er zeer veel meer volks buiten ter predicatio dan ooit te voren.” Zij werd hervat door denzelfden predikant, die den vorigen dag zóó ruw was aangegrepen en beleedigd. Het overschot van den dag des Heeren werd met dankbare blijdschap aan de gemeenschappelyke dienst des Oneindige toegewijd. En het woord der regering was nu en voortaan de vaste grond, waarop de hervormden steunden: een woord, dat nooit geschonden is ¹.

V.

JAN MUNT EN FRANCISCUS JUNIUS,
PREDIKERS VÓÓR BRUGGE.

Zóó hadden dan nu de hervormden buiten Brugge een' vaste plaats ter zamenkomst en de bescherming der regering verkregen. Het schijnt, dat het veld bij Zevokote steeds hun' gewone, erkende vergaderplaats is gebleven. Of zij daarop een bedehuis stichtten, gelijk buiten Gend plaats vond ², is ons nergens gebleken. Het ruwe herfstweder maakte anders zekere beschutting zeer noodzakelyk. Wij gissen, dat er althans in den winter eenige schuilplaats is aanwezig geweest.

Aldus voorzien van eene eigene, van hooger hand ver-

kregene en gewaarborgde bidplaats, schijnt het ons toe, dat de gemeente thans ook een' eigen' predikant had. Sedert 1 tot 14 September hoorden wij van geene Godsdienstoefeningen gewagen, en wij onderstellen, dat zich de gemeente dien tusschentijd heeft ten nutte gemaakt ter bekoming van een' eigen' leeraar. Deze leeraar zal de mishandelde predikant geweest zijn, en deze predikant was geen aader dan JAN MUNT of, gelatiniseerd, JOHANNES MONTANUS of MUNTENSIS. Immers wordt MUNT als predikant te Brugge in dezen tijd vermeld, en hij schijnt dit daarna, misschien wel ten einde toe, tot in 1567, gebleven te zijn. Dat nu deze de prediker was, wiens mishandeling op 14 September wij vernamen, wordt schier ontwijfelbaar, omdat wij lezen, dat MUNT als afgevaardigde der Brugsche gemeente te Gend kwam, » nadat hem kort te voren eenige Spanjaarden, inwoners van Brugge, uit de predicatie weggerukt en grooten overlast hadden aangedaan'' ¹. Het moet tusschen 15 en 21 September geweest zijn: want op laatstgemelden dag zullen wij hem straks weér te Brugge ontmoeten. De Gendsche broeders hielden in de voorstad eene kerkelijke vergadering, waarop MUNT als toehoorder tegenwoordig was. Evenwel hij sprak er ook: hij stelde er de behoeften en den nood der Brugsche gemeente den broederen voor en verzocht dat hem iemand mogt toegevoegd worden, die de Fransche gemeente te Brugge met het Woord vertroosten en bijstaan zou. In deze vergadering bevond zich ook de beroemde FRANCISCUS JUNIUS, een Franschman van geboorte ². Van de vergadering der edelen te St. Truijen, werwaarts hij zich in 't belang der kerk begeven had, was hij, op 't verzoek der gemeente van Gend, naar die stad getogen, had er den beeldstorm bijgewoond en trachten tegen te gaan en hield zich thans nog aldaar op, ofschoon hij eigenlijk aan de Fransche gemeente te Antwerpen verbonden was ³. Toen nu MUNT zijn voor-

stel had in 't midden gebragt verontschuldigen zich de Gendtenaars wegens de schaarschheid hunner predikanten, en JUNIUS drong aan op zijne wederkeering naar Antwerpen. Doch MUNT, bijgestaan door de Gendsche broeders, bleef aanhouden, dat JUNIUS toch de reis naar Brugge wilde aannemen en de kerk aldaar eenige dagen ter dienste staan. JUNIUS bezweek voor den welsprekenden aandrang, en aldra zijn de beide leeraars op weg naar Brugge, waar zij behouden aankomen.

Alzoo predikten dan op Zaterdag, 21 September, en nog sommige dagen daarna buiten Brugge te Zevokote de twee predikanten der Calvinisten JOHANNES MONTANUS en FRANCISCUS JUNIUS, beide zeer geleerde mannen, de eerste in de Vlaamsche, de laatste in de Walsche taal '.

Het gebeurde op die dagen wekt onze belangstelling. Hooren wij 't den vromen JUNIUS zelve in zijn' eenvoudige taal verhalen:

» Zóó bezochten wij de Brugsche gemeente. Wij hielden er beide een' predicatie bij de stad ², MUNT in 't Vlaamsch en ik in 't Fransch. De burgers meenden — ik evenwel was van een' andere gedachte — dat wij des avonds gemakkelijk in de stad zouden wederkeeren, en eenige Engelschen, die bij mij waren, verzekerden het stellig. Toen nu de burgers ter stede terug kwamen, komt de magistraat aan de poort, laat hen binnen, maar houdt mijn' ambtgenoot, dien ik met voordacht had vooruit doen gaan, staande en beveelt hem terug te treden. Dit uit de verte gezien hebbende (want hij was zóó lang van persoon, dat hij bijna een hoofd boven allen uitstak), nam ik afscheid van de Engelschen, die mij allernaast gevolgd waren, en kwam de stad niet nader. Toen werden ons gidsen gegeven, om vooruit te gaan en in de nabuurschap een nachtverblijf op te zoeken, vooral omdat de volgende dag een Zondag was, waarop ter zelfder plaatse weder zou gepredikt worden. Doch hoe zij zich

bevljigden, om ons geherbergd te zien, wij zwierven bij het maanlicht meer dan den halven nacht om, vermits een ieder bevreesd was ons in te nemen. Het overige gedeelte des nachts rustten wij uit in een hutje, ter bede verkregen.

» Des anderen daags" [Zondag, 22 September] » na den afloop der predicatiën bij de stad, werden wij, met gemeen overleg der Brugsche gemeente, geleid naar een nabij gelegen stad, Damme geheeten ¹, waar wij twee dagen gerust hebben en beleefdelyk ontvangen werden. Den volgenden dag zou de graaf van Egmond, gouverneur van Vlaanderen, te Brugge komen, om 't geen in die stad ter zake van de godsdienst verscheurd was" [scissa videbantur] » te regt te brengen. Daarom werd er daags te voren (het was Maandag) door zijn bevel eene afkondiging uitgevaardigd, waarbij op mijn hoofd 800 gulden beloofd werd aan die mij levend, en 400 (indien ik wél onthouden heb) aan die mij dood in handen zou leveren ². Door de komst van egmond naar de stad begonnen de onzen zich verlegen te gevoelen, niet wetende, wat noch hoe zij met hem handelen zouden, dewijl er toen niemand daár was, van wiens bemoeijingen zij zich met vrucht (gelijk zij meenden) bedienen konden. Derhalve nadat zij raad genomen hadden met de Gendtenaars, die ik in gelijke zaak vóór zeer weinige dagen geholpen had ³, werd bij hen allen goedgeronden mij, indien het oenigzins geschieden kon, naar de stad terug te roepen. De bode werd afgezonden.

» Terwijl dit te Brugge voorviel, ontbood ons de magistraat van Damme op het raadhuis. Het eerst vraagt men mijn' ambtsbroeder, wie en van waar hij was; verstaande, dat hij een Brabander was, laat men hem vrijelyk henen gaan. Toen werd ik ondervraagd omtrent zeer vele dingen; op alles antwoordde ik eenvoudig, naar waarheid en naar mijn gevoelen. Daarop hebben zij mij, nadat zij lang de hoofden bij elkaár gestoken hadden,

zeer beleefdelyk aangesproken in dezer soege, » dat zij niet wilden, dat ik door hun toedoen in gevaar zou komen en dat zij wederkeerig vertrouwden, dat ik niet anders gezind was aangaande hen, hun welzijn en hunne stad; dat zij niet verbergen konden, dat er gisteren te Brugge, in hunne hoofdstad, eene afkondiging tegen mij op koninklijk gezag was uitgegaan; dat zij mij, als mannen, die bedacht waren zoowel op mijn heil als op dat van den staat, den raad gaven, dat ik nog dien dag uit hunne plaats vertrekken zou; dat zij des anderen daags de genoemde afkondiging zouden doen aflezen; en indien de raad van Brugge hunne traagheid bestrafte, dat zij zich verontschuldigen zouden, dat het edict wat laat tot hen gekomen was en daarom niet tijdiger had kunnen uitgevaardigd worden.' Ik beloofde hun, dat ik de plaats verlaten zou en betuigde hun dank, ook namens mijn' ambtgenoot, voor de betoonde vriendelykheid. Maar toen beving mijn' gemoed de hevigste benaauwdheid, daar ik noch de taal verstond noch een' leidsman had op een' onbekenden bodem, zoodat ik reeds besloten was den nacht door te brengen in het naburige moeras, waar ik daags te voren vertoefd had.

» Terwijl ik dit overlegde, zie, daar komt de Brugsche bode, verzoekende uit naam der geheele gemeente, dat ik naar de stad zou komen, tevens de redenen van zijn verzoek blootleggende. Ik daarentegen was op een' anderen weg bedacht, om niet naar Brugge te gaan. Toen de bode sterker aanhield en mij bezwoer hij God, van Wien deze roeping afkwam, gaf ik, verwonnen door 's mans aanhouden, ten antwoord, dat ik het gevaar kende, 't welk hij zeer standvastig niet aanwezig verklaarde; dat ik echter, zoo er eenig geschikt middel kon gevonden worden, om mij vermomd de stad te doen ingaan, liever den togt ondernemen wilde, dan oorzaak zijn, dat het gemeene welzijn door mijne afwezigheid zou prijs gegeven worden.

Door deze belofte opgetogen, beproefde hij alles en wendde zich dan herwaarts dan derwaarts, om, ware het mogelijk, een' weg te openen. Ten laatste sluit hij eene overeenkomst met een' metselaar, die in de nabijheid steen kapte, dat ik mijne kleederen dáár bij mijn' waard zou laten en dat ik mij van zijne geleende kleeding bedienen zou. Aldus uitgedost, spoedde ik mij met dezen gids zeer haastig naar Brugge (want de avond was nabij) en, door 't klinket" [portula] » in de stad gelaten, ging ik door beide de wachten door, om dienstbaar te zijn tot den opbouw van 's Heeren tempel. Nu had God ter goeder ure onder die wachten een' werkmán beschikt, (gelijk ik vermoed) een' burger van Brugge. Deze baande onbedacht den weg, dat ik zonder ondervraging of tegenstand door hen werd doorgelaten. Want, mij voor een' ander houdende, ik denk een' buurman of een' uit het volk hem gemeenzaam bekende, riep hij met luider stemme in 't Vlaamsch: » goeden avond, compère" ¹. Zóó heeft hij door ziju' verkeerde meening en zonder voordacht de wachten bedrogen ten grooten nutte der kerk. Zóó verraste mijne komst de broeders, die bekommerd mij verbeidden, en ik verzorgde hun' belangen, naar de genade, ons van God geschonken.

» Te Brugge eenige dagen doorgebracht hebbende, groette ik de broeders en ben naar Antwerpen wedergekeerd, waar ik mij, zonder het te vermoeden, van de dienst dier kerk vond uitgesloten" ².

VI.

DE DOOPSGEZINDEN IN 'T GRUITHUISBOSCH BIJ BRUGGE.

Niet ver ten zuiden van Brugge, in de parochie Oostkamp, lag het oude kasteel Gruuthuse of Gruit-

huis. Toen de zee in vroegere eeuwen nog tot Brugge doorschoot en haar' wilde golven nog door weinige en zwakke dijken waren ingesloten was het Gruithuis aan hare oevers welligt een tolhuis, waar men zekere schatting tegen hare overstroming betaalde. Of misschien werd het tolhuis Gruithuis genoemd van het gruu-tgeld, eene belasting op het bier, die geheven werd ter oorzake van het wegdoen van het gruit of ruit, om het water, waarvan het bier gekookt werd, te zuiveren (?). Of mogelijk staat het in verband met de Grudiërs, een oud volk, dat in de streken van Brugge moet gewoond hebben. Zeker is het, dat het Gruithuis een sterk gebouw was van hoogen ouderdom. Nog ten jare 1640 zag men van het kasteel Gruithuize overblijfsels, die getuigden van zijn' voormalige ruimte en aloude pracht, en waarschijnlijk, hoewel het in een' nieuwe gedaante herrezen is, zal men ook thans nog sporen van den grijzen bouwval vinden. Weleer was het eene heerlijkheid, en de heeren VAN GRUYTHUYZEN behoorden onder de aanzienlijkste en beroemdste geslachten, wier oorsprong zich in den grijzen tijd verliest. Heden zijn de bosschen meest uitgeroeid. Maar ten tijde onzer geschiedenis zal het Gruithuisbosch zeker groot en dicht zijn geweest. Dáár, in de eenzaamheid des wouds, beschermd door het talrijk geboomte, bij de sombere ruïnen van den ouden Gruithuisburg, dáár hielden de arme doopers hun' verbodene vergaderingen. Dáár zochten zij in de stilte een' veilige plaats, om naar de inspraak van hun hart hun' God te dienen en elkander te stichten ¹.

Reeds vernamen wij boven ², hoe aanzienlijk in Vlaanderen, ook te Brugge en rondom, het getal der doopsgezinden was. Hoewel het opmerking verdient, dat DAVID JORIS — één der kranke loten van zóó edelen stam als de godvruchtige MENNO SIMONS besnoeid, opge-

kweekt, verheerlijkt heeft — dat DAVID JORIS te Brugge geboren is ¹ en in zijne jeugd zich in de Zuidnederlandsche provinciën heeft opgehouden, 't zou dwaasheid en onkunde zijn, daaraan de menigte der doopsgezinden in Vlaanderen toe te schrijven. Meer komt hier in aanmerking, dat ERASMUS, VIVES en CASSANDER, wier schriften bepaaldelijk te Brugge zóó bekend waren, wier geest er zóó diep was ingedrongen in hunne talrijke aanhangers, zich weinig ten gunste en zeer onbewimpeld over den kinderdoop, althans wat den historischen oorsprong betreft, hebben uitgelaten. De twee laatstgenoemden hadden te Brugge gewoond en door hunne gematigde en Bijbelsche gevoelens een' grooten invloed geoeffend. In het volgende VIIIe hoofdstuk zal het meer de plaats zijn dan hier, om over hun leven en werk te spreken, waarwaarts wij onze lezers dan ook moeten heenwijzen. Thans beschouwen wij hen alleen in betrekking tot het hoofdbegrip der doopsgezinden. Wat ERASMUS betreft, deze verklaart rondborstig, waar hij schrijft over het V^e hoofdstuk van PAULUS' brief aan de Romeinen, dat het in den apostolischen leeftijd nog niet in gebruik was kinderen te doopen. VIVRS, de vriend van ERASMUS, deelde ten dezen in zijne overtuiging. In zijne uitgave van AUGUSTINUS' geschrift (*de civitate Dei*), 't welk tevens door hem werd opgehelderd, zegt hij op cap. XXVII: » dat niemand door deze plaats misleid worde. Niemand werd eertijds tot den heiligen doop toegelaten, dan tot zijne jaren gekomen zijnde en als hij zelf verstond wat het heilige water te beduiden had en daarmede begeerde afgewasschen te worden, ja als hij 't meer dan éénmaal begeerde. Waarvan wij nog een overblijfsel in onzen doop zien: want daarbij wordt ook gevraagd, of het kind, dat op dienzelfden of den vorigen dag geboren is, gedoopt wil zijn en dat driemaal. Waarop de gevaders antwoorden, dat het wil gedoopt worden." Hij voegt er iets verder bij:

» ik hoor, dat in eenige steden van Italië het oude gebruik grootendeels nog heden onderhouden wordt.» Het concilie van Trente heeft dan ook dit geschrift van VIVES op de lijst der verbodene boeken geplaatst. CASSANDER eindelijk schreef een verhoog over den kinderdoop, die daarin wel krachtig tegen de wederdoopers verdedigd wordt, maar waarin toch uitdrukkelijk het volgende wordt toegestemd: » dit is gewis, dat sommige geloovigen in vóórtijden den doop voor hunne kinderen uitstelden, totdat zij opgewassen waren en de verborgenheid verstaan en overdenken konden, ja zelfs den doop niet geraden vonden te geven, gelijk blijkt bij TERTULLIANUS en GREGORIUS van Nazianze.... De kinderdoop is in gebruik gekomen bij de vaderen, die in de eerste 300 jaren na den tijd der Apostelen geleefd hebben" 1. 't Waren niet deze stellingen alleen, 't was de geheele bijbelsche, evangelische geest dezer drie mannen, die diep in Vlaanderen ingreep en welligt medewerkte, om dat eigenaardige en zelfstandige te doen geboren worden, dat de doopsgezinden, ook de Vlaamsche, kenmerkte.

Inderdaad de doopsgezinde rigting schijnt eene oorspronkelijke, echt Nederlandsche te zijn, diep gegrond in 't volkskarakter, welig tierende in Vlaanderen, den ankergrond der hervorming, helaas! in kwaad gerucht gekomen door de uitpattingen der Munsterschen, daarom onderdrukt en onder de aanvallen des gewelds schier te onder gegaan, eindelijk overschaduwd en verdrongen door vreemden invloed: een' invloed, die deels door de gegevene omstandigheden te gereeder bijval vond, maar deels zich mede aan den volksaard aansloot en veelzijdig aanprees.

Slechts kort nadat het openbare prediken in Nederland was begonnen, traden ook de doopsgezinden uit hun' schuilhoek. In 't midden van Julij hadden zij in Zeeland reeds sommige openbare Godsdienstoefeningen gehouden.

Straks zag men dit ook in Westvlaanderen plaats grijpen » met groote vervaarlijke hoopen” ¹, en weldra naderde de beweging de hoofdstad. Aanvankelijk echter geschiedde het in de duisternis van 't Gruithuisbosch. Maar al spoedig sprong het onbedekt in aller oogen. Den 13^{den} October liet zich broeder CORNELIS aldus van den kansel hooren: » de herdoopers hebben nu ook al een' langen tijd hier buiten in 't Gruithuisbosch zeer heimelijk zonder ons weten gepredikt, maar nu begint het openbaar te worden” ². Hoe ras het toenam in ruchtbaarheid en uitbreiding meldt ons dezelfde getuige op 10 November. » Mij dunkt,” zegt hij, » een iegelijk weet het wel, dat deze herdoopers hier buiten in 't Gruithuisbosch aldus openbaarlijk in groote menigte preëken: zij maken 't nu wel zóó grof — overmits dat ze merken en zien, dat men daar niet met al tegen doet — dat dáár een iegelijk mag gaan die wil. Ja de herdoopers gaan hier achter strate den lieden zeggen, indien zij willen de regte waarheid hooren, dat ze dan zullen komen in 't Gruithuisbosch.” Den 11^{den} November geschiedde dan ook der doopers predicatie zóó geheel openbaar ter gezegder plaatse, dat men er door de gansche stad van Brugge van wist te spreken. De magistraat, niet onduidelijk in 't geen wij zooeven hoorden van traagheid en onverschilligheid beschuldigd, oordeelde thans niet langer te mogen stil zitten. Was men toegevend jegens de Calvinisten, een' zóó gevaarlijke secte als die der doopsgezinden geacht werd mogt niet ongemoeid worden gelaten. Men wist, dat er op Zondag, 17 November, wederom eene openbare Godsdienstoefening in het Gruithuisbosch zou plaats grijpen, en men besloot deze met geweld te verstoren. En het volk vertelde elkander drie of vier dagen te voren, dat het den krijgslieden geoorloofd zou zijn de herdoopers te overvallen, hunne kleederen uit te trekken en te plunderen.

Op Zondag, 17 November, trokken dan ook werkelijk 200 voetknechten en omtrent 60 man te paard de stad uit naar het bosch, waar men de arme en weerlooze dienaars des Heeren voornemens was op te jagen. Broeder CORNELIS prees nu den magistraat en bescheidde in 't vooruitzicht zijne hoorders aan de Bouveriepoort — thans zou ongetwijfeld de gereedste weg naar Gruithuize leiden buiten de Katelijnepoort, staande nevens de Bouverie, over Steenbrugge — om aan den avond de in Adamiten of naaktloopers herschapene doopers tusschen de soldaten te zien binnengeleid. Hij had echter misgerekend en was waarschijnlijk zelf mede oorzaak geweest, dat het gerucht van den beraamden aanslag ter oore der doopsgezinden gekomen was. Er was ook vooruit te veel over gesproken. Daarenboven beschuldigt gemelde prediker den 24sten November weder den magistraat, alsof er in dit collegie zelf begunstigers der herdoopers schuilden, die het raadsbesluit verklikt en de laatstgenoemden gewaarschuwd hadden. Hoe dan ook, zij droegen kennis van den toeleg en waren zóó voorzigtig, om op dien dag in het Gruithuisbosch niet te vergaderen. De krijgsmagt moest te leur gesteld en onverrichter zake wederkeren. God was hun redder geweest! ¹

Het is waarschijnlijk, dat de vergaderingen der doopsgezinden door deze poging des gewelds niet ophielden, ofschoon zij ons vooreerst door de geschiedenis aan 't oog onttrokken worden. Naderhand zullen zij ons nog meermalen wederverschijnen.

VII.

PREDICATIËN DOOR MUNT, DATHENUS
EN VERVOLGENS.

Wij vestigen weêr onze aandacht op de Calvinisten en

keeren met onze beschouwingen terug tot even na het vertrek van JUNIUS in de laatste helft van September.

Na dit vertrek schijnt MUNT alleen te Brugge achtergebleven te zijn en bij voortdoring zijne diensten aan de gemeente gewijd te hebben; immers indien het waar is wat wij boven gisten en indien MUNT bedoeld wordt onder den naam van apostaat ¹. Dit aangenomen zijnde, hooren wij den 9^{den} October van hem gewagen als » dien haagpredikant, die hier buiten te Zevokote nu staat en preëkt.” En den 20sten October zal dan hij vermeld worden als » dezen apostaat, die hier buiten doopt” ².

Dat dit doopen, waardoor reeds de kinderen in gemeenschap kwamen met de hervormde kerk, den Rooms-katholiken bijzonder mishaagde is ligt te begrijpen. Het lokte daarom de tegenwerking des bisschops uit. » Vermits,” lezen wij, » de nieuwgetinden van Brugge niet vergenoegd waren met hunne predicatiën te mogen doen, maar nog wilden, gelijk die van Antwerpen en Gend, de magt hebben van te mogen doopen, trouwen en begraven, heeft de zeer eerwaardige heer PETRUS DE CORTE, eerste bisschop van Brugge, ziende dat zijn gezag alleen niet magtig was den voortgang te stuiten, den magistraat verzocht, dat hij zulks, als bij geene conventie aan hen toegelaten, zoude willen beletten. De overheid nam aan dit te doen, en een burger, die zijn kind door eenen minister had laten doopen, werd uit de stad gebannen. En alzoo anderen daarover klagten deden, heeft men hen verzonden en afgewezen, gevende kennis van de zaak aan de gouvernante, die het doen van den magistraat bevestigde en gebood, dat men van dan af door geheel Vlaanderen den ministers zou beletten het doopen, trouwen en begraven, als hun nooit zijnde toegelaten. Dit gebod werd te Gend op den 12^{den} October uitgeroepen, maar de nieuwgezinden hielden er mede den spot” ³.

Wij weten te weinig van de toedragt der zaak, rakende de verbanning diens burgers, om daarnaar den magistraat te beoordeelen. Zeker is het, dat ook de hervormden te Brugge zich niet hielden aan het verbod om te doopen en te trouwen. En zeker is het, dat de magistraat elders in een gansch ander licht voorkomt. Er wordt ons dáár berigt, dat de hervormden, ofschoon 't hun bij 't verdrag van St. Truijen of anderszins niet was toegelaten, hunne kinderen openbaar en vrij (20 October) buiten de poort ten doope droegen, dat de magistraat aan de poort stond en werkeloos toezag en dat de gewapende manschap, die de wacht hield, het onverhindert toeliet ¹. Het kan zijn, dat de magistraat verplicht was geweest een' krachtigen maatregel te nemen in een geval, dat wij niet kennen, daartoe genoodzaakt bovendien door den drang des bisschops, maar overigens weder toegegender was geworden en den hervormden zijn' gewone gunst beloonde.

Ook van het trouwen vindt men een merkwaardig voorbeeld in de Godsdienstoefening bij Brugge. Op Zondag, 29 October, predikte buiten de stad de bekende **PETRUS DATHERUS**, predikant te Gend, die misschien bij afwezigheid of ziekte van den Brugschen leeraar optrad of thans te Brugge beroepen was ². Na de predicatie maakte hij bekend, dat **MICHIEL VAN OUDENBORG**, die wij boven, bl. 56, reeds als prediker ontmoetten, zich begaf tot den huwelijken staat en dat hij den 3^{den} November aldaar in den echt zou treden. Deze afkondiging verwekte groote opspraak onder de Brugsche katholieken: want dit was het eerste voorbeeld van de openlijke echtverbindtenis eens voormaligen priesters. Wij lezen, dat die echt op Zondag, 3 November, werkelijk voltrokken werd » hier buiten in onze Calvinisten-predicatie,» en hooren van » dien apostaat» — waarschijnlijk **PETRUS**

DATHENUS, weleer monnik te Poperingen in Westvlaanderen — die het huwelijk aanéén sloot ¹.

De bloeddorstige sermoenen van den minderbroeder CORNELIS ADRIAANSZ, reeds sedert eenigen tijd gehouden, hadden de gemoederen der Roomschen in de hevigste spanning gebragt. De verbittering tegen de Calvinisten was daardoor zóó hoog geklommen, dat sommigen zich gewoonlijk tegen het vallen van den avond, wanneer de hervormden van buiten uit de predicatie in de stad terug kwamen, naar de poort begaven en dáár stonden te wachten, in de hoop, dat er eens iets gebeuren zou wat aanleiding tot geweld zou geven. Allerheftigst inzonderheid was het sermoen des monniks geweest op den 3^{den} November, toen MICHEL VAN OUDENBORG in den echt verbonden werd. Opperuid, ziedende van gramschap stonden weér de wachters aan de Kruispoort. Nu gebeurde het juist op dien dag, helaas, dat eene schare van hervormden, opgewonden voorzeker door 't geen zij hadden bijgewoond, al zingende de stadspoort wilde binnengaan. De burgemeester, warsch van straatrumoer en ergernis, wijs en voorzigtig, verbood het hun. Maar zij, verblind door geestdrift, lieten het niet. Hierdoor ontstond een' groote beroerte. Men hoorde van doodsmijten en doodschieten. Één der voornaamste aanhangers van den monnik-prediker mengde zich onder 't krijgsvolk en hief de kreten aan: » slaat dood, slaat dood, spaart geen bloed!'' De musketten worden gelost, en zie, eenige Calvinisten — twee of drie, zegt de prediker zelf, zeker niet ver-grootend — vallen voor het moordend lood. De ongelukkigen! zij hadden hun' dood aan hun' onberaden ijver te danken ². Wat er geschied zou zijn, indien de magistraat niet wijselijk tusschen beide gekomen ware tot bescherming der hervormden, is gemakkelijk te berekenen. De katholieke gemeente, wordt ons gemeld, was

gewillig genoeg, om de haagpredicatiën omverre te smijten: het bleek aan hen, die hunnen naam deden inschrijven, om elkander getrouwelijk bij te staan, en die zich vervoegden bij de stadsregenten, met verzoek, dat het hun maar toegelaten mogt worden de ver storing der predicatio voor hunne rekening te nemen. Maar dit was het bezadigde antwoord des magistraats: » wat verlangt gij: wilt gij oproermakers zijn en de stad in beweging brengen? » Eene weigering niet alleen ten ganste der verklaard gereformeerden, maar tovens uit ontzag en sympathie voor de aanzienlijke en bedekte hervormingsgezinden, hoedanige er te Brugge in menigte waren. Toen de wet in 1568 vernieuwd werd waren er in verkozen deels die de predicatiën buiten de stad waren gaan hooren, deels die den Calvinisten de plaatsen hadden aangewezen en helpen beschikken, waar men prediken mogt; één zelfs, die aan een' vollen maaltijd mede had ingestemd in den aangeheven kreet: leven de geuzen! En het één en ander was met goedkeuring, het verordenen der predikplaats, had op last van den magistraat plaats gegrepen ¹.

Aangaande volgende predicatiën ontvangen wij slechts enkele wenken. Dat er gepredikt werd omstreeks 21 December weten wij daaruit, omdat ons gemeld wordt, dat vele Calvinisten toen nalieten hunne predicatiën buiten te hooren, om in de Salvatorskerk te komen luisteren naar GREGORIUS DE SPANNS, van wien in 't volgende hoofdstuk breeder zal gesproken worden. Zoo ook 25 December: de bisschop behoorde zijn' predikstoel daár buiten in 't veld te doen dragen en daarop te gaan staan preëken tegen over den wolf. Den 27sten December: de haagpredikanten staan daár buiten en prediken. Voorts 6 Januarij 1567: spreekt men zulke dingen daár buiten, zoo is 't geen wonder, dat er het volk aldus bijster naar toe

loopt. Ja ofschoon aan het einde dezer maand de graaf van Egmond door Vlaanderen begon te trekken, om de prediciën te doen ophouden, nog worden zij vermeld op den 26sten Februarij en leest men van het consistorie der Calvinisten. En ofschoon elders de zamenkomsten verboden waren, nog had den 14^{den} Maart de Brugsche magistraat zulk een verbod niet uitgevaardigd ¹. Doch wij mogen niet vooruitloopen. Zien wij het onweder reeds broeijen in de verte, straks zullen wij er de hervormden voor zien wegvlugten, terwijl het zijne stormen loslaat over de puinhopen hunner verlatene tempels.

VIII.

BEGUNSTIGERS DER HERVORMING ONDER DE BRUGSCHE GEESTELIJKEN.

» God, » zóó wordt ergens voortreffelijk gezegd ², » God had zich voorgenomen het groote werk, dat in Duitschland op eene schitterende wijze voortgezet werd, ook in Nederland, maar langs meer verborgen wegen, voor te bereiden en tot stand te brengen, en de gevolgen van dien goddelijken wil werden allerwege gevoeld. De beginselen des gezuiverden Evangelies waren wijd en zijd verspreid en vonden aanhang, niet alleen bij mannen, rijk aan veelvuldige kundigheden en ervaringen, maar bij het gansche volk. Zij waren doorgedrongen in de paleizen van den Utrechtschen bisschop en in de eenzame cel des kloosterbroeders. Zij vonden ingang in de sloten van den hooghartigen adel en in de werkplaatsen van nederige ambachtslieden, mandenmakers, schippers en kleedermakers. Zij werden verkondigd aan vreesachtige scharen, die in kelders, schuren en pakhuizen verboden vergaderingen hielden, en aan eene morrende volksmenigte, op de markten der steden zamengevloeid om, bij

den brandstapel. der martelaren laatste vermaningen te ontvangen en hunne blijde profecijën van eene betere toekomst voor Gods kerk. Niet alleen zij, die bij uitnemendheid » protestanten ” werden genaamd, protestoerden tegen de besmettingen en dwalingen van Rome en de pauselijke kerk: de keizer, ofschoon der hervormden vervolger, predikte het welhaast aan vorsten en volken, van uit de zaal der rijksvergadering te Augsburg, dat eene reformatie noodzakelijk was, opdat » de bijna ten ondergaande Godsdienst weder opgeheven moeg worden, ” en » dat er misbruiken en ergernissen in de kerk bestonden, die men de oorzaak moest achten van de tuchtingen, welke zij van den vertoornden God onderging ” ¹. Aartsbisschoppen en bisschoppen stemden in met zulk eene taal ², of werden tegen wil en dank door den magtigen vorst genoodzaakt haar door vele deelen der Christenheid, en ook door ons vaderland, te verbreiden. Het was niet langer de vraag of men eene reformatie behoefde, maar slechts hoe weinig of hoe veel, wat wel en wat niet veranderd moest worden. Zóó was de gansche atmospheer des levens van de menschen reeds doorstroomd van den krachtigen geest, die weldra aan alles eene nieuwe gedaante zou geven.”

Deze opmerking, waarachtig met toepassing op een dertigtal jaren vroeger, was het te meer in het tijdvak, waarin wij ons bevinden. Wel is waar, het concilie van Trente (geëindigd 4 December 1563) had reeds de vraag beslist, hoe weinig of hoe veel, wat wel en wat niet veranderd moest worden. Maar was dat nudië reformatie der kerk in het hoofd en de leden, waarvan de hoop verwekt was sedert de gewigtige besluiten van drie kerkvergaderingen, te Pisa, te Bazél en te Constantz? Was daardoor voldaan aan klagten, die sinds meer dan twee honderd jaar onder de Christenheid waren opgegaan? Was dat die kerkhervorming, door het ont-

waakte volk verlangd, door vele vorsten geëischt, door menigen vromen bisschop gewenscht, ja door de pausen beloofd? Duizenden oordeelden het anders! Van daar het uitstellen en weifelen omtrent de invoering en afkondiging der besluiten van het concilie. Van daar de tegenstand daartegen, zelfs onder de geestelijken, en de koninklijke bevelschriften, noodig gevonden, om de invoering en handhaving te doen plaats grijpen ¹.

Ook te Brugge was in October 1565 zulk een bevelschrift van den koning noodzakelijk geacht ². Ook dáár kante men zich tegen de onderwerping aan de gehoudene kerkvergadering en vonden hare regelen verre van algemeene goedkeuring. Ook dáár voldeden zij niet aan de behoeften en verlangens der menigte. Ook dáár werd de noodzakelijkheid van hervorming der Roomsche kerk nog even levendig erkend en gevoeld als vroeger. Geen wonder, dat er dan ook onder de geestelijken te Brugge onderscheidene waren, die zich door hervormingsgezinde, althans gematigde predikwijjs kenmerkten.

Bedriegen wij ons niet, dan is dit, behalve aan den geest des tijds, waarvan wij spraken, vooral ook toe te schrijven aan den invloed van twee voortreffelijke mannen, die vóór weinige jaren te Brugge geleefd en gewerkt hadden, en met wier vredelievenden, evangelischen geest vele weldenkenden onder de katholiken doortrokken waren. Deze mannen, die de stralen van hun' roem op de aloude hoofdstad hebben doen afdalen, waren VIVES EN CASSANDER.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES, doorgaans alleen LUDOVICUS genoemd, geboren te Valencia in Spanje 6 Maart 1492, volbragt zijne studiën aan de universiteit te Parijs. Van dáár deed hij reeds in 1512 eene reis naar Brugge. In

1518 en 1519 vinden wij hem gevestigd te Leuven en in vriendschappelijke betrekking met ERASMUS, met wien hij tot aan diens overlijden naauw verbonden bleef en briefwisseling onderhield. In 1521 door eene ernstige ziekte overvallen, begaf hij zich nogmaals naar Brugge, om dáár, waar de Spaansche natie aanzienlijken handel dreef, te midden zijner landgenooten verpleging te zoeken. Hij schijnt er van toen af doorgaans vertoefd te hebben en huwde er met de twintigjarige MARGARETHA VALDAURA, mede van Spaansche familie. Van 1523 tot 1528 hield hij zich in Engeland op, waar HENDRIK VIII hem ontboden had, dan eens aan het hof, dan eens te Oxford, waar hij openbare lessen gaf, maar was toch ook bij tusschenpoozen te Brugge. Hij keerde in 1528 naar deze stad weder, en schijnt er gewoond te hebben tot in 1536, wanneer wij hem te Parijs, vermoedelijk daartoe aangezocht van wege de universiteit, openbaar onderwijs zien geven. Daarna ontmoeten wij hem van 1537 tot 1539 te Breda, waarschijnlijk op uitnoodiging van MENCIA DE MENDOSA, derde echtgenoot van HENDRIK van Nassau, heer van Breda en oom van WILLEM I, in wier gunst hij deelde. Of zijne zwakke gezondheid hem dwong naar Brugge terug te trekken is onzeker. Maar vast is het, dat hij te dezer stede in achtenveertigjarigen ouderdom is overleden den 6ten Mei 1540. Hij werd er in de St. Donaaskerk begraven, waar voor hem en zijne echtgenoot door zijn' schoonbroeder en schoonzuster een vereerend grafschrift op zijn' lijksteen gesteld werd.

VIVVS was een geleerd man: zijne talrijke uitgegevene schriften bewijzen het. Doch wat meer zegt, hij was een gemoedelijk Christen. Hoewel tot aan zijn' dood toe aan de Roomsche kerk getrouw verknocht, had hij een open oog voor de waarheid, gelijk hij ze met een' vrijen blik en ijverige studie zocht in de heilige Schriften. Zijne liefde en zachtmoedigheid weérhielden hem zoowel om

de dwalingen zijner kerk regstreeks aan te tasten, als om tegen de hervorming in 't strijdperk te treden. Over beide bewaart hij doorgaans het stilzwijgen, om, wandelend op zijn eigen spoor, uit te spreken wat zijn hart geloofde. Waar hij hervorming zocht, dáár zocht hij ze niet buiten de kerk. Men mag hem een evangelisch Christen noemen, die, met minder veerkracht en strijd-lust, maar met meerder ernst dan ERASMUS, toch even als zijn vriend ERASMUS de eenheid en de zuiverheid in de kerk najaagde en hare verscheuring niet wilde. Hij stond buiten en in vele opzigten boven de partijen. Noch der Roomsche noch der protestantsche, maar der Christelijke kerk behoorde hij toe.

Dat zijne zienswijze en beginselen te Brugge een' grooten invloed oefenden is blijkbaar in menige proeve. Onderscheidene zijner geschriften zijn er uitgegeven. Zóó zijn' voortreffelijke wijsheidslessen (*ad sapientiam introductio*) in 1524, naderhand in 't Fransch vertaald en in 1631 in Hollandsche versmaat te Utrecht uitgegeven. Hoogstmerkwaardig is vooral zijn geschrift over den onderstand der armen (*de subventione pauperum*, lib. II), opgedragen aan den magistraat van Brugge, waarvan, behalve vier Latijnsche uitgaven, eene Fransche vertaling van 1583, eene Spaansche van 1781 en eene Hollandsche van 1566 vermeld worden. VIVES zegt, in Engeland na menig gesprek met den secretaris van Brugge DE PRAT (*dominus Pratensis*) tot het schrijven er van te zijn opgewekt. Hij wilde er een bewijs door leveren, dat Brugge hem even lief geworden was als zijne geboorteplaats Valencia, en meende dit niet beter te kunnen doen, dan door de mededeeling der beste wijze, waarop ook Christelijke regenten zich de armen kunnen aantrekken: iets wat, naar VIVES' getuigenis juist in het rijke Brugge zóó noodig was, omdat aldaar jaarlijks een' grootere menigte behoeftigen haar' toevlugt zocht. De magistraat

van Brugge had ook werkelijk van de armenzorg, inzonderheid van het armenonderwijs, te voren reeds eene levenstaak gemaakt. De oprigting der bogaardeschool, een tiental jaren geleden, waar arme kinderen van stadswege onderwezen en opgeleid werden, en van een' dergelijke voor meisjes droeg er blijk en gezegende vruchten van. VIVES' gevoelens en raad omtrent de armenverzorging, die ook in onze dagen nog ernstige overweging verdienen, hadden dus alle kans, om te Brugge ingang te vinden. En zij vonden het werkelijk. De overheid nam er het godsdienstig onderwijs, door de kerk te zeer verzuimd, met naauwgezetheid ter harte. Er kwam, geheel in den geest van VIVES, eene inrigting voor blinden tot stand. ÆGIDIUS WIJTS (WITSIUS), kanselier van Brugge, werd de voorstander en verdediger van de naar VIVES' denkbeelden ingerigte armenverpleging tegen den Brugschen Augustijner monnik LAURENTIUS VILLA VICENSIS. En de magistraat verordende in 1564 dat hoogstmerkwaardig statuut over de onderhouding der armen, het bedelen enz., dat bij mannen als broeder CORNELIS zooveel tegenstand vond, maar dat den lof van uitstekende mannen ook nog heden ten dage wegdraagt. VIVES' boek, zeiden zijne tegenstanders, was waardig gerangschikt te worden onder de werken van goddelooze kettlers, van Waldenzen, Wickleviten en Lutheranen. En 't is te verwonderen, dat het niet, even als zijn werk over ANGSTRIUS, door het Trentsche concilie op de lijst der verboden boeken is gesteld geworden!

Het belangrijkste werk van VIVES is echter dat, waarin hij zijne godgeleerde gevoelens zóó uitvoerig als rein en evangelisch heeft blootgelegd, zijne vijf boeken ter verdediging des Christelijken geloofs (*de Christianæ fidei veritate, lib. V*). Het was zijn laatste en zijn hoofdwerk. Naauwelijks had hij 't voltooid, of de dood overviel hem. Naderhand, in 1543, werd het met eene opdracht aan paus

PAULUS III, uitgegeven, door zijn' vriend FRANS CRANEVELD, secretaris (griffier) van Brugge, geboren te Nijmegen in 1484 en als geleterd man met ERASMUS en THOMAS MORUS zeer bevriend. Er worden vijf uitgaven van vermeld. Dat het te Brugge ook veel gelezen werd lijdt geen twijfel, als wij alleen aan den uitgever denken en ons voorstellen, dat ook BERNARDUS VALDAURA, een nabestaande van VIVES' vrouw, onder de beroemde geleerden van Brugge gerangschikt wordt. Gaarne zouden wij iets van den gewigtigen inhoud mededeelen ten bewijze van VIVES' heldere, zelfstandige, vredelievende en echt bijbelsche inzigten. Doch ons bestek verbiedt het. Het is eene eerzuil voor den man, wiens levensspreuk was: »zonder twist" (sine querelá), wiens geest naar waarheid dorste, wiens borst liefde ademde, wiens leven CHRISTUS was. Voorwaar, het moet een' levendigen, weldadigen indruk gemaakt hebben op Brugge's geleterden. En wij twijfelen aan dien indruk niet, als wij zóó vaak lezen, dat Brugge van Erasmanen vol was. De geest van ERASMUS' vriend had zijne vleugelen wijd uitgeslagen en zweefde over de stad, waarin zijn' gebeente begraven lag, waarin zijn' bloed- en geestverwanten leefden, waarin zijn' vrienden zijne schriften verspreidden en waarin de magistraat hem zoowel in de stedewet als in iederen arme onsterfelijk maakte! Neen, hét verwondert ons niet, als wij dien geest van vrede en verdraagzaamheid, van wijsheid en gematigdheid zóó lang en welig in Brugge zien voortleven!

En toch, de andere man, wiens invloed te Brugge aanzienlijk was, was nog grooter en krachtiger van geest dan VIVES. In vele opzigten, wat kennis, Godsdienstzin en godgeleerde rigting betreft aan dezen gelijk, kwam hij meer onverholen voor zijne gevoelens uit, was sterker in zijne uitdrukkingen en dreef zijne stellingen

verder, hoezeer ook hij zich nooit buiten den kring der kerk bewogen heeft. 't Was GEORGIUS CASSANDER. Geboren in Kadzand, waar hij den naam naar droeg, derhalve een Vlaming, beschouwde men hem in de naburige hoofdstad als een' landgenoot. Hij had daarenboven ook daár ter stede de Godgeleerdheid, het kerkelijk regt en de talen onderwezen. Ofschoon een opregt katholiek, dacht hij echter omtrent vele punten eenstemmig met de hervormers. Hij erkende, dat de kerk gedefformeerd was en gereformeerd moest worden. Hij wenschte dat ingerigt te zien naar de heilige Schrift en de oude kerkvaders. Hij erkende veel goeds in de protestanten, maar meende tevens, dat zij met overdrijving en roekeloosheid waren te werk gegaan. Hij zocht den regten middelweg en drong altijd en in alles aan op verdraagzaamheid, vrede en liefde. Zijne schriften, uitblinkende door geleerdheid, vernuft en zachtmoedigheid, werden te Brugge gretig gelezen. Zijne gevoelens waren er alom bekend en hadden er talrijke en warme aanhangers. Er was nauwelijks één geleerd man, of hij was van de Cassandersche »lazerije'' doortrokken, en de stad was van Cassandrianen vol ¹.

Den invloed dezer beide mannen kan men te Brugge niet miskennen, en duidelijk bespeuren wij dien ook in de geestelijken, op wie wij nu het oog gaan vestigen. De zaden echter, door CASSANDER gestrooid, waren hooger opgeschoten en treffen meer onzen blik, dan die, door VIVES geworpen. VIVES heeft slechts voorbereid wat CASSANDER heeft voortgezet en de laatste dreef stouter door wat de eerste schuchter had aangegeven. Daarom treedt CASSANDER meer te voorschijn. Althans, in hem, dien wij nu gaan beschouwen, noemt ons de geschiedenis één' van CASSANDERS volgelingen.

» Omtrent dezen tijd'' lezen wij, » had Brugge zeer vele geleerde mannen, van welke eenige de nieuwe gevoelens volgden; andere hielden zich aan het oud Roomsche apostoliek geloof. Onder de eersten was zekere heer JAN VAN DEN CASTEELE, die, als ten eenenmale navolgende ONZEN GREGORIUS'' [lees GEORGIUS] » CASSANDER, meende eenen middelweg te vinden tusschen de regtgeloovigen en de ketters''¹. Hij was eerst pastoor der St. Jacobskerk te Brugge en naderhand te Zomergem. Nog te Brugge zijnde, begon hij zijn' vrijere stellingen voor te dragen en had veel verkeer met mannen, die als niet zuivere en ijverige Roomschegezinden bekend stonden. Men waarschuwde deswegens den bisschop PETRUS CURTIUS (gestorven 16 October 1567). Men zeide hem, dat de verdachte CASTELIUS dagelijks at en dronk en omging met de allergrootste Erasmiaansche schoolmeesters, pensionarissen, geneeskundigen en met den zeer te mistrouwen boekdrukker HUBERTUS GOLTZIUS. Maar het hielp niet. » Den flauwen bisschop beelden al zijne leden'', als men hem van CASTELIUS sprak, en deze bleef ongedeerd pastoor der St. Jacobsparochie¹.

Of het na 's bisschops dood of nog in zijn leven was, dat VAN DEN CASTEELE Brugge verliet is twijfelachtig. Want hoewel de beide brieven, waarvan wij nu gaan spreken, nog tijdens het leven van CURTIUS uit Yperon geschreven zijn, en wij alzoo vermoeden, dat CASTELIUS thans aldaar zijn verblijf hield, dit is echter niet zeker, eensdeels omdat de plaatsteekening ter misleiding met opzet kan verdraaid zijn, anderdeels omdat het niet onbetwistbaar is, dat CASTELIUS er de schrijver van was. Dit is nogtans hoogstwaarschijnlijk. Hooren wij wat er gebeurde.

¹ Was op 't laatst van November 1566, dat een evenvallig meisje zich spoedde naar het klooster der

minderbroeders te Brugge. Aan de kloosterpoort gekomen liet zij de bel hooren, en voor de getraliede opening vertoonde zich het gelaat des portiers. Zóó haastig mogelijk overhandigt zij hem een' brief, voegt er bij, dat hij van Yperen gezonden was en snelt henen, vlug als eene hinde. En reeds was de rappe deerne ver verwijderd, toen de man zijne oogen opsloeg, nadat hij 't adres gelezen had. Dat adres luidde aan den eerwaardigen vader, broeder CORNELIS van Dordrecht, leeraar der heilige Godheid en vermaard predikant in 't klooster van St. FRANCISCUS te Brugge. De brief zelf was in 't Latijn geschreven. Bescheiden, zachtmoedig, vol ernst en waardigheid verwekte toch dat schrijven een oproer in den geest van hem, aan wien het gerigt was. De man, zóó ligt ontvlamd, zóó weinig voor bedaard nadenken vatbaar, kon er niet van zwijgen, deelde het aan anderen mede, ja was er keer op keer mede bezig op den predikstoel. Zóó kwamen er afschriften van, en werd het verlangen hoe langer hoe algemeener en levendiger, om er mede bekend te zijn. De afschriften vermenigvuldigden zich in 't ontelbare; zij, die geen Latijn verstonden, lieten den brief in 't Vlaamsch vertalen, zoodat er weldra schier niemand was, die er den inhoud niet van wist op te geven ¹.

En wat was toch die inhoud? Om te beter te doen uitkomen wat eigenlijk Cassandriaansch was, om den tijdgeest, die er zich treffend in afspiegelt, te juister te doen kennen, willen wij er een overzigt van mededeelen.

De schrijver begint met de stelling te bestrijden, dat de geestelijke magt boven de wereldlijke verheven is, en uit den Bijbel en oude kerkelijke schriften te be-
toogen, dat den paus niet beide zwaarden toekomen. Daarentegen beweert hij, dat de vorsten en overheden zoowel gerechtigd als verplicht zijn, om voor de ware Godsdiens-
t, voor hare uitwendige belangen zorg te

dragen, haar te beschermen en te bevorderen. De voorbeelden van godvruchtige koningen onder Israël en van vrome Christen-vorsten zijn daár, om het te bewijzen. Gods Woord en de kerkvaders versterken het.

Voorts bidt hij den monnik, dat hij ophoude, zoovele onwaarheden voor te dragen aangaande de leerstellingen der hervormden, als welke door hunne geloofsbelijdenissen en catechismussen zóó blijkbaar weersproken worden. 't Was bekend genoeg en aangenomen, dat de kerkstaat ver geweken was van zijne oorspronkelijke zuiverheid, in leer, in ceremoniën, in tucht, en vooral dat er vele misbruiken waren ingeslopen in de bediening der misse. De missen van BASILIUS, CHRYSOSTOMUS en andere ouden, teregt geprezen, waren heilige handelingen, waarin, naar de instelling des Heeren, brood en wijn, door de woorden van CHRISTUS en aanroeping van Gods naam, geheiligd en den geloovigen toegediend werden. De uitdeeling der sacramenten moet dan bij de viering der misse gevoegd zijn, gelijk hedendaags, zegt de schrijver, plaats vindt » in de kerken der Grieken, Morianen en Armeniërs en in alle kerken van Europa, uitgezonderd in de Roomsche kerk alleen; in welke kerk het ook onderhouden is gewèest in de dienst van Paschen tot de tijden van paus MARTINUS V na 1400, ook na het verbod van 't concilie van Constantz." In de oude instellingen der vaderen blijkt, dat de handeling der misse niet alleen om het volk gedaan werd, maar ook dat het volk daarin zijn deel en werk had. Ja in den nog gebruikelijken canon der mis is er zelfs één en ander, dat op dat oude gebruik terugwijst, en, bij de ingeslovene gewoonte, in des priesters mond eene ongerijmdheid is, bij voorbeeld: *et omnium circumstantium* etc.; *ut quotquot ex hac participatione sacrosanctum corpus et sanguinem sumserimus; ut nobis corpus et sanguis fiat.* Voorts wordt het in den 70sten canon van het concilie van Nantes den priester verboden alleen mis te vieren. Want het is onvoegzaam, dat hij zegge: *Dominus vobiscum*, of

sursum corda, of oremus, of gratias agamus Domino Deo nostro, als er niemand is, die antwoordt, niemand, die met hem zijn hart verheft, niemand, die met hem bidt of dankt. Nog andere krachtige bewijzen uit de heilige Schrift, de verklaringen van conciliën en oudvaders worden bijgebracht, dat het onbetamend is, dat een priester alleen misse doet. Daarom maakte de schrijver er thans eene gewetenszaak van, om misse te doen, tenzij er eenigen bij tegenwoordig waren. En daarom was het goed, tot de regte gebruiken der vóórtijden terug te keeren, toen men slechts één of twee missen, naar eisch der omstandigheden, vierde, en dat nooit zonder communicatie, zonder uitdeeling der beide gedaanten, zonder openbare uitstorting der gebeden in de ooren van het verzamelde volk. Zoo vermaant ook de heilige FRANCISCUS, in den brief aan de priesters van zijne orde, hun ernstiglijk in den Heere, dat zij ook in de plaatsen waar meer priesters zijn, maar ééne misse daags celebreren, naar de instelling der Roomsche kerk.

» Wat dan, indien onze vaders nu weder levende wierden, en zagen zóó groote menigte van missen op verschillende altaren en op denzelfden tijd met onuitsprekelijke onachtzaamheid bedienen, waardoor naar het woord van PAULUS het volk meer verstrooid wordt dan vergaderd, ja dikwijls van de allersnoodste en onzuiverste menschen, die dat werk volbrengen als een ambacht om van te leven en om vuil gewin, en daarnaar een' groote menigte van schelmen en booze menschen te zamen loopen, meenende, dat hun uit zulk een aanschouwen toch eenig heil toekomt, hoewel zij om hun leven te veranderen niet eens denken, maar zelfs na het dagelijks misse hooren wederom keeren tot hun gewoon wangedrag? Wat, indien onze vaders zagen, dat men in die misse niemand van de sacramenten mededeelt, of alleen het sacrament des ligchaams en niet des bloeds uitrekt? Wat, indien zij zagen, dat de gebeden, door sommigen zóó stil gelezen worden, dat ook de naaste omstanders die niet kunnen hooren of verstaan, en dat er na het lezen des Evangeliums, volgens PAULUS bevel, gee-

met de uitlegging bijgevoegd wordt? Wij zouden ook van onze vaders niet hooren de leer die somtijds den volke wordt voorgehouden, dat de mis *ex opere operato*, zonder aandoening van die ze gebruikt, regtvaardig maakt en schuldvergifenis verdient. Ook zouden zij nooit deze stelling: » de mis is een offer voor levenden en dooden » zóó naakt en zonder verklaring den volke voordragen, opdat het volk niet wanen zou, dat er in de mis eene nieuwe verzoening en vergeving bewerkt worde, en wel zonder het lijden en de opoffering, die aan 't kruis volbragt is. Er zijn vele getuigenissen der oudvaders, dat de meening der kerk geheel anders was, toen zij zeiden, dat men het ligchaam des Heeren offerde voor levenden en dooden en offer deed voor de algemeene zaligheid der gansche wereld. Daarom behoort men de oude meening der kerk weder op den voorgrond te brengen; en had men dit gedaan, er ware niet zóó veel scheuring en verdeeldheid geboren. 't Is beter de gebreken der onzen te berispen en daarin verbetering te zoeken, dan langer te gedoogen, dat onze partijen daaruit aanleiding tegen ons nemen. Wel is waar, de aanhangers van CALVIJN en LUTHER zullen er zich in verheugen, als wij alzoo onze wonden ontdekken; maar 't is beter, dat zij de wonden belagchen, waarvan wij nog genezen mogen, dan dat wij die zonder aanwending van eenig middel laten zwellen en ongeneeslijk worden, zoodat eindelijk gebeuren zou, dat zij onzen ondergang belagchen, die gewisselijk naakt, tenzij de wonden der kerk geheeld worden door regte, niet door geweldadige en onbekwame middelen, als door onverstaudigen worden aangeraden en voorgestaan."

» Dit zijn, » zóó luidt het slot van dezen merkwaardigen brief, » dit zijn de zaken, zeer geleerde heer, die mij voorgekomen zijn u te zeggen, en die 't ons, door de opwekking en den raad van sommige priesters, geestelijken, vrome en andere geleerde en godvruchtige mannen, met wie wij deze dingen be-

spoken hebben, goedgedacht heeft u mede deelachtig te maken, die u allen door de innige barmhartigheden van God bidden, dat gij, medelijden hebbende met CHRIS-
 TUS' gemeente, door zoovele gevaren omringd, liever u benaastigt om den vrede en de eenigheid der kerk te bevorderen, dan dat gij met vele woorden den koning, onzen allergenadigsten heer, opwekt, om het arme volk te verslaan, te dooden en op de vleeschbank te brengen," enz. » God, de Allerhoogste, regere altijd zóó uwe tong, dat gij niets spreekt, dan wat tot opbouwning en stichting der kerke dient. Vaarwel. Den 25 Nov. 1566."

» Ik weiger niet, ja zelfs ik begeer grootelijks, dat gij dezen brief mededeelt niet alleen den allerwaardigsten heer, mijn' heer den bisschop, maar ook den eerwaardigen vaderen REGENRIUS, VELDIUS, PAULUS, COURDYLE en anderen geleerden en godvruchtigen mannen, voor welke, indien het u goeddunkt, ik gereed ben te verschijnen en reden te geven van mijne gevoelens."

» Uw STEPHANUS LINDIUS, priester."

Wie eenigzins bekend is met de zienswijze van CASSANDER ontdekt aanstonds, dat deze voortreffelijke brief geheel in den geest en de manier van dien grooten man geschreven is: van hem, die onder andere verklaarde, dat dit hem in vele hervormingsgezinden tegenstond, dat zij de reformatie wilden ingerigt hebben naar 't voorschrift van de boeken van LUTHER, ZWINGLI, MELANCTON, CALVINUS ENZ., en niet van ATHANASIUS, BASILIUS, CHRYSOSTOMUS, NAZIANZENUS, AMBROSIUS, HIERONYMUS en AUGUSTINUS. Wél heeft ook hij, die dezen brief ontving, den schrijver een' Casandriaan genoemd ¹.

Is ooit een werk vruchteloos geweest, 't was dat van den vromen en geleerden priester. In wijderen kring moge 't een rijk gezegend zaad zijn geweest, hem, dien

het in de eerste plaats gold, liet het onbewogen, ja het verbitterde hem en maakte hem woedend. En toch was er geen bitter woord in te ontdekken, toch was het zóó regt geschikt, om te overtuigen en te treffen. Maar broeder CORNELIS trok er met al de hitte zijner gramschap tegen te velde op den kansel, en stortte er als een razende al het gif, al de onreinheid over, die in zijn' ontaarden geest woonde. Hierop volgde na weinige weken een tweede brief, niet minder ernstig, niet minder overtuigend, niet minder zachtmoedig dan de eerste. Ook deze is ons, uit het Latijn vertaald, bewaard gebleven. Het voornaamste willen wij er van opgeven:

» Ik zoude nu aan uwe liefde niet geschreven hebben, CORNELIS broeder, hadden mij eenige gelcerde en godvruchtige mannen, op wier oordeel ik hoogen prijs stel, tegen mijn' dank daartoe niet gedrongen. Hun dacht, dat het niet wél van mij gedaan was, indien ik de bescherming der waarheid, ééns aangenomen, varen liet en niet wat tijds besteedde, om uw' achterklap af te weren. Anders was ik van oordeel, dat ik gewigtige redenen genoeg had, om te zwijgen, gelijk ik mij voorgenomen had. . .

Want ik heb onlangs aan u geschreven een' brief zonder gramschap, zonder bitterheid van tweedragt, waarmede ik u meende te vermanen, dat gij van te groote strengheid u zoudt laten terug brengen tot de bescheidenheid, die een' Christen voegt, en dat gij sommige zaken vermijden zoudt, die geenzins waarheid schenen en meer voedsel gaven voor twist dan voor Godsvrucht, in de hoop dat ik, dien gij wel hoordet tot geene secten of verdeeldheid geneigd te zijn, u tot vurigen Godsijver ontsteken en alzoo uitnemende vriendschap bewijzen zou. Maar 't is verre van dáár. . . .
Ik bepeinze dikwijls bij mij zelve, wat woord mij onwetend mag ontvallen zijn, dat u gedrongen heeft, met

z66 hooge woorden uwen toorn uit te spreken. Want mijn geweten getuigt mij niet, dat ik iets gezegd heb, dat u zou kunnen ontstichten. Tenzij gij het mogelijk kwalijk neemt, dat ik de geestelijken niet uitgezonderd heb van de magtoefening der overheid en dat ik geschreven heb een weinig te twijfelen, of den paus beide zwaarden toekomen. Maar hierin kan ik mij verdedigen met het gezag van CHRYSOSTOMUS en BERNARDUS. De eerste, verklarende PAULUS' bevel, dat alle ziele den magten onderworpen zij, zegt aldus: » dat deze zaken allen menschen bevolen worden, priesters, monniken, en niet alleen den wereldlijken, verklaart de Apostel in 't begin, als hij zegt: dat alle ziele den magten onderworpen zij, al zijt gij een Apostel, al zijt gij een Evangelist, of een Profheet, of wie er anders zijn: want de onderdanigheid doet de Godsdienst niet te niet." BERNARDUS schrijft aan paus EUGENIUS, in 't tweede boek der consideratiën: » met wat regt schrijft zich de paus dit toe? Voorwaar, niet met apostolisch regt: want PETRUS kon niet geven wat hij zelf niet had; maar wat hij had heeft hij zijnen navolgers gegeven, te weten, de zorg voor de kerk."

Voorts zie ik niet, in wat gedeelten mijns briefs overigens z66 groote ontstichting wezen mag. Ja met wat onbeschaamdheid durft hij, die voor katholiek wil gehouden zijn, die oude manier van misviering veroordeelen, die ik voorgesteld heb, waarbij de gebeden en uitspraken der heilige Schrift geschieden in tegenwoordigheid van het rondom staande volk en in eene taal die zij verstonden; waarbij de uitdeeling der sacramenten van brood en wijn (waarin de kracht en de ziel ligt van de heilige handeling) aan het volk plaats vond? Wordt zulk eene handelwijz niet beschreven in het boek genaamd *de Roomsche ords*, dat gedrukt is? En wie zou kunnen loochenen, dat deze manier ook in de Roomsche kerk duizend jaren is in zwang

geweest, dat zoowel aan het volk als aan de priesters in de misviering, na de wijding der mysteriën, het ligchaam en bloed des Heeren afzonderlijk werd toegedeeld? En toen in latere tijden de vrees voor uitstorten gegroeid was werd den dienaren des altaars het ligchaam en bloed des Heeren onderscheiden gegeven, maar aan de menigte werd het ligchaam, in het bloed gedoopt, uitgereikt. Waartoe zou het indooopen gediend hebben, indien men één van beide genoegzaam had geacht? Hoewel paus JULIUS het eerst het indooopen verbiedt, en beveelt het ligchaam en bloed verscheiden, naar het voorbeeld van CHRISTUS, toe te dienen. Is 't dan vreemd, wanneer ik eenigen van de geestelijkheid of van het volk rondom mij verlang te hebben, als ik misse doe, met wie ik alzoó deze heilige verborgenheden bediene, nadat de schriften der oudvaderen dit gebruik zóó klaar voordragen, dat ik niet geloof, dat iemand, die eenigzins geleerd is, het zou willen loochenen? Van daar misschien, dat het meeste en beste deel der geleerdste bisschoppen op het concilie van Trente, daarin volkomen overeenstemden, gelijk onze eerwaardigste bisschop van Yperen, die dit concilie heeft bijgewoond, zal kunnen getuigen; dat zij oordeelen, dat men den leeken den kelk behoorde te vergunnen, vooral omdat het hun niet onbekend was, dat de gemeenschap van beide gedaanten niet geheel in alles van 't volk geweerd, maar alleen om zekere redenen voor een' tijd opgehouden en geschorst was ¹. Hieruit kan men opmaken, of het te vergeefs zij, dat hedendaags al de beste en meeste voorstanders der katholieke Godsdienst, ook ervaren in 't lezen der goddelijke en kerkelijke schriften en door goede redenen gedrongen, ontstoken worden met de begeerte om den kelk des Heeren te genieten, en zich door alle middelen benaastigen, dat het zalig sacrament van CHRISTUS' bloed met het sacrament des ligchaams, naar de oude manier der algemeene kerk, menige honderd jaren gevolgd, wederom in gebruik gebragt, of ten minste de vrijheid hersteld worde, die nog vóór twee honderd jaren plaats

vond, om onder ééne of beide gedaante te communiceren.

.

» Maar laat ons komen tot wat ik gezegd heb, dat gij de navolgers van LUTHER en CALVIJN eenige valsche zaken toedicht, en dat hierdoor gebeurt, dat ook in zaken, waarin gij spreekt als een katholiek, gij uw vertrouwen ondermijnt. Bij voorbeeld is 't niet onwaar wat gij sterk verzekert, dat CALVIJN leert, dat er in 't avondmaal niet is dan gemeen brood en wijn, of dat brood en wijn zijn naakte en ijdele teekenen, of alleen beduidende teekenen, of gedenkteekenen van verleden zaken. Hij schrijft toch opentlijk en met klare woorden, dat CHRISTUS in 't avondmaal met der daad en waarachtig geeft en volbrengt 't geen Hij belooft en al wat de teekenen naar Gods instelling aan onze oogen voorstellen, dat Hij dat ook waarlijk aanbiedt, om met het geloof te genieten en te ontvangen. Zóó ook, dat door het wettig gebruik des sacraments als door een zeker werktuig, van God ingesteld, onze zielen door de waarachtige spijs van CHRISTUS' vleesch en den drank Zijns bloeds worden levende gemaakt en genezen, met CHRISTUS het hoofd als lidmaten vereenigd, zóó dat wij worden been van zijne beenderen en vleesch van zijn vleesch, en dat wij onder elkander door den sterksten band der liefde, als lidmaten van één ligchaam, verknocht worden. Voorwaar, deze dingen, die CALVIJN schrijft over de heilzame kracht en werking van de verborgenheid des avondmaals komen overeen met de heilige Schriften en de overlevering der vaders; hoewel hij in andere stukken van dit sacrament de overeenstemming der oudheid niet onderhoudt en wat verre afdwaalt van het oordeel der tegenwoordige kerke. In welke dingen, indien gij hem met zekere en duidelijke getuigenissen uit de heilige Schrift en de eenparige katholieke schrijvers kondet berispen en verwinnen, ik zou grootelijks uw werk prijzen. Maar wat waarde heeft het, dat gij hem valsche zaken toeschrijft? Waarom roept gij, dat hij de sacramenten van den grond af uitroeit? . . . 't Is ligt te denken,

hoe kwalijk zij 't nemen, als zij zich hooren beschuldigen, dat zij zeggen, dat een ledig geloof, ook met verachting van goede werken, genoegzaam is, en dat zij gewelddadig eene nieuwe Godsdienst willen invoeren met alle vrijheid des vleesches en wulpschheid. Wie is er zóó onverstandig, die niet begrijpt, dat dit alles leugen is? Meenen wij, dat zij in de heilige Schriften zóó onbedreven zijn, dat zij niet weten, wat er, nadat PAULUS gezegd heeft: » daar is geene verdoemenis meer voor degenen, die in CHRISTUS JEZUS zijn, » wordt bijgevoegd: » die niet wandelen naar het vleesch, maar naar den Geest? » Maar ook daarin lastert gij, dat CALVIJN den mensch ganschelijk de vrijheid van den wil ontzegt, als ware 't menschelijk geslacht daarvan zóó beroofd, dat er geen onderscheid ware tusschen een' mensch en een beest, dat hij God maakt tot een' werkmeester der zonde, Die onregtvaardig straft wie Hij eerst bedorven heeft. Wie is toch zóó geheel zonder hartstogten, die hierbij niet in zijn hart zou beroerd zijn? Weet CALVIJN niet wat in de naakte woorden des Evangeliums staat: » God is 't, die in ons werkt het willen en het werken, » en dat PAULUS ons noemt medewerkers Gods en beveelt, met vreeze en beven onze eigene zaligheid te werken? Hoe is dat, zult gij zeggen, nadat hij alle dingen Gode toeschreef? Hoor dat met drie woorden uit PAULUS: » ik vermag 't al in Hem, Die mij kracht geeft. » — En AUGUSTINUS heeft hetzelfde gevoelen met andere woorden schoon uitgedrukt: » God kroont in ons Zijne eigene werken. » Ga nu en zeg: CALVIJN stelt, dat er geen onderscheid is tusschen ons en de dieren en ontnemt ons geheel den vrijen wil: want hij belijdt overal, dat de kracht en het vermogen, waarmede wij willen en de deugd betrachten, ons uit genade is ingestort en niet uit onze natuur is. Deze dingen zeg ik niet, omdat ik voorgenomen heb CALVIJN te verdedigen, maar omdat ik niet wil, dat iemand met leugenen bezwaard worde.

. Nogtans ik twijfel niet, of gij zoudt

dat minder doen, indien gij niet uit zeggen en aanhalen van anderen, maar uit het zien en lezen van de boeken der partijen hun gevoelen onderzocht. Daaruit is ontstaan, als eenigen denken, dat gij onlangs zóó hate-lijk zijt uitgevaren tegen de verdeeling der tien geboden, die de Calvinisten aannemen. Gij begeerdt u één' van de oude vaders bijgebracht te zien, die de geboden der eerste tafel anders scheidde dan in drie, en van de tweede tafel dan in zeven. Ofschoon ik niet loochenen wil, dat er eenige van de laatste en nieuwste schrijvers het gebod van de gesneden beelden en gelijkenissen niet afzonderen, en 't laatste, dat van het begeeren spreekt, in tweeën splitsen, volgende daarin AUGUSTINUS, die in het 2° boek der *Questiën op Exodus* cap. 71, ter wille van het geheim der heilige Drievuldigheid, aan de eerste tafel drie geboden toeschrijft en aan de andere zeven, nogtans is mij niet onbekend, dat tegen deze verdeeling in zuiverder eeuwe bijna al de oudvaders in de eerste tafel vier en in de andere zes geboden stellen. Uit de Grieksche vaders doet het JOSEPHUS, b. 3, cap. 4 van de *Joodsche oudheden*, aldus zeggende: ; ATHANASIUS, in *Synopsi Scripturarum* ; ORIGENES, over Exodus. . . ; CHRYSOSTOMUS, in de 2° *expos. op 't Ev. van MATTH., homil. 49.* . . . ; GREGORIUS NAZIANZENUS, in Grieksche verzen aldus:

» Nogtans, opdat niemand zegge, dat deze vaders zijn van de kerk der Grieken en dat zij daarom in de Roomsche kerk geen gezag hebben, laat ons ook de Latijnsche zien. HIERONYMUS, *over den brief aan de Efezen*, cap. 6. ; AMBROSIOUS, cap. 6.

» Wat zult gij nu zeggen, daar AUGUSTINUS zelf blijkbaar tegen zichzelf is en volgt zelf de verdeeling van de andere vaderen, die hij, als boven gezegd is, verwerpt? Te weten, cap. 7 der *Questiën des Ouden en Nieuwen Testaments*, in deze woorden: Zóó ook aan BONIFACIUS.

» Ik bid u, is het regt, dat het gezag van één' alleen, en die met zichzelf niet overeenstemt, vóór alle anderen gesteld worde? En indien het gezag van AUGUSTINUS u behaagd heeft, waarom behaagt het u daarin, waar hij van anderen en van zichzelf verschilt? Die verdeeling kwam, denk ik, voor den tijd, toen men de aanbidding der gesneden beelden en gelijkenissen in de kerk van CHRISTUS invoerde, waarbij het tweede gebod, tegen de beelden, uit het getal der tien gesloten werd, beter in de hand, dan dat men het daarin zou bewaard hebben. Het behoort dan, dat wij, verwerpende die verminkte, geschondene en voor deze laatste tijden tot groote schade voor CHRISTUS' kerk ligtelijk als een katholiek gebruik ingebragte verdeeling, die volgen, welke de tekst der tien geboden vereischt en de oudvaders zóó eenparig, zoowel onder de Grieken als Latijnen, algemeen [katholiek] en overal gevolgd hebben.

» De verdeeling der tien geboden zou mogelijk niet schijnen van zóó groot gewigt, dat wij er zóó lang en breed over handelden, indien wij niet in zulke tijden leefden, waarin wij genoodzaakt worden óf schadelijke en klaarblijkelijke fouten te prijzen, óf indien wij ze berispen, achter ons moeten hooren deze katholieke en kerkelijke namen: kettters, heretiken, scheurmakers, muiters, vijanden, verlaters van de kerk. Anders weet ik wel, dat het weinig toebrenge tot bevordering der dienst van God, indien men de geboden wél telt, maar kwalijk onderhoud en bewaart. En ik zou niet kunnen misprijzen, indien zij den volke zonder scheiding voorgehouden wierden, zonder verminking, gelijk zij van God gegeven en in de heilige Schrift vervat zijn, opdat die verminking niet eenigzins kome ter hulpe van diegenen, die boos en onbeschaamd het eeren der beelden voorstaan. Maar dit kan ik niet wél dulden, dat gij in deze en dergelijke goede zaken beroerte verwekt en dat gij met zeer bittere woorden vervolgt wat tegen de overlevering der vaderen niet strijdt. Och of iemand dat gebrek van u weren kon: het ware

een bijzonder en groot werk. Maar aangezien wij geringe hoop hebben hierin voorspoedig te zijn, zoo laten wij u over aan uwen Regter, Wien gij eens rekenschap zult geven van al uwe woorden. Vaarwel. Te Yperen, 11 Januarij 1567' 1.

Wij vertrouwen onzen lezers geene ondiensit gedaan te hebben met de verkorte, ofschoon dan altijd nog breedvoerige opgaaf dezer brieven. Zij verdienen ook in onzen tijd nog gekend, ja zij verdienden in hun geheel te worden uitgegeven!

Deze tweede brief werd den 12 Januarij bezorgd in het minderbroedersklooster. Reeds des morgens vroeg, vóór zes ure, werd de kloosterbel in beweging gebragt. De monniken, wel denkende, dat er iets bijzonders gaande was, kwamen met hun zestienen en deden de poort open. Zij zagen vóór zich iemand, die zich met zijn mantel het aangezigt tot aan de oogen bedekt had. Hij reikte hun een groot pakket over, zeggende: »geeft dat aan broeder CORNELIS." De monniken antwoordden: »kom binnen, vriend, en geef het hem zelve." Inmiddels was er één der broeders ter zijde van den man geslopen, met het oogmerk om hem in den rug te komen. Maar nauwelijks had de wakkere bode dit bemerkt, of hij wierp het pakket voor de voeten der monniken en ontsnapte. Fluks ijde hem de monnikenstoet achterna tot op den Braamberg, al roepende: »houdt den dief, houdt den dief!" Het rumoer deed de burgers ontwaken en bragt de hoofden voor de geopende vensters. Doch de briefdrager was gezwind door de ledige straten in de duisternis verdwenen en had zijn doel bereikt 2.

Beide brieven waren den 19^{den} Maart 1567 in 't licht verschenen en kwamen alzoo in aller handen. Allerwaarschijnlijkst waren zij gedrukt bij den beroemden HUBERTUS GOLTZIUS, van wien wij nader hooren zullen. Toen in

Maart 1569 een nieuwe index van verboden boeken verscheen, vond men ook deze brieven gerangschikt onder de kettersche schriften, als *Stephani Lindii epistolæ de Magistratu et Missâ* ¹.

In 't zelfde jaar, waarin zij waren uitgekomen, valte broeder CORNELIS de pen op om ze te bestrijden, en op 't laatst van September was deze apologie verzonden naar 't hof van Brussel, om alzoo met hoog gezag bekrachtigd gedrukt te worden. Om LINDIUS te wederleggen was daarin onder andere voorgesteld de tekst van den canon van het Trentsche concilie tegen het gebruik der beide speciën. Ook was er eerst in opgenomen, maar op raad van andere Godgeleerden weder uit verworpen het decreet van het concilie van Constantz over dezelfde stoffe. Dan het hof weigerde zijne toestemming tot de uitgaaf: iets, zegt broeder CORNELIS, dat hij wel voorzien had, vermits de apologie veel te katholiek was, niet gematigd, niet gemengeld genoeg. Er kwam in Maart 1568 een brief uit Antwerpen aan iemand te Brugge, waarin verzocht werd aan GOLTZIUS te berigten, dat gemelde apologie nog niet gedrukt was en waarschijnlijk niet gedrukt zou worden, omdat die van het hof te Brussel haar verwierpen als onwaardig gedrukt te worden. Zij was naar Leuven gezonden, misschien wel door toedoen van broeder CORNELIS' vrienden, alwaar zij tot nog toe bleef liggen ².

Dat nu CASTELIUS, onder den naam van STEPHANUS LINDIUS, de auteur der opgegevene brieven was is naauwelijks te betwijfelen. 't Is waar, broeder CORNELIS veranderde daaromtrent even dikwerf van meening, als hierover, dat GOLTZIUS ze gedrukt had. Dan eens houdt hij LINDIUS voor geen' vreemden briefschrijver, maar een' naam, waaronder er drie, vier of vijf schuilen, die onder zijn gehoor kwamen. Dan eens verklaart hij, dat het niemand

anders is dan CASTELIUS, onder wiens boeken de brieven van LINDIUS gevonden waren, met dezelfde hand geschreven als zij aan broeder CORNELIS verzonden waren. Dan weder twijfelt hij er aan, en verzekert het kort daarna weêr zóó sterk » als 't Evangelie." En dan weder was het nog onbewezen ¹. Het mag echter als bewezen worden aangenomen, niet zoozeer omdat LINDIUS zich onderteekent » priester," maar omdat het ons ook van elders getuigd wordt ², en vooral omdat de inhoud der brieven geheel in den geest van CASSANDER was, van wien CASTELIUS een zóó sterk aanhanger wordt genoemd, dat hij, te Brugge zijnde, de beste, geleerdste, rijkste en degelijkste lieden met de Cassandersche melaatschheid aanstak, dat al de besmette pensionarissen, griffiers, schoolmeesters en GOLTZIUS en de verdachte geneesheeren en allerhande bedekte Cassandrianen zijn gezelschap zochten, ja dat hij, terwijl hij pastoor der St. Jacobskerk was, de beste katholiken met zijn Cassandersch venijn bedierf, zoodat zij, die vroeger alle maanden ten sacramento gingen, nu slechts redetwistten, omdat het Sacrament onder ééne gedaante gegeven werd ³.

Deze zachtmoedige man, die tijdens zijn verblijf te Brugge algemeen als » een waardig parochiepriester" geacht werd ⁴, werd in 't midden van September 1568 te Zomergem, een aanzienlijk dorp in Oostvlaanderen tusschen Brugge en Gend, werwaarts hij verplaatst was, des nachts van zijn bed gehaald en op bevel van ALBA gevankelijk weggevoerd naar het kasteel van Gend. Broeder CORNELIS zegt, dat het om zijnentwil geschied was, omdat de gevangene voor STEPHANUS LINDIUS werd gehouden. Te Brugge was een koffer ontdekt, hem toebehoorende, vol veroordeelde boeken, als: de historie van JOHANNES SLEIDANUS (waarschijnlijk 's mans beroemd werk: *de statu religionis et reipub. Carolo Quinto cæsare comment.*, voor 't eerst uitgegeven in 1555), de psalmen

VAN CLEMENT MAROT EN VAN THEODORUS BEZA EN INZONDERHEID DE GERUCHTMAKENDE BRIEVEN VAN LINDIUS, IN SCHRIFT, OVEREENKOMENDE MET HET HANDSCHRIFT VAN BROEDER CORNELIS. Wat zijn verder lot is geweest konden wij niet ontdekken. Alleen schijnt het, dat hij 22 Junij 1569 nog steeds ongevonnist was, denklijk nog in den kerker zuchtende ¹.

Dat zijn arbeid te Zomergem niet vruchteloos geweest was getuigt de marteldood van MAURITS VAN DALEN, die ouderling der gemeente aldaar was en 31 Mei 1573, na vijf weken gevangenis, buiten Gend verworgd en verbrand is ².

GREGORIUS DE SPAERS.

Minder uitvoerig zijn onze berigten omtrent dezen voorstander eener meer gematigde predikwijjs te Brugge. Ook zijn wij buiten staat te bepalen, of ook hij behoorde tot de Cassandersche partij, die in deze stad zóó talrijk in aanhangers was. Alleen kennen wij hem als een' Karmeliter monnik, die in December 1566, toen de buiten-predicatiën der hervormden in bloei waren, in de Salvatorskerk vele hoorders tot zich trok. Broeder CORNELIS houdt hem, doch zonder grond, voor den makêr van een pasquildicht, waarin eerstgemelde geschandvlekt werd. Reeds meermalen had de minderbroeder hem aangetast in zijne sermoenen, omdat hij eenvoudig de heilige Schrift predikte, zonder bittere aankanting tegen de Calvinisten. Maar nu schold hij hem voor » een' geveinsden katholiek, een' grooten bedekten geus, dien men dáár laat staan preêken in eene katholieke kerk op een' katholieken predikstoel." En waarom? DE SPAERS noemde, naar de wijze der hervormden, het doopsel » den doop" en het sacrament des altaars » het nachtmaal." Door dezen aanval tegen DE SPAERS werd het volk nog meer geneigd om zijne predicatiën te gaan hooren; en toen er ook

van broeder CORNELIS' hoorders begonnen heên te gaan kende de woede van dezen geen' palen. Hij beschuldigde nu den Karmeliter, dat hij, ter liefde van een' maaltijd en een' dronk wijns bij »de groote geuzen en geuzinnen'', dezen naar den zin predikte, met hen heulde en bij hen zijn' buik vulde. Dit leelijk gerucht bragt de stad vol be-roering. Want hoe meer CORNELIS tegen DE SPAERS uit-voer en lasterde, hoe meer het volk dezen ging hooren. Ja vele hervormden lieten hunne predicatie buiten na en kwamen in de Salvatorskerk. En de volkstoeeloop werd zóó groot, dat de magistraat de kerk van binnen en van buiten met krijgslieden bezetten deed, uit vrees dat er onheilen ontstaan zouden ¹.

KAREL COURTEVILLE.

Zagen wij zoo even een' Karmeliter monnik zich door zijne predikwijze onderscheiden, eveneens onderscheidde zich de prior der orde, dien wij in den bovenstaande ontmoeten; en het vermoeden dringt zich aan ons op, of ook misschien het Karmeliten-klooster te Brugge, waaruit ook CHRISTOPHORUS FABRITIUS was voortgekomen (zie boven, bl. 12), één' dier veelvuldige gewijde plaatsen was, waar de glans der verlichting was doorgedrongen tot in de donkere cellen, en de harten der broeders ont-stoken had. Hoe 't zij, KAREL COURTEVILLE, prior der Karmeliten, begon in de vasten van 1567 alzóó in de kerk van zijn klooster te prediken, dat het meeste deel der Calvinisten, die gewoon waren buiten in de predica-tie te gaan, zijne sermoenen kwam hooren ². Daartoe zal waarschijnlijk hebben bijgedragen, dat sedert het laatst van Januarij EGMOND begonnen was de predica-tiën der Calvinisten tegen te werken, zoodat het hun hoe langer hoe moeilijker werd gemaakt. Daaronboven, het passieprediken, waarin men genoodzaakt was zich meer aan den Bijbel te houden, hoorden en hooren heden

ook nog wel de hervormden zonder tegenzin uit der Roomschen mond ¹, vooral wanneer het geschiedt, gelijk het door COURTEVILLE geschied zal zijn. Broeder CORNELIS geeft hem daarom den schandnaam van » weifeelaar, weérhaan, die met alle winden waait en den geuzen en geuzinnen toegeeft.” Hij schijnt zich in zijne prediking vooral de heilige Schrift ten rigtsnoer gesteld te hebben. Hij ontkende het bestaan van een vagevuur. Hij stelde zijnen hoorderen eenvoudig twee wegen voor: die twee wegen, waarvan de ééne ten verderve, en de andere ten leven leidt. En hij hield gemeenschap met het consistorie der hervormden en stond met hen in goede verstandhouding. » Laat ons tevreden zijn,” zeiden sommige Roomschegezinden, » er zal te minder volk dáár buiten in de predicatie gaan.” Één was er, die anders sprak. » Zou men dat gedoogen,” riep hij, » dat één van de vier bedelorden hier in zijn' katholieke kappe in een' katholieke kerk alzoo spreekt en geene anderen dan de boeven [geen' kelters] te keer gaat? Ware ik bisschop van Brugge, ik zou hem fluks verjagen” ²!

Zou deze COURTEVILLE welligt een geestverwant van CASTELIUS geweest zijn? In het slot van zijn' eersten brief beroept zich deze — indien hij althans STEPHANUS LINDIUS is — op » Paulus, Courdyle en andere geleerde en godvruchtige mannen.” Of moeten wij lezen: » Paulus Courdyle”? En was deze een ander dan ONZE KAREL COURTEVILLE?

JACOB VAN DE VELDE.

Wij voegen ook dezen hier tot het getal der gematigde priesters, alhoewel hij iets later, eerst in 1568, als zoodanig voorkomt. Maar ook in 1566 reeds ontmoeten wij JACOB VAN DE VELDE, ofschoon op eenigzins ander standpunt.

In 1568 dan, toen het vervolgen der onroomschen in vollen gloed brandde, was er een Augustijner monnik

te Brugge, die den moed had zich daartegen openlijk op den kansel te verklaren. 't Was broeder JACOB VAN DE VELDE. Terwijl ieder sprak van onverzoenlijkheid en strenge rechtsoefening was hij onuitputtelijk in de voorstelling van de barmhartigheid Gods. Onverbloemd betuigde hij het, dat men de ketters niet zóó ligtelijk behoorde te dooden en dat men den bekeerden hunne dwaling moest vergeven. De Augustijner kerk was dan ook de verzamelpplaats van Brugge's edelste en aanzienlijkste vrouwen, wier beschaving, kieschheid en zachtmoedigheid bij hem voldoening vond. Dat hij zóó predikte » ter liefde van de schoone, rijke, kostelijke jonkvrouwen, die zijne sermoenen kwamen hooren en hem zeer prezen, sprekende naar haren mond wat zij gaarne hoorden, » is eene ligtvaardige beschuldiging, waaraan wij reeds gewoon zijn. Ook beweerde hij nadrukkelijk, dat de predikstoel de plaats niet was, om allerlei nieuwstijdingen op voor te dragen, maar alleenlijk, om er den inhoud der heilige Schriften den Christenen bekend te maken en op 't hart te drukken ¹.

Eenigzins in ander licht verschijnt ons broeder JACOB VAN DE VELDE, prior van de Augustijnen. Wij ontmoeten hem als officiaal in 1566 te gelijk met andere geestelijken van het geestelijk hof van Brugge, om WILLEM HOSK, den ons bekenden vromen martelaar, namens den bisschop te verhooren. Wel doet hij zich hier niet voor als bitter en onverdraagzaam, maar 't is toch niet die liefdegeest, die eerbied voor het uitsluitend gezag der heilige Schrift, die ons zoo even bekoorde. Die geest blinkt ook niet uit in een boek, door den prior der Augustijnen uitgegeven den 4ten Januarij 1567, hoewel elders een ander daarvan schrijver genoemd wordt. Het behelsde vragen en antwoorden tusschen den gestadige en den twijfelbaar, waarin onwaarheden voorkwamen omtrent stellingen van LUTHER en de doopsgezinden. Wij zouden dan wel

haast dezen prior der Augustijnen voor een' ander' houden dan den Augustijner monnik, indien wij niet lazen, dat broeder VAN DE VELDE en de provinciaal van de Augustijnen tot in 1569 schier de eenigsten te Brugge waren, aan wie het was toegelaten met de ketters te disputeren. Ook is de overeenkomst van naam, leeftijd, kloosterorde en woonplaats te zeer in 't oog loopend. Misschien is broeder VAN DE VELDE, door den indruk van ALBA's schrikbowind en door voortgezet onderzoek, in 1568 tot eene gematigde en bijbelsche denkwijze gekomen, die hem vroeger minder eigen was. Ook houde men onder 't oog, dat er in 1568 aan een' maaltijd van hervormingsgezinden aldus over hem geoordeeld werd: »nog prijs ik broeder JACOB VAN DE VELDE van de Augustijnen: want al is 't dat hij ook zeer tegen de geuzen preékt, hij preékt nogtans Schrifture" ¹.

Opmerkelijk is het, dat JACOB VAN DE VELDE zijne betrekking van officiaal des bisschops verloren heeft, toen REMIGIUS DRIUTIUS opvolger werd van bisschop CURTIUS in 1569. Immers wij lezen, dat DRIUTIUS' neef en naamgenoot, gestorven 1 October 1617, 48 jaren officiaal des bisdoms geweest en alzoo dat geworden is in 1569. CURTIUS was een gematigd man; VAN DE VELDE ook. CURTIUS ontging de felle berisping niet van broeder CORNELIS; VAN DE VELDE evenmin. CURTIUS had ijverig medegewerkt aan de overzetting der heilige Schrift in de volkstaal en muntte uit door geleerdheid; VAN DE VELDE was desgelijks een vurig voorstander en naarstig prediker der heilige Schriften, een beroemd geleerde, die ook te St. Omer tot aan zijn' dood toe de Schrift uitlegde. CURTIUS sterft in October 1567; en VAN DE VELDE, die in 's bisschops leven bijna uitsluitend de man was, aan wien het redetwisten met de van de kerkleer afgewekenen was aanbevolen, moet aldra een' broeder CORNELIS hierin bezig zien. DRIUTIUS wordt 13 November 1569 tot bisschop gewijd; en naauwelijks heeft de

zooveel strengere man den herderstaf in handen, of VAN DE VELDE is geen officiaal meer en nog in 't zelfde jaar wordt zijn' plaats door een' ander' vervangen. Bedriegen wij ons niet, dan pleit hier alles voor de zachtmoedigheid van den waardigen VELDIUS, en wij begroeten in hem een' man, die, ofschoon niet aan onze zijde staande, nogtans geen onbillijk, hard en onverdraagzaam vervolger is geweest. Eere zij zijner nagedachtenis!

Onder de »geleerde en godvruchtige mannen,» voor wie STEPHANUS LINDIUS zijne gevoelens wenscht blootgelegd te zien en zich verantwoord wil, troffen wij ook VELDIUS aan. Deze zal wel onze VAN DE VELDE geweest zijn.

IX.

BESTRIJDERS DER HERVORMING ONDER DE BRUGSCHE GEESTELIJKEN.

Had alzo te Brugge de hervorming, zelfs onder geestelijken, hare begunstigers, in wie wij over 't geheel een' Cassanderschen geest opmerken, zij had er echter ook haar' bittere tegenstanders. Ten allen tijde, en ook in onze dagen, zien wij onder de Roomsch-katholiken twee partijen. Noem ze Roomsch en katholiek, of Jezuïtisch en vrijzinnig, of ultramontaansch en Gallikaansch, of met zoovele andere namen als hier nog bij te voegen zijn, zij bestonden en bestaan. Zij bestonden op het concilio van Trente. Zij bestonden in ERASMUS, CASSANDER en hunne bestrijders. Zij bestaan in Frankrijk, zij bestaan in Nederland in de Jansenisten en anderen. En dit is het altijd wederkeerend verschijnsel, de naam katholiek, waarop beide evenzeer prijs stellen, wordt door de eerste aan de laatste, zoo niet geweigerd, althans met weêrzin gegeven. Wij hebben ons in enkelen de

laatste vertegenwoordigd gezien, slaan wij nu het oog op de uitsluitende, streng behoudende.

ROGERIUS DE JONGE.

Reeds in 1561 ontmoeten wij dezen » zeer vermaarden papist van Brugge, die altijd met grooten haat het heilig Evangelie heeft gezocht te verdrukken, een' doctor der theologie uit de secte der monniken, genaamd de Augustijnen." De heeren van Duinkerke ontboden hem toen, om met twee aldaar gevangene hervormden te redetwisten. Nog vroeger komt hij ons voor als ROGERIUS JUVENIS, provinciaal (niet te verwarren met prior, een mindere rang) van de Augustijnen, aan wien broeder CORNELIS eene klagt rigtte: maar hij toonde zich voor dezen min gunstig gezind. Beide moeten echter naderhand in verstandhouding geweest zijn in zake van het onderzoek des godvruchtigen wederdoopers JACOB ROBE, die in 1569, na eenige weken gevangenschap, verbrand werd. Waarschijnlijk was deze ook door den provinciaal onderzocht. Want, gelijk wij zagen, aan hem en den prior, broeder VAN DE VELDE, was het disputeren met de kelters opgedragen ¹.

ADRIAAN SMOUT.

Meer te voorschijn treedt deze priester in de geschiedenis. Wij kennen hem reeds uit zijne bemoeijingen met den inquisiteur TITELMAN tegen WILLEM ROSE ². Hij was, gelijk wij zagen, pastoor der St. Walburgskerk, en hij wordt ons beschreven als » een half zinnelooze parochiepriester, waar een iegelijk den spot mede hield, zoodat er velen waren, die hem kluchten en beuzelingen vertelden, omdat zij wel wisten, dat hij al wat hij hoorde zeggen aan broeder CORNELIS overbragt, die er dan in zijne sermoenen van gewaagde." Zóó werden beide mannen dikwerf verschalkt en om den tuin geleid ³.

Verplaatsen wij ons nogmaals in April 1565, toen **DOMISSENT** met negentien anderen werd gevangen genomen en de orkaan der vervolging te Brugge op 't felste woedde. De schrikmare deed toen aller gemoederen sidderen, dat men de Spaansche inquisitie in Nederland invoeren zou. Die van deze verslagenheid gretig partij trok was **ADRIAAN SMOUT**. Men zag hem in de vasten rusteloos rondgaan, bezig met het opteekenen van namen. Men hoorde hem dreigen, wat uitnemend middel men gevonden had, om nu met zekerheid te weten, wie niet zouden ter biechte komen en ten sacramente. En men vond hem in zijne parochiekerk naarstig in 't opschrijven dergenen, die hun' biecht waaroamen. Één was er, die, door vrees gedreven, zich mede tot den biechtstoel begeven had: hij was aan der hervormden gevoelens toegedaan. Op het Paaschfeest, 22 April, ontving ook hij de gewijde hostie, onder de folterendste kloppingen zijns gewetens. Den ouwel doorzwelgen, neen, dat kon hij niet: zijn' keel werd als toegenepen! Heimelijk ledigde hij den mond en verborg wat hij voor afgoderij hield in zijn' zakdoek. Vol zelfverwijt spoedde hij zich naar zijne woning. Wanhopig grijpt hij pen en papier en schrijft den parochiepriester den volgenden brief, dien hij, tegelijk met den zakdoek, waarin zich de hostie bevond, aan den ring van des pastoors portaaldeur vasthechtte.

» Weet, heer **ADRIAAN SMOUT**, dat ik u hier wederbreng wat gij mij heden gegeven hebt: want ik wil het geenszins aldus onder ééne gedaante hebben. En vermits gij of uwe voorgangers de instelling van **CHRISTUS** hebt veranderd, zoo houd ik uwe tafel niet voor de tafel des Heeren, maar houd die voor de tafel des duivels. Ik heb 't ontvangen met een' wroegende conscientie en daarom terstond uit mijn' mond gevaagd aan dit snuitkleed. Doe er nu mede wat u goeddunkt: want ik wil mij niet besmetten met uwe afgrijsselijkheid. Gij hebt mij met uw

opschrijven een droevig en benaauwd hart gemaakt. Maar zie, dit is 't gevolg van de lieden alzo vervaard te maken. Laat mij op een' ander' tijd in mijn geweten gerust blijven. Nogtans, ik zal voortaan op al uw dreigen niet meer achten, mij geschiede daardoor wat het wil. Had ik geweten, dat ik inwendig daarvan zóó beroerd zou geweest zijn, ik ware veel liever gevallen in de handen der menschen dan in de gramschap Gods. Maar ik vertrouw van God den Heere, dat Hij, om het groot leedwezen en weenen van mij, arm gevallen mensch, zich ontfermen zal" ¹.

Toen in September 1568 de procureur-generaal te Brugge was gekomen, om van alle parochiepriesters informatiën te hooren over de pensionarissen der stad en 's lands van den Vrije, schijnt hij bij ADRIAAN SMOUT zijn' intrek genomen te hebben. Althans hij nam bij dezen het middagmaal met broeder CORNELIS, die mede één der priesters was, van wien men narigten inwinnen zou ².

CORNELIS ADRIAANSE.

Broeder CORNELIS, wie kent hem niet, dien zoon des donders, eens dertig jaren lang tegelijk gevreesd en bespot, verfoeid en geprezen, in menig vaderlandsch geschiedboek sinds ruim twee eeuwen afgeschetst, door de overlevering van het ééne geslacht verlevendigd tot het andere en nog als voor onze oogen afgemaald in zijn' sermoenen-bundel, het ijzeren gedenkteeken zijner schande? Broeder CORNELIS: zóó vaak reeds kwam die naam ons voor — ach, doorgaans als een kwade naam — dat wij niet alleen met gespannen geest naar uitvoeriger' berigten vragen, maar dat wij, huiverig geworden waar wij van hem hoorden, voorbereid zijn om te staren in een' zwarten poel van duisternis en onreinheid.

CORNELIS ADRIAANSE of ADRIAANZOOON was geboren te Dor-

drecht in 1520 of 1521 ¹. Zijn vader was mr. ADRIAAN CORNELIS WOUTERSZ., pastoor van de nieuwe kerk te Dordrecht. Het gerucht was dan ook in zijn' leeftijd algemeen, dat hij de onechte zoon was van een' geestelijke ². Hij had op de hoogeschool te Leuven in de Godgeleerdheid gestudeerd, bezat den titel van theologiæ doctor en was vrij wél geoefend in de Latijnsche en Grieksche taal, ook een weinig in 't Hebreeuwsch ³. In 1548 was hij te Brugge gekomen, monnik geworden en begonnen aldaar te prediken ⁴. Hij behoorde tot de minderbroeders en bewoonde het klooster dier orde: van daar zijn naam broeder CORNELIS ⁵. Zelf bekleedde hij in dat klooster drie maal de waardigheid van gardiaan; ééns voor korten tijd slechts, toen hij in October 1568 te Nivelles in 't capittel door den overste zijner orde zelven er van werd afgezet ⁶. Onder velerlei wisseling van omstandigheden predikte hij tot 1578, wanneer hem het prediken verboden en zijn klooster opgeheven werd ⁷. Na dien tijd leefde hij in kwijnenden toestand, » ellendiglijk gekweld met verscheidene ziekten, » en werd in 't geheim door zijne vrienden onderhouden totdat hij den 14^{den} Julij 1581 te Brugge gestorven is. Hij werd te dier stede in het St. Jansgasthuis begraven, doch zijn gebeente werd ten jare 1615 overgebracht in de nieuw gewijde kerk van zijn klooster. Te Brugge ziet men nog, schreef KOK, een eervol grafschrift van hem op het kerkhof der minderbroeders ⁸.

Behalve zijne hem onteerende sermoenen moeten er, volgens het getuigenis van ZWERTIUS en andere geloofwaardige mannen, eenige geleerde leerredenen van hem in schrift gezien zijn, die in de beroerten zijn verloren geraakt. Ook is van hem gedrukt eene verhandeling over de zeven sacramenten en eene uitlegging van de tien geboden ⁹. Hij schreef mede een' apologie tegen LINDIUS, die, gelijk wij zagen, niet in 't licht verscheen.

Twee zaken waren er, waarom broeder CORNELIS bij tijdgenoot en nakomelingschap zóó berucht is geworden: zijne geheime discipline en zijn schandelijk prediken.

Het eerste beschrijven wij niet: de kieschheid beveelt ons het diepste stilzwijgen. Al aanstonds bij zijne komst te Brugge begon de onreine man er de gemoederen zijner hoorders op voor te bereiden, bragt het niet lang daarna tot stand en hield het vol tot in 1563. Toen kwam het gerucht er van ter oore van den magistraat, die de zaak op het naauwkeurigst liet onderzoeken. Vele getuigen werden geroepen, en ook de beschuldigde zelf werd aan een streng verhoor onderworpen. De pensionaris, aan wien de magistraat inzonderheid dat onderzoek had opgedragen, had hem voor zich ontboden en schreef er een groot boek over ¹. Het gevolg was, dat de magistraat, ten diepste verontwaardigd, bij de geestelijke overheid de verbanning van den schuldig bevonden wellusteling bewerkte. Kort na Paschen in gemeld jaar verliet hij mitsdien de stad, om opgenomen te worden in het minderbroederklooster te Yperen. »Daarom,» schreef MARNIX van St. Aldegonde in 1569 ², »wordt hij nog te dezer ure genoemd broêr CORNELIS de geesselaar.»

Doch omstreeks Februarij 1566 keerde hij, tegen het verbod van zijn' gardiaan, naar Brugge weder, vol haat en woede tegen den magistraat, tegen de hervormingsgezinden, wier naauwgezette vroomheid zijn schandgeheim niet had kunnen verzwijgen, en tegen al wie hem tegenstond. Dit was het, wat hij van nu voortaan onverholen in zijn prediken blijken liet. Zijne beruchte sermoenen, door een' waarheidlievende uit zijnen mond opgeteekend en vervolgens in 't licht gegeven ³, laten al wat men ooit van trivialiteit, menschelijke drift en onreinheid op den heiligen kansel gehoord heeft verre achter zich. Zij behelzen de grootste schandtaal, waarmede ooit de leerstoel van waarheid en Godsvrucht is ontwijd

geworden. Geen straatwoord zóó laag, geen scheldnaam zóó afgrijselijk, die er niet in gevonden wordt; geen enkele bladzij onbezoedeld, ja niet overvloeiende van wat gruwelijk is en onwelluidend. Inderdaad, waar zóó booze en onreine geest alom zich uitlaat, dáár moet men zich geweld aandoen om hem het oor te leenen: wie afdaalt in dezen poel gaat een' pestwalm inademen. De geschiedvorschcr getroost zich dat. Neen, niemand zou zich verledigen tot de gezette lezing van zooveel walgends, indien er niet voor de historie een onwaardeerbare schat uit te putten ware: paarden in den afgrond ¹!

Het lust ons, het prediken van broeder CORNELIS nog nader te karakteriseren en te beoordeelen, liever dan met onze eigene woorden, met de taal van een' tijdgenoot, één' onzer beroemdste geschiedschrijvers. 't Zal tevens kunnen dienen, om ons in den geest diens tijds dieper te doen indringen. Mogt het den dank onzer lezers verwerven!

» Na drie jaren, in 1566, als nu de beroerten in de Nederlanden begonnen waren, is broeder CORNELIS zonder verlof weder te Brugge gekomen. En op den predikstoel gekomen zijnde, heeft hij zeer geroepen en uitgevaren tegen den magistraat van Brugge, wegens de informatiën over zijne discipline. En verder, met de bevordering van de inquisitie en plakkatcn, het concilie van Trente en 's konings begeeren, dat toen van 't hof zeer gedreven werd, gunst verkrijgende, heeft hij niet alleen op den magistraat van Brugge geraasd, maar ook op de generale staten, de vier leden van Vlaanderen, de verbondene edelen en alle koningen, prinscn en heeren, geestelijk en wereldlijk, en dat met gruwzame lasteringen tegen God en de natuur, strekkende tot mouteriën, oproer en twist, ook bloedgierigheid en wraakgierigheid, en dat met al zulke manieren van tieren, roepen en stampen op den predikstoel, zóó afgrijselijk, dat dikwijls de honden daarvan verschrikten en begonnen op hem te bassen. 't Was al van bloedstor-

Twee zaken waren er, waarom broeder CORNELIS bij tijdgenoot en nakomelingschap zóó berucht is geworden: zijne geheime discipline en zijn schandelijk prediken.

Het eerste beschrijven wij niet: de kieschheid beveelt ons het diepste stilzwijgen. Al aanstonds bij zijne komst te Brugge begon de onreine man er de gemoederen zijner hoorders op voor te bereiden, bragt het niet lang daarna tot stand en hield het vol tot in 1563. Toen kwam het gerucht er van ter oore van den magistraat, die de zaak op het nauwkeurigst liet onderzoeken. Vele getuigen werden geroepen, en ook de beschuldigde zelf werd aan een streng verhoor onderworpen. De pensionaris, aan wien de magistraat inzonderheid dat onderzoek had opgedragen, had hem voor zich ontboden en schreef er een groot boek over ¹. Het gevolg was, dat de magistraat, ten diepste verontwaardigd, bij de geestelijke overheid de verbanning van den schuldig bevonden wellusteling bewerkte. Kort na Paschen in gemeld jaar verliet hij mitsdien de stad, om opgenomen te worden in het minderbroederklooster te Yperen. »Daarom,» schreef MARNIX van St. Aldegonde in 1569 ², »wordt hij nog te dezer ure genoemd broêr CORNELIS de geesselaar.»

Doch omstreeks Februarij 1566 keerde hij, tegen het verbod van zijn' gardiaan, naar Brugge weder, vol haat en woede tegen den magistraat, tegen de hervormingsgezinden, wier naauwgezette vroomheid zijn schandgeheim niet had kunnen verzwijgen, en tegen al wie hem tegenstond. Dit was het, wat hij van nu voortaan onverholen in zijn prediken blijken liet. Zijne beruchte sermoenen, door een' waarheidlievende uit zijnen mond opgeteekend en vervolgens in 't licht gegeven ³, laten al wat men ooit van trivialiteit, menschelijke drift en onreinheid op den heiligen kansel gehoord heeft verre achter zich. Zij behelzen de grootste schandtaal, waarmede ooit de leerstoel van waarheid en Godsvrucht is ontwijd

geworden. Geen straatwoord zóó laag, geen scheldnaam zóó afgrijselijk, die er niet in gevonden wordt; geen enkele bladzij onbezoedeld, ja niet overvloeiende van wat gruwelijk is en onwelluidend. Inderdaad, waar zóó booze en onreine geest alom zich uitlaat, dáár moet men zich geweld aandoen om hem het oor te leenen: wie afdaalt in dezen pool gaat een' pestwalm inademen. De geschiedvorschcr getroost zich dat. Neen, niemand zou zich verledigen tot de gezette lezing van zooveel walgends, indien er niet voor de historie een onwaardeerbare schat uit te putten ware: paalen in den afgrond ¹!

Het lust ons, het prediken van broeder CORNELIS nog nader te karakteriseren en te beoordeelen, liever dan met onze eigene woorden, met de taal van een' tijdgenoot, één' onzer beroemdste geschiedschrijvers. 't Zal tevens kunnen dienen, om ons in den geest diens tijds dieper te doen indringen. Mogt het den dank onzer lezers verwerven!

» Na drie jaren, in 1566, als nu de beroerten in de Nederlanden begonnen waren, is broeder CORNELIS zonder verlof weder te Brugge gekomen. En op den predikstoel gekomen zijnde, heeft hij zeer geroepen en uitgevaren tegen den magistraat van Brugge, wegens de informatiën over zijne discipline. En verder, met de bevordering van de inquisitie en plakaten, het concilie van Trente en 's konings begeeren, dat toen van 't hof zeer gedreven werd, gunst verkrijgende, heeft hij niet alleen op den magistraat van Brugge geraasd, maar ook op de generale staten, de vier leden van Vlaanderen, de verbondene edelen en alle koningen, prinsen en heeren, geestelijk en wereldlijk, en dat met gruwzame lasteringen tegen God en de natuur, strekkende tot mouterijen, oproer en twist, ook bloedgierigheid en wraakgierigheid, en dat met al zulke manieren van tieren, roepen en stampen op den predikstoel, zóó afgrijselijk, dat dikwijls de honden daarvan verschrikten en begonnen op hem te bassen. 't Was al van bloedstor-

zich keizer FREDERIK BARBAROSSA wel van paus ALEXANDER III met voeten liet treden, zonder iets daartegen te morren. En bovendien zeide de paus, als hij hem onder den voet had en vast op den nek stond: » daar staat geschreven: gij zult op den fellen leeuw en de adder treden, den jongen leeuw en den draak zult gij vertrappen." (ps. XCI: 13). Dat zijn wel andere woordjes dan ik gezegd heb. Ja wel, broër CORNELIS, gij zijt ook geen paus. Dat beken ik; maar de gouverneurs en de magistraten zijn ook geen' keizers! Naar evenredigheid ben ik zóó hoog boven de gouverneurs en magistraten, als de paus boven den keizer is" enz. ¹. Wil men nog eene proeve, hoe karakterloos en beweegbaar hij was ook op het veld der apalogie, hoe behendig hij zich in alle bogten wist te wringen en alles tot zijn oogmerk stoutweg dienstbaar maakte, wij kiezen er een paar, waarin wij tevens bekentenissen hooren, om hare gulheid en naïviteit opmerkelijk. Eens, predikende over MATTH. XXIII: 2, 3, zeide hij: » welnu, wat is dat toch anders gezegd tot ons Christenen dan dit: op St. PETRUS' stoel zullen de pausen; daarom, doet al wat zij in hunne conciliën, decreten, canons en leering gebieden, maar . . . doet niet naar hunne werken. Daarom niets beters ter wereld, gij katholiken, als u de Calvinisten komen verwijten; » ha, die paus was zulk een maagdenschender, en die paus . . . , en die paus . . . , en die paus . . . , en die paus was eene vrouw en bragt een kind ter wereld terwijl zij in de processie ging", dan dat gij terstond zegt: » doet naar hunne leer en niet naar hunne werken" " ². Op een' ander' tijd, predikende over de heilige Drievuldigheid, waarvan de Erasmianen zeiden, dat het niet betamend was haar af te beelden, sprak hij aldus over AUGUSTINUS, dien hij anders niet minder prijzen moest dan alle kerkvaders: » willen zij zeggen: » St. AUGUSTINUS heeft zeer geschreven tegen het schilderen of snijden der Drievuldigheid;" ja,

is 't waar? St. AUGUSTINUS heeft meer dingen geschreven, die niet veel deugen. Sint AUGUSTINUS heeft al in meer artikelen van 't heilig Christengeloof gedoeld, die de heilige katholieke kerk alle verworpen heeft en voor ketterij veroordeeld" ¹!

Uit alles wat wij hoorden konden wij den Franciscaner reeds genoegzaam leeren kennen als een' geduchten bestrijder der hervorming. Vermits hij echter als zoodanig boven dit vertoog staat opgeteekend, zoo moeten wij hem in dat licht nog meer regtstreeks beschouwen. Wij zouden al zijne sermoenen moeten uitschrijven, om dit volledig te doen. Niet één, waarin het ketterbeoorlogen niet als een uitkomend punt te voorschijn springt. Al te zamen dragen zij de blijken, dat hij zich die onzalige taak tot zijne levenstaak gesteld had. Gij zoudt beven van afgrijzen, indien gij den bloedprediker hoordet naar aanleiding der woorden uit PSALM LVIII: 11: » de regtvaardige zal zich verblijden, als hij de wraak aanschouwt; hij zal zijne voeten wasschen in der goddeloozen bloed" ². Gij zoudt van zijne zedeleer gruwen, indien gij hem met een' stroom van woorden en met de afzigtelijkste naaktheid hoordet betoogen, dat de grootste zondaars uitmuntten boven de ingetogenste hervormden, en dat de schandelijkste zonden lofwaardig zijn bij de minste ketterij ³. Als hij predikte over LUC. VI: 36: » weest barmhartig, gelijk ook uw Vader barmhartig is," was het: » zij die meenen, dat CHRISTUS ons hiermede leert jegens de sectarissen barmhartig te zijn, zij zijn verre verdoold; want de ketteren zijn Gods vijanden, maar CHRISTUS bedoelt onze vijanden, gelijk wel blijkt uit dit navolgende: » vergeeft, en u zal vergeven worden." Maar hoe, indien wij den sectarissen hunne ketterijen zouden gaan vergeven uit barmhartigheid dat ware wat fraais! Neen, neen, dat is de meening van CHRISTUS niet; deze woorden zien geenszins op geloofs- of Godsdienstzaken!" En daarop

volgt dan weér eene aanhitsing tot vervolging ¹. Hij zegt dan ook, dat hij » den ganschen dag niet anders studeerde dan om tegen de kettters te preéken” ². Eens was zijn tekst **PSALM CXXXIX: 21, 22:** » zou ik niet haten, **HEERE**, die U haten, en verdriet hebben in degenen, die tegen U opstaan? Ik haat ze met een’ volkomen haat; tot vijanden zijn ze mij.” Toen sprak hij: » hoort gij wel? Ja, **DAVID** is eerst een man geweest gelijk ik ben; want hij heeft de goddeloozen gehaat met hartelijken ernst, gelijk ik deze sectarissen en Godslasteraars hate. Ik haat ze wel zóó bijster en vijandig, dat ik wel mijn’ gal uitspuwen zou als ik ze zie. Daarom, als mij eenige van mijne katholiken ten eten nooden, zoo vraag ik terstond vóór alles: wie zal er nog eten? En hoor ik dan iemand noemen, op wien ik maar een’ kleine achterdocht van Erasmianerij of Cassanderij heb, zoo antwoord ik: ja, noodt ge mij bij dien ten eten? Ik versmaad u. Ziet, met zulk een’ haat moet men ze haten, die onzalige kettters” ³. » Ja,” riep hij elders, » ik ben wraakgierig, ik beken het; ja ik beken, dat ik wraakgierig ben; wraakgierig ben ik! Wel, is het niet genoeg, dat ik het zelf zegge? Ja, ik ben ook bloeddorstig, dat beken ik ook! Ja, bloeddorstig ben ik naar al het goddelooze geuzenbloed. Nu dan, wat wilt gij meer hebben, dan dat ik het zelf beken? Schrijft nu in uwe schimpdichten, dat ik een geuzen- of ketttersbloedzuiper ben: want dat wil ik weten, daarvoor wil ik zeer wél bekend wezen. Ha, ik zou wenschen zelf hun beul te zijn” ⁴!

En daarvoor was hij ook bekend. Men wist het genoeg buiten Brugge, onder de hervormden, dat er in die stad zekere broeder **CORNELIS** was, die van de Calvinisten en doopsgezinden vaak onwaarheden preékte ⁵. Hij mogt daarom wel uitroepen wat zijn kwaad geweten hem onderstellen deed: » och, hadden ze mij, hoe afgrijsselijk zouden ze

mij martelen: want geen meerder Calvinisten-vijand dan ik ben" ¹! Geen wonder, dat hij één der zeven priesters te Brugge was, in 1568 belast om de biecht te hooren van hen, die naar de hervorming overhielden, toen de zaken tot hun nadeel verkeerden. Maar geen wonder tevens, dat de hervormingsgezinden liever bij anderen ter biechte gingen dan bij hem, van wien zij geene absolutie te hopen hadden ². Wij vernamen dan ook reeds, wat bloedig uitwerksel eens zijne sermoenen hadden ³. Op den 13^{den} September 1566, toen de wonde des beeldstorms nog versch was en het openbare preëken der Calvinisten al stouter werd, riep en bewoog hij door zijn' verschrikkelijke woorden sommige zijner katholieke hoorders dermate tot wraak en bloedstorting, dat zij vloekende en zwerende uit de kerk gingen. » Bij Gods vijf wonden, » zóó klonken hunne eeden, » bij Gods zeven sacramenten, wij zullen het mes eens moeten ter hand nemen, of daar is anders geen eind van deze geuzerij te wachten" ⁴! Naderhand zullen wij nog soortgelijke vruchten zijner prediciën aanschouwen. Voorwaar, het verwondert ons niet, dat broeder CORNELIS zich meer dan ééns beroemd heeft — al geven wij 't hem niet toe, al gelooven wij meer aan 't aangevoerde getuigenis van onzen VAN METELEN, al hooren wij er zijn' trotschen en snoevenden geest in spreken — dat zijne sermoenen het katholiek geloof in Brugge behouden hebben. » Wie is, » riep hij uit, » in deze stad van Brugge anders oorzaak, dat hier geen' beeldstormerij gebeurd is, dan ik door mijne predicatie? Ik durf stoutelijk zeggen, dat ik de behouder ben van de geheelheid der kerken: zonder mijne naarstige, vurige predicatie (hoewel er nog twee of drie ook hun best met preëken gedaan hebben) ware hier alles zoowel verloren gegaan als elders: want uwe geuzen zijn in niets beter dan andere geuzen" ⁵. 't Is te veel gezegd. Zooveel is waar, dat de vlamme taal des monniks een' verterenden

ijvergloed in menig arm hart ontstoken heeft en aangevuurd, maar in nog meerdere harten walging heeft uitgestort en heilzaam nadenken doen geboren worden!

Zóó staat hij dáár, de reus onder de kampioenen! Hier als een GOLIATH, pogchend, laiddunkend en honend te voorschijn tredende, voorzien met een zwaard en met een spies en met een schild, strjldende met vleesscheljkke wapenen waar hij had moeten strjlden in den naam van den Heer der heirscharen. Ginds als een CAJAPHAS, voor wien het doel de middelen heiligde, sluw en gewetenloos, zich niet bekommerende over den dood der onschuld waar het den triomf gold van eigenbelang. Elders als een SAULUS, moord en dreiging blazende, helaas, nooit een PAULUS geworden! Die verblinde! Hij waande den tijdgeest te bezweren door den SIMEÏ'svloek, te verbrjzelen door brandstapels en moordschavotten; en hij wist niet, hoe waarachtig het woord des Heeren is, ook aan deze zijde des grafs, dat geen' menschenzielen gedood kunnen worden!

Arme gemeente, gij, die zóó schoon opbloeidet, gekoesterd door het zonnelicht, hoe zien we u ter prooije aan geweld en list, straks weggescholen voor het oog van vijand en vriend! Maar zijt ge daarom gestorven? Neen, wij weten het, gij zijt een' jeugdige, frissche plant; en wee de hand, die een' grafzerk legt op een' levende! Zie, waar de teedere plant den steen niet doorboren of verschuiven kan, daar buigt zij zich om en wendt zich stil ter zijde tot zoolang zij 't fiere hoofd kan opheffen, en zij schiet weér naar boven totdat haar' bladeren en bloesems den lijksteen overschaduwten!

DERDE TIJDPERK.

**SEDERT DE KOMST VAN ALBA TOT AAN DE ZEGEPRAAL
DER VRIJHEID IN VLAANDEREN.**

1567—1578.

En' lelie onder de kranen.

HOOGL. II: 2.

Van buiten was strijd, van binnen vrees.

2 COR. VII: 5.

DE GEMEENTE, ONDERDRUKT EN TERUGGETROKKEN IN DEN SCHUILHOEK.

I.

HEILLOOZE VOORTEKENEN.

Onder de Zuidnederlandsche steden was er geene, waar de Hervorming zóó grooten opgang had gemaakt als in de toenmaals Henegouwsche, thans Fransche stad Valenciennes. Twee uitmuntende mannen, GUIDO DE BRES en PÉREGRIN DE LA GRANGE, waren er predikanten. Na den beeldstorm, die ook aldaar gewoed had, waren er de beide kerken voor de hervormde Godsdienst ingerigt geworden. Men deed wel alle pogingen, om ze voor de Roomsche eeredienst terug te erlangen en wees, gelijk elders, den hervormden bidplaatsen aan buiten de stad; maar de kerkeraad kon niet besluiten het eens verkregene weder af te staan. Geen wonder, dat de Roomschegezinde partij het oog gevestigd hield op eene stad, die zóó stoute stappen gedaan had, waar de Hervorming zóó talrijke aanhangers telde en zóó ijverige, dat men er eens eenige broeders, ten vure gedoemd, aan beulshanden had ont-weldigd; eene stad daarenboven, die wegens hare grootte, schoonheid en sterkte en wegens hare nabijheid bij Frankrijk van het uiterste belang geacht werd. Toen dus

de gouvernante, door brieven uit Spanje tot meerdere strengheid aangespoord, en aangemoedigd door de schouwing onder de verbondene edelen die zij bevorderd had, begonnen was met in 't geheim krijgsvolk aan te werven, schreef zij aan die van Valenciennes, dat zij voornemens was aldaar bezetting te leggen en gelastte hun die bezetting in te nemen. 't Werd geweigerd. Het gevolg was, dat, na vruchteloze onderhandelingen, de stad en hare inwoners op den 14^{den} December 1566 als rebellen van den koning werden uitgeroepen. Weldra verscheen FILIPS van St. Aldegonde, heer van Noircarmes, met een leger voor de weêrspannige vesting en sloeg het beleg voor hare muren. De belegerden weerden zich dapper. Ofschoon zonder eenig garnizoen, waagden zij menigen uitval. Zij voorzagen zich van koorn, brandden de plaatsen af, die hun hinderlijk waren, en deden den vijand groote afbreuk, altijd vol hoop van ontzet te worden. Helaas, het ontzet kwam niet! Wel is waar, 't waren alweder de Westvlamingen, die daartoe een' poging waagden. Al spoedig verzamelde zich een' groote schare en trok heên ter hulpe der benarde stad. 't Was echter meer een ongebonden volkshoop dan een' geregelde bende, zich vergetende bovendien in baldadigheden tegen de Roomschegezinden. Drieduizend strijders van Doornik voegden zich daarbij, onder bevel van JAN SOBBAU. Op 't laatst van December was deze magt vereenigd, twee uren ten oosten van Rijssel, tusschen het stadje Lanoy en het meer noordelijk daarbij gelegen dorp Waterloo. Doch zij werd door NOIRCARMES aangevallen en deels verslagen, deels op de vlugt gejaagd. Eenige honderden waren de officers hunner moedige tusschenkomst.

Bij deze ramp voor Valenciennes en de hervormingszaak kwam eene andere. Hoopvol hielden de belegerden hun' blik gerigt naar de verbondene edelen. Den 15^{den} Januarij 1566 riepen zij smeekend hunne hulpe in. Maar ach,

hun bondgenootschap was niet meer dat gesloten geheel van vóór weinig maanden. De meer strenge Roomschegezinden onder hen waren, door de heiligschennis der woeste beeldstormers verontwaardigd, teruggedeinsd. Door Spanje geveleid en gelokt, hadden zij langzamerhand de gelederen hunner broeders verlaten en waren aan de zaak des konings toegevallen. En de hervormingsgezinden, verzwakt en geslinderd, waren moedeloos. Straks begon NOIRCARNES de ongelukkige stad nog feller te beschieten, zoodat zij eindelijk voor de overmagt bezweek: op den 24sten Maart 1567 gaf zij zich op genade over. Hare aanzienlijkste inwoners werden gevangen genomen, MICHEL BERLIN, de stadsoverste, werd met zijn' zoon en vele anderen onthalsd en de beide predikanten werden opgehangen ¹.

Ontzettend was de verslagenheid der gemoederen, ook te Brugge, na zóó noodlottig verlies eener stad, die één der stevigste bolwerken was van het protestantisme. Betreurenswaardig was de zaak der hervorming teruggedaan, en met rassche schreden ging zij van nu af nog meer achterwaarts terwijl Spanje won in moed en magtbetooning. De gouvernante had reeds in 't vorige jaar, bij 't verzwakken van het bondgenootschap, een' nieuwen eed voorgesteld, waarbij alle landvoogden en bewindslieden zweren moesten het Roomsche geloof te zullen handhaven, de beeldstormers te straffen en de ketterijen uit te roeijen, en alle leenmannen den koning te dienen tegen elk, dien men hun voorstellen zou ². Ook de graaf van Egmond had zich aan dien eed onderworpen en begon zich meer en meer naar Spanje's wil te schikken. In 't laatst van Januarij 1567 trok hij, vergezeld van een' talrijke bende gewapende ruiters, gansch Vlaanderen door, om de Godsdienstoefeningen der hervormden te beletten ³. Bloedige vervolgingen ontstonden weér. Te Mechelen werd MARTINUS SMETIUS, predikant aldaar, ge-

vangen genomen den 2^{den} Februarij en den 8sten aan een' boom opgehangen ¹. Te Oudenaarde was de godsdienstige vergadering op Zondag, 2 Maart, door het krijgsvolk aangevallen, waarbij eenige der weerloozen het leven verloren, en den 14^{den} April werden er drie hervormden gehangen ². Te Yperen werd MAILGAERT DE HONGERE, nadat hij er op 't laatst van 1566 gevankelijk was heengevoerd omdat hij op ongeoorloofde plaatsen ten platten lande had gepredikt, den 16^{den} April ter dood gebracht ³. Ook MICHEL DE MESSERE, anders INGELS of WALGEN geheeten, doorgaans in 't Waalsch predikende en geboortig van Yperen, werd er omtrent dezen tijd in den kerker geworpen en onderging na eenige maanden een schandelijk en smartelijk einde ⁴. De edelen, meer en meer oneens geworden, zagen hun verbond gebroken. De prins van Oranje hield met den graaf van Egmond een laatste gesprek te Willebroek bij Antwerpen, waarin hij dezen trouwhartig waarschuwde, verzekerde, dat zijne hoop op den koning ijdel was, en voorspelde, dat hij de brug zou zijn, waarover de Spanjaarden zouden in 't land komen, maar dat zij, er over gegaan zijnde, de brug zouden afbreken en verdelgen. De prins nam afscheid en vertrok in 't midden van April naar Duitschland ⁵. Helaas, de afgevallen edelen, de overheden en steden lieten zich gebruiken, om alom de prediciën te doen ophouden, zoodat ten laatste in Maart en April in Nederland alle Godsdienstoefening der hervormden geweerd was. De Roomsche heiligdommen werden allerwege hersteld en kostelijk versierd met beelden en altaren, terwijl de tempels der hervormden alom werden afgebroken en van deze afbraak galgen gemaakt, waaraan ontelbaren hun' dood vonden. Er waren kleine steden, wier te regt gestelden in dit jaar een getal beliepen van vijftig tot driehonderd, behalve de menigte, gedood ten platten lande, waar allen, die men verdacht hield, gevangen werden ⁶.

En hoe was het te Brugge? De prediciën waren elders alom verboden; maar dezelfde Brugsche magistraat, die ze vroeger niet verhinderd, ja beschermd had, had nog den 14^{den} Maart daaromtrent geen verbod gedaan, ofschoon wij niet aannemen durven, dat zij toen nog rustig buiten de stad in zwang waren ¹. Terwijl het gansche land in oproer was, terwijl elders de hervormden naar de wapens grepen, besloten voor hun dierbaarst kleinood tot den laatsten druppel bloeds te strijden, lezen wij van niets dergelijks in Westvlaanderens hoofdstad. Doch zeker is het, dat men weldra ook hier voor de overmagt moest bukken ².

Ziedaar een kort overzicht van den tegenwoordigen stand der zaken. 't Is eene inleiding tot het jammertafereel, dat onze beschouwing wacht: eene inleiding, waardoor ons hart, reeds tot weemoed gestemd, is voorbereid om veel droevigs te vernemen. Heillooze voortteekenen! Van nu af getrouw aan het chronologisch opschrift van dit tijdperk, staren wij op een' zwart bewolkten hemel.

II.

ALBA.

Waar is een Neêrlandsch hart, dat bij dien naam niet huivert? Een naam, met bloed bevekt en tranen zonder tal. Een naam, die zijn' onzalige vermaardheid te danken heeft aan den vloek, sinds drie eeuwen over hem uitgesproken! Het ééne geslacht kwam en het andere ging; maar ALBA ging niet. Met steeds vernieuwde geestdrift immer opgejaagd, was de rampzalige gedoemd, om voort te leven niet op de geschiedbladen des lands alleen, maar in den mond en in duizend overleveringen des volks. Op hem, den wreedaard, wezen de moeders met afschuw hare

kinderen; en waar de vaders neërdaalden in het zwijgend graf, daar stonden weér de zonen op, om te spreken van hem, die met een eeuwig brandmerk geteekend is. Neen, voor die bloedschim bestemt de verfoeijing geen' vergetelheid en het afgrijzen geen' ruste. Ongelukkige, die in zes jaren tijds achttienduizend menschen door beulshanden hebt gedood, en die, zwoegend onder een vloekvonnis, in driemaal honderd jaren zelf niet sterven kunt!

FERDINAND ALVAREZ DE TOLEDO, hertog van Alba, dapper en ervaren krijgsman, maar tevens hard, trotsch en onbuigzaam mensch, werd door koning FILIPS uit Spanje naar de Nederlanden gezonden, toen het bestuur van MARGARETHA den vorst te slap toescheen. Hij was voorzien van eene schier onbegrensde volmagt, en een talrijk leger, bestaande uit de uitgelezenste keurbenden, verzelde hem. Wat voor de zwakheid der vrouw niet had willen wijken, dat, meende men, zou zwichten voor de stalen veerkracht des mans. ALBA was van oordeel, dat alleen onverbidde lijke strengheid Nederland voor Spanje behouden kon; hij twijfelde daaraan niet in 't minste; en, terwijl hij de inwoners dezer landen beschouwde als een' hoop van louter oproemakers en ketters, had hij geen ander voornemen dan hen als zoodanig zonder genade te behandelen. Zóó kwam hij herwaarts, laatlunkond, verbolgen, wraakgierig.

In 't midden van Julij 1567 was hij met zijn magtig heir tot in Luxemburg gevorderd. Alleen op het gerucht zijner nadering namen duizenden de vlugt. Ook te Brugge ontvlood een tal van hervormden. Vooral het consistorie der ouderlingen en diakenen zocht elders zijn behoud en vond zich gedrongen het overblijfsel der kudde aan zich zelve over te laten ¹.

Eindelijk tegen het laatst van Augustus trekt de langgevreese man de muren van Brussel binnen ².

Het eerste wat ALBA deed was zijn leger verdeelen

in de verschillende steden. Reeds den 30sten Augustus trokken de Spaansche soldaten binnen Gend, met grooten tegenzin en tot hevige ontsteltenis der burgers. Ook naar Brugge werden kort daarop eenige vaandelen gezonden. Maar gelijk dáár beter zorg gedragen was om beeldstorm en buitensporigheden tegen te gaan, zóó ging er ook alles geschikter toe, ofschoon de Spanjaarden er niet beter gezien waren dan te Gend. Hun hoogmoed toch en de overlast, dien zij den burgers aandeden, maakten hen in de oogen des volks zeer hatelijk ¹.

Op deze daad van overmagt volgden al ras andere daden van geweld. De geduchte bloedraad wordt ingesteld. De commissarissen van het hof zijn alom werkzaam, om berigten in te winnen aangaande hen, die maar in eenige betrekking hadden gestaan tot de hervormden. De graven van Egmond en Hoorn worden den 9^{den} September te Brussel gevangen genomen, de kerkers al digter en digter gevuld, de scherpregters hoe langer hoe meer in 't werk gesteld. Hier en dáár wordt over de beeldstormers wraak genomen en rooken de brandstapels ².

Dit was niet alles. ALBA had ook commissarissen aangesteld, om de verbeurd verklaarde goederen der gevlugte of gevangene hervormden op te schrijven. Voor Brugge en het land van den Vrije was dit opgedragen aan LODEWIJK D'HAMERE, en 't was aan het einde van 1567, dat men in deze stad daartoe overging: het geschiedde niet zonder groote murmurering van het volk, dat daardoor de stadsprivilegiën geschonden achtte ³.

Het volgende jaar bragt nieuwe schrikgebeurtenissen. De landvoogdes, bedroefd vertrokken den 30sten December nadat zij haar ontslag van den koning verkregen had, liet nu het volle gezag in de handen des hardvochtigen hertogs. Den 10^{den} Februarij werden in het hof te Brussel afgelezen, gelijk te voren in alle steden in 't bij-

zonder gedaan was, de namen der beschuldigde, meerendeels gevlugte hervormden van Brugge: zij werden voor ALBA of zijn' raad ter verantwoording gedaagd. Het getal dier vlugtelingen bedroeg ruim veertig; en als men, gelijk waarschijnlijk is, daaronder verstaat hoofden van familiën, dan wordt het nog grooter, al is het minder groot dan elders ¹. Oude plakkatens werden vernieuwd. Den 26ten Februarij was er een gebod ter afkondiging in Brugge, waarmede ALBA van 's konings wege beval, dat men alom waar de kerken geschonden waren nieuwe beelden, altaren, sacramentshuizen en kerkelijke sieraden van stonde aan zou aanbrengen, zoodat binnen drie maanden alles moest hersteld zijn gelijk het was vóór de kerkplundering, en zulks alles op kosten van die de hervorming aankleefden of begunstigd hadden. Op den Paaschavond was dan ook alles in orde gebragt en kon de eeredienst als vroeger verrigt worden ².

Noodlottig vooral voor de hervormden, ook te Brugge, was de nacht van 2 op 3 Maart. Argeloos lagen zij in de armen van den slaap, toen men, gewelddadig binnen hunne huizen gedrongen, op ééns voor hunne legersteden stond, hier de soldaten, dáár de schouten, ginds de roo-roeden, overal de ontzaggelijke mannen van den geregte. Wat verschrikkelijk ontwaken, waar men ruw wordt aangegrepen, om bij het roode schijnsel der nachtkoortsen de wraakzucht te zien schitteren in de wapenen en het oog eener onweêrstaanbare overmagt! Daar sleept men ze voort, de weerloozen, velen verzeld van hunne huisvrouwen, zoo even nog van een' schoone toekomst droomende op een zacht rustbed, straks neêrliggende op het vochtig stroo van een' duisteren kerker. 't Was éézelfde onheil, dat ALBA's verbitterde ziel voor Neêrland in éézelfden nacht bestemd had. Droevig einde van een' vastenavond, die van ouds een vreugdefeest was geweest! Treurig begin van een' passietijd, die nu voor velen ook

een lijdenstijd zou zijn, waarin zij gemeenschap hadden aan de verdrukking van CHRISTUS! Tot nog toe was er slechts één der Brugsche hervormden, die, door ALBA ingedaagd, te Brussel gevangen was. Hoe, riep men uit, maar één Calvinist gevangen; maar één, waar nog zooveelen overbleven, die niet gevlugt zijn! Heeft die indaging niet anders te beduiden? Neen, was het booze antwoord, nu is eerst de indaging begonnen. De nacht heeft het getoond, hoe ALBA's list de gerusten weet te verschalken. Zijn' wilskracht zal het overige doen ¹.

En zij deed het overige. Reeds den laatsten dierzelfde maand werden er twee Calvinisten te Brugge gehangen. Standvastig gingen zij in den dood. »Bidt voor ons,» zóó spraken zij tot het volk, »terwijl wij leven; want na onzen dood kan uw gebed ons niet meer helpen.» Zie, wat »grootte justicie» in 't begin van April in vele steden van Vlaanderen, Holland, Zeeland en Brabant gedaan werd over de Calvinisten, boeldenbrekers, kerk-schenders en allen, die iets van 't hunne hadden afgestaan om der hervormden tempels te bouwen!

Tegen Paschen (18 April 1568) waren er te Brugge zeven priesters aangewezen, voor wie de Hervormden moesten ter biechte komen. Één dezer priesters was, gelijk wij hoorden, broeder CORNELIS. Op straffe des bans werd aan de ongelukkigen opgelegd, om knielend aan de priesterlijke voeten hun berouw te belijden dat zij de verbodene prediciën hadden bijgewoond, te erkennen dat die prediciën uitvloeiselen des duivels waren, vergif-fenis te smeecken voor zóó groote zonde en daarna het sacrament des altaars te ontvangen.

Te dien zelfden tijde was ook een aanvang gemaakt met het »justiciëren» der herdoopers. Drie dezer gehate partij werden op den 13^{den} April verbrand.

Den 27sten Mei werd begonnen met het verkoopen van de verbeurd verklaarde bezittingen der vlugtelingen.

En wilt gij ALBA zien in al zijne woede, sla uw oog op het bloedbad, door hem te Brussel aangerigt in het begin van Junij, te midden der oneindige teregtstellingen overal elders. Meer dan twintig edelen worden ter dood gebragt, en de hoofden van EGMOND en HOORNE vallen voor het slagzwaard ¹!

III.

DE MAGISTRAAT.

Nogmaals ons verlustigd in de beschouwing der Brugsche overheid, wier waardige en liefderijke houding tegenover de hervormden wij reeds meermalen toejuichten. Wij zullen haar dat zelfde voetspoor van vrede en verdraagzaamheid zien volgen, zelfs te midden van ALBA's geweld. 't Zal het beeld der liefde zijn, tegenover de gestalte der hoosheid.

Niet lang nadat ALBA in Nederland was gekomen verscheen ook de Brugsche magistraat voor hem, misschien om hem te complimenteren. De regenten der stad, die zich weleer zóó warsch getoond hadden van de Spaansche inquisitie, stonden echter ten hove slecht aangeteekend, en de hertog ontving hen met een norsch aangezicht. — Ook na hunne terugkomst te Brugge betoonden zij niet dan » een' slappe justitie'' over de ketters. Men zag ze (23 November 1567) nog met honderden op de beurs, op den Burg, op de markt en langs de straten, die zich te voren als Calvinisten, Lutheranen en doopsgezinden hadden gekenmerkt en de openbare predicatiën bijgewoond. En de magistraat — dezelfde, die hen vroeger gewaarschuwd had, dat zij ontvlugten moesten, of dat men anders genoodzaakt zou zijn hen gevangen te nemen — dezelfde magistraat liet hen thans ook ongehinderd rondgaan. Wat slecht vooruitzicht, nu 's konings commiss-

rissen alom werden afgevaardigd, om aangaande de magistraten informatiën te nemen, wat zij verrigt hadden tegen de ketters vóór den tijd van beroerten en sedert het laatste vertrek van Z. M. uit deze landen, hoe zij de plak-katen hadden gehandhaafd en zich gedragen ter zake van de geheime vergaderingen. — In Maart 1568 zien wij dan ook den Brugschen magistraat te Brussel voor ALBA gedagvaard, om zich te verantwoorden ook omtrent de requesten, waaraan hij als één der vier leden van Vlaanderen mede had deelgenomen. — 't Was te dien zelfden tijde, dat hij tot den hertog een' vraag rigtte, waarop het antwoord niet moeilijk te raden was, wat er namelijk gedaan moest worden met de te Brugge gevangene herdoopers. Het koele antwoord was dit: niet anders dan de plak-katen luiden: de hardnekkigen levend verbranden en die zich bekeeren dooden met het zwaard. — Kort daarna werd, door de geestelijkheid naar 't schijnt, of anders van wege den hertog, beproefd in de huizen der burgers een onderzoek naar verdachte boeken te doen plaats grijpen; doch de magistraat belette met alle kracht een' zóó groote inbreuk op de aloude stedelijke privilegiën, al » stond hij kwalijk genoeg ten hove, gelijk het scheen, dat er de burgemeester, schepen, griffier en pensionaris al vast gebonden werden" ¹. — Toen EGMOND en HOORNE gevonnist waren waren er magistraatspersonen, die daarover morrend hunne ontevredenheid te kennen gaven. — Den 23ten Junij werd het oude plakkaat, waartegen de verbondene edelen gerequestreerd hadden, te Brugge weder afgelezen; doch de magistraat scheen niet vaardig het ten uitvoer te brengen. Althans vele der Brugsche hervormden, sedert ALBA's komst in de gevangenis geworpen, waaronder GODEFROID SLABBERT, ouderling, en PIETER BANQUEROT, diaken der gemeente, bleven ongevonnist, ofschoon elders het bloedige plakkaat ten strengste werd opgevolgd. Zoo leefde er ouder an-

dere ongedeerl een oud man, die weleer een ijverig volgeling en lofredenaar der predikanten geweest was. Eens was hij, nadat hij HERMAN MODER gehoord had, in opgetogenheid ter stadspoort ingeijld, en had met beide handen opwaarts uitgeroepen: » die predikant, die dáár buiten staat en preékt, is geleerder dan al de priesters en monniken, die in de stad van Brugge zijn! » Men deed niets tegen hem. — Ja toen ALBA in Julij zich in Vriesland bevond, om het leger der hervormden onder Graaf LOUWIS van Nassau te bestrijden, duldde het de magistraat, dat men in 't openbaar weddenschappen aanging, dat de hertog niet levend weér zou keeren. — Wel is waar, er werden omstreeks 't begin van Julij twee vrouwen verbrand van de gehate secte der doopsgezinden, en den 24sten dier maand werd een beeldstormer gehangen. Toch liet de magistraat de groote menigte van doopsgezinden en hervormden in de gevangenis zonder doodstraf en liet ze zelfs met honderden in vrede en vrijheid langs de straten gaan: eene beschuldiging, die nog in November herhaald wordt. — Tot nogtoe, ofschoon ook te Brugge onder 't volkgemor een begin was gemaakt met het verbeurd verklaren en verkoopen van der vlugtelingen goederen, had men zich verzet tegen de afkondiging eener publicatie van ALBA deswegens van 26 Junij. De magistraat had daartegen geprotesteerd bij den hoo-gen raad van Vlaanderen, en zich beroepen op het aloud privilegie der stad, 't welk een' poorter van Brugge voor verbeurdverklaring vrijwaarde. 't Was te vergeefs. Op Dingsdag, 3 Augustus, had hij zijns ondanks het bestreden plakkaat moeten uitvaardigen; het goed werd verkocht en de huizen en bezittingen werden verbeurd verklaard in het schepenhuis zelve. — Toen er den 7^{den} dier maand eene processie werd geboden liet de magistraat daarbij tevens afkondigen, dat men God zou bidden, dat voortaan de Godsdiensttwisten mogten gestild worden zonder bloedstor-

ting. (De processie was door ALBA bevolen, om God te danken voor de overwinning, den 21sten Julij door hem behaald op de hervormden in Vriesland; zij werd 8 Augustus gehouden en trok van de St. Donaas- tot in de Lieve-Vrouwekerk.) — Weinig eerbied werd ook betoond door sommigen der stadsbestuurders, waar zij in de St. Donaaskerk de Roomsche eeredienst bijwoonden. — Eene bul van paus PIUS V, in November 1568 uitgevaardigd, sloeg alle overheden in den ban, die zich eertijds tegen de inquisitie verzet hadden. Toen deze bul in 't begin van Januarij 1569 te Brugge ontvangen werd zou volgens streng regt een groot deel der voormalige wet-houders door den banbliksem zijn getroffen, indien er geen' priesters geweest waren, die hun tegen geringe pœnitentie de absolutie gegeven hadden. — En nog in 1569, toen het martelaarsvuur reeds weder fel brandde in de bisschopsstad, werd er toch geklaagd over des magistraats toegevendheid, die de hervormden spaarde ¹.

In het beoordeelen van den Brugschen magistraat mogen wij echter, om der waarheid getrouw te zijn, het volgende niet vergeten. Vooreerst, de berigten, die ons hem aangaande gegeven worden, komen ons van eene zijde, die hem zeer vijandig was. Broeder CORNELIS, zelf een ketterhater tot in 't bloed, zou vermoedelijk anders minder berispt hebben, dan waar hij nu in zijn' onverzoenlijken wrok ook van verre daartoe overal de gelegenheid zocht. En de magistraat was nog daarom niet onkatholiek, al was hij 't in het oog eens bloedgierigen monniks en al betoonde hij zich veelal zachtmoedig jegens de hervormden en voorzigtig en gematigd in de tijden der uiterste spanning. — Vervolgens, de wet, in ALBA's tijd benoemd, was niet meer die van 1566. Zij was meer in den Spaanschen geest geworden. Zóó was sedert 1567 tot 1569 MAARTEN LEM, dien wij als

tegenstander der hervormden nader zullen leeren kennen, burgemeester van der courpsc. Op hem had misschien broeder CORNELIS het oog, als hij sprak van » ulieder burgemeester'' (burgemeester der gemeente), die 24 Julij 1568 de tijding kreeg uit Vriesland, dat graaf LODEWIK verslagen was: eene tijding, die aldra den minderbroeder werd medegeedeeld, om er nog denzelfden namiddag zijne hoorders mede te verheugen. Evenwel, er waren in den raad nog genoeg hervormde bestanddeelen. Van den magistraat, die in September 1568 was aangesteld, zeide de evenge-noemde monnik met groote afkeuring: » de één is buiten der Calvinisten predikanten loopen hooren, en heeft zich daarmee openlijk verklaard geus te zijn. Andere twee hebben buiten aan de Brugsche Calvinisten de plaatsen helpen ordineren en aanwijzen, daar ze preêken zouden. Nog is er één, die aan een' vollen maaltijd over tafel met de geuzen en geuzinnen heeft geroepen: leven de geuzen!'' Hoor, hoe de woedende man tegen de bewindslieden uitvaart op den 25ten November: » gij ziet de Calvinisten hier te Brugge nog met honderden vrijelijk langs de straten gaan op de beurs, op den Burg, op de markt en ten Hoeke, alzo stoutelijk als de katholiken. Ha, gij magistraten, gij wethouders en gij officiers, die nu deze twee of drie laatste jaren in 't regt, in de wet en in officie gezeten hebt, gij hebt alleu een' strop om uwen hals verdiend, hoe katholiek gij ook schijnt te zijn of zijn wilt. Want gij hebt des keizers en des konings plakaten op 't stuk der ketterijen bezworen, dat gij die streng en naarstig ten uitvoer zoudt leggen, en gij wordt allen openbare eedbrekers of meinedige schelmen.'' — Eindelijk, de magistraat schijnt vooral ook het gevoelen van CASSANDER te hebben aangekleefd, gelijk dat te Brugge het meest zijn' vele en warme aanhangers vond, inzonderheid onder geleerden en aanzienlijken. Daarom schijnt diezelfde magistraat den katholiken niet zelden te hervormd toe,

waar hij den hervorinden wel eens te katholiek voorkomt. Overal echter, getrouw aan zijn beginsel, zocht hij den middelweg, den weg der gematigdheid en verdraagzaamheid. En daarom riep nogmaals dezelfde prediker: »och, beziet nu, hoe wij hier zitten in deze stad van Brugge! Wij meenen, dat wij al van goede katholieke magistraten of wethouders en pensionarissen geregeerd worden, maar helaas, 't zijn allen geveinsde, bedekte, dubbelhartige Cassandrianen. Daarom gij, katholiken, wacht u toch voor deze geleerde lieden, die dus fraai gekleed gaan, met deze schoone, groote, lange mantels. Och, daar schuilt zóó veel onder die groote, lange mantels; die schoone, lange mantels bedekken zeer vele ketterijen. Die fraaie lieden zijn mij al lang verdacht geweest.» »Niemand kan twee heeron dienen. Maar och, dit kunnen nogtaans deze geveinsde Cassandrianen en Erasமானen zeer wél doen, gelijk dat hier te Brugge wel schijnt. Want zij zitten daar in 't regt en kunnen de sectarissen, die van hun kettersch geloove zijn, wel ter dood verwijzen, om God, om den koning en om zijnen hertog van Alba te dienen; en voorts weten ze en kunnen ze tegenover de geuzen en geuzinnen in 't heimelijke alzoo leven, dat ze van die ook geprezen zijn, en dank behalen voor de verborgen diensten en vriendschappen, die ze hun doen, hetzij in 't waarschuwen als men ze zoekt te vangen, hetzij in 't lang uitstellen en niet haasten met regt te doen als zij gevangen zijn, of hetzij in 't zeer naarstiglijk aan ALBA of ten hove loopen bidden voor hun leven.» »Ha, snoó verraders! Daar kwam nooit erger geslacht op de wereld dan dat Cassandriaansch gebroedsel. Ja, en nu al zulke heimelijke, bedekte, doortrokken ketters de magistraten of de wotten regeren, en voornamelijk aan 't buffet zitten en strijken alle vonnissen naar hun' zin, en dat men in alle zaken hun' raad volgt, helaas, in wat

ellende, verdriet en jammer staan wij katholiken nu te komen" 1]

IV.

BRUGSCHE BURGERS,
ONDER ALBA DER HERVORMING TOEGEDAAN.

Waren er te Brugge magistraatspersonen, die de hervorming voorstonden, zullen wij er anderen zien, die de martelaarskroon verwierven, door ALBA's zwaard getroffen, wij vinden ook onder Brugge's burgerschaar aanhangers der hervorming, die bij dreiging en gevaar ongedeerd bleven. Laat ons hunne namen vermelden.

HUBERTUS GOLTZIUS.

Deze beroemde man — Zoon van ROGER, schilder van Wirtsburg — wiens naam eigenlijk HUBERT GOLTZ was, was geboren te Venlo den 30sten October 1526. Leerling van den vermaarden schilder LAMBERT LOMBARDUS zag en copiëerde hij bij dezen veel van de antiëken, waardoor de lust naar de Romeinsche oudheden en letteren van jongs af in hem verwekt werd. Gedurende twaalf jaren hield hij zich bezig met het verzamelen der penningen met de afbeeldsels van Romeinsche keizers, die hij door zeker' schilder van Kortrijk, JOOST GIETLEUGEN, deed afteekenen, in hout snijden en vervolgens met eene Latijnsche beschrijving in een groot boek heeft uitgegeven. De geschiedschrijver GUICCIARDINI, die een tijdgenoot van hem was, spreekt er van, waar hij hem noemt » Hu brecht Goltzius Wirtsborger van Venlo, den kunstigen steker [graveur], schilder en oudheidkenner, die met een wonderlijk opzet van zinne, door de hulp en beschikking van MARC LAURYN, heer van Watervliet, zelf een geleerde en

penningkundige, Duitschland, Frankrijk en Italië heeft doorwandeld, om aan alle zijden vlijtig te zoeken en te verzamelen alle drukken en beelden van oude medaliën, die hij bij mogelijkheid bij vorsten, heeren en andere edellieden heeft kunnen vinden. En aan 't einde van achttien maanden te Brugge bij zijn' gunstigen heer met zulk een' schat wedergekomen zijnde, heeft hij zich vervolgens benaastigd op kosten van den genoemden LAURYX deze stukken in druk te stellen.' Ook diens broeder GUIDO LAURYX behoorde tot zijne vrienden. Zijn werk verscheen in 't licht te Brugge, alwaar hij in 1558 was komen wonen, en was getiteld: *Julius Caesar, sive historiarum Imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis numismatibus restitutus* ¹. Tot dit werk had hij, uit vrees voor fouten, met zware kosten te Brugge een' bijzondere drukkerij in onderscheidene zalen laten inrichten, die van zeer fraaie letters voorzien was. Van deze drukkerij, ofschoon hij geen' open winkel hield, heeft hij naderhand nog verscheidene andere zeer belangrijke oudheid-, geschied- en penningkundige werken, ook over Griekenland en Grieksche gedenkpenningen, in 't licht gezonden, die thans zeer zeldzaam en kostbaar zijn. De senaat van Rome benoemde hem op het Capitolium tot edel Roomsche burger. De magistraat van Brugge beschonk hem met den vrijdom van accijns op wijn en bier; eene eer, die men aan koninklijke beambten plag aan te doen ². Bij aanzienlijken en geleerden was hij in groote achting. Een ongelukkig tweede huwelijk veroorzaakte echter den geleerden, werkzamen, zeer verdienstelijken man veel verdriet, schade en schande ³. Nog heden weet men te Brugge zijn huis aan te wijzen. Het stond in de Nieuwestraat en is thans tot twee woningen gemaakt onder de n°. 71 en 71². Te voren had hij eenigen tijd zijn verblijf gehouden in het huis van Adornes, in de Jeruzalemstraat ⁴. Zijn portret, dat nog te

Brugge berust, is geschilderd door ANTONIO MORO. Hij stierf te dier stede den 14ten Maart 1583 ¹.

Dat nu GOLTZIUS een aanhanger der hervorming was vermoeden wij reeds uit dit zijn sterfjaar, 't welk ons zijn verblijf te Brugge aanwijst op een' tijd, toen in deze stad de hervorming gevestigd was. Maar er is te meerder grond voor, vermits het allerwaarschijnlijkst is, dat de weduwe van MARTINUS SMETIUS, met wie hij, naar 't ons voorkomt, voor de tweede maal getrouwd is, de vrouw van dien MARTINUS SMETIUS was, dien wij 8 Februarij 1567 als hervormd prediker zagen dooden. Dit is zeker, dat — even als GOLTZIUS in December 1568, gedurende de tien jaren dat hij te Brugge gewoond had, niet een' enkele misse had gehoord en de stoutheid had dit na te laten sedert anderhalf jaar dat ALBA toen in Nederland was en streng regt oefende over de ketters — zóó ook zijne vrouw steeds de biecht verzuimde. Eens viel deswegens tusschen haar en haren pastoor, den deken der Christenheid van Brugge, het volgende gesprek voor:

— Waarom komt gij bij uwen pastoor niet biechten?

— Heer, ik ken mijnen pastoor niet.

— Is 't waar? 't Is wat fraais, dat gij uwen pastoor niet kent.

— Waaraan zoude ik hem kennen, als hij zelf niet preékt? Te Antwerpen preékte onze pastoor en daaraan kende ik hem. Maar hier preéken de monniken.

— 't Is waar, Mejufvrouw, sprak de priester met een beschaamd aangezicht; maar kom aan mij biechten, want ik ben uw pastoor.

En toch is zij ook daarna nooit ter biecht geweest ².

Ook ten aanzien van GOLTZIUS' kinderen vernemen wij weinig katholieks. Aan allen gaf hij heidensche namen, wat waarschijnlijk aan zijne ingenomeuheid met de Roucinsche oudheid was toe te schrijven. Zij heetten

MARCELLUS, SCIPIO, JULIUS, AURELIUS, LUGRETIA, SABINA en dergelijke. Ook was er vermoeden, dat zijne oudste dochter de brengster van STEPHANUS LINDIUS' eersten brief was aan het klooster der minderbroeders ¹.

Doch er zijn nog andere proeven van zijn' hervormingszin. De personen, met wie hij te Brugge omging en elders in betrekking stond, dragen er blijken van. CASTELIUS was één zijner vrienden. JACOBUS RÆVARD, hoogleeraar in de regten, van wien straks nader, werd door hem met Erasmiaansche gevoelens vervuld, »gelijk allen geworden zijn, die ooit met hem verkeerd hebben." Dagelijks zag men hem met een' pensionaris en een' schoolmeester de hoofden bijeensteken. Zij, die lofdichten vóór zijne werken schreven, waren meest beliste aanhangers der reformatie. »Ja in de Nederlanden," lezen wij, »is naauwelijks één verdacht priester, naauwelijks één verdacht Latijnsch schoolmeester, naauwelijks één geleerd man, met ketterijen besmet, of zij hebben allen kennis, ja groote vriendschap en verkeerung met dezen verdachten boekdrukker. Het blijkt wel uit de boeken, die hij maakt; want daarin hebben deze verdachte priesters en afvalligen en andere ketteren allen carmina en epigrammata tot zijn' lof, prijs en eere geschreven, als CASSANDRA, JOHANNES CASTELIUS, MARTINUS SMETIUS, der Calvinisten predikant te Mechelen, die daár, terwijl hij stond en predikte, gegropen en aan een' boom gehangen is, en BACKERSEELE, de raadsman van den graaf van Egmond, die te Vilvoorde onthalsd is" ².

Vooraf ook is er veel vermoeden, dat GOLTZIUS de drukker was van de voortreffelijke, in den bijbelschen geest der hervorming zóó zeer geschrevene brieven van STEPHANUS LINDIUS, in Maart 1567 uitgekomen. Toen broeder CORNELIS zijne apologie tegen deze brieven zou uitgeven, was er een brief uit Antwerpen geschreven, waarin verzocht werd aan GOLTZIUS te berigten, dat het

hof te Brussel die uitgaaf onwaardig achtte en ze tegenstond. (Zie bl. 96.) Waarom moest GOLTZIUS daar zóó bijzonder van onderrigt worden, indien hij er als uitgever van LINDIUS' brieven niet groot belang bij had? Broeder CORNELIS zelf oordeelde er eveneens over ¹. Daarenboven, de letters, waarmede hij te Brugge zijne boeken drukte, waren genoeg bekend. De Latijnsche letter van de privilegiën vóór zijn boek *Julius Cæsar* en de Grieksche van sommige lofdichten in 't zelfde boek was geheel overeenkomstig met de letter der brieven ². Het onderzoek evenwel, daaromtrent in 't werk gesteld, gaf twijfelachtige uitkomsten. Den 6^{den} December 1568 kwam de procureur-generaal te Brugge, om narigten aangaande den schrijver en drukker der brieven in te winnen, gelijk ook omtrent » vele andere zeer rijke Brugsche kooplieden.» Hij handelde daarin naar plicht, niet op losse vermoedens afgaande, maar zekere bewijzen zoekende. » Hebt gij CASTELIUS de brieven zien schrijven, en hebt gij dien boekdrukker de brieven zien drukken; hoe weet gij 't; wie heeft het u gezegd; wat bewijs hebt gij er voor, dat 'gene de auteur en deze de uitgever is,» dit waren zijne vragen, waarvan het einde was, dat men even onzeker bleef, terwijl broeder CORNELIS met een' betere toekomst werd tevreden gesteld ³. Doch den 13^{den} December verwachtte men den inquisiteur, wiens onderzoek gestrenger zou zijn. Hij zou den 21sten naar Brussel reizen, alwaar ALBA den 23^{den} als verwinnaar van ORANJE in triomf zou worden ingebaald, en alsdan aan den hertog » een groot boek vol inquisitie overgeven, niet alleen op dien verdachten CASTELIUS en dien boekdrukker, maar ook op al de Brugsche Erasmianen, Cassandrianen en Lindianen» ⁴. Wat zijne pogingen hebben uitgewerkt wordt ons niet opgegeven. — Nu werd GOLTZIUS weér met een ander gevaar bedreigd. In Maart 1569 was door ALBA aan de magistraten alom eene aanschrijving gerigt, dat men op één' dag en

op één uur de boekwinkels overal onderzoeken zou. Het geschiedde te Brugge op den 16^{den} dier maand, des morgens tusschen vijf en zes ure. Den 17^{den} werd het gansche huis en de boekerij van GOLTZIUS doorzocht. Alles te vergeefs. Niet alleen de brieven van LINDIUS werden er niet gevonden, maar zelfs niet één boek, dat in kwaden reuk stond. En gelijk men 't bij GOLTZIUS vond, zóó vond men het in gansch Brugge, ook bij zekeren anderen, op wiens boeken men groote achterdocht had. Desnietteenstaande achtte broeder CORNELIS, dat GOLTZIUS de drukker der brieven was en hield het daarvoor, dat de boekverkoopers te voren gewaarschuwd waren; eene meening, welke het niet ontbreekt aan groote waarschijnlijkheid. Ook was een' dergelijke huiszoeking onder ALBA's dwingelandij te vreezen, vooral nadat zij reeds éénmaal, een jaar geleden, beproefd was (zie bl. 129), en dit dreef den voorzigtige aan tot alle mogelijke voorzorg. Zóó kon GOLTZIUS, rustig te Brugge blijvende, den loop der dingen afwachten, zelfs al hoopte hij niet op ORANJE's zegespraal ¹.

Gelijk het nu wel niet uitgemaakt, maar toch schier aannemelijk is, dat GOLTZIUS de bewuste brieven in 't licht heeft gezonden, zóó mag men ook hetzelfde zeggen aangaande de sermoenen van broeder CORNELIS. Het wordt ons van meer dan ééne zijde verzekerd, dat men hem voor den man houdt, die deze sermoenen bijwoonde, opschreef en in druk gaf ². Men herleze wat wij uit de voorredenen te dezen aanzien hebben bijgebracht ³. En naar 't getuigenis van den monnik zelve kwam GOLTZIUS, al woonde hij nergens de misse bij, zijne sermoenen hooren, » gelijk alle Erasmiënen en Cassandriënen doen » ⁴. » Ook heeft hij dien monnik, » schrijft KOK, » op een paneel in olieverf genoegzaam van voren geportretteerd en, hoewel uit het geheugen, zeer wél getroffen, met al zulk een verstoord wezen als hij zette, wanneer men hem met schimpdichten en schot-

schriften te voren had getergd. Dit portret, 't welk, zoo-veel de kunst betreft, wél behandeld was, heb ik gezien en in handen gehad."

Uit alles wat wij hoorden mogen wij het besluit opmaken, dat HUBERTUS GOLTZIUS een warm aanhanger der hervorming was. 't Is niet te veel gezegd, als wij hem tallooze malen hooren bestempelen met den naam van »suspecten boekprenter''¹. En zien wij hem veelmalen gesteld in de rijen der Cassandrianen en Erasmianen², het komt ons voor, dat de geleerde man, even als de vrome CASSANDER, wiens volgelingen te Brugge zóó talrijk waren, eene hervorming der kerk wenschte langs den weg des vredes. Geestverwant van den voortreffelijken CASTELIUS zocht hij de waarheid te betrachten in de liefde en joeg naar die eenvoudigheid der eerste Christentijden, die gebouwd is op het fundament der apostelen en profeten, waarvan CHRISTUS is de uiterste hoeksteen.

M. JACOBUS RÆVARDUS.

JACOB of JACQUES RÆVARD, ook RÆBARDUS genoemd (zijn Vlaamsche naam schijnt REYVAERD, REYVAERT geweest te zijn), dien JUSTUS LIPSIUS den Nederlandschen PAPINIUS genoemd was te heeten, werd in 1534 geboren te Liswege, een dorp omstreeks anderhalf uur ten noorden van Brugge gelegen. De eerste gronden zijner studiën legde hij onder den vermaarden JOHANNES GELDRIUS. Zestien jaar oud zijnde begon hij zich op de regtsgeleerdheid toe te leggen, waarin hij zich te Leuven drie en naderhand te Orleans nog twee jaren oefende, alwaar hij ook den titel van doctor in de regten verkreeg. Tenzelfden tijde barstte de oorlog tusschen Frankrijk en Spanje uit. Nu keerde RÆVARDUS naar zijn vaderland terug. Hij werd te Brugge in den magistrat gekozen. Doch de roem

zijner geleerdheid bevorderde hem welhaast tot hoogleeraar te Doauy. Hier heeft hij zich, gelijk voorheên, al te zeer met studeren afgemat, waardoor hij zich de tering berokkende, zoodat hij naauwelijks anderhalf jaar zijn hoogleeraarambt waarnemen kon. Naar Brugge teruggekeerd bleef hem zijne ziekte bij tot het jaar 1568, toen hij in den ouderdom van 34 jaren overleden is ¹.

Betreffende zijne overhelling tot de hervorming vernemen wij het volgende. Ook hij stond aan de zijde dergenen, die te Brugge de gevoelens van ERASMUS EN GASSANDER aankleefden. Hij had zeer drukken en gemeenzamen omgang met CASTELIUS. Toen de procureur-generaal in December 1568 te Brugge was, om onderzoek te doen, was het een punt zijner bemoeijingen, om ook omtrent RÆVARDUS, ofschoon reeds gestorven, als een vriend van CASTELIUS geweest zijnde, nasporingen in 't werk te stellen. Ook GOLTZIUS behoorde tot zijne vrienden. Bij hem liet hij zijne werken drukken, en GOLTZIUS was het, door wiens verkeering hij met de stellingen van ERASMUS werd ingenomen. En zulks niettegenstaande hij in zijne jeugd een ijverig Roomschegezinde was, die eens een' snelle genezing aan de wonderdadige tusschenkomst der heilige Maagd toeschreef. Hij zelf had het wonder, »toen hij nog katholiek was,' aan tafel in het huis zijner moeder verhaald aan hem, die het nu uit zijnen mond wederverhaalde. Het luidde aldus. Toen RÆVARDUS nog student was werd hij eens door fello koortsen dermate geteisterd, dat hij, gansch ongesteld en verzwakt, naar het ouderlijk huis moest wekerkeeren. In dezen tijd gebeurde het, dat hij, om zich wat te herstellen, ter stadspoort uit den weg naar Dudzeele opwandelde, van voornemen zich te begeven naar het pachtgoed zijner moeder ². Onder de wandeling overviel hem een' groote vermocidheid en een brandende dorst.

Afmechtig legde hij zich te rusten in de schaduw van een' boom, waaraan een Lieve-Vrouwebeeld, in een huisje besloten, was vastgenageld. Terwijl hij daár uitgeput nederlag, met de oogen smachtend gerigt op het beeldeke, rees deze gedachte in hem op: »och, waarde Moeder Gods, kondet gij mij toch van deze koorts genezen en weder gezond maken!» En ziende een' kleinen bloempot voor het beeld van MARIA, dreef hem een onweêrstaanbare lust, om zijn' dorst te lesschen met het water, dat daarin was, er niet aan hechtende of dat water er lang had ingestaan en misschien bedorven was geworden. Wat verrassende uitwerking! Nauwelijks voelde hij het water in zijn ligchaam, of 't was hem, alsof koorts en vermoeyenis van hem werden afgeworpen. Vlug loopende snelde hij naar zijne moeder, om haar het wonder te verkondigen. En zóó groot was de geestdrift zijner orkentenis, dat hij niets minder begeerde, dan op de plaats zijner herstelling ter eere van het wonderbeeld eene kapel te stichten.

» Maar helaas, namaals als hij een zeer geleerd man, ja een magister in de regten en een professor werd en vele schoone boeken schreef, die hij bij den verdachten GOLTZIUS liet drukken, werd hij van hem besmet met ERASMUS' ketterij, gelijk ze allen geworden zijn, die met dezen boekdrukker ooit hebben omgegaan" ¹.

NICOLAAS COBBRYSE. JAN VAN FIJVEN.

NICOLAAS COBBRYSE was een wijnkooper te Brugge en behoorde met zijn huisgezin, zijne vrouw en zonen, tot de hervorming. In Maart 1569 was één dier zonen naar Duitschland gereisd, om wijn te koopen. Van daár meldde hij toen aan zijnen vader in een' brief, dat de prins van Oranje zich met den hertog van Tweebrugge gereed maakte, om naar Vlaanderen te trekken. Ook aangaande hem, zijne vrouw en zonen hadden de commissarissen

een scherp onderzoek ingesteld. Immers te zijnen huize had voormaals JAN VAN VIJVEN, het hoofd van het consistorie der Calvinisten, eens al de rijke kooplieden van Brugge zaâmgeroepen, ten einde van hen geld te begeren tot den oorlog tegen Spanje. COBRYSSE was dan ook ongetwijfeld een aanhanger der Calvinisten. Hij wordt, even als zijn zoon, »geus'' genoemd.

JAN VAN VIJVEN, wiens naam wij naderhand nogmaals hooren zullen, oefende te Brugge het bedrijf van vleeschhouwer. Het geslacht VAN VIJVE komt in de zestiende eeuw meermalen voor onder Brugge's magistraatsleden. Tijdens de openbare predicatiën verontrustten de vrienden van broeder CORNELIS hem met het gerucht, dat VAN VIJVEN zou gedreigd hebben hem op de vleeschbank te brengen. Thans, in 1569 (8 April), bevond zich het voormalig opperhoofd van het consistorie als vlugteling in Engeland ¹.

V.

MARTELAARS.

Een treurig opschrift, dat ons nogmaals tooncelen van bloed en gruwelen, maar ook van Christelijken heldenmoed en onwankelbaar geloof ontplooijen zal. Voor de wreede onbuigzaamheid van eenen ALBA moest eindelijk ook de magistraat, de trouwe beschermer der hervormden, zwichten. Het veege schip, van zijn laatste anker losgeslagen, werd prijs gegeven aan het woeste spel der stormen, geboukt, verbrijzeld. Waar weinigen der schipbreuk ontsnapten, dáár zien wij eene zee met lijken overdekt.

Letten wij eerst op de Calvinisten en dan op de doopsgezinden.

Calvinisten.

Wij vermeldden reeds (bl. 127) het vonnis van twee Calvinisten op 31 Maart 1568 en (bl. 130) dat van een' beeldstormer op 24 Julij. 't Is meer waarschijnlijk, dat wij nog aan een' tweeden persoon moeten denken, als wij gewag gemaakt vinden van een' priestersmader, wiens tong op laatstgenoemden dag met een gloeiend ijzer doorstoken werd, dan dat deze dezelfde was als de beeldstormer, die werd opgehangen. Immers zijn' doorboorde tong zou hem het spreken onmogelijk hebben gemaakt, tenzij hij 't vóór deze straoefening deed. En hij sprak een allermerkwaardigst woord. » Ik moet sterven, » riep hij, staande onder de galg in de overtuiging zijner onschuld, » ik moet sterven, omdat ik maar gebroken heb wat met menschenhanden gemaakt was. Maar doodslagers, die breken wat God gemaakt heeft, ontvangen vaak vergiffenis" ¹.

ADRIAAN VAN MALDERGEM OF MAELDERGEM, vroeger pastoor te Ursele, is de martelaar, op wien de tijdsorde ons thans het oog doet vestigen.

In het bisdom van Gend, noordwestelijk van die stad, niet verre van haar verwijderd, liggen vier dorpen, die, als men ze met lijnen verbond, bijna een langwerpige vierkant zouden vormen, waarvan zij de hoeken zijn. Het zijn Vinderhoute, Sledinghe, Oostwinkele en Ursele. Schier te midden van dit vierkant ligt Zomergem, welks pastoor JOHANNES CASTELIUS wij als hervormingsgezind in September 1568 zagen gevangen nemen. In de vier genoemde dorpen nu, waarmede CASTELIUS omringd was, waren vier pastoors werkzaam, die evenzeer der hervorming waren toegedaan. Gelijkelijk waren zij er toe gekomen, misschien door elkanders omgang, om de stellingen der Roomsche kerk vaarwel te zeggen, en op ééne en denzelfden tijd waren zij predikers geworden van 't gezuiverd Evangelie.

Te Vinderhoute, een half uur van Gend, stond GILLIS DE MEYERE, die, in zijne gemeente voortwerkende en licht en leven strooijende, in Maart 1568 met vier personen van zijn huisgezin in hechtenis genomen en 4 April in gemelde stad verbrand werd. Te Sledinghe arbeidde de geleerde en vrome MARTINUS SMETIUS. Hij kwam in dienst der Antwerpsche gemeente, die hem naar Mechelen zond, alwaar hij 2 Februarij 1567, predikende op een weidenveld, gegrepen en den 8ten Februarij buiten de stad werd opgehangen. De pastoor van Oostwinkele is de éénige die aan een' schandelijken dood ontsnapt is. Zijn naam wordt ons niet opgegeven. Hij bleef tot in later, rustiger tijden een waardig dienaar van Gods Woord. Te Ursele eindelijk diende ADRIAAN VAN MALDERGEM, van wien wij bepaaldelijk spreken wilden ¹.

Omstreeks 26 September 1568 was hij gevangen genomen, even als de predikant PETER DE HASE, die te Yperen gekerkerd lag en met wien VAN MALDERGEM in meer dan één opzigt punten van overeenkomst had. Beide waren weleer naar Engeland gevlugt en beide, van daar terug gekomen, in de handen der Roomschegezinden gevallen. Beide waren op de pijnbank gebragt en zouden zich onder die foltering, aangaande hunne zending naar Vlaanderen door het consistorie der Vlaamsche broeders te London, bekentenissen hebben laten ontvallen, waaraan wij bezwaarlijk geheel geloof kunnen slaan. Was echter DE HASE den 23ten October te Yperen verbrand geworden ², met VAN MALDERGEM'S vonnis bleef de Brugsche magistraat steeds dralen. »Zalig zijn ze, die hongeren en dorsten naar de justitie'', dat is naar den ketterdood, zóó juichte de bloedgierige minderbroeder CORNELIS, het heerlijk vredewoord des Heilands verwingende, toen eindelijk 5 November 1568 de martelaar in de vlammen ontzield was. Zijn uiteinde was opmerkelijk, inzonderheid om 't geen er bij voorviel onder 't volk, dat hem

ten brandstapel verzelde. Men had den veroordeelde een' breidel in den mond gebonden, bevreesd voor de geestdrift, die zijn spreken verwekken mogt. De menigte ziet het en begint te morren. » Zietdaar, » zóó wees men elkander op hem, die dáár heénging, stom als het slagtschaap, » zietdaar, wat hem het wreede priesterrot heeft aangedaan. Zij hebben hem een' breidel in den mond geslagen, dat hem de lippen bloeden. Wat erge tirannië, dat men den man in zijn uiterste niet laat spreken! Hoe, **CHRISTUS** werd ook gedood, omdat Hij 't volk met Zijn prediken beroerd had van Galilea tot Jeruzalem toe, en nogtans lieten Hem de priesters der Joden wel vrijelijk het spreken toe, toen Hij ter dood werd heéngevoerd! » Al hooger en hooger klom de verontwaardiging. Het gemor werd geroep en het geroep weêrklonk als wraakgeschreeuw in het oor der priesters. En de volkskretten joegen hun angst en vervaardheid in het binnenste. Straks ontzinkt hun de moed en beducht voor hun leven snelt de priesterschare heên van het Burgplein en zoekt veiligheid achter muren, waar het dreigen hen niet treffen kan. En de verkondiger der Evangelieboodschap, eens de heraut van **CHRISTUS**, volgt nu zijnen Heiland, terwijl hij met gebreidelde tong lijdzaam en stil de hoogte opwandelt, om met moed en volharding in het vuur te sterven ¹.

ADRIAAN VAN MALDERGEM was de éénige niet, die op 5 November zijn geloof met zijnen dood bevestigde. Met hem stierven te gelijker tijd een' menigte anderen. Onder deze schijnen nog meerdere » ministers » geweest te zijn. Zeker nogtans waren er » consistorianten » onder, dat is die tot een consistorie van ouderlingen en diakenen behoord hadden. Zij werden alle verbrand. Anderen, die de predikanten gevolgd waren of geherbergd hadden, werden opgehangen. Onder deze laatste was er één, die, volstandig tot het einde toe, met moedig

geloof zijne hoop uitsprak, dat hij de laatste zou zijn, die om het Calvinismus of Lutheranismus sterven zou ¹.

Wij gelooven niet, dat die voorspelling vervuld is geworden. Evenwel is het waar, dat de geschiedenis, zoover wij weten, ons van nu af geene voorbeelden meer opgeeft van teregtgestelde Calvinisten te Brugge. Wel lezen wij nog van JOOST MINNE, die omstreeks April 1569 op bevel van ALBA te Brussel onthald werd, omdat hij in der tijd te Brugge in de buitenpredicatie een kind door een' hervormden leeraar had laten doopen ². Doch te Brugge zien wij alleen nog voor de zóó jammerlijk vervolgde doopsgezinden brandstapels en schavotten opgericht. Waren er dan geene Calvinisten meer te vonnissen? Verre van daar. Maar er wordt geklaagd over slapheit in het regten. Er wordt beweerd, dat men draalde en uitstelde, in de hoop, dat ORANJE, die zich aan het hoofd van een leger tegen ALBA gesteld had, eens nog triomferen zou. SLABBERT EN BANQUEROT, ouderling en diaken welcer der Brugsche gemeente, sedert 3 Maart of zeker sinds Junij 1568 gevangen, waren in Mei 1569 nog ongevonnist, hoewel elders zóó menigmaal de springvloed der vervolging hoog was opgerezen. Er was toen wel vermoeden, dat de procureur-generaal in een' volgende week beide zou doen vallen; maar 't is niet gebeurd. Zelfs was SLABBERT den 9^{den} Junij uit de gevangenis ontsnapt en BANQUEROT behield nog immer 't leven. » Waarom, » klonk het, » verbrandt men dien éénen consistorialist van de Calvinisten morgen niet met de twee herdoopers [DE ROORE EN VLEKWIJK]? Of zouden zij hem gaarne zóó lang bewaren totdat hij ook eens wegloopt, gelijk ze dien SLABBERT hebben laten ontloopen? Of zouden zij hem gaarne bewaren totdat de prins van Oranje en de hertog van Tweebrugge hem komen verlossen' ³?

Doopsgezinden.

Ten gevolge van de informatiën, door des konings commissarissen te Brugge in 't werk gesteld, was in 't midden van Februarij 1568 de geheime verzameling der doopsgezinden ontdekt geworden. Een deel daarvan was gevangen genomen en den overblijvenden wachtte hetzelfde lot. Al hunne namen stonden naauwkeurig opgetrekkend en men achtte hunne gemeente niet minder dan zevenhonderd in getal te zijn. Den 18ten Februarij werden zevenhunner kinderen, die reeds tamelijk bejaard waren, onder grooten toeloop en verwondering, in de Roomsche kerk gedoopt, en gelijke plegtigheid werd bestemd voor sommige ongedoopte jonge dochters van zeventien of achttien jaren, die men in dezelfde week gegrepen had. Toen nu kort daarop de magistraat aan ALBA de eenvoudige vraag rigtte, hoe er met de gevangene doopsgezinden moest gehandeld worden, waarop het harde antwoord ons bekend is (bl. 129), toen was er geen andere weg in te slaan, dan die door den hertog was aangewezen. Toen maakte men een begin met het »justiciëren" der ongelukkigen, en de drie herdoopers, van wie wij vernamen, dat zij op den 13ten April verbrand werden (bl. 127), waren de eerste slagtoffers ¹.

Wij maakten mede reeds gewag (bl. 130) van twee vrouwen, omstreeks het begin van Juli] op den brandstapel gebragt ². Op dit voorval schijnt te doelen wat ons elders uitvoeriger wordt medegedeeld. Wij ontmoeten daár niet alleen de beide vrouwen, maar ook drie mannen als bloedgetuigen. Het verhaal verdient om zijne treffende eenvoudigheid in zijn geheel te worden opgegeven ³.

Op den 3ten Mei 1568 dan waren in de heerlijkheid van Tillegem buiten Brugge sommige broederen vergaderd, om

de predicatie van Gods Woord te hooren, toen zij overvallen werden door eenigen, uit de stad daarheen gekomen, om meiboomen of meitakken te halen ¹. Fluks werden zij besprongen en vijf werden er gevangen genomen, namelijk KAREL DE RAET, eed schaapherder, geboren van Wingen, HANSKEN IN 'T SCHAARK, gezegd HANSKEN KOORDEDRAEYER, uit het Schaak te Kortrijk, WILLEM de Snijder van Hontscote en twee anderen, die daarna hun geloof verzaakten. De huisvrouwen van KAREL DE RAET en WILLEM de Snijder waren met hen niet gevangen; ook was KARELS huisvrouw nog met de gemeente niet vereenigd, maar stond daartoe gereed. Toen nu de mannen gevat waren had men ook gaarne zich van hunne vrouwen meester gemaakt. De man, die daartoe zijn' krachten inspande, was MAARTEN LEM, burgemeester van der courpse van Brugge ². Deze begaf zich op weg des nachts omtrent twaalf ure, verzeld van eenige schâbeletters ³. De geschiedenis meldt het niet, maar is ons vermoeden waar, dan was 't in den eerstvolgenden nacht na den noodlottigen dag, waarop de broeders zóó jammerlijk verstoord, de echtgenooten zóó wreed gescheiden waren. Al spoedig zien de mannen des gerigts vrucht op hun onzalig werk: CHRISTIJNTJE, de vrouw van WILLEM de Snijder, is in hunne handen. Thans gaat het naar de woning, waar men GRIETJE, KAREL DE RAETS echtgenoot, dacht te vinden. Één der schâbeletters — een edele onder den hoop dier verharden — zou gaarne den burgemeester hebben afgeleid van 't huis zijner gezochte prooije; maar de Voorzienigheid stuurde het anders. Terwijl men al vast voortging langs de stadsvesten tusschen de Ezelpoort en de Jeruzalemkerk ⁴, zie, daar komt GRIETJE zelve met twee van hare kinderen onverwachts de bende te gemoet. Angst en vrees hadden haar zeker in den hollen nacht uit hare woning gedreven. Wat spijt voor den meelijdenden schadebeletter, wat

blijdschap voor den hardvochtigen burgemeester, wat schrik voor de beklagenswaardige vrouwe! » Ziet, » zegt het burgerhoofd, » God geeft ons deze hier in onze handen. » en hij bestempelt haar met een' schandnaam, die iedere kuische vrouw doet blozen. Nu keert hij zich tot haar en op barschen toon roept hij haar toe:

— Waar gaat gij heen?

— Naar de kerk, is het ontstelde antwoord, terwijl zij naar de voor haar liggende Jeruzalemkerk benenwijst, werwaarts zij inderlaad haar' schreden rigt.

— 't Is nu geen tijd, om naar de kerk te gaan. Waar is uw man?

— Dat weet gij wel, herneemt zij kort en stoutmoedig.

— Zijn die twee kinderen gedoopt?

— Neen zij.

— Hebben zij dan geen' naam?

— Ja zij.

— Wel, hoe! Hebben ze een' naam, eer zij gedoopt zijn?

— Men geeft wel den hondkens en anderen dieren een' naam; hoe veel te meer den kinderen, die naar het beeld Gods geschapen zijn. Ik wist niet, dat mijne heeren van Brugge nog zóó blind waren.

— Wilt gij zóó spreken, gij zult verbrand worden!

— Dat weet ik! Maar dan wordt mij bereid de kroone des levens!

» En alzoo werden de beide vrouwen mede geleid naar de gevangenis. En dáár werd haar, zoowel als aan de drie genoemde mannen, veel kwelling, moeite, pijn en lijden aangedaan, om van het geloof afvallig te worden; maar al te vergeefs. Alzoo werden dan de mannen eerst verwezen, om verbrand te worden op 't Hillige buiten Brugge, waar zij ook vrijmoedig hun' offerande gedaan hebben ¹. Eenige dagen daarna werden ook de

twee vrouwen, omdat zij standvastig aan God en Zijne waarheid bleven, veroordeeld en verbrand op den Burg binnen Brugge, en verwachtten nu te zamen de toekomst van Dien, Die komen zal, om al hun leed te wreken.''

De vervolgingen werden krachtig voortgezet. Vooral de 31ste Augustus leverde op den Burg een ijzingwekkend schouwspel. Het getal wordt ons niet opgegeven, maar zij moeten menigvuldig geweest zijn, de arme doopers, die toen allen op hetzelfde uur als schapen ter slagting werden geleid. Hier zag men een schavot, waarop sommigen onthoofd zouden worden. Dáár aanschouwde men de hut, van stroo en staken gemaakt, waarin eenigen den dood zouden vinden in rook en vlammen. Ginds stond de galg opgericht, om anderen een schandelijk einde te bereiden. En waarom zóó verschillend moordtuig? Ach, hun, die volstanding bleven in hunne belijdenis, wachtte het vuur; zwaard en strop waren bestemd voor die de doodschrik herroepen en bezwijken deed, als een genadig loon voor wat men bekeering noemde. Onze ziel trilt van ontroering, waar wij zóó velen één voor één den smartelijksten dood zien sterven. Wij wenden onze blikken af van dat veld der slagting, waar alleen de gebeden en de juichtoonen, klinkende uit der ziellogenden mond, ons gemoed verkwikken ¹.

Meldt ons de geschiedenis nog vele andere teregtellingen van Calvinisten gedurende den loop van dit jaar te Brugge, zij zwijgt van de doopsgezinden, ofschoon de evengemelde slagting wel niet de laatste geweest zal zijn. Wij verplaatsen ons derhalve in 1569. En dan zien wij op den 28sten April te Brussel een' gezant uit Rome binnen trekken, ingehaald door ALBA's edelen. Zijn intogt tegen den avond is als een triomftogt. Hij komt van paus PIUS V en voert met zich een' prachtigen

hoed, als een teeken van gezag, en een allerkostelijkst lang slagzwaard, als het symbool van gerechtigheid en wrake. Het zwaard is door des pausen eigene handen gewijd en ingezegend. En voor wien zijn deze geschenken? Voor Neêrlands opperhoofd, den geweldigen hertog, wiens bloedstorting alzoo door het hoofd der kerk tegelijk schitterend goedgekeurd, rijk beloond en krachtig aangemoedigd wordt ¹!

» Onze heilige vader zal dat gewijde, geheiligde en gezegende zwaard niet te vergeefs aan onzen duc d'ALBA gezonden hebben.» klonk de voorspelling; en zij werd vervuld. Reeds den 31sten April begon de wreedaard een' algemeene, geduchte wraakoefening. Op éézelfden dag sneefden te Antwerpen, te Middelburg, te Doornik, te Kortrijk, in Westvlaanderen op vele dorpen en in Holland in vele steden tallooze Calvinisten, Lutherschen en doopsgezinden. En het leed niet lang, of de baren van dezen stortvloed bereikten ook Brugge ².

Wij moeten het einde beschrijven van de twee vrome doopsgezinden JACOB DE ROORE EN HERMAN VAN VLEKWIJK, in dezen tijd, waarin, gelijk wij lezen, Vlaanderen een gruwzame moordkuil was. JACOB DE ROORE, of RORE, of de kaarsemaker, keersgieter, was geboren te Kortrijk, een leeraar der gemeente, zeer godvruchtig, verstandig, vriendelijk en welsprekend, die zijne kudde, hoewel met levensgevaar en in bosschen en wildernissen, trouwelijk voorging. HERMAN VAN VLEKWIJK, of VLECKWIJK, was een gewoon lidmaat, maar bezat mede geen' geringe gaven. Zij werden te Brugge op den 22sten April te zamen gevangelijk binnen gebracht. Na vele harde en zware pijnigingen en verzoekingén tot afval hebben ten laatste » de regenten der stad, door het aandrijven der Roomsche geestelijkheid, hun proces geëindigd en hen beide van leven ter dood overgeleverd, om met vlammentou vure aan hun einde gebracht en aan een' staak

tot asche verbrand te worden." Dit vonnis werd op den 10^{den} Junij 1569 op den Burg ten uitvoer gebragt ¹.

Van JACOB DE ROORE kunnen wij nog deze bijzonderheden mededeelen. Hij was één der voornaamste leeraars, die in het Gruithuisbosch gepredikt had. Den 9^{den} Mei hield broeder CORNELIS met hem een gesprek, zeer verheugd, dat het hem nu ook eens vergund was met de kettters te disputeren, wat tot nog toe, naar 't scheen, alleen aan broeder JACOB VAN DE VELDE en den provinciaal van de Augustijnen was toegestaan. Dat gesprek, van alle zijden hoogst merkwaardig, getuigt luide van des gevangene grondige Schriftuurkennis, schranderheid, zachtmoedigheid, nederigheid en levendig geloof. Dat broeder CORNELIS wist, wat sterke partij hij aan hem hebben zou, was ten gevolge eens briefs van den inquisiteur uit Kortrijk, waar DE ROORE geboren was, waarin zijne welbespraaktheid verheven werd ². Niet minder merkwaardig en schoon zijn de brieven, die de godvruchtige man schreef uit zijnen kerker. In den eersten, aan zijne huisvrouw, van 24 April, geeft hij haar den raad te vertrekken »naar het land van C." (Cleef), waar het rustig was, van waar hij gekomen was, waar de broeders verzekerd hadden, dat zij helpen zouden in 't geen zij vermogten. In den tweeden, aan de gemeente, van 18 (lees: 28) April, vermeldt hij, hoe hij, in 't land van Kleef zijnde, zeer gedreven was, om nog eens bij haar te verschijnen; helaas, 't had hem niet mogen gelukken. De derde, van 2 en 3 Mei, uit »de gevangenis, waar ik gevangen lag om het getuigenis van JEZUS, onder het huis van den Vrïje", is een zeer hartroerende aan zijne kinderen, de oudste van wie, KATELIJNTJE en KOPKEN, hij vermaant, dat, als zij groot zouden zijn, zij voor de »andere kinderkens" zouden zorgen. De vierde brief is als een testament voor zijne dierbare kinderen en behelst zijne geloofsbelijdenis. De vijfde, van

17 en 18 Mei, is gerigt aan **POUWEL VAN MEENEN**, één' zijner mededienaren in 't Evangelie, in antwoord op een' brief, van hem ontvangen. De zesde is aan den lieven broeder **D. B.**, van 29 en 30 Mei. De zevende of laatste is aan zijne mededienaars der gemeenten in Vlaanderen, en wekt op tot standvastigheid, spoort aan niet te vlugten enz.; hij is van 31 Mei en 1 Junij. In dien aan zijne vrouw verzoekt hij zijne groete aan zijne vrienden te Kortrijk; in dien aan **P. VAN MEENEN**, dat er eene copie zou gezonden worden aan één' van de dienaars van Armentiers, of aan zijne huisvrouw. In den laatsten zegt hij: »ware het de gemeente niet geweest, ik denk wel, dat ik in 't land van Kleef gebleven ware" ¹. De getrouwe! De liefde tot zijne benarde geloofsgenooten had hem weggedreven uit het land der ruste. En toch had hij zijn' hartewensch niet vervuld mogen zien. Op zijne reis gevangen genomen, wachtte hem de marteldood, terwijl hij verre was van zijne echtvriendin, zijn kroost en zijne vrienden!

Aangaande **HERMAN VAN VLEKWIK** kunnen wij nog berichten, dat hij sinds lange één der voornaamste doopsgezinden te Brugge geweest was en in zijn huis dagelijks vergadering had gehouden. Ook was in zijn huis herdoopt geworden en het was steeds een' verzamelaarsplaats van velen zijner gezindte. Hij was voorheen reeds gevangen geweest met vier- of vijfendertig wederdoopers, maar men had hem toen losgelaten. En toen hij, ontslagen zijnde, aldra weér derwijze te werk ging, dat men hem nogmaals grijpen zou, was hij gewaarschuwd zich te verbergen, en was ontkomen. Thans was zijn lot beslist. Daags nadat broeder **CORNELIS** met **DE ROORE** eene zamenkomst had gehouden, den 10^{den} Mei, verscheen ook **VLEKWIK** voor hem. Wat wij van het eerste gesprek zeiden geldt niet minder van dit: het getuigt evenzeer voor den vervolgte en doet zijn' vromen en kalmen zin

treffend uitkomen tegenover de gemeene en woeste taal des monniks. Toen deze den moedigen bloedgetuige bedreigd had met de pijnen en den schrik der hel was zijn laatste, roerend antwoord: » neen, maar ik zal varen onder den altaar, dien JOHANNES zag in zijne Openbaringen, bij de zielen dergenen, die gedood waren om het Woord Gods en om het getuigenis, dat zij hadden; die daar riepen met luider stemme: Heer, Gij Heilige en Waarachtige, hoe lang oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet aan degenen, die op aarde wonen!» In die houe der heerlijkheid beklom hij den brandstapel ¹.

Andero voorbeelden van doopsgezinde martelaren ontmoeten wij niet vóór en het vertrek van ALBA in 1574, en de twee, die wij thans nog te vermelden hebben, zijn de laatste van die velen, die de geschiedenis niet verzwegen heeft. In genoemd jaar stierven ADRIAAN HOEDEMAEKER en MATTHEUS KRUSE in de vlammen. Bij hunne teregstelling vertoont de man, aan wien het schrikbaar handwerk was opgedragen, om het doodvonnis te volvoeren, een merkwaardig beeld van medelijden. De ongelukkigen werden op 't schavot vergezeld van eenen priester, die hun eenige redenen toesprak, waarop de scherpreger zeide: » bemoei gij u met prediken.» Daarna kuste hij de broeders en troostte hen met Gods Woord. Toen de priester dit hoorde sprak hij, zeker op zijn standpunt met geen minder regt: » bemoei gij u met uw ambt, want het prediken komt mij toe" ².

Zóó hebben wij onzen blik geslagen op die lange reeks van bloedgetuigen, die hunne zielen hadden overgegeven voor den naam van JESUS CHRISTUS. En voelden wij soms daarbij ons oog vochtig en ons hart vervuld met weemoed, of zagen wij met tegenzin en afgrijzen op dien

breeden bloedstroom, onbarmhartig uitgestort waar de liefde van **CHRISTUS** Zijn' discipelen had moeten ontvonken, toch berouwt het ons niet, in dien zwarten, vreeselijken kolk gestaard te hebben. Ook de mijngraver daalt neder in 's aardrijks donker ingewand en vindt er schatten en delft er goud op. En wij, die naar een' schat gegraven hebben, wij vonden een' rijkdom, die onze ziel doet juichen; een' rijkdom van dankstoffe aan onzen God, Die ons leven doet in tijden, waarin de folterbanken zijn verbrijzeld en de martelvuren uitgebluscht, waarin de boom des vredes de Christenvolken verkwikt onder zijn liefelijke schaduwe en toorn en verontwaardiging zich keeren tegen de beulen hunner broeders; een' rijkdom van geloofsvertrouwen op Hem, Wiens aanbiddelijk albestuur, Wiens magt en liefde zich verheerlijkt heeft door de schapen, die Zijne stem hoorden en Hem volgden tot in den dood; een' rijkdom van eenwige lofzegging voor den Koning zijner gemeente, Die Zijn' banier geplant heeft op het moordveld Zijner getrouwen en Zijn' kerk in de asche onzer vaders.

VI.

DE VOLKSGEEST.

In weérwil van **ALBA**'s schrikbewind, in weérwil van zwaard en kettervuur ging men echter te Brugge voort met vaak openbare toejuicing der reformatie en soms bittere bespotting van wat men in het katholicisme ergerlijks vond. 't Is niet onbelangrijk die openbaring van den volksgeest na te gaan. Reeds aanschouwden wij er een' proeve van, een' zeer sterke proeve, bij de teregtstelling van den godvruchtigen **ADRIAAN MALDERGEM** (bl. 146) den 5ten November 1568. Maar wij willen hooger opklimmen.

Onder de sterkste uitlatingen van den volksgeest behoort voornamelijk het aantal van schimpdichten (pasquillen), die wij schier zonder ophouden als een' regen over Brugge zien uitgestort. 't Is waar, zij waren meest gerigt tegen den gehaten minderbroeder CORNELIS en moeten dus vooral worden beschouwd als persoonlijke aanvallen en uitvlocisels van terugwerking (reactie) eener partij. Het valt nochtans klaar in het oog, dat zij, bij de hooge polemische kleur, tevens het karakter des tijds en den geest der hervorming, al is het vaak in ruwe en onkiesche vormen, levendig uitdrukken. Nu eens vond men ze gezaaid op de straten, dan eens in de huizen gestoken; somwijlen vond men ze 's morgens in de kerken; ja het gebeurde, dat men ze aangeplakt zag op alle kerkdeuren, op alle kloosters, op alle openbare plaatsen. Had men vóór ALBA's komst zich daarin niet ontzien, ook onder de volle strengheid zijner regering stroomde de vloed niet minder. Zóó zien wij het 1 October 1567, en sedert 10 April des volgenden jaars tot 11 Junij 1569, onder kleine tusschenpoozen, aanhoudend.

Uit den grooten overvloed kiezen wij er één en geven er een gedeelte van op, om daaruit den geest en den toon dier spotschriften eenigzins te doen kennen. Het kwam den 12^{den} of 13^{den} Augustus 1568 onder 't volk en gaf aanleiding, dat de gansche stad zich er mede vermaakte. Om het regt te vatten stelle men zich voor, dat het sloeg op de snorkende en bloeddorstige taal des minderbroeders, gevoerd na de overwinning van ALBA op graaf LODEWIJK in Vriesland, en dat de korte regels de gewone stopwoorden behelzen, waarmede de monnik zijne sermoenen doorweefte. Dus luidt het

Referein der geuzen aan broeder CORNELIS.

Wij, geuzen, sijn nog niet verslagen » naar uw behagen, ” gij meutijn,
 Dat wij zóó en sijn;
 Maar uw' Spanjaarden valsch » komen om den hals ” met hun verwoèn,
 Dat se zóó doen,
 En uw dikken Alf moet » seer korts liggen onder den voet, ”
 Dat hij zóó moet.
 Wee u, dat gij dus dorst en verwoedt » naar ons onnoozel bloed, ”
 Dat gij zóó doet,
 En gaarne zoudt verslinden » STRYEN VERLINDEN ”, ' heet of koud,
 Dat gij zóó zoudt,
 Uit spijt, » dat hij u 't liegen verwijt ”; sij, vuil
 Als gij sijt!

 Al uw meutig preëken » en vileinig kèken ” ' en deugt niet,
 Ea, zóó ziet.
 Al wat gij t' Allerheiligenmis » hebt geproftoerd is mis ” ' ,
 Dat 'et zóó is,
 En al dat gij hebt staan zweren » en mag ons niet deren ” nu,
 Ea, dat zwere ik u.
 Maar contrarie zal uw Melis ' overal » krijgen val, ”
 Dat hij zóó zal.
 Dan sullen stinken uw' palullen ' , » gelijk des paus bullen, ”
 Dat se zóó zullen ' !

Nog sterker uitgesproken verklaarde zich de volksgeest in een' bijtende spotprent, niet lang daarna gedrukt, toen broeder CORNELIS zijn' afschuwelijke bloedsermoenen gehouden had. Zij verbeeldde den monnik met een wolfs-hoofd, wolfsbeenen en pooten. De wijde mouwen van zijn' graauwen Capucijnermantel sijn gevuld met menschenbeenderen. Hij staat en eet . . . een kind! En hij verslindt het zóó gulzig, dat het bloed hem langs de kaken zijpelt en afdruipt op zijn' monnikskap. Wanneer men, onder en boven, het papier dezer prent toevouwde, dan vertoonde zich een' andere voorstelling. De wolfskop

en de beenen zijn verdwenen, en men ziet den monnik in zijn' gewone gedaante, maar staande tusschen drie duivelen. Één der duivelen zit nevens hem en heeft in zijne armen en in zijn' schoot al de versierselen en benoodigdheden, waarvan zich de priesters bedienen bij de viering der mis, ook de ciborie, waarin de heilige hostie gesloten wordt. Een andere ligt onder hem en blaast het vagevuur aan, waarmede gezinspeeld wordt op zijn dikwerf preêken hierover, dat hem den bijnaam van vagevuurbazer en vagevuurstoker had gegeven. De derde heeft de pauselijke bullen aan een' stok hangende, doelende dit op de laatste regels van het bovenstaande schimpdicht ¹.

Inderdaad, wij beklagen den armen, onzinnigen Franciscaner, die zóó gedurig ten doel stond aan de spotzucht der menigte. Wij zwijgen van het tafelgesprek, dat eens over hem en zijn preêken onder een' maaltijd van hervormde mannen en vrouwen gehouden werd, en van den openbaren smaad, hem eens door een' jonge geuzinne aangedaan, ofschoon ook daarbij de volksgeest uitkomt ². Wij vermelden het straatlied niet, dat de kinderen hem achterna zongen ³. Nog ééne proeve slechts, hoe stoutmoedig zich de volksgeest tegenover hem uiten durfde. Hij had, 23 Maart 1569, op den predikstoel gezegd, dat, indien er katholiken waren, die hem iets wisten te melden ter ontdekking van LINDIUS, het hun vergolden zou worden. Natuurlijk had hij 't oog op eene belooning. Maar het sarcasme paste die dubbelzinnigheid toe op een' kwade vergelding, en het volk zag ook zóó verkeerd niet, als het meende, dat wie met LINDIUS bekend hem verklikken zou misschien zelve als Lindiaan de strop te wachten stond. Nu zag men des anderendaags een' marskramer de straten doorwandelen, die onder het volgend gezang zijn lint (eene el = een' strop)

te koop veilde, als loofde hij, om den monnik te helpen,
een' prijs uit:

Tire lire lint.
Één' elle lint,
Tire lire lint,
Die hem vindt,
Tire lire lint,
STEVEN VERLIND '.

Doch 't was ook op vele andere wijzen, dat het volk te kennen gaf waarmede het bezielde was. Nu eens, toen men de hervormden begon te dooden, was het: » helaas, dat men deze arme lieden dus vervolgt, die zóó deerlijk bedrogen zijn geweest en meenden niet te misdoen, omdat de predicatiën toegelaten waren! » — Dan eens, toen EGMOND en HOORNE gevonnist waren, morde men tegen ALBA's wreedheid, die hen had doen bloeden voor beroeringen in de Godsdienst, die zij niet hadden kunnen beletten. — Een andermaal zag men op de beurs en op den Burg weddenschappen doen, dat ALBA niet levend uit Vriesland geraken zou ². — Werd het sacrament omgedragen of processie gehouden, men zeide er van in 1566 en 1567, dat het voor de laatste maal zou zijn, weigerde de huizen met groen te versieren en durfde er met openbare bespotting over spreken; of men lachte in 1568 met de geloovigen, die in hun lijnwaad en barrevoets met brandende waskaarsen den optogt volgden. Zelfs in 1569 ontbrak het aan de vereischte devotie, toen men in Mei de gewone processie van 't heilige bloed hield. En niettegenstaande ALBA den 27ten Mei een plakkaat had uitgevaardigd, waarin op zware straf geboden werd het heilige sacrament en het laatste oliesel alle openlijke eer te bewijzen, toch werd er op den sacramentsdag (9 Junij) menigeen te Brugge gevonden, die zijn huis niet met meijen bestoken en vóór zijne woning geen' rozen of bloemen, geen loof of gras

gestrooid had ¹. — In 't begin van 1568 had zich in Westvlaanderen uit wrok tegen ALBA een ruwe hoop vereenigd, wilde geuzen genoemd, die het land affiepen en allerwege de geestelijken op het wreedste mishandelden en op het baldadigste verminkten ². In October was een deel dezer ongebondenen te Yperen geradbraakt, en den 28sten had broeder CORNELIS daarover met donderende taal van bloed en dreiging uitgevaren. En toen nu de laatste morgen dier maand aanlichtte, zie, daar verscheen uit de duisternis een steenen priesterhoofd, geplant op de St. Jansbrug, waarvan men neus en ooren afgehouden had. De magistraat, beducht voor rumoer, liet het verminkte beeld voorzigtig weghalen en sloot het in het schepenhuis, waar het zorgvuldig verborgen bleef ³. — Op Donderdag, 25 November, werd uit de St. Christoffelskerk na de sacramentsmis de zilveren ciborie met de hostie ontstolen: de koster had verzuimd den sleutel van het sacramentshuis te nemen. Dat de geuzen daarvan zonder bewijs beschuldigd werden laten wij daar. Maar opmerkelijk is 't, hoe de volksgeest zich bij die gelegenheid uitte. »De priesters», sprak men, »zijn meer bedroefd over 't gemis van hun zilver dan van hun' God; want zij kunnen ligtelijk met weinig onkosten andere goden maken, maar het zilver is verloren voor altijd» ⁴. — Bekend is het, dat ALBA in 't begin van 1569 den tienden penning eischte van alle koopmanschap, den twintigsten van alle roerende en den honderdsten van alle vaste goederen, die verkocht werden. Bekend is 't ook, hoeveel tegenstand dit overal ontmoette ⁵. Ook te Brugge verzette men er zich heftig tegen en was het volksgebor tegen ALBA levendig en niet te stillen. — Vooral deed de volksgeest zich luide en moedig voor en openbaarde zich als de ware geest der hervorming in die vrouwen, die haar dagelijksch werk met het psalmgezang vergezelden. 't Waren Walinnen, die

de Ganze- en de Hooistraat bewoonden, twee straten, die aan elkander grenzen. Terwijl zij het spinnewiel deden snorren weërgalmden hare stemmen ¹. — En in Mei 1569 was » die groote gezinne » gestorven uit de herberg de drie koningen, waar het schijnt dat de consistorialisten zamenkomsten hielden. Toch was zij in gewijde aarde begraven, en zulks alhoewel ook haar man gezocht was op vastenavond 1568 (des nachts tusschen 2 en 3 Maart), toen men de hervormden, vooral die van 't consistorie te Brugge van hun' bedden naar den kerker sleepte. Had men hem toen kunnen vinden, zijn dood ware thans even zeker besloten geweest als die van den Brugschen ouderling SLABBERT en den diaken BANQUERROT ².

VII.

DE GEMEENTE ONDER 'T KRUIS, VERBORGEN.

Wij willen ook deze afdeeling besluiten met een' blik te slaan op de gemeente. Maar wat spreken wij van eene gemeente? Kunnen wij haar nog zóó noemen, nadat hare leeraars gedood, hare ouderlingen en diakenen gekerkerd, hare leden gevlugt, hare ijveraars vogelwij verklaard, hare goederen verkocht, hare vergaderplaatsen verwoest, hare overblijfsels zorgvuldig verscholen zijn? Neen, nu wij zagen wat de Brugsche gemeente onder den harden ALBA geworden is, nu is 't spier eene ongerijmdheid te vragen wat zij is. Helaas, zij is niet meer! Wij, die naar haar gaan zoeken, wij staren op een' puinhoop. Wij zien hier en dáár nog een' afgevallen' brok van het fiere Godsgebouw. De bloem heeft uitgebloeid. Maar toch, zij heeft een' kiam achtergelaten en een' zaad geworpen, dat, hoe ook verborgen in de aarde, ons oog niet ontsnappen mag.

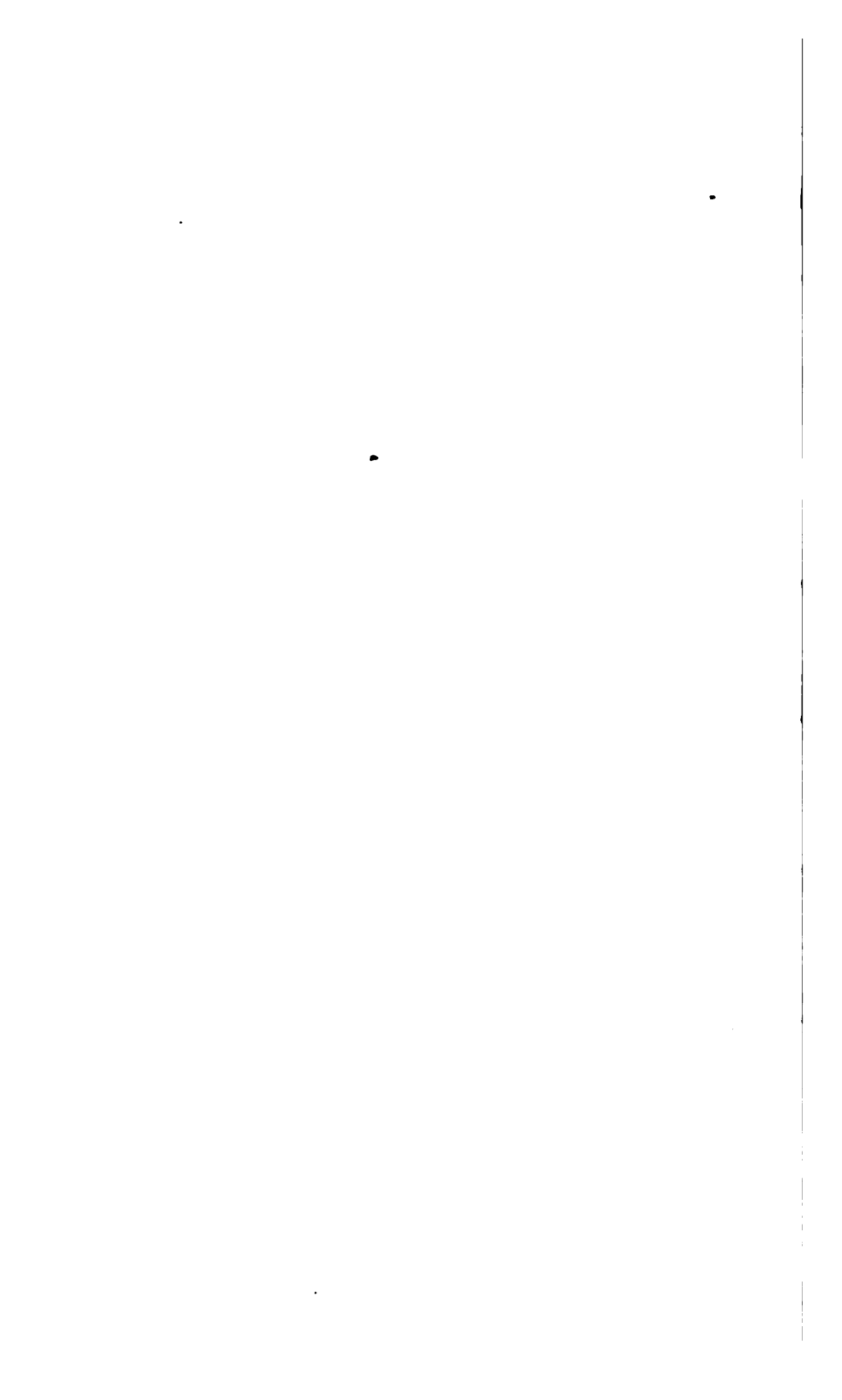
Nadat de openbare predicatiën een einde hadden genomen — iets, dat althans na 14 Maart 1567 zeker geschied was (bl. 74 en 123) — zullen ook de zamenkomsten der hervormden aldra hebben opgehouden, ook de verborgene, die misschien nog nu en dan plaats vonden. 't Zou kunnen zijn, dat de predikant CHRISTOPHORUS LANTSOEGRUS — een Bruggeling — die in 1567 werd afgezonden om de Vlaamsche broeders te bezoeken, toen ook de herderlooze gemeente in zijne vaderstad bezocht heeft ¹. Toch laat zich dit in ALBA's tijd nauwelijks meer denken. Vooral nadat in Maart 1568 de hervormden van hunne slaapsteden gerukt en de ouderlingen en diakenen in boeijen geworpen waren verdwijnt alle gedachte aan godsdienstige vereeniging. Wel lezen wij nog in Junij van de Cassandrianen, waar » deze stad van Brugge meer mede besmet is dan andere steden, » en wordt van de » Brugsche geuzen » dikwerf met veel ophef gewag gemaakt ²; wel zag men nog in September de aanhangers van den voormaligen Brugschen pastoor VAN DEN CASTEEL niet weggevlugt, maar vrijmoedig op de openbare plaatsen der stad verschijnen, en wordt er in December gesproken van de Erasmianen, » waar 't hier te Brugge van krielt » ³; maar eene gemeente als zoodanig vinden wij niet meer en niet eenig spoor meer van predikanten. Het aangevoerde doet ons dan ook gelooven, dat, terwijl de verklaard hervormden van weleer gansch verdwenen waren, hetzij gevlugt naar vreemde landen, hetzij opgesloten in de donkerheid der kerkers, zij, in wier harten het zaad der hervorming verborgen lag, behoorden tot de partij van CASSANDER EN ERASMUS, die niet volstrekt onkatholiek kan genoemd worden. Nog in Maart 1569 zonden de rijke lieden te Brugge hunne kinderen ter school waar zij met den geest van ERASMUS' zamenspraken werden doordrongen ⁴. En toen ALBA zijn plakkaat van 7 Mei had gegeven, waarin geklaagd werd, dat vele kinderen ongedoopt werden gelaten, en

bevolen, dat men, om de moeders van zulke kinderen te doen kennen, de vroedvrouwen onderzoeken zou of zij Roomschgezind waren en haar doen zweren, dat zij de nieuw geboren binnē vier en twintig uren aan den parochiepriester ten doop zouden brengen, toen werden ook sommige Brugsche vroedvrouwen verdacht gehouden, en er wordt gegist, dat er zich meer dan duizend ongedoopte kinderen bevonden ¹. Laat dit getal, zoowel als wat van de Cassandrianen en Erasmusianen berigt wordt, zeer overdreven zijn, zeker is het, dat er te Brugge een overblijfsel was, dat ALBA's reuzenzwaard niet heeft uitgerooid. De afgehouden tronk had zijne kroon verloren, maar greep nog met zijn' wortels in de aarde en voerde nog zijn' verborgen' levenssappen in den dorren boomstam en wachtte slechts op de lente om op nieuw uit te spruiten.

In 1570 vestigde zich te Brugge de orde der Jezuïten onder bescherming van den bisschop REMIGIUS DRIVTIUS, die haar in 1574 nog vaster voel verschaftē door de toelēgging eener jaarlijksche rente. Het wordt uitdrukkelijk vermeld, dat deze orde aan de hervorming der stad groote afbreuk deed ².

Het staat in te weinige betrekking tot ons onderwerp, dan dat wij hier de gebeurtenissen opgeven, waarvan Brugge in volgende jaren het tooneel was. Genoeg zij het te zeggen, dat, hoezeer de geest er meer en meer werd aangekant tegen het Spaansche juk, er nogtans ook weinig sympathie gezien werd voor de zaak der geuzen, die met iederen dag vorderde. Gelijk de afporsingen van ALBA en de baldadigheden der Spaansche soldaten de burgers met weérzin vervulden, zóó lag ook de afkeer tegen de geuzen in de vrees voor plundering en wreedheid, waaraan zich hun' ruwe zeelieden en woeste krijgers niet zelden schuldig maakten ³.

Wij gaan dus stilzwijgend voorbij wat er voorviel na ALBA's vertrek uit de Nederlanden (2 December 1573) en onder het bestuur van zijn' zachtmoediger opvolger don LOUIS DE REQUESENS (gestorven 5 Maart 1576). In al dien tijd verdwijnt de Brugsche gemeente geheel uit ons oog. Wij stellen ons voor, dat zij, onder haar kruis gebukt, voor het oog der wereld dood was, slechts dan eenige teekenen van leven gevende, als gunstiger omstandigheden het gedoogden. Zóó verscholen bleef haar kiem in wezen, langzaam voortwerkende totdat de zaak der vrijheid haar' zegepraal in Vlaanderen tegenging.

VIERDE TIJDPERK.

**VAN DEN TRIOMF DER VRIJHEID IN VLAANDEREN TOT
AAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY.**

1578—1583.

Kan zegt de Meere Schunn: „gij geest, kom aan aan de vier minnen en
blaas in deze gedooden, zodat zij levende worden!”
Toen kwam de geest in hen en zij werden levende en staanden op hanna
meten: een zeer groot heit.

EZECH. XXXVII: 9, 10.

DE GEMEENTE, HERLEVEND EN GEVESTIGD IN ZEGEPRAAL.

I.

BRUGGE, VOOR DE VRIJHEIDSZAAK GEWONNEN.

Toon de afkeer tegen de Spanjaarden al hooger en hooger was geklommen, de vrijheidszucht al sterker en sterker ontwaakt was en de zaak der hervorming al meer en meer in aanhang had gewonnen was de tijd geboren voor die beroemde Gondsche bevrediging, die, gesloten 8 November 1576, in 25 artikelen den grond legde voor burger- en gewetensvrijheid. Zij verbond de staten van Zuidnederland met Holland en Zeeland, om de Spanjaarden uit te drijven, de uitoefening der Roomsche Godsdienst ongehinderd en de uitvoering der strenge plakaten geschorst te laten ¹. Het gezag van den prins van Oranje, in deze bevrediging reeds tot een' vasten grond gelegd, nam intusschen van dag tot dag toe. Het land verademde en rustte een weinig, totdat don JAN van Oostenrijk als landvoogd verscheen in de Nederlanden en al spoedig zijn' trouwelozen, echt Spaanschgezinden aard vertoonde. De staten, aan wie de Spaansche koning na den dood van REQUESENS het landsbestuur had opgedragen, maakten zwaarigheid om hem aan te nemen.

Inmiddels werd in 't begin van 1577 de unie van Brussel gesloten, waarbij wel is waar de Gendsche bevestiging bevestigd, maar toch ook de handhaving van de Roomsche Godsdienst op den voorgrond gesteld werd ¹.

Wij kunnen omtrent dezen tijd drie partijen onderscheiden. De eerste was de bepaald hervormde, die den prins van Oranje en de staten voorstond; de tweede was de gematigd Spaanschgezinde, die wel Spanje als wettig hoofd erkende en verlangde, maar verbitterd was tegen de onderdrukking van het Spaansch bestuur en de grove baldadigheden der Spaansche soldaten; en de derde was de verklaard Spaansche tot zelfs in de uitersten ². Deze drie partijen bestonden ook in Brugge. De eerstgenoemde was niet weinig toegenomen in de laatste helft van 1576, toen de naar elders gevlugten en gebannen naar hun vaderstad wederkeerden, steunende op den geest der verdraagzaamheid en der vrijheid, die zich in Vlaanderen vestigde. De tweede partij echter had er de overhand en bestond grootendeels uit den magistraat van 't Vrije, een gedeelte der stadsregering, vele van de aanzienlijken en de bezadigden onder de geestelijkheid. De laatste partij had het meeste deel der geestelijken, onderscheidene der grooten en velen van de lage volksklasse tot aanhangers. Met dien toestand voor oogen moet het ons niet verwonderen, als ons door een Roomschgezinden schrijver berigt wordt, dat „die van Brugge met opene armen de pacificatie van Gend hadden aangenomen en er leefden in onderlinge rust en vrede” ³. Doch nu werd uit de spanning en de verwickelingen met don JAN de unie van Brussel geboren, waarbij aan de Roomsche Godsdienst uitsluitende voorregten werden toegestaan. Daarenboven, nadat don JAN tot vijand des lands verklaard was, werd door de Spaanschgezinden de aartshertog MATTHIAS in October 1577 in Vlaanderen geroepen. Den 11^{den} No-

vember werd hij plegtig in Antwerpen ingehaald, en ook de staten lieten 't zich welgevallen dat den jeugdigen vorst de landsregering werd opgedragen, terwijl toch de invloed van ORANJE steeds aanmerkelijk bleef. Zóó was de fakkel der verdeeldheid onder 't volk geworpen. » De vrées van de vrijheid van geloof te zullen verliezen verwekte misnoegen, het misnoegen ontaardde in heroerten, de beroerten sloegen over tot gewelddadigheden, en de tooneelen van geweld, moord en plundering, welke de Vlaamsche steden, welke Gend vooral in die dagen opleverden, moeten worden aangemerkt als de heillooze gevolgen van de bepalingen der Brusselsche unie omtrent de Godsdienst' ¹. Aldus verklaart zich het onzalig woeden tegen de Roomschegezinden, tegen huane tempels en geestelijken, waarvan Gend, helaas! het schouwspel gaf; een woeden, aangestookt door den overdreven ijver van driftige hervormden en volksleiders; een woeden, waardoor de geslotene bevrediging geschonden en verscheurd, de verbittering en tegenkanting ook der gematigde Roomschegezinden verwekt en in 't vervolg het verlies van Vlaanderen voor het protestantisme mede bewerkt werd.

De katholieke partij te Brugge, ziende tot hoe groote buitensporigheden men te Gend gekomen was en wat vorderingen de hervorming er maakte, nam nu krachtige maatregelen om haar gezag te handhaven. Om allen gevreesden overval te voorkomen maakte men ruim veld rondom de stad. De buiten gelegen parochiekerken van St. Kruis en St. Kathelijne werden in allerijl tot den grond toe afgebroken. Eventzoo de kloosters der Chartrousen, der predikheerinnen, der reguliere kononikessen, der roode zusters, gezegd annunciaden, het Magdalena-gasthuis, de St. Baafskerk en de St. Ewoudskapel. Te gelijk ook de huizen, die in de nabijheid der stadsvesten stonden, zoodat er geen gebouw meer overbleef, waarin

de vijand zich verschansen kon. De geestelijken namen met hunne goederen de wijk in de stad, alwaar hun een verblijf werd aangewezen ¹. Inmiddels zat ook de staatspartij te Brugge niet stil: door middel van twintig kloeke jongelingen had zij zich meester gemaakt van het sterke kasteel van Sluis, dat op het lot van Brugge zóó grooten invloed oefenen kon. De Spaanschgezinden, met het doel om het te heroveren, ruiden nu het volk op door prediciën tegen den prins van Oranje en poogden alzoo eene gelegenheid te verwekken, om voor zichzelve bezetting in de stad te brengen, zijnde reeds vier vaandelen Walen tot dat oogmerk tot Rousselare geaderd. Doch de staatspartij was op hare hoede en voorkwam hen. Daar trekken den 19^{den} Maart, omtrent den avond, jonkheer WILLEM VAN DE KETHULLE, heer van Assche, kolonel van Gend, en zijn broeder FRANÇOIS VAN DE KETHULLE, heer van Ryhove, laatstgenoemde stad uit, vergezeld van duizend man voetvolk en veertig ruiters onder hunne kapiteinen. Begunstigd door de duisternis komen zij in alle stilte voor de poorten van Brugge. Zij toeven tot den dageraad. Zij weten — want zij zijn herwaarts ter hulpe ontboden — dat GILLIS MOSTART, hoofdman van St. Jans zesdedeel, en de stadskapiteinen JAN VLEYS en JACOBUS CASEMBROOT de wacht hebben aan de Kruispoort. Naauwelijks rijst in den morgen van den 20^{den}, tusschen vier en vijf ure, het daglicht aan den hemel, of de Kruispoort wordt voor de Gendsche hulpbenden geopend en RYHOVE snelt met zijn' krijgtsroep binnen. Met de lont aan de haakbussen en versterkt door den toeloop der staatsgezinde burgers rukt het voetvolk voorwaarts tot op het Burgplein en stormt de raadskamer in, waar de magistraat zich op het eerste gerucht vergaderd had. RYHOVE plaatst zich nevens den burgemeester, terwijl zijne soldaten de vergaderzaal bezet houden. Voorgevende gevolmagtigd te zijn door den aartshertog en door de

staten, geeft hij zijn voornemen te kennen, om voor de stad een' anderen regeringsvorm in te voeren. De magistraat wordt ontslagen en een nieuwe aangesteld, uit mannen bestaande, die den Spanjaarden vijandig en voorstanders der staten waren. Zóó ook wordt, even als te Gend geschied was, een krijgsraad of een collegie van achttien notabelen verkozen, dat bij alle voorkomende zaken met groote magt bekleed zijn en een zeker republikeinsch bestuur zou vormen ¹.

Weinige dagen daarna vertrok *RYHOVE*, en Brugge was sedert 20 Maart 1578 aan de staten en de vrijheidszaak verbonden.

II.

DE HERVORMING, IN HAAR' SNELLEN AANWAS.

Reeds was men sedert Maart weder begonnen de hervormde Godsdienst in Vlaanderen en Brabant openlijk uit te oefenen. Geen wonder, dat zij ook te Brugge, vooral na de verhaalde gebeurtenis, met geestdrift de plaats hernam, die zij sinds elf jaren had moeten missen. En toen den 22^{den} Julij 1578 de Godsdienstvrede tusschen de staten-generaal en den aartsbetrog *MATTHIAS* in 30 artikelen werd vastgesteld ², toen ging het protestantisme voorwaarts met reuzenschreden.

Het getal der hervormden, na het innemen van Brugge zeer toegenomen, vereischte plaatsen ter Godsdienstoefening. Aanvankelijk werd de St. Janskapel tot een hervormd bedehuis ingerigt. Maar aldra was zij niet meer voldoende: ook de kerk der Augustijnen werd ingenomen. En toen ook deze niet genoegzaam was werd de ruime Salvatorskerk aan de twee andere heiligdommen toegevoegd ³.

Van ouds was de 3de Mei in Brugge een plechtige dag. Het heilige bloed, door JOZEF van Arimathea en NICODEMUS, gelijk de overlevering zegt, van het ligchaam onzes Zaligmakers afgewasschen en zorgvuldig bewaard, werd in 1150 door graaf BIAK van een' kruistogt uit Palestina medegebragt. 't Was hem door den koning van Jeruzalem, als een' uitstekende beloöning voor zijne dapperheid ten geschenke gegeven. Hij voerde het naar Brugge, alwaar het met een' schitterenden optogt werd ontvangen en geborgen in eene kapel, die de graaf daarvoor opzettelijk liet bouwen. Ten jare 1309 werd de 3de Mei, die tevens aan de heilige kruisvinding is toegewijd, ingesteld als de dag, waarop dit heilig bloed jaarlijks in statige processie zou worden rondgedragen ¹. Ontbrak het in 1569 aan devotie, toen deze processie plaats vond (boven, bl. 160), thans was zij den hervormden nog meer een doorn in het oog. Hun getal en het ontzag, dat zij inboezemden, was zoozeer geklommen, dat men 't geraden vond het heilig bloed gewapend te beveiligen en, den gewonen weg der processie verkortende, dien te beperken tot de Vrijdagmarkt ².

Den 22sten April hadden de staten eene verordening doen uitgaan, dat alle overhoden, zoowel burgerlijke als geestelijke, een' eed moesten doen, waarbij zij zich verbonden de Gendsche bevrediging te handhaven en den aartsberlog MATTHIAS getrouw te zijn, met verklaring tevens, dat zij don JAN van Oostenrijk zouden aanmerken als algemeenen landsvijand. Die weigerde alzoo te zweren zou gestraft worden met ballingschap of aantasting zijner goederen. Veel tegenstand vond deze nieuwe eed onder de geestelijken, vooral onder de kloosterordes. Te Brugge was de 12de Mei er voor bepaald. De Jezuïten weigerden hem. Waarschijnlijk ook, even als in andere plaatsen, de minderbroeders of Franciscanen, tegen wie

buitendien hevige beschuldigingen waren opgerezen, hoewel misschien partijdigheid daaronder gemengd was, uit ouden haat tegen broeder CONNELIS. Hoe 't zij, op den 14^{den} werden de monniken in hun klooster gevangen gehouden en den 17^{den} werden negen van hen in de stadsgevangenis geworpen. Op den 12^{den} Junij kwam een bevel van den aartshertog aan 't kapittel van St. Donsas, om een collegie van kanunniken en rechtsgeleerden te magtigen ter bijwoning van het onderzoek naar de schuld der gevangenen. De minderbroeders werden beticht van afschuwelijke zonden. De aartshertog beval het onderzoek der zaak aan JOOST HUYSMAN en GILLIS WEYTS, raadslieden van het hof van Vlaanderen. Sommigen der beschuldigden werden ontslagen. Maar drie van hen, overtuigd van hunne schanddaad, werden op den 26^{den} Julij, bij vonnis van den magistraat, levend verbrand en twee gegeeseld en gebannen. En ofschoon de andere ongemeoid in hun klooster bleven, het werd kort daarna opgebeven. Wat de Jezuiten betreft, zij ontvingen den 8^{den} Augustus bevel, om binnen acht of tien dagen de stad te verlaten ¹.

Nadat dit alles was voorgevallen, nadat de geestelijken verstoken waren van den vrijdom van accijns, dien zij plagten te genieten, en genoodzaakt hun' haarden af te scheren en zich als wereldlijke personen te kleeden ², ontzeide men weldra, in 't begin van October, een langer verblijf ter stede aan al de vier bedelordes, zijnde de Dominicanen (predikheeren of Jacobijnen), Franciscanen, Karmeliten en Augustijnen (Augustijner eremiten) ³. De kloosterlingen moesten alle vertrekken, behalve zij, die in de stad geboren waren, moerende echter deze zich in burgerlijk gewaad kleeden. Hierbij werd het nogtans den monniken vergund hun huisraad te verkoopen en de opbrengst daarvan onderling te verdeelen. Zóó ontvingen de Augustijnen van hun' verkochte goederen ieder

42 gulden, en, nadat zij voor 't laatst op den 11^{den} October te zamen gespijzigd hadden, zijn zij van elkander gescheiden ¹.

De dus verlatene kerken en kloosters werden ontdaan van alle teekenen der Roomsche Godsdienst, en derwijze geschiedde met al de heiligdommen. Konige commissarissen uit de overheid begaven zich in de tempels en lieten door de dekens der ambachten de beelden en schilderijen wegnemen. Het geschiedde met orde en stilte, zonder dat zij gebroken of geschonden werden. Onder anderen had **LODEWIJK VAN MALE**, zoon van een' stadsschepen, er het opzigt over. Indien het waar is, dat zekere kapitein **BALDE** in de St. Donaaskerk het sacramentshuis brak en al de metalen pilaren van de kapellen en altaren wegnam, dan is dit zeker een' eigenmagtige daad van geweld en baatzucht geweest. Want de overheid had geboden, dat men eene lijst van al de gouden en zilveren juweelen, kerksieraden en vaten der kerken, kloosters en Godshuizen zou overbrengen ².

Men ging nog verder. In 't midden van October werd van de halle een bevel afgekondigd, dat men voortaan geen' heilige dagen meer vieren zou, en dat ieder op zulke dagen zijn' winkel moest openen als op gewone werkdagen. Die zich daaraan niet onderwerpen wilden werden er door de gewapende magt toe gedwongen ³.

Daarenboven, de krijgsraad en de magistraat, om de kosten te dekken van 6000 pond, besteed voor oorlogsmiddelen, vraagden al de klokken op, die voor de Godsdienst konden gemist worden, en zonden ze met andere metalen stukken, koperen platen, ijzerwerk en lood, tegelijk met vele kerksieraden naar Engeland over ⁴.

Het Karmeliten-klooster werd (later?) met de kerk afgebroken, terwijl de belangrijkste boeken en schriften verbrand, gescheurd en verstrooid werden. Dagelijks werden aan de meestbiedenden de meubelen en bouwstoffen van kerken en kloosters verkocht en de kloosterlingen uit de stad gezet. De monniken en nonnen, de kloosterinrigtingen of gasthuizen, die ongemoeid bleven, bleven dit alleen of door toevallige omstandigheden, of door voorzorg en voorspraak, of ter verzorging van zieken en oude lieden. De St. Annakerk werd (naderhand?) schier op één' dag ter aarde geveld. Het minderbroedersklooster, zóó gehaat om broeder CORNELIS' wil, werd (later?) gansch vernield en de plaats, waar het gestaan had, werd in een' varkensmarkt herschapen ¹.

Zóó waren thans de omstandigheden te Brugge. Wanneer men onpartijdig daarop het oog slaat, dan is het niet te ontkennen, dat er in blinden ijver daden van woest geweld gepleegd zijn, die onverantwoordelijk aandruischen tegen de Gendsche pacificatie en den Godsdienstvrede van MATTHIAS. Vraagt men naar de oorzaken en de aanleiding tot dat alles, men vergete vooreerst niet, dat de unie van Brussel in hare Roomsche strekking de gemoederen verbitterd had. Het voorbeeld van Gend daarenboven, waar de heerschzuchtige en onverdaagzame HERBYZE ² en RYHOVE aan 't hoofd stonden en door BATHENUS en MODET het volk lieten opwinden, werkte ook op Brugge, dat, gelijk wij zagen, door RYHOVE gewonnen, denzelfden regeringsvorm als Gend ontvangen had ³. De predikant CAPITO vooral en andere der predikanten, over wie nader, schijnen er ook onder de zeloten behoord te hebben of althans door den tijdgeest weggesleept te zijn ⁴. Daarbij was het juist in October 1578, dat men te Gend den Paltzgraaf JOHAN CASIMIR inhaalde, eigener gezag, buiten kennis van ORANJE, ingeroepen » tot een' protecteur van de gereformeerde religie." Zijne komst

bragt gansch Vlaanderen, ook Brugge, in beweging, in geestdrift, en was ongetwijfeld één' der medeoorzaken, die tot de sterke maatregelen te dier stede aandreven ¹. Inzonderheid moet men ook in aanmerking nemen het gedrag der zoogenaamde malcontenten of paternosterknechten, die dwoepzicke krijgsbenden, die, meest bestaande uit soldaten der Waalsche provinciën en aangevoerd door de edelen en hoofden der Roomsche partij, de zaak voor Spanje hadden opgenomen en, met den patrooster aan den hals, het land affiepen en tegen de hervormden woedden. De ijver der reformatie had hen in 't leven geroepen en hun' tegenstand verwekt. En toen zij nu, alweder in October, door de Brugsche kapiteinen REGNERUS VAN AERTRYKE, JAN VLEYS, ANTONIUS AOUTERMAN en INGELBERT REYVAERT te Rousselare vruchteloos bestookt waren en zich verstout hadden tot voor de poorten van Brugge te naderen, overal plundering en schrik verspreidende, toen was 't geen wonder, dat de verbittering zich met nieuwe hartstogtelijkheid tegen de Roomschgezinden keerde ². Zóó waren de driften aan beide kanten ten hoogste opgewonden en sloegen tot uitersten over. Zij deden een' heillooze verdeeldheid ontstaan, die de verbonden schond, de vordraagzaamheid uitbluschte, aan de liefde den doodsteek gaf en eindelijk het zwakke en verscheurde Vlaanderen onder het Spaansche juk terugbragt, waartegen het zóó lange en zóó moedig geworsteld had. Het onderling belang werd uit het oog verloren, de algemeene vijand werd sterk bij de magtelooosheid der tweedragt en de fakkel der hervorming zonk weg ten laatste in den bajert der verwarring.

III.

HET ALLERHEILIGENFEEST.

Misschien gevoelde de overheid, dat het te verre ging

en dat zij zelve te veel gedaan had en te veel had toegelaten. Misschien, en zeer waarschijnlijk zelfs, was er eene aanschrijving of eene afgevaardigde commissie gekomen van wege den zachtmoedigen prins van Oranje, wiens voorzigtige en scherpsziende staatkunde geen geweld en berooving van vrije Godsdienstoefening jegens de Roomschezinden gedoogde ¹. Misschien was de overheid bewogen door de opgewondenheid van het grooter deel der stedelingen, de katholiken, en door de klagten der burgers over de algemeene ellende, veroorzaakt zoowel door den last der bezetting als door de vrees voor de malcontenten, die dezer dagen weder een' hoop boeren verslagen hadden, waardoor die van Rousselare verschrikt naar Brugge om hulp zonden: eene hulp, die echter niet verleend werd, omdat men de stad, wegens de menigte der Roomschezinden, niet ontblooten durfde ². Hoe 't zij, wij zien de regering eensklaps belangrijke dingen toegeven en eene verordening vaststellen, wier inschikkelijkheid ons verbaast. Op den 21sten October werd niets minder dan het volgende afgekondigd: vooreerst, dat geen predikant van nu voortaan meer zou mogen prediken op gewijde of ongewijde plaatsen, op verbeurte van lijfen goed; ten tweede, dat men alleen, gelijk van ouds, de openbare oefening der Roomsche-katholike Godsdienst zou toelaten; ten derde, dat men al de goederen, die uit de kerken genomen of in handen van den magistraat gesteld waren, weder zou geven en op hun' voormalige plaats brengen; ten vierde, dat de heeren van de wet de sleutels der St. Donaaskerk zouden teruggeven, die sedert September bij een' stadsbode in bewaring waren; en ten laatste werd verboden, op verbeurte van leven en goed, iets in de kerken te breken of daaruit weg te nemen ³.

Wij herhalen het, deze publicatie is zóó uiterst verbaasend, dat wij vurig wenschten over hare duistere oorzaken

het licht te ontsteken, dat er uit de stedelijke gedenkschriften vermoedelijk over verspreid zou kunnen worden. 't Is waar, dezelfde bronnen, die ze ons mededeelen, verhalen tevens, dat zij slecht werd gehandhaafd en dat zij niets anders was dan eene list der regering, om alzo de verholen kerkgoederen weder in de heiligdommen te doen brengen, ten einde ze op deze wijze magtig te worden. Zij verhalen daarenboven, dat, toen een bruidegom en bruid door een' katholiek priester, in vertrouwen op de gedane afkondiging, naauwelijks vijf dagen daarna, den 26ten October, in de Bakkerskapel door den echt zouden verbonden worden, eenige soldaten binnen stormden, de verloofden mishandelden en den priester, die bezig was de mis te bedienen, met al de aanwezigen verjoegen. Dit geschiedde terwijl de overheid het toeliet en zonder dat er eenig onderzoek daaromtrent is ingesteld geworden. Maar hoe bevreemdend ons één en ander voorkomt, zonder meerderen grond zouden wij niet durven vaststellen, dat de bewuste publicatie niets anders dan een uitvloeisel van list is geweest tot het gezegde oogmerk. Veeleer komt het ons voor, dat de regering werkelijk den overmoed beteugelen wilde en dat het vooral de soldaten waren, die zich aan allerlei uitsporigheden schuldig maakten.

Het verder voorgevallene bevestigt dit, hoe raadselachtig in verband met de publicatie van 21 October altijd de houding des magistraats zij. Twee dagen na het gebeurde in de Bakkerskapel, den 28ten, werd nogmaals van overheidswege bekend gemaakt, dat alle kerkroof met den dood zou gestraft worden. Maar zie, den 30ten werd namens de stad en op hare kosten aan al de hervormde predikanten plegtig de eerewijn aangeboden. En den 31ten werd van de halle afgelezen, dat alle priesters, die niet in de stad geboren waren, hoe kort of lang zij er gewoond hadden, zonder uitstel vertrekken moesten, terwijl

den ingeborenen gelast werd hun' baard en hoofdhaar te laten wassen en zich in burgergewaad te kleeden ¹; voorts werd hun op zware straf verboden in kerken of kapellen eenige dienst te doen. Inderdaad, geen' grooter tegenstrijdigheid kon er zijn tusschen dit en wat tien dagen vroeger bepaald was!

Onder deze omstandigheden brak het allerheiligenfeest aan, 1 November 1578: een feest, dat door de Roomschen nog heden in de hoogste eer wordt gehouden, maar tevens een feest, dat op 't hevigste aandruischt tegen de beginselen der hervorming. In den beetten strijd der zestiende eeuw was niets zoozeer in staat der protestanten gemoederen in drift te ontsteken als de vereering van heiligen, eens evenzeer door genade zalig geworden als ieder zondaar. Men hield die vereering voor afgoderij, in de heilige Schrift zóó vaak gelaakt en bestreden, voor schending van Gods nadrukkelijk gebod op Sinaï, voor onteering der heiligen eindelijk, door hen zelven verfoeid en afgewezen. Een feest, daaraan toegewijd was dan wel de grootste gruwel in 't oog der hervormden. Het zal ons dus niet verwonderen, als wij drie jaren later weder op allerheiligendag scherp toezigt zullen zien houden en de Roomschgezinden betrapt op de viering van een feest, voor hen bij voorkeur zóó hoogwaardig ². Zóó was 't ook heden. Men vermoedde, dat er vele katholiken, in weêrwil van het streng verbod des vorigen daags, ter Godsdienstoefening gaan zouden. En men vergiste zich niet. De soldaten begaven zich des morgens naar de kerken, om onderzoek te doen, en vonden werkelijk hier en dáár de Godsdienst aangevangen. Met dolle gramschap aanschouwen zij 't. Zij snellen naar het altaar alom waar zij de mis gevierd zien, vallen op de priesters aan en stooten hen voor 't altaar weg en slaan de handen aan den kelk en de gewijde hostiën. Sommigen heb-

ben de baldadigheid zich te toojen met de casuïfels en andere stukken van het priestergewaad. In uitgelaten dartelheid loopen zij er spottend en schimpend mede langs de straten. En nadat zij er, tot grievende ergernis der Roomschgezinden en gewis ook der weldenkende hervormden, een openbaar spel mede gedreven hadden, dragen zij het geroofde naar hunne hoofdwacht op Groenvoorde en brengen 't van dáár ten huize van hun' bevelhebber, die de wilde bende met geld tevreden stelt en het lost uit hun' ruwe handen. En zij gaan henen en verteren het geld in dronkenschap !

Des anderendaags, op den allerzielendag, mede een geacht Roomsch kerkfeest, meende men dit schandtooneel te herhalen. Weder begeeft zich het krijgsvolk op weg. 't Zijn de soldaten, behoorende tot de compagnie van ANTONIUS AOULTERMAN ². Zij rukken het heilige-geesthuis binnen en vinden er een' schare in Godslienstoefening. Ook hier maken zij aanstalte om den priester te mishandelen en zich te vergrijpen aan het altaar. Doch zij vinden krachtige tegenkanting. De priester zelf, bijgestaan door eenige moedige katholieken, verdedigt zich met kloeken weêrstand. Eene vrouw zelfs, met een mes gewapend, stort zich op een' aanvallenden soldaat om hem te doorsteken. Er ontstaat een' hevige worsteling. Op het gerucht komen eenige burgers toelooopen en de woeste troep wordt gedwongen de plaats te ruimen!

Over dat alles werden groote klagten gedaan aan den magistraat. Men was te regt beducht, dat er onder de fel ontruste Roomschgezinden wegens al het gebeurde een oproer zou uitbreken. Om dit te voorkomen, liet de regering zóó spoedig mogelijk bij trommelslag door de stad uitroepen, dat al de moedwilligheden, die geschied waren, door de soldaten waren gepleegd, zonder weten

en toestemming der overheid, en dat men scherpelijk onderzoeken en de schuldigen straffen zou. Bij dit bericht wordt de aanmerking gemaakt, dat er echter geene straf gevolgd is, en dat men zich alleen zóó uitliet, om de gemoederen in slaap te wiegen en tijd te winnen ¹.

Zooveel zien wij wel, dat Brugge in deze dagen in een' allerhevigste spanning verkeerde, dat er een' stuipachtige beweging plaats vond, waarvan wij de geheime draden niet kennen, dat er een hartstogtelijke strijd werd gevoerd, waarin de benarde gezaghebbers de teugels van het hollend paard dan eens introkken en dan eens bot vierden, de ondergeschikten de bevelen der overheid trotseerden en de vreemde, ruwe, overmagtige krijgstroep onder dat alles haar' willekeurige en baatzuchtige rol speelde. Doch altijd vragen wij toch: wat waren de verborgen veren van dat raderwerk? Wat was het, dat de regenten tot zóó tegenstrijdige besluiten dreef? Wat, dat hen verlaagde tot lijdelijke aanschouwers waar men hun gebod vertrapte? Zonderling is het en onverklaarbaar. En indien er eenig tijdsgewricht is in de hervormingsgeschiedenis van Brugge, dat, met duisterheid overtoegen, ons naar opheldering verlangen doet, 't is dat omstreeks het allerheiligenfeest, waarop wij staarden!

IV.

DE BRUGSCHE GODSDIENSTVREDE.

Terwijl de gemoederen in zóó hevige gisting waren en de staat van verwarring tot zóó hoogen trap was geklommen zien wij de malcontenten hunne strooptogten in den omtrek van Brugge voortzetten, dikwijls tot onder de stadsvesten, ofschoon de Bruggelingen van hunnen kant met den meesten ijver aan hunne fortificatiën werkten

en gedurig nieuwe bolwerken opwierpen. Op den 3^{den} November waren die strooperijen zóó erg geworden, dat een tal van landlieden met hun vee en have in de stad kwam vlugten ¹. In deze omstandigheden achtte de overheid het waarschijnlijk van belang zooveel mogelijk den vrede binnen de stad te bewaren en de eendragt onder de burgers te bewerken, en welligt moeten wij ook daaraan den Godsdienstvrede, die thans onze opmerkzaamheid wekt, toeschrijven. Welligt had ook de prins van Oranje er een groot aandeel in, gelijk hij kort daarna, 27 December, zulk een' vrede te Gend door zijne tegenwoordigheid tot stand bracht ². Vooral ook mogen wij niet vergeten, dat, bij de beperkte en schroomvallige concessieën van den Godsdienstvrede van MATTHIAS, de hervormde Godsdienst te Brugge eigenlijk tot nog toe meer geduld dan erkend was ³. Al wat wij hoorden van de handelingen tegen de geestelijkheid en ten gunste der hervorming toont meer het karakter eener overheid, die, terwijl zij de aloude Godsdienst handhaaft, de belijders en priesters er van alle op het zuiver standpunt van staatsburgers terug wil brengen, de aanhangers van Spanje, zelfs de verdachte, uitdrijft, juist omdat zij geen' regte staatsburgers en ofschoon zij geestelijken zijn, en de hervormden draagt, zelfs hunne predikanten vereert, alweder omdat zij in hen burgers en trouwe staatburgers ziet. 't Is of men tot de overtuiging gekomen is, dat, hoe men nog de kerk aanhangt, de kerk niet boven den staat, maar in den staat is. Het denkbeeld, dat de staat geen' Godsdienst bij voorkeur mag beschermen, maar al zijne onderdanen, van wat belijdenis ook, als burgers beschouwen en behandelen moet heeft meer en meer veld gewonnen. Het zal een einde maken aan den rampzaligen strijd om voorrang en overwinning, dien beide partijen tot nog toe met wanhopige volharding gevoerd hebben. Het zal de hervormden er-

kennen, de Roomschgezinden handhaven en een' Godsdienstvrede doen geboren worden, die Roomsch en onroomsch de wapens moet doen neêrleggen en als broeders zamen wonen.

't Was dan op den 6ten November, terwijl de indruk nog versch was van de gewelddadigheden en bewegingen der laatste dagen, dat op 't stadhuis eene algemeene vergadering der gemeenten gehouden en besloten werd tot vrijheid van geweten. Het beslotene werd den 7ten November bij hallegebod afgekondigd en was van dezen inhoud:

**Ordonnantie van de wet der stede van Brugge,
waarbij toegelaten wordt de vrijheid
van Godsdienst.**

Alzoo van wege mijnheer den aartshertog MATTHIAS, gouverneur-generaal van deze Nederlanden, mitsgaders mijnheer den prins van Oranje, zijn' stadhouder-generaal, den raad van state en de generale staten bij onderscheidene stonden zijn op handen en geadviseerd geweest velerhande middelen, om te weren het mistrouwen, dat men tusschen het volk dagelijks ziet groeijen en vermenigvuldigen ter oorzake inzonderheid van verschil van Godsdienst en eindelijk ook eenige van die [middelen?] den provinciën van herwaarts voorgehouden zijn geweest, en dat men bevindt, dat langdurige overweging van dezelve provinciën den staat des lands, bij gebrek van goede, tijdige orde, van dag tot dag verergert, met name ook binnen de stad van Brugge;

Zoo is 't, dat, om dezelve in vrede te stellen en alle verdeeldheid en mistrouwen tusschen hare inwoners te weren en ganschelijk uit te wischen, gedurende welke geene steden een' vasten stand kunnen nemen, mijne heeren, schout, burgemeesters, schepenen, tesoriers en raad derzelve stad, bij advies van de edelen en notabelen, houdende de kamer van fortificatie, mitsgaders van

den kolonel en de kapiteinen van de burgerij, en voorts bij toestemming en overeenkomst van de edele en oude burgemeesters, notabelen, hoofdmannen, de drie en vijftig dekenen, gezworenen en oudsten van de ambachten, daar vergaderd geweest zijnde, hebben bij wijze van voorziening en totdat van wege Zijne Hoogheid en finaal besluit dorzelve, mitsgaders van mijnheer den prins van Oranje, den raad van state en de generale staten anders daarin tot algemeene rust van de Nederlanden voorzien zal wezen, immers tot andere ordannantie van den schout, burgemeesters, schepenen, tresoriers en raden, bij advies als voren, behandeld en verordend binnen den voorzeiden schependomme van Brugge en tusschen al de inwoners onderhouden te worden de punten en artikelen, hierna volgende:

I.

Eerstelijk zullen die van de religie [hervormde Godsdienst] genieten vrijheid van dezelve hunne Godsdienst, en die mogen uitoefenen binnen deze stede in predicatiën, zangen, nachtmaal, huwelijken, doopsels en andere zaken, de Godsdienst aangaande en anderszins, achtervolgende den religiousvrede, den staten 's lands van Vlaanderen voorgehouden binnen de stad van Dendermonde in de maand van Julij laatstleden, in dier voege en aan de plaatsen, hierna volgende:

II.

Vooreerst zal hun tot uitoefening van dezelve religie, ingevolge vroegere toestemming en toelating [gedoogzaamheid], toegestaan worden het gebruik van het klooster van de graauwbroeders, ter plaatse hun dáár beteekend, mitsgaders van de kloosters der Karmeliten en Augustijnen met hunne kerkhoven en andere plaatsen en huizen van

dezelve kloosters, hun aan te wijzen; en voorts ook St. Janskerk, bij dezen hun nieuwelijk toegeschikt. Met welke plaatsen en kerken die van de voornoemde religie zich zullen tevreden houden, zonder tot de uitoefening daarvan of tot eenige vergadering in 't geheim of openbaar andere plaatsen, gewijde of ongewijde, te mogen gebruiken, ten ware bij bijzondere nieuwe toestemming, daartoe eerst verkregen naar den eisch en staat van hunne Godsdienst en gemeente.

III.

En om van de andere zijde ook genoegzame tevredenheid te geven aan die van de Roomsch-katholieke Godsdienst zullen hun toegestaan worden de zeven parochiekerken, hierna genoemd, te weten: St. Donaaskerk, wél te verstaan na handeling en overleg daaromtrent in bekwamen en behoorlijken tijd te voren met het kapittel gehouden, onze-Vrouwekerk, St. Gilliskerk, St. Annakerk, St. Walburgskerk, St. Salvatorskerk en St. Jacobskerk, met hare aanhoorigheden, in welke zij vrijelijk hunne Godsdienst zullen mogen oefenen naar oude gebruiken, wél te verstaan bij dage met opene deure en tamelijken geluide en zonder eenige processien te dragen buiten de kerken.

IV.

Aangaande de kapellen, staande in onderscheidene plaatsen der stad, deze zullen, om redenen, daartoe bewegende, en tot nader order gesloten blijven, zonder daarin eenige dienst of uitoefening van de Roomsche Godsdienst te mogen doen.

V.

Aangaande de kloosters en conventen, zoo van mans als vrouwen, die allen zullen mogen bijéén en vergaderd

blijven en dáár voortzetten de onderhouding van hunne orde en professie, men zal geen' uitoefening van dezelve katholieke Godsdienst doen in de onbesloten kloosters en conventen; maar de broeders en zusters van dezelve kloosters zullen daartoe gebruiken de voorschrevene parochiekerken, gelijk al de andere parochianen.

En aangaande de beslotene kloosters, mitsgaders de gasthuizen, cellebroeders en zwarte zusters, deze zullen hunne Godsdienst in dezelve hunne kloosters respectivelijk mogen doen en onderhouden met gesloten deuren en zonder bij nachte te luiden, en anders niet.

Wél te verstaan, dat dengenen, die uit dezelve kloosters zullen willen scheiden en hun gewaad en orde verlaten, zal gegeven worden behoorlijke nooddrift van voedsel en onderhoud, naar het vermogen van de kloosters en conventen.

VI.

En om degenen van beide Godsdiensten tegenover elkander te beveiligen is scherpelijk verboden, elkaár of de één den anderen eenigzins de diensten, ceremoniën of andere oefeningen te beletten of te storen, te beroeren of te beschadigen, niet meer van de katholieke Roomsche Godsdienst dan de andere, op eenige wijze.

VII.

Ingelijks, om het verschil van Godsdienst, iemand in lijf of goederen te beledigen, stoornis of letsel aan te doen met woorden of met werken; zóó ook te verkoopen, verspreiden of zingen eenige schampige of beledigende schilderingen, liedekens, balladen of referieuen; alsmede te dragen eenige merken of teekenen, waardoor zij elkan- der zouden kunnen ophitsen of verwekken tot tweedragt en twist.

VIII.

Evenzoo zal een iegelijk zich onthouden van te komen waar men eene andere Godsdienst dan de zijne uitoefent, tenzij hij zich dáár stil gedrage en wachte van ergernis te geven en zich regele naar den staat en de orde van de kerk of de tempelen, waarin hij zich zal bevinden.

IX.

Desgelijks, die van de voorzeide [hervormde] religie zullen hunne predikanten, ministers en consistorianten moeten voorstellen en doen verschijnen voor schout, burgemeesters, schepenen en raad dezer stad, om bij dezelve bekend gemaakt en toegelaten te worden, mits doende eed van getrouwheid en onderdanigheid in alle burgerlijke zaken, zonder daarin eenigzins in te grijpen [te usurperen] of zich daarmede of met eenigerhande acten van jurisdictie of met het gezag van den magistraat te mogen mengen reststreeks of van ter zijde, in wat maniere het zij.

X.

Verbiedende denzelven predikanten, ministers en consistorianten, mitsgaders ook die van de katholieke Roomsche Godsdienst, in 't openbaar te spreken, te prediken of anderszins te gebruiken eenige woorden of voorstellen, strekkende tot oproer.

XI.

Maar elk zal zich gedragen in alle stilheid, vreedzaamheid en manierlijkheid, niets zeggende of predikende dan 't gene dient tot stichting en leering der gemeente en tot onderhouding van de goede unie en eendragt en vrede van stad en land; 't welk zij ook eerst alzoo beloven en

zeggen en zweren zullen te doen en te onderhouden, op straffe dat hun 't prediken verboden wordt.

XII.

Voorts, niemand zal op eenige heilige dagen, geboden bij de Roomsche kerk, mogen werken met opene deuren tot ontstichting van de geburen en voorbijgangers. En aangaande het verkoopen van vleesch ten vleeschhuize, daarin zal onderhouden worden het oude gebruik en de politike ordonnantie der stede.

XIII.

Wijders, die van beide de Godsdiensten zijn gehouden aan de overheid en den magistraat der stad alle behoorlijke gehoorzaamheid en eerbied toe te dragen, dezelve ook, des verzocht zijnde, alleszins bijstaande, zoowel in 't vangen en straffen van allerhande oproerige personen en andere kwaaddoeners, en bijzonder van de overtreders der ordonnantie, als andere.

XIV.

Verder, dat niemand, van wat Godsdienst hij zij, zich zal verstouten iets te ondernemen røgtstreeks of zijdelings tegen de rust, welvaart en vrede dezer stad; maar integendeel zal hij met lijf, goed en bloed dezelve houden en helpen houden in den toestand en gesteldheid, gelijk die tegenwoordig is, tegen al degenen, vreemden of anderen, die dezelve stad zullen willen uitloopen of eenigzins krenken of hinderen.

XV.

En als 't gebeurde (wat God verhoede!), dat er iemand

eenige zulke of gelijke zaken wilde smeden tot nadeel van dezelve stad zal een iegelijk, daarvan weten hebbende, gehouden zijn aan die van de wet daarvan kennis te geven, op straffe van gevonnist te zijn als meeneedig of anders naar den eisch van het stuk; en integendeel, degenen, die daarvan behoorlijk kennis geven, behalve dat zij niet gestraft zullen worden, zullen beloond worden met geld, naar 't gewigt en de hoedanigheid der zaak.

XVI.

Tot onderhouding van welke punten en volle beveiliging van een iegelijk zullen de schout, burgemeesters, schepenen, tesoriers en raad, mitsgaders de edelen en notabelen, houdende de kamer van fortificatie, en de voornoemde kolonel en kapiteinen nemen in hunne hoede, bescherming en bewaring zoowel degenen van de ééne als van de andere Godsdienst en op hun' eed beloven, die alleszins voor te staan en te beschermen tegen al degenen, van wat staat of Godsdienst die zijn, die daartegen iets zouden willen voorstellen, den één' of den ander' in zijn regt verkorten, hinderen, beleedigen en kwaad doen aan lijf of goed, in wat maniere het zij.

XVII.

Behoorende, op gelijken eed, de overtreders van deze ordonnantie en van elk punt daarvan te doen straffen als beroerders der gemeene rust en welvaart van deze stad, of anders voorbeeldelijk naar de gelegenheid of de stukken, zonder verdrag of ontveinzing.

XVIII.

Aan al hetwelk ook de hand zullen houden de zes

hoofdmannen van de burgerij, vijf gezworen gilden, mitsgaders ook de voorschreven predikanten, ministers en consistorianten van de voorzeide religie; dewelke respectievelijk elk in 't zijne gehouden worden tot dien einde en tot punctueel onderhouden van deze en elk punt daarvan, eed te doen in handen van de voornoemde wethouders; gelijk die ook bezworen zullen alle geestelijke personen, kapittels, collegiën en conventen van de Roomsche Godsdienst, mitsgaders alle anderen, die schepenen tot betere inachtneming en onderhouding er van zullen vinden te behooren. Alles tot rust en vrede der stad mitsgaders de veiligheid der ééne Godsdienst tegenover de andere en daarna tot uitroeijing van alle wantrouwen, twist en achterdocht, zijnde het verderf en de pest van alle steden.

Gepubliceerd binnen Brugge ter halle, op den 7ten November 1578 ¹.

Zóó had zich de overheid geplaatst op een onzijdig standpunt, verheven boven alle partijen, en, hoezeer de vrijheid van geweten uitsprekende en de hervormde Godsdienst erkennende — iets, dat thans niet wél anders meer kon — alleen dit op het oog gehad, dat het burgerlijk belang harer onderdanen werd verzekerd en twist en wantrouwen onder burgers verwijderd, dat verderf en die pest van alle steden! Dit neutraal politiek standpunt der regering moeten wij wél in 't oog houden bij het gadeslaan der gevolgen, uit dezen Godsdienstvrede voortgevloeid. Zonder dat zullen ons hare handelingen partijdig voorkomen, vooral tegen de Roomschegezinden ².

Krachtens het laatste artikel lezen wij, dat de magistraat in November op het stadhuis de geestelijken ontbood en hen in handen des burgemeesters den Godsdienstvrede deed bezworen ³.

Op denzelfden dag, waarop de Godsdienstvrede was afgekondigd, kreeg men kennis, dat de malcontenten het plan hadden om de stad te komen bestormen. Er werd daarom bevel gegeven, dat ieder zou gehouden zijn des nachts eenig licht voor zijne deur uit te steken, terwijl acht honderd burgers bestendig de vesten bewaakten. Eenige vreemde soldaten, die meenden in de stad te komen, werden afgewezen, en den 14^{den} November werd door al de straten uitgeroepen, dat alle vreemdelingen, zóó geestelijken als wereldlijken, die in de laatste drie weken in de stad gekomen waren, vóór zonsondergang vertrekken moesten. En daar het gerucht ging, dat er verscheidene paternosterknechten zich heimelijk in de stad onthielden, werd den 22^{den} November door de voor verraad beduchte regering afgekondigd, dat wie eenige vreemdelingen kon aanbrengen daarvoor een' aanzienlijke belooning ontvangen zou ¹.

Het gevolg van één en ander was, dat allen, die tot het Spaansche volk behoorden, evenzeer als vele weduwen van Spanjaarden, de stad verlieten ².

Een ander gevolg der ordonnantie nopens den Godsdienstvrede was, dat de klokken, die eenigzins konden worden gemist, uit de torens gedaan en met ander metaal ingescheept werden. Het besluit daartoe, van de overheid uitgegaan en bij afschrift aan iedere kerk toegezonden, luidde aldus:

Extract uit het resolutieboek der wet van
Brugge, ordonnerende het afdoen van
sommige klokken.

Alzoo de kerkmeesters van de zeven parochiekerken — ontboden zijnde bij het collegie van schepenen der stad Brugge en verstaan hebbende de redenen, die sche-

penen bewogen hadden tot het ligten van alle noodeloze klokken, en dat bij het weren van dezelve de goddelijke dienst niet zou worden verachtend of benadeeld, gelijk die in vele steden en landen geoeffend en gedaan wordt met minder geluid van klokken en schellen — hadden verklaard, dat zij, bezworen hebbende de bevordering der kerk en in 't bijzonder niet te ontvreemden of te laten ontvreemden derzelve goederen, tot het afbrengen en weren van de klokken van de voorschreven kerken tot het oogmerk, hun voorgesteld, geen' toestemming geven mogten, immers zonder opzettelijk verlot van alle parochianen, daartoe verlot gegeven hebbende, daartoe geroepen en daarom gebeden en daarin overeengekomen zijnde; met verklaring nogtans, dat indien schepenen noodig vonden alzo gedaan te zijn tot stadsdienst, dat zij hun, als opperkerkmeesters, zouden gehoorzamen, mits hebbende acte van ordonnantie tot hunne ontlasting in de toekomende tijden;

't Voornoemde collegie, in dank hunne gehoorzaamheid aannemende, en bij gebrek van andere middelen gedwongen zijnde zich te voorzien van klokspijs en metaal van goede hoedanigheid, om te betalen het geschut, buskruid, salpeter, en ander oorlogsgereedschap, gekocht tot bescherming en bewaring der stad, heeft aan dezelve kerken en kerkmeesters gelast ter voorschrevene resolutie te staan en te gehoorzamen, en in 't bijzonder die van St. Donaaskerk te laten afdalen en weren vijf klokken aldaar geteekend, om gebruikt te worden ten voorschreven einde, onder belofte van zich daaromtrent jegens elk te waarborgen; waarvan dezelve kerkmeesters verzochten acte, dewelke hun was toegestaan bij deze. Gedaan ter kamere, op den 19^{den} dag van November 1578.

(Onderteekend) DE GROOTE '.

Nog een gevolg eindelijk van den Brugschen Godsdienstvrede (zie artikel III) was eene onderhandeling tusschen de regering en den deken en 't kapittel der St. Donaaskerk. Wij zullen er den gang van zaken

en den heerschenden geest duidelijk uit leeren kennen, en wij willen daarom ook dit stuk woordelijk opgeven:

Antwoord op de nevensstaande propositiën, overgegeven op den 11^{den} December 1578.

Vooreerst op het eerste punt, rakende de rodemtie van den keldere te XXVI pond gr., 't voornoemde kapittel zal gedoogen de opheffing daarvan gedurende desen troebelen tijd en zoolang als andere geprivilegieerden binnen deze stad hun vrijdom van accijnzen sullen derven.

Op het IIe. punt, rakende de processie van het heilige bloed en diensten, daaraan klevende, die van het kapittel, sooverre in hen is, sullen onthberen met de andere geesteljkheid deser stad, sonder verder van stadswege iets te hebben ten opzichte van deselve processie; maar — dewijl zij alsdan doen verscheidene diensten van andere kerken, vermits de statie aldaar wordt gehouden tot groote kosten van de luminariën en anders, waarvoor de Stad betaalt XXVII pond, VIII sch. par. — onder verbetering, dat de betaling daarvan zou dienen voortgezet te worden voor de buitengewone kosten, die 't selve kapittel alsdan moet dragen.

Propositieën, gedaan van wege het collegieder stad Brugge aan die van het kapittel van St. Donaas, den 6^{den} December 1578.

I.

Vooreerst, dat van wege de groote en ondragelijke lasten van de stad en om andere redenen, daartoe bewegende, aan het voorzeide kapittelen alle andere kapittelen en kloosters derzelve stad voortaan niet meer sullen betaald worden de pensioenen, gestaan hebbende ten laste van den wijnaccijns, ter oorzaak van de kelderen, bij deselve kapittelen en kloosters eertijds vermeten, of van ouden accijns, bij deselve van oude tijden betaald, of om wat andere oorzaak of op wat titel dat mag geschied wesen.

II.

Ook zal -denselven kapittelen en kloosters voortaan niets van stadswege betaald worden ter sake van processieën van het heilige bloed, of diensten, daaraan klevende.

Op de IIIe en IVe punten, rakende het lof van O. L. Vrouwe en het jaargetijde van den heer van LISLEADAM, aangesien mijne heeren van de wet hebben verklaard den 6^{den} December, dat desaangaande de stad in geen verband is met of onder 't gezag van het kapittel, zoo verklaart het kapittel, zooverre 't hetzelfde aangaat, dat het ook desaangaande sich zal gedragen.

Op 't V^e punt, rakende de jurisdictie van het Proossche en Kanunniksche binnen de stad van Brugge en het schependom, verklaren die van het kapittel, dat zij niet vermogen daarop te beschikken, vermits dezelve jurisdictie tijdelijk raakt mijnheer den bisschop, wegens de proostdij derzelve kerk.

Zóó ligt desgelijks het VIe punt, rakende de kapellanen van St. Basilus niet in 't vermogen van het kapittel, maar raakt dezelve kapellanen, die hunne fundatie hebben van de graven, niet gemeen met het kapittel; van welke fun-

III.

Voorts zál aan 't voorschreven kapittel van St. Donaas voortaan op stadskosten niets betaald worden voor het lof van MARIA, gelijk daarvoor uit de stadsbeurs niets betaald wordt aan de andere kapittelen en kerken, die nogtans al te gader gelijke loven en avonddiensten doen en onderhouden.

IV.

Verder zal de stad niet langer belast blijven met de uitvaart of missen van *requiem* van den heer van LISLEADAM, niet meer ter voorschreven kerke van St. Donaas, dan ter kapelle van de schilders.

V.

Desgelijks zullen 't voorschreven kapittel, redenaars, mitsgaders de officieren der heerlijkheid van het Proossche en Kanunniksche afstaan van alle acten van kennis en jurisdictie, zóó ten vasten lande als op de wateren binnen de stad en het schependom, latende die uitsluitend doen en uitoefenen door de officieren en wethouders van de stad, als ook binnen de palen en grenzen van hun schependom; mits hetwelk zal hun bij voortdaring worden betaald de recognitie van LXXX ponden tournoois, volgens het contract van den jare 1540.

VI.

Eveneens zullen de voornoemden van St. Donaas zóó veel doen van hunnentwege of met degenen, die het zou mogen raken, dat tot stads dienst en gebruik gevoegd mogen worden de huizen van de kapellanen der kerk van St. Basi-

datie de bisschop van Brugge, als proost van St. Donaas, collator is.

lius met al de erve daaromtrent, tot bevrijding van de schepenkamer, van die zijde meest haar licht nemende; en gevolgelyk zullen de poorten aan 't eind van de kapel en den steiger, uitkomende op deselve erve, gestopt worden. En dit, mits deselve kapellanen elders voorzien worden van bekwame diensten, gelijk dat het best wordt gelegen.

VII.

Op 't VIIe punt, rakende de statiën van de processie-generaal, verklaart het kapittel, dat hetzelfde voornamelyk aangaat den voornoemden heer bisschop.

Zóó ook, wanneer schepenen op last van het hof of wit eigen' beweging zullen willen of genoodzaakt wezen te doen dragen of celebreren eenigo generale processie, zal de statie staan tot hunne keur en aanwysing en van huone opvolgers.

VIII.

Op 't VIIIe artikel, rakende den tijd van 't doen van de goddelijke dienst en 't gelui in de voorzeide kerk, 't kapittel is wél tevreden, dat 't selve in acht genomen worde gedurende dezen troebelen tijd.

Ingelyks zal de voorzeide kerk dagelyks niet opengedaan noch dáár eenige dienst gevierd worden vóór 't luiden der poortklok, noch zal men dáár luiden eenige klokken bij nachte.

IX.

Op 't IXe punt, beschikkende over het vleeschhuis te St. Michiel ter heerlijkhe van het Kanunniksche, verklaren die van 't kapittel, dat hetzelfde verzoek niet afhangt van hun vermogen, maar raakt het laatschap derzelve heerlijkheid, die op hun' kosten daarvan [vrijheid] hebben verkregen in den raad van Vlaanderen en den grooten raad te Mechelen; en het vleeschhuis is aldaar op hun' kosten gemaakt geworden.

Vervolgens, indien in toekomstige tijden wordt geweerd of anders te niete wordt het vleeschhuis, staande ter heerlijkheid van Tillegem, zal in zulk geval ook gesloten worden het vleeschhuis van de parochie van St. Michiel, staande ten Kanunniksche: immers mits den vleeschhouwers van die plaats en anderen latende één' dag of twee ter weke vleesch verkopen, binnen de stad, ter plaatse dáár te beteekenen.

X.

Desgelijks gaat het gemeene laat-
schap der Kanunnikschen en Proos-
schen aan wat betreft het effect
van poinctinge en settinge, aan-
geroerd in het X^e artikel, en niet
het voornoemde kapittel.

Wijders sullen de voornoemden
van St. Donaas van hunnentwege
de poorters, bedrijf doende op 't
Proossche en Kanunniksche, laten
genieten vrijdom van poinctinge en
settinge, volgens de overeenkomst
van den jare . . . , niettegenstaande
door de onwetendheid of 't ver-
zwijgen van eenige poorters of an-
ders dadelijk sou mogen daartegen
gedaan geweest zijn.

XI.

Nopens het XIe punt, rakende
de voorgaande handeling met bur-
gemeesters en schepenen van 't
Vrije over de brouwerijen en her-
bergen, 't welk ook aangaat, gelijk
het voorgaande, het gemeene laat-
schap van het Kanunniksche en
Proossche, het kapittel is wél te
vreden, zooverre in hen is, zich
te voegen met die van het Vrije,
gedurende dezen troebelen tijd.

Daarbenevens sullen zij anderwerf
goedvinden en diensvolgens onder-
houden, doen en laten onderhouden
de overeenkomst, gemaakt met die
van het Vrije, voor hen, hunne
onderhoorigen en contribuanten,
nopens het weren van de brouwe-
rijen binnen de mijle en 't verbieden
van het tappen van alle bieren van
hoogeren prijs dan wagebaart.

XII.

Op het XIIe punt, van het toe-
metselen en gesloten houden der
uitgangen op den ommegang en
het kerkhof, zeggen die van 't
kapittel, dat (onder verbetering)
hetzelve artikel schijnt gesteld te
zijn met oenig wantrouwen, dat
men van hen soude hebben, waar-
van zij nogtans zich onbeschul-
digd houden 'en waartoe zij geen'
aanleiding gegeven hebben, gelijk
zij ook desaangaande van hunnent-
wege mijnen heeren van de wet ge-
noeg verzekerd hebben in hun colle-
gie den 10^{den} December laatstleden;
en waar mijne heeren van de wet
zouden kwade oogen hebben op
cenigen in 't bijzonder, die hun'
uitgang alzo hebben (hopende het

Nog sullen de kanunniken en
andere suppoosten van het kapittel,
wonende omtrent de kerk en heb-
bende hunne geheime uitgangen op
den ommegang of het kerkhof,
gehouden zijn toe te metselen en
gesloten te houden deselve uitgan-
gen en alle andere gaten en ter
kerke komen over de straat door
één' van de drie poorten van de
kerk, gelijk alle andere parochianen
en geburen.

tegendeel), deselve zouden mogen uit hun huis vertrekken.

Hierbij gevoegd, dat het stoppen van deselve uitgangen kwade gedachten en gevoelens onder de gemeente zou veroorzaken en daarenboven onuitsprekelijk ongerief voor de bewoners derselve huizen, alles zonder genoegzame reden. Biddende mijne heeren van de wet, hetzelfde punt te willen laten glippen.

Desgelijks zal men gelieven te doen ten aanzien van het laatste artikel, betreffende de verzochte betaling van het achtste deel van de bezoldigde poorters, wegens den bekenden last, dien die van 't kapittel te voren gedragen hebben en nog dragen in alle contributiën; die zij nogtans niet wél kunnen opbrengen om den benaauwden tijd.

Aanbiedende niet te min, tot onderhoud der bezoldigden te contribuëren naar hun vermogen, gelijk andere inwoners dezer stad van gelijken staat.

En bij zooverre mijne heeren bevinden hierop breeder verklaring te behoeven, bieden zij aan van wege het kapittel daarover in gemeenschap te treden.

Anderwerf biddende, dit aangaande en om 't naken van den hoogtijd van Kersmis, te willen toestaan het gebruik van de kerk tot de goddelijke dienst, zóó voor zich als voor de parochianen, als niet verstootende deze nadere gemeenschap.

Was geteekend,

ANDR. BOTTJE, notaris.

XIII.

Eindelijk zullen zij tot betaling van de bezoldigde poorters, onlangs in dienst gesteld en zóó lang schepenen noodig zullen vinden die te onderhouden, bijdragen het achtste deel van de kosten, daaraan klevende, onverminderd hunne voorgaande contributiën ter oorsake van wacht of fortificatie van de stad.

XIV.

Tot al welke punten en artikelen de voornoemden van St. Donaas van hunnentwege zich gewilliglijk zullen voegen, zóó tot bevordering van de policie der stad en het schuwen van alle twisten en geschillen mitsgaders van de ongevallen daarin gelegen, als om te helpen dragen de groote en zware lasten der stad.

Aldus voorgesteld aan mijne heeren deken, sartsdiaken, cantor en secretaris, daarom door schepenen begroet zijnde, 6 December 1578.

Mij present,

Ondertekend,

DE GROOTE '.

't Is noodeloos op te merken, dat ook in dit stuk uitblijkt de toeleg der regering om van de kerk alle burgerlijk gezag en burgerlijke voorregten te scheiden, de geestelijken in gelijken rang te plaatsen met alle andere staatsonderdanen en een' onvermengde, louter wereldlijke heerschappij te vormen. Wel is waar, wij zien daarin protestantsche beginselen doorgedrongen, doch de regering mag op haar standpunt deswegens evenmin protestantsch als den Roomschezinden vijandig genoemd worden.

Het schijnt, dat de Godsdienstvrede werkelijk eenigen tijd de gemoederen bedaarde en kalmte bragt in de zóó fel bewogene stad. De burgers van beide partijen leefden althans voor het uiterlijke een' wjl vreedzaam nevens elkander. Op den 14^{den} Januarij 1579 werd nog éénmaal de Godsdienstvrede afgekondigd, en toen werd tevens bekend gemaakt, dat alle Zondagen niet alleen, maar ook alle dagen, aan de apostelen gewijd, gelijk mede MARIA-hemelvaart en eenige andere heilige dagen zouden gevierd worden. Als zoodanig vermeldt een later bericht de Kersdagen, de besnijdenis, drie-koningendag, MARIA-lichtmis, MARIA-boodschap, de Paaschdagen, hemelvaart, aposteldagen en St. Jan midden in den zomer. Voor deze alle kan ook uit een protestantsch oogpunt iets, voor sommige zeer veel gezegd worden. Maar zeker werd door de viering van den hemelvaartsdag van MARIA aan de Roomschezinden alleen toegegeven ¹.

V.

DE UNIE VAN UTRECHT.

Op het laatst van Januarij 1579 werd te Utrecht dat belangrijk verbond gesloten, dat onder den naam van de unie van Utrecht algemeen bekend en beroemd

is geworden. . Ons onderwerp en ons bestek verbieden ons niteen te zetten in welk verband het stond tot vorige verdragen, die wij zagen aangaan. Genoeg zij het op te merken, dat er de Gendsche pacificatie en de Godsdienstvrede van MATTHIAS in bevestigd werden en dat, hoezeer het gezag van Spanje en het katholicisme er in werden erkend, het noglans meer dan vroegere verbonden de vrijheidskleur droeg en den protestantschen geest ademde. Het verwondert ons daarom ook niet, dat het te Brugge, waar nog een' aanzienlijke meerderheid Roomschgezind was, krachtigen tegenstand vond. Wij gaan tot de beschouwing daarvan, die ons zóó rijke stoffe aanbiedt, terstond over, met verder stilzwijgen over den aard dier unie, die, als grondslag en pilaar der geünieerde provinciën, als oorzaak van Nederlands bestaan en bloei sinds bijna drie eeuwen, aan geen vaderlandlievend hart vreemd kan zijn ¹.

Na nog vermeld te hebben, dat de Augustijnen-kerk in 't begin van 1579 geheel in de magt der hervormden kwam ² en dat de processie van het heilige bloed in Mei verboden werd, terwijl de kerk van St. Basilius, waar het bewaard werd, tot een wapenhuis werd ingerigt ³, spoeden wij ons tot het verhaal van 't gebeurde. Wij zullen er in zien, hoe magtig nog de Roomsche partij te Brugge was, hoe zij er streed op leven en dood en hoe zij, sinds lang maar naar de geschikte gelegenheid hebbende uitgezien, een' uiterste poging waagde tot zegespraal. Sterven wilde zij of overwinnen. Zij stierf.

Te Gend was de unie aldra aangenomen: de Gendsche afgevaardigden hadden haar te Utrecht onderteekend den 4^{den} Februarij. Te Yperen geschiedde het iets later: de gedeputeerden dezer stad vertrokken met hunne credentiebrieven, geleekend 23 Junij 1579, naar Utrecht en teekenden den 10^{den} Julij ⁴. Alzoo waren twee leden van Vlaanderen toegetreden. Zij deden nu ook al wat mo-

gelijk was, om de twee andere leden, Brugge en het Vrije, daartoe te bewegen. De prins van Oranje voegde zijn' aandrang daarbij: door de heeren NOËL DE CARON, JACOBUS DE BROUCQSAULX en anderen, die hem te Brugge genegen waren, trachtte hij, zóó veel doenlijk was, op de algemeene denkwijze invloed te oefenen. De stedelijke regering helde er zeer toe over. Maar de magistraat van 't Vrije, die meest uit Roomsgezinden bestond en het platte land, zijn regtsgebied, verwoest zag door de malcontenten, meende, dat het beter was zich, met Artois en Henegouwen, uitsluitend aan de pacificatie van Gend te houden en met den koning in overeenkomst te treden. Uitgezonderd de heeren NOËL DE CARON, JOHANNES WIJTS, FRANCISCUS KANSIUS, burgemeesters — het collegie van 't vrije had vier burgemeesters en zes- of zevenentwintig schepenen — voorts THOMAS VAN SCOTIS en enkele anderen, was alzoo het geheele collegie tegen de unie ingenomen ¹. Het zal ook wel niet onkundig geweest zijn van den toelager der drie andere leden van Vlaanderen, om het te vernietigen en zijn grondgebied onder hun drieën te verdeelen. En tegelijk met het Vrije was ook de geestelijkheid hevig tegen de unie aangekant en verzuimde geene middelen, om den volksgeest naar haren geest te bewerken.

In dezen stand van zaken werd er den 27ten Junij eene algemeene vergadering belegd, waarin de stedelijke regering het voorstel deed de unie aan te nemen. Het oordeel gevraagd zijnde van de oude wethouders, werd de aanneming onbewimpeld door hen afgeslagen. De dekens van de gilden der smeden, timmerlieden, huidevetters, metselaars, ticheldekkers, volders en andere gaven hunne toestemming. Maar toen de ambachtslieden dezer gilden, meest behorende tot het ruwste en onbeschaafde gedeelte des volks, dit gehoord hadden, morden zij daarover. Volgers van broeder CORNELIS, door zijne sermoenen

sinds lange tegen den magistraat ingenomen, door hem opperuid, ontkenden zij niet alleen de magt hunner dekens om dergelijk besluit te nemen, maar gingen tot kwade bejegening over en sloegen sommigen van hen met vuisten.

Inmiddels hield de geestelijkheid niet op de gemoederen te bewegen en werd daarin geholpen door de magistraten van 't Vrije. De geesdrift was op 't hoogste geklommen, toen men een' kans ging wagen ter overwinning. Of de hervormden te Brugge des Donderdags een' wekelijksche Godsdienst oefening hielden durven wij niet vaststellen. Maar zeker is het, dat zij op Donderdag, 2 Julij, des voormiddags godsdienstig vergaderd waren. Van dat oogenblik maakten de Roomschegezinden gebruik. Zij wisten, dat de burgemeester, jonkheer JOANIS VAN BRAKELLE, heer van Houterive, zich thans bevond op het stadhuis, misschien vergezeld van eenige schepenen ¹. Een' groote menigte verzamelt zich op den Burg en bezet alle uitgangen. Een hoop stuift het raadhuis binnen en plaatst zich onstuimig voor den verschrikten burgemeester. Het woord wordt gevoerd door één' der heetste aanhangers van broeder CORNELIS en men begeert, dat tot kolonel over al het krijgsvolk, zóó soldaten als burgerwacht, zal aangesteld worden jonkheer HIERONYMUS DE MOL, heer van Watermole: een post, die thans onvervuld was, vermits de regering zelf het oppergezag over de troepen aan zich behouden had. De burgemeester aarzelt iemand te benoemen, dien de geschiedenis mede als een' » waren suppoost van broeder CORNELIS » aanduidt. Hij vraagt uitstel tot den volgenden dag, althans tot 's namiddags, totdat hij den raad zal zaámgeroepen en gehoord hebben. Doch men vindt het oogenblik gunstig en is bevreesd voor de wederkomst der hervormden uit hunne tempels. Van alle zijden gedrongen, den Burg bezet ziende en bemerkende, dat men hem niet zal laten heéngaen vóór dat hij aan den

eisch der drijvers voldaan heeft, moet de burgemeester zwichten, en DE MOL ontvangt het opperbevel over de gewapenden.

Deze, terstond dit ambt aanvaard hebbende, gaat tot de stoutste maatregelen over. Hij dankt de vier vaandel aangenomen soldaten van VLEYS, AOULTERMAN, AERTRIJKE en REYVAERT af. Ook de geheele krijgsraad of de achttien notabelen worden afgezet en in hunne plaats oogenblikkelijk andere, Roomschegezinden, aangesteld. Zijne meening was overigens om alles te hervormen, ook om de stadskapiteinen een' nieuwen eed te laten doen en wat dies meer zij. En, zullen wij een' Roomschegezinden schrijver gelooven, dan ging hij zóó verre, dat hij de »kettische Woorddienaars'' uit de stad jaagde.

Des anderen daags, 3 Julij, vereenigden zich de Roomschegezinden in den morgen op den Burg, om van de regering de bevestiging van DE MOL als opperbevelhebber te verlangen. Van dáár snelden zij naar het Karmeliten-klooster, naar de woning van den Waalschen predikant JAN HAREN, met het voornemen hem te dooden. Vermits hij echter niet in zijn huis was wreekte zich de ongebonden hoop op zijne huisvrouw, sloeg haar, sleepte haar langs den grond en trapte haar met voeten. Overluid schreeuwde het graauw zijn' begeerte uit, dat men de geuzen zou weggagen, de weggezonden geestelijken terugroepen en den magistraat veranderen en uit katholieke personen te samenstellen.

Toen de regering met de menigte niet kon overkomen bragt NOËL DE CARON brieven van den prins van Oranje te voorschijn, waarin hem volmagt tot het beleid van zaken verleend werd. Doch men zag die niet eens in en nam DE CARON gevangen, hem verdenkende, dat hij zamenspande om het Vrije te vernietigen: iets, waarvan het tegendeel daarna overtuigend gebleken is.

Snelle, krachtige daden zijn vereischte om in volks-

beroerten te zegevieren. Dit begreep de regering niet minder dan HIERONYMUS DE MOL, wiens onbesuisdheid echter zijn overleg te boven ging. Reeds had zij de vier afgezette stadscompagniën belast de wapenen aan te nemen en JAN VLEYS zich van de Ezelpoort te verzekeren. En de bevelhebbers kweten zich van dien last met ijver. De sergeant-majoor ¹ REINIER WINGKELMAN bezette de Ezelbrug in de Ezelstraat. REMEUS VAN AERTRIJKE nam de plaats in rondom het west-vleeschhuis in de Steenstraat. ANTONIUS AOULTERMAN vatte post aan de Eekhoutbrug in de Wollestraat, welke drie genoemde straten op de Groote-markt uitloopen. INGELBERT REYVAERT eindelijk begaf zich met de sleutels der Ezelpoort, vergezeld door tweehonderd burgers, tot de aldaar liggende soldaten van JAN VLEYS, ten einde de poort te openen voor de hulptroepen, die men langs dáár verwachtte.

Inmiddels kwam ook de Roomschegezinde magt in de wapens. Zelfs de geestelijken, kanunniken en priesters, namen 't geweer in de vuist en poogden met die van 't Vrije het verzamelen der soldaten te beletten en den Burg in te nemen. Hier vertoonde zich een tooneel der grootste verwarring. Te midden der wanorde en oneenigheid weergalmden de kreten: » te wapen, te wapen!» Het geroep drong met een hevig gedruisch van volk in de raadkamer. De magistraat stooft uit elkander, maar werd door die van 't Vrije gevangen gehouden tot aan den avond, terwijl alle uitgangen van den Burg dicht bezet werden. Alle hervormde burgers, die zich bij de soldaten zochten te voegen en in handen der Roomschegezinden vielen, werden ruw behandeld, ofschoon niemand gedood werd.

't Was evenwel onmogelijk de hervormde partij te verhinderen zich bijeen te voegen. Reeds hadden zich de genoemde kapiteinen verschanst, en JAN VLEYS had zijn grof geschut stadwaarts gekeerd en hield de poort open om de hulp van buiten in te brengen. » Voor Brugge en

de wet," dat was het aangenomen wachtwoord, en deze leuze deed burgers en soldaten tot elkander snellen.

Alzoo tegen elkaar gewapend, de Roomschegezinden in hun' vaste stelling op den Burg de regering gevangen houdende, de hervormden achter hunne verschansingen voor de Ezelpoort en in de straten naar de markt, bleef deze toestand eenige uren aanhouden, totdat men tegen den avond tot onderhandeling kwam. Er werd overeengekomen, dat de magistraat zou bevrijd, en aan de andere zijde, dat de verschansingen zouden verlaten worden. Een Roomsche geschiedschrijver zegt, dat de magistraat beloofde het verzoek der gemeente in te willigen en geen krijgsvolk binnen de stad te aanvaarden.

Hierop werden, de magistraat ontslagen zijnde, de verschansingen geweerd, ofschoon al de kapiteinen op hunne plaatsen bleven, behalve REINIER WINGKELMAN, die, toen zijne verschansing aan de Ezelbrug afgebroken was, zich vereenigde met JAN VLEYS buiten de Ezelpoort: 't was blijkbaar, dat men dit punt van het grootste belang achtte. De burgerwacht bezette de markt en den Burg. De nieuwe kolonel, één en ander vernomen hebbende, begreep zeer wél het voordeel der tegenpartij en vermoedde ongetwijfeld het doel, waarmede de poort zóó zorgvuldig bewaakt werd. Het hagchelijke van zijn' toestand inziende, oordeelde hij 't noodig zijn huis te versterken. Dit niet alleen. Nabij de Gruithuisbrug wonende, nam hij ook deze in benevens de Mariabrug, bezette beide bruggen met zijn volk en verzekerde zich alzoo een' vaste stelling. Bij hem voegden zich vele edelen van de Roomsche partij en schepenen van 't Vrije, terwijl de burgers, in hunne huizen blijvende, den nacht verbeidden.

Beide partijen hadden zich om bijstand naar buiten gewend, de Roomschegezinden tot den heer DE LA MOTTE, die te Rousselare met zijn' Waalsche paternosterknechten in bezetting lag, de hervormden tot den heer DE LA NOUVE

in het staten-leger te Turnhout. Reeds waren de malcontenten tot op een half uur de stad genaderd. De staatschen evenwel wonnen het in snelheid, en de stad werd bewaard voor de hervorming.

't Was in den morgen van den 4ten Julij, tusschen twee en drie ure, toen zich een' sterke legermagt nabij Brugge hooren liet. Het regiment van den Schotschen kolonel BALFOUR ¹, bestaande uit acht vaandelen, naderde met 150 man paardenvolk de Ezelpoort. Niet zoodra was het door de wachthebbende manschap als bondgenoot erkend of het werd door INGELBERT REYVAERT binnen de stad gelaten. In korten tijd hebben de Schotten de markt en den Burg bereikt, van waar de burgerwacht wegvlugt, en bezetten de belangrijkste punten. En naauwelijks is het gerucht daarvan gekomen ter oore van jonkheer DE MOL of hij verlaat zijn' schans en ontvliedt door een gat aan de stadsvesten, waar men aan de vestingwerken arbeide. Hier geraakte hij tot aan zijn' hals in 't water en werd met eenige schepenen van 't Vrije, mede op de vlugt gejaagd, gevangen genomen. Intusschen wapende zich de predikant JAN HAREN, wiens leven den vorigen dag bedreigd was, en ijldde aan 't hoofd eener troep Waalsche soldaten, brandende van wraakzucht naar het huis van DE MOL, 't welk der plundering werd overgegeven. Een aantal der meest aanzienlijke heeren werd gevangen genomen, inzonderheid de schepenen van 't Vrije, die den vorigen dag in de wapenen geweest waren. Anderen werden gelast in hunne huizen als in gevangenis te blijven, en allen, ook vele burgers, werden daarna in schuiten gevoerd naar het kasteel van Sluis, alwaar zij gevangen bleven totdat de prins van Oranje kort naderhand de zaken te Brugge bijlegde, toen zij op hoog losgeld vrijgelaten werden ². Er werd bepaald, dat de gestrafte schepenen in geene vier jaron weder tot hun ambt zouden benoembaar zijn.

Alzoo eindigde deze aanslag der Roomschgezinden ten voordeele der hervorming. Bloed werd er niet gestort. Alleen werd CORNELIS ARREMARRE, die het eerst en het meest geroepen had om een' nieuwen kolonel te hebben, daarna op den 18^{den} Augustus te Brugge onthoofd ¹.

De malcontenten, omstreeks een uur te laat komende, keerden terug over Rousselare, brandden het af en trokken naar Meenen.

Het gedrag van 't collegie van 't Vrije deed nu ook Brugge zeer geneigd zijn om dat vierde lid van Vlaanderen te vernietigen, zich levens vlejende met de toevoeging van het grootste gedeelte van zijn grondgebied aan de stad. Dit voornemen werd verijdeld door de zorg van den heer DE CARON, die met NANSIUS, WIJTS, SCOTIS EN VAN CAPELLE zich verbond om de belangen van hun collegie voor te staan. DE CARON gaf te kennen, dat Gend en Yperen zich het beste deel van 't Vrije, tot groot nadeel van Brugge, voorbehielden, en zijn beleid en gezag bragten te weeg, dat het Vrije behouden en tot zijn' vorigen luister hersteld werd. Hij vertoonde thans de credentie-brieven, die men niet had willen inzien te midden van 't rumoer terwijl men hem gevangen nam en toen men zeide, dat zijn last was die van Gend te helpen tot onderdrukking van Brugge en het Vrije. Die brieven, hem gezonden van den prins van Oranje, hielden geheel wat anders in. Zij vermeldden, dat de prins nu niet ongeneigd was tot het aannemen van 't gouvernement van Vlaanderen, 't welk hij te voren dikwijls had geweigerd, dewijl hij nu dringend daartoe verzocht werd, en dat derhalve DE CARON werd gemagtigd ten nutte des lands daartoe zijn' pogingen in 't werk te stellen ².

Na de behaalde overwinning werd nogtans de unie niet terstond aangenomen. Eerst den 6^{den} November werd

een schepen met den pensionaris gevolmagtigd, die den 26sten dier maand te Antwerpen verklaarden de unie goed te keuren, gelijk het tenzelfden dage ook van wege het Vrije door den pensionaris, daartoe gelast 17 October, geschiedde. Doch hiermede nog niet tevreden zond men namens 't Vrije den 23sten Januarij 1580 en namens de stad twee dagen later een' schepen naar Utrecht, die beide den 1sten Februarij 1580 de unie ondertekenden ¹.

VI.

GUNSTIGE GEVOLGEN VOOR DE HERVORMING.

De zegespraal, door de hervormden behaald in den strijd voor de unie, kon niet anders dan gunstige gevolgen voor hunne zaak te weeg brengen. Zij deed dit werkelijk, zoowel negatief als positief.

Onder de negative voordeelen behoorde, dat vele Roomschegezinden en een groot gedeelte der geestelijkheid, uit vrees voor gevangenisstraf, de stad ontvlugten. Zóó begaf zich het kapittel van St. Donaas naar St. Omer, waar het gevestigd bleef tot na de herovering van Brugge door de Spanjaarden. Al de Roomsche kerken werden gesloten. En ofschoon de stille oefening der Roomsche Godsdienst niet geweigerd werd, van nu voortaan had zij in 't openbaar een einde genomen ².

Doch veelmeer won de hervorming van eene stellige zijde. Hoogst merkwaardig voor de kennis van den tegenwoordigen toestand der Brugsche hervormde gemeente en van den geest, die haar bezielde, is een brief, door hare opzieners geschreven aan den kerkeraad te Emden slechts veertien dagen na den triomf, door ons gadeslagen. Het belangrijke stuk is van dezen inhoud:

» Genade en vrede van God den Vader en onzen éénigen Zaligmaker JEZUS CHRISTUS!

» Eerzame, discrete en zeer waarde broeders!

» Hoewel wij die niet zijn, die ligtelijk iemand met ons verzoek bezwaren, nogtans, aanziende den toestand onzes vaderlands en inzonderheid van deze onze stad, zoo zijn wij gedrongen in dezen onzen nood en gebrek bij u hulp en bijstand te zoeken. En opdat wij, zeer waarde broeders in den Heere, u niet lang ophouden, zoo zult gij weten, dat God, naar Zijne goedheid en ongemeteno barmhartigheid, door middel van den eerbaren en wijzen raad der stad de Kanaäniten, dat is de vier bedelordes, langer dan tien maanden uit onze stad Brugge vërdreven heeft en derzelver tempels den protestanten gegeven ¹. Bovendien heeft God den magistraat het hart geroerd en bewogen — waarvoor wij Hem van harte loven en danken — dat mijne heeren dezer stad het rijk van den antichrist en den satan niet alleen begeeren te vernielen en te verstoren, maar het rijk van JEZUS CHRISTUS en de vervallen hutte DAVIDS van harte zoeken weder op te bouwen en te regt te brengen. Zij hebben deswegens ons belast en bevolen, dat wij naarstig en vlijtig zouden wezen, om opregte Bezaleëls en Aholiassen te roepen en te krijgen, die verstandiglijk en wijssolijk aan deze hutte wisten te arbeiden en te timmeren, ook belovende dezelve arbeiders eerlijk en rijkelijk te onderhouden. En hoewel wij in deze taak niet verzuimelijk zijn geweest — want wij hebben niet alleen in dit land, maar ook in Holland ja ook in Engeland broeders uitgezonden, en zulks niet zonder groote mocite en kosten, om dienaars en predikanten te krijgen — wij hebben, God betere 't! tot nog toe weinig uitgerigt en gevorderd, alzoo dat onze kerk van de vrcemde en ontleende dienaars nog bediend en verzorgd moet worden ². Deswegens zijn wij door dezen grooten nood en gebrek der predikanten gedwongen u ook lastig te vallen en hulp en bijstand van de Vriezen te begeeren. En zulks des te meer, daar sommige broeders.

in uwe stad wonende, ons aan u te schrijven geraden hebben en ook goede hoop en troost gegeven, dat zulks van ons niét te vergeefs zal gedaan worden ¹. Wij bidden u daarom in den naam onzes Zaligmakers en Zijner arme en verlatene kerk, dat gij den ellendigen nood dezer gemeente ter harte nemen en u wilt laten aanbevolen zijn, en zóó haast als mogelijk is twee bekwame dienaars des goddelijken Woords, of ten minste éénen, herwaarts naar Brugge zenden om hunne gaven één' of twee reizen te laten hooren. En voor zooverre hun deze stad, waar wij niet aan twijfelen, zal gevallen en behagen, en dezer gemeente hun' sprake en gaven, willen wij vriendelijk en broederlijk met hen handelen, dat ze onze dienaars mogen blijven; zoo niet, dan beloven wij, gelijk regt en billijk is, hen kosteloos te houden en ook voor hunne moeite en zware reis eenige dankbaarheid te bewijzen. Wat Brugge voor een' stad is en hoe veel tot bevordering des Evangeliums aan haar is gelegen is u zonder twijfel bekend en daarom onnoodig te schrijven. Dit willen wij u alleen als waarheid en gewis toezeggen, dat gij Gode een' aangename dienst doen en Zijne gemeente grootelijks zult bevorderen, voor zooverre gij vlijt en naastigheid zult doen om onze Christelijke bede en begeerte te volbrengen; en gij zult ook ons en alle inwoners van deze stad u verbinden, dat ze bij dag en nacht en ten allen tijde, wanneer 't in onze magt zal zijn, u en die van Emden te dienen gehouden en gebonden zijn zullen. Zijt den Almagtige bevolen, Die u tot Zijns naams cere en stichting Zijner gemeente lang gezond wil sparen. Anno 1579, den 16 Julij.

» Uwe dienaars en medehelpers in het werk des Heeren, ouderlingen en dienaars der gereformeerde gemeente te Brugge, in Vlaanderen'' ².

Een ander gunstig gevolg voor de hervorming, uit de overwinning der uniezaak geboren, was de komst van den prins van Oranje te Brugge. Ook na die

overwinning, ook na de inhechtenisneming van de magistraten van het Vrije en anderen, ook na de vlugt van vele streng Roomschegezinden en geestelijken was nog altijd de Roomsche partij magtig, haar' werkzaamheid en invloed voortdurend, de spanning groot en de verwarring in vele zaken ten top gestegen. Dat alles eischte dringende voorziening. En daartoe waren voorschriften en bevelen op 't papier niet toereikend. De tegenwoordigheid, de persoonlijke invloed van een' krachtvol man was onmisbaar. WILLEMS schrandere doorzigt doorgrondde het; zijn' wijze staatkunde berekende, hoe veel partij hij trekken kon van de stijging zijns naams te Brugge door al wat er gebeurd was; zijn ijver en moed dreef hem heen naar de fel bewogene stad, en straks doet hij zijn' eersten intogt in hare muren.

Die intogt was in de gegevene omstandigheden zóó min prachtig als algemeen welkom. Roomschegezinde schrijvers berigten ons, schoon zeker niet met strikte waarheid, dat de inwoners der stad meest allen katholiek waren, doende hun' dienst in de parochiekerken, terwijl de weinige geuzen, die er waren, in eenige kloosterkerken Godsdienst oefenden. Dat echter het getal en de geest der Roomschegezinden er nog sterk was is ontwijfelbaar. Diezelfde schrijvers melden, dat 's prinsens komst den katholieken weinig behaagde, omdat zij hem voor een' voorstander der ketterij hielden. Nadat dan zijn beleid de verwarde zaken te Gend eenigzins geregeld had vertrok hij uit deze stad den 1sten September met hetzelfde doel naar Brugge, verzeld van den Brugschen hoogbaljuw en mr. GILIS BORLUUT. Zijne koets was begeleid door Gendsche ruiters, die den 3^{den} September wederkeerden nadat zij op de dorpen bij Brugge hun verblijf hadden gehouden. De prins deed zijne intrede in de stad met weinig vertooning, alleen in 't bijzijn der kapiteinen van het krijgsvolk en van weinige voorname heeren, en omgeven door

eenige vaandelen Schotten en sommige edellieden, die hem te gemoet trokken. Alzoo werd hij, onder 't losbranden van eenig geschut, zonder veel luidruchtigheid ingehaald en tot aan de plaats van zijn verblijf voortgeleid. Uitwendige vreugdeteekenen, als waarmede men hem te Antwerpen, Brussel en Gend ontvangen had, zag men niet bedrijven.

Het begin van September was de gewone tijd voor de verandering van den stedelijken raad, en 't zal wel ook met het oog daarop geweest zijn, dat de prins naar Brugge was getogen. Het eerste dus, wat tijdens zijn verblijf aldaar geschiedde, was, dat op 2 September deze vernieuwing plaats vond, waardoor de magistraat geheel uit hervormden bestond. Vervolgens herstelde hij de orde zooveel mogelijk in alles wat ongeregeld en verdeeld was. Vooral ook mag zijn verdraagzame en voorzigtige geest daaruit gekend worden, dat hij voor de Roomsgezinden verordende wat hij te Gend beschikt had, de vergunning namelijk om in stilte en op bekwame tijden hun' Godsdienst te oefenen. Sommigen verzekeren, dat hem thans ook de landvoogdij over Vlaanderen werd opgedragen en dat hij nu die vereerende, maar zóó teedere en moeilijke betrekking op zich nam. Wat daarvan zij, het is ontegenzeggelijk, dat de prins geen' minderen invloed had en geen minder gezag oefende, dan als ware hij werkelijk Vlaanderens gouverneur geweest ¹.

Wij weten niet hoelang de prins te Brugge vertoefd hebbe en kunnen geen breeder verslag van zijne verrigtingen aldaar opgeven. Maar zeker is het, dat zijn verblijf er weldadig is geweest en als één der gelukkige gevolgen van de zegepraal des uniestrijds mag aangemerkt worden.

Besluiten wij dit hoofdstuk, en tevens het jaar 1579, met de mededeeling van een dapper wapenfeit, waarin

Brugge's bezetting en het hoofd zijner burgers, een roemrijk aandeel had. De stad Meenen was in de hand der malcontenten gevallen. Aldaar woonde zekere brouwer, met name PIETER VERCRUYSE, die weleer een' predikant geherbergd had en deswegens bloot stond aan de hevige verbittering der Walen. Toen hij zich eindelijk met een crimineel proces bedreigd zag waagde hij 't op een' morgen in boeren-kleederen te ontvlugten, ontweldigde een' schildwacht, dien hij voorbij moest, zijn' hellebaard, overviel daarmede twee andere wachters en ontkwam alzoo door zijne vlugheid. Hij begaf zich naar Brugge. Onder de wakkere mannen, die aldaar door ORANJE tot regeerders der stad waren aangesteld, behoorde ook de burgemeester van schepenen, jonkheer JACOBUS DE BROUCQSAULX, met zijne zonen en zijn gansch geslacht een warm voorstander der hervorming en der vrijheid zijns vaderlands ¹. Bij dezen vervoegde zich VERCRUYSE en toonde hem aan, dat het gemakkelijk zijn zou met weinig volk Meenen te bemagtigen, en met wat middelen hij zijn vaderland verlossen kon. De vlugteling had bij niemand een aandachtiger gehoor kunnen verwerven. Straks werd over het aangegeven plan de Schotsche kolonel BALFOUR geraadpleegd en eerlang het oordeel ingewonnen van den aartshertog en den prins van Oranje en hun last ontvangen. Nu liet de ijverige burgemeester, met zijn' beide zonen PIETER en JOOST, op zijn buitengoed in 't geheim een tal van ladders vervaardigen, voor 't oogmerk geschikt dat men zich voorstelde. En toen alles in gereedheid was trok BALFOUR in den avond van 21 October de stad uit en vereenigde zich met het Schotsche krijgsvolk van Rouselare. Met drie vaandelen en verzeld van den moedigen VERCRUYSE zelf' trekt hij op en reeds vóór vier ure in den morgen van den 22sten bevindt hij zich onder de vesten van Meenen. Op hetzelfde uur lieten zich gelijkelijk dáár vinden vier vaandelen Vlamingen, derwaarts ten

zelfden einde met schepen van Kortrijk heengevoerd. De vroege krijgsmagt viel de stad aan op twee verschillende plaatsen. De stormladders werden tegen de muren geplaatst, de soldaten klommen in, de schildwachten werden overweldigd, het wachthuis werd ingenomen en de gansche bezetting, zeer verzwakt, omdat door een' opmerkelijken zamenloop juist nu het beste deel ter bemagtiging van Kortrijk was uitgetrokken, werd op de vlugt gejaagd. Schier zonder tegenstand, en zonder verlies van een' enkel man maakt men zich meester van geheel de stad, en Meenen, de plaats, door de malcontenten zoozeer versterkt en tot hun' gemeene wapenplaats ingerigt, is voor de zaak der vrijheid gewonnen ¹.

VII.

DE HERVORMING, GEVESTIGD.

De verovering van Meenen door den kolonel BALFOUR strekte den hervormden, ook te Brugge, tot groote blijdschap, en het jaar 1580 was naauwelijks aangevangen of een' nieuwe ontleding der stad van Rooms-katholiken werd er ten uitvoer gebracht. De magistraat vreesde voor verraad van hunne zijde: 't was op den 24sten Februarij, dat, op bevel der regering, al de geestelijken met vele Roomsgezinden, die er in de laatste twee jaren waren komen wonen, hun vertrek namen ². Had men vóór eenigen tijd toegestaan, dat er in sommige kerken de mis gevierd wierd, dit duurde slechts ruim veertien dagen ³. De kloosters en kerken ondergingen een' geheele omkeering. De meeste der vrouwenkloosters bleven in wezen: aan hunne bewoneressen werd de verpleging van ouden en kranken opgedragen en het bleef vastgesteld, dat zij haar geestelijk gewaad moesten aflaggen. Vele kapellen werden afgebroken of tot andere

einden gebezigd. De overgebleven klokken werden veelal weggenomen en de heiligdommen, ook die men gesloten hield, werden van lieverlede ontdaan van 't geen de Roomsche eeredienst kenmerkte ¹. De kerk- en kloostergoederen werden gedurende dit tijdperk bestuurd door eenige van den magistraat daartoe aangestelde personen, die hunne rekening overlegden aan andere commissarissen, gelijk ten jare 1580 waren de burgemeester JOOS DE CABOOTERE, GEBRARD VAN VOLDEN EN VINCENT SAETOEN, schepenen, benevens de notabelen ZEGGER VAN MALE EN JOHANNES PARDO ². Deze bestuurders werden genoemd administrateurs der geestelijke goederen. Een aantal kloosterlingen zeide den geestelijken staat vaarwel en begaf zich in den echt. Zelfs was hun getal zóó groot, dat de regering genoodzaakt was een gebod uit te geven, dat niemand van hen voortaan zou mogen huwen, zonder alvorens daartoe van den raad verlof te hebben verkregen ³.

Dit alles doet ons zien, dat de hervorming thans te Brugge gevestigd, of wilt gij liever, heerschend was. Volkomen echter was haar' zegepraal niet zoolang er het katholicisme nog zijne openbare leerstoelen had. En dit zien wij nog geruimen tijd plaats grijpen. JOHANNES DE WITTE, bisschop van Cuba, in 1540 te Brugge overleden, had bij testament sommige zijner goederen beschikt tot bekostiging eener inrigting van onderwijs in de Godgeleerdheid en wijsbegeerte. Alzoo werden sinds dien tijd drie lessen gehouden en bezoldigd ⁴. Leeraar in de Godgeleerdheid bij deze inrigting was WILLEM TALBOOM, pastoor der St. Anna- en St. Kruiskerk ⁵. Had men hem dit aanzienlijk leeraarambt afgenomen en aan den hervormden predikant ADRIANUS LOPIUS opgedragen, hij bleef nogtans in 1580 de godgeleerde wetenschappen te Brugge voorlezen. Men had getracht ook hem in het vonnis der

verbanning te doen deelen, maar niet meer kunnen bewerken, dan dat hij van genoemde inrigting was verwijderd geworden. Daar hem alzoo desnietteenstaande zijne voorlezingen niet verboden geworden waren, bleef hij ze voortzetten en ving eene openbare verhandeling aan » over het geschreven en ongeschreven Woord van God, over de heilige sacramenten en ceremoniën der Roomsche kerk.” De predikant CAPITO had zich met andere hervormden onder zijn gehoor begeben. En wat hij gehoord had druischte zoozeer aan tegen zijne hervormde geloofsbegrippen, dat hij zich begaf ten stadhuize, zich beklagende over TALBOOMS » godslasterende en oproerige oratie, die een’ zeer gegronde oorzaak gaf om den redenaar uit de stad te jagen.” Hierop werd deze voor de volle vergadering van den magistraat en den krijgsraad ontboden. Aldaar verschenen, herhaalde hij er in ’t kort den inhoud zijner rede, waarvan hij het oorspronkelijke handschrift den raad in handen gaf.

Onder de krachtigste middelen, waardoor men in de eeuw der hervorming haar’ zegepraal dacht te verzekeren en andersdenkenden uit het veld te slaan, telde men die openlijke twistgesprekken, waarvan de geschiedenis zóó dikwerf gewag maakt ¹. Dezelfde geschiedenis leert ons hoe schaars zij doel troffen, als doorgaans gevoerd in drift der opgewondene partijen, waarvan zich elke bij den uitslag de overwinning toeschreef, en helaas! meestal van de waarheid verder verwijderend dan haar rein en schitterend in ’t licht plaatsende. Ook te Brugge geloofde men dat middel tot volkomene zege der reformatie te zullen aanwenden en er nu ééns voor altijd de onhoudbaarheid en nietigheid van het Roomsche geloofstelsel door ten toon te stellen. De gelegenheid daartoe bood zich als van zelve aan: de tijd, zóó meende men, was dáár, om een’ triomf te verwerven, die niets meer te wenschen overliet.

De ~~andere~~ was ook hier gelijk zóó vaak elders. Aan de ééne zijde zien wij er de hervorming door zegevieren: zij werd er door gevestigd. Maar dat toch de andere partij zich de overwinning toekende zal blijken uit de voorstelling van het gebeurde: eene voorstelling, waarbij wij niet vergeten mogen, dat zij ons gegeven wordt door TALBOOM zelve en medegedeeld door een' katholiken priester; mannen, die in hun' eigene zaak getuigen en wier onpartijdigheid in dezen niet boven alle verdenking is ¹.

Toen TALBOOM het geschreven uittreksel zijner gehoude redevoering den magistraat had ter hand gesteld zoiden dus de predikanten, daarbij tegenwoordig, dat het het voegzaamst zijn zou in een openbaar dispuut staande te houden wat hij in zijne toespraak had voorgesteld, vermits het niet genoeg was iets te leeren, maar men ook staven moest wat men leerde en altijd, zóó als PETRUS zegt in het III^{de} hoofdstuk van zijn' eersten brief (vers 15), bereid zijn tot verantwoording aan een iegelijk, die rekenschap afeischt van de hoop, die in ons is. Voorts wenschten zij, dat hij eenige geleerde mannen van Brugge aan zich zou toevoegen. Hierop antwoordde TALBOOM, dat hij bereid was te voldoen aan alles wat van een' leeraar vereischt werd, te weten, zijne leer mondeling of schriftelijk te verdedigen of staande te houden in een publiek dispuut naar de wijze in zwang op de hoogeschoolen; dat hij, als voorzitter, met zijne verantwoordelijkheid, zijne stellingen eerst ontvouwen en bekrachtigen zou en dat zij, andersdenkenden, voor al de aanwezigen hunne tegenredenen mogten voortbrengen. Doch wat de toevoeging van anderen aanging, behalve dat hij zich alleen sterk genoeg kende om te verdedigen wat hij alleen geleerd had, wilde hij niet schijnen eene kerkvergadering te vormen, alsof er nog twijfel ware aan 't geen door de vaders van het Trentsche concilie was vast-

gesteld. Maar hij wilde met zijn' respondent, om zich wat bezig en zijne leer staande te houden, hun verzoek aanvaarden. Alzoo werd bepaald, dat hij binnen acht dagen zijne theses zou voorstellen nopens het onbeschreven Woord van God, zijnde de éénige grondslag van de verschillende gevoelens.

Op den bepaalden dag kwam TALBOOM in de gewone leerplaats en deelde reeds zijne theses uit aan den magistraat en aan vele andere dáár vergaderde personen. Doch CAPITO, binnen geroepen zijnde, vraagde en verkreeg uitstel tot des Vrijdags: vermoedelijk had hij gezien, dat de theses in het Latijn geschreven waren, terwijl het zijn oogmerk was in de voor allen verstaanbare moedertaal te redetwisten; hij wenschte dus vooraf den kerkeraad te raadplegen. Des Vrijdags vond alzoo de vernieuwde zamenkomst plaats. Aan de ééne zijde was TALBOOM verschenen met zijn' respondent SERVATIUS FABRICIUS, een geleerd man. Aan den anderen kant stonden CAPITO, LOPIUS en al de hervormde predikanten, terwijl de beide burgemeesters, JACOBUS DE BROUCQSAULX en JOOS DE CABOOTERE, met FRANÇOIS DE GROOTE en een' groote menigte geleerde mannen de vergaderzaal vulden. Alvorens het gesprek te beginnen verlangden de predikanten: vooreerst, alles op te schrijven wat TALBOOM zou in 't midden brengen (waarschijnlijk, om te ordelijker te disputeren en vooral, om naderhand het gesprokene uit te geven); en ten tweede, dat men in de Vlaamsche taal zou redewisselen. TALBOOM echter weigerde het één zoowel als het ander, als zijnde niet bepaald en tegen 't gebruik der scholen. Hij scheen daarover het oordeel van de burgemeesters en andere magistratspersonen te vragen, waarop de eerste burgemeester DE BROUCQSAULX, ofschoon een ijverig voorstander der hervorming, opstond en tot CAPITO sprak: » wat schroomt gij, CAPITO! gij weet wel wat besloten is. Als gij geen' moed

hadt tot disputeren, waarom dan het eerst daartoe uitgedaagd en waartoe al deze omslag?" » Waarop zij, » zegt onze geschiedschrijver, » rood van schaamte wordende, tot een' zeer slechte uitvlugt bijbragten, dat hun kerkeraad, aan wien zij daarvan kennis gegeven hadden, hun verboden had, op zoodanige wijze te disputeren. Dit was een' versierde uitvlugt: want zij, die de hoofden waren van hun consistorie, hadden dit zichzelf verboden." Toch was het misschien zóó versierd niet als 't onzen schrijver voorkomt. Het was den predikanten daar om te doen, blijkens de aangehaalde woorden van den apostel PETRUS, dat er aan een iegelijk verantwoording zou gedaan worden: de strijd en de overwinning moest zóó openbaar zijn als mogelijk. Van daar de begeerte om in de landtaal zamen te spreken, die voor allen verstaanbaar was; van daar de bepaling des kerkeraad; van daar het verlangen om op te teekenen wat gesproken werd, ten einde het daarna door den druk algemeen te maken. De predikanten hielden zich dus nog nader aan de afspraak, die in den geest van PETRUS' woorden lag, dan TALBOOM. En dat CAPITO geen' moed zou gehad hebben om zich ten strijde te wagen, zooals hem door den burgemeester zal onder 't oog gebragt zijn, dit is niet te verwachten van hem, die den strijd had uitgelokt. Evenmin kan het van hem en zijne ambtgenooten gezegd worden, dat zij den strijd schuwden uit onkunde van de Latijnsche taal, die toen onder geletterden algemeen en ook hun bekend was.

Intusschen, zóó getuigt onze berigtgever verder, heeft TALBOOM, met goedvinden der geheele vergadering, zijne theses voorgesteld, waarop de predikanten niet één woord in 't midden bragten. FRANCISCUS LUCAS en JOHANNES CASEMBROOT, twee Roomsche Godgeleerden, wierpen iets op tegen de tweede en derde stelling; en toen er niemand meer sprak; heeft de voorzitter zijn' eigene theses

bestreden met de allersterkste tegenwerpingen der andersdenkenden, die gemelde *SERVATIUS* wederlegde. Vóór het scheiden der vergadering verzochten de predikanten, » te eenemaal beschaamd,» dat *TALBOOM* hun de verdediging zijner stellingen, in het net geschreven, zou ter hand stellen. Hij deed dit en legde zijn handschrift ten huize des griffiers; » maar zij hebben daar nooit naar gevraagd.»

» *CAPITO*, aldus zijne faam zeer verminderd vindende, braakte zijn' gal uit tegen *PHILIPPUS BAKERSDORP* — het schijnt alles nog in dezelfde bijeenkomst geschied te zijn — » met hem twistende over het sacrificie der heilige misse, onder andere zeggende, dat de mis in 't Latijn haar' naam ontleend had *ab emittendis blaphemiis*. Maar de heer *TALBOOM*, dit hoorende, heeft hem geantwoord, dat hij in de geheele mis niet ééne blasphemie zou kunnen aantoonen, daar men integendeel bewijzen kon, dat alles wat de mis aangaat van de apostelen zelven en van hunnen tijd tot dien stond toe in de heilige kerk was in zwang geweest.»

Wij gelooven, dat het bewijs daarvoor voor 't minst wel zeer zwak zal zijn geweest en mogen daaruit besluiten tot de mate van degelijkheid, aan de overige beweringen en wederleggingen toegekend. Wij volgen dan ook niet het verder verslag van den daarna opgerezen twist van *TALBOOM* met *CAPITO* en zijne ambtgenooten over de wezenlijke tegenwoordigheid van 's Heilands ligchaam in het brood des heiligen avondmaals. Het einde was, naar de opgave, die wij in dezen tot bron hebben, dat de griffier *DE GROOTE* aan *TALBOOM* vroeg, of hij de betwiste tegenwoordigheid van 's Heilands ligchaam in een openbaar dispuut wilde verdedigen, waarop zijn antwoord was, dat hij daartoe altijd bereid was, wanneer de predikanten het verzochten. Hierna werd hij door den griffier en den burgemeester *DE CABOOTERE* uit de gehoorplaats geloid, en de vergadering scheidde.

Dit alles vond plaats in 1580 tusschen Paschen en Pinksteren. TALBOOM hield nog zes maanden zijne voorlezingen over » het heilig sacrament des altaars en van boetvaardigheid, zonder dat iemand tegen zijne leer den mond durfde openen. Evenwel werd hem ten laatste op het gedurig aanbouden der predikanten door den magistraat gelast de stad te ruimen.”

Ziedaar den afloop eener zaak, die, naar luid van het ééuig geschiedkundig berigt, dat wij er van bezitten, eene nederlaag was voor het inwendige der hervorming. Uitwendig zegepraalde zij. Zij was van nu af te Brugge uitsluitend gevestigd.

VIII.

DE HERVORMING, IN HAAR LEVEN.

Gebeurtenissen van minder belang gaan wij stilzwijgend voorbij. Ook zullen wij de houding van den magistraat tegenover de Roomschegezinden niet gadeslaan noch letten op den invloed, dien de onrust der malcontenten vóór Brugge daarop uitoefende ¹. Wij verplaatsen ons in ééns in het midden des jaars 1581, om van toen af, sedert wanneer de Roomsche Godsdienst te Brugge verboden was, de hervorming in haar leven en bewegingen met opmerkzaam oog te volgen. Wij splitsen dit in eenige afdeelingen, als zoovele licht- en rustpunten.

1. Een statige bededag.

Op den 29ten Mei 1581 en volgende dagen was te Middelburg eene nationale synode gehouden, werwaarts ook Brugge zijne afgevaardigden gezonden had. Aldaar was besloten den 9ten Augustus af te zonderen tot

een' algemeenen en plegtigen vast- en bededag in Nederland. De prins van Oranje had den 18^{den} Julij deswegens uit 's Gravenhage aan de vier loden van Vlaanderen eene aanschrijving gerigt, hoedanige men gewoon is een' biddagsbrief te noemen ¹.

Aan don JAN van Oostenrijk was de bekwame en dappere hertog van Parma door Spanje tot opvolger gegeven. Hij was reeds met een magtig leger naar Nederland afgekomen en had thans de stad Kamerijk bezet, waar de felste hongersnood woedde. De aartshertog MATTHIAS had langzamerhand zijn gezag bij de staten verloren. In Julij diende hij hun zijn ontslag in. Inmiddels was tot beschermer dezer landen verkozen FRANÇOIS van Valois, broeder van den koning van Frankrijk, meer bekend onder den naam van hertog van Anjou en Alençon. Deze maakte zich gereed tot zijne komst naar de Nederlanden. Het beleg van Kamerijk sneed hem den pas af. Bewogen met het lot der stad en in haar behoud het hoogste belang stellende, zou hij tot haar ontzet eene poging wagen.

't Was in deze omstandigheden, dat op begeerte van ORANJE het besluit der synode tot de viering van den bededag te Brugge werd afgekondigd. Een hallegebod, op den 5^{den} Augustus afgelezen, gaf den wil des magistraats te kennen, dat ieder zich tegen den 9^{den} bereiden zou tot het statig biddagswerk, tot de bijwoning des heiligen avondmaals, tot het gebed om voorspoed over de wapenen van den hertog.

De 9de Augustus brak aan. 't Was Woensdag morgen; maar alle winkels waren gesloten, alle handwerk hield stil, de diepste rust heerschte in de straten en de heiligste ernst in aller gemoed. De predikant CAPITO, die zelf een lid was geweest der Middelburgsche kerkverga-

dering, had aan de overheid verzocht, dat allen, die in eenige burgerlijke of krijgsoetrekking der stad waren, tot het godsdienstig werk zouden ontboden worden. Reeds in den vroegen morgen bood dan ook het Burgplein een treffend schouwspel. Men zag er de stedelijke beambten, de bevelhebbers der troepen, de magistraatspersonen en de gansche gemeente vergaderd, allen gekleed in hun Zondagsgewaad met diepen eerbied op het aangezigt. Omstreeks negen ure zet zich de stoet in beweging naar het heiligdom. Aan het hoofd traden de schâbeletters, de stadsboden en de klokkelouder van den halletoren, die heden het volk niet tot den arbeid te roepen had, het zinnebeeld der ruste. Daarop volgden de stadsregenten met den kriegsraad. Voorts de kapiteinen van het kriegsvolk met hunne sergeanten. Dan gingen de dekens der ambachten, ieder met zijne beëdigden, allen twee aan twee. En aan dezen trein sloten zich ten laatste al de gemeenteleden onderengemengd. Zóó trok de schare als in processie door de straten, opgaande naar den tempel des Heeren. De ruime Salvatorskerk had hare deuren geopend om de ootmoedige menigte te ontvangen. En naauwelijks heeft zij hare plaatsen bezet onder de heilige gewelven of CAPITO beklimt den kansel. Hij vermaant tot schuldbesef en boete, tot bekeering en vertrouwen op Hem, Wiens hulp niet faalt en Wiens beloften niet wankelen. Hij stemt tot een geloovig gebruik van 's Heilands verbondsmaaltijd, naar de reine instelling van het Evangelie. Hij zendt vurige gebeden ten Hemel. Straks klinkt het luide psalmgezag langs wanden en pilaren. De geloofsbelijdenis der hervormde kerk wordt voorgelezen als eenheidsband der gemeente; en nu verlaat de leeraar den predikstoel. Dáár staat hij voor de gewijde tafel, om welke ringsgewijs stoelen en banken geschikt zijn. Op de digtste hebben de opziensers, diakenen en voorzangers plaats genomen, achter hen de aanzienlijkste personen

en de gansche gemeente. Het brood wordt van een' zilveren schotel door een' dienaar toegereikt met de woorden, waarmede de Verlosser het Zijnen apostelen in handen gaf. Ook de drinkbeker van het nieuwe verbond in CHRIS-
TUS' bloed wordt overhandigd. En het snoer is gelegd, dat de gemeente verbindt als broeders en zusters en vasthecht aan dien God en Zaligmaker, Die almachtig en goed is en trouwe houdt in eeuwigheid!

Intusschen bewaakten de burgerwacht en het krijgsvolk de deuren der kerk. Bevreesd voor oproer terwijl de gemeente zich bevond in het bedehuis, gelijk de Roomschegezinden het voormaals beproefd hadden, waren alle maatregelen van voorzigtigheid genomen. ANTONIUS AOUTERMAN bezette met zijn' compagnie den Burg, en REMIGIUS VAN AERTRIJKE de markt. De stadspoorten bleven gesloten en eene afdeeling paardenvolk doorkruiste onophoudelijk de straten.

De Heer verhoorde de gebeden der gemeente. Op den 20^{den} Augustus kwam te Brugge de tijding, dat de hertog van Alençon den 18^{den} de stad Kamerijk had ontzet en, zonder eenig bloedverlies, PARMA had doen aftrekken. Dit maakte de twee volgende dagen tot feestdagen. Grootte vreugdevuren werden ontstoken en andere teekenon van blijdschap vervulden de stad ¹.

2. De Lieve-Vrouwekerk.

Één der oudste en prachtigste heiligdommen van Brugge is de Lieve-Vrouwekerk. Oorspronkelijk zal zij eene kapel geweest zijn, gesticht door BONIFACIUS toen hij in de achtste eeuw het Evangelie kwam prediken, daarna in 1056 van hout gebouwd, in 1116 verbrand en sedert, vernieuwd, vergroot en verfraaid, niet meer de St. Bonifaciuskerk, maar gewijd aan de maagd MARIA. Al de

andere tempels in grootte overtreffende, was en is zij met haar' hoogen toren, hare praalgraven van KAREL den Stoute en MARIA van Bourgondië en hare meesterstukken van kunst het sieraad en de trots der grijze stad. Tot nog toe hadden de hervormden haar niet in gebruik genomen. Wel is waar, sinds maanden was zij ontdaan van haren Roomschen luister en zweeg haar orgel en weërgalmde het misgezag niet meer in haar' ruime gewelven. Zelfs had men — indien het niet overdreven verhaald wordt — ten vorigen jare een gedeelte van haar ingerigt tot een' bergplaats voor turf en een ander tot een' stal voor koeijen; ja de baldadigheid had haar beroofd van het groote beeld van den heiligen CHRISTOFFEL, om het over te brengen naar het bolwerk St. Kloy bij de Smedepoort en het met een vaandel in de hand als schildwacht te plaatsen tegen de malcontenten. Doch haar inrigten en bezigen tot de protestantsche eeredienst, 't is of men tot nog toe voor dien vollen triomf op het katholicisme had teruggedeinsd. Thans achtte men den tijd gekomen om ook het laatste heiligdom der Roomschgezinden, de parel hunner kroon, aan de hervorming toe te wijden.

Daags na den plegtigen bededag, op den St. Laurensdag met zijne herinneringen uit 1566, begaf zich eene commissie uit het consistorie tot de bewoners der Lieve-Vrouweparochie, ten einde hunne stemmen in te winnen voor het gebruik der kerk door de hervormden. Men zegt, dat deze commissie de huizen der Roomschgezinden voorbijging en zich alleen bepaalde tot hare geloofsge-nooten. Daarna wendde zij zich tot den magistraat, en terwijl zij verslag deed van het aantal der ingewonnen stemmen verzocht zij de inwilliging van haar verlangen. Het werd gereedelijk toegestaan. Aldra werden de toehereidselen gemaakt om het heiligdom te schikken tot een hervormd bedehuis. En toen men op den 15ten Augustus den feestdag vierde van MARIA-hemelvaart werd

het schoone Godshuis ingenomen. De Roomsche kerk had haar eenigst nog overgeschoten tempelgebouw, haar' glorie, verloren. De hervorming was ten toppunt van haar' zegepaal ¹.

3. Hervorming der scholen.

Onder alles wat de hervorming van onds af als een voorwerp van haar' grootste zorg beschouwde moet vooral de school geteld worden. Zij begreep teregt, dat de indrukken en begrippen, in de jeugd ontvangen, beslissen voor het leven en dat zij nergens waardiger leden vormen kan dan in die kweekplaatsen, waar de kindergeest verrijkt en gebogen wordt. Van daar hare ernstige bemoeijing om scholen te vermeerderen en scholen te verbeteren. Gelijk overal elders, zóó zien wij haar dan ook terstond in dier voege te Brugge werkzaam. Zóó stelde men in de stads-armenscholen gereformeerde onderwijzers en onderwijzeressen aan, om den kinderen de beginselen der hervorming in te prenten. In de meisjes-school was daartoe eene vrouw uit Gend gekomen. Of het deze was, van wie gezegd wordt, dat zekere OTTO ARREMARRE, een Brugsch regtsgeleerde en voornaam Roomschegezind burger, middel vond om in de meisjes-stedeschool een' goede katholieke gouvernante te brengen is onzeker: men is dan in haar bedrogen geweest. Ook wordt verhaald, dat de predikant CAPITO mede de meisjes-school bezocht en de kinderen, die van Godsdienst niet veranderen wilden, strengelijk deed geëelen. Dat men beloften en strengheid gebruikte, gelijk elders gezegd wordt, om op de jeugd te werken mag worden aangenomen. Maar het evengenoemde berigt is voor het minst onnaauwkeurig uitgedrukt ².

De vermelde schoolhervorming vond plaats op 't laatst van Augustus 1581. Omstreeks twee jaren later zien wij eene verbetering van het lot der onderwijzers tot stand

gebracht. De magistraat had het cellebroeders-klooster in wezen gelaten, om door de broeders de zieken te doen verplegen en de dooden te begraven. Den 26sten Mei 1582 werden diegenen uit het klooster verwijderd, die in het voorstel niet hadden willen treden om de hervormde Godsdienst aan te nemen. Zij, die het gedaan hadden, mogten blijven, en zóó zien wij als 't ware eene inrigting van hervormde kloosterbroeders; aan deze werden sommige wereldlijke personen toegevoegd om de krankten bij te staan. In 1583 woedde de pest te Brugge. Doch de broeders rigtten vele snoodheden aan omtrent de zieken, en de bureu klaagden over de groote onreinheid der straat, die zij verwekten. Kén en ander bragt te weeg, dat zij op den 25sten Mei op verbeurte van goed en leven uit de stad verbannen werden. Het klooster werd toen gegeven tot onderhoud der »meesters of ministers,» die in de Bogaarde- of stedeschool woonden, en die, ofschoon deze plaats te voren reeds van goede inkomsten voorzien was, echter zich beklagden over eeue voor hun bestaan niet genoegzame bezoldiging ¹.

4. Vierdagen.

Ook ten aanzien der vierdagen bragt de hervorming een' groote verandering te weeg. In 1579 zagen wij nog het houden der voornaamste Roomsche feestdagen toegelaten ². De magistraat beval nu in Augustus 1581, dat de kloklouder van den halletoren op alle feestdagen de werkklok zou luiden. Men weet, hoe er in 't begin der reformatie, uit overdreven afkeer van alles wat men voor Roomsch hield, tegen de viering dier dagen, ook van die aan den Heiland waren toegewijd, gestreden werd. Zóó werd dan nu ook het Kers-, Paasch-, hemelvaarts- en Pinksterfeest te gelijk met alle andere feestdagen der Roomsche kerk uit de rij der heilige dagen uitgeschrapd. Ieder werd verpligt alsdan zijn' winkel en werkplaats

te ontsluiten; en twee Roomschgezinden, die dit op den tweeden Kersdag niet gedaan hadden, ontvingen soldaten in hun huis ¹.

Wij herinneren ons nog het gebeurde op het allerheiligenfeest in 1578. Toen nu drie jaren later hetzelfde feest aanbrak en elk gedrongen was tot zijn' gewone nering en arbeid zien wij nogmaals een naauwlettend waakzaam oog gehouden. De krijgslieden spieden overal rond. Zij ontdekken, dat er in de St. Nikolaasstraat eenige Roomschgezinden in een huis gegaan zijn. Zij vermoeden, dat er Godsdienst gehouden wordt. Het huis wordt opengebroken en de priester overvallen terwijl hij heimelijk misse viert: een ander berigtgever zegt, dat het in de St. Nicolaaskapel voorviel. De kelk wordt weggenomen en de priester, gesleept voor den burgemeester, wordt scherp bejegend ².

Werden de feestdagen afgeschaft, zooveel te naauwgezetter werd de Zondag in acht genomen en het heilige avondmaal gevierd. Ja iederen avond vereenigde zich de gemeente in het Godshuis tot plegtstatig gebed en lofzang, en wij zullen naderhand op deze avondgebeden, als een uitnemend schoon bewijs van het geloofsleven der hervorming, het oog slaan. Vooral werden de dank- en bededagen ijverig en stipt gehouden. Zóó werd de gemeente vermaand, dat zij zich bereiden zou tot deelneming aan 's Heeren nachtmaal op Woensdag den 8ten November, welke dag, even als de 9ten Augustus, tevens een algemeene bededag was. » Deze dagen,» leest men, » werden zóó streng onderhouden, dat zelfs niemand op de markt durfde wandelen; zij zijn naderhand nog dikmaals gehouden en werden altijd ingesteld door den predikant CAPITO'' ³.

De 28de November was een dankdag. Doornik werd belegerd door den hertog van Parma. Eene afdeeling van Schotsch paardenvolk had den moed en 't geluk gehad zich te slaan door het digte vijandelijke leger en de benaauwde stad in te dringen. Op den 26^{den} ontving ORANJE daarvan tijding te Gend, en de volgende dag werd er in dank en vreugde doorgebracht. Des anderen daags vond hetzelfde plaats te Brugge. De groote klok van den halle-toren en alle klokken, die nog op de kerktorens waren overgebleven, werden geluid. In onderscheidene kerken werd gepredikt, en de gemeente stroomde ten heiligdom om den God der hulpe te verheerlijken. De avond werd aan openbare vrolijkheid toegewijd ¹.

Wij zullen naderhand nog meermalen de gemeente tot het biddagswerk vereenigd zien.

5. De prins van Oranje te Brugge. Een' plegtige nachtmaalsviering.

ORANJE, wiens wakkere geest het oog op alles sloeg, die rusteloos heên en weder toog, om overal te zijn waar zijne tegenwoordigheid nuttig en noodig was, was in Augustus 1581 uit Holland over Zeeland naar Vlaanderen getrokken. Den 13^{den} kwam hij van Sluis te Gend aan. Van dáár was het dat de prins zich op den 6^{den} October naar Brugge begaf. Hij was vergezeld van zijne gemalin en den graaf VAN SCHWARTZENBURG en nam zijn' intrek in het huis van Nieuwland aan de Ezelbrug. Kort daarna zien wij den gouverneur van 't belegerd Doornik, PIERRE DE MÉLUN, prins van Espinoy, baron van Antoing, die uit zijne vesting gesloten was waar thans zijn' dappere echtgenoot het bevel voerde, bij den vorst te Brugge. Zij beraadslaagden zamen over het ontzet der benarde stad, doch mogten hunne pogingen niet bekroond zien. ORANJE ver-

toefde te Brugge tot 17 October, wanneer hij naar Gend wederkeerde ¹.

Juist negen maanden na dit zijn vertrek zien wij den prins nogmaals Brugge binnen trekken, en 't is op zijn toenmalig belangrijk verblijf te dier stede dat wij bijzonder de aandacht willen vestigen. De koning van Spanje was bij plakkaat van 26 Julij 1581 te 's Gravenhage vervallen van zijne heerschappij verklaard en ieder van den eed aan hem ontslagen ². De aartsbischop MATTHIAS had den 29sten October Nederland verlaten en was over Keulen naar Deutschland vertrokken. ALENÇON, tot heer der Nederlanden in plaats van den Spaanschen koning verkozen en te Antwerpen reeds als hertog van Brabant gekroond, zou zijn' plegtige intrede doen te Brugge, om weldra te Gend als graaf van Vlaanderen gehuldigd te worden. Op den 14^{den} Julij 1582 van Antwerpen naar Vlissingen vertrokken en van daar den 16^{den} naar Sluis, bevond hij zich op den 17^{den} voor de poorten van Brugge. Wij sullen niet verhalen met wat praal hij ontvangen werd, hoe luisterrijk hij door de Kruispoort intoog en wat feestelijkheden en vreugdebedrijven er bij zijn verblijf te Brugge plaats vonden. 't Is voor ons oogmerk genoeg te zeggen, dat hij, behalve door den prins van Espinoy, den jongen graaf van Egmond en vele andere Nederlandsche, Engelsche en Fransche heeren, ook vergezeld was door den prins van Oranje.

Het is bekend, dat de prins den 18^{den} Maart van ditzelfde jaar te Antwerpen door den Biscayer, JEAN JAUREGUI, verraderlijk was door 't hoofd geschoten. Van die wonde was hij nauwelijks genezen, of thans te Brugge zou men een' tweeden aanslag op zijn leven wagen. Zekere Spanjaard, NICOLAAS SALCEDO, had zich daartoe met den Italiaan, FRANCISCO BASA, en een' Waal, NICOLAAS HUGOT of LABORDE, verbonden. Ook de jonge graaf van Egmond schijnt

met hen in verstandhouding geweest te zijn. Gelukkig kreeg men ten hove vermoeden. SALCEDO werd met BASA den 21sten Julij gevangen genomen en HUGOT ontvlugte. De eerste werd den 25sten October te Parijs gedood, de tweede vermoordde zichzelf den 30sten Julij in den kerker te Brugge. EGMOND werd daarna mede gevankelijk gebragt naar het kasteel van Sluis, maar om zijne jeugd en vrienden, ook om zijn' minder bewezene schuld ontslagen. Hersteld in des hertogs gunst trok hij naderhand met hem naar Frankrijk ¹.

't Was op den dag na SALCEDO's gevangenneming, op Zondag den 22sten Julij, dat wij ORANJE aan den heiligen disch zien aanzitten. De tafel des verbonds was aangerigt in de St. Donaaskerk, Brugge's oudste heiligdom, waar weleer de graven van Vlaanderen ter Godsdienst opgingen. Wij zien den prins, vergezeld van den graaf van Egmond en een' stoet van vele heeren en aanzienlijken, naar de grijze Burgkerk treden. Wij zien hem in 't midden der gemeente ootmoedig en dankbaar met brood en beker in de hand zich verbinden aan zijnen Zaligmaker en Koning, Die andermaal zijn leven gered had, en in 't openbaar belijdenis afleggen van zijn geloof aan Hem, Die aller vorsten Heer en sterkte is. Treffend gezigt eener nachtmaalsviering, die zich aan onze verbeelding afmaalt in al hare plegtigheid!

Vroeger bleek het ons, dat sedert Julij 1581 de uitoefening der Roomsche godsdienst te Brugge op geldboete verboden was, gelijk zij 't was ook te Brussel, te Gend en te Antwerpen ². Maar ALENÇON was Roomsch; en den vorst des lands de gelegenheid te ontzeggen om den Heer naar zijn geloof te dienen, dat kon niet. Men liet het derhalve toe, dat de hertog voor zichzelf en zijn hofgezin in de kapel van het Prinsenhof, waar hij zijn verblijf hield, de mis deed lezen. Het volk —

waarvan, lezen wij, het meeste deel katholiek was — begon zich allengs derwaarts te begeven. Vermits nu het getal dergenen, die tot de kapel gingen, gedurig grooter werd, liet de magistraat op den 3de Augustus het hooren der mis op het Prinsenhof verbieden. Niettegenstaande dit verbod verstoutten zich eenige Roomschegezinden zich bij den hertog te voegen toen hij met zijn gevolg ter Godsdienst ging; waarop sommige hofbedienden en priesters hen in de kapel noodigden. De magistraat, hiervan onderrigt, zond eenige soldaten, die de namen dezer mishoorders opteekenden, waarvan er enkelen veroordeeld werden tot eene boete van dertig gulden, anderen tot de heft, terwijl de onvermogenen naar de gevangenis werden geleid. Toen de hellebaardiers en de edelen van den hertog dit bemerkten, bevalen zij de afgezondene soldaten, ten spijt des magistraats, te verrekken.

Evenwel, de Roomschegezinden gaven het nog niet op: zij vertrouwden op de bescherming des hertogs ¹. De 15de Augustus brak aan, de feestdag van MARIA-hemelvaart. Op dien dag liet de hertog in zijne kapel eene plegtige mis met muziek zingen: iets, wat in geen' drie jaren te Brugge had plaats gehad. En nu stroomde het naar het Prinsenhof, in zóó groote menigte, zegt onze berigtgever, » dat de ruimte van de Vrijdagmarkt zelfs zooveel volk niet zou hebben kunnen bevatten." Toen de mis geëindigd en de hertog naar zijne eetzaal vertrokken was bevonden zich voor de deur der kapel de sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN, de kapitein MARRIVORDE, JORIS VAN ESSCHE EN IZAÄK MATTIJN, afgevaardigden van den magistraat ter opschrijving van de namen der kapelbezoekers. Wij verhalen niet, wat opschudding daardoor verwekt werd en wat er gebeurde met den Brugschen geschiedschrijver WILLEM WIJTS, die, mede in de kapel geweest zijnde, door WINCKELMAN, niet zonder

veel tegenstand, gevangen werd genomen. 't Is genoeg te melden, dat er een geroep ontstond van: » slaat dood, slaat dood, » waardoor de gezanten der regering genoodzaakt waren zich weg te spoeden ¹.

Den 19ten Augustus vertrok ALENÇON met ORANJE en zijn gevolg uit Brugge, om te Gend den 23sten tot graaf van Vlaanderen verheven te worden.

Het medegedeelde heeft ons doen zien, hoe aan den éénen kant het getal der Roomschegezinden te Brugge altijd sterk, en aan de andere zijde de invloed der hervorming magtig en overheerschend was. Jammer, dat wij haar niet van te groote strengheid kunnen verpleiten. Evenwel, zij moest alle krachten inspannen om het gewonnen veld niet te verliezen. De andersdenkenden waren hare vijanden, die geweld noch list spaarden om haar te verdrijven, die zij altijd wantrouwen moest en die slechts hunkerden naar de gelegenheid om, wat zij meer dan ééns beproefd hadden, te heroveren wat hun ontvallen was. Is het wonder, dat wij de liefde met een ijzeren harnas overtogen zien en met een scherp zwaard gewapend? De hervorming beleefde haar' hoogsten bloeitijd en had reeds vrucht gezet. Maar 't was nog het fijne ooft niet, zoet en liefelijk voor 't gehemelte. Haar' schoonste bloesems konden zich niet ontwikkelen. Zij vielen af eer zij tot edele vruchten gerijpt waren ².

IX.

PREDIKANTEN.

Reeds zóó dikwerf is van de predikanten melding gemaakt en werden enkelen hunner bij name genoemd, dat wij er niet aan twijfelen, of onze lezers zijn verlangend

geworden naar meer bijzondere en uitvoerige berigten van die mannen, die, aan het hoofd der gemeente geplaatst, haar dienden met de verkondiging van Gods heilig Woord en de uitdeeling der bondzegelen en op haar uit- en inwendig leven zóó grooten invloed oefenden. Aan dat verlangen willen wij, voor zooverre onze onvolledige bescheiden toelaten, in de volgende naamreeks trachten voldoening te geven.

1. JOHANNES CAPITO.

Hem plaatsen wij bovenaan, dien wij reeds meer dan ééns op den voorground ontmoet hebben, dien wij kennen uit het gesprek met WILLIAM TALBOOM, uit biddags- en avondmaalsviering. Hem komt daarenboven naar tijdsorde de eerste rang toe. Hij wordt opgenoemd onder de predikanten, die in 1578 reeds, waarschijnlijk van den beginne af, zeker in de helft van dat jaar, te Brugge het Evangelie verkondigden. Dat hij één der voornaamste en gewichtigste personen was van de Brugsche kerk blijkt uit de titels, die hem gegeven worden, als: »het opperhoofd van geheel het consistorie; superintendent van het consistorie der sectarissen; één van de bijzonderste ministers” ¹. Voorts lezen wij van hem, dat de bededagen, dikwerf gevierd, »altijd ingesteld wierden door den minister CAPITO” ². Hij was ook afgevaardigde van de kerk van Brugge met den ouderling FERDINANDUS LEIS op de nationale synode te Middelburg gehouden 29 Mei 1581 ³. Tot op het laatst toe heeft hij de predikdienst te Brugge waargenomen. Hij komt nog met name voor 3 Augustus 1583, wanneer door hem een biddag werd verordend ⁴. Doch er is geen twijfel aan, of hij is te Brugge gebleven totdat na Paschen 1584 de predikanten dier stad genoodzaakt waren zich naar Holland en Zeeland te begeven. Wat zijn’ verdere lotgevallen waren is ons, na vele nasporingen, niet mogen gelukken te ont-

dekken. Vreemd is het, dat iemand, die zulk een' hoofdrol vervulde in de hervormingsgeschiedenis, zóó zelden elders voorkomt. En onverklaarbaar zou het zijn, dat hij zóó plotseling en spoorloos verdwijnt, indien wij niet wisten, dat de predikanten, die uit Vlaanderen kwamen, met name die van Gend en Brugge, in een' kwaden reuk stonden, als zich te veel met staatszaken bemoeid te hebben, en daarom vooral in grootere steden geweerd werden. CAPITO inzonderheid lag wel onder die verdenking ¹.

CAPITO — en ongetwijfeld hebben wij bij denzelfden voornaam JOHANNES aan denzelfden persoon te denken — was één der predikanten, die in 1568 in de gemeente van Breda de heilige dienst onder het kruis waarnamen ². Te Brugge woonde hij op de St. Jansplaats en huwde de dochter van kapitein JAN VLEYS, dien wij als ijverig voorstander der hervormingszaak meermalen aantreffen ³.

2. ADRIANUS LOPIUS.

Ook deze wordt geteld onder de eerste predikanten, die in 1578 te Brugge werkzaam waren. Hij komt dáár voor onder den naam van LEPUS, doch zeker verkeerdelijk, vermits wij overal elders LOPIUS lezen. Toen aan WILLEM TALBOOM bij de stichting van JOHANNES DE WITTE, bisschop van Cuba, de lessen in de Godgeleerdheid ontnomen waren had men ze opgedragen aan onzen LOPIUS. » die tot dien tijd naar den uitwendigen schijn zeer stichtelijk en godvruchtig geleefd had, maar nu was overgegaan tot de sectarissen en minister geworden.» Hij moet dus bij zijne Godsvrucht, hem toegekend door een' Roomschezinde, tevens een geleerd man geweest zijn, en komt ook voor als tegenwoordig bij het twistgesprek met TALBOOM ⁴. Evengenoemd getuigenis doet ons reeds in LOPIUS een' Bruggeling vermoeden, die althans te Brugge

geruimen tijd geleefd zal hebben. Wanneer wij dan elders »ADRIANUS LAPIUS'' onder de vermaarde Bruggelingen gerangschikt vinden, dan schijnt ons ook hier een' lettervergissing ingeslopen, en wij denken aan onzen hoogleeraar LOPUS, die, deze onderstelling aangenomen zijnde, beroemd is geweest door zijne gedichten ¹. Wij hebben eindelijk nog een berigt aangaande » LOPUS'', dat ons toeschijnt op denzelfden persoon te zien. Daaruit leeren wij hem kennen als een' »afgefallen priester,» 't welk zeer goed rijmt met het opgegevene. Volgens dat berigt is zijn uiteinde hoogst treurig geweest. Nadat verhaald was van dien kloosteroverste, prior der Chartreusen, die in 1580 zijn priesterdom afzwoer en, door gruwzame pijn overvallen, kort daarna overleed ², wordt daarbij gevoegd: »dergelijk voorval zegt men, dat ook gebeurd zou zijn aan eenen afgefallen priester, Lopus genaamd, terwijl hij op den predikstoel staande, bezig was met alle soorten van scheldwoorden tegen de Roomsche kerk uit te galmen'' ³. Het schijnt te Brugge niet te hebben plaats gehad, omdat de schrijver het slechts bij geruchte wist. Evenwel, indien ook LOPUS het verlies van Brugge voor de hervorming overleefd hebbe en elders nog als Evangeliedienaar werkzaam geweest en gestorven zij, een naauwkeurig onderzoek, ook hem betreffende, heeft tot geen' meerdere narigten geleid dan de bovenstaande.

3. *NICHIEL PANNEL.*

In den brief, door de ouderlingen en dienaars der Brugsche gemeente veertien dagen na den triomf der uniezaak aan die van Emden geschreven, wordt gezegd, dat die gemeente »van de vreemde en ontleende dienaars nog bediend en verzorgd moest worden'' ⁴. Dit sluit niet in zich, dat al de predikanten, dus ook de opgenoemde, moeten gehouden worden voor zulken, die niet vast aan de gemeente verbonden waren. Het duidt alleen aan,

dat er zich destijds onder de aanwezige leeraars nog »geleende' bevonden: een toestand, dien men gaarne veranderd zag, om voortaan geene andere dan eigene predikanten te hebben. Onder de geleende predikanten van Brugge nu komt voor MICHIEL PANNEEL, die dan ook weinige maanden te voren, 26 Februarij 1579, op eene zamenkomst te Gend, een verzoekschrift onderteekende aan de gedeputeerden der staten van Holland en Zeeland, als »dienaar des Woords uit naam der gemeente van CHRISTUS te Brugge." Trouwens hij was predikant van Middelburg en slechts tjdclijk aan Brugge afgestaan. Dat hij in deze betrekking tot Brugge te voorschijn treedt verwondert ons te minder, omdat hij van een edel gelacht uit Vlaanderen afkomstig was. Van Norwich was hij te Middelburg beroepen 13 April en bevestigd 3 November 1577. De gemeente van Eekloo in Oostvlaanderen, meenende regt op hem te hebben, verzocht aan de classis te Gend den 29sten Julij 1578 bijstand, »om haren verbonden dienaar MICHIEL PANNEEL, vóór vijf jaren namelijk aan elkander verbonden, te mogen verkrijgen." Doch het gelukte niet. Hij stierf te Middelburg op 't laatst van 1604 ¹.

4. JOHANNES GEROBULUS.

In hetzelfde jaar, waarin PANNEEL te Brugge werkzaam was, misschien wel nadat hij van dáár was teruggekomen, rigtte GEROBULUS, predikant te Vlissingen, een verzoek tot den magistraat zijner stad » te weten, of mijne heeren hem zouden willen toelaten te vertrekken naar Brugge, waar hij zeide begeerd te wezen." Daarop werd besloten hem te antwoorden, » dat mijne heeren niet verstaan, denzelfen GEROBULUS te ontslaan, maar dat hij alhier continuëren zal in zijn ministerie" enz. Deze poging alzoó mislukt zijnde, wendde ten volgenden jare PANNEEL, met zijn' Middelburgschen ambtgenoot JOHANNES SEU, zijn' invloed aan voor de gemeente, wier lot, zóó

hulpbehoevend, hem door zijn verblijf onder haar was dierbaar geworden. Op verzoek van beide mannen, zóó behelzen de Vlissingche kerkeraadshandelingen van den 21sten April 1580, » is d^r. JOHANNES GEROBULUS voor zes weken geleend aan de gemeente van Brugge.” Weldra ging hij er henen. Zijn gedrag aldaar, of liever te Vlissingen even vóór zijn vortrek, was echter van dien aard, dat het aanleiding gaf tot de toepassing der kerktucht. Ofschoon zulks met leedwezen vermeldende, eischt nogtans de onpartijdigheid, dat wij 't niet verzwijgen, en ontmoeten wij er aan den anderen kant een verblijdend bewijs in, dat de hervorming van den aanvang af, en wel met de uiterste strengheid, prijs stelde op het onberispelijk voorbeeld harer leeraars. Toen GEROBULUS te Vlissingen was weêrgekeerd werd in de kerkeraadvergadering van 11 Junij het volgende verordend: hem werd opgelegd, » dat hij prediken moest en voor de gemeente schuld bekennen van 't vergrijp en de ontstichting, door hem geschied op den maaltijd, na het vertrek van den prins, alwaar tegenwoordig waren die van de wet, regeerders van den staat en andere personen, en alwaar de drank hem, GEROBULUS, heeft overvallen en hij over tafel is gevonden slapende; en daarbenevens van de ijdele woorden en gebaren, die hij gevoerd heeft tot ontstichting van alle aanwezigen en anderen, die het daarna vernomen hebben. Dit bovenstaande heeft GEROBULUS wel willen aannemen, mits dat hij in die predicatie afscheid van de gemeente neme; 't welk hem is afgeslagen, omdat het niet in de magt van den kerkeraad alleen staat, maar noodig was het advies van de klasse en anderen dienaangaande te vragen.” Des anderen daags, op Zondag 12 Junij, deed hij de boetpredicatie, maar niet naar 't genoeg van den kerkeraad, vermits hij de woorden » bevangen geweest te zijn door den drank” verzwegen had. Hij wei-

gerde nadere verklaring en schuldbelijdenis, zeggende, dit met geen opzet te hebben nagelaten. Hierop vond de kerkeraad goed de zaak daags daarna, 13 Junij, aan de classis te Zoutelande voor te stellen. Hare uitspraak was deze: » zoo is 't, dat de broeders der klasse, hartelijk hun broeders val en zwakheid beklagende, met compassie op alles rijpelijk hebben gelet, en ordonneren den voornoemden JOHANNES GEROBULUS, die zich ganschelijk aan 't oordeel der klasse heeft onderworpen, dat hij 't besluit van 't consistorie zal volbrengen. Hem zal van CORNELIS DE HOND [zijn' ambtgenoot te Vlissingen] deze navolgende schuldbekekenis in formá voorgelezen worden, Zondag naastkomende, op welke hij met ja zal antwoorden: naardien onzes lieven broeders GEROBULUS' schuldbekekenis niet heeft genoeggedaan, zoo is 't, dat gemelde onze broeder mits dezen andermaal zijn' schuld bekennt van eenige dronkenschap en slaap mitsgaders ijdele woorden, en bidt de gansche gemeente en inzonderheid die hij daardoor geërgerd heeft, 't zelve hem om CHRISTUS' wil te willen vergeven; hopende, door Gods genade, voortaan van zulke ergernissen zich te mijden." Hieraan zal zeker voldaan zijn. GEROBULUS is nog eenige jaren in Vlissingen gebleven, heeft vervolgens in andere steden het leeraarambt bediend en zelfs aanzienlijke kerkelijke posten waargenomen, zonder dat wij ooit iets ergerlijks meer van hem vernemen. Hij stierf als predikant te Utrecht 14 Februarij 1606 ¹.

5. FRANCISCUS LANSBERGIUS.

» Het schijnt,» zóó lezen wij, » dat FRANCISCUS LANSBERGIUS ook te Brugge heeft gepredikt of dáár beroepen is geweest, aangezien er geschil rees tusschen de kerken van Gend en Brugge, tot welke van die beide hij behoorde; hetwelk op de synode te Gend in 1581 beslist werd en aan die van Brugge getoond, dat zij geen regt

op hem hadden. Dus bleef hij te Gend, waar hij behalve de kerkdienst ook het onderwijzen der jeugd in de beginselen der geleerdheid behartigde, gelijk hij in 1583 ANTONIUS WALEUS de beginselen der Latijnsche taal heeft geleerd, tot in het volgend jaar, toen Gend overging aan PARMA. Hij was waarschijnlijk een Gendenaar" ¹.

6. JACOBUS BASELIUS.

Deze, die de eerste predikant van Vlissingen schijnt geweest te zijn, vertrok in 1579 van dáár naar Vlaanderen, naar welke plaats is onzeker. Misschien heeft hij er op onderscheiden plaatsen het Evangelie verkondigd. Misschien was hij aldaar aan de Brugsche gemeente verbonden. Hoe 't zij, in 1584, toen Brugge door het verraad van CHIMAY aan Spanje in handen geleverd en de verzoening met den koning getroffen was, was BASELIUS één der predikanten te dier stede. CHIMAY lag krank op zijn' legerstede. BASELIUS verschijnt voor hem. Vrijmoedig komt hij den prins aankondigen het algemeen gevoelen, dat de hervormden, tot wie hij steeds geveinsd had te behooren, van hem koesterden. Dat gevoelen was, dat zij hem voor een' wolf hielden onder de gedaante van een schaap, dat hij als een wolf onder hen was gekomen en dat zij nu betuigden voor God en de wereld, dat hij ontrouw onder hen gepleegd had: eene ontrouw, die God nog straffen zou! De taal van den onversaagden prediker beschaamde den prins en verstomde hem ².

Ziedaar de predikanten, wier namen wij konden opsporen. Wij ontmoeten nog wel GRENIER en BOLLIVS; doch daarvan wordt zóó duister gesproken, dat het twijfelachtig is, of wij deze Gendsche leeraars ook voor predikanten mogen houden, die misschien aan Brugge

zijn geleend geweest ¹. Waren de bescheiden van TE WATER niet verloren, en mochten wij de stedelijke archiven van Brugge doorzoeken, ongetwijfeld vonden wij nog onderscheidene dier mannen opgenoemd, die de Brugsche gemeente met het Evangeliewoord hebben opgebouwd.

Voorts verwondere het ons niet, dat wij de Brugsche predikanten, herwaarts overgekomen, zóó geheel van het veld der geschiedenis geweken zien, en dat wij niemand hunner konden ontdekken in ééne of anderen werkring in onze noordelijke provinciën. Zij stonden met die van Gend te boek als mannen van onrustigen geest, drijvers, aan wie men heerschzucht en vooral te groote inmenging in staatsaangelegenheden toeschreef. De staten van Holland vonden daarom goed den 12^{den} October 1584 eene aanschrijving te doen uitgaan aan de overheden, om geene predikanten in dienst te nemen of te laten prediken, die uit Gend of Brugge gekomen waren, dan met voorafgaande toestemming der staten ². Van grootere plaatsen zullen zij dan door dien invloed wel gewoerd zijn gebleven. En in kleine verliezen zij zich en zullen misschien zelve in de gegevene omstandigheden van hun verblijf in Brugge zelden gewaagd hebben.

X.

SYNODEN.

De veelvuldige, schier ontelbare kerkvergaderingen, die wij in de eeuw der hervorming zien plaats grijpen, waren de vrucht des tijds, waarin men verkeerde. De nood der kerk, de staat van ongeregeldeheid en verwarring, de talloos opkomende bezwaren en moeilijkheden maakten het noodzakelijk, dat de opzieners zich vaak vereenigden

om in dat alles te voorzien. Zóó zien wij dan ook de hoofden der Vlaamsche kerken één- en andermaal te Brugge te zamen, om te beraadslagen en te verordenen wat strekken kon tot opbouwing van 's Heeren gemeente.

Er zijn te Brugge, zooveel wij weten, twee synoden gehouden, beide provinciale.

De eerste vond plaats den 3^{den} en 4^{den} November 1579. Hare geschrevene handelingen waren weleer in 't bezit van den geleerden WILLEM TE WATER, en wij verzoeken onzen lezers zich te herinneren wat wij omtrent de letterkundige geschiedenis dier merkwaardige handelingen in het voorberigt gemeld hebben. Wij kunnen dan ook, tot ons diep leedwezen, van het verrigte op deze synode niet meer opgeven, dan wat de heer TE WATER zelf er ons van heeft medegedeeld: de zóó onschatbare, volle bron is, helaas! voor ons verloren. Maar wat er van overgebleven is willen wij dan ook met des te meer zorgvuldigheid verzamelen en met des te meer belangstelling gadeslaan.

Artikel 1 behelsde, dat tot praeses der synode verkozen was JACOBUS REGIUS, afgevaardigde van de gemeente van Gend, alwaar hij predikant was zeker althans van November 1578 tot 19 September 1582, doch waarschijnlijk nog langer. Vermoedelijk was hij de zoon van dien CAROLUS REGIUS of KAREL DE KONINCK, die op den 27^{den} April 1557 de prediking des Evangeliums met den marteldood moest boeten ¹. Welke gewaarwordingen zullen den zoon beziel hebben nu hij het voorzitterschap bekleedde eener vergadering van predikanten en opzieners in dezelfde stad, waar eertijds zijn vader om het getuigenis van CHRISTUS in de vlammen omkwam!

Artikel 5 doet ons denzelfden REGIUS kennen als een

man, niet minder geleerd dan hij in hooge achting stond. Hem werd namelijk » opgelegd ten dienste dergenen, die geen Latijn of andere talen verstaan, over te zetten de aantekeningen van CALVIJN op PAULUS' brief aan de Romeinen. En dewijl de broeders verstaan hebben, dat JACOBUS REGIUS gemeend heeft zeker traktaatje, als: van de consciëntie, zóó ook: op het eerste vers van het vijfde hoofdstuk van den brief aan de Romeinen, en nog: op de woorden van SIMON, LUC. II, zeer dienende en nuttig zijnde tot vordering der gemeente en hulp der dienaren [uit te geven], is besloten, dat elk van deze door de classis van Gend zal overzien worden, om die alzo ten eerste te laten drukken en in het licht te doen komen." Onbekend is het, of dit geschied zij en wat 's mans verdere lotgevallen waren.

Artikel 6—8: zij hadden betrekking op den predikant PHILIPS ANDRIES. Deze was op de laatst gehouden classis te Verneke (Velseke, noordoost van Oudenaarde?) geëxamineerd en verscheen op de classis van Gend 29 Julij 1578 als » geadmitteerd dienaar des Woords onder dezelfde classis." Vervolgens werd hij, op sterk aanhouden der Vlaamsche klasse en van het consistorie van Middelburg, op zekere voorwaarden predikant te Eekloo, bij voorraad en voor een jaar, eindigende den 10^{den} Julij 1579. Vermits, naar zijne meening, die van Eekloo deze voorwaarden niet volbragten wilde hij de dienst dier gemeente verlaten, voorgevende, volgens genoemde artikelen, » verscheidene oorzaken en zwarigheden om vrij te wezen." De vergadering echter oordeelde ze » niet genoegzaam of wigtig om zijne gemeente aldaar te verlaten; stellende ondertusschen aan die van Eekloo den tijd van een half jaar, waarin zij zullen gehouden wezen met naarstigheid te volbrengen en na te komen al zulke billijke voorwaarden, die van hem, PHILIPS ANDRIES, hun

voorgesteld en voorgeschreven zijn. En zoo dat niet ten uitvoer wordt gebragt zullen de drie naastliggende classes PHILIPPUS alsdan vrijspreken." Dit werd bij nadere overweging met eene *censura definitiva* bevestigd, niettegenstaande de klager daartegen schriftelijk protesteerde en » van deze sententie en oordeel der synode een extract begeerde om zich daarmede te helpen, 't welk de broeders hem niet ontzeid hebben," pogende hem echter bij die gemeente te doen blijven, vermits zij hem erkennen voor » een' getrouwen dienaar." Waarschijnlijk is hij wel die PHILIP ANDRIES, die in den brief van 26 Februarij 1579, door afgevaardigden der Vlaamsche kerken uit Gend geschreven aan de staten van Holland en Zeeland, wordt aangeduid als één der brengers, die mondeling de belangen der gemeente breeder zou voordragen. Of » PHILIP ANDRIESZON de Vrolike, onwerdigh dicnaer des Godliken Woords in Nieneve," die den brief onderteekende, dezelfde zij is meer twijfelachtig ¹. Onze PHILIP werd in 1581 predikant te Gend en bleef er totdat de stad aan PARMA was overgegeven. Hij nam den 16ten September 1584 met de woorden van HANDEL. XX: 31 een roerend en welsprekend afscheid van de gemeente. Hij was één der gematigden, die aan de zijde van ORANJE stonden en werd 27 Augustus 1583 naar Dendermonde tot RIJHOVE gezonden om middelen tot herstel van het verkeerde te beramen. Zijne verdere lotgevallen zijn onbekend.

Artikel 8 verordende, » dat men geen' kinderen doopen zal dan voor de gemeente, zoo het mogelijk is, en ook niet dan in de kerken, altijd niet zonder korte predicatie te doen, en dat naar den inhoud van het 8ten artikel der Dordsche synode," gehouden in Junij 1578 ².

Artikel 10 betref PETRUS DATHENUS, die sedert 13 Augustus uit Gend naar de Paltz geweken was. Hij

had zich te Gend, ook van den predikstoel, zeer hevig uitgelaten tegen den prins van Oranje, wiens gematigdheid jegens de Roomschegezinden en vrijgevigheid in de toelating hunner Godsdienst hem zeer ergerde. Thans in de ongunst van den prins deelende en van zijnen kant nog evenzeer tegen den vorst verbitterd, wilden de Brugsche broederen eene poging aanwenden om den vurigen man tot zachtmoedigheid en toegevendheid te bewegen en de verzoening met ORANJE te bewerken. » Alzoo, » schrijven zij, » zekere brieven en missives van welbekende en godzalige personen aan de synode geschreven zijn, ja ook mondeling aangegeven is geweest, dat de synode met haar' tusschenkomst en gezag zoude willen beproeven, of zij het geschil, 't welk nu al lang tusschen Zijne prinselijke Excellentie en PETRUS DATHENUS opgerezen is, konde bijleggen, en aan beide zijden alzóó matigen en voorkomen, dat zij niet tot meerdere verwikkeling kwamen, en zulks tot grooter nadeel van de kerk van CHRISTUS en zijn Woord — hebben de broeders eenpariglijk raadzaam geacht, dat er uit den naam der synode een liefelijke en smeekende brief aan d^e. DATHENUS zal geschreven worden, om hem te bidden om CHRISTUS' wil en te vermanen, dat hij zich een weinig wil laten gezeggen, en bewilligen om met Zijne Excellentie te komen tot een' loffelijke en gewenschte overeenkomst en vredemaking, opdat zulke bijzondere zwaarigheid, waaruit toch niet dan alle zwaarigheid rijzen kan, gestild zijnde, hij, DATHENUS, wederom in zijne dienst met vreugde zou mogen treden en die met groote vreugde voortzetten; desgelijks, dat benevens deze brief nog een andere geschreven zal worden aan de kerk van Antwerpen, opdat die, met de synode overeenstemmende, hetzelfde handhave en te werk stelle ter eere Gods en tot bevordering Zijns heiligen Evangeliums." De uitslag dezer lofwaardige poging is, helaas! vruchteloos geweest.

Bladzijde 26 (er wordt geen artikel aangehaald) spreekt over de avondgebeden.

Er bestond weleer in de Nederlandsche hervormde kerk, toen zij in haar eerste leven was, een' schoone en eerwaardige gewoonte. Iederen avond, althans in grootere plaatsen, vereenigde zich de gemeente in het bedehuis, om den God des levens te danken voor den zegen, des daags genoten, Hem belijdenis van schuld te doen en vergiffenis en hoede in den nacht af te smeeken. De leeraar sprak daarbij somwijlen een woord van opwekking en stichting. Een lofied, vermoedelijk doorgaans de avondzang, die van ouds achter de psalmbelijding gevonden werd, weërgalme dan uit aller mond, gelijk het avondgebed, onder onse liturgische formulieren opgenomen, daarbij gewoonlijk de aandacht zal geleid hebben. En na een uur van godsdienstige afzondering keerden de Christenen naar hunne woningen, om zich vertrouwend neêr te leggen onder de vleugelen des Almagtige, Wiens besoherming zij hadden ingeroepen. Deze avondgodsdienst, waarschijnlijk ontstaan in navolging der vespers en lofzangen in de Roomsche kerk, noemde men het avondgebed. Vonden zulke biduren in den beginne vele voorstanders, al spoedig echter misten zij bij de kerkelijken de noodige ondersteuning. Op de synode van Dordrecht in 1574 werd besloten (art. 51), dat men de avondgebeden niet in zou voeren waar ze niet waren, en waar ze in gebruik waren gekomen zóó voorzigtiglijk af zou schaffen als het mogelijk was. Er werden daarvoor deze drie redenen opgegeven: ten eerste, opdat men de gewone prediciën des te naarstiger bezoeke; ten tweede, opdat de huisgebeden des avonds, die ieder huisvader met zijn gezin schuldig is te doen, te vlijtiger onderhouden worden; ten derde, opdat de algemeene gebeden op de vastendagen, die somtijds om eenigen bijzonderen nood gehouden worden, te vuriger

en plegtiger geschieden. Het is niet te ontkennen, da die redenen eenigen grond hebben. Welligt heeft ook tegenzin tegen 't geen men Roomsch achtte tot zulk eene beoordeeling bijgedragen, gelijk de hervorming over 't geheel menig schoon gebruik in de Roomsche kerk uitoverdreden afkeer van haar heeft verworpen. Ook zien wij hier dezelfde neiging om de Zondags- en biddagsviering te verheffen ten koste van andere lofwaardige en nuttige Godsdienstoefeningen; eene neiging, die ook alle feestdagen deed gering schatten. En indien die avondgebeden noodzakelijk hadden moeten leiden tot schade voor de huiselijke Godsdienst, dan zou er geen dag moeten zijn, waarop deze minder vurig in acht genomen wordt dan op den Zondag: iets, waarvan het tegendeel in ieder Christelijk huisgezin vaak overtuigend gebleken is. 't Is waar, de dagelijks herhaalde avondgodsdienst zal bij velen alras in sleurdienst ontaard zijn. Maar zoo dit een' geldige beweegreden tot afschaffing was, dan schaffe men ook de huisselijke Godsdienst af, die voor gevoellooze zielen vaak niet anders is dan een geesteloos werk van gewoonte. Het is ons altijd voorgekomen, dat er thans bij de hervormden te weinig gemeenschappelijke Godsvereering is — in den regel slechts drie of vier uren van de honderd acht en zestig! — en dat wij in dat opzigt van onze Roomsche mede-Christenen, wier heiligdommen zóó vaak openstaan, veel zouden kunnen overnemen. Het geestelijk leven zou er niet weinig door opgewekt, de gemeenschap der heiligen, de éénheid van gemoed, de broederlijke liefde ten sterkste door aangekweekt worden. De broedergemeente der Hernhutters, die iederen morgen en avond vergadert en tegelijk in warm Christelijk leven zoozeer uitmunt, is in ons oog ten dezen steeds een ideaal, een navolgenswaardig voorbeeld geweest. En wij verblijden ons, dat wij in de oorspronkelijke hervormde kerk althans een' krachtige ondersteuning van ons gevoelen zien.

Men vergeve ons eene ontboezeming, waarin de schoone inrigting der avondgebeden ons deed uitweiden. Wij keeren tot hunne geschiedenis terug. Opmerkelijk is wat er op de synode van Dordrecht in 1578 in artikel 57 over werd verordend; » in gemeenten, waar het gebruik der avondgebeden ingevoerd is en predikanten genoeg zijn om die te doen, zal het gedragen worden, doch alzoo, dat daardoor het noodzakelijk gebruik der huisgebeden niet nagelaten worde. En zullen de dienaren meer op het gebed acht nemen, dan om een' lange predicatie en wijdloopige verklaring te doen op het geheele of halve kapittel, dat zij in de avondgebeden gewoonlijk nemen zullen. Maar waar ze nog niet ingevoerd zijn zal men ze niet ligtelijk toelaten, ten ware in tijden van gemeene nooden, opdat de gewone predicatiën en huisgebeden niet in verachting komen. En zal aan alle kerken vrij blijven, vele of weinige avondgebeden te verordenen. En waar men acht, dat ze heter afgeschafft waren, zal men het advies der classis en der overheid van de gereformeerde Godsdienst hierover gebruiken.' Nu volgde de synode te Brugge in 1579, waarop de broeders » de avondgebeden indifferent achtten.' In de handelingen der provinciale synode van Zeeland, gehouden te Vlissingen den 21sten Februarij 1581 leest men artikel 8: » alzoo men bevindt, dat het besluit der synode omtrent de avondgebeden en lijkpredicatiën in sommige kerken onderhouden en in andere nagelaten wordt, waaruit groote opspraak komt onder 't volk, heeft het den broederen goedgeacht, dat men dat punt aan de naastvolgende nationale synode zal voordragen, om daarvan een volkomen besluit te hebben' ¹. Zulks geschiedde dan ook op de Middelburgsche synode van 29 Mei deszelfden jaars, welker 47ste artikel evenwel slechts eene verkorte herhaling was van het Dordsche in 1578. Die van 's Gravenhage in 1586 was in artikel 57 iets meer klemmend, en sprak er niet van om de avondgebeden niet

ligt toe te laten waar ze niet in gebruik waren; integendeel zij erkende, dat zij in vele plaatsen vruchtbaar bevonden werden en wilde, dat iedere kerk daaromtrent zou volgen wat tot hare meeste stichting diende. In de wegname er van was de regel van 1578 voorgeschreven. De Dordsche synode eindelijk van 1618 en 1619 bepaalde in artikel 64 der postacta schier letterlijk hetzelfde ¹. Zóó verminderde langzamerhand, bij verminderde belangstelling, een zóó nuttig gebruik in de vaderlandsche kerk. Een overblijfsel er van mag men in stads- en grootere dorpsgemeenten de avondweekbeurten achten. Doch deze zijn gansch anders dan oorspronkelijk de avondgebeden, die alleen daarin bestonden, dat de gemeente zamen kwam om haren Schepper en Vader door gezang en dankgebed te verheerlijken.

Na dit algemeen overzicht over de wijze, waarop men de avondgebeden beschouwde, verwondert het ons niet, dat de Brugsche synode ze in 1579 onverschillig achtte, dat is; noch hunne invoering een vereischte, noch hunne afschaffing noodzakelijk oordeelde, maar aan de keus der gemeenten overliet. Het verdient intusschen zeer onze opmerking, dat men ze, nadat op 4 November dit oordeel was uitgesproken, reeds den 9ten dier maand te Gend, en ook te Brugge, in zwang bracht. In eerstgemelde stad geschieden zij van toen af » alle dagen in de St. Janskerk te vijf ure na den middag, » des zomers zeker later; en zij waren alzóó ingerigt, dat ze met » lofzang en vermaan te zamen een uur duurden. » Ongetwijfeld geschieden zij op dezelfde wijze te Brugge. Zij zijn een' heerlijke bijdrage tot de hervorming in haar leven, gelijk we boven daarop onze aandacht vestigden (hoofdstuk VIII en bl. 229); en scheen ons dat leven in menig opzigt stroef en polemisch, hierdoor verschijnt het ons in het liefelijk licht van zachtheid en vruchtbaarheid. Als wij de koperen lichtkroonen aanschouwen,

die thans nog in schier geene dorpskerk ontbreken, dan mogen zij ons een' tijd herinneren, dat ze meer ontstoken werden, dan alleen op den laatsten avond des jaars en misschien op den avond van den goeden Vrijdag! In de 18de eeuw, toen men ook deze avonden niet vierde, waren zij een doelloos versiersel en moeten menigeen hebben doen vragen, waartoe men ze dáár toch had opgehangen, waarom men zóó groote kosten er voor besteed had en zóó overtollige weelde tot nuttiger einden niet afschafte. Zij zijn eerwaardige overblijfsels en getuigen van de Godsvrucht van 't voor-geslacht.

Bladzijde 26 (ook hier wordt geen artikel opgegeven) behelst nog de »verdeeling der klassen, gelijk zij voor dien tijd is goedgevonden.» Op de classis van Gend, een jaar vroeger, 3 en 4 November 1578, gehouden, was reeds eene classisverdeeling gemaakt, waarbij echter niet gesproken was over de klassen onder Brugge, het Vrije enz., denkelijk omdat de hervorming toen aldaar nog niet genoegzaam gevestigd was. Thans was ook dáár de reformatie dermate toegenomen, dat men noodig oordeelde het volgende te verordenen:

» 1. dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Oostburg, Thorout met de omliggende plaatsen ééne classis uitmaken zullen. 2. Gend. 3. Yperen. 4. Oudenaarde. 5. Kortrijk. 6. Dendermonde. 7. Nieuwpoort. 8. Hulst. 9. Eekloo met aanliggende plaatsen. 10. Deinze. 11. Assenede. 12. Winkel. 13. Belle. 14. Skennink (?).»

Ziedaar alles wat de geleerde TE WATER ONS van deze Brugsche synode heeft aan 't licht gebracht ¹, en, zooveel ons bekend is, het éénige wat er van aan de vergetelheid ontrukkt is. Het is echter meer dan vol-

doende, om den vurigen wensch in ons te verlevendigen, dat eens nog de belangrijke handelingen dier kerkvergadering volledig ten nutte der wetenschap openbaar worden. Mogt eerlang haar schuilhoek worden ontdekt en de weetgierigheid er voldoening in vinden!

De andere provinciale synode te Brugge werd gehouden den 8ten Mei 1582. Immers aan 't slot der handelingen van de Gendsche synode van 11 Maart 1581 werd bepaald: » belangende onze provinciale synode, zij zal den 8ten Mei 1582 te Hulst gehouden worden, wél te verstaan in zooverre de zeven provinciën in de nationale synode niet zamen gebragt worden: indien dat geschiedde, zoo zal zij te Brugge gehouden worden." Daar nu eene nationale synode werkelijk zamenkwam te Middelburg in Mei en Junij 1581, zoo vergaderde de provinciale te Brugge. De kerk van Sluis zond er hare gevolmagtigden. Doch de handelingen dezer synode waren reeds vóór honderd jaren nergens te vinden ¹. — Wat de afgevaardigden van Sluis naar die vergadering betreft, zij waren, ingevolge een kerkeradsbesluit van 29 April 1582, GILLES VAN DEN HOUTE, predikant te dier stede en de ouderling LEVINUS GEERAERTS. Jammer, dat zij niet cenig verslag inbragten van het ter synode vorrige! In de volgende handelingen des Sluisschen kerkerads wordt er met geen enkel woord van gesproken ².

XI.

DE WAALSCH E GEMEENTE.

Ook in de Vlaamsche provinciën van Zuidnederland

ontstonden al spoedig Fransche gemeenten, 't zij dat ze haar' oorsprong hadden van de vlugtelingen, die uit Frankrijk en de Waalsche kwartieren naar Vlaanderen waren uitgeweken, 't zij van de vreemdelingen, die zich om handelsbelang en andere aangelegenheden in de grootere steden hadden neêrgezet en voor wie de Fransche taal of moedertaal of eene bekende was, 't zij van beide te zamen. Zóó hoorden wij reeds in 1566 de Fransche predikers JUNIUS en den ons onbekenden doctor HARRY voor Brugge het Evangelie verkondigen. En zóó verwondert het ons niet, dat wij in den bloeitijd der hervorming te dier stede ook een' Waalsche gemeente gevestigd zien.

Vóór 1578 hebben wij geene blijken van haar aanzijn gevonden. Onder de verdichte namen, waarmede men sedert 1563 veiligheidshalve de Vlaamsche en Fransche gemeenten in de zuidelijke Nederlanden aanduidde, ontmoeten wij er geen' voor Brugge ¹, waaruit wij gerust mogen opmaken, dat er geene aanwezig was. Eerst op de synode, die den 16ten September 1578 te Antwerpen gehouden is, treedt de Waalsche gemeente van Brugge te voorschijn. Zij schijnt toen reeds een' predikant gehad te hebben in den ons uit den uniestrijd bekenden JAN HAREN, aan wien toen gelast werd de Fransche troepen in het kamp te bezoeken en gedurende wiens afwezigheid de kerk van Antwerpen in de behoeften der »gemeente van Brugge'' zou moeten voorzien ². Op dezelfde synode werd, artikel 26, bepaald, dat de gemeenten van Antwerpen, Gend, Brugge, Middelburg en andere Brabandsche steden ééne klasse zouden uitmaken en al de overige Fransche gemeenten in Nederland eene andere. Voorts werd »op de vraag van die van Brugge'' een besluit genomen

omtrent iemand, die zich aan overspel en groote ontucht had schuldig gemaakt (art. 15). Uit artikel 11 der volgende synode, gehouden te Antwerpen 5 Augustus 1579, maken wij op, dat ANTHONIS ROTAU, omtrent wien » de broeders van Brugge » een voorstel deden, deze beschuldigde was. Overigens ontving toen de kerk van Brugge met die van Gend, naar artikel 20, den last om de volgende synode zaâm te roepen: zij vergaderde te Gend 16 Maart 1580. Denselfden last ontving Brugge op de synode van 30 en 31 Maart 1583 (art. 20).

Gelijk de gemeente niet zeer groot zal geweest zijn, zóó was zij ook door hare stoffelijke middelen niet zeer aanzienlijk. Op de synode te Antwerpen, den 14ten September 1580, werd bepaald (art. 9), dat de gemeenten van Antwerpen, Gend, Brugge en Middelburg voor een half jaar de predikdienst te Yperen en Nivelles zouden helpen onderhouden met 20 pond gr., waartoe ieder 5 pond zou bijdragen. Doch Brugge bleef daarin nalatig. Want den 15ten Maart 1581 werd op de synode te Antwerpen besloten de kerk van Brugge aan te manen tot voldoening der 30 gulden, die zij aan die van Yperen zenden moest. Daarenboven zou de Brugsche gemeente aangezet worden om zich te voegen naar 't gebruik der andere kerken en aan hare leden de gewone bijdragen te verzoeken (art. 3). Ook werd (art. 17 en 18) goedgevonden, dat Antwerpen 8, Middelburg 5, Brussel 3, Gend 3 en Brugge 2 pond zouden opbrengen, ten einde Doornik met 15 en Yperen met 6 pond voor een half jaar bij te staan. — Van het ontstaan der hervormde kerk af had men het er steeds op toegelegd om fondsen te verzamelen voor de opleiding van studenten in de Godgeleerdheid. Iedere gemeente moest daartoe het hare toebrengen. Doch ook hierin was Brugge achterlijk. Op de synode te Antwerpen, 13 September 1581,

werd vastgesteld (art. 2), dat de gemeenten, die dit verzuimden, zouden vermaand worden, » en met name die van Brugge, aan welke daartoe brieven zullen gezonden worden.” — In de afwezigheid van den predikant J. HAREN zouden die van Gend of Brussel er in de predikdienst voorzien, en » het zou aan de gemeente van Brugge worden opgelegd te zorgen, dat de predikant, die haar kwam bezoeken vrij zou zijn van alle onkosten en verteringen, hetzij door tusschenkomst van den magistraat of op andere wijze” (art. 14). — Dat echter bij al deze klemmende bepalingen meer aan onmagt dan aan onwil der gemeente moet gedacht worden bewijst artikel 18: » op het vertoog van den ouderling der kerk van Brugge, aangaande de armoede zijner gemeente, doet het de vergadering leed, dat zij de 7 pond gr. nog niet voldaan heeft, waarop zij geschat was bij vorige synoden. Nogtans gezien hebbende op de kleine middelen, die zij zeggen te bezitten, worden hun de 2 kwijt gescholden, en zij zullen voor ditmaal vrij zijn van de bijdrage, die aan de andere gemeenten is opgelegd, hun verzoekende, dat zij voor 't vervolg bereid zijn te voldoen aan 't geen door de synode van hen zal gevorderd worden.”

Ook uit den rang, dien de gemeente van Brugge inneemt, en uit de som, waarvoor zij werd aangeslagen, kan men hare minderheid in aanzien en welvaart affeiden, doch tevens ontwaren, dat zij van lieverlede zeer in bloei is toegenomen. De achterstaande tabel van uitgaven, die ter bekostiging der algemeene belangen van kerk en predikdienst naar tijdsgelegenheid bepaald werden, geeft ons daarvan een overzicht.

SYNODEN, GEMEENTEN EN SOMMEN, DOOR HAAR OPTEBARENGEN.										TE ZAKEN
Antwerpen, 21 Mart 1682, artikel 17.	Antwerpen, 10 p. gr.	Gend, 5.	Middelburg, 4.	Brussel, 3.	Brugge, 3.					25 p. gr.
Antwerpen, 19 September 1682, artikel 18.	Antwerpen, 16 p. gr.	Gend, 6.	Middelburg, 6.	Brussel, 3.	Brugge, 5.	Amsterdam, 2.	Yperen, 1½.	Mechelen, 1½.		40 p. gr.
Antwerpen, 30 en 31 Mart 1683, artikel 18.	Antwerpen, f 300.	Brussel, f 18.	Brugge, f 60.	Middelburg, f 60.	Gend, f 60.	Amsterdam, f 30.	Mechelen, f 12.	Yperen, f 12.		f 552.
Gend, 5 October 1683, artikel 14.	Antwerpen, f 35.	Gend, f 15.	Brugge, f 15.	Middelburg, f 15.	Amsterdam, f 7,10 p.					f 87,10 p.
Antwerpen, 16 Mart 1684, artikel 17.	Antwerpen, f 12.	Middelburg, f 7.	Brugge, f 5.	Brussel, f 2.	Dorpen om Rijssel, f 4.	Amsterdam, f 4.	Mechelen, f 2.			f 36.

Wij lezen niet, buiten 't vermeldde, dat Brugge naderhand nog ooit in de voldoening zijner schatting is te kort gebleven.

Dat de avondgebeden ook in de Fransche kerk te Brugge waren ingevoerd is waarschijnlijk. Straks hoorden wij, dat 13 September 1581 orde gesteld werd op de predikdienst in afwezigheid van den predikant HAREN. Te dien zelfden tijde nu werd bepaald, dat de leeraar, die de kerk van Brugge zou gaan bezoeken, niet gehouden zou zijn de verordening te volgen, nieuwlings ingesteld, betreffende de avondgebeden. Aan de klasse zou het staan, te beoordeelen of de predikant der plaats, teruggekeerd in zijne gemeente, ze in 't vervolg behoort te verrigten ¹.

Meerdere berigten van de Waalsche gemeente te Brugge kunnen wij niet mededeelen. In het volgende tijdperk zullen wij er ons nog eens op gewezen zien, als wij haar, gevlugt met haren predikant, grootendeels te Leiden zullen wedervinden. Thans zullen wij op hare leeraars letten.

XII.

WAALSCHER PREDIKANTEN.

Onder de predikanten, die in 1578 als eerste Evangelieverkondigers te Brugge optraden, wordt, tegelijk met CAPITO EN LOPIUS, opgenoemd de moedige, ijverige en geleerde Godsman FRANCISCUS JUNIUS, dien wij in 1566 de Brugsche kruisgemeente met levensgevaar zagen dienen ². Indien dit bericht juist was, dan zou, gelijk hij toen in 't Fransch predikte, ook nu JUNIUS, die daarenboven zelf getuigt, dat hij de Nederlandsche taal niet verstond, onder de Waalsche predikanten te Brugge moeten geteld worden. Doch er is voldoende reden om te stellen, dat

de Vlaamsche historieschrijver zich vergist en door verwarring zijner berigten JUNIUS' vroeger verblijf te Brugge tot dit latere gemaakt heeft. Immers in het levensberigt, waarin de beroemde man zijn' eigene lotgevallen beschreven heeft, maakt hij niet alleen van zijn' tegenwoordige dienst te Brugge geen' de minste melding, maar zegt uitdrukkelijk, dat hij zich in 1578 in Duitschland ophield ¹. En, wat alles afdoet, men deed veel meer dan ééne poging om hem aan de dienst der Nederlandsch-Waalsche kerk te verbinden, maar steeds vruchteloos. Op de synode te Antwerpen, 16 September 1578, werd besloten (artikel 5): » men zal aandringen bij den hertog [of paltzgraaf] CASIMIR, dat hij toesta aan M. DU JON [eigenlijke naam van JUNIUS] de kerken dezer landen te komen dienen en helpen, en deze zal verzocht worden het beroep aan te nemen in de gemeente, die hem door de volgende synode zal toegewezen worden; en zoo hij komt vóór de synode, wordt aan de kerk van Antwerpen in last gegeven hem te bezigen waar men hem noodig zal oordeelen" ². Indien nu al JUNIUS op dezen aandrang ware overgekomen, dan had gewis de kerk van Antwerpen meer aanspraak op hem dan die van Brugge. Dat zij die aanspraak gelden liet blijkt uit artikel 13 der synode van Antwerpen, 5 Augustus 1579: » brieven zullen geschreven worden aan M. DU JON uit naam der vergadering, waardoor men hem zal te kennen geven, dat genoemde vergadering de broeders van Antwerpen heeft geoordeeld in hun regt te zijn, wat betreft hunne moeite om zijn persoon aan hen te verbinden [en la poursuite qu'ils font de sa personne], niettegenstaande de door hem aangevoerde redenen, die door gezegde Antwerpsche broeders zijn blootgelegd; hem zal dus vooral gebeden worden de gemeente van Antwerpen te komen dienen."

In dezelfde vergadering werd besloten (art. 18) bij JUNIUS berigten in te winnen aangaande zekeren NICOLAAS ESCOUTER, geboortig van Wambrechies bij Rijsel en student

te Nieuwstad — waar JUNIUS thans onderwees ¹ — ten einde te weten, of ESCOPIER geschikt is om eenmaal de heilige dienst waar te nemen en gezind om gezonden te worden waar de Waalsche synode zal goedvinden.

Is alzo JUNIUS niet te Bruggé, en evenmin elders in Nederland, te dien tijde werkzaam geweest, wij kenben andere Waalsche predikanten, die de Brugsche gemeente dienden, en wij willen hen gadeslaan.

1. JAN HAREN.

Misschien heeft de geschiedenis geen tweede voorbeeld van zóó groote ligtvaardigheid en gewetenloosheid in het veranderen van godsdienstige belijdenis als zij ons in dezen man doet kennen. Waarschijnlijk behoorde hij oorspronkelijk tot de Roomsche kerk. Hij werd vervolgens Waalsch predikant, maar keerde tot de Roomsche kerk weder. Anderwerf Waalsch predikant geworden te Brugge, werd hij daarop nogmaals Roomschgezind. Hij eindigde met voor 't laatst zijne ligtzinnigheid te belijden en, zich aanbevelende aan de barmhartigheid der hervormde gemeente, in haren schoot weder te keeren! Voorwaar, wij zouden geneigd zijn een zóó onwaarschijnlijk berigt te loochenen, indien er helaas! de geschiedenis geen onwederlegbaar bewijs van gaf.

JAN HAREN, ook voorkomende onder den naam van HARING, was van Valenciennes. In den tijd van ALBA had hij eens, om zijne goederen te redden, » zijn pardon gehaald en genoten.” Daarna berouw toonende, werd hij wederom tot het predikantsambt toegelaten, tegen de meening en den wil van velen, die hem beter kenden en hem voor eerloos hielden ². Twijfelachtig is het of wij dit berigt zóó moeten opvatten, dat hij te

Valenciennes geboren, of dat hij er in de predikdienst werkzaam geweest en van dáár als predikant te Brugge gekomen was. Trouwens dat dit laatste waarheid is is ons reeds gebleken, en het wordt daaruit waarschijnlijk, dat HAREN reeds in 1578 of in 't begin van 1579, na van zijn bezoek der troepen in het kamp teruggekomen te zijn, predikant te Brugge geworden is ¹.

Hij was gehuwd, en had denkelijk tot zijne woonplaats een gedeelte van het Karmeliten-klooster, waar het volk op den 3^{den} Julij 1579 heênstooft om hem te vermoorden en, hem niet vindende, zijne vrouw op de gruwelijkste wijze mishandelde. Dat hij een man was van een woest en wraakzuchtig karakter, zóó weinig overeenkomende met het Evangelie der liefde waarvan hij verkondiger was, toont zijn gedrag op den volgenden dag, toen hij, gelijk wij hoorden, gewapend, » met de rondas aan 't lijf,» aan het hoofd eener bende Waalsche soldaten naar het huis van den kolonel DE MOL snelde, om het eener woedende plundering prijs te geven ².

Dat HAREN echter een man was van aanzien en invloed in de Fransche kerk blijkt ons daaruit, dat hij op de synode te Gend, 16 Maart 1580, de waardigheid van scriba bekleedde, en op die van 19 September 1582 te Antwerpen het voorzitterschap waarnam nadat hij ze met een' rede geopend had, waartoe hij op de vorige kerkvergadering (art. 19) was verkozen. Inzonderheid blijkt het uit zijne betrekking tot den prins van Chimay ³; onzalige betrekking, waarvan wij weldra de gruwzame diepte peilen zullen! Wij lezen, dat aan HAREN op de synode te Antwerpen van 30 en 31 Maart 1583 (art. 17) met den predikant MASSIS werd opgedragen, om gemelden prins eene beschikking der vergadering op een door hem gedaan verzoek bekend te maken. Het schijnt, dat HAREN, door deze zending met den prins in nadere aanraking gekomen, aldra nadat

CHIMAY in Augustus 1583 als gouverneur van Brugge te dier stede gevestigd was aan dezen naauw verbonden werd en, welligt ook als hofprediker, in zijne dienst trad. Immers, wij zien HAREN naar Middelburg afgezonden tot den prins van Oranje en aan dezen aldaar 28 Augustus de credentie-brieven van CHIMAY en de vier leden van Vlaanderen overhandigen. Vervolgens zien wij HAREN 2 September uit Middelburg vertrekken, belast met een' brief van ORANJE aan zijn' broeder, graaf JAN van Nassau. Daarop lezen wij een schrijven van HAREN uit Keulen van 20 September aan gemelden graaf, waarin hij zegt, dat hij sedert veertien dagen aldaar vertoeft om aan hertog JAN CASIMIR, 's graven schoonbroeder, de begeerte van ORANJE te doen verstaan, waarin hij tevens den niet zeer gelukkigen uitslag zijner zending bij CASIMIR ontwikkelt en zegt, dat hij naar huis (Brugge) wederkeert ¹. Zóó eervolle lastgevingen zag HAREN zich toenmaals aanbevolen; zóó deelde hij in 't vertrouwen der vorsten!

Ongetwijfeld heeft hij tot aan de herovering van Brugge door de Spanjaarden aldaar vertoeft en, misschien in dienst van CHIMAY, het predikambt waargenomen: want hij gaf er den huichelenden vorst in 1584 attestatie van de hervormde Godsdienst. Daarop vertrok hij met den prins, wien hij — waardig voorwerp zijner vriendschap! — » zeer toegedaan was,» naar diens goederen ². De broederen op de synode van Leiden den 29sten October 1584, vonden het dan ook (art. 4) » vreemd, dat HAREN zich op zoodanige wijze verwijderd had, zonder aan eenige gemeente kennis te geven, en bepaalden, dat hem brieven zouden geschreven worden, om zich op de volgende synode te doen vinden, ten einde daarvan de redenen bloot te leggen» ³.

De ongelukkige! Hij verscheen niet. Ja hij wierp zich in de armen der Jezuïten, onder wie hij te Antwerpen

voor de tweede maal de hervormde Godsdienst afzwoer, terwijl hij zich niet ontzag haar met gedrukte libellen te smaden en te beschimpen ¹. Is het wonder, dat de synode, te Leiden gehouden 18—20 September 1585, hevig geschokt, onuitsprekelijk verontwaardigd was? Is het wonder, dat zij besloot (artikel 14) hem op Zondag, 23 October, in al de Waalsche kerken der Nederlanden plegtig te doen verklaren als afgesneden van de gemeente? Is het wonder, dat zij daartoe opzettelijk een banformulier vaststelde? Hoor, hoe het in de krachtige taal van 't oorspronkelijke tot de gemeente sprak en met wat gloeiende kleuren de forsche tijdgeest er zich in afspiegelt:

» Mes frères! Il est tout notoire, que Jan Haren, qui par cy-devant a tenu rang de pasteur et ministre de l'évangile en l'église du Seigneur, s'est par un juste jugement de Dieu révolté de la vérité connue et par lui preschée, estant devenu ennemy d'icelle, ne cesse de la blasphémer. Il a délaissé Jesus Christ et Son église, pour adhérer à l'antichrist de Rome et se plonger au borbier de toute superstition et idolatrie, en suivant le chemin de Balaâm, fils de Bosor, qui ayma le salaire d'iniquité, et ainsi ne cesse d'estre un schandale et achoppement à beaucoup de gens, les quels par tous moyens à lui possible il tasche de divertir de la vraye religion et vérité évangélique. Par tant nous le vous denonçons excommunié de l'église de Dieu, ne pouvans juger autrement de luy, si longtems qu'il persistera en ceste apostasie, sinon qu'il soit maudit et exécration et qu'il n'a ne part ne portion aucune à la communion des saints, c'est à dire aux dons et graces, que le Fils de Dieu a acquis à Son église, d'autant qu'il s'est abandonné à la puissance de Satan, ayant choisi sa part et portion avec les hipocrites et ennemis de la vérité. Parquoy tous fidelles auront doresnavant à le fuir et éviter comme une peste contagieuse, sans avoir aucune accointance ou

conversation familière avec lui, comme est de le recevoir en la maison, manger et boire avec luy ou aucunement le saluer, afin de ne communiquer aux œuvres et impietez d'icelui, et qu'il ayt honte de son iniquité; prians Dieu, qui seul congnoist les cœurs, que sy néanmoins il estoit des éléuz, ceste excommunication puisse servir à le ramener au droict chemin et vraye repentance de ses péchez, à la gloire de Dieu et édification de son église."

Ook de Waalsche kerk te Keulen werd met dit besluit bekend gemaakt en werd verzocht het mede te deelen aan de naburige gemeenten, ten einde het zóó spoedig mogelijk ten uitvoer te brengen (artikel 15).

HAREN moet van zijn gedrag een verdedigingschrift hebben in 't licht gegeven. Althans wij vinden onder de schriften van FRANCISCUS JUNIUS één, dat getiteld was: » response à l'apologie de J. HAREN" en dat te Amsterdam uitkwam bij LAURENS JAQUES ten jare 1587. Doch vooral was het een schotschrift, een » libel fameux", aan HAREN toegeschreven, waarin de protestantsche vorsten schandelijk beschuldigd werden, dat in 1602 veel opspraak verwekte. In dienst zijnde van de hertogin van Kleef, werd hij gevangen genomen en vervoerd naar Lorraine. Nogtans onschuldig bevonden aan veel waarmede hij beticht was, werd hij omstreeks 1609 ontslagen. Weder gaf hij daarop een boek in 't licht, waarin hij zijn roekeloos en ongestadig leven jammerlijk beklagde en groot berouw toonde » in de gereformeerde kerken" ¹.

Ja, hoe ongeloofelijk het ook schijnen moge, JAN HAREN is nogmaals tot de hervormde kerk teruggekeerd en in haren schoot opgenomen! Ongetwijfeld vond het plaats te Wezel, en het zoo even vermelde boek, waarin hij zijne ligtzinnigheid betreurde, is hoogst waarschijnlijk geen ander dan 't welk betiteld is: » la repentance de Jean Haren et son retour en l'église de Dieu, publiquement par lui recitée en l'église Wallonne

à Wesel," tot het drukken van welk geschrift » in de Walsche en Duitsche sprake" aan LOYS ELZEVIER de jonge te 's Hage door de staten-generaal den 29sten April 1610 voor den tijd van zes jaren octrooi verleend werd ¹. Hoogst opmerkelijk zijn dan ook de artikelen der synode te Amsterdam, gehouden 21—24 April van hetzelfde jaar, die wij hier letterlijk laten volgen:

» 12. Lettres seront escrites à l'église de Wesel, par lesquelles lui sera signifiée, que ceste compagnie s'est grandement resjonie au Seigneur, de ce qu'il Lui a pleu toucher le cœur de Jan Haren, jadis ministre de la parole de Dieu en l'église reformée de Bruge et depuis apostats, d'abjurer son apostasie et quitter les superstitions et idolatrie de la papauté, mais qu'elle eut bien désiré, qu'ils eussent differé la reception d'iceluy en la paix de leurs églises jusques à l'avis de nostre sinode, considéré qu'il avoit esté excommunié en toutes nos églises.

» 13. On a remis à la discretion de l'église de Wesel de recevoir Jan Haren à la communion de la sainte cène; et quant au ministère de la parole, la compagnie a jugé qu'il n'y doibt point estre receu avant une longue esprouve de sa repentance et sans l'avis de nostre sinode.

» 14. Nous n'avons pas pour le présent trouvé expedient de publier en nos églises la repentance du dit Haren pour le recevoir à la paix de toutes nos églises, mais par plusieurs considerations avons plutost trouvé bon d'en differer la résolution jusqu'au prochain sinode."

Men ziet hieruit, dat de broederen noch de bekeering van HAREN sterk vertrouwden noch er zeer mede waren ingenomen. Men kende den wispelturigen man. Intuschen werd door de staten-generaal den 1sten Julij 1610 het volgende besluit genomen:

» Op het request van Johan van Haren, gewezen predikant, is geaccordeerd op zijn ootmoedig begeeren van remissie van zijn' voorgaande gedane fouten, dat hij zich met zijne huisvrouw albier in Holland zal mogen be-

geven met der woon en gedragen in alle gehoorzaamheid en getrouwheid, mits doende eed van getrouwheid gelijk andere ingezetenen van den lande.”

Eerlang werd dan ook de verzoening getroffen, en de synode te Breda van 15—17 September 1610 draagt er deze opmerkenswaardige bewijzen van :

» Jean Haren, ayant donné suffisant tesmoignage de sa repentance, la compagnie a trouvé expedient de ne differer plus longtems de le recevoir à la paix de nos esglises, les quelles seront publiquement adverties de sa reconciliation selon la forme, qui s'ensuit :

» Mes freres! Il y a vingtcing ans ou environ, que nos églises, ayant esté grandement scandalisées par la revolte de maistre Jan Haren, lors ministre en l'église françoise de Bruge, trouvèrent expedient de le nommer publiquement et retranchèrent de leur communion, avecq exhortation à tous fidelles de le fuir et n'avoir aucune accointance avecq lui, et cependant prier Dieu, qui cognoist les cœurs, d'avoir pitié de lui et vouloir le ramener au droit chemin et vraie repentance de ses fautes. Or est il que depuis quelque temps, Dieu, qui est riche en misericorde, l'a redressé et remis au droit chemin selon qu'il en a lui mesme donné bon et suffisant tesmoignage par une publique et solemnelle confession et recognoissance de son peché, tant de bouche que par escrit; ce qui a donné occasion à nos églises de lui tendre la main et condescendre à son humble et instante requeste, d'estre receu à reconciliation et restably en nostre communion; ce qu'elles ont trouvé expedient de vous représenter, afin que par ceste publique declaration un chacun soit adverty de le tenir et recongnoistre pour frère et membre de nostre corps, se rejouir de sa conversion, en rendre gloire à Dieu, et Le prier de lui faire la grâce de perseverer constamment en Sa verité, à louange de Son saint nom et édification de Son église.”

De Waalsche broederschap liet het hier niet bij, maar ondersteunde en hielp ook den weérgekeerden zondaar,

die zich thans — er is geen twijfel aan — hier te lande ergens met der woon gevestigd had, wáár is ons niet gebleken. Op de synode te Dordrecht van 14—16 September 1611 werd (artikel 22) besloten: » de vergadering, overwegende, dat onze broeder JAN HAREN tot nu toe geen middel heeft gevonden om herwaarts tot eenigen staat [condition] te geraken, heeft goedgevonden hem te gemoet te komen met de som van 100 daalders en hem schriftelijk aan eenige kerken in Frankrijk aan te bevelen, waartoe onze broeders DOUCHER en GOULARD gelast zijn. Inmiddels zal het hem vrijstaan de gunst der beeren staten en der Nederduitsche kerken in te roepen, ten einde grooteren bijstand te verwerven.' Het schijnt hieruit, dat HAREN niet tot de predikdienst was toegelaten. Zoo al, dan zien wij, dat de Nederlandsche kerk den afvallige wantrouwend van zich stiet. Harde straf, maar ook regtvaardige kastijding voor den man, die weleer had zaámgespannen met een' snooden vorst, aan wien de ondergang der hervorming in Vlaanderen grootendeels is toe te schrijven!

Wij vernemen nog, dat HAREN op de synode te Rotterdam van 12—15 September 1612 (artikel 4) eenige kleine geschriften ter inzage en goedkeuring voorstelde, waartoe eene commissie benoemd werd, welk besluit werd aangehouden op de vergadering van 18 en 19 September 1613 te Delft (artikel 14); doch hiermede eindigen onze berigten, en zijn sterfjaar hebben wij niet kunnen ontdekken.

Zóó moest dan de ongelukkige, onder den last der schande en vernedering die op hem rustte, door zijne pen in zijn karig levensonderhoud voorzien en schier van de weldadigheid afhangen. Wat verschil met vroegere dagen, toen hij, vereerd als één der aanzienlijkste mannen in de kerk en aan 't hoofd eener bloeiende stadgemeente, tot een prinsenhof den toegang had en met vorstengunst overladen werd!

2. *JAQUES DE LA DRÈVE.*

Nadat **MICHEL FOREST** zeven maanden te Nivelles de heilige dienst had waargenomen en tot predikant te Doornik benoemd was werd **JAQUES DE LA DRÈVE** op de synode te Antwerpen, 14 September 1580, tot zijn' opvolger te Nivelles verkozen (art. 11—13). Op de volgende synode aldaar, 15 Maart 1581 (art. 6), komt hij voor als predikant te Mechelen: (of is hier of vroeger Nivelles met Malines verward?) Evenzóó op die van 21 Maart 1582 (art. 14), wanneer hij toegevoegd werd aan **LUCAS TRELCAT** te Brussel tot aan de volgende synode, terwijl **FOREST** in zijne plaats te Mechelen zou dienen. Nu diende de gemeente van Brugge een verzoekschrift in aan de synode te Gend, 5 October 1583, om **J. DE LA DRÈVE** tot leeraar te ontvangen, 't welk haar werd toegestaan (art. 4). **HAREN** was toen afwezig, met hooge zendingen belast, gelijk we boven (bl. 261) zagen, en meer bijzonder aan de dienst van **CHIMAY**, welligt ook als prediker, verbonden. Ook kan de Waalsche gemeente te Brugge thans dermate in bloei zijn toegenomen, dat men er behoefte had aan twee predikanten.

Dit komt te waarschijnlijker voor, omdat op dezelfde bijeenkomst (art. 11) bepaald werd, dat de predikant **RAMIER** in Frankrijk zijne dienst mogt voortzetten totdat hij herwaarts door de kerken zou worden teruggeroepen, in welk geval over **DE LA DRÈVE** beschikt zou worden. Zou men dan de Waalsche broederen te Brugge geheel van predikanten beroofd hebben? Of bleef er in zulk geval toch nog niet één leeraar over? Daarenboven gissen wij 't uit hetgeen op de volgende synode te Antwerpen, 15 Maart 1584 (die door **DE LA DRÈVE** geopend werd met eene rede over 1 TIM. I: 18, verv.), werd vastgesteld (art. 14): » om aan het regtmatig verlangen der kerken N. N. te voldoen, heeft de vergadering goedgevonden

H. te verzoeken er heên te gaan. Maar in geval hem dit onmogelijk is wegens eenige ons bekende redenen heeft D. beloofd zich er heên te begeven en te dienen." Is 't niet, alsof onder de letters H. en D. de namen van HAREN en DRÈVE schuilen, van wie, gesteld dat zij te zamen in dezelfde gemeente arbeidden, dan ook één van beide des te gemakkelijker voor eenigen tijd kon gemist worden? En vernamen wij niet van DRÈVE, dien wij hier zijn' dienst hooren beloven, dat hij ter vergadering als redenaar tegenwoordig was? Eindelijk, op de synode van Leiden, 29 October 1584, werd eene beschuldiging wegens onkuischheid onderzocht, door HAREN vroeger ingebragt tegen DE LA DRÈVE, die moeilijker had kunnen worden opgeworpen, indien wij niet aannemen, dat beide personen in ééne plaats woonden. Het schijnt, dat ook HENRY FIEVET in dezelfde zaak aanklager was, in welke echter DE LA DRÈVE gansch onschuldig werd bevonden ¹.

Of daarmede in verband stond, dan wel of het op eene andere zaak betrekking had wat wij in dezelfde vergadering geschied vinden ten aanzien eener verzoening tusschen JAQUES DE LA DRÈVE en de ouderlingen en diaconen van Brugge durven wij niet beslissen. Het eerste is wel te denken: de kerkeraadsliden zullen hem waarschijnlijk mede verdacht gehouden en koel bejegend hebben zoolang hij niet vrijgesproken was van eene beschuldiging, die zij zelven ook op eene vorige synode te Antwerpen, vermoedelijk die van 15 Maart 1584, hadden ingebragt. Inmiddels waren groote veranderingen voorgevallen. PARMA had Brugge veroverd en de predikanten waren met schier de gansche gemeente heengevlugt. DE LA DRÈVE en de Waalsche kerkeraad hadden de wijk genomen naar Leiden. En nu kwam op de eerste vergadering der Waalsche kerken in Noordnederland, te dier stede gehouden, de bevorens ingediende aanklagt ter tafel. En wij lezen tot onze blijdschap, dat

aan de klagers voldoening gegeven en de bevrediging van beide partijen gesloten werd. Tevens kwam de verzoening tot stand tusschen den predikant en FRANÇOIS JOMBART en BRIKUS DU PRÉ ¹.

Ook het grootste gedeelte der hervormde gemeente had met den predikant te Leiden eene wijkplaats gezocht ². Toch schijnt al wat gebeurd was een' zóó ongunstigen indruk te hebben nagelaten, dat de gemeente in haren voormaligen herder en leeraar en nu haar' lotgenoot in de ballingschap den vereischten zedelijken invloed miste en het consistorie te Leiden zijne dienst afwees. Eenparig was de uitspraak der broederen, dat zij, in plaats van DE LA DRÉVE aan hunne kerk te verbinden, tot hun' meerdere stichting een' ander verlangden (art. 2). Hij zou dus nog te Leiden blijven voortarbeiten tot aan het einde van het tijdperk, waarvoor hij bij voorraad beroepen was geworden, na welk tijdsverloop ADRIANUS SARAVIA de gemeenteleden bijeen zou roepen, en, na hen vermaand te hebben, om door alle middelen de rust en den vrede der kerk te zoeken, hun zou te kennen geven, dat de synode, wegens den sedert eenigen tijd toegenomen aanwas der gemeente, voor ditmaal aan de leden toestond een' leeraar te kiezen, dien zij geschikt zouden vinden.

Op de volgende synode te Middelburg, 5 en 6 April 1585, die door DE LA DRÉVE geopend werd met eene rede over 1 TIM. II: 1, werd bepaald (art. 5), dat hij van de gemeente te Leiden ontslagen was, waarvan hem schriftelijk bewijs zou gegeven worden. Reeds was hij te Amsterdam werkzaam (art. 4), en de magistraat dier stad had hem de vrijheid vergund om zich naar goedvinden elders te begeven, mits hij de gemeente drie maanden te voren waarschuwde. Tevens werd goedgevonden (art. 13), dat hij, in geval de predikant LA MORTE Oostende verliet, aldaar de dienst zou waarnemen. Aldra is hij dan ook

derwaarts heên getogen. Althans op de synode van 18—20 September deszelfden jaars te Leiden werd hij aangesteld om zijn' dienst te Oostende voort te zetten, met belofte der broeders, om den gouverneur en baljuw dier stad te verzoeken, dat zij in zijn onderhoud voorzien wilden en pogingen aanwenden, dat hij zijne bezolding van den tesorier van Zeeland of op andere wijze ontvange, bij gebreke van welk onderhoud zijn vertrek hem zal vrijstaan (art. 9). Ook hier vertoefde hij slechts kort, vermits ter vergadering 19 Maart 1586 te Amsterdam (art. 11) een verzoek inkwam van de gemeente van Dordrecht, die hem tot predikant begeerde, waarop men goedvond, dat hij er in de dienst zou voortgaan. Den 24ten September 1586 werd hij er door de Leidsche synode tot vast predikant aangesteld (art. 11). Hij onderteevende nog de acten der Delftsche, 23 en 24 September 1587, maar komt op die van 24 en 25 Maart 1588 te Haarlem voor als overleden, verzoekende de Dordsche gemeente in zijne plaats een' ander (art. 15). Aan zijne weduwe werd toen, ter erkenenis der door hem bewezene diensten, 100 gulden toegelgd, en haar zijne bekentenis ter hand gesteld, waardoor hij zich als schuldenaar verklaarde aan de beurs voor de studenten. Die schuld bedroeg 100 gulden, waarvan hem op zijn verzoek op de synode van Maart 1584 (art. 9) uitstel van betaling vergund werd; en deze som was geleend geworden, om aan zijne behoeften te gemoet te komen (synode te Antwerpen 3 en 4 October 1584, art. 6). De synode van Middelburg 5 en 6 April 1585 (art. 2) drong wel op voldoening aan, maar slechts als hij daartoe naderhand de middelen zou hebben. En toen hij, tenzelfden jare, op die van Leiden cene obligatie overbragt op de weduwe van JAN QUENON nam haar de vergadering aan, doch besloot de weduwe niet te dringen dan wanneer zij bij magte was (art. 2).

Wisten wij hieruit niet zóó zeker waartoe hem de som

was voorgeschoten , wij zouden hem anders deswegens voor een' kweekeling mogen houden , door de zorg der Waalsche synode opgeleid. Wij konden dan ook misschien zijne geboorteplaats en de school zijner studiën. Thans verkeerren wij daaromtrent in 't onzekere en konden slechts het tijdvak 1580 tot 1587 uit zijn woelig en onrustig leven gadeslaan.

Zóó sluiten wij , na dezen blik op de Waalsche gemeente en hare predikanten te Brugge , dit tijdperk , het schoonste , dat de hervorming aldaar beleefde. Terwijl wij staarden op zóó bloeiend verleden konden wij reeds hier en dáár een' donkere toekomst niet voor ons oog verbergen. Wij weten wat ons toeft. Maar wat nieuwe beproevingen , wat dagen van kommer en vernedering , ja wat volslagen ondergang des Heeren gemeente verbeiden , met áangename gewaarwordingen beschouwden wij tafereelen van licht en geloof , van godsdienstigen heldenmoed en Christelijk leven ; en wij scheiden van vijf onvergetelijke jaren in de hervormingsgeschiedenis met vrolijk dankgevoel voor den Koning der kerk , Die ook dáár Zijn' wijngaard plantte en bloeijen deed. Verheugen wij ons , dat wij vruchten zagen rijpen , die , al zijn ze ginds verloren gegaan , der vaderlandsche kerk tot zegen zijn geweest!

.

DE KERKHERVORMING

TE

B R U G G E.

DE
KERKHERVORMING

TE

B R U G G E.

EEN HISTORISCH TAFEREEL VOOR CHRISTENEN, DIE
VOEDSEL ZOEKEN VOOR DEN GEEST EN OP GODS
WEGEN LETTEN,

DOOR

H. Q. JANSSEN,

PREDIKANT TE ST. ANNA TER MUIDEN, LID DER MAATSCH. VAN NED. LETTERK.,
VAN HET ZERUWSCH, FRIESCH EN HISTORISCH GEN. TE UTRECHT.

IN TWEE DEELEN.

TWEEDE DEEL.

TE ROTTERDAM, BIJ
VAN DER MEER & VERBRUGGEN.

—
1856.

VIJFDE TIJDPERK.

**VAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY TOT GOUVERNEUR
VAN VLAANDEREN TOT DE INNEMING VAN BRUGGE
DOOR DEN HERTOG VAN PARMA EN LATER.
1583, 1584, vv.**

David, als hij in zijnen tijd den raad Gods gediend had, is ontslapen
en is hij zijne zandren gelogd en heeft mel verderning gezien.

Maar Wij, Dien God aangewekt heeft, heeft geen verderning gezien.

HAND. XIII: 36, 37.

DE GEMEENTE, BESTORMD EN VERDREVEN IN DEN VREEMDE.

I.

CHIMAY.

Wie geen vreemdeling is in de hervormingsgeschiedenis der zuidelijke Nederlanden bevroedt reeds terstond, dat bovenstaand opschrift niet wijst op het fraaije en sterke stadje in zuidelijk Henegouwen, dat, in de bosschen verscholen, met een' prinsdomstitel prijkt, maar op den beruchten man, wiens naam, door dien prinsdomstitel opgeluisterd, tevens bevekt is door het trouwloos verraad, dat de reformatie in Vlaanderen ten val sleepte.

KAREL VAN CROY of **CHARLES DE CROY**, prins van Chimay en na den dood zijns vaders hertog van Aarschot, ridder van het gulden vlies, was geboren 1 Julij 1560 en de zoon van **FILIPS**, den beroemden hertog van Aarschot, die, hoewel met vurige liefde voor de vrijheid zijns vaderlands bezielde, uit onzaligen naijver jegens den prins van Oranje zich met Spanje's koning verzoende en naar het vrije Venetië week, om er teleurgesteld en bedroefd in 1595 te sterven. Zijne moeder was **JOHANNA HENRIËTTE**, vrouwe van Halewijn en Comines. Schrandere en moedige, eer-

zuchtig en welsprekend, was ook hij, naar het voorbeeld zijns vaders, een warm voorstander der vrijheidszaak. Nog in den jongelingsleeftijd onderteekende hij de unie van Brussel en was tegenwoordig bij de vredesonderhandelingen te Keulen. Schoon opgevoed in de leerstellingen van het Roomsch-katholicisme, waaraan beide zijn vader en vooral zijne moeder vast verkleefd waren, stond hij aanvankelijk naar de hand der oudste dochter van den prins van Oranje; doch de tegenstand zijner moeder verijdelde zijne plannen. Toen laatstgenoemde gestorven was deed hij aanzoek aan **MARIA VAN BRIMEU**, gravin van Megen, dochter van **KAREL VAN BRIMEU**, graaf van Megen, en weduwe van **LANCELOT VAN BERLAYMONT**, in jeugdigen leeftijd ten jare 1578 overleden. Deze, met hart en ziel verknocht aan de hervormde Godsdienst, had zich na den dood haars mans naar Sédan bij de hertogin **DE BULTION** begeven om dáár te ongestoorder en vrijer haar geloof te belijden, en wij zullen beneden, nogmaals haar ontmoetende, de treffendste blijken van haren protestantschen Godsdienstzin aanschouwen. Nog zeer jong, bevallig en schoon en in 't bezit van groote rijkdommen, trad zij in 1580 te Sédan met **CHIMAY** in den echt, en 't is vooral aan haren invloed toe te schrijven, dat de prins van nu af zich aan de zijde der hervorming schaarde en haar' belangen met de levendigste krachten voorstond. Niet minder betoonde hij zich ijverig staatsgezind. Herhaaldelijk bood hij aan de staten en **ORANJE** zijn' dienst aan. Ja hij gaf te Sédan in 1582 een geschrift in 't licht, waarin hij zijne liefde voor de vrijheid des vaderlands op de overtuigendste wijze uitsprak, den Spaanschen koning vergeleek bij **JEROBEAM** en andere goddelooze koningen en hem een' tyran, een' **TARQUINIUS SUPERBUS**, een' Turk heette, terwijl hij aan den anderen kant de hoedanigheden verhef van **ALENÇON**, dien de Nederlanden hadden aangenomen, en hem zijn' genadigen heer en meester noemde. Zóó had zich **CHIMAY** tegen de partij gesteld, die zelfs zijn vader,

de hertog van Aarschot, anhing en zich van lieverlede het vertrouwen der hervormden en staatsgezinden verworven.

Zóó stonden de zaken, toen de hertog van Alençon dien vermetelen aanslag waagde, waarvan het wél gelukken hem de oppermagt in Nederland had moeten verschaffen. Reeds lang had het hem inwendig gegriefd, dat de prins van Oranje en de algemeene staten zóó hoog gezag oefenden, zoodat hij eigenlijk aan hen ondergeschikt was en zonder hen niets verrigten kon. Vurig wenschende zich van die voogdij ontslagen te zien, beraamde hij een' list, waardoor op éénen dag de steden voor 't geweld der Fransche soldaten zouden moeten bukken en voor hem gewonnen worden. Daartoe nam hij voorloopig in 't geheim zijne maatregelen: waar hij kon verwijderde hij de staatsgezinde bezetting en bragt zijn eigen krijgsvolk in. De 17de Januarij 1583 was de bestemde dag, waarop het plan des hertogs alom zou volvoerd worden. Het gelukte te Duinkerke, te Dixmude, te Dendermonde. Maar te Antwerpen, waar de hertog de keur zijner edelen en krijgsmagt rondom zich verzameld had, leed het jammerlijk schipbreuk en veroorzaakte den Franschen een verlies van 1500 dooden. Evenzoo werd het verijdeld te Oostende en te Nieuwpoort. En ook Brugge wist het verraad den bodem in te slaan en dreef de trouwlooze Fransche vaandelen buiten zijne muren. De 17de Januarij beslaat een' der schoonste bladzijden in de Brugsche geschiedenis, en de hoogbaljuw DE GRUISE, aan wiens kloeken moed en schrander beleid vooral de stad haar behoud te danken had, zou zich alleen hierdoor een' onsterfelijken naam verworven hebben. Wél verdiende hij, dat men hem met een' lijfwacht van zes hellebaardiers vereerde en hem een maandelijksch inkomen schonk van honderd, daarna van honderdvijftig gulden. En teregt is 't bedrijf zijner vaderlandsliefde door teekenen en graveerstift opgeluisterd ¹.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat na zóó verlagende handelwijze de hertog bij de staten en het volk al zijn vertrouwen verloren had. Zóó fel was de verbittering tegen hem, dat men, bij den aftogt van zijn leger naar Frankrijk, aan de Franschen het doortrekken door de steden weigerde, en dat, toen er tusschen Damme en Sluis een' brug voor den overtocht der soldaten werd opgeslagen, de landlieden toestroomden en op den 1sten April 1583 het werkvolk verjoegen en de brug afbrandden, zoodat de hertog genoodzaakt was den 4^{den} April door Eekloo en St. Michiel nevens Brugge zijn' weg te zoeken. Doch hagchelijk was nu ook de gesteldheid des vaderlands en grenzenloos de verwarring. Het land was zonder opperhoofd en het bestuur miste de noodige éénheid en veerkracht. De ellende nam van dag tot dag toe. Inzonderheid was de toestand van Brugge diep gezonken. De koophandel was er geknakt. Vele der aanzienlijkste burgers waren vertrokken of gebannen, en ambachten en neringen stonden grootendeels stil. De malcontenten liepen middelerwijl het land af, alom roof en plundering achter zich latende. Zóó kwamen zij den 22sten Mei omtrent de Gevaartsbrugge, twee uren van de stad, vermoordden de wacht en doodden en beroofden vele landlieden. Van dáár trokken zij naar Oedelem en Knesselare, overweldigden er eene schans, terwijl zij, behalve grooten buit, ook een tal gevangenen medevoerden. Daarop trokken zij dieper in 't land, verbrandden 26 Mei Lichtervelde en omliggende dorpen, dreven al het vee weg en namen vele landlieden gevangen, die zij op groot losgeld stelden. Den 3^{den} Junij kwamen zij te Thorout, overmeesterden eenige bolwerken en verschansingen, doodden allen, die het niet ontvlugten konden, en verwoestten de geheele landstreek. Eindelijk werd op den 16^{den} Julij de belangrijke stad

Duinkerke, na een beleg van zestien dagen door PARMA's wapenen voor Spanje veroverd ¹.

In die droevige en benarde omstandigheden waren, waarschijnlijk op den 17^{den} Julij, de burgemeesters der stad, NICOLAAS CASEMBROOT EN PIETER DOMINICLE, en die van het Vrije, CHARLES VAN MARRIVORDE EN FRANCISCUS NANSIUS, te Brugge vergaderd. Gedurende hunne bijeenkomst komt de tijding, dat Duinkerke bezweken is, en diepe verslagenheid bestormt hunne harten. Zij beseffen het, er moet snel gehandeld worden. Zij gevoelen de onmisbare behoefte aan een' opperhoofd, een' krachtig en aanzienlijk beschermer, een' persoon, die het benaauwde Brugge spoedig van sterke bezetting voorzien en het beleid der zaken waardiglijk voeren kan. Al deze eigenschappen vinden zij vereenigd in KAREL VAN CROY, prins van Chimay, en waar zij geen' grond vinden om hem eenigzins te mistrouwen, daár schijnt hun integendeel alles zaám te loopen om geheel hunne hoop te bouwen op hém. Hij is van een doorluchtig, vaderlandsch edelen-geslacht, moedig en schrander, en vooral een bestist en vurig aankleever der hervorming. Heeft hij niet in zijn kasteel een' eigen' leeraar, die er voorgaat in huisselijk gebed en vermaning? Is 't niet bekend, dat hij voor dien leeraar, FIRMIN MOREL, een verzoek heeft ingediend op de laatstvoorgaande synode in Maart te Antwerpen, om hem ontvangen te zien onder 't getal der gewone dienaars van Gods Woord, een verzoek dat gaarne is toegestaan? En reist deze leeraar niet met hem mede, overal waar de prins zich heén begeeft, om de huisgodsdienst van het vorstelijk gezin te leiden ²? Weldra is het besluit genomen. 't Is waar, de andere raadsleden zijn niet geraadpleegd; evenmin is de gemeente gekend; ook ORANJE en de staten-generaal zijn niet gehoord, en men weet, dat ORANJE voor de landvoogdij van

Vlaanderen den prins van Espinoy voorstaat. Maar er is geen tijd van beraden, en de burgervaders koesteren de verwachting, dat hunne keus, door den nood gedrongen, algemeene goedkeuring zal vinden. Namens de twee leden van Vlaanderen, Brugge en het Vrije, zenden zij onmiddellijk hunne gevolmagtigden naar den prins van Chimay, die zich, na den aanslag van ALENÇON, uit Antwerpen op zijn kasteel te Beveren teruggetrokken, maar onlangs nog, te Brugge vertoevende, zóó gunstigen indruk had nagelaten. Zij wenschen hem tot hun' gouverneur en verzoeken hem, dat hij in hun' wensch en keuze bewilligen zal. En de prins reist even snel naar Brugge als hij ontboden was; hij komt in de stad en neemt zijn' intrek in het huis van Pitthem. En den 22^{den} Julij reeds aanvaardt hij plegtig zijn' hooge waardigheid, met groote beloften, dat hij land en Godsdienst beschermen en den voortgang der vijanden stuiten zal!

Kort daarna, den 7^{den} Augustus, werd CHIMAY ook door de twee andere leden, Gend en Yperen, tot gouverneur van Vlaanderen aangenomen ¹.

Helaas, men had het Trojaansche paard ingehaald! Men hoore, hoe een Roomschezind geschiedschrijver ² hem beoordeelt en hoe listig en huichelend hij zijn' ware bedoelingen wist te verbergen: » hij onthield zich op zijn kasteel te Beveren, totdat hij, door die van Brugge en het Vrije geroepen zijnde, in Vlaanderen kwam" — Beveren lag, hoewel in Oostvlaanderen, toch in het land van Waas — » en het gouvernement dier provincie aanvaardde. Reeds ziende, hoezeer de zaken der wederspannigen tegen Spanje in Vlaanderen en Brabant verliepen en hoe voorspoedig de wapenhandel van den dapperen prins van Parma was, kon hij niets bekwamer vinden om zijne verzoening met den koning te bevorderen en een' weg tot diens gunst te banen, dan deze

aangebodene gelegenheid. Maar hij moest hierin meesterlijk kunnen veinzen, zóó als hij ook wél heeft weten te doen, totdat hij zijnen slag schoon zag!”

II.

PARMA.

» De dappere prins van Parma,» zóó hoorden wij zoo even van hem spreken. En zeker, de roem zijner dapperheid wordt door de geschiedenis boven alles verkondigd. ALEXANDER FARNÉZE, hertog van Parma en Play-sance, Zoon van MARGARETHA, te voren landvoogdes der Nederlanden, was ongetwijfeld één der bekwaamste krijgsoversten in zijn' tijd, wiens wapenfeiten hem met lauweren overdekt hebben. Ook als behendig staatsman heeft hij zich zeer onderscheiden. Het bloed van keizer KAREL, die, schoon onwettig, zijn grootvader was, stroomde hem door de aderen. In Januarij 1578 kwam hij in 't leger van don JAN en onderscheidde zich al dadelijk in den slag bij Gemblours, waar de Spanjaarden volkomen overwinnaars bleven. Toen don JAN den 1sten October daarop gestorven was werd aan PARMA het opperbestuur opgedragen, en Spanje had geen' geschikter' voorstander zijner belangen kunnen verkrijgen. Aldra verbond hij zich met de malcontenten, en de inneming van Maasstricht, 29 Junij 1579, was het begin der verliezen, die hij den staatsgezinden toebragt. Eene gansch andere staatkunde volgende dan de wreede ALBA of zijne zwakke opvolgers, wist hij met klem aan 't roer te staan, en toch als geslepen hoveling de Nederlanders door gunsten en vleijerij, men moet zeggen ook, door billijkheid en toegevendheid te winnen. Met schrander overleg koos hij doorgaans den regten tijd van handelen en de regle wijze tevens. Het geluk volgde zijne wapenen. De ééne plaats na de andere viel hem in

handen. De jammervolle toestand der Nederlanden, de tweedragt en verwarring, die al meer en meer de krachten verlamden en de geesten verbijsterden, begunstigten zijne ondernemingen, en het jaar 1585 was nog niet ten einde, of PARMA kon gezegd worden Zuidnederland voor Spanje te hebben herwonnen.

Toen ALENÇON aan 't hoofd was gekomen, gevolgd door een tal van edelen en Fransche krijgslieden en, naar 't scheen, in Frankrijks magt en vriendschap milde hulpbronnen ter beschikking hebbende, begreep de koning van Spanje, dat hij een' geduchten vijand te bestrijden kreeg. PARMA's leger werd mitsdien versterkt met de bloem der Spaansche helden, en ontzaggelijke heirscharen togen af naar Nederland. De veldheer hield in den nazomer van 1582 eene algemeene monsterring, waaruit bleek, dat onder zijne bevelen stonden niet minder dan 304 vaandelen voetvolk, tellende 56,550 man, en 53 compagniën paardenvolk, uitmakende 3,537, te zamen 60,087 strijders. Om die duizenden op den voet van oorlog te houden waren ongelooftelijke geldsommen noodig. Maar de koning ontzag se niet. Het goud van Spanje en Indië werd er aan te koste gelegd, en de vorst aarzelde niet, niet alleen er al zijn inkomen aan te besteden, maar zich bovendien in groote schulden te wikkelen ¹.

Met zóó groote strijdkrachten toegerust behaalde PARMA aanvankelijk eenige voordeelen. Maar 't was vooral na ALENÇONS rockelooze onderneming, die de zenuw van Neêrlands staat verlamde, dat de wapenen van den bekwamen krijgsoverste zich zegevierend uitbreidden. Wij spreken niet van zijne veroveringen in Brabant waar wij bepaaldelijk op Vlaanderen, hoewel slechts met een vlugtig oog, te letten hebben. Reeds maakten wij gewag van de inneming der belangrijke stad Duinkerke in Julij 1583. En 't was van toen af, dat PARMA's verwinnende hand al dieper

en dieper in Vlaanderen ingreep. Nieuwpoort, Veurne, Dixmude, Winoxbergen moesten snel achtereen bezwijken. Daarop werd Yperen, het derde lid van Vlaanderen, rondom sterk bezet, en Sas van Gend, Hulst, Axel, het gansche land van Waas bogen voor de magt van Spanje.

III.

LIST EN GEWELD, VERSLAGENHEID EN ELLENDE.

't Behoef niet gezegd te worden, dat de voorspoed van den Spaanschen veroveraar te Brugge de grootste onsteltenis en bekommring baarde. Kort na de verovering van Duinkerke reeds zonden vele burgers, vele hervormden, uit vrees voor een' donkere toekomst, hun' beste goederen naar Engeland, Zeeland en Holland, of verlieten de stad en begaven zich naar Gend en Antwerpen ¹. Daarentegen zochten gansche scharen van vlugtende landlieden, door de stroopende benden der alom zich verspreidende Waalsche soldaten verontrust en geplunderd, hunne veiligheid binnen de stadsmuren en legerden zich, bij gebrek aan een goed onderkomen, met wat zij hadden kunnen vervoeren, in de straten, waar velen aan de bitterste ellende ter prooi werden ².

De Brugsche overheden waren ten ernstigste bedacht op het behoud der hun toevertrouwde veste. Wel is waar, het schijnt, dat, na het vertrek der Fransche troepen uit de stad, de magistraat zich bij eede verbonden had geen vreemd krijgsvolk meer te zullen inlaten. Doch toen Nieuwpoort belegerd werd meende men genoodzaakt te zijn dien eed te breken. Bij het naderend gevaar zou men gaarne eenige Schotsche en Engelsche soldaten ontboden hebben, indien de gemeente en de stedelijke krijgslieden er zich niet heftig tegen verzet hadden. Denzelfden

tegenstand ondervond CHIMAY, toen hij kort daarna, van Gend wederkeerende, acht vaandelen vreemde soldaten, die hem verzelden, meende in te brengen. Toch werden zij vervolgens, buiten weten der ingezetenen, van lieverlede ingelaten.

CHIMAY was nogtans hiermede niet te vreden. Reeds vóór dat men hem als gouverneur had aangenomen was door de stadsregering besloten den Schotschen kolonel DAVID BOYDE, door haar tot dien rang verheven en met zijn regiment door haar bezoldigd, uit Meenen te doen overkomen. De tijd was dáár en de nood drong om dit besluit ten uitvoer te brengen, toen PARMA 23 Julij Nieuwpoort had ingenomen en terwijl er altijd nog vele Spaanschgezinden in Brugge zetelden. BOYDE werd, met toestemming van den magistraat, door CHIMAY ontboden, en zijne negentien Schotsche vaandelen trokken van Meenen naar Westvlaanderens hoofdstad. Bij hunne inkomst zou er zeker oproer ontstaan zijn, indien niet de voorzorg genomen was om de straten en voornaamste plaatsen te bezetten en sterke wachten paardenvolk de stad te doen doorkruisen. De negentien vaandelen togen binnen, en tot hun verblijf werden eenige kloosters ingeruimd.

Helaas, Brugge had een' verrader meer in zijne muren! CHIMAY en BOYDE, ziedaar een tweetal namen, waarop de geschiedenis van Brugge's afval het schandmerk heeft gedrukt! Weldra zullen wij ons het drama zien voorgespiegeld, waarin twee mannen de hoofdrol speelden, die eene stad vol vertrouwen als beschermers had ingeroepen, maar als slangen aan hare borst koesterde!

Intusschen kwam PARMA al digter en digter bij Brugge. Hij sloeg zijn leger voor Oostende en spreidde zijn' heerkraft uit tot Blankenberge toe ¹.

Nogmaals vond men in deze omstandigheden eene verandering van geestelijken uit de stad geraden ². En

hoe hoog ook de nood geklommen was, de hervormden bleven beziel met onverkoelde geestdrift voor de zaak der vrijheid en sterkten zich in den Heer, hunnen God. Toen op den 25ten Julij een Spaansch heraut, een trompetter in rood fluweel gekleed, in de stad verscheen, voorzien met brieven van den prins van Parma, waarin den Bruggelingen zeer aannemelijke vredesvoorwaarden werden voorgesteld indien zij zich aan Spanje wilden onderwerpen, steeg de opgewondenheid ten top. Het neringlooze en verarmde volk riep om den vrede. Maar de ijverige hervormden hadden liever gezien, dat men den Spaanschen afgezant, zonder hem gehoor te verleenen, had afgewezen. En ook de hoofden der stad wilden van geen' vrede hooren. Het geroep om vrede was in 't oor der hervormden een zóó snerpemde wan-klank, dat de kapitein DE BROUCQSAULX in woede sprak: » men moest de voornaamsten van die vrede-roepers op-hangen of doorschieten!" Ja de vreesselijke, raauwe krijgskreet der watergeuzen weêrgalmde door de lucht en werd met groote gulden letteren op de rondassen geschreven: » liever Turksch dan Paapsch!"

Doch ook van een heiliger vuur brandden de harten: de hervormden sterkten zich in den Heer, hunnen God! Dixmude was den 31ten Julij voor de Spaansche wapenen bezwiken, en de kapitein MARRIVORDE, die de stad na weinig tegenweer had overgegeven en met zijne troepen naar Brugge getogen was, was naauwelijks het gevaar ontsnapt van door de stadssoldaten gedood te worden. 't Was ook een' grievende teleurstelling. Hij, voor één' der kloekste kapiteinen gehouden, was door de Bruggelingen-zelv' met veel krijgsvolk naar de benarde stad in bezetting gezonden. Men rekende voor 't minst op een' langdurigen wederstand. In plaats daarvan, daar keert op den 2^{den} Augustus de verwonnen veldheer met zijne soldaten naar Brugge weder, en een' schare van hervormden,

mede der verloren stad ontweken, vergezelt hen. Ja, God-alleen blijft de hoop der zóó zwaar beproefden! Op Woensdag den 3^{den} Augustus, zie, daar gaan zij eenparig op naar hunne tempels. De overheid heeft dien dag bepaald tot een' plegtigen bededag, en de predikant **CASITO** heeft hem daartoe verordend: het gebed der gemeente klimt tot den Almagtige, dat het Hem behagen mogt hunne wapenen te zegenen. Helaas, nog een' andere, niet minder bittere beproeving wachtte de neêrgebogenen! Op denzelfden dag kwam de treurmare, dat ook **Veurne** in de handen van **PARMA** gevallen was, en diepe verslagenheid bestormde de gemoederen. En het hart bezweek, toen men des anderen daags ook de bezetting dier bemagtigde stad met een tal van geloofsbroeders **Brugge** zag binnen trekken ¹.

Hierbij kwamen nog andere lasten, die de beklagenswaardige burgers drukten. Op den 9^{den} Augustus werden de stadstroepen gemonsterd en, in plaats der afgedankte van **Nieuwpoort**, **Dixmude** en **Veurne**, andere aangenomen. Dit vereischte groote geldsommen, wier opbrengst als voorschot van de ingezetenen gevorderd werd. Hiertoe werden sedert 3 Augustus door de stadsboden aan de huizen der goegoden gedrukte briefjes rondgebracht, waarin gelast werd binnen twee tot acht dagen van twintig tot vierhonderd gulden in te leveren, naar dat het vermogen geschat werd. Één zulker briefjes was van dezen inhoud:

» Alzoo mijnheer de prins van **Chimay**, als gouverneur van dit kwartier, aan de collegiën verklaard heeft, dat, zonder te vallen in eenige groote ongelegenheid, niet langer mag uitgesteld worden de betaling van het garnizoen dezer stad mitsgaders van de steden **Oostende**, **Damme** en **Sluis**, en daartoe ditmaal geen ander middel voorhanden is, dan bij leening van de goede inwoners, zoo zult gij tusschen dit en morgen avond opbrengen en verstrekken in handen van den hoofdman van

uw zeededeel [de stad was in zes wijken verdeeld] de som van (zes, tien, twaalf of meer ponden groote), en zult daarvan in dank gerembourseerd worden binnen drie maanden. Dus zijt niet in gebreke, of de nood zal ons dwingen tot executie door de gereedste middelen. Gedaan ter kamere, den 3de dag van Augustus 1583.

(Onderteekend) » DE GROOTE.” ¹

Waarschijnlijk stond ook hiermede in verband de terugkeer van vele Bruggelingen, die vóór eenigen tijd naar Holland en Zeeland gevlugt waren. De prins van Oranje was voornemens hunne goederen verbeurd te verklaren en hun zware schattingen op te leggen, waarschijnlijk om hen te noodzaken naar hun' zwaar gedrukte stad weder te trekken, ten einde in hare lasten te deelen en haar te behouden. Na groote schade op hunne reis geleden te hebben telde Brugge eenige ter neêrgeslagenen meer onder zijne burgers ².

In al die onrust en verwarring wist CHIMAY zijn' rol te spelen. Wel had hij zich reeds eenigzins verdacht gemaakt, toen hij den door PARMA met vredesvoorstellen afgezonden trompetter niet alleen te woord stond, maar hem bovendien tot des anderen daags aan zijn hof hield. Vooral had dit gedrag den argwaan van ORANJE versterkt. Doch de hoofden mogten hem wantrouwen, hij wist zich over 't geheel genoegzaam te vermommen om de achterdocht te blinddoeken en trok uit al de ongeregeldheid zijn voordeel. » Onder een bedekt voorgeven,” zegt een Roomschegezind geschiedschrijver, » om alle wanorde te beletten, nam hij 2000 man in zijne dienst, waarmede hij zich sterk maakte en in staat stelde om te eeniger tijd zijn voornemen ten uitvoer te brengen, ofschoon hij zulks toen in het minst niet liet blijken” ².

CHIMAY wordt ook verdacht gehouden van geheime

verstandhouding met PARMa, toen deze Yperen zocht te winnen. Na de inneming van Dixmude was de veldheer met zijn leger voor deze belangrijke stad getrokken. Daar zij echter wél bezet en sterk was was hij voornemens haar uit te hongeren. Daartoe liet hij een' sterke schans maken op den weg naar Brugge, om den Bruggelingen den pas af te snijden tot hulp en toevoer, zijnde overigens de stad van alle zijden door het Spaansche leger ingesloten. Deze schans voorzag hij van sterk geschut en krijgsvolk en liet nu zijn leger trekken naar de kwartieren van Gend en Brugge, »niet zonder achterdenken van heimelijk verstand te hebben met den prins van Chimay, gelijk naderhand gebleken is" ¹. PARMa liet de stad door een' trompetter opeischen. Maar deze werd zeer kwalijk bejegend: men verbood hem voortaan dergelijke boodschappen over te brengen, indien hij niet wilde aan dezelfde galg gehangen worden, waaraan men den brief van PARMa spijkerde, dien hij had overgebracht. De Bruggelingen zonden daarna vijf compagniën voetvolk om het garnizoen te versterken. Doch zij werden door de Spanjaarden en Walen zoodanig verstrooid, dat er niet meer dan 200 man, met verlies van hunne oversten, in verwarring naar Brugge wederkeerden. Hier echter werd den vlugtenden de poort dicht gehouden en ontvingen zij voor berigt, dat zij konden heëngaen om hun' verlorene kapiteinen te zoeken ². Helaas! alles liep thans den Bruggelingen tegen. Het scheen, dat de Voorzienigheid in een' reeks van jammeren den val bereidde, dien Zij in Hare wijsheid over Brugge besloten had!

Wij vermelden nog eene daad van CHIMAY, waaromtrent wij in 't onzekere zijn hoe wij haar beoordeelen moeten, ofschoon zij voor zijn' geheime Spaanschgezindheid schijnt te getuigen. De Roomschgezinde historieschrijvers, die haar mededeelen, stellen ze zelve in een verschillend

licht voor. Jonkheer JACOBUS DE GROOF of DE GROUF was gouverneur van Sluis, doch CHIMAY vertrouwde hem niet. Om hem van zijn' post te verwijderen ontbood de prins den kapitein MICHEL VAN VIJVE, bijgenaamd kapitein Stijfbeen, met zijne compagnie uit Oostende. Met dezen, te Brugge gekomen op den 9^{den} Augustus, begaf zich CHIMAY terstond, vergezeld van eenige heeren van den inagistraat en begeleid door een cornet paardenvolk, naar Sluis, ten einde er, gelijk hij voorgaf, de wet te vernieuwen. Hij deed het ook, maar zond, ter volvoering van zijn eigenlijk oogmerk, om den gouverneur op het kasteel. Nadat hij hem wél onthaald had dwong hij hem een bevel te schrijven aan zijne soldaten, dat zij uit het kasteel zouden komen. Dit geschied zijnde, liet hij terstond het kasteel betrekken door kapitein VAN VIJVE met zijn krijgsvolk en stelde als gouverneur aan jonkheer AREND GROENEVELD. Met den gevangen DE GROOF keerde de prins naar Brugge terug, nadat hij ook te Damme het garnizoen veranderd en den heer DE LESDAIN tot gouverneur benoemd had ¹.

Doch onverholen bleek CHIMAY's Spaanschgezindheid in 't geen wij nu gaan opgeven. Van Gend wederkeerende, alwaar men hem deftig ontvangen had ², toog hij den 1sten September binnen Brugge, plegtig met de prinses, zijne gemalin, ingehaald door den inagistraat en de burgerschaar, en kwam des anderen daags op het stadhuis om naar gewoonte de wet te vernieuwen. Eenigen tijd daarna, op den 14^{den} October, was de gansche bezetting in beweging: er zou, zóó scheen het, eene algemeene wapenschouwing plaats hebben. Intusschen werden de Burg, de Houtmarkt en de voornaamste plaatsen bezet en alle wachten verdubbeld. Blijkbaar was er iets gewigtigs op handen en vreesde men voor opschudding. Weldra openbaarde zich de ware bedoeling. Straks werden eenenvijftig — anderen zeggen meer dan honderd — Roomschezinden, waaronder tot de aanzienlijkste ingezetenen behoorden, als: de

oud-burgemeester CORNELIS BAERSDORP, de stadsgriffier DE GROOTE, meester FRANCISCUS DE AULA, pensionaris van 't Vrije, en andere mannen van invloed, door den magistraat met briefjes buiten de stad gezonden. Wij mogen onderstellen, dat zij van hunne overhelling naar Spanje te zeer hadden doen blijken. Toch beklagen wij hen uit den grond des harte. Naauwelijks buiten de stadspoorten gekomen, of de zwervende benden van PARMA grepen hen aan en beroofden en mishandelden hen. Des anderen daags ontvingen alle geestelijken zonder onderscheid bevel om de stad te verlaten. En CHIMAY? Vernemen wij, hoe ons zijn gedrag door een' Roomschegezinden geschiedschrijver vermeld wordt: » de prins van Chimay, ofschoon hij den magistraat en den krijgraad liet begaan en zich ten eenenmale scheen te voegen naar hun' wil, liet tusschen al dat gewoel niets voorbijgaan, dat hem dienen kon om tot zijn oogwit te komen. Hierom riep hij na korten tijd de meesten der vermelde ballingen terug, zich houdende alsof hij geen deel had gehad in het ongelijk, hun aangedaan, gelijk hij zeide, tegen zijn' wil door m'. NOËL DE CARON, den hoogbaljuw DE GRIJSE en den burgemeester CASEMBROOT, waardoor hij trachtte deze heeren batelijk te maken en de hoogachting, die de gemeente voor hen had, te verminderen; 't welk deze heeren ook wel bemerkten, en deden daarover heimelijk hunne klagten aan den prins van Oranje. — Intusschen liet CHIMAY met voordacht toe, dat de vijanden geheel het land affiepen en de steden als geblokkeerd hielden, komende dagelijks tot voor de poorten van Brugge, van waar zij op zekeren dag meer dan driehonderd beesten, zonder degene, die zij dood sloegen, mede sleepten. Zij dreven in een' korten tijd meer dan drieduizend beesten, te weten koeijen, paarden, schapen en varkens naar hun leger vóór Yperen, waardoor een' groote duurte van alle eetwaren ontstond, zoodat de magistraat gedwongen werd, vele arme menschen, die de

middelen niet hadden om zich voor een half jaar van leefstogt te voorzien, uit de stad te zenden; welke ellende en aanwassende ongemakken de benaauwde gemeente deden naar den vrede wenschen" 1.

Inderdaad, de ellende, die het ongelukkige Brugge trof, is onbeschrijfelijk: zij was ten top geklommen. De grootste armoë waarde door de straten, en de hongersnood sloeg zijn' ontveeschte klauwen rondom zich. Radeloos doolden de uitgevasten om, zoekende naar voedsel. Het getal der arme vlugtelingen, die in de stad een' schuilplaats gezocht hadden, was zóó groot, dat het meerendeel geen ander dak vond dan den blaauwen hemel; en dag en nacht blootgesteld aan al de guurheid van het weder, lagen er dagelijks zes of zeven bezweken. Het gasthuis was met krankten opgevuld. Toen men den 28ten Augustus weder zes lijken op de straten vond lieten eenige medelijdende menschen op dienzelfden dag een groot houten gebouw op de Vrijdagmarkt bij de Zuidzandbrug opslaan, om daarin de armen te herbergen, en deden er eene bus vóór plaatsen ter ontvangst der liefdegaven voor de ongelukkigen. Andere barmhartigen leverden hun wol en vlas om te verwerken en alzoo iets tot hun onderhoud te winnen. Maar nog was deze plaats te klein. Alle Godshuizen, alle overdekte plaatsen, de hallen, de St. Christoffels- en St. Pieters(?)kerken lagen vol met de slagtoffers van gebrek en jammcren. En, o toppunt aller menschelijke ellenden! de pest verhief woedend haar' ijselijke schrikroë! Zij sloeg hare dooden bij menigte. De kerkhoven der stad waren niet genoeg om al de lijken te verzwelgen. Aan voegzame begrafenis was vaak niet meer te denken. Een tal van gestorvenen werd dagelijks op karren naar het Magdalenaveld vervoerd, om dáár in groote, diepe putten een gemeenschappeljk graf te vinden. En het wordt door tijdgenooten en ooggetui-

gen verzekerd, dat alleen gedurende acht maanden van het jaar 1583 tachtigduizend menschen te Brugge aan de pest gestorven zijn ¹!

Ziedaar den deerniswaardigen toestand, waarin de ongelukkige stad gezonken was. Moet het ons verwonderen, dat het » de benaauwde gemeente deed naar den vrede wenschen?» Of was er te Leiden niet de geestkracht van een' VAN DER WERF noodig geweest, om het uitgehongerde, wanhopige volk in toom te houden? En ook der Brugsche overheid ontbrak het aan geestkracht niet. Zij bleef van alle verdrag afkeerig. Op den 8ten October beval zij, dat in den omtrek der stad alles geweerd en geroeid moest worden wat den vijand tot schuilplaats dienen kon. Ook werd op den halletoren een' wacht gesteld, die bij het naderen des vijands de stormklok luiden moest, en den landlieden werd geboden hunne voortbrengselen en goederen in de stad te brengen, indien zij zich aan plundering niet wilden blootstellen. En op Donderdag, 10 November, hield de gemeente nogmaals een' plegtigen, algemeenen bededag en smeekte den Almagtige om zegen op de krijgsonderneming, waardoor men voorhad Dixmude te bestoken of Yperen te redden.

Doch ook deze onderneming, des anderen daags in het werk gesteld, mislukte. De Walen daarentegen werden al stouter en stouter. Zij zwierven en roofden tot onder de wallen der stad. Eens lieten zij zich zien vóór de Kruispoort met vier cornetten paardenvolk en beantwoordden de op hen geloste kanonschoten met spotgeroep. De Schotten, die tegen hen uittrokken, waren gedwongen alras terug te keeren en de vijand nam ongedeerd den aftogt met vele gevangenen en een' buit van koeijen. En CHIMAY aanschouwde het alles rustig van de stadswallen, zonder een' enkele poging er tegen in 't werk te stellen ²!

Een' zware ramp trof ook de stad, waar reeds zooveel honger en gebrek geleden werd, op den 9^{den} Januarij 1584. De kerk van het Bagijnhof was vol koorn gelegd en diende voor velen ter slaapplaats. Iemand had de onvoorzigtigheid er met eene kaars in te gaan. Het vuur deelde zich mede, en weinig tijds daarna was de kerk met haar kostbaar graan een' prooi der vlammen geworden. De ramp trof te dieper, omdat men te Brugge op niets zóó ernstig bedacht was en niets zóó ijverig beproefde, als het moedige, maar uitgemergelde Yperen te spijzigen. Reeds in December had men vijfhonderd paarden, geladen met allerlei voorraad, onder goed geleide er heen gezonden. Maar onderweg overvallen en geslagen, werd de gansche voorraad een buit der vijanden. Naauwelijks van de onsteltenis bekomen, of de Bruggelingen bedachten een ander middel om hunne arme broeders te voeden. Sommige waaghalzen belaadden zich met korven vol levensmiddelen, die zij, al de omwegen kennende, twee of drie reizen gelukkig binnen bragten. Maar ten laatste werden vijfhonderd mannen, die het waagstuk nogmaals ondernomen hadden, meest alle gedood of gevangen genomen, waardoor de Yperlingen genoodzaakt waren ten minste vierhonderd arme menschen uit de stad te zenden. Hunne kinderen behielden zij: kloek besloten, verklaarden zij, dat zij ze eerder zouden opeten dan de stad overgeven! — Wederom trokken in 't begin van 1584 zestig wagens met voorraad naar Yperen, begeleid door twee vaandelen voetvolk en vijf cornetten paarden. Maar gekomen op drie of vier mijlen buiten Brugge, aan de zoogenaamde Spanjaardsbeek, konden zij door het vele water niet verder. Twee personen verdronken en de anderen keerden weder, waarin de magistraat reden vond om twee kapiteinen in hechtenis te nemen. Daarna, den 2^{den} Februarij, kwam de droeve tijding, dat de Brugsche soldaten door de Spanjaarden geslagen en velen

uit de compagnie van ANTONIUS AOULTERMAN gesneuveld waren, dat ook een ander convoi geslagen was. — En toch, de geestdrift om het hange Yperen te helpen week niet. Ditmaal wilde men alle krachten inspannen en het uiterste beproeven. Op den 10^{den} Februarij klinkt het bevel door de gansche stad, dat al de paarden der ingezetenen naar het Bagijnhof moeten gebracht worden. Dáár worden zij opgeschreven en gemerkt met de letter B. Op den 14^{den} worden al de paarden en wagens naar de Houtmarkt geleid. Men laadt ze met boter, kaas, zout, kaarsen, zeep, olie, vleesch, visch, wijn en 400 hoeden koorn, dat uit de halle wordt opgemeten. Twintig mannen worden uit iedere compagnie gekozen om die groote verzending te verdedigen. Alzóó wél verzorgd gaat het kostbaar levensbrood in de stilte des nachts naar de schier bezwijkende zusterstad, en de gebeden van duizenden verzellen de dapperen, die er de beschermers van zijn. Helaas, God had het anders beschikt, en de laatste hoop zinkt neder! Digt aan Yperen genaderd, daar vallen de Spanjaarden op hen aan. De hulpbenden van Brugge strijden met den moed der wanhoop. Doch hunne krachten schieten te kort. Niet één der wagenen bereikt de stad. Zestig, met al den voorraad, worden prijs gemaakt. Vijfhonderd der Brugsche helden laten hun leven op het slagveld, terwijl een aantal in de handen der belegeraars valt, die er groot losgeld voor eischen!

In één' der volgende nachten hoorde men van de Brugsche wallen een' wilde troep vóór de poorten der stad op de Duitsche fluit spelen, roepen en schateren. 't Waren de Walen. Met sarrend spotgeschreeuw komen zij hun' dank verkondigen voor wat zij uit Brugge ontvangen hebben en schimpend vragen zij, dat hun nog meer van dien welkome voorraad gezonden worde. Hierop wilde CHIMAY, al zou het hem, zóó sprak de veinsaar,

het leven kosten, nog éénmaal een' poging tot spijziging wagen en verzocht, dat hem daartoe de tiende man der Brugsche soldaten zou geleverd worden. Hij wist wel, de geslepen, dat hij 't onmogelijke vroeg. Het weigeren der reeds zóó uitgeputte gemeente, die zich alzo van al haren voorraad en hare bezetting berooven zou, kon hij vooruit berekenen ¹.

Brugge was ademloos, het kon niet meer. Overstelp't van teleurstellingen, verpletterd onder zijn leed, gejaagd door een bitter heden en een' zwarte toekomst — wie verbeeldt het zich anders dan zuchtend en biddend?

IV.

HET VERRAAD.

Hoorden wij reeds, dat CHIMAY's gedrag met den door PARMA afgevaardigden Spaanschen trompetter eenig ongehoogen en wantrouwen verwekt had en dat vooral zijne handelwijze in de wegzending en terugroeping der aanzienlijkste Roomschegezinden, waardoor hij NOËL DE CARON en DE GRIJSE zocht in minachting te brengen, argwaan gebaard en een' heimelijke aanklagt aan ORANJE had uitgelokt, wij zullen van nu af den listigen man zich hoe langer hoe meer zien ontmaskeren, om hem ten laatste in al de naaktheid zijner snoode bedoelingen ten toon gesteld te zien.

Naauwlettend sloegen de staatsgezinden, vooral het grootste deel van den magistraat en den krijgsgaad, acht op al zijne handelingen, en DE GRIJSE, CASEMBROOT en anderen waren besloten om, met de hulp van ORANJE, zich van zijn' persoon te verzekeren en hem het gouvernement te ontnemen. Hunne brieven aan den prins en

de algemeene staten, in 't begin van November 1583 afgezonden, strekten daartoe. Zij hielden in, hoe groote achterdocht CHIMAY op zich laadde, hoe hij alles, zonder het stedelijk bestuur veel te kennen, schier eigendunkelijk beschikte en hoe het scheen, dat hij met den vijand briefwisseling hield, ofschoon hij zich voor 't oog gansch anders voordeed. De scherpsziende Zwijger en de staten-generaal, reeds zeer ontevreden, dat die van Vlaanderen zonder hun weten en toestemming de regering dier provincie hadden opgedragen aan iemand — 't zijn de woorden eens Roomschegezinden geschiedschrijvers — wiens ligtvaardigheid genoeg bekend was en van wien men niets te verwachten had dan dat hij de gemeene zaak zou verraden, werden door deze brieven nog ongeruster. Zij waren den prins naar Zeeland overgebracht met den kolonel MAXIMILIAAN D' HORNES, heer van Lokeren ¹. De prins vond goed om vooreerst CHIMAY met de afgevaardigden van Brugge en het Vrije te noodigen op de vergadering der algemeene staten te Middelburg, ten einde in zijne afwezigheid de Brugsche zaken op vaster voet te brengen en des noods hem gevangen te houden. Met deze noodiging kwam NOËL DE CARON, gemagtigde van 't Vrije ter statenvergadering, naar Brugge weder. Doch CHIMAY, van zijne Zeeuwsche reis niets goeds vermoedende, liet zich niet verlokken. Hij verontschuldigde zich met gebrek aan middelen, en toen men hem deze aanbod en toelagde wist hij weêr iets anders voor te wenden.

In deze omstandigheden oordeelden de vrienden van ORANJE het geraden eene zamenkomst te houden. Alzoo vereenigden zich in het Handbogenhof de heeren DE GRIJSE, CASENBROOT, DE CARON, de oud-burgemeester JAQUES DE BROUCQSAULX met zijn' zoon JOOST, den kapitein, de sergeant-majoor WINCKELMAN en eenige anderen. Na rijpen rade werd andermaal besloten zich van

CHIMAY meester te maken, indien men daartoe de toestemming van ORANJE verwerven kon. En nogmaals werd DE CARON afgezonden, om dit besluit aan ORANJE kenbaar te maken. Deze inmiddels naar Holland vertrokken zijnde, zoo moest de uitvoering van het voornemen, dat om wél te gelukken met snelheid had behooren verwezenlijkt te worden, nog weder langer worden uitgesteld.

Aldra was het dus ook geheel in rook verdwenen. In de evengenoemde vergadering had zich een verrader bevonden, de bekende JAN HAREN. » Niettegenstaande hij met de anderen een' eed van getrouwheid gedaan had, » toch begaf hij zich nog dien zelfden nacht naar CHIMAY's woning en openbaarde den prins al wat men tegen hem beraamd had. Dat deze van toorn en wraakzucht ziedde behoeft niet gezegd te worden. 't Was de 10de Januarij 1584, en inmiddels was de kolonel d'HORNES, heer van Lokeren, uit Zeeland terug gekomen, alwaar hij eenigen tijd door ziekte was opgehouden geweest. Zeker had ook hij de bijeenkomst bijgewoond, en HAREN had den prins eenige woorden overgebracht, die den predikant VILLERS in Zeeland ontvallen waren, waardoor CHIMAY's achterdocht aangaande d'HORNES was opgewekt: hem hield hij in den aanslag voor den schuldigste. Het eerste dus, wat de vergramde prins op genoemden dag in 't werk stelde, was, dat hij den verdachten kolonel in zijn huis deed gevangen houden. Een dergelijk lot zouden gewis de hoogbaljuw en de burgemeester ondergaan hebben, indien CHIMAY niet gevreesd had te onvoorzigtig het volk te tergen, dat hun groote achting en liefde toedroeg. Hij vergenoegde zich dus, met hen, benevens de andere aanleggers van het plan, vóór zich te ontbieden. Hij zeide hun nadrukkelijk, dat hij ten volle bekend was met hun' ganschen raadslag. En toen zij hem verschooning verzochten, beloofde hij hun alles te vergeven, op voorwaarde, dat zij in zijne handen een' nieuwen eed van

getrouwheid zweren zouden, 't welk zij, zegt onze Belgische berigtgever, » voor erger vreezende, hebben gedaan, maar wél tegen hun gemoed." Voorts bediende zich de prins gretig van het gebeurde, om zoowel in de volle magistraatsvergadering als in die van 't Vrije en elders het gedrag zijner belagers ten breedste uit te meten en te laken; ja hij verspreidde een gerucht, dat in hunne huizen brieven gevonden waren, waarin ORANJE hen gelastte hem te doodden. » Niettegenstaande," meldt ons dezelfde schrijver, » velen dit voor een' versierde vond van den prins hielden, verviel de magt en de groote achting, die men voor deze heeren plagt te hebben, zóózeer, dat vele aanzienlijke personen, om niet verdacht te worden, met hen niet meer durfden handelen."

Te midden van al die dubbelhartigheid en geveinsdheid speelde ook de Schotsche kolonel DAVID BOYDE zijn' verradersrol. Op denzelfden avond, waarop de heer van Lokeren werd vastgehouden, vervoegde hij zich bij de GRAIJSSE EN CASEMBROOT en veinsde zich over die gevangenhouding zeer ontevreden. Hij bood aan, om, als men dit goedvond, den prins van Chimay zelf in verzekerde bewaring te nemen. Men twijfelde te minder aan zijne opregtheid, omdat de predikant VILLERS uit Zeeland geschreven had, dat men zich op BOYDE volkomen vertrouwen mogt, dewijl hij kort te voren een' nieuwen eed van getrouwheid aan ORANJE gedaan had. Na kort beraad werd zijn voorslag aangenomen, en de hoogbaljuw, de heer DE CARON, de burgemeesters CASEMBROOT EN DOMINIGLE met den sergeant-majoor WINCKELMAN besloten zich met zijne hulp van CHIMAY meester te maken. Evenwel, ofschoon BOYDE het plan denzelfden nacht wilde bewerkstelligen, vond men beter het nog twee dagen te verschuiven. En van dit uitstel maakte de bedrieger gebruik, om den ganschen alzoo listig uitgevorschten toeleg in het breede aan CHIMAY te ontdekken en de middelen te helpen beramen,

om de bondgenooten 't zij met list of geweld te onder te brengen. Het is namaals gebleken, dat de trouwlooze Schot reeds lang te voren zich door CHIMAY had laten omkopen, en wel door de toezegging van een jaargeld van *f* 1500, dat bezet werd op 's prinsen heerlijkheden van Comene en Halewijn.

Wat voorts te Sluis gebeurde wist ook de prins dienstbaar te maken aan de bereiking zijner oogmerken, de vermeerdering in aanzien en magt der Spaanschgezinde partij te Brugge en de vermindering der voor ORANJE en de staten ingenomene. Ook hier echter bedekt de geschiedenis hare berigten met zekere duisterheid. CHIMAY, zóó schijnt het, vertrok op den 23ten Februarij naar Sluis, waar de bezetting in oproer was over de betaling harer soldij, die zij van haar hoofdkwartier Brugge te vorderen had. Vermoedelijk doorzag men ook hier reeds des prinsen ware bedoelingen en was men ongunstig gestemd tegen den mistrouwde. Immers de gouverneur AREND GROENEVELD was door ORANJE gewonnen en had zich, tegen de berekening van CHIMAY, met zijn volk aan de dienst der staten toegewijd, en de reis naar Sluis zal ook ten doel gehad hebben om GROENEVELD weder ter andere zijde over te halen. Toen dus de prins met zijn krijgsgeluide vóór de stadspoorten genaderd was werd hij, in plaats van binnen gelaten, met het geschut afgewezen en begroet met de kreten om betaling der achterstallige soldij en het geroep van: ORANJE! Hij was alzoo genoodzaakt onverrichter zake naar Brugge weder te keeren. Hier geraakte men nu in de grootste verlegenheid: want de Sluizenaars legden beslag op alle schepen, die naar Brugge bestemd waren, en ook de garnizoenen van Damme en Oostende waren over hunne betaling aan 't muiten geslagen. De magistraat, zeker anders gestemd dan CHIMAY en vurig wenschende met Sluis verbonden te blijven, deed al het mogelijke om

in den nood te voorzien, vergaderde *f* 24,000 en zond den burgemeester CASEMBROOT met JOOST VAN PEENEN om deze som aan de misnoegden ter hand te stellen. Hiermede werd het dreigende oproer gestild, en CHIMAY begaf zich den 28sten Februarij naar Damme, waar hij de bezetting wist te vreden te stellen: trouwens haar hoofd had zijne partij gekozen.

Van de afwezigheid nu en den last van CASEMBROOT trok de prins weder behendig partij om zijn doel te naderen. Eerstgenoemde had met de Sluissche bezetting namens de stad Brugge een verdrag gemaakt, waarvan CHIMAY beweerde, dat sommige artikelen in strijd waren met de stedelijke privilegiën. Daaruit nam hij aanleiding, om eenige van de oude burgemeesters en notabelen, meestal Roomschezinden, zaâm te roepen, en met dezer hulp deed hij de geheele burgerij in de wapens brengen vóór den avond, waarop CASEMBROOT werd terug verwacht. Hij liet het gerucht verspreiden, dat deze, bij zijne wederkomst uit Sluis, het voornemen had om dien-zelfden nacht eenige vaandelen Fransch krijgsvolk en andere soldaten uit Zeeland en van elders in de stad te voeren. Hij voegde er bij, dat het geschiedde met vóórweten en behulp van DE GRIJSE en den burgemeester DOMINICLE en verklaarde, dat het meer dan tijd was om op zijne hoede te zijn. Zóó bereikte hij het dubbele booze oogmerk, dat hij de gemeente verbitterde tegen hare overheden en de gewapende magt zich ter beschikking stelde.

Om beide, gemeente en gewapende magt, te winnen was het hem sinds lange te doen geweest. Wat de gemeente betreft, ontzenuwd, verarmd, moedeloos en daarenboven afgetrokken van de regenten, die zij geacht en bemind had, het zou hem thans niet meer moeijelijk vallen. Inzonderheid mogén wij ook niet uit het oog verliezen, dat, hoe sterk de hervorming te Brugge was

doorgevoerd, toch het getal harer belijders ook nu nog verreweg de minderheid uitmaakte. De geschiedschrijvers melden, dat het cijfer der Roomschegezinde burgers in dezen tijd niet minder nog beliep dan 25,000, terwijl dat der hervormden niet boven de 4,000 klom, waaronder nog velen waren, die op twee gedachten hinkten. Hoe bezwaarlijk het te gelooven zij en al stellen wij ook het verschil der getallen veel geringer, het laat zich gemakkelijk begrijpen, hoe in de gegevene omstandigheden CHIMAY in zijne plannen begunstigd werd.

En wat de gewapende magt aanbelangt, wij weten, dat hij van den gevangen D'HORNES niets te vreezen had en op BOYDE rekenen kon. Ook van het regiment van den Schotschen kolonel en bovendien van vijf of zes andere compagniën was hij zeker. Reeds lang had hij ten dezen maatregelen van voorzorg genomen. Al het overgebleven krijgsvolk in Vlaanderen had hij in 't kwartier van Brugge en het Vrije zaâmgetrokken en tot één regiment ingedeeld, slechts de Schotten en eenige compagniën onder genoemden D'HORNES, heer van Lokeren, en onder den heer van Mortaigne uitgenomen. Van dat ééne regiment verhief hij zichzelf tot kolonel, en tot zijne luitenant-kolonels JAQUES DE LANOY, heer van Lesdain, gouverneur van Damme, die hem getrouw bleef, en AREND GROENEVELD, gouverneur van Sluis, die hem afviel. Aldus aan 't hoofd der strijdkrachten, baande hij zich den weg om ze geheel te beheerschen.

Wij moesten nog dit overzicht laten voorafgaan, om des te helderder blik te slaan op den gang der gebeurtenissen, die nu met snelheid volgen, waarin wij vrijheid en hervorming van schrede tot schrede zullen zien verliezen en weldra grondeloos te niet gaan. 't Is de nacht, waarin CASEMBROOT van Sluis verwacht wordt. Doch hij komt weder zonder krijgsbende, alleen, bereid om voor

den prins en den magistraat rekenschap van zijne zending te geven. Evenwel het oogmerk is bereikt: de stad is in de wapens, de gemeente tegen hare hoofden opgehitst en een collegie vergaderd, waarvan naauwelijks twee niet Spaanschgezind waren. **CASEMBROOT** treedt de vergadering binnen en doet verslag van 't geen hij te Sluis verrigt had. (Het schijnt den 7^{den} Maart, zeker zeer nabij dien tijd, voorgevallen te zijn). En naauwelijks is zijn verslag geëindigd, of op **CHIMAY**'s bevel gaan de deuren der raadzaal open en een gezantschap uit Gend wordt ingeleid. Te dier stede had men, almede door **CHIMAY**'s bewerking, den 5^{den} Maart besloten, met **FARMA** in onderhandeling te treden en men wenschte nu, dat ook Brugge en het Vrije ten dezen ééne lijn trokken. De Gendsche afgevaardigden legden de bescheiden over, waarin het besluit hunner stad werd voorgesteld. Terstond daarop vertoonde **CHIMAY** de afschriften van onderscheidene brieven, door de Gendtenaars terzelfder zake te voren aan die van Brugge en het Vrije gezonden. Deze brieven, zeide de prins, hadden de hoogbaljuw en de burgemeesters achtergehouden, zonder de gemeente, die het nogtans 't meeste aanging, daarvan eenige kennis te geven, uit vrees, dat men te onbedachtzaam iedere onderhandeling omhelzen zou. Zij werden daarop voorgelezen, en geen wonder, dat de oude burgemeesters en notabelen groote klagten aanhieven over eene handelwijze, waardoor zij zich vernederd en verongelijkt achtten. Straks werd besloten om op den 10^{den} Maart eene vergadering te beleggen van al de hoofden der burgers, waarin de gansche zaak zou blootgelegd worden. Intusschen werd de gewapende magt drie nachten lang op de been gehouden.

De vergadering, waarin Brugge's lot beslist zou worden, kwam op den bestemden dag te zamen. De gansche gemeente was er volgens hare lijsten in hare hoofden vertegenwoordigd, en de geheele regering was

opgekomen. Groot was de spanning, en hooge woorden rezen er tusschen beide de partijen. De prins beweerde, dat het land en de steden zóó vele en groote ellenden niet langer verduren konden en dat het, bij de hooplooze vooruitzichten, onvermijdelijk was voor een goed verdrag zorg te dragen. De staatsgezinden daarentegen betuigden, dat men zich houden moest aan het gemeene verbond en liever het uiterste afwachten, dan zich weér te krommen onder de Spaansche tirannij. Hierbij voegden zich de afgevaardigden van de algemeene staten, NOËL DE CARON ED JOAN VAN DE WERCKE ¹, die den vorigen nacht te Brugge gekomen waren, om namens hunne lastgevers de onderhandeling met PARMA tegen te gaan. Doch alles te vergeefs. CHIMAY had aan zijne zijde schier het gansche collegie van 't Vrije en de Brugsche burgers, die, gebogen onder den last eens vernielenden oorlogs, gedurig meer om vrede riepen. Hij dreef met alle kracht zijne plannen door, en waar de wethouders nog aarzelden daar verschenen den 11de Maart, te voren door CHIMAY aangespoord en onderrigt, al de dekens in de vergadering met een viervoudig verzoek namens hunne gilden. Zij vraagden vooroerst een afschrift van het besluit der Gendtenaren en van 't geen de prins daaromtrent aan de vergadering had voorgedragen, ten einde daarvan hunnen onderhoorigen berigt te geven. Zij wenschten vervolgens, dat men, om alle verraad te voorkomen, de burgers dag en nacht aan de stadspoorten zou doen wacht houden. Voorts eischten zij, om alle achterdocht te weren, dat één der sleutels van de plaats, waarin de sleutels van de stadspoorten bewaard werden, in hunne handen zou worden gesteld, terwijl CHIMAY den anderen houden zou. Eindelijk begeerden zij, dat men met de onderhandeling met den prins van Parma zou voortvaren. En zie, dat alles werd hun toegestaan. Het slot der beraadslagingen was, dat

de beide leden, Brugge en het Vrije, zich voegen zouden bij die van Gend, om ten aanzien van den vrede met den Spaanschen koning overeenkomsten te beproeven.

Zóó was dan de eerste stap gedaan tot wederkeering onder Spanje's heerschappij en de laatste hoop der vrienden van vrijheid en hervorming verdwenen. De hoogbaljuw DE GRIJSE, die tot hiertoe te Brugge gebleven was, vertrouwend op de bijzondere liefde, die de burgers hem toedroegen, meende na het genomen besluit niet langer te moeten toeven. Hij was gewaarschuwd, dat men voornemens was hem des nachts, als hij de ronde deed, te dooden. Den 13^{den} Maart verliet hij alzoo zijne vaderstad en week naar Zeeland. Men zegt, dat CHIMAY pogingen deed om hem nog onderweg te doen vatten. Die pogingen hebben echter gelukkig schipbreuk geleden.

Nauwelijks was DE GRIJSE in Zeeland gekomen — hij had zich eigenlijk belast met eene commissie aan de staten van Brabant — of hij wendde zich tot den gouverneur en de staten der eerstgenoemde provincie en sloeg middelen voor om den staat van zaken te Brugge te herstellen en de stad voor de staten te verzekeren. Met zijne voorstellen vertrok de tesorier van Zeeland ADRIAAN MANMAKER ¹ naar den prins van Oranje, die zich thans in Holland ophield. Te gelijktijd had DAVID BOYDE den Schotschen kapitein FOREST uit Brugge afgezonden, schijnbaar om mede van zijnentwege voorstellen te doen ten einde de stad te winnen, maar inderdaad om te verspieden, wat er omging en wie te Brugge met ORANJE briefwisseling hielden, en om van alles aan CHIMAY naauwkeurig verslag te geven: een last, waarvan zich ook deze verrader getrouwelijk gekwetens heeft. ORANJE werd wel door MANMAKER gewaarschuwd, als zijnde door DE GRIJSE onderrigt, hoedanig BOYDE en FOREST gezind waren, doch de prins bleef nogtans op de Schotsche krijgsoversten een bedrogen vertrouwen

stellen. Alzoo kreeg CHIMAY kondschap van ORANJE's besluit, dat de gouverneur DE HAULTAIN ¹ met 500 man Brugge zou pogen te bemagtigen en dat hem de medehulp van vele personen zoowel binnen als buiten de stad was toegezegd, wier namen FOREST opgaf, zijnde inzonderheid DE GRIJSE, DE CARON, de burgemeesters CASEMBROOT en DOMINICLE, WINGKELMAN en de oud-burgemeester DE BROUCQSAULX met zijne twee zonen. De 28de Maart was ter uitvoering van het plan vastgesteld.

Intusschen had CHIMAY na het vertrek van DE GRIJSE niet stil gezeten. Tegen den zin der burgemeesters had hij vergadering op vergadering gehouden. Vruchteloos was het, dat de algemeene staten een' uitvoerigen brief schreven aan hem en de magistraten van Brugge en het Vrije om hen van opzet te doen veranderen, toen CARON en VAN DE WERCKE, wedergekeerd, het heilloos besluit van 10 Maart aan hunne lastgevers hadden blootgelegd. Den 16^{den} dier maand belegt CHIMAY eene bijeenkomst van al de vertegenwoordigers der gemeente, en er wordt goedgevonden, dat een gezantschap naar PARMA zal afgevaardigd worden om den vrede te verzoeken. Toen de beide burgemeesters daaraan hunne goedkeuring weigerden werden tot afgezanten in hunne plaats benoemd NICOLAAS DESPAERS en ANTONIE VAN DEN BERGE. Uit de schepenen werden verkozen VINCENT SAYOEN en de griffier der vierschaar OLIVIER NIEUWLANT; uit de oude wethouders JOOST DE CABOOTERE en uit de notabele burgers JAN WIJTS. Van de kapiteinen werd gemagtigd JAQUES GLORIBUS, namens de hoofdmannen JAQUES VAN HOUTVELDE en van wege de dekens LUCAS VAN DE VELDE, deken van de wollewevers. Die van het Vrije gaven last aan hunne burgemeesters CHARLES VAN MARRIVORDE en JAQUES MARCHANT; uit de schepenen aan ROELAND DE COURTEVILLE; uit de edelen aan JAQUES DE LESPIERRE en uit de notabele Vrijlaten aan FRANÇOIS VAN NIEUWEN-

HUYSE benevens PHILIPS LE CHERF, ontvanger-generaal van het Vrije. JAN VAN SCHOORE, heer van Marchove, afgevaardigd wegens de soldaten, had zijne volmagt laten teekenen door al de officieren der garnizoenen van Brugge, Damme en Oostende. CHIMAY wist met zijn aanhang zooveel te bewerken, dat de stad en het Vrije hem de volle magt gaven om alles te beschikken naar zijn goeddunken, zoowel in 't bevorderen van den vrede als in andere zaken voor 't algemeen belang. Om vaster te gaan deed hij deze volmagt onderteekenen door beide de collegiën en de hoofden der gemeente en door al de kolonels en kapiteinen. Ook liet hij haar bekrachtigen door de krijgsoversten en de magistraten van Oostende en Damme, ofschoon die van Oostende hun woord niet hielden en ofschoon het grootste deel der Schotsche soldaten en kapiteinen te Brugge hem niet was toegedaan. 't Was uit kracht dier volmagt, dat hij eenige overheidspersonen en krijgsbevelhebbers afzette en andere, tot den vrede gezinden, in hunne plaats stelde. Ziende, dat er vele bijeenkomsten gehouden werden, die tot oproer en verijdeling zijner voornemens leiden konden, deed hij den 20sten Maart den sergeant-majoor WINGKELMAN, den oud-burgemeester JACQUES DE BROUCQSAULX, diens zoon JOOST, den kapitein, en verscheidene anderen der aanzienlijksten uit de stad vertrekken. Zij begaven zich naar Sluis, waar zij zich tegen CHIMAY tot den voorgenomen aanslag sterkten ¹. Eindelijk was het werk der verzoening met Spanje zóó verre gevorderd, dat op den 26sten Maart te Brugge een wapenstilstand werd afgekondigd tusschen deze stad en Artois en Henegouwen.

De 28sten Maart brak aan, en in den daaropvolgenden nacht zou het plan om Brugge te vermeesteren worden uitgevoerd. Reeds was DE GRIJSE met CAMON, den gouverneur van Zeeland en anderen met het krijgsvolk te Sluis gekomen, voornemens in de duisternis

achtien vaandelen door de Dampoort in te brengen. Vele wethouders waren mede van het plan verwittigd en hadden één' der hoofdmannen aan hunne zijde gekregen. En er was altijd nog bij de meesten geen wantrouwen, maar een' vaste hoop op den kolonel BOYDE. Doch ook CHIMAY was door zijne spionnen van alles onderrigt geworden, en op denzelfden 28ten Maart, die voor den aanslag bepaald was, nam hij zulke doortastende maatregelen, dat de gansche toeleg in rook verdween en de Spaansche partij op hare grondslagen ten sterkste bevestigd werd. Bij tijds in den morgen verlaat hij zijne woning en, verzeld van zijn hofgezin en zijn' lijfwacht, begeeft hij zich ten stadhuize. Aan den hoek der Breidelstraat gekomen, roept hij den kapitein der burgers, die aan den hoek der markt de wacht hield. Hij beveelt hem zijn volk in slagorde te stellen en op alles wakker acht te slaan. Het gebeurt, en de nabijwonende burgers, van niets bewust, sloten haastig en verschrikt hunne winkels. De prins, van dáár op den Burg komende, fluistert aan vier of vijf personen geheime bevelen in 't oor en klimt het raadhuis op. 't Was tusschen negen en tien ure. De gewone magistraat, al de oude wethouders, notabelen en dekens waren, door hem bijeen geroepen, tegenwoordig. De vergadering ingetreden zijnde en alles naar zijne voorschriften vindende, groet hij beleefdelyk. En nu draalt hij niet. Hij geeft terstond zijn oogmerk te kennen, waarvan de stoutheid de harten niet minder verschrikt dan verbaast. »'t Is hoog tijd," zóó spreekt hij met luide stem, » dat mij 't geheele bestuur onverdeeld in handen kome. Van nu voortaan wil ik alles in 't algemeene welzijn beschikken. De oude magistraat wordt afgedankt!" Daarop brengt hij een geschreven stuk te voorschijn. Hij leest de namen op der personen, aan wie hij, als beter tot vredesonderhandeling met PARMA genegen, de regering opdraagt.

En in 't volgende oogenblik doet hij hen vóór zich staan en in zijne handen den eed zweren, dat zij aan den koning van Spanje en hem getrouw zullen zijn en de Roomsch-katholieke Godsdienst voorstaan gelijk zij vóór dezen was onderhouden geweest. Alzoo werden twee nieuwe burgemeesters, drie schepenen, vijf raden en één hoofdman beëedigd. Naauwelijks is 't voleindigd, of de hand wordt geslagen aan de afgezette burgemeesters CASEMBROOT en DOMINICLE en den voorschepen CORNELIS DE BOODT. Zij worden in hechtenis genomen, omdat zij zich van CHIMAY, zoo als hem door BOYDE berigt was, hadden willen meester maken en hem naar Zeeland voeren. Ook andere wethouders doet CHIMAY, altijd met behulp van BOYDE, vastgrijpen. Van dáár rigt de prins zijn' schreden naar de markt, waar de bezetting in de wapenen stond. En ook hier worden eenige kapiteinen en andere officieren gegrepen en naar den kerker gevoerd, als medebewust van den aanslag, dien de gouverneur van Zeeland met de uitgewekene bondgenooten beraamd had. CHIMAY's stoutmoedige onderneming was ten volle geslaagd. Wel is waar, hij mogt zich vooraf met een' goede uitkomst vleijen. BOYDE en het grootste deel der burgers waren op zijne hand. En hij had zich doen vergezellen door een talrijk, wél gewapend krijgsgeluide, waaraan hij den uitdrukkelijken last gegeven had, om, te midden van zooveel gevaar, bijzonder voor de veiligheid van zijn' persoon zorg te dragen.

De maatregelen van voorzorg hielden met het verrigte nog niet op. De wachten werden verdubbeld, het gansche garnizoen was in de wapens en de zorgvuldigste waakzaamheid werd in acht genomen. Er werd eene belooning uitgelooft van vierhonderd gulden aan hem, die den kapitein GULIELMUS RANS wist aan te brengen ¹: den man, die zich verbonden had CHIMAY levend of dood over te leveren. Wie hem verborg zou zonder

genade gestraft worden. Hij had echter nog in tijds de vlugt genomen.

Ongetwijfeld kreeg men te Sluis kennis van 't geen te Brugge was voorgevallen en hoezeer men dáár op zijne hoede was. Dat nu de beraamde aanslag geen' voortgang had is noodeloos te vermelden.

CHIMAY, thans aan 't hoofd van een' Spaanschgezinden magistraat, zette het werk der bevrediging met Spanje krachtig voort. Voor hemzelve was reeds de verzoening door tusschenkomst van zijn' vader, den hertog van Aarschot, getroffen. Zij moest nog voor Brugge verkregen worden. Op 2 of 3 April, vertrokken alzoo de afgevaardigden naar Doornik, alwaar zij met PARMA zouden onderhandelen.

Wij vinden echter thans als afgevaardigden alleen ANTONIE VAN DEN BERGE, burgemeester der commune, VINCENTSAYOEN, schepen, en den griffier OLIVIER NIEUWLANT van wege de stad, benevens de drie gemagtigden van het Vrije met den ontvanger opgenoemd. Op den 1sten Mei waren de onderhandelingen reeds zóó verre gevorderd, dat men toen in eene algemeene vergadering te Brugge eenparig besloot den vrede te aanvaarden op deze voorloopige voorwaarden, dat er geen' andere Godsdienst dan de Roomsche zou geoeffend en geen vreemd krijgsvolk in de stad zou gelegd worden. Toen werd het wapen van ALENÇON afgenomen en dat van Spanje vóór het stadhuis en het Prinsenhof gehangen. Ook werd het beeld van den Spaanschen koning geplaatst in de raadskamer.

Den 2^{den} Mei kwam de genoemde hertog van Aarschot te Brugge, schijnbaar om zijn' zoon te bezoeken, maar inderdaad om hem in 's konings dienst te herstellen, in zijn opzet te stijven en het werk der bevrediging te verhaasten. Hij werd door een prachtig gevolg vergezeld en luisterrijk ingehaald. CHIMAY, in goudlaken kostelijk

uitgedoscht, reed nevens zijn' vader en geleidde hem naar het Prinsenhof, waar de Schotten de wacht hielden. Te gelijkertijd zonden de staten-generaal den staatsman JUNIUS ¹, die CHIMAY tot anderen zin zocht te bewegen en in eene vergadering der burgerhoofden aantoonde, hoe nadeelig de verzoening was voor het algemeene welzijn. Ook was deze waarschijnlijk de afgezant, die gezegd wordt namens de staten aan CHIMAY dertigduizend gulden jaarlijksch pensioen te hebben aangeboden, indien deze de onderhandeling met Spanje wilde afbreken. 't Was echter reeds te ver gekomen. De stem des gezants werd niet gehoord en onverrichter zake moest hij vertrekken, ofschoon die van Gend nu weder een nieuw en vast besluit genomen hadden om zich bij de algemeene staten te houden. ORANJE zond mede omstreeks dezen tijd uitvoerige letteren naar de steden Gend en Brugge om haar tot andere gedachten te brengen. Ook deze poging was te Brugge vruchteloos. En den 3^{den} Mei werden alle vreemde soldaten, behalve de Schotten, afgedankt. De afgedankten vertrokken naar Oostende en Sluis, van waar zij met de andere bezetting vaak het Noord- en Westvrije afliepen en verontrustten.

Drie dagen nadat CHIMAY de Spaanschgezinde regering aangesteld had, den 31sten Maart, vond men goed bij hallegebod af te kondigen, dat niemand op zware straffen een' ander door schimpdichten, liederen of op andere wijze in zijne Godsdienst zou mogen tergen of bespotten. 't Was op stillen Zaterdag. En reeds op Paschen, 1 April, en volgende heilige dagen werd in sommige kloosters openlijk de mis bediend. De gevlugten en gebannenen begonnen weder te keeren, het landvolk begaf zich naar buiten en de Walen gingen vrijelijk uit en in de stad. Doch kort daarna schijnt er weder zekere terugwerking (reactie) gekomen te zijn, die wij misschien aan de zooeven ver-

haalde pogingen van ORANJE en de staten moeten toeschrijven. Hoe 't zij, de beide gevangene burgemeesters werden losgelaten, ofschoon GASEMBROOT nog eenigen tijd in zijn huis werd gevangen gehouden. Ook VAN LOKEREN had gelegenheid gevonden te ontsnappen. En daar te midden der verwarring de burgerij veelvuldige zamenscholingen en vergaderingen hield, verbood de magistraat, beducht voor nieuwe onlusten, de openbare oefening der Roomsche Godsdienst, tot zoolang de vrede volkomen zou getroffen zijn.

Vraagt men, welke Godsdienst onder al dat gevoel door CHIMAY beleden werd, de geschiedenis heeft op den huichelaar het eeuwig brandmerk der schande gedrukt. Zij getuigt, dat hij tot het laatste toe de hervormde Godsdienst ten sterkste bleef aanhangen, en dat hij 't met geen ander oogmerk deed dan . . . om het wantrouwen te versterken, zijn staatkundige bedoelingen te bereiken en alzoo ten laatste zelf een moordenaar van de hervorming te worden. Met de grootste naauwgezetheid woonde hij de Godsdienstoefeningen bij, en, voor het uitwendige met den heiligsten ootmoed en het diepste gevoel, vierde hij het avondmaal des Heeren. Ja hij zocht zijn vurige ingenomenheid voor de hervormingszaak te doen uitblinken door de mishandeling eens priesters, die aan baldadigheid grensde en die hem de verachting niet alleen der Roomschegezinden, maar ook van alle hervormden waardig maakt. Het feit wordt ook door een Roomschen geschiedschrijver geboekstaafd. Deze zegt, dat het plaats vond » maar eenige dagen vóór de magistraatsverandering op 28 Maart, om zijn' bijzonderen ijver voor de Calvinistische Godsdienst te toonen en alzoo tot zijn oogwit te geraken.» Doch onze VAN METEREN geeft het op geschied te zijn na de komst van den hertog van Aarschot op den 2^{den} Mei te Brugge. Wij zullen het dan moeten in verband beschouwen tot de reactionnaire beweging, die weder ontstaan

schijnt te zijn door de zending van JUNIUS en het besluit, te Gend genomen: misschien poogde CHIMAY door zóó heftige daad den zich verheffenden storm te bezweren. Vermoedelijk staat dan ook het gebeurde in betrekking tot het verbod van uitoefening der Roomsche'Godsdienst, waaraan de priester niet gehoorzaam zal zijn geweest; in welk geval het gedrag van CHIMAY, anders met het vroeger verrigte en Brugge's tegenwoordigen toestand schier niet te rijmen, meer verklaarbaar en minder afschuwelijk wordt. Wat er van zij, ziehier wat geschiedde. Een priester stond gereed de mis te bedienen. Reeds was hij in zijn misgewaad getooid, toen hij betraptd werd. Oogenblikkelijk werd hij gegrepen, en 't was op bevel van den prins, dat men den ongelukkigen geestelijke ten spot door de straten leidde. Gehuld in de gewijde kleeding, waarin hij gevangen was, met offerkelk en hostie in de hand, werd hij voorafgegaan door trommelen en fluiten. Aldus gehoond, vernederd, uitgejouwd voerde men hem tot in 't Prinsenhof, waar de hertog van Aarschot thans zijn' overmoedigen zoon was komen bezoeken. Ja men zegt, dat de gewetenlooze prins zijne roekeloosheid zóó verre dreef, dat hij den geheiligden wijn, tot smaad der Roomsche Godsdienst, den omstanderen toedronk!

Jammerlijke heiligschennis, zóó verdwaasd, dat zij niet weet, hoezeer zij door 'de weldenkenden van alle partijen verfoeid wordt, zonder een enkel hart te winnen dan dat der wuftheid, des ongeloofs en der ligtzinnigheid! Betreurenswaardige Godsdiensthaat, die menschen, broeders, belijders van éénen Zaligmaker tot zóó zinnelooze en misdadige uitersten drijft ¹!

DE INNEMING DER STAD VOOR SPANJE.

Brugge was den Spanjaard verkocht, het moest hem alleen nog geleverd worden.

En hieraan was geen bezwaar meer verbonden. Slechts wenschte nog CHIMAY te gelijk met Brugge ook Sluis, Oostende, Gend en Damme in PARMA's hand te geven. Wat Sluis betreft, daarop was voor 't oogenblik alle hoop verdwenen. Te Oostende, ofschoon het garnizoen er betaling van CHIMAY verkreeg, mislukten evenzeer des prinses pogingen: de wakkere zorg van den schranderen Zwijger, de medewerking van den heer VAN LOKEREN en van de nitgewekenen uit Brugge en boven alles de krachtige maatregelen van den kapitein JAQUES TUTELARE, die tot de bezetting behoorde, behielden de stad voor de algemeene staten. Gend, hoewel het zijne gezanten tot PARMA had afgevaardigd, trok zich onder den invloed eener magtige tegenwerking voor 's hands weder terug. Zóó bleef er dan niet anders over dan Damme, waar de heer DE LESDAIN zich aan CHIMAY's zijde geschaard had, terwijl het garnizoen, de partij der staten gekozen hebbende, besloot de stad te verlaten, voornemens het geschut en den krijgsvorraad mede te voeren: iets, dat echter door vijfhonderd man, die CHIMAY van Brugge gezonden had, belet werd, zoodat de bezetting, met achterlating der ammunitie, naar Sluis trok.

De onderhandelingen te Doornik werden inmiddels ijverig voortgezet. Zij waren er, met behulp der Brugsche gevolmagtigden, waarnevens CHIMAY als de zijne gevoegd had BERNARD VAN WIJNKERE, heer van Priau, en LOUIS DENNETIÈRES, heer van Watines, den 11^{den} Mei zóó ver gevorderd, dat op dien dag een vredesverdrag voorloopig werd aangenomen. Dit verdrag, in driecientwintig arti-

kelen bestaande, werd den 20sten Mei door PARMA en de Brugsche afgevaardigden onderteekend en kreeg eindelijk op den 22sten dier maand zijn volle beslag. Het behelsde zeer aannemelijke en, betrekkelijk de Godsdienst, zeer gematigde voorwaarden, ten einde alzoo ook het teruggedeeinsde Gend en andere nog staatsgezinde steden uit te lokken. Wij zouden het in zijn geheel opgeven, indien het niet zóó uitvoerig was, ingekleed in de breedspakige taal der diplomatie. Wij zijn echter verplicht er den hoofdinhoud van mede te deelen. Met weglating van het breedspakige en met aanduiding der eigene woorden, waar wij 't van gewigt oordeelen, doen wij het in dezer voege:

Punten en voorwaarden, op welke de stad van Brugge en 't land van den Vrÿe overeengekomen en verzoend zijn met den prins van Parma, Plaisance enz., uit naam van Zijne Majesteit.

Vooraf gaat eene inleiding, waarin de namen der gevolmagtigden van beide partijen, hun last en voorbereidende werkzaamheden worden opgegeven.

I.

De steden en gewesten, die onder de gehoorzaamheid van den koning van Spanje treden, zullen op gelijke wijze als voorheen geregeerd worden, en al wat tegen den koning in den tijd des oproers geschied is zal vergeven en vergeten zijn.

II.

Alle keuren en privilegiën zullen bewaard en onderhouden worden als vóór dezen.

III.

Niet dan met toestemming der overheid en in geval van

noodzakelijkheid zullen de steden met krijgsof bezetting bezwaard worden, zullende altijd bestaan uit ingeborenen des lands of die der overheid welgevallig zijn.

IV.

Alle belastingen, uit en gedurende de troebelen ontstaan, worden afgeschaft en geene nieuwe zullen worden opgelegd.

V.

Tot betaling van schulden, waarmede de steden en het Vrije bezwaard zijn, zullen echter de gewone middelen mogen worden in 't werk gesteld, mits niet geschiedende ter afdoening van schulden aan vijanden van Zijne Majesteit.

VI.

De burgers, geene vijanden van Zijne Majesteit zijnde, zullen treden in het onbelemmerd bezit hunner goederen.

VII.

» Dat de voorzeide poorters en burgers, ook die inwoners, die in de voorzeide steden en lande van den Vrije zullen willen blijven, niet zullen onderzocht, verontrust of gedwongen worden een' nieuwen eed te doen om 't feit van de Godsdienst, maar zullen verdragen worden, behoudens dat zij leven zonder beroerte te maken of ontstichting. En degenen, die begeeren zullen de uitoefening eener andere Godsdienst dan van de oude katholieke, apostolische en Roomsche, onder dewelke deze Nederlanden zoozeer gebloeid hebben, en die Zijne Majesteit plechtig bezworen heeft, toen Zij aanvaard en ontvangen werd als prins der voorzeide lande, zullen vrijelijk mogen vertrekken werwaarts zij begeeren zullen en wederkeeren als 't hun goed dunken zal, behoudens dat zij in geen vijands land geweest zijn en dat die van de voorzeide magistraten dezelve willen ontvangen; in welk geval hun toegelaten zal wor-

den het vrije gebruik van al hunne goederen, roerende en onroerende, en actiën, wezende onder de gehoorzaamheid van Zijne Majesteit, om die te transporteren, verkoopen, verzetten en aliëneren gelijk hun goed dunken zal, of anderszins die te doen regeren, administreren en ontvangen door al zulke personen, als zij daartoe zullen verkiezen en afvaardigen.”

VIII.

Alle vonnissen, geslagen door den raad van Vlaanderen te Gend, zullen van kracht blijven, behoudens vrijheid tot appel op den grooten raad.

IX.

De steden en het Vrije treden weder als voorheen onder het gezag van den koning, als graaf van Vlaanderen.

X.

Zij zullen mitsdien zich terstond moeten onttrekken aan alle verbonden tegen Zijne Majesteit.

XI.

Gelijk den burgeren het genot van al hunne goederen hergeven is, zóó treedt de koning weër in 't bezit zijner voormalige renten en domeinen.

XII.

Geestelijke goederen komen weder aan hunne vroegere bezitters.

XIII.

Rekeningen, behoorlijk gedaan en gesloten door collegiën en personen, niet bij den koning erkend en goedgekeurd, blijven nogtans wettige kracht behouden.

XIV.

» En aangaande degenen, die de voorzeide geestelijke goederen gekocht hebben, Zijne voorzeide Hoogheid wil niet beletten, dat men denzelven hunne verstrekte penningen wederom geve, naar gelang dat zij hen bevinden zullen geïnteresseerd te zijn, en dat door zulke midelen als de voornoemde steden en land respectvelijk be-ramen en adviseren zullen, behoudens dat het geschiede zonder nadeel of schade van de oude eigenaars. Vergun-nende Zijne Hoogheid, dat de magistraten, publike per-sonen en anderen, die de voorzeide onteigening gedaan of daarin toegestemd hebben, deswegens niet zullen on-derzocht worden, ten ware dat zij daarmede hun bijzonder voordeel gedaan hadden.»

XV.

Betreft den raad te Gend.

XVI.

Behelst gunstige bepalingen voor het collegie van 't Vrije.

XVII.

Welwillende beschikkingen tot instandhouding en ver-heffing van Yperen, als lid van Vlaanderen.

XVIII.

Vreemde krijgslieden zullen zoodra mogelijk uit Vlaan-deren vertrekken.

XIX.

't Wordt allen steden, die nog tot Spanje niet toe-

getreden zijn, gemakkelijk gemaakt dit tractaat te aanzenden.

XX.

Op de munt zal behoorlijke orde worden gesteld.

XXI.

» Voorts Zijne Hoogheid accordeert, dat alle donatiën, ontervingen en andere beschikkingen inter vivos of causâ mortis, gedaan door Godsdiensthaat ter eener en ter anderder zijde gedurende de voorzeide troebelen, zullen uit kracht van dit tegenwoordig tractaat gehouden worden voor gecasseerd en van geener waarde; en dat alle nalatenschappen, ab intestato vervallen gedurende deze voorzeide troebelen, zullen volgen de naaste en wettige erfgenamen.”

XXII.

Bepaalt de loslating van sommige gevangene heeren.

XXIII.

Het tractaat zal van 's konings zijde nagelcefd en verzegeld en voorts door alle overheidspersonen bezworen worden. » Gedaan te Doornik, den 11^{den} Mei 1584.”

Slot. De gevolmagtigden van Brugge en het Vrije verklaren het tractaat aan te nemen. » En belangende de verzekerdheid, door Zijne Hoogheid verzocht, zij verklaarden, dat de voorzeide prins, magistraten, notabelen en gemeente van de voorzeide stad en land zullen zweren getrouwheid aan Zijne Majesteit en alle behoorlijke onderdanigheid aan Zijne Hoogheid, om de plaatse die Zij houdt; dat zij weldra hun krijgsvolk zullen afdanken, zonder daarna eenig

ander aan te nemen tenzij hij kennis en bevel van Zijne Hoogheid; dat zij dezelve bidden zullen te stellen garnizoen van ingeborenen van den lande in de stad van Damme om hare verzekerdheid in der wijl dat de stad en het kasteel van Sluis zullen vijanden zijn, aangezien de voorzeide stad van Damme dit tegenwoordig tractaat wil aanvaarden om daarvan te genieten en zich daarnaar te voegen en te regelen; dat al de gedeputeerden of een deel van hen zullen hier in gijzeling blijven, indien Zijne Hoogheid het alzoo beveelt, of zullen anderen stellen ten genoegen van Zijne Hoogheid voor zóó langen tijd als hij 't zelve bevinden zal te behooren; eindelijk, dat zij zich in alles en alom goede en getrouwe dienaren van Zijne Majesteit en zeer onderdanige dienaren van Zijne Hoogheid betoonen zullen, en dat zij als publike personen en in de qualiteit, waarin zij hier zijn, zullen zweren, onverbrekkelijk te onderhouden dit voorzeide traktaat, en zullen 't zelve met hun' eigene hand onderteekenen, aanroepende God Almagtig tot hunne hulp en assistentie, zoo zij hierin opregtelijk en ter goeder trouw te werk gaan; en met één bedankende Zijne Hoogheid zeer ootmoediglijk voor de bijzondere toegenegenheid, die zij draagt, om de zaken en de welvaart en de rust in den lande te herstellen; mitsgaders dat dezelve op hunne ernstige bede en begeerte nog toegelaten heeft acht dagen tijds, gedurende dewelke de voornoemden van Gend zullen mogen komen en ontvangen worden op dezelfde punten en voorwaarden van dit voorzeide tractaat. 't Welk was gemaakt en gesloten in de stad van Doornik op den dag van Pinksteren, den 20sten Mei 1584. Geteekend: Pamele Vt. ALEXANDRE. Onder stond: ter ordonnantie van Zijne Hoogheid: Verreycken. En was onderteekend: Bernaert de Wijncker, Ant. van den Berghe, Ol. Nieulandt, Ch. de Marivoorde, Ph. de Cherf, Loys Dennetières, Vincent Sayoen, Jac. Marchant, Roel. de Courteville.

» De voorzeide gedeputeerden, gepresenteerd hebbende

van nieuws, alhier in gijzeling te blijven, gelijk 't hier boven gezegd is, Zijne Hoogheid, aannemende dezen goeden wil, heeft hun verklaard, zulk een goed vertrouwen te hebben van hen en van degenen, voor welke zij handelen, dat zij niet wil noch gijzeling noch andere verzekerdheid, dan hun eenvoudig woord met den eed, dien zij doen zullen; waarvoor de voorzeide gedeputeerden Zijne Hoogheid zeer ootmoediglich bedankt hebben, haar verzekerende, dat zij altijd zeer toegedane en onderdanige dienaars van dezelve wezen zullen. En dit gedaan zijnde, heeft Zijne Hoogheid gezworen en beloofd op de heilige Evangeliën, te onderhouden en te doen onderhouden dit voorzeide traktaat, gelijk ook de voorzeide gedeputeerden wederkeerig gedaan hebben, dezen 22sten dag van Mei 1584. Mij tegenwoordig: Verreycken.'

Zóó was dan de hervormde Godsdienst — ofschoon den hervormden vrijheid van geweten en veilige inwoning beloofd werd — van nu voortaan uit Brugge door een wettig en openbaar stuk met alle vormen uitgesloten, terwijl de Rooms-katholieke er op dezelfde wijze hersteld en alleen aangenomen was.

De geslotene overeenkomst werd op den 25sten Mei plegtig afgekondigd. CHIMAY had den magistraat en de vertegenwoordigers der gemeente tot een' algemeene vergadering op het stadhuis doen zamenkomen. Vergezeld van zijnen vader, vervoegde hij zich derwaarts, betuigde allen zijn' dank voor de gehoorzaamheid, die zij tot hiertoe hem betoond hadden en verzocht thans van zijnen eed ontslagen te zijn, aangezien de vrede gesloten was. De hertog van Aarschot nam daarop in 's konings naam aan de overheden den nieuwen eed af en aanvaardde het bevel der stad in plaats van zijnen zoon. Nadat dit in den vóórmiddag omstreeks elf ure voleindigd was, begaf zich AARSCHOT naar de halle en liet van dáár

den inhoud van het gemaakte verdrag den Bruggelingen in het oor klinken.

Nauwelijks was de vrede afgekondigd, of de geopende deuren der St. Donaaskerk ontvingen de schare ter Godsdienstoefening, en het plegtig *Te Deum laudamus* werd uit den mond der kerkdienaars ten Hemel opgezonden. » Men zag'', zóó maalt ons een Roomschegezind schrijver de vreugde zijner geloofsgenooten, » men zag overal pronknaalden, zegebogen, tooneelen, opschriften en lofdichten ter eere van den vrede, van den koning en van den prins van Parma. Het geschut donderde en al de klokken, die ergens overgebleven waren, bommelden feestelijk en getuigden de algemeene blijdschap. De vreugdevuren verdreven met hun' blakende vlammen de duisternissen van den nacht, en de vuurpijlen, die zonder getal omhoog gezonden werden, schenen door hun' glans de sterren te trotseren. Men zag de vreugd in het blijmoedig gezigt van iedereen spelen. De geestelijken zongen het *Te Deum* en men riep door de geheele stad bijna niet anders dan: » lang leve de koning van Spanje!'' »

Hoe zwart steekt daarbij af het woeste jammertafereel, dat dezelfde berigtgever ons terstond daarop afschildert: » tusschen deze algemeene blijdschap waren de nieuwgezinden zeer droevig en zagen met innig smartgevoel aan, hoe eenige vrouwspersonen en eenig gemeen volk in hunne tempels vielen, om te vernielen de predikstoelen, banken en zitplaatsen van hunne predikanten, voorzangers en consistorianten.'' Helaas, vermeldt de geschiedenis de gruwelen van den beeldstorm, zij heeft ook aan den anderen kant een' tempelstorm aan te wijzen, waardoor een woest gepenpel zich vergreep aan wat voor Hervormden heilig en dierbaar was!

Brugge en het Vrije werden den 4^{den} Junij door ORANJE en de staten bij open plakaat tot vijanden der vereenigde gewesten verklaard en van de unie afgesneden. Alle gemeenschap, alle koophandel met hen werd verboden, en de verlofgelden werden afgeschaft, onder betaling waarvan men tot hertoe met Vlaanderen gehandeld had.

Des anderen daags verlieten de acht Schotsche compagniën de stad, nadat zij betaald en afgedankt waren. Zij trokken naar Sluis. Er wordt ergens gezegd, dat zij, buiten de stad gekomen zijnde, verzochten in PARMIA's dienst te treden, 't welk hun ook werd toegestaan. Maar andere, meer geloofwaardige berigten melden, dat het aan 't Schotsch regiment werd in de keus gegeven, of het vertrekken dan of het zich scharen wilde onder des Spanjaards bevelen en den koning eed doen. Slechts weinigen verkozen het laatste. Is het vreemd, dat wij onder die weinigen, behalve eenige kapiteinen, den trouwloozen BOYDE ontmoeten?

VI.

DE ROOMSCHE GODSDIENST VERHEERLIJKT, DE HERVORMDE VERDWENEN.

Al spoedig keerde een' schare van weleer gebannen of gevlugte Roomschegezinden weder, waaronder eene menigte van geestelijken. Wij zien in die rijen Brugge's tweeden bisschop, REMIGIUS DRIUTIUS, voor wien thans zes droeve jaren van gevangenis en ballingschap geëindigd waren. Wij ontmoeten de abten van den Eekhout, St. Andries en Ter Doest, met vele kanunniken, priesters, nonnen en begijnen, die zich spoedden, om hunne kloosters en kerken ter herwijding in te rigten. Het werk der kerkzuivering, zooals het genoemd wordt, ging, al was het minder onbesuisd dan wij 't straks

door een' dollen volkshoop zagen geschieden, echter met haastigen ijver voorwaarts. Reeds den 7^{den} Junij kon de bisschop de hoofdkerk, den alouden St. Donaastempel, herwijden. Zeven dagen daarna, den 14^{den}, geschiedde hetzelfde met de Salvatorskerk, die met kostelijke tapijten versierd was. Men deed toen aldaar, of, naar een ander berigt, den 17^{den} daarna, het eerste Roomsche sermoen, en vermits er op dien dag in geene kerken mogt gepredikt worden, was het heiligdom te klein om den stroom der hoorders te bevatten. Voorts ontving nog den 15^{den} dierzelfde maand de Lieve-Vrouwekerk de herwijding. En de bisschop was rusteloos bezig, met hén in genade te ontvangen, die voorheen de Roomsche Godsdienst hadden verlaten en nu met de kerk wenschten verzoend te worden.

Een ander feest verbeidde de Roomschegezinde bevolking op den 29sten Junij. Het Spaansche legerhoofd zou in de vorwonnen stad zijn' glorievollen intogt houden. » De magistraat, » zóó meldt ons de Vlaamsche historischrijver, » trok met vele edele en aanzienlijke personen Zijne Hoogheid, den doorluchtigsten heer ALEXANDER FARNESI, prins van Parma, tegen, en zij bragten hem met geheel zijn gevolg, vijf vaandelen voetvolk en drie cornetten paarden, zeer statig binnen Brugge. De burgerij stond in de wapens gerangschikt aan beide zijden van de straten, langs welke hij komen moest. De stad was wederom vol genoeg, en op dien en den volgenden dag werden overal de vreugdevuren ontstoken. De prins toonde zich ten volle vergenoegd, ziende de liefde van de gemeente en de goede genegenheid van den magistraat, die hem met eene uiterste eerbiedigheid alle teekenen van eerbeweens. Aldus in alles zeer wél te vreden begaf hij zich op den 3^{den} Julij naar het leger vóór Gend, werwaarts hij uit de stad Brugge veel koorn had doen voeren.»

En nogtans, te midden dier vreugdebedrijven heerschte te Brugge de grootste ellende: hooggeklommen duurte en de nijpendste hongersnood waren de plagen, die hare jammeren uitstortten in overvloed. Ook het veelvuldig wegvoeren van koorn door PARMA zal wel ééne der oorzaken geweest zijn en moest het onheil vermeederen. Zeker is 't, dat het slechtste voedsel verslonden werd en dat velen van honger stierven ¹.

PARMA gaf uit Brugge een uitvoerig verslag aan den koning van het overgaan der stad en tegelijk het loffelijkst getuigenis van de onverbreekelijke trouw en toegenegenheid der inwoners en hunne volstandingheid in het aankleven zijner zaak, waarom het dan ook niet noodig was er eenig garnizoen te laten. Het aantal der teruggekeerde burgers en geestelijken was zóó groot, dat de stad, ook zonder bezetting, genoeg voor Spanje verzekerd was.

Inderdaad toonde dan ook Brugge zijne ijverige Spaanschgezindheid in de pogingen, die het aanwendde, om het altijd nog weifelende Gend tot PARMA over te brengen. De stad en het Vrije zonden naar Oostvlaanderens hoofdstad een' breedvoerigen brief, dien zij ook in druk uitgaven, gedagteekend 7 Julij, waarin zij alle mogelijke redenen voorstelden om de zusterstad te bewegen. Die brief of een andere werd gezonden aan den ontvanger MEERTENS, maar werd onderschept en viel den Gendschen magistraat in handen, waarom f 100 werden uitgeloofd aan wie bewijzen kon, dat iemand brieven van den vijand ontvangen had ².

Het schouwspel eener algemeene en luisterrijke processie was sedert jaren in Brugge niet meer gezien geworden. Thans, nu de zaken voor de Roomsche Godsdienst een' zóó gelukkige wending genomen hadden, oordeelde men dat de tijd gekomen was, om al den

glans dier Godsdienst weder in zulk eene zinnenstrelende prachtvertooning voor oogen te stellen. De kerk zou haar' triomf vieren en hare dankbaarheid ten toon spreiden. Tevens wilde men daarmede den Almagtige bidden om de welvaart des lands en zegen over de wapenen van den Spaanschen koning. De geestelijkheid had haar plegtgewaad aangetogen en droeg met zich al de teekenen harer heerlijkheid. En in den langen optogt schitterden meer dan vijfhonderd flambouwen! De 16de Augustus 1584 heropende de rij dier processïen, die, na weinige jaren gestoord te zijn geweest, van toen af tot herden toe schier onafgebroken de straten der bisschopsstad met koorgezang en sierlijken kerktooi hebben verlevendigd.

Het herwijden der kerken werd met onverzwakte naarstigheid voortgezet. Het geschiedde door den bisschop op den 26sten Augustus aan de kerk van den Eekhout.

Maar niet alleen op godsdienstig en kerkelijk gebied, ook op staatkundig en burgerlijk veld voerde Brugge's Roomsche- en Spaanschegezindheid haren invloed. Scherp vooral komt dit uit in de vernieuwing van den magistraat op den 2^{den} September. Zij geschiedde door commissarissen, namens koning PHILIPS II gemagtigd, en onder de benoemden vinden wij mannen als MAARTEN LEM, burgemeester van der courpse. Reeds door CHIMAY was in plaats van DE GRIJSE tot hoogbaljuw aangesteld GEORGE DE MONTMORENCY, baron van Croysilles enz. Deze aanstelling werd thans bekrachtigd, terwijl JAN VAN PAMELE, heer van Caster, tot schout verkozen werd. Al de benoemden behoorden tot de beslist katholieke en Spaansche zijde, gelijk, zóó wordt ons opgegeven, sedert dien tijd altijd geschied is » door de voorzorg, die men heeft genomen, dat geene andersdenkenden in de regering zou-

den dringen. En behalve den bisschop, den hoogbaljuw en den schout namen de eerw. vaders Jezuïten ook een' bijzondere zorg om de hoedanigheden te onderzoeken van de personen, die in de magistratuur waren of trachtten te komen, en zij wisten alles aan het hof heimelijk over te brengen, waardoor allen, die zij voor verdacht hielden, uit alle bedieningen gesloten werden. Dit was op dien tijd zeer noodig." Met zulke verkenners in de voorhoede, wier arendsoog alles bespiedde en ontdekte, was wel het laatste gevaar geweken, dat zich mistrouwde bestanddeelen in den weleer zóó verdraagzamen magistraat mengden. De Brugsche overheid verliest van nu af het kenmerk, dat haar sinds jaren onderscheiden had! En het staatsroer was in handen gekomen van dat veel besprokene gezelschap van JESUS, dat nu weder op vasten voet in Brugge's muren gevestigd was! De vaders bewoonden toen het huis nevens de St. Janskapel, waarin zij, nadat zij 7 October herwijd was, dagelijks de dienst deden.

Wij besluiten de rij der Brugsche feesten, met dat van den 18^{den} September. Wij konden anders nog eene beschrijving geven van de laatste, niet de minst luisterrijke feestviering in het zóó veel bewogene jaar 1584, toen op 30 November het heilige bloed naar de Basiliuskapel werd overgebracht, en toen later het stuk van het heilige kruis met de reliquiën van St. BONIFACIUS weder in de Lieve-Vrouwkerk geplaatst werden. Gend had zich eindelijk den 17^{den} der eerstgenoemde maand met PARMA te Beveren verdragen, en de vrede met Spanje werd er den 19^{den} September met trompetgeschal en brandende flambouwen afgekondigd. Toen de tijding van den overgang der zusterstad te Brugge kwam was er de blijdschap ten top gestegen. De zóó lang gewenschte gebeurtenis werd ten genoemden dage gevierd met luide vreugdteekenen. Zóó was het tegenwoordige Vlaanderen, Oostende alleen

nog uitgezonderd, voor de magt en het kriegsbeleid van den Spaanschen held gevallen, en andermaal werd het als een' schoone parel vastgevlochten in de kroon van Spanje !!

VII.

EEN LAATSTE BLIK OP CHIMAY.

Misschien verwondert men zich, dat de naam van den prins van Chimay na de overgave der stad zóó geheel verzwegen is. Hem toch hadden wij op den voorgrond gewacht. Hem hadden wij, ten loon der onbetaalbare diensten aan Spanje bewezen, op de hoogste en schitterendste eereplaats gedacht verheven te zien. Hem, het hoofd en de ziel van de werking tegen de staten en ORANJE, de groote oorzaak van Vlaanderens herovering en den ondergang der reformatie, hem hadden wij gemeend op iederen voetstap weder te ontmoeten, voor 't minst als gouverneur erkend en bevestigd over dat landschap, dat hij met levensgevaar en tot den duren prijs zijner eer gekocht had. En zie, hij verdwijnt eensklaps van voor onze oogen. Wieu wij handelende zien, hem niet: 't is of de rustelooze CHIMAY, eindelijk ten toppunt zijner oogmerken gestegen, plotsling is gestorven.

Inderdaad, al was de ongelukkige niet lichamelijk dood, wij mogen hem in andere opzigten gestorven noemen. Mislukt waren zijne pogingen, om zich zelven te verheffen tot een glansrijk opperhoofd onder de rijkskroon van het magtige Spanje. To midden zijner onderhandelingen met PARMA, had hij één' zijner edellieden, zijn' hofmeester JAN VAN HALLE, tot de koningin van Engeland gezonden, om zichzelven te verontschuldigen en een beklag zijner grieven te doen. Tegelijk bedong hij aan de andere zijde bij den Spaanschen veldheer door zijne vrienden,

dat hem ter vergelding het gouvernement van Vlaanderen zou worden opgedragen, of ten minste, dat men hem verheffen zou tot gouverneur van Brugge met het Schotsche garnizoen. Doch PARMA, ziende in wat verhouding hij stond tot de burgerij, streefde hem met fraaije woorden en beloften. Wij zagen dan ook den hertog van Aarschot in 's konings naam aan de nieuw aangestelde magistraatspersonen den eed afnemen en den vrede afkondigen. En het wordt ons verzekerd, dat AARSCHOT in plaats van zijnen zoon het bevel der stad aanvaardde, terwijl deze door PARMA krachtig aanbevolen werd met brieven aan den koning tot zijne bevordering. Die bevordering wachtte hij verlangend af op zijne goederen, werwaarts hij zich, na de overgave der stad, had terug getrokken uit het midden van het wapengedruisch, en waar hij zijn krank lichaam intusschen liet herstellen.

CHIMAY was krank! Het verwondert ons niet, na zooveel maanden vol strijd en spanning, vol onrust en gejaagdheid. Het bevreemdt ons niet, na zooveel doorwaakte nachten, na zooveel zielsmarteling, dat wij hem aan 't einde afgemat vinden en uitgeput, magteloos neêrgeworpen op zijn leger. Was 't om zijn bezwaard geweten in slaap te wiegen, dat de trouwlooze man, reeds nadat het vredesverdrag met Spanje was afgekondigd, zich nog door JAN HAREN en eenigen, die hem toegedaan waren, een kerkelijk getuigschrift liet geven, hoe hij voor de hervormde Godsdienst geijverd had? Wat bewoog hem toch daartoe, nu hij diezelfde Godsdienst in de hem toebetrouwde stad verdelgd had, nu hij, in Spanje's vriendschap hersteld, Spanje's gunsten bedelde? En waarom was hij zóó verstomd en beschaamd en verslagen, toen de getrouwe BASELIUS, nadat het verdrag gesloten was, dáár voor zijn ziekbed verscheen als een boetprediker en hem afmaalde als een' wolf in schaapskleederen en Gods oordeelen op zijne ontrouw dreigde? En waarom wierp zich de beklagenswaardige

niet in ééns in Rome's armen, nu hij toch voor Rome de zegepraal bereid had? Waarom meldt de geschiedenis, dat hij slechts langzamerhand de hervorming afviel, op zijne goederen van lieverlede zijne hervormde dienaars afdankte en ten laatste zelf verliet wat het dierbaar kleinood was zijner vrome echtgenoot? Of was 't ook om harentwil, dat hij zóó langen tijd aarzelde? Was 't huichelarij, was 't staatkunde, was 't gewetensstrijd? Wie peilt de diepten des harte, dan God alleen!

CHIMAY vertrok uit Brugge krank naar zijne goederen. Onze geschiedschrijvers zeggen, » naar zijne landgoederen in den oord van Brugge, » daaromtrent. » Doch de Vlaamsche pen meldt waarschijnlijker: » naar zijne stad Comines, zich aldaar buiten het wapengedruisch houdende, in verwachting van zijne gezondheid en bevordering van den koning van Spanje. » Immers wij weten niet, dat CHIMAY in den omtrek van Brugge goederen bezat, en zoolang Sluis en Oostende nog voor Spanje niet gewonnen waren kon men niet gezegd worden aldaar buiten het wapengedruisch te zijn. Ook zijne heerlijkheid Beveren was te dicht bij het nog staatsche Antwerpen om er veilig en stil te wezen. Het stadje Comines of Comene, met zijn fraai kasteel, gelegen op een eilandje in de rivier de Leije ten zuidoosten van Yperen, nog in het oude graafschap Vlaanderen, grenzende aan het tegenwoordige Frankrijk, lag in zóó verre in den oord van Brugge. Het behoorde met het meer oostelijk nabijgelegen stadje Halewijn den prins toe uit de goederen zijner moeder, die vrouw was van beide plaatsen ¹. Reeds sedert lang in PARMAS magt gekomen, bood het den prins een zeker toevlugtsoord, waar hij uit kon rusten van zijn' bange worsteling, zijn' geschokte krachten versterken en toeven op Spanje's eerekroon.

Doch die eerekroon mogt zijn hoofd niet sieren.

Hij zelf zond zijn' beambte, den genoemden JAN VAN HALLE, tot den Spaanschen koning. PARMA voegde er zijne aanbevelingsbrieven bij, getrouw aan zijne belofte om tot de verheffing van den prins mede te werken. De koning zond ook gunstige en welwillende antwoorden terug. Maar het verlangde bleef achter. FILIPS vermaande hem vriendelijk tot zijn' pligt » en liet hem ten laatste toe den staat, daar PARMA hem bij voorraad in gesteld had.»

CHIMAY is nooit gouverneur geworden, noch van Vlaanderen, noch van Brugge: een rang, waarop hij ons scheen zóó billijke aanspraak te hebben. Als wij verlangend daarvan de redenen vragen, dan gelooven wij 't in de eerste plaats daaraan te moeten toeschrijven, dat men er voor schroomde eenen man aan 't hoofd te plaatsen, die gewis in Vlaanderen en te Brugge nog vele verbitterde vijanden had, aan wie men niet noodeloos een' gruwelijke ergernis geven wilde, wie men, tegelijk met al de hervormden van Noordnederland, niet vermetel trotseren durfde. De staatkunde eischte, dat men en de nog weifelende gemoederen niet onverzoenlijk tegen zich innam en de Spaansche zaak in een voorwerp, waartegen de haat en afschuw van duizenden gekeerd was, niet roekeloos in gevaar stelde. Maar daarenboven: vermoedelijk vertrouwde Spanje zelf den man niet ten volle, die zóó ongestadig was geweest in zijn gedrag, den koning zelfs in gedrukte schriften zóó grof beleedigd had, zóó fel gewoed tegen de Roomsche Godsdienst, zóó vurig geijverd voor de hervorming en ook na zijn verraderswerk zich wéerhield om deze beslissend en openbaar te verwerpen. Spanje kon dat alles niet vergeten, en het wreekte zich. CHIMAY was een gewenscht werktuig, waarvan Spanje zich bediende om tot zijn doel te geraken, maar dat als onbruikbaar werd ter zijde gelegd, nadat het aan zijne bestemming beantwoord had. De AARSCHOTS hebben zich nooit kunnen

verheugen en beroemen over de dankbaarheid der hoofden van hun ongelukkig vaderland!

De verdere lotgevallen van CHIMAY hebben weinig merkwaardigs. Na zijne verzoening met Spanje diende hij in het leger van PARMA en veroverde in 1587 in die betrekking de stad Bonn. In 1599 schijnt hij van de Spaansche zijde afgevaardigd te zijn geweest tot bevordering van den vrede tusschen de zuidelijke Nederlanden en onze gewesten. Als zoodanig zullen wij hem beneden ontmoeten in eene zamenkomst met zijne hervormd geblevene echtgenoot te Kruiningen. Na den dood dezer echtgenoot, huwde hij omstreeks Kersmis van het jaar 1605 met zijne nicht DOROTHEA DE CROY, toen slechts 16 of 17 jaren oud, dochter van KAREL PHILIPS DE CROY, markies van Havré. Deze echt werd met veel luister voltrokken te Bergen in Henegouwen. Beide zijne huwelijken bleven kinderloos. Hij stierf den 13^{den} Januarij 1612 te Beaufort en werd in de Celestijnenkerk te Heverlé, bij Leuven begraven ¹.

Wie peilt de diepten des harte, dan God alleen! Dat herhalen wij, nu wij met eene meer opzettelijke beoordeeling van CHIMAY, dan wij tot hiertoe gaven, van den zóóveel besproken man willen afscheid nemen. Hoe ligt toch kan ons oordeel falen! En toch, hoe voorzigtig in onze uitspraken, hoe afkeerig van veroordeelen en verdoemen, wij mogen en wij moeten een oordeel uitbrengen, opdat we weten, waaraan ons te spiegelen. Daarin zijn het genoegzaam alle geschiedschrijvers ééns, dat er een' hevige ijverzucht en afgunst brandde in de familie der DE CROY's tegen den prins van Oranje. Die familie aanschouwde met innigen spijt, hoe de invloed des grooten Zwijgers van dag tot dag toenam en hoe zijn doordrin-

gende geest belangrijke overmagt oefende op den gang der zaken. Zij vormde een verbond, dat tot tegenwigt van WILLEMS gezag moest strekken. Van dat verbond was de hertog van Aarschot als het hoofd en de ziel, en zijn broeder, de markies van Havré, was hem een ijverig medestander. Aan deze tegenwerking is het toe te schrijven, dat de aartshertog MATTHIAS in Nederland werd ingebragt, en wel met geen ander doel dan om ORANJE te fnuiken: een doel, dat grootendeels schipbreuk leed door het overwigt, dat weder ORANJE verkreeg op den aartshertog. Toen nu daarbij AARSCHOT, bereids tot gouverneur van Vlaanderen verheven, met de bisschoppen van Brugge en Yperen en andere heeren werd gevangen genomen, steeg zijne verbittering tegen den prins nog hooger, en zij werd in hem en zijn geslacht niet meer uitgebluscht ¹. Is het wonder, dat zijn zoon, de prins van Chimay, daarin deelde? Is het wonder, dat ORANJE hem niet vertrouwde en ongaarne zag, dat men hem, en niet den prins van Espinoy, den gematigden Roomschegezinde, tot gouverneur van Vlaanderen te Brugge riep? 't Is waar, hij toonde zich der hervorming uitermate toegenegen. Maar juist die overmatige ijver, die hem den koning van Spanje bij openbaren geschrifte een' JEROBEAM deed noemen, gaf oorzaak tot nadenken in een' man, die door een' Roomsche moeder in al den gloed haars geloofs was opgevoed en in al de leden van zijn geslacht vurige aanhangers zag van het Roomsche-katholicisme. Inderdaad, dit alles, gevoegd bij zijne wankelbare houding te Brugge en zijn' volgenden afval van ORANJE en de hervorming, geeft ons sterk vermoeden om de beweeggronden voor zijn gedrag te zoeken in afgunst en haat tegen den Zwijger, en om zijne toetreding tot de reformatie, zoowel als zijne heftige verklaringen tegen de Roomsche Godsdienst, toe te schrijven aan veinzerij en staatkunde, die hem tot een' huichelaar maakte om zijn doel, Spanje's

overmagt, den val der hervorming en daarbij niet het minst zijn' eigene verheffing, de kroon zijner eerozucht, te bereiken. Dit vermoeden, wij erkennen het, is verschrikkelijk; doch er is, helaas! veel grond voor. Misschien echter is toch niet alles veinzerij geweest. Misschien heeft zijn huwelijk met eene innig bezielde hervormde medegewerkt, om hem aanvankelijk te overtuigen, ja te voeren tot eene onnatuurlijke overspanning, die even als een' hoog opgaande vlam, weldra verflaauwde en verdween. Misschien heeft de deerniswaardige man een' rampzaligen strijd gevoerd met zijn geslingerd geweten. Men herinnere zich wat wij straks zeiden over zijn' langzamen terugkeer tot de Roomsche Godsdienst. O, indien ook dit nog huichelarij is geweest, dan verdient CHIMAY in alle opzigten onze diepste verachting. Zoo niet — en wij hopen het — dan lokt ons wat wij zoo even onderstelden tot een zachter oordeel. Maar hoe het ook zij, wij vinden het bevestigd wat één onzer nieuwere geschiedschrijvers getuigde: » zijne onstandvastigheid en zijn dubbelzinnig gedrag maakten hem bij geen' der partijen bemind." En hebben wij den prins van Chimay een' verrader genoemd, de gansche historie staat dáár, om dien schandnaam over hem uit te roepen.

VIII.

DE GEMEENTE VERSTROOID.

VLUGTELINGEN.

Wij zagen de tempels der hervormden door het opgestoven graauw verwoest en geplunderd. Wij zagen hen zonder vrijheid om godsdienstig te vergaderen, buitengesloten uit alle bedieningen, verlaten van den steun hunner overheden en herders, begluurd door de Jezuïten,

een' prooi voor geweld en verraad. Wat zouden zij langer te Brugge doen, waar zóó smartelijke herinneringen hen bestormden, waar zóóveel zielgrievends hen omringde, waar zóóveel gevaars hen bedreigde? 't Is waar, velen steunden op de plegtige verzekering in het 7de artikel van het vredesverdrag, waarin hun een' rustige inwoning beloofd werd, bescherming en verdraagzaamheid, indien zij, zonder opzien en aanstoot te baren, zich stil gedroegen te midden der Roomsche gemeente. Velen bleven dan ook werkelijk gevestigd in de stad, die of als hun' vaderstad hen met magtige aantrekkingskracht terughield, of waaraan overwegend belang hen boeide. Wij zullen de bewijzen aantreffen, dat nog lang na Brugge's overgang tot Spanje menig een er als standvastig hervormde bleef leven. Doch als wij op de massa zien, op de groote meerderheid, die gebannen, bedroefd, verbitterd, bevreesd naar elders henenweek, dan mogen wij zeggen: de gemeente werd verstrooid; zij vlugtte.

Wanneer wij thans daarop ons oog gaan vestigen dan overzien wij eerst wat gedrukte bescheiden ons melden en dan wat ons uit onuitgegevene stukken is ter kennis gekomen.

De rij der hervormden, die Brugge verlieten, zien wij geopend door den hoogbaljuw JACOB DE GRIJSE. Wij zagen den man, eens de lieveling en de hoogvereerde der Brugsche burgerij, reeds den 13^{den} Maart 1584 uit zijne vaderstad vertrekken naar Zeeland. Op de lijsten der burgemeesters van het Brugsche Vrije ontmoeten wij hem in 1581, en als hoogbaljuw van dat collegie in 1582. Hij was ridder, heer van Watervliet, gehuwd met MARGARETHA HINCKAERT. Zijne dochter ALIJD trouwde met JACQUES DE BROUCSAULX, welke dochter te Vlissingen stierf den 14^{den} April 1623. Een Vlaamsch geschied-

schrĳver vermeldt hem als » een' man, grootelijks in de zaken van staat en oorlog ervaren, die ten jare 1585 van de staten-generaal met eenige anderen naar Engeland in ambassade gezonden werd, om aan de koningin ELIZABETH de heerschappij der Nederlanden aan te bieden. Daarna werd hij gebruikt tot oppercommissaris der levensmiddelen van hunne legers, en liet na vele memoriën nopens de zaken van staat en oorlog, welke ik niet gezien heb; maar EMMANUËL VAN METEEREN belijdt, dat die schriften hem veel gediend hebben in het opmaken van zijn groot historieboek." Wij nemen eene andere aantekening omtrent DE GRIJSE over, waaruit wij tevens nog andere Brugsche vlugtelingen leeren kennen: » de hoogbaljuw JACOB DE GRIJSE vlugtte met 14 schepenen [van het Brugsche Vrije] naar Sluis. [DE GRIJSE, het eerst alleen gevlugt naar Zeeland, zal later te Sluis gekomen zijn.] Zij verkregen op hun verzoek van den raad van state volmagt om zich binnen Sluis of Oostende te vestigen en aldaar regt te doen. In het stuk, daarvan afgegeven, wordt het land van den Vrije erkend als wezende het vierde lid van Vlaanderen. Van dien tijd kan men dus de scheiding van het Vrije in dat van Sluis en Brugge rekenen. Daar echter kort daarop het geheele platte land van Vlaanderen en dus ook het Oostvrije in handen der Spanjaarden kwam, zoo was deze ordening van zaken toen enkel voor den vorm, en het schijnt, dat, toen Sluis in 1587 moest bukken, het collegie zich niet in Oostende heeft gevestigd, maar dat de meeste leden zich naar Middelburg in Zeeland begaven, of, daar hunne zaak toch wanhopig scheen, naar elders de wijk namen. Zoodra evenwel in 1604 Sluis enz. door MAURITS hernomen was, hebben de algemeene staten, bij resolutie van 29 November van datzelfde jaar, het collegie hersteld, daarbij benoemende tot burgemeester jonkheer JAN DE NEVE, tot schepenen jonkheer JOOST DE CHANTRAINES gezegd BROUCQ-

SAULX, jonkheer WILLEM VAN DER MAULDE, heer van Mansart, jonkheer NICOLAAS VAN UITENHOVE, jonkheer FILIPS VAN ROIJEN, jonkheer ADOLF VAN MEETKERKE, MARINUS MINNE en ADRIAAN DE BLOK, die den 10^{den} Mei 1605 hunne eerste vergadering binnen Sluis hielden. De drie eerstgenoemden schijnen tot de gevlugten uit Brugge behoord te hebben: gelijke namen toch worden gevonden in de naamlijst der schepenen van den Vrije te Brugge; doch de overigen schijnen gekozen te zijn uit aanzienlijke Vlamingen om de vacaturen, door overlijden ontstaan, te vervullen. Ook de baljuw JACOB DE GRIJSE hernam zijne functie." Hij was dus toen waarschijnlijk te Sluis woonachtig. Omstreeks 1626 is hij gestorven, in welk jaar zijn zoon JOHAN DE GRIJSE, heer van Corbais, hem als hoogbaljuw is opgevolgd ¹.

Onder het getal van aanzienlijken, die op bevel van CHIMAY op den 20sten Maart Brugge ontruimen moesten, troffen wij mede reeds aan den ons ook uit vroegere handelingen met roem bekenden sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN. Ook hij begaf zich naar Sluis, waar wij hem beneden onder de uit Brugge overgekome officieren nog ééns ontmoeten zullen. Er is nauwelijks eenige twijfel aan, of hij is te Brugge geboren en had als vader BERNARD en als grootvader REINIER WINCKELMAN, die tijdens de onlusten tusschen keizer MAXIMILIAAN en den achtsten hertog van Gelder, KAREL VAN EGMOND, in 1498 zich van Doesburg naar Brugge begaf en aldaar in den ouderdom van 90 jaren overleed. Hij was gehuwd met de dochter van MAARTEN DE MIL, griffier van het Vrije. Iets meer echter van zijn levenslot op te geven is ons onmogelijk. Hij verdiende anders eene uitvoerige levensbeschrijving, de moedige bondgenoot van den wakkeren DE GRIJSE, met wien wij hem in de hagchelijkste tijdperken van den vrijheidsstrijd meermalen onwrikbaar op den voorgrond zagen ².

Ook JACQUES DE BROUCQSAULX benevens zijn zoon JOOST, de kapitein, behoorden, naar ons reeds berigt werd, onder de ballingen van den 20ten Maart ¹. Over beide zullen wij straks spreken.

Wat de predikanten betreft, toen CHIMAY op den 28ten Maart de stoute magistraatsverandering in Spaanschen geest bewerkstelligd had en men op de Paaschdagen weder de Roomsche Godsdienst openlijk begon uit te oefenen, toen alzoo de zaak der hervormden wanhopig was geworden, begaven zich de leeraars, verzeld van een' menigte hunner gemeenteleden, naar Zeeland en Holland. Dit zal in 't begin van April zijn voorgevallen. Kort daarna schijnt er, zooals wij zagen, weder eene terugwerking gekomen te zijn: de staatsgezinde burgemeesters werden uit de gevangenis ontslagen, en de magistraat verbood, tot dat de vrede het volle beslag zou verkregen hebben, de openbare Godsdienstoefening der Roomschezinden. Welligt zijn er toen weder enkele Evangeliedienaars teruggekeerd. Immers de geschiedenis meldt ons, dat »ettelijke predikanten, als JACOBUS BASELIUS en andere, CHIMAY, nadat het verdrag der verzoening met Spanje gesloten was'', op zijn krankbed zijne ontrouw kwamen voorhouden. Weldra echter zullen zij voor altijd geweken zijn ².

Het grootste deel der Waalsche gemeente vlugtte met haren predikant JAQUES DE LA DRÈVE en met hare ouderlingen en diakenen naar Leiden. Het werd ons boven medegedeeld ³. Hadden wij inzage van de eerste handelingen dier Waalsche gemeente te Leiden — gesteld dat zij nog aanwezig zijn — wij zouden gewis daaruit nog wetenswaardige bijzonderheden kunnen aan 't licht brengen.

Het getal der vlugtelingen nam sterk toe, nadat het
II

vredeverdrag met Spanje was afgekondigd. Ontevreden, dat den hervormden geene vrijheid van Godsdienst was toegestaan, gingen zij heén in menigte, terwijl aan anderen in grooten getale op last van den magistraat het verblijf in de stad ontzegd werd. De vlugtenden en gebannen zochten eene wijkplaats niet alleen in Zeeland en Holland, maar ook in Engeland en Keulen ¹.

Wij zijn verplicht nog eenige namen dezer vlugtelingen op te geven en de lezer neme het in dank, wanneer wij daarbij weder enkele levensbijzonderheden voegen. De naamlijst wordt ons medegedeeld door een' Vlaamschen geschiedschrijver ² met deze woorden: » wat aangaat de personen, die door ketterij en wederspannigheid zich lieten vervoeren en zagen, dat voor hen meer te vreezen dan te hopen was, deze verlieten hun vaderland [Brugge] en begaven zich naar Holland en Engeland, alwaar zij sedert hun' geslachten voortzetten. De voornaamste waren A. VAN MEETKERKE met zijne zonen,» enz.

» ADOLF VAN MEETKERKE'' overleed te Londen 4 October 1591. Breeder spreken wij van hem en zijne zonen, NICOLAAS EN ADOLF, in bijlage I onder de vermaarde hervormden, te Brugge geboren. Hoorden wij ons straks jonkheer ADOLF VAN MEETKERKE genoemd onder de schepenen van het Sluissche Vrije in 1604, wij zullen daarbij aan den zoon moeten denken.

» JACOBUS DE GRIJSE'', die daarna vermeld wordt, hebben wij mede straks reeds beschouwd.

» NOËL DE GARON'' ³.

» Jhr. FRANCISCUS NANS, schepen 's lands van den Vrije.'' Wij nemen hem onder de vermaarde Bruggelingen op in bijlage I.

» De'' vier volgende » gewezone burgemeesters van Brugge:''

1. » ANTONIUS VAN DEN BERGHE, heer van Hamersvelde.'' Toen Brugge in 1578 door RYHOVE voor de staten inge-

nomen werd, werd hij onder de toen gekozene schepenen opgenomen, in wier lijst hij aan 't hoofd staat. In 1584 werd hij tot burgemeester der commune of van der courpse verheven. Hij behoorde onder de door CHIMAY afgevaardigden om met PARMA te onderhandelen en komt mitsdien als zoodanig voor in het hoofd van het vredesverdrag, gelijk hij het ook onderteekende. Dit verwondert ons wel; doch misschien liet hij zich hiertoe gebruiken in hoop van aan den onstuitbaren loop der zaken een' zooveel mogelijk goede rigting te geven. Straks verliet hij de gansch verlorene stad en zijn verder levenslot bleef ons verborgen ¹.

2. » JORIS VAN BRAKELE'' ².

3. » PIETER DOMINICLE.'' Ook deze is ons reeds meer-malen als een voorstander der vrijheidszaak voorgekomen. In 1578 werd hij door RYHOVE benoemd onder de achttien notabelen, aan wie nevens den magistraat het beleid der zaken te Brugge was opgedragen. In datzelfde jaar en het volgende komt hij voor als pensionaris (quæstor, tesorier). In 1580 behoorde hij onder de schepenen, en in 1582 en 1583 bekleedde hij de waardigheid van burgemeester van der courpse ³.

4. » JACOBUS CASEMBROOT, die kort daarna in Zeeland overleed. Zijn broeder NICOLAAS was raadsheer van den raad van Vlaanderen en werd daarna raadsheer van den provincialen raad van Holland in 's Gravenhage.'' Wij gelooven, dat hier onze schrijver in verwarring is geweest. Immers niet JACOBUS, maar zijn' broeder NICOLAAS vinden wij vermeld onder de burgemeesters. Hij was het van schepenen in 1582 en 1583, terwijl JACOBUS, die als stadskapitein in 1578 de wacht hield bij de Kruispoort, toen zij voor RYHOVE geopend werd, voorkomt als schepen in 1578 en als pensionaris in 1579 en 1580 ⁴.

» Jonkheer HENDRIK [lees JACOBUS] DE GROOF, vóór dezen kapitein van het kasteel van Sluis'' ⁵.

» FRANCISCUS FAGEL, griffier van Brugge, van wiens afkomst was de generaal FAGEL, die vóór ettelijke jaren als gouverneur van Sluis gestorven is.»

» JACOBUS BROUCQSAULX met zijnen zoon JACOBUS, die kapitein van Brugge geweest was.» De eigenlijke naam dezer familie, die onderscheidene verdienstelijke mannen voor den staat en de hervorming heeft opgeleverd, was DE CHANTRAINES dit DE BROUCQSAULX ¹. Als haren stamvader mag men beschouwen PIERRE DE CHANTRAINES, gouverneur en kapitein van Quincy, grootbaljuw van zestien omliggende dorpen, te Brugge 29 Mei 1551 overleden, gehuwd met LOUISE VAN STAKENBURG ². Uit dezen echt werd, vermoedelijk te Brugge, geboren JACOB DE CHANTRAINES dit DE BROUCQSAULX. Zijne echtgenoot ADRIANA DE L'ÉGLUSE schonk hem negen kinderen, die hoogstwaarschijnlijk mede alle te Brugge geboren zijn, zoodat wij dit gansche geslacht als eene Brugsche familie mogen aanmerken.

Deze JACOBUS dan, dien wij met zijne wakkere zonen reeds één- en andermaal ijverig werkzaam zagen, was ridder en heer van Oudenhoven en Straten, en bürge-meester van schepenen in 1579, 1580 en 1581, nadat hij in 1578 door RYHOVE tot schepen was verkozen. Zooals boven gemeld is, werd hij 20 Maart 1584 door CHIMAY uit Brugge verwijderd en begaf zich aanvankelijk naar Sluis. Naderhand week hij naar Veere en overleed te Middelburg in 1589 ³.

Zijn derde zoon JACOBUS, van wien onze schrijver spreekt, » die kapitein van Brugge geweest was,» is hier waarschijnlijk verward met zijn' ouderen broeder JOOST, over wien straks nader. Immers hij was te Brugge niet kapitein, maar vaandrig in de compagnie van zijn' evengenoemde broeder. Intusschen is het ontwijfelbaar, dat ook JACOB uit Brugge de wijk nam. In 1604 was ook hij kapitein. Hij was als zoodanig in dienst van den staat ter repartitie van Zeeland en was te Sluis woonachtig, waar hem uit

zijne echtgenoot JOHANNA FOBSMA of FOOBS (die, ongetwijfeld door misvalting, ook als D'JOBSMA, SOBS en JOBS voorkomt) twee kinderen geboren zijn. Vóór 1619 is hij overleden ¹.

Ook de kapitein JOOST, JACOBUS' tweede zoon, is derhalve uit Brugge geweken. Te gelijk met zijn' vader was hij onder de aanzienlijke personen, die CHIMAY den 20sten Maart 1584 Brugge deed ontruimen. Uit den aanslag op Meenen en zijn driftig gezegde aangaande de vrederoepers kennen wij hem als een vurig aanhanger der vrijheidszaak: althans wij zullen daarbij wel aan hem moeten denken. Ook meldden wij straks zijne benoeming tot schepen van het Sluissche Vrije, den 29sten November 1604. Hij was mede naderhand kapitein in dienst ter repartitie van Zeeland, en had in huwelijk MARIE EMILIE DE BERNUY of DE BERNUY, die 22 December 1621 te Vlissingen overleed en bij baren man in de groote of St. Jacobskerk begraven werd. Kapitein JOOST wordt gezegd reeds 27 Julij 1604 te dier stede gestorven te zijn. Dit strijdt echter met hetgeen ons in de stedelijke papieren van Sluis wordt medegedeeld. Immers den 2^{den} Junij 1608 werd door de regering dier stad besloten, aan kapitein jonkheer JOOST DE BROUCQSAULX » in erkentenis van de notabele diensten door hem aan deze stede gedaan'' *f* 100 uit de stadsmiddelen te geven. Hij wordt hier de oude bijgenaamd in tegenstelling van zijn' broeder JACOB, die de jonge wordt geheeten. Beide mannen hadden zich in de verdediging der stad Sluis onderscheiden. Kapitein JOOST zal daarna te Vlissingen overleden zijn ².

Ziedaar de vlugtelingen, door onzen schrijver opgenoemd. » En nog vele andere,» zóó eindigt hij zijn verslag; » nogtans ik geloof, dat daarna eenigen zijn wedergekeerd.» Hiervan zijn ons geene voorbeelden voorgekomen. Maar dat er nog vele anderen waren, geeft ons een ander schrijver op, en het vervolg van dit hoofdstuk zal er ons overvloedige bewijzen van leveren.

De schrijver, dien wij bedoelen ¹, meldt het navolgende: » vele nieuwgezinden, geenszins te vreden zijnde, dat men de vrijheid van hunne Godsdienst niet had toegelaten, zijn vertrokken. Ook is een groot gedeelte van dezelve door die van de wet gelast geweest de stad te ruimen. Deze staan aldus bij SEGER VAN MALE in zijne » lamentatie'' aangeteekend: mijnheer DE GRIJSE, hoogbaljuw van Brugge en van den lande van den Vrije, NOËL DE CARON, schepenen van den Vrije, GUIDO DE BRUCQ, SIMON ENGELGRAVE, NICOLAAS DE LA FOSSE, JACQUES VAN HOTVELDE, JACQUES NOIROT, PIETER FORREST, ADRIAAN ENGELGRAVE, CORNELIS DE BOODT, GUILIAME RANS, MARTIN DE BOOM, JACQUES MOSTAERT, OSTEN BEYDTS, FRANÇOIS BRUNEEL, FRANÇOIS MEESE, NICOLAAS COLLUYT, de jonge, MAILLAART DE MEL, PIETER DOMINICLE, GABRIËL GOMAEER, DOMINICUS VAERTHOL, de oude, in'her FRANÇOIS NANS, JAN VAN VIJVE, vleeschhouwer, JORIS VAN BRACLE, heer van Outrives, ANTONIE VAN DEN BERGE, heer van Amelveld, HENDRIK DE GROUF, HENDRIK GROES, ANTONIE SAYON, REINIER WINCKELMAN FS. BERNARD, JACQUES CASMBROOT, in'her FRANÇOIS FAGHELE, JAN VAN PEENEN en sr. PIETER DE BLENDE, benevens verscheidene andere personen, dewelke, als de schrijver zegt, uit zijn geheugen vervlogen waren."

Met voorbijgang van die ons reeds bekend zijn of nader worden zullen, geven wij ook nu van sommigen uit dit dricëndertigtal op wat ons te weten kwam.

GUIDO DE BRUCQ, DE BRUCQ of DE BRUCK was in Maart 1578 door RYHOVE onder de stadsschepenen aangesteld en bekleedde ook in 1580 dit ambt, in welke hoedanigheid hij 1 Februarij de unie onderteekende te Utrecht. In dat zelfde jaar komt hij voor onder de raden. Hij had zijn kasteel te Lophem, 't welk de Waalsche malcontenten in den aanvang van 1582 bezet hielden ².

JACQUES of JACOBUS VAN HOTVELDE, dat wel VAN HOUT-

VELDE zal moeten zijn, behoorde tot de in 1578 verkozene raden en werd in 1580 benoemd tot stadsschepen ¹.

CORNELIS DE BOODT wordt jonkheer genoemd en komt in 1578 voor onder de raden en in 1580 als de eerste der stadsschepenen. Op dezelfde lijsten vindt men GULIELMUS EN ADOLF DE BOODT. Voorts ontmoeten wij JACOBUS DE BOODT in 1564 en 1565 als pensionaris en in 1574 en 1575 als burgemeester van der courpse, JUDOCUS DE BOODT in 1570 als pensionaris en eindelijk ANSELMUS, van wien wij, even als van GULIELMUS, weten dat zij Roomschegezind waren ².

JACQUES of JACOBUS MOSTAERT was in 1578 stadsschepen geworden en in 1580 hoofdman van St. Jans zesdedeel. Zijn naamgenoot GILLES kennen wij als den hoofdman, die voor RYHOVE de Kruispoort opende ³.

FRANÇOIS BRUNEEL is niet bekend. Maar PHILIPS BRUNEEL staat aan 't hoofd der raden, in 1578 verkozen, doch komt in 1584, onder PARMA voor als pensionaris ⁴.

GABRIËL GOMAER, ons mede onbekend, trekt daarom onze bijzondere opmerkzaamheid, omdat wij in hem zeer waarschijnlijk een lid ontmoeten van het Brugsche geslacht, waaruit de vermaarde FRANCISCUS GOMARUS is voortgesproten. Wel is waar, de geslachtsnaam GOMAER schijnt afkomstig van den doopnaam GOMER ⁵, en wij zouden daarom kunnen denken, dat deze familienaam meer algemeen, en ook te Brugge niet aan één geslacht bijzonder eigen zal geweest zijn. Evenwel, de voornaam, dien wij ons niet herinneren in de zestiende eeuw te hebben aangetroffen, was toen reeds zeer zeldzaam geworden. Slechts als achternaam en vermoedelijk bij een' enkele familie zal hij nog in zwang zijn geweest.

HENDRIK DE GROUF, broeder van JACOBUS, die kapitein was van 't kasteel van Sluis, werd in 1578 schepen van Brugge en was in 1579 kapitein der stad Damme. Hij voerde, even als zijn broeder, den titel van jonkheer ⁶.

HENDRIK GROES, tot schepen aangesteld in 1580 en waarschijnlijk verwant aan m^r. JAN GROES, dien wij straks ontmoeten zullen ¹.

ANTONIE SAYON behoorde denkelijk tot de maagschap van VINCENT SAYOEN, die in ons verhaal meermalen voorkomt ².

JAN VAN PEENEN, vermoedelijk behoorende tot de familie van JOOST VAN PEENEN, die, zooals wij straks vernemen zullen, in 1586 met PIETER DE BROUCQSAULX als een offer der hervorming ter dood gebragt is.

PIETER DE BLENDE komt voor als de tweede op de lijst der achttien notabelen, in 1578 door RYHOVE aangesteld. In 1597 onderteekende hij als gedeputeerde van de staten van Zeeland een tractaat met Brugge, aangaande het openhouden der haven van Sluis en was toen denkelijk gevestigd te Middelburg ³.

Ofschoon PIETER DE BROUCQSAULX niet tot de vlugtelingen behoorde, toch willen wij thans op hem ook ons oog vestigen, nu zijn vader en broeders ons nog met levendige belangstelling voor den geest staan. Zijn merkwaardig en noodlottig uiteinde is onze belangstelling in nog hoogere mate waardig.

Vooraf echter moeten wij ons den toestand van Brugge en der hervormden aldaar voor de aandacht brengen. Want wij zullen ons twee jaren later moeten verplaatsen, in het midden van 1586. In die twee jaren was der hervormden lot even sterk achterwaarts getreden als de luister en de magt der Roomsche Godsdienst met reuzenschreden was vooruitgegaan. Aan de andere zijde was de verarming en de neringloosheid er nog toegenomen. De garnizoenen van Oostende en Sluis verhinderden den toevoer van levensmiddelen en maakten niet zelden de koornbezendingen tot buit, die der berooide stad werden toegestuurd ⁴. Zóó ontstond er een' algemeene duurte, waardoor het arme volk verging van honger. En dit vermeerderde de verbittering tegen de hervormden. In-

zonderheid begon zich de lang gekoesterde haat te openbaren jegens hen, die voormaals in de stadsregering waren geweest en die, vertrouwend op de hun bij het vredestractaat gedane belofte van gewetensvrijheid, in hunne oude woonplaats waren gevestigd gebleven.

Één dier te Brugge gevestigd geblevenen was PIETER DE BROUCQSAULX, de oudste zoon van JACOBUS. In 1582 en 1583 was hij pensionaris en tesorier van Brugge geweest, nadat hij in 1580 reeds zitting gehad had in het collegie van raden. Hij was, naar 't schijnt, heer van Hauterive en grootbaljuw van Bailleul, en had in huwelijk JOHANNA DE CABOOTERE, dochter van den Brugschen burgemeester JOOST DE CABOOTERE, die hem vijf kinderen schonk ¹. Met hart en ziel verkleefd aan de hervormde Godsdienst, had hij echter besloten te Brugge zijn verblijf te houden, ten einde het bestuur te voeren over de goederen der familie. Hij woonde in de Nieuwstraat — dezelfde straat, die ook GOLTZIUS bewoond had — in een huis, dat den naam droeg: met de diamanten. Scherp zag men toe op al zijne handelingen en listig bunkerde men naar de gelegenheid om eenige schuld in hem te vinden. Hiervan bewust, zond hij zijn dienaar en zijn klerk hezen en hield ten laatste in zijn huis niet anders over dan een' vrouwelijke dienstbode. IJdele voorzorg! Zijne vijanden wisten het wel, dat zijn vader zich ophield te Sluis en dat zijn broeder JOOST er als kapitein in dienst was. En 't was hun een doorn in het oog, »dat hij zich zóó hardnekkig hield aan de gereformeerde religie." Wat was gereeder, dan een' voorgenomen aanslag van Sluis op Brugge voor te wenden, en jonkheer PIETER daarin te betrekken als medeplichtige, in verstandhouding met de leden zijner familie en den landsvijand? Wel is waar, het bestaan van zulk een voornemen durven wij, om onpartijdig te zijn, niet gansch ontkennen. 't Is echter niet voldoende bewezen,

en allermint is het uitgemaakt, dat PIETER DE BROUCQSAULX er deel aan had. Er schijnt slechts iets van dien aard gebroeid te hebben in de ziel van den man, op wien wij thans den blik moeten vestigen ¹.

Er woonde in de St. Amandsstraat, niet verre van jonkbeer PIETER, een aanzienlijk koopman in wijnen. Zijn naam was JOOST VAN PEENEN. Dat hij onder de voornaamsten der stad behoorde, bleek ons hieruit, dat hij in 1584 met den burgemeester CASEMBROOT naar Sluis was gezonden, om er aan de ontevredene bezetting *f* 24,000 uit te betalen. Ware hij niet reeds hierdoor te Sluis bekend geweest, zijn handel had er hem ongetwijfeld vele betrekkingen aan de hand gegeven. Mede een aanhanger der hervorming, gelijk wij zeker mogen achten, mede door zijne belangen aan Brugge gebonden, gevoelde hij op DE BROUCQSAULX een' naauwe betrekking, en beide mannen schijnen in vertrouwelyken omgang met elkander verkeerd te hebben. Hoe dikwerf zullen zij voor elkaâr hun' benaauwden boezem hebben uitgestort en zich de betere dagen van eertijds hebben voorgespiegeld! Kons waren zij weder in zulk een vertrouwelyk gesprek gewikkeld. Maar zij waren niet alléén. DE BROUCQSAULX, op al zijne gangen nagegaan door zijn' verborgene verspieters, beluisterd bij al zijne woorden, was zonder dat hij 't wist, verzeld van een' verrader, in wiens ooren thans ieder syllabe doordrong. In den loop des gespreks ontboezemde VAN PEENEN bittere klachten over de schade, die door de verandering van zaken aan zijn' handel was toegebracht. » Alles zou beter gaan'' voegde hij er bij, » indien Brugge als voorheen met Holland en Zeeland vereenigd ware.'' Uit het ééne woord werd het andere geboren, en de twee vrienden verdiepten zich in een onderwerp, dat beide zoozeer ter harte ging. Evenwel werd, volgens ONZEN VAN METEREN, VAN PEENEN door DE BROUCQSAULX berispt over zijne begeerte naar

hereeniging. Doch, naar den Vlaamschen berigtgever, ging de laatste verder, en hield aan VAN PEENE » naar alle waarschijnlijkheid” eenige middelen voor om de stad wederom onder de staten te brengen, waarop deze zuchtend sprak: » compère” — ’t was de gemeenzame naam, waarmede nog de Vlamingen elkander toespreken — » ik wenschte, dat ge mij dat niet voorgelegd hadt.” En alzoo scheidden zij.

De heimelijke luisteraar liet niet na de woorden, die hij zóó gretig opgevangen en in zijn hart begraven had, te verklikken waar zij welkom ontvangen werden. En het leed niet lang, of de beide mannen werden gegrepen en naar den kerker gevoerd. ’t Was op den 8ten Mei, en met snellen gang werd hun regtsgeding voortgezet. » Een trompetter” beschuldigde hen, dat zij aan die van Sluis verscheidene brieven gezonden hadden, en » mén logde hun ten laste,” dat zij gehandeld hadden met die van Sluis, waar PIETERS broeder als kapitein garnizoen hield, om Brugge aan deze stad over te leveren. Ziedaar hunne beschuldigers, naar de opgaaf van den Vlaamschen berigtgever. Toen men de beschuldiging niet bewijzen kon en DE BROUCQSAULX standvastig weigerde te bekennen waaraan hij niet schuldig stond, nam men de toevlugt tot eene onmenschelijke foltering. Men liet opzettelijk een’ stoel vervaardigen. Men legde een vuur aan. Men klemde den ongelukkigen in het foltertuig vóór den vuurgloed negen dagen en acht nachten achtereen, zonder hem te vergunnen een enkel oogenblik te slapen. Maar den onverwinnelijke ontviel geen woord, dat de hoop zijner beulen bevredigen kon. Hij zelf meldde het aan zijne vrienden in een’ eigenhandigen brief, dien hij hun door een’ vertrouwde toezond. Hij kón dan ook niets bekennen dan dit ééne — gelijk ons door denzelfden schrijver berigt wordt, dat hij gedaan heeft — dat JOOST VAN PEENE hem iets had voorgesteld, wat hij tegen zijn’ pligt

verzwegen had. En toch, om deze reden en omdat VAN RUYCK beleden had hierin met hem medepligtig te zijn, en daarbij » om het kwaad vermoeden, dat men op hem had. » werd hij met zijn lotgenoot veroordeeld om onthalsd te worden, met verbeurdverklaring van al zijne goederen. » En zalks, » zegt VAN NIEBREN, » tegen allen behoerlijken vorm van procederen en regtstreeks tegen de privilegien van Brugge, die duidelijk zeggen, dat een burger lijf en goed te zamen niet verliezen mag.»

Het doofvonnis werd den 13ten Junij ten uitvoer gebracht. Wij herinneren, als wij lezen hoe onhandig de scherpsnijder te werk ging en hoe jammerlijk jonkheer ZURAN met gemarteld werd in dit laatste, ontzettende oogenblik. De mannelijke slag trof eerst zijne schouders; een tweede trof zijn hoofd; en ten laatste was de man des bloeds gemarteld het hoofd... af te villen! De twee gevallen hoorden werden daarna op staken ten toon gesteld, en NIJST VAN PERKES, » die Roomsch-katholiek stierf, werd begraven in de St. Walburgskerk.» Maar jonkheer ZURAN, zóó eindigt de Vlaamsche geschiedschrijver, » die zich tot zijn uiterste stijfzinnig aan de nieuwe gereformeerde religie hield, werd ter aarde besteld in de bleekerij van St. Jans gasthuis.» Zóó stierf de laatste martelaar te Brugge, kloekmoedig, onschuldig, volhardend in 't geloof, dat hij beleden had. Voorwaar, de lange rij der bloedgetuigen in Westvlaanderens hoofdstad kon niet waardiger dan met hem besloten worden !

» Hiermede nog niet te vreden zijnde », dus worden ons de voor de hervormden weder zóó treurige gevolgen van dit regtsgeding beschreven, » hebben de Bruggelingen daarenboven aan den prins van Parma verzocht, dat het punt der gewetensvrijheid, bij het voorschreven tractaat van den prins van Chimay toegelaten, vernietigd en herroepen zou worden, om te beter tot hunne bedoeling en wraakgierigheid te geraken, en hebben vele anderen

uit de stad gebannen. In al zulke zaken hadden de nieuw ingekomene Jezuïten aldaar het meeste gezag, houdende deze stelling voor grondregel, dat alle verdragen, beloofde privilegiën en gewoonten moeten wijken voor de Roomsch-katholieke kerk en Godsdienst" ¹.

Dit getuigenis wordt toegelicht en gestaafd door een nog aanwezig stuk van 4 Mei 1587, waarin PARMA het besluit der magistraten van 't Vrije bekrachtigt, om van hun grondgebied al de ketters te verbannen ². Zóó was dan 't lot der hervormden nog al dieper gezonken!

Met den toestand van Brugge voor oogen, gelijk we dien beschreven hebben en in de haghelijke dagen, waarin een BROUCQSAULX zóó scherp bespied werd, is 't geen wonder, dat wij twaalf hervormden tegelijk de zóó onverdraagzaam en onverdragelijk geworden stad zien ontvlieden. Het geschiedde kort vóór de verhaalde gevangenneming, in het begin van Mei 1586. De twaalf Brugsche burgers hadden besloten zich met der woon naar Slnis te begeven, ten einde aldaar hunne Godsdienst in volle vrijheid te gaan uitoefenen. Treurig uiteinde, dat hen verbeidde! Terwijl men bezig was hen in een' schuit over het water te voeren, zonk helaas! het brooze, misschien te vol geladene vaartuig, en de ongelukkigen vonden hun' dood in de golven ³!

Wat wij thans hebben mede te deelen omtrent zekeren NICOLAAS VUCX verplaatst ons in ééns bijna zestig jaren later. Den 3^{den} November 1645 werd hij te Tholen aangesteld, om de jeugd in de Latijnsche taal te onderwijzen voor zes maanden, om eene proef te nemen, en werd hem toegelegd 7 schellingen, 8 grooten vlaamsch maandelijks. Het geschiedde bij voortzetting den 25ten Februarij 1646 op een maandelijksch tractement van 20 schellingen. Deze NICOLAAS VUCX nu was » een Brugge-

naar, die van Godsdienst veranderd en tot ons overgekomen was." Welligt had tot die overkomst aanleiding gegeven de groote vervolging, die zich in het bisdom van Brugge en Yperen verhief ten jare 1642. Deze vervolging was zóó hooggaande, dat men zich genoodzaakt zag, aan de heeren van den rade van Zeeland voor te slaan, of er niet iets tot verligting zou kunnen in 't werk gesteld worden ¹.

Het laatste berigt, dat ons betrekkelijk vlugtelingen uit gedrukte bescheiden is voorgekomen, laat weder een' ledige ruimte van omstreeks twintig jaren en brengt ons over in 1663. Toen werd door de algemeene staten eene acte van represaille verleend aan JEAN STORT, die onder de » verdrukten om des geloofs wille » geteld wordt. Van Brugge naar Sluis gekomen, had hij alhier het burgerregt verkregen, maar zijne twee dochters, die in één of ander klooster gehouden werden, wilde men niet laten volgen. Op verzoek van den markies DE CARACENA, destijds gouverneur van de Spaansche Nederlanden, werd die acte wel ééns of meermalen opgeheven, maar zij werd toch ook ten uitvoer gebragt in het gevangen nemen van eenige Jezuïten, die zich op het slot Zoetendale bij Maldegem verlustigden. Deze werden naar Sluis opgevoerd en dáár zóó lang in bewaring gehouden, » tot dat aan die order voldaan ware" ².

De groote gaping van zestig jaren zien wij ons gelukkig aangevuld door de ongedrukte stukken, die wij in staat zijn mede te deelen ³. Menige belangrijke bijzonderheid, menige schitterende naam zal er door tot onze kennis komen, en de toestand der Brugsche hervormden, die in zóó velerlei opzigten nu weder een' kruisgemeente geworden waren, zal er ons vaak duidelijk, maar weemoedig door in 't oog springen. Wij willen dan

thans daarop onze aandacht vestigen. Maar vooraf hebben wij een verzoek aan onze geachte lezers. Zij hebben misschien hun geduld moeten oefenen, om ons tot hiertoe in dit hoofdstuk te volgen; ook ons geduld werd somwijlen op de proef gesteld bij de nasporing van namen en levensberigten, waarin wij vaak meer frischheid en afwisseling, minder dorheid en eentoonigheid wenschten. En toch, wij hebben nog een' langen weg af te leggen, waarop ons veeltijds niet meer leven en kleur omringen zal. Wij zullen zelfs de oude taal dier grijze stukken, vaak in hare onveranderde vormen, moeten wedergeven. Gij zult ons verschoonen, goedgunstige lezer, ter wille van de eischen der historie. Waar wij kunnen zullen wij ook uwen smaak zijne eischen geven. Waar wij hem kwetsen moeten, wijt het aan ons niet, maar aan het onderwerp. Verlaat ons eerder, dan gij u aan ons ergeren zoudt!

In de eerste plaats dan deelen wij uit het oude kerkerbaads-actenboek van Sluis de personen mede, die naar de Sluissche hervormde gemeente uit die van Brugge zijn overgekomen. Op de volledigheid dier naamlijst zal zeker wel wat zijn aan te merken, als wij ons die veel bewogene tijden en de zooveel minder naauwkeurige aantekeningen dan die van heden voor den geest brengen. Doch van het voorhandene is een afgewerkt en getrouw gebruik gemaakt. Achter al deze namen, tusschen welke velen van elders voorkomen, staat: » van Brugge.»

Namen der Bruggelingen, die te Sluis met attestatie enz. zijn aangenomen en aan 's Heeren tafel zijn geweest op bijgevoegde dagteekening:

1579.

4 October. » Juffrouw Coelmans,» met attestatie.

1582.

11 April. » Jan Cornelis van Brugge" doet belijdenis des geloofs.

1584.

Hebben zich tot de gemeente begeben met getuigenissen en attestatiën :

4 Augustus. » Kapitein Bersau met Anna zijne huisvrouw."
 4 » » Catheline van Hecke, wed. Nicolaas van de Putte."
 4 » » Meester Lowijs, de roomeester, en zijne huisvrouw met Joris den koster, zijn knape."
 4 » » Pieter Allemans."
 24 Maart. » Kapitein Michiel van Viue."
 24 » » Mer vrouwe de princesse."
 20 December. » Joris van Hesschen met Calleken zijne huisvrouw."

» Kapitein Bersau" is — wij twifelen er niet aan — niemand anders dan JOOST DE CHANTRAINES dit DE BROUCQSAULX, ZOOD VAN JACOB, van wien wij boven gesproken hebben. Dat hier toch zijn broeder JACOB niet kan bedoeld zijn, volgt daaruit, dat deze in 1584 nog slechts vaandrig was in de compagnie van JOOST en eerst in 1604 als kapitein voorkomt. Kapitein JOOST wordt dan ook alleen in 1586 als zoolanig te Sluis vermeld, toen zijn broeder PIETER te Brugge onthald werd. Er is echter eene onoplosbare zwarigheid in den naam zijner huisvrouw ANNA. Immers zijne huisvrouw was MARIE EMILIE DE BERMUY. En dit niet alleen, maar geen lid der familie BROUCQSAULX was, zoover wij weten, met eene ANNA gehuwd. Doch kapitein JOOST had eene zuster ANNA, die de echtgenoot was van MELCHIOR WINCKELMAN, schildknaap. Wij moeten dus aannemen, of dat hier een

misslag schuilt, waardoor » huisvrouw” voor zuster” is geschreven of » Anna” voor » Maria,” òf dat ons hier eene nog duistere waarheid wordt opgegeven.

» Meester Lowijs de roomeester” enz. Het blijkt, dat een roomeester een ziekenbezoeker of krankenoppasser was en dat de naam in die tijden werd toegepast op hen, die de pestlijders lichamelijke en ook wel geestelijke hulp toebagten en niet zelden opzettelijk daartoe werden aangesteld ¹. Wij mogen hieruit vermoeden, dat men te Brugge, tijdens de hervorming, ook gezorgd had voor hervormde krankenverplegers en dat deze misschien in de gasthuizen de beterenden vooringingen in de Godsdienst, welligt hierin bijgestaan door een’ koster, die ook in andere opzigten als knecht of knape hulpe bood. Na de overgave der stad aan PARMA zullen zij ontslagen zijn, en zóó zien wij hier deze naar Sluis wijken.

Achter » Lowijs de roomeester” volgt in de oorspronkelijke lijst » meester Christiaan du Blocq, Walsche minister en Margriete Carpentier, zijne huisvrouw.” Daar echter hier het gewone achtervoegsel » van Brugge” ontbreekt mogten wij hem te dezer plaatse niet opnemen. Wij zullen in bijlage IV, 10, op dezen merkwaardigen persoon onze aandacht vestigen.

» Kapitein Michiel van Viue.” Zonder twijfel vinden wij hier kapitein MICHEL VAN VIJVE weder, die, bijgenaamd kapitein Stijfbeen, door CHIMAY in Augustus 1583 uit Oostende was ontboden en in plaats van JACOBUS DE GROOF het bevel over het kasteel van Sluis ontvangen had. Hij moet dus naderhand naar Brugge zijn teruggekeerd en kwam nu nogmaals te Sluis weder. CHIMAY had zich in hem bedrogen: hij was een belijder der hervormde Godsdienst.

» Mer vrouwe de princesse.” Hoogst belangrijk is

deze aanteekening. Als wij toch aanstonds vragen: wie was deze uit Brugge gewekene prinses, dan kunnen wij daarop met zekerheid antwoorden: het was MARIA DE BRIMEU, prinses van Chimay, die, met den heiligsten ijver bezielde voor de hervorming en over het gedrag van haren trouweloosen gemaal tot in de ziel verontwaardigd, hem innig bedroefd en gekrenkt had verlaten. Dat wij ons hierin niet vergissen blijkt ontegenzeggelijk uit de stadsrekening van Sluis, loopende van 24 Junij 1584 tot 24 Junij 1585, waarin letterlijk het volgende staat aange teekend: »dezelve [lieden] 20 schellingen t' haren huize verteert by Corñ de Hollandere en Marcq Clayss, uitgeweest hebbende om te zoeken twee paerden van geliken haren om de prinsesse van Chimay te presenteren, en bij ordonnantie van 13 October 1584.» Daarenboven wordt dit verlaten van haar' ontrouwen echtgenoot door de prinses treffend in de geschiedenis bevestigd. Reeds vermeldden wij, dat MARIA DE BRIMEU dochter was van KAREL, graaf van Megen, die, te Zwolle in 1572 gestorven, haar zijn graafschap Megen (in Noordbrabant) naliet. Haar eerste huwelijk was met LANCELOT DE BERLAYMONT, die, nadat hij zich aan de vrijheidszaak verbonden en de unie van Brussel onderteekend had, aan zijne beloften ontrouw werd, Namen aan don JAN overleverde en sedert openlijk de zijde der Spanjaarden koos. Door een' hevige ziekte overvallen, overleed hij in jeugdigen leeftijd ten jare 1578¹. MARIA, alzoo weduwe geworden, trok zich te Sédan terug, om er naar de inspraak van haar hart de hervormde Godsdienst te belijden, waaraan zij ten sterkste verkleefd was. Toen dong CHIMAY naar hare hand, en 't is aan hare warme ingenomenheid met de hervorming toe te schrijven, dat zij dezen haren gemaal, althans naar het uitwendige te oordeelen, vormde tot één' der vurigste voorstanders van de reformatie². Hoe

moet het haar gesmart hebben, toen zij ontwaarde, dat hij van lieverlede kouder werd voor de haar zóó heilige en dierbare zaak, ja dat hij, onder schijn van die zaak te bevorderen, haar heimelijk verried, afbrak en verwoestte! Neen, zóó groote trouweloosheid, zóó schandelijke huichelarij kon zij niet langer aanzien! Met afschuw had zij het weefsel van list en geveinsdheid aanschouwd, waardoor haar echtgenoot hier de waardigste mannen bij het volk zocht gehaat te maken, ginds verdachte personen aan zijne dienst verbond, elders de Roomsgezinden en de burgerij door vleijerij en lage middelen voor zich poogde te winnen. Zij, getuige in haar luis van veel wat voor de wereld verborgen was, ingelijfd in menig geheim, dat men daarbuiten niet doorgrondde, zij had den eersten openbaren stap gezien, dien *cambray* op de bane der verzoening met Spanje gezet had, toen hij in de vergadering van 10 Maart de beraadslagingen daarheen had doen leiden. Toen werd de verrader haar een gruwel en Brugge haar te eng. Zij snelde naar Sluis, en zij was er, toen er het plan gesmeed werd om Brugge op den 28sten Maart voor de vrijheidszaak te herwinnen!

Van toen af heeft zij haren afgevallen echtgenoot schaars meer ontmoet en zij leefde van hem gescheiden. Hier lezen wij, dat zij over zijn gedrag zóó onvergenoegd was, »dat zij van hem in Holland vertrokken is, geheel toegedaan der hervormde Godsdienst, en zich aldaar onthouden heeft.» Elders: »der prinsesse van Chimay mishaaide het bedrijf haars gemaals dermate, dat zij daarom van hem scheidende naar Holland vertrok en woonplaats in den Hage koos”¹.

Hoe lang de prinses te Sluis vertoefd heeft is onzeker. Veel langer dan van 24 Maart 1584, toen zij hare attestatie van de Brugsche opzieners overlegde (zij kan reeds eenige dagen vroeger gekomen zijn), tot 13 Octo-

ber, omstreeks welken tijd men haar het span paarden van gelijke kleur ten geschenke gaf, zal haar verblijf in genoemde stad wel niet geduurd hebben. Het schijnt haast, dat die paarden voor haar vertrek moesten dienen; zij zullen dan met haar ingescheept zijn, en zij dragen het bewijs, hoezeer men de edele vrouw te Sluis waardeerde.

Wij lezen naderhand van eene zamenkomst der beide echtgenooten te Kruiningen in November 1599. Met die zamenkomst stond in verband het doel om de onderhandelingen te bevorderen omtrent den vrede tusschen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden. Kruiningen bood voor de bijeenkomst van wederzijdsche gezanten eene geschikte gelegenheid. Nog is het één der aanzienlijkste dorpen van Zuidbeveland. Maar toen vooral bloeide het. Het prijkte met een' ruime parochiekerk. Het bezat in zijnen kring twee prachtige kasteelen, die ruimte in overvloed boden om zóó hooge gasten eervol te herbergen en breede zalen om een' talrijke vergadering op waardige wijs te ontvangen. Het was daarenboven niet verre van Antwerpen afgelegen, van waar de reis over water gemakkelijk was. En schier aan de grenzen des lands, kon men 't in zóó verre bijna als onzijdig grondgebied aanmerken. Intusschen, de staten achtten toch zulk eene vergadering gevaarlijk op hunnen bodem. Althans, zij zonden hunne afgevaardigden niet, en de prins van Chimay, thans ook hertog van Aarschot, was genoodzaakt onverrigter sake heen te trekken. Ziehier het verslag, dat er ons van gegeven wordt: » in den voorwinter [van 1599] was de hertog van Aarschot in Zeeland gekomen te Kruiningen, waar hem zijne huisvrouw, de gravin van Megen, uit 's Hage gekomen, ontmoette. Hier waren zij eenige dagen bij elkander, op hoop van verdere verzoening tusschen hen, die zoo goed als gescheiden waren om

verschil van Godsdienst. Doch naar algemeen gevoelen was het meer, om meerdere opening te maken tot verderen vredehandel. Maar overmits de staten dat zorgelijk onder hunne gemeente achtten, zoo verscheen er niemand van statenwege. Alzoo is de hertog den 19^{den} November weder vertrokken naar Braband en zijne huisvrouw de gravin weder naar 's Gravenhage" ¹. Jammer, dat een naauwkeurig onderzoek in het plaatselijk archief te Kruiningen niets omtrent deze merkwaardige zamenkomst heeft aan 't licht gebracht, vermits alle bescheiden over dit tijdperk ontbreken.

MARIA DE BRIMEU stierf te Luik 18 April 1605, waarwaarts zij toch nog ter liefde van haren echtgenoot als in eene neutrale plaats was gaan wonen. Zij stierf echter getrouw aan de hervormde Godsdienst, waarvan zij al haar leven een' innig geloovige en onwrikbaar standvastige belijderes was geweest. En reeds in datzelfde jaar den 18^{den} December, huwde CHIMAY, naar eigen verklaring, als van een' bangen keten ontslagen, met zijn' zeer jonge, Roomschegezinde nicht en vierde een bruiloftsfeest, uitblinkende door pracht en door den adeldom en de menigte der genooden ².

Rust zacht, gij edele MARIA, na uw droef en rusteloos leven. Gij gevoeldet den smaad niet meer, die nog uwer nagedachtenis werd aangedaan!

»Joris van Hesschen" was één dergenen, die zich den 15^{den} Augustus 1582 voor de deur der kapel van het Prinsenhof plaatsten om de namen op te schrijven van hen, die daarbinnen de mis, voor ALENÇON uitgevoerd, gehoord hadden ³.

1585.

Hebben zich begeven tot de gemeente :

8 April. » Pieter Damaert, luitenant onder Bersaeu, met Margriete, zijne huisvrouw."

10 October. » M^r. Jan Croes.”

» Pieter Damaert ” was luitenant onder kapitein JOOST DE BROUQSALIX, van Vlaamschen adel en een verdediger van Sluis in 1587 ¹.

» M^r. Jan Croes.” Wij vinden wel LAURENS CROES onder de in 1578 aangestelde notabelen en HENDRIK CROES onder de schepenen in 1580 en de hervormde vglutelingen, gelijk mede JAN DE CROES als hoofdman van St. Donaas zesdedeel in 1578 en schepenen in 1580, en vermoeden dat er verwantschap tusschen hen en »m^r. Jan Croes” bestond; doch wij bevinden ons buiten staat iets meer te zeggen ².

1586.

Hebben zich begeven tot de gemeente:

3 April.	» Jozina, uxor van Rogier Jolijt,” met belijdenis des geloofs.
3 »	» Maerten van den Hone [of Houve], ziekentrooster onder kapitein de Ridder,” met attestatie.
3 »	» Reynier Michiels met Janneken d'Oussye, zijne huisvrouw,” met attestatie.
3 »	» Meester Joos Frarijn, die daar ook het ouderlingschap heeft bediend,” met attestatie.
3 »	» Jan Brixsaelt fs. Joos,” met attest.
21 Augustus.	» Pieter van der Bruggen, edelman onder kapitein Brixsaen.” Attest.
21 »	» Jonkheer Adriaen van der Straten,” met attestatie.
21 »	» Jan van Viue,” met attestatie.
21 »	» Mattheus van Viue, Janszoon, met Janneken, uxor.” Attest.
21 »	» Marcus van Hasschen.” Attest.
21 »	» Donaes Platteel.” Attest.

- 21 Augustus. » Paesschijne van Westhuus." Att.
 21 " » Meyncken Cools, huisvrouw van
 Jan Cools," met attestatie.
 21 " » Adriaen de Brauwere met Jan-
 neke, zijne huisvrouw." Attest.
 21 December.» Maerten Dicaet en Samuel de
 Mey, soldaten onder Brixsaeu."
 21 " » Sibilla Baert."
 21 " » Joos Baert met Calleken, zijne
 huisvrouw."
 21 " » Morenche Pulleken, uxor van
 D. Platteel.
 21 " » Balthasar van Viue."

Als wij letten op deze lange reeks van hen, die ten
 jare 1586 Brugge hebben verlaten; als wij bedenken,
 dat we hier slechts de namen aantreffen van de hoofden
 der huisgezinnen en niet van hunne kinderen, zoomin
 als van al diegenen, die nog geene geloofsbelijdenis had-
 den afgelegd; als wij ons herinneren, hoe in Mei des-
 zelfden jaars twaalf hervormde vlugtelingen jammerlijk
 waren verdronken en hoe PIETER DE BROUCQSAULX met JOOST
 VAN PEENEN den marteldood gestorven was; als wij onder
 't oog houden, dat ons hier alleen personen worden
 opgenoemd, die naar Sluis nitweken, terwijl zoovelen,
 die tot andere gemeenten de toevlugt namen, voor
 ons in 't duistere schuilen; als wij eindelijk ons voor
 den geest roepen, hoe in het meergemelde jaar het juk
 der onverdraagzaamheid te Brugge zwaar als lood was
 geworden, dan vinden wij hier aan den éénen kant,
 vooral met het oog op de maand Augustus, treffend
 bevestigd wat de geschiedenis ons elders geleerd heeft en
 zóó groot getal verwondert ons niet; maar dan besluiten
 wij ook aan de andere zijde, ook zonder deze naamreeks
 in onze gedachten te vergrooten met de ons onbekenden,
 tot de talrijkheid en het aanzien van de leden der

Brugsche hervormde gemeente. Laat ons weder deze namen, voor zooveel zij ons bekend zijn, met onze aandacht volgen.

Kapitein DE RIDDER heeft zich in 1587 in het verdedigen der stad Sluis tegen PARMA dapper gedragen ¹. Van den ziekentrooster onder hem, MAARTEN VAN HOVE, weten wij niets mede te deelen.

Belangrijk is het aangeteekende bij den naam van JOOS FRANK. Zijn titel van meester en de vermelding zijner ouderlingsbediening doen ons in hem een' geletterden man en een' steunpilaar der hervormde kerk te Brugge kennen. Ook verdient het onze opmerking, dat ook hij niet behoorde onder de eerste vlugtelingen, maar nog twee jaren na de overgave der stad getrouw op zijn' post gebleven is. In de aantekening zullen wij onze berigten nopens hem iets verder uitstrekken ².

» Jan Brixsault fs. Joos.» Tot nog toe was er slechts één zoon van kapitein JOOS DE BROUCQSAULX bekend, namelijk FERDINAND, kapitein der infanterie, gouverneur van Axel, gestorven 13 Julij 1623 en te Vlissingen in de groote kerk begraven, gehuwd met zijne nicht MARIA, dochter van JACQUES en JOHANNA DE CABOOTERRE ³. Thans leeren wij hier ook een' anderen zoon kennen, die den naam van JAN droeg.

» Pieter van der Bruggen, edelman onder kapitein Brixsaeu.» Hoe aanzienlijk ook, zijn naam is ons nergens voorgekomen, zoomin als de volgende :

» Jonkheer Adriaen van der Straten.»

» Jan van Viue.» Deze merkwaardige persoon, die

mede het ambt van ouderling bij de Brugsche gemeente had waargenomen, trekt bijzonder onze aandacht. Tot onze blijdschap kunnen wij betere bijzonderheden van hem dan van zijn' ambtgenoot JAN FRARIJN aan het licht brengen.

Het geslacht VAN VIVE, VAN VIJVE OF VAN VIJVEN WAS weleer zóó aanzienlijk te Brugge, dat het onder de magistraatspersonen genoemd wordt. ZOO WAS ALBINUS VAN VIJVEN pensionaris der stad in 1533 en 1537 en burgemeester van der courpse in 1535. ZOO WAS OOK MATTHEUS VAN VIJVE in 1566 pensionaris ¹.

Dat nu JAN VAN VIJVE, die te Brugge het bedrijf van vleeschhouwer uitoefende en dien wij reeds kennen als het hoofd van het consistorie aldaar, door wien omstreeks 1567 de rijke kooplieden waren zaamgeroepen om geld te verschaffen tot den oorlog tegen Spanje ², dat deze onze ouderling »Jan van Viue» was is vrij zeker aan te nemen. Als wij in onze naamlijst zijn' ZOON MATTHEUS, op hem volgende, met hem uit Brugge overgekomen, lidmaat en gehuwd zien, dan zien wij in onze onderstelling niets onmogelijks, en wij twijfelen er niet meer aan. Wij ontmoeten hier dus een' man, die in de hagchelijkste tijden den grootsten invloed en het hoogste aanzien had gehad in de Brugsche gemeente, die voor haar geijverd had en voor haar gevlugt was naar Engeland en die nu andermaal naar Sluis moest wijken.

Doch waaruit blijkt nu, dat VAN VIJVE het ouderling-schap te Brugge bediend had? Het kerkerads-actenboek van Sluis, loopende van 1578 tot 1587, geeft daarvan getuigenis. Wij nemen de daarop betrekkelijke aantekening over, waardoor wij tevens een' blik op de geschiedenis en op het inwendig leven der gemeente kunnen werpen.

» Op denzelfven 7^{den} dito [December 1586] es ghevraecht

of een persoon die in voortyden een messlaghe, [manslag?] ghedaen heeft, nochtans vrede ghemacct hebbende met den patiënt vóór zijn overlyden en danof [daarvan] hebbende eene attestatie van den paep als pasteur derzelve plaetse, maer nochtans omme 't ghelds wille nooit paey's vercreghen jehens de vrienden, of zulck eenen die hem presenteert tot de kercke te begheven ontvangheliĳck es ofte niet. Was gheresolveert dat van Haute ¹ zal vernemen naar de attestatie.

» Item was van Viue [hier wordt kapitein PIETRA VAN VIJVE bedoeld ²] ghevraecht, of hy oock van de meslage, ghecommitteert binnen Brugge, met de ghe-meente versoent is ofte niet.

» Heeft gheantwoordt dat hij als kapitein zulcks dede aen zijn soldaet *ex officio*, om de boosheden t'. . . . van denzelven soldaet, die hy aen de poorten aen de incomende landlieden committeerde, welcke daet niet alleen den magistraet maer oock de ghemeente van Brugge voor welghedaen gheapprobeert hebben, 't welck Jan van Viue, alsdoen ouderling zijnde, oock alzo de waerhey't zijnde ghetuyght heeft."

Wij dachten eerst aan een der jongstverloopene jaren, toen de landlieden, door PARMA's benden verontrust en beroofd, naar Brugge als naar een' veilige schuilplaats vloden. Maar wij konden ons naauwelijks voorstellen, dat de soldaten nog zóó wreed zouden zijn om deze ongelukkigen te mishandelen; zij, die daarenboven dáár stonden om voor de arme vlugtelingen de poorten te openen en hen te beveiligen. Ook was ons het aanzijn niet alleen, maar vooral het werk des pastoors in het midden van Brugge's hervormingstijd onverklaarbaar; onverklaarbaar, dat een officier van dien geestelijke in dat tijdsgewricht eene attestatie vraagt; onverklaarbaar, dat de uitdrukkelijke goedkeuring van den magistraet en de gemeente gevorderd wordt voor eene daad, die, hoe

ontzettend ook en in drift geschied, nogtans, naar de toenmalige zeden, het wél verdiende loon kon geacht worden voor een' eer- en pligtvergeten, een' laaghartigen soldaat. Toen voerde ons onze verbeelding terug in het woelige jaar 1566. De landlieden komen in de stad uit de buitengodsdienst der hervormden, of zij, vreemdelingen misschien, willen zich vooraf, moedig op het stoute werk der vrijheidszucht, daarbinnen vertoonen. De soldaten staan aan de geopende poorten om op last van den magistraat een waakzaam oog te houden. Één van hen, een vurig Roomschegezinde, blaakt van haat jegens de ketters. Schermutselingen met de inkomenden zijn aan de orde van den dag. Men herleze b. v. d. I, bl. 53 en 72. En de zeloot koelt zijnen moed in allerlei hoon en boosheden aan de weerspannigen tegen zijne moederkerk. Zijn kapitein ziet het, en hij zelf is een geestverwant der beleedigden. Als een andere MOZES ontbrandt hij in toorn, schiet toe op den beleediger en velt hem ter aarde. Maar straks beseft hij, wat onvoorzigtig en gevaarlijk werk hij gepleegd heeft. De verslagene leeft nog, en de priester is bij hem om den ijverigen zoon zijner kerk, den martelaar voor den dood te bereiden. De kapitein snelt er henen en weet de vergiffenis van den stervende te verwerven met eene verklaring van den priester, dat hij verzoend met zijn' kapitein den geest heeft gegeven. Nog vreest PIETER VAN VIJVE voor het vonnis des magistraats. Maar de magistraat, den hervormden gunstig, spreekt hem vrij, en ook van de gemeente erlangt hij zijne regtvaardiging. Slechts de vrienden van den gedoode, de bloedverwanten, weigeren zich met hem te bevredigen en eischen eene geldsom ten zoen, die de kapitein niet geven wil. En twintig jaren later; als VAN VIJVE verzoekt bij de Sluissche gemeente aangenomen te worden, is het gebeurde nog niet vergeten. Het vindt zwarigheid een' onverzoenden doodslager toe te laten, en de getuigenis van JAN VAN VIJVE, die »alsdoen,» in die

lang verleden dagen, ouderling was, is noodig om als waarheid te bevestigen wat zijn naamgenoot tot zelfverdediging in 't midden brengt. — Wij lieten aan onze verbeelding den vrijen teugel. Misschien heeft zij ons op den dwaalweg gevoerd.

Wij durven alzoo niet aannemen, dat JAN VAN VLIJVE ook in het tijdperk der hervorming te Brugge ouderling is geweest, te minder omdat wij dit hier niet, gelijk bij JOOS FRARIJN, vinden aangeteekend. Dat hij echter een man van invloed was, die ook nog werkte op het lot der vlugtende Bruggelingen te Sluis, dit moge de volgende aanteekening uit het actenboek, die de vorige voorafgaat, aantoonen:

» Op denzelven 6^{den} dito [December 1586] is Jan van Viue ghecompareert in den kerckenraet, den welcken anghaf van wegghen mijn heere den gouverneur, dat die van den kerckenraet zouden stellen een collecteur omē tontfg [onduidelijk] eenige somē van penninghen van die chris. [onduidelijk: het schijnt Christenen te beduiden, t. w. hervormde] die nu vvtcomēn van Brugghe, denwelcken gheghunt es paspoort g'rael van zijne excell. ten fyne de costen d'omē ghedoocht ande solliciteurs mach ghevonden worden.

» Waerop gheresolveert was dat den kerckenraet d'toe deputere (Arent de Pau) met die conditio. so het mach gheschieden met aduue [advue of adveu of advice] van mijn heeren van der wet, hetwelck oock van den Haute [de predikant] zal aendienēn mijn heere den gouverneur."

Wij hebben boven vernomen, dat na de teregstelling van PIETER DE BROUCQSAULX de vrijheid van geweten te Brugge was opgeheven en dat de hervormden door besluit van den magistraat van 't Vrije, naderhand, 4 Mei 1587, door FARMA namens den koning bekrachtigd, gebannen werden. De eerste plaats, waar de vlugtelingen aankwamen, was doorgaans Sluis. In hun belang was het

noodig, dat hun een vrij inkomen en reisgeleide geschonken werd. Daartoe werd de toestemming van Zijne Excellentie, den graaf van Leycester, in 1585 landvoogd van Nederland geworden, gevorderd, te meer omdat Brugge een' vijandelijke stad was; en om dit paspoort generaal, 't welk vergund was, te verkrijgen, waren onkosten, was misschien wel een gezantschap noodig geweest. 't Was billijk, dat aan de solliciteurs deze onkosten vergoed werden, en wel door hen, die er de vrucht van oogstten. Ook de gouverneur van Sluis had dit goedgevonden, en had VAN VIJVE, die als bekend met de Brugse hervormden misschien wel in dezen werkzaam was geweest, tot den kerkeraad afgevaardigd om uit zijnen naam bij dat collegie de benoeming van een' collecteur ter inzameling der penningen van de Brugse vlugtelingen te verzoeken. Zóó werd AREND DE PAU hiertoe aangesteld, onder voorwaarde, dat de magistraat tot die collecte verlof vergunde. Noch omtrent den uitslag, noch aangaande het lot van JAN VAN VIJVE is ons iets meer ter kennis gekomen ¹.

» Mattheus van Viue, Janszoon.» De naam, zonder het bijvoegsel Janszoon, kwam ons reeds voor in 1566. 't Was op den 15^{den} September, nadat den vorigen dag de vergadering der hervormden gewelddadig uiteen gedreven en de predikant mishandeld was, dat de pensionaris MATTHEUS VAN VIJVE namens het consistorie een verzoekschrift aan den raad overhandigde. (D. I, bl. 58.) Wij houden het niet voor waarschijnlijk, dat deze MATTHEUS van 1566 de zoon van JAN was, die omstreeks denzelfden tijd den post van ouderling te Brugge waarnam. Doch dat wij hier de namen van ééne familie vinden, die aan de hervorming verkleefd was, dit achten wij ontwijfelbaar.

De daarop volgende personen zijn ons allen onbekend,

ook de laatste, in wien wij nogmaals een lid van het zoo even genoemd hervormde geslacht ontmoeten. »Balthasar van Viue» trekt als zoodanig onze aandacht.

1587.

- Maart. » Pieter van der Cuunchen met Maeyken, zijne huisvrouw,» met attestatie.
 Julij. » Binnen de belegering van Sluis hebben zich tot de gemeente begeben:
 » Jan van Neste, soldaat onder den gouverneur, met Catharina, zijne huisvrouw.»

Men kent den uitslag dezer belegering. Sluis gaf zich in Augustus 1587 aan PARMA over, en hiermede nam ook de hervorming in zijne muren een einde. Den 19ten Augustus 1604 werd het echter door prins MAURITS heroverd, de hervormde Godsdienst hernam er haren voormaligen bloei, en weder vinden wij een' groote menigte van namen, waarin wij Bruggelingen ontmoeten, die, de Roomsche stad ontvloden of er vroeger geboren, te Sluis een' rustige wijkplaats vonden. Wij gaan deze naamreeks opgeven uit het trouwregister, loopende van 1604 tot 1648, berustende ter stedelijke griffie van Sluis, en wij zullen haar vergelijken met het lidmatenboek, dat tot het kerkelijk archief behoort. Men gevoelt, dat in beide de aantekeningen door den kerkeraad of één' der predikanten geplaatst zijn. Het eerste strekt tot nadere bevestiging of verklaring van het tweede. In het lidmatenboek ontbreekt van nu voortaan schier altijd de aanwijzing, van waar de personen gekomen zijn: het achtervoegsel »van Brugge,» dat wij in het oudste lidmatenregister aantreffen, wordt hier weggelaten; Brugge leverde geen emigranten meer, en de aldaar geboren en werden niet aangeduid. Schuilen dus daarin voorzeker vele geborene Bruggelingen, zij ontsnappen aan ons oog. Slechts van deze twee wordt

uitdrukkelijk vermeld, dat zij van Brugge overkwamen:

2 Julij 1607. » Jan Floriszoon, woonachtig te Brugge, met belijdenis.”

4 Julij 1620. » Jochem Breydel, met attestatie.”

Alleen uit het trouwregister blijkt ons dus, dat er velen, weleer te Brugge geboren, te Sluis woonden. Maar eene bron is het ons tevens, waaruit wij overtuigd worden, dat er te Brugge nog langen tijd, hoe gering ook, eene hervormde gemeente bestond, nadat de stad den Spanjaard en het Roomsch-katholicisme toebehoorde.

Hier volge dan uit het trouwregister, met weglating evenwel der personen, met wie de aangeduide Bruggelingen zijn gehuwd, tenzij het bekende namen of Vlaamingen zijn, eene

Naamlijst van Bruggelingen, die na de overgave van Sluis aan prins MAURITS in deze stad in den echt zijn getreden.

1606.

25 November. Ondertrouwd » Pieter van der Cappel, j. g. [jong gezet] van Brugge, met Janneken Faukel, j. d. [jonge dochter] van Brugge. Getuige voor de bruid Ferdinand Faukel, haar vader.”

In het register van lidmaten vindt men, dat bij het 4^e avondmaal, gehouden 23 November 1605, met attestatie gekomen zijn » Ferdinand Faukel en zijne dochter Janneken Faukel.”

Wij herhalen hier, ter vermijding van wanbegrip, de opmerking, dat het bijvoegsel » van Brugge” alleen de geboorteplaats te kennen geeft en geenszins aanduidt, dat de vermelde personen van dáár thans waren overgekomen. Waar dit plaats had zullen wij 't opzettelijk vermeld vinden.

Voor 't overige is er geen twijfel aan, of wij ontmoeten hier leden van het Brugsche geslacht, waaruit de beroemde HERMAN FAUKELIUS, mede en als Faukel en als Faukeel voorkomende, gesproten is .

1608.

19 April. Ondertrouwd » Steven Pharisen,
j. g. van Brugge.”

1600.

4 November. Getrouwd » Daniël van Ravelingen van Brugge, weduwnaar van Lysbeth Rembertus Dodoneus, met Mayken Adriaans, j. d. van Vlissingen. Deze laatste tegen 't consent van haar' vader, met toelating van den magistraat van Vlissingen.”

De beroemde kruidkundige en lijfarts der keizers MAXIMILIAAN II en RUDOLF II, REMBERTUS DODONEUS, was geboren te Mechelen den 29sten Junij 1517, en stierf als hoogleeraar in de geneeskunde te Leiden 10 Maart 1585. Ongetwijfeld was hij hervormd. Één zijner zonen was mede REMBERTUS genaamd en mede doctor in de geneeskunde, en daar wij onder zijne dochters geene ELIZABETH vinden, zoo zal onze LYSBETH wel eene dochter geweest zijn van REMBERTUS den jongeren; ook zouden wij haar naar haren leeftijd nauwelijks voor eene dochter des hoogleeraars kunnen houden. Haar vader was op het einde van 1574 te Mechelen als hervormingsgezind met anderen gevangen geweest. Haar echtgenoot DANIEL VAN RAVELINGEN, die te Brugge geboren was, heeft haar aldaar of elders leeren kennen. Welligt was deze verwant aan den geleerden FRANCISCUS RAPHELENGIUS, geboortig van Lanoy bij Rijssel, die in 1597 als hoogleeraar der oostersche talen te Leiden gestorven is ².

1610.

- 6 Jnnij. Getrouwd » Tobias de Decker, j. g. van Brugge.”
- 4 Julij. Getrouwd » Bartholomeus Christiaens, j. g. van Brugge.”
- 25 Augustus. Getrouwd » Jan Weyts, j. g. van Dudzeele, met Jannetje Stranget, j. d. van Brugge. Getuigen voor den bruidegom zijn vader Anthonis Weyts. Voor de bruid Alexander Stranget haar vader, alsook haar' moeder.

Volgens het lidmatenboek verschenen aan het 1ste avondmaal, 16 Januarij 1605, » Anthonis Weyts en zijne huisvrouw met attestatie.” Hij wordt ouderling genoemd, en was één der eerste drie ouderlingen van Sluis in 1605.

- 24 October. Getrouwd » Antonius Mulle, saaiwerker, j. g. van Brugge, met Suzanna Sanders, j. d. van Ouderkerke (?) in Vlaanderen, wonende te Leiden.”
- 28 November. Getrouwd » Philips Mouthaen, j. g. van Ham, met Tanneken Cousijns, j. d. van Brugge, aldaar woonachtig.”

» Jan Weyts, van Dudzeele.” Veelvuldige malen treedt het Brugsche geslacht WEYTS of WIJTS in de geschiedenis op. Aanzienlijk was JAN WIJTS, heer de la Boucharderie. Bekend is WILLEM WIJTS, de geschiedschrijver. Meester BOUDEWIJN WIJTS was chirurgijn te Brugge. ÆGIDIUS WIJTS was een beroemd Brugsch philoloog en dichter. ANDREAS WIJTS was boekdrukker en uitgever der Chroniek van Vlaanderen in 't begin der achttiende eeuw. Deze allen waren gehecht aan de Roomsche Godsdienst, uitgezonderd alleen JAN WIJTS, heer de la Bou-

charderie, die althans zeker een gematigd Roomschezinde was. — Hoogstwaarschijnlijk behoorden onze JAN EN ANTHONIE WETTS tot deze familie. Wij zien in hen, van wie de laatste ouderling was, buiten twijfel gesteld, dat een tak dier familie tot de hervorming overging ¹.

» Ouderkerke in Vlaanderen » is ons duister, daar wij eene plaats van dien naam te vergeefs gezocht hebben. Misschien is het » Houtkerke, gelegen in Bergambacht, in Westvlaanderen, » waarvan in het martelaarsboek gesproken wordt als de geboorteplaats van JAN HERREWIJN, die in 1560 te Hontscote verbrand is ². Dit Houtkerke ligt thans in Frankrijk, ten noordoosten van Cassel in het zoogenaamde Walschvlaanderen, even als Winoxberge, tot welks ambacht het eertijds behoorde. SUSANNA SANDERS, die te Leiden woonde, behoorde welligt tot de Waalsche gemeente, die derwaarts uit Brugge gevlugt was en kan alzoo verbindtenissen met ANTHONIUS MULLE van Brugge hebben aangeknoopt.

1611.

8 Mei. Getrouwd » Jan Bataille, j. g. van Oostende, met Neelken van Noorweghe, j. d. van Brugge.”

In Januarij 1614 heeft Jan Bataille en 3 Julij 1616 zijne huisvrouw Neelken van Noorweghen belijdenis gedaan: lidmatenboek.

8 Junij. Getrouwd » Pieter van Noorweghen, van Brugge, weduwnaar van Cateline Brugmans, en Taunekens Isenbaert, j. d. van Eekloo.”

Den 7^{den} October 1607 (19de avondmaal) zijn met attestatie aangekomen Pieter van Noorweghen en zijne (eerste) huisvrouw: lidmatenboek.

- 19 Junij. Getrouwd » Germain Valkemin, adelborst enz. uit Lombardije, met Margeriete du Bois, j. d. van Brugge. Getuigen voor de bruid Andries du Bois, haar vader alsmede hare moeder.”

1612.

- 8 April. Ondertrouwd te Brugge » Jacques van Maldegheem en Elizabeth Boucke, wonende te Brugge.” Zij trouwden 8 Mei te Sluis.

Ondertrouwd te Delft, getrouwd te Sluis » Philips Michiels, j. g. van Brugge, met Maria de Hardewijn, weduwe van Gilles Hora.”

Philips Michiels kwam met attestatie 3 October 1610 (24^e avondmaal). Maria Hardewijn, huisvrouw van Gilles Hora, deed belijdenis 18 October 1609 (20^e avondmaal). Gilles Hora nam met zijn' eerste huisvrouw Tanneke Tassela (?) reeds deel aan 't 1ste avondmaal, 16 Januarij 1605: lidmatenboek.

- 7 Augustus. Getrouwd » Andries Maes, weduwnaar van Brugge, en Tanneken Dooms, van Aardenburg.” De drie proclamatiën geschiedden te St. Anna ter Muiden.

In al het opgegevene trekt niets onze aandacht dan GERMAIN VALKEMIN, de adelborst, dien wij echter nergens wedervonden. Zijne huisvrouw MARGARETHA DU BOIS behoorde waarschijnlijk tot een Brugsch geslacht, waarvan de naam niet ongewoon is ¹.

Voorts wekt nog onze opmerkzaamheid het volgende huwelijk, dat te Sluis voltrokken is nadat het echtpaar te Brugge in ondertrouw was opgenomen. Wij zien

wel iets dergelijks in het weder volgende, waarvan de ondertrouw te Delft geschiedde. Doch wij kunnen hier nauwelijks de Godsdienst in onze gedachten buitensluiten. En als wij lezen, dat de bruid te Brugge woonde, dan stellen wij ons nog de overblijfselen eener hervormde gemeente aldaar voor den geest, en iets gelijksoortigs treedt ons voor de verbeelding als wij straks bij het huwelijk van 5 December 1619 zullen aangetekend vinden.

1613.

11 Mei. Ondertrouwd » Pieter van Foreest, j. g. van Brugge, dienende onder kapitein Seraeskerke.”

PIETER FORREEST kwam ons boven, bl. 70, voor als hervormde, uit Brugge verwijderd of geweken.

1614.

25 Mei. Getrouwd » Elizabeth Schoonbuyck, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en moeder.”

1615.

2 September. Getrouwd » Cathelina Loy, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en zuster.”

7 October. Getrouwd » Tanneken Schoonbuyck, j. d. van Brugge. Getuigen haar vader en moeder: Maerten Schoonbuyck en huisvrouw.” (Vergelijk 25 Mei 1614.)

1616.

25 Augustus. Getrouwd » Pieter Isenbaert, van Eekloo [vergelijk 8 Junij 1611], weduwnaar van Cateline Moutaerts, met Isabeau Vinck, j. d. van Brugge, hebbende nu onlangs te Damme gewoond. Ge-

tuige voor de bruid haar vader Jan Vinck, in persoon gecompareerd."

- 9 September. Getrouwd » Lieven de Valois, van Brugge, dienende onder kapitein Potter, weduwnaar van Neelken Blocks, met Elizabeth Boucke, van Brugge, weduwe van Jacques van Maldeghem." (Vergelijk 8 April 1612.)

1617.

- 25 Januarij. Getrouwd » François Cousijn, weduwnaar, van Brugge, met Godelieve Jans, j. d. van Ter Veere."

François Cuisin, die met zijne huisvrouw 5 October 1608 (16de avondmaal) met attestatie overkwam, is welligt dezelfde: lidmatenboek. GULIELMUS COSIJN was één der raden in 1578 door RYHOVE aangesteld.

1618.

- 22 April. Getrouwd » Michiel van der Waetermuelen, van Yperen, weduwnaar, met Mayken Isebaert, j. d. van Brugge."

Hij was weduwnaar van Mayken Isewijns, die 5 April 1615 met attestatie overkwam, van waar onbekend. Hij deed 2 Julij 1617 belijdenis: lidmatenboek.

- 2 Junij. Ondertrouwd » Jan Outers, j. g. van Brugge, wonende te Sluis."
- 28 October. Getrouwd » Ferdinand van Voorde, j. g. van Brugge."

1619.

- 14 April. Getrouwd » Tanneken Lammens, j. d. van Brugge."

- 5 Mei. Getrouwd » Tanneken Brans, j. d. van Brugge.”
- 30 Mei. Getrouwd » Mahieu Swingendeau, j. g. van Belle, met Janneke van Noorweghe, j. d. van Brugge.” (Vergelijk 8 Mei en 8 Junij 1611.)
- 5 December. Getrouwd » François Houdemarck, weduwnaar van Brugge, met Adrianeken Vereecke, j. d. van Brugge. Ondertrouwt binnen Cortrijk den 12^{den} van Wiemaent [Junij] ende ghedwongen zijnde te vertrekken om de Religie, begeeren dat haer houwelijck voortgang mochte hebben.”

De laatste aantekening is belangrijk. Zij wijst ons op twee Bruggelingen, te Kortrijk ondertrouwd. Wilde men ze misschien te Brugge, waar zij bekend waren als tot de hervormden behoorende, niet in den echt verbinden? Wij zullen beneden zien, hoe de onverdraagzaamheid er omstreeks dezen tijd groot was. Weken zij naar Kortrijk, in de hoop van dáár hun verlangen voldaan te zien? Ook van dáár gedwongen om de Godsdienst te vertrekken, werd Sluis hun een gewenscht en gelukkig toevlugtsoord.

1620.

- 12 Januarij. Getrouwd » Margarita Soete, j. d. van Brugge.”
- Met attestatie kwamen 2 October 1611 Maurits Lammens en Janneken, zijne huisvrouw, en Margarite Soete, hare zuster: lidmatenboek.
- 13 Junij. Ondertrouwd » Ferdinand van Voren, van Brugge, weduwnaar van Cateline Schumers.”

1622.

- 23 April. Ondertrouwd (en getrouwd 19 Julij 1623)
» Adriaen Carpentier, van Brugge,
wedwnaar van Tanneken Maertens,
en Jacquemijne Provoost, van Yperen,
weduwe van P. Covent.”

Adriaen Carpentier deed belijdenis
8 October 1617: lidmatenboek.

Deze personen waren dus ruim een jaar bruidegom en
bruid geweest. Wij durven niet gissen, bij gebrek van
eenig bewijs, of zij ook in Vlaanderen waren onder-
trouwd en wegens de Godsdienst aldaar hun huwelijk
niet konden voltrekken.

1624.

- 10 April. Getrouwd » Jacob Jacobsen, van Ter
Veere, met Janneken Lammers, j. d.
van Brugge.”

Zij deed belijdenis 3 April 1616 (45^{de}
avondmaal): lidmatenboek.

- 6 April. Ondertrouwd (en 5 Maart 1626(?) getrouwd)
» Laureyns van Weedae, j. g. van
Brugge, soldaat onder den gouverneur
Hautain.”

- 24 Julij. Getrouwd » Lijsbeth de Boecke, van
Brugge, weduwe van Christiaen Valcke.”

Zij deed belijdenis 6 October 1619: lid-
matenboek.

- 28 Augustus. Getrouwd » Jozijncken Deckers, van
Brugge, weduwe van m^r. Arnout Paes.”

Den 30de Junij 1612 zijn met attestatie
aangekomen m^r. Arnoud Paes en Jo-
zijncken, zijne huisvrouw: lidmatenboek.

Eene eeuw te voren was AERNOUT PAES burgemeester
van der courpse en tesorier van der stede van der Mude.

Dit blijkt uit het boek, gemerkt A, n°. 1, berustende onder de plaatselijke archiven van St. Anna ter Muiden. Daarin komt hij als zoodanig voor in de acte van 10 Junij, 13 December 1524, 16 Februarij 1524, d. i. 1525. Uit die van 10 December 1526 blijkt, dat PIETER CORNELISSONK getrouwd had » Maeykin, de weduwe van Aernout Paes.” Zonder twijfel is m^r. ARNOUD PAES één zijner nakomelingen.

1625.

6 Julij. Getrouwd » Lieve Olfaerts, j. d. van Brugge.”

Zij was welligt Vijncken Holferts, die 7 Maart 1619 met belijdenis tot de gemeente kwam.

18 October. Ondertrouwd » Jan Abrecht, j. g. van Brugge, soldaat onder den gouverneur Hautain, en Mayken Dames, j. d. van Brugge.”

1626.

6 Januarij. Getrouwd » Raphaël van Troyen, van Brugge, weduwnaar.”

Hij is met belijdenis des geloofs aangekomen 8 Julij 1623 (75de avondmaal): lidmatenboek.

25 Maart. Getrouwd » m^r. Job du Rieu, weduwnaar van Noorwits, met Elyzabeth Bossaert, van Brugge, weduwe van Jan Bovy.”

Elizabeth Bossaert deed belijdenis 3 Julij 1616 (47de avondmaal): lidmatenboek.

15 Maart. Getrouwd » Florence de Puis, weduwe van Claude Roussol, van Brugge.”

27 September. Getrouwd » Adrianeken Veree, j. d. van Brugge.”

11 October. Getrouwd » Jacques Hauterive, soldaat, j. g. van Brugge.”

30 September. Getrouwd » Mayken Daniëls, j. d. van Brugge.”

Mr. JOHANNES DE WIT, in vroeger tijd predikant te Sluis geweest, was te Norwich in Engeland geboren. Wij deelen zijn levensbericht mede in bijlage IV.

1627.

Getrouwd » Tanneken Oppaerts, j. d. van Brugge.”

Wij zouden deze naamlijst uit latere huwelijksacten kunnen voortzetten: want er is nog stoffe genoeg voorhanden. Doch wij achten het medegedeelde genoeg om aan te toonen, hoe vele Brugsche geslachten zich te Sluis om der Godsdienst wil hadden nedergezet.

Thans putten wij nieuwen voorraad uit andere geschrevene bronnen. Het kerkeraads-actenboek en het stadsarchief van Sluis leveren ons een merkwaardig verhaal omtrent twee monniken, de weduwe VAN PETRO DE VALENCIA EN MATTHEJS VAN DER MEERSCH; en de stedelijke archiven van Oostburg wijzen ons op zekeren PIETER PIETRSSEN. Op al deze personen gaan wij achtereenvolgens onze blikken vestigen. De oorspronkelijke stukken deelen wij mede in bijlage V.

Ruim drie maanden nadat het twaalfjarig bestand tusschen de Vereenigde en Spaansche Nederlanden gesloten was, op Vrijdag 31 Julij 1609, traden twee monniken, van Brugge gekomen, de stadspoort van Sluis binnen. Zij heetten MICHAËL DE VOS EN JOHANNES BORDINS. Hun kloostergewaad duidde het aan, tot welke orde zij behoorden: 't was tot die van den heiligen FRANCISCUS; tot de minderbroeders derhalve, in wier graauwe rijen

eens de hefaamde broeder *COENELIS* zijne plaats gevonden had. Maar de twee geestelijken, in wier geest een gansch ander licht was opgegaan, voor wie het heldere Evangelie de lamp voor hunnen voet was geworden, hadden de kloosterboeijen afgeschud en dorstten nu naar niets zóó smachtend als naar de vrijheid, waarmede *CHRISTOS* ons heeft vrij gemaakt. Met dat verlangen spoeden zij zich naar de hoofden der *Suissche* gemeente. Zij worden met belangstelling en vriendelijkheid ontvangen, en het eerste wat de gemeenteopzieners voor hen doen is, dat zij uit ingezamelde penningen der liefde voor hem zwarte kleederen aankopen in plaats der kloosterlijke »habyten,» door de monniken afgelegd. Zij doen meer. Zij schrijven voor hen brieven van aanbeveling aan de hervormde kerk te *Middelburg* en geven ze hun mede op hunne reis naar *Zeeland* en verder naar *Leiden*, waar de beide mannen in den schoot der gemeente vrede en gunst wenschen te vinden. En is het vooral de wensch van *MICHAËL DE VOS* zich op de Godgeleerdheid toe te leggen en een prediker te worden van het Woord, dat hem dierbaar geworden was, de *Suissche* opzieners ondersteunen ook dat verlangen met een welwillend en krachtig schrijven.

De verdere lotgevallen van *BORDINS* zijn in het duistere verborgen gebleven. Maar van zijn' togtgenoot kwamen ons nog enkele bijzonderheden ter kennis. Het blijkt, dat hij inderdaad den 19^{den} September 1609, en wel kosteloos, als student in de Godgeleerdheid aan de *Leidsche* hoogeschool werd ingeschreven. Hij was toen 24 jaren oud en was van *Kortrijk* geboortig. Misschien was hij verwant aan dien »*Michiel de Vos*, drappier,» die in 1586 op vrijgeleide van *LYCESTER*, met zijne familie uit *Antwerpen* naar *Middelburg* overkwam en die behoorde onder die velen, die vroeger uit de *Waal-sche* kwartieren naar eerstgenoemde stad waren heen-

gevlugt. Behalve zijne kostelooze inschrijving als student, werd aan » Michaël de Vos » den 30ten November 1609 deze gunst bewezen, dat hem vijftig gulden werd toegelegd te Leiden tot den aankoop van boeken ¹. Of hij nog in de heilige dienst is werkzaam geweest mogt ons niet zeker worden.

Wij overschrijden een tijdvak van acht jaren en verplaatsen ons in 1617, toen de bisschoppelijke ijverglod en de onverdragzaamheid der kerkelijken in hoog opgaande vlam tegen het overblijfsel der hervormden in Vlaanderen was uitgebarsten. Hun bitterste vijand was de bisschop van Yperen JOHANNES DE VISSCHER, die, welligt ook uit weêrwraak over den schandelyken dood van zynen door ARNOUX zóó wreedelyk teregtgestelden vader, zelfs degenen, die hij van onroomsche gevoelens verdacht, deed gevangen zetten en niet ontsloeg vóór dat zij zwoeren Roomsche te zullen blijven en niet uit het land te vertrekken ². Hij was in 1613 gestorven, en men leest, dat er ten volgenden jaren bijna geene hervormden in het Ypersche bisdom meer waren overgebleven. In 1615 had de aartsbisschop van Mechelen het dagvaarden der hervormden in vollen zwang gebragt, zoodat er velen uit het land van Aalst wegvlugten ³. In 1617 verbood het hof van Vlaanderen bij een plakkaat, vreemde predikanten te herbergen zonder hunne namen aan den officier bekend te maken; terwijl zij, op wie de achterdocht het oog geslagen had, tot kerkmeesters werden aangesteld, om hen zóó te noodzaken de Roomsche Godsdienst oefeningen bij te wonen; of zij werden met geldboeten en banvonnissen gestraft. In 1618 ging men voort velen te dagvaarden voor het geestelyk hof, omdat zij ten verleden Paschen niet waren ter biecht geweest, om welke reden in 1619 velen vertrekken moesten. De indagingen bleven in 1620 voort-

duren en het eindigen van het twaalfjarig bestand in 1621 deed nog de verbittering toenemen. De vervolging werd van jaar tot jaar grooter en naauwlettender, zoodat ten laatste van het protestantismus in Vlaanderen niets dan de herinnering was overgebleven ¹.

Zóó was thans de toestand der hervormden in de zuidelijke Nederlanden, en wat wij er van hoorden zullen wij nu in 1617 en 1618 in het bisdom van Brugge volkomen bevestigd vinden. Vermoedelijk werkte ook wel tot deze met vernieuwden ijver gedrevene vervolging mede de aanstelling van ANTHONIE TRIEST tot bisschop van Brugge in 1616, na den dood zijns voorgangers DE RODOAN. Deze was een man geweest vol zachtmoedigheid en liefde: gezindheden, die zich welligt ook jegens de hervormden niet geheel verloocheuen konden. Voor 't minst mogen wij zeggen, dat TRIEST daarin aan zijn' voorganger niet gelijk was ². De man, die in volle levenskracht den bisschopsstoel beklom, zal ook wel door het voorbeeld zijner ambtgenooten en den thans heerschenden geest in Vlaanderen zijn aangevuurd. Althans, indagingen ook voor het geestelijk hof van Brugge, geldboeten, banvonnissen, straffen wegens het niet ter biechte gaan zullen ons in meer dan één voorbeeld voor oogen treden.

De weduwe van zekeren PETRO DE VALENCIA werd in 1617 beschuldigd wegens onzuiverheid in het geloof. Straks werd zij door het geestelijk hof te Brugge veroordeeld. Zij betaalde ter opheffing van haar vonnis en ban vijftig gulden aan den bisschop. Weldra vertrok zij naar Sluis. En nu werd, op boete van driehonderd gulden, een nieuw vonnis van verbanning tegen haar uitgesproken.

In gelijksoortig lot deelde omstreeks denzelfden tijd MATTHIJS VAN DER MEERSCH of VERMBERSCH, van wien wij

naar de oorspronkelijke stukken iets meer kunnen zeggen. Hij woonde te Brugge en was parochiaan van St. Jacob. Sedert vele jaren had hij zich aangekant tegen de instellingen der Roomsche kerk en was deswegens meermalen vermaand geworden; maar altijd te vergeefs. Eindelijk was uit dien hoofde ten zijnen laste eene »acte van contumacie en apprehensie gedecerneerd.” Toen werd hem door den officiaal des bisschops, L. WEYTS, den 28ten Augustus 1618 een stuk ter teekening voorged, waarin hij aanbieden moest de kosten der genoemde acte te betalen en zich te stellen onder de regterlijke uitspraak van het geestelijk hof, en waarin hij erkennen zou te begeeren, tot zaligheid zijner ziel en tot onderzoek welke de ware Godsdienst zij, een tijdperk van zes maanden, in welk bestek hij minstens éénmaal 's weeks zich zou doen onderwijzen door den aartsdiaken van Brugge, met verbod om binnen dien tijd eenige ergernis met woorden of werken tegen de Roomsche kerk te geven. Dit tijdsbestek, hem toegestaan, verstreken zijnde zonder dat hij tot andere gedachten gekomen was, zou hij buiten het bisdom vertrekken en zich aan de genoemde regtspraak onderwerpen op boete van tweehonderd gulden. Doch VAN DER MEERSCH weigerde de onderteekening, ofschoon hij ten gemelden dage, blijkens quitantie, in handen van den promoteur van het geestelijk hof elf gulden betaalde als onkosten van contumacie. Hij verlangde uitstel om zich te bedenken tot Donderdag 30 Augustus. Doch ook toen onderteekende hij niet, en wij mogen het er voor houden, dat zijne standvastigheid geen oogenblik gewiefeld heeft. Zijn besluit was genomen, en wetende wat hem boven 't hoofd hing, week hij alras naar Sluis, de opene deure des geloofs. Maar nu volgde ook even spoedig zijn banvonnis. Het luidde, dat hij binnen zes dagen aan het bevel ter onderteekening van 28 Augustus

voldoen moest, of anders tot den tijd zijner bekeering toe buiten het bisdom verbannen was, op de boete van tweehonderd gulden voor iedere maal dat hij er in zou gevonden worden.

De magistraat van Sluis bemoeide zich met de aangelegenheden zijner twee poorters. Uit eene magtiging van twee schepenen, gedagteekend 15 November 1618, om te Brugge over de zaak der weduwe DE VALENCIA en van VAN DER MEERSCH te spreken, blijkt, dat laatstgenoemde het hem vergunde tijdsbestek van zes maanden niet had laten verloopen, zonder zich naar Sluis te begeven. Welken uitslag overigens de bemoeijingen der Sluissche overheid gehad hebben is verborgen gebleven.

In hetzelfde tijdsgewricht valt ook het gebeurde met PIETER PIETSEN, die achter dezen naam ook van Gulik wordt geheeten. Hij woonde te Stampershoek, een gehucht, dat onder Damme parochiëert en een weinig zuidelijk ten oosten dezer plaats gelegen is. Hij was dus geen Bruggeling, hoe nabij de hoofdstad ook wonende. Wij zouden hem dan ook met stilzwijgen voorbij gaan, indien zijne zaak niet zooveel overeenkomst had met die der bovengenoemden, zoodat de ééne de andere opheldert en bevestigt. Zelfs verschilt het banvonniss van PIETSEN in dagteekening slechts drie dagen met dat van VAN DER MEERSCH, en wij mogen dus dezelfde maand Augustus 1618, bepaaldelijk hare laatste dagen, aanmerken als bestemd tot strenge eindbeslissing van geloofszaken over verschillende personen, in verschillende oorden van het bisdom wonende. Wie weet, of niet meer soortgelijke vonnissen in diezelfde maand of week te Brugge geslagen zijn, wier kennis ons niet zóó gelukkig als van deze is ontdekt geworden.

PIETSEN dan werd, tegelijk met zijne vrouw, den 15^{den} Maart 1617 door den officier van het geestelijk hof

des Brugschen bisdoms gedagvaard, om op den volgenden Zaturdag, den 18ten dier maand, te Brugge voor den officiaal te verschijnen, ter oorzake, » dat zij niet ter biechte gingen.” Daarop was tegen hem een vonnis gealagen op 22 September daaraanvolgende en nogmaals een ander op 14 October. Hierin was uitgesproken, » dat hij niet voldaan had aan de geboden der heilige moeder de kerk, aangaande de jaarlijksche biecht en communie en anderszins, en dat hij openbare ketterij beleden had.” En hem was voorts een termijn toegestaan » tot het naaste Paschen, om zich of met de kerk te verzoenen, of te vertrekken uit het bisdom op de boete van vijftig gulden.” Doch na dit tijdsverloop was hij hardnekkig gebleven, waarom hij veroordeeld werd binnen eene maand weder te keeren in den schoot der kerk of het bisdom te verlaten, met verbod om daarin weder te keeren op de boete van tweehonderd gulden telken reize als hij betrapt zou worden. Dit vonnis werd gewezen te Brugge den 25ten Augustus 1618 en was onderteekend door den griffier STALPAERT.

Uit twee attestatiën van den Oostburgschen kerkeraad blijkt, dat PIETERSEN in 1618, na »om de gereformeerde religie in zijne goederen schade geleden te hebben,” met zijn huisgezin naar Oostburg kwam vlugten, alwaar hij een zeer Christelijk en voorbeeldig leven leidde. Hij woonde er met zijne vrouw en zeven kinderen, aan wie hij eene godvruchtige opvoeding gaf, die dan ook zijne zorgen beloonden en waarvan drie in 1627 vrome lidmaten der gemeente waren, terwijl zelfs één van hen den diakenspost bediende. Uit andere, min belangrijke, door ons niet medegedeelde stukken vernamen wij, dat hij niet onbemiddeld was en zich ook wel bezig hield met het aannemen van aardewerken aan fortificatiën, zooals te Bergen op Zoom in 1622. Zijne gegoedheid zien wij ook uit de attestatie van 1623, waarin gemeld

wordt, dat hij te Oostburg »zeer groote schade geleden had door het inunderen en doorsteken van zijn land en het fortificeren der stad, waardoor hij het meest al kwijt is geworden,» al hetwelk hij zeer lijdzaam duldde. In 1627 was hij buiten Oostburg vertrokken en woonde omstreeks een half uur van de stad. De gedachte is menigmaal in ons opgekomen — misschien is zij gemakkelijk te wederleggen — dat het thans zóó fraai gelegene Stampershoek, even buiten Oostburg, zoo al niet de woonplaats, althans eens het eigendom van PIETERSEN is geweest, waartoe zijn land behoorde, dat door inundatie en de versterking der stad hem groote schade aanbragt. Dan zal ook de Stampershoekpolder, die daaraan grenst, hier den naam van ontleend hebben ¹. Is dat waar, dan heeft PIETERSEN, ter gedachtenis zijner voormalige woonplaats bij Damme, haren zeker geliefkoosden naam uit het vaderland, dat hem verbannen had, in zijn nieuw vaderland overgebracht. En dan getuigt nog heden de naam van Stampershoek zoowel de gastvrijheid als den onwrikbaren geloofsmoed en het vrome geloofslijden onzer voorvaderen!

Ongetwijfeld heeft het nabijgelegen Sluis het grootste getal van Brugsche vlugtelingen in zijn' veiligen en vriendelijken schoot opgenomen. Maar wij zijn er verzekerd van, ook andere steden, Oostende vooral, Vlissingen en Middelburg zijn voor de ongelukkige ballingen een' blijvende wijkplaats geweest. Hoe dikwerf is in ons de wensch gerezen, dat de gedenkschriften van deze en andere plaatsen hun' verborgene schatten voor ons blootlegden! Doch als wij dien wensch niet bevredigd zagen en als wij nog ééns onze blikken laten weiden over zóó talrijke en daaronder zóó schitterende namen als daar voor onze oogen staan, dan herhalen wij

met te dieper overtuiging wat een uitstekend geschied-
vorscher, ook zonder ontdekkingen te kennen, vóór
eene eeuw reeds uitriep: » de val der kerken van
Vlaanderen is geweest de rijkdom der gemeen-
ten in Holland en Zeeland" 1!

IX.

BESLUIT.

Onze voeten staan aan 't einde, en ons oog staart
terug langs het groote veld, waarop wij de hervorming
in het grijze Brugge zagen ontstaan en vergaan. Vijftig
of zestig jaren slechts in de geschiedenis eener enkele
stad, eener stad, die eeuwen telt; en toch, wat rijkdom
van merkwaardige gebeurtenissen! Wat breede vlakke,
die achter ons ligt; wat tal van schreden, waarmee wij
eene gemeente in hare veelvuldig afwisselende lotgeval-
len volgden! Wij zagen haar opkomen en bloeijen,
schuilen en verwinnen, neêrstorten en vlieden. Wij
zagen pijnbank en schavot, zwaard en strop, moord-
hout en martelvuur door den tijdgeest, ja door den
weldadigen invloed der hervorming zelve, veranderd in
geldboete en banvonniss. Maar altijd, zoowel waar de
hervormde kerk haren loop begon als waar zij hem
eindigde, zien wij eene magt tegenover haar, slechts
met veranderde middelen hare verdelging zoekende. En
deze magt heeft gezegevierd: de Allerhoogste wilde het
zóó in Zijn' heilige wijsheid!

Meer dan ééns is ons gevraagd, hoe het toch kwam,
dat de hervorming, die te Brugge zóó vaste wortels ge-
schoten had en zóó overheerschend was, dat er zelfs een'
langen tijd geen' Roomsche eeredienst werd gevonden,
aldaar zóó plotsling en voor altijd is te niet gegaan.
Wij vertrouwen, dat de stem der geschiedenis, die wij

spreken lieten, het antwoord op die vraag genoegzaam gegeven heeft. Dat overdrevene, waaruit de dolzinnige beeldstorm geboren is, scheurde het verbond der edelen en nam menigen vrijheidlievende, die vroeger aan de zijde der hervorming stond, tegen haar in. Dat onverdraagzame en tot uitersten, ook in het staatkundige, overslaande, waarvan Gend vooral het toonbeeld was, riep de malcontenten in het leven, die voor Spanje de hulpbenden werden, zonder wie het den verloren grond nimmer herwonnen had. Ziedaar de geschiedenis der zuidelijke Nederlanden, en tevens die van Brugge. Voegt men daarbij de krijgskunde, de dapperheid en het schrander beleid van **PARMA**, en, boven alles wat hier in aanmerking komt, denkt men aan de veinzerij en de ontrouw van **CHIMAY**, die de hoofdspil was waarop alles draaide, die, vijand van **ORANJE**, **ORANJE**'s wijze maatregelen den bodem insloeg, die, met Spanje heulende, Brugge aan Spanje in handen leverde, dan verwondert het ons niet meer, dat Zuidnederland voor de hervorming verloren ging en dat ook te Brugge haar licht gewelddadig werd uitgedoofd.

Maar toch, zegt misschien nog iemand, hoe is het mogelijk, dat een zaad, zóó diep geworteld als de hervorming, zóó op ééns en spoorloos verdelgd kon worden? 't Was immers geen' geveinsdheid, dat hervormingswerk, geen uiterlijk kleed maar, dat bij veranderde omstandigheden zich even gemakkelijk liet afwerpen, als het zich tot het spelen eener rol had laten omhangen? Neen, voorzeker niet! Het vuur des Heiligen Geestes, dat de hoofden kroonde, ontgloeide wel het binnenste der zielen. Maar — herinneren wij 't ons nogmaals — het katholicisme, hoewel onderdrukt, was gansch niet vernietigd, het allerminst te Brugge, en waar liefde en verdraagzaamheid het welligt gewonnen hadden, dáár werd het verbitterd en verhief zich door hardheid en onbuigzaam-

heid. Wij hoorden het, de hervorming had, in haar bloeiendst tijdperk, te Brugge — laat zelfs de opgave tegen haar partijdig zijn — slechts een zevende gedeelte der bevolking tot hare aanhangers. De lagere volksklasse was meestal Roomschezind, bezield zelfs met den Corneliaanschen geest, en onder de hoogere standen, hoezeer over 't geheel der reformatie toegedaan, was toch nog menigeen, vooral in 't collegie van 't Vrije en van de voormalige magistraatspersonen, een geestverwant der AARSCHOTS. Toen nu de Spanjaard triomfeerde waren het juist de edelen en aanzienlijken, de steunpilaren der hervorming, die in de eerste plaats de stad verlaten moesten. En toen de priesterschaar van St. Omer en elders in hare muren wederkeerde, en toen de geheele magt in handen kwam der gerepatriëerde Spaanschgezinden, en toen de Jezuïten hun spiedend oog lieten rondwaren, wat zou toen dat hoopje getrouwen, dat het gewaagd had van den Brugschen grond niet heên te wijken? Mogen er ook onder geweest zijn, inzonderheid onder de minsten en armsten des volks, die gedwongen of gereedelijk het kleed weder aannamen, dat zij voor eenigen tijd hadden afgeworpen ¹, nog veel meer dunden van jaar tot jaar de rijen der standvastigen door vlugt of banvonnis. En als wij bij dat alles opmerken, dat niet alleen in 1587 maar zelfs nog in 1620 enkelen van Brugge met kerkelijke attestatie herwaarts kwamen — om van geene later »verdrukten om des geloofs wil” te spreken — dan zullen wij erkennen, dat toch de hervormde gemeente in die stad niet zoo spoedig en op ééns is verdwenen, en dat zij eindelijk niet in de Roomsche kerk is opgelost dan door den tijd en niet verdelgd dan door de slagen eener roede, die niet rustte vóór dat zij 't laatste harer slagtoffers had opgejaagd en uitgedreven. Sla uwe oogen op Staatsvlaanderen. Wend ze bepaaldelijk naar Sluis, de voornaamste stad van die

streek onzes vaderlands. Zie, hoe de hervorming er twee en een' halve eeuw gebloeid heeft en nog bloeit. En zeg niet meer, dat Vlaanderens reformatie niet anders was dan een laauw en geveinsd werk des geestes, even ras verdwenen als verschenen. Maar stem toe, dat zij ook dáár in het diepste heiligdom der zielen hare woonplaats gevestigd had, en dat zij onder dezelfde omstandigheden niet minder te Brugge dan in het aangrenzend staatsgewest haar' troon zou gebouwd hebben, indien God het niet anders beschikt had!

God beschikte het anders! De hervorming had in Vlaanderen, ook te Brugge, Zijnen raad gediend. Zij had het ontstoken licht over Noordnederland uitgebreid. Vele duizendtallen van aanzienlijke en rijke, geleerde en vrome mannen had zij herwaarts gevoerd, die als met een' hoorn des overvloeds de schatten van wetenschap, Godsvrucht, goud en zilver over ons vaderland uitgoten ¹. Hare geschiedenis moest, en moet nog, den Noordnederlandschen hervormden ijver en waakzaamheid, bedachtzaamheid en liefde, eendragt en dankbaarheid leeren. En nog na eeuwen staat zij daar als een onuitwischbaar gedenkteeken van Gods magt en wijze liefde, een boek vol heilzame levenslessen, een spiegel voor ons en ons nageslacht. Ja, als wij met een' terugblik het afgewandeld veld overzien, dan kan het niet anders dan ons smartelijk aandoen, dat de jeugdige plant, die wij zóó welig en krachtvol zagen opgroeijen, door verraad en geweld zóó jammerlijk is afgerukt en tot in de laatste levenskiem gestorven. Maar wij bewonderen, aanbidden en zwijgen. Wij gedenken aan DAVID, die ontslapen is, toen hij den raad Gods had uitgediend. En wij verheffen onze oogen tot den Koning Zijner kerk, Die niet sterft in eeuwigheid!

Tot in de laatste levenskiem is dan de Brugsche hervormde gemeente gestorven. Het huis der timmerlieden en de groote halle werden wel in 1683 in hervormde Godshuizen herschapen, waarin de Hollandsche bezetting, die toen de stad vervulde ter verdediging tegen Frankrijks koning, door hare predikanten werd voorgegaan; maar het duurde slechts korten tijd ¹. Er bestond ook vóór de Belgische omwenteling eene Nederduitsche hervormde gemeente te Brugge, die haren predikant gevestigd had in de muren der bisschopsstad. Maar deze, grootendeels zaámgesteld uit de protestanten van het garnizoen en 's rijks ambtenaren, was geene voortzetting van wat de zestiende eeuw gewrocht had. Ook is zij bij de afscheiding van België te niet gegaan. Thans zijn de weinige protestanten, die te Brugge wonen, meestal Engelschen, die hetzelfde kerkgebouw voor hunne eeredienst gebruiken, dat vóór 1830 het bedehuis der Nederduitsche gemeente was. Opmerkelijk is het, dat die kerk gelegen is in dezelfde Ezelstraat, waarin vóór bijna drie eeuwen, in 1557, het huis stond, dat aan de Brugsche hervormden diende voor hunne eerste ons bekende godsdienstige vergadering onder den vromen CAROLUS REGIUS, wiens moedige geloofsijver met zijn bloed geheiligd werd ².

Op nieuw is er onlangs eene opmerkelijke beweging ten gunste der hervorming te Brugge ontstaan. Het zou evenwel de taak, die wij ons voorstelden, te buiten gaan en ons bestek verre overschrijden, indien wij haar met onze beschouwingen volgden ³.

Er is, helaas! een' groote klove gescheurd in den rotssteen, die de kerk van CHRISTUS draagt. Roomsgezinden en protestanten, door die kloof gescheiden, staan vijandig tegen elkander over. En zij, die denzelfden God en Zaligmaker belijden, zij, die dezelfde Gods-

dienst der liefde aanhangen, zij, die dezelfde ontsterfelijke ziel omdragen, zij, die door hetzelfde vreemdelingsland der aarde naar 't zelfde vaderland des hemels reizen, zij voelen juist zich om der Godsdienst wil van elkander verwijderd, ja om diezelfde Godsdienst is er onder hen haat en vervolging. Droevig verschijnsel! Wat schoon en heerlijk Godsgebouw kon de Heiland hebben op aarde! Hoe liefelijk kon Zijn koninkrijk bloeijen, indien, ook bij verschil van vormen en begrippen, de waarheid betracht werd in de liefde, indien dit het kenmerk der Christenen was, dat zij liefde hebben onder elkander en indien daarover zich de onderscheidene afdeelingen verheugden, dat CHRISTUS, al is 't ook onder een deksel, gepredikt wordt! Herleef ook te Brugge, gij geest der VIVESSEN en CARANDERS, die eens zóó zacht en bezielend over de grijze stad uw' zegenende vleugelen spreiddet. Dring door in de borst der duizenden, waar men u eens als een' Engel begroette. Bestijg den troon weér dáár, waar gij te zeer vergeten en verstooten zijt. Dan mogen wij geene hervormden in naam vinden in de stad, die ons is lief geworden, wij zullen er ware katholiken ontmoeten, die, naar volmaking strevende, de » heilige, algemeene, Christelijke kerk en de gemeenschap der heiligen » zoeken onder allen, die den naam van CHRISTUS noemen; wij zullen er de hand drukken van broeders en zusters, in wier herboren geest de hemelsche adem der liefde ruischt. Word vervuld, gij zielewensch, dien wij, voor de bisschopsstad en voor ons, biddend opzenden tot Gods genade-troon. Kom spoedig, gij heugelijke dag, waarop men nergens leed meer doen zal of verderven op den ganschen berg van Gods heiligheid, waarop één onze Meester is en wij allen broeders zijn!

E I N D E.

AANTEKENINGEN.

A A N T E E K E N I N G E N

B I J H E T

E E R S T E D E E L.

Bladz. 2, 1. „In 't jaer vijfthien hondert vijf-en-tachtigh is om de bekentnisse der Goddelicker waerheydt ter doot gebracht Johannes Florianus, in sijn leven Bedienaer des heyligen Euangelij, laetst tot Brussel: in welcke Stadt hy het Euangelium neffens twaelf andere Predikanten oentlick heeft verkondigt, ter tijdt toe dat de selve haer uyt hongersnoot in handen van den Prince van Parma heeft moeten overgeven. In welcke overleveringe onder andere conditiën was geaccordeert ende besloten, dat de Dienaren des Goddelicken woorts, met het Krijghs-volck aldaer in garnisoen liggende, souden mogen vertrecken, ende dat sy in alle versekertheyt souden geleydet worden tot Bergen op den Zoom.” *Hist. der vromer martelaren* (uitgave Dordrecht, 1659), fol. 500, a.

Bl. 2, 2. Zie o. a. YPEY en DERMOUT, *Gesch. der Ned. herv. kerk*, I, bl. 261—264, 294 vv., 322, eld., II, 171—173 vv., 181, 182 enz. De heerschende denkwijze in de zuidelijke Nederlanden, vooral in de Waalsche kwartieren, was de Calvinistische, die langzamerhand, door meer dan ééne oorzaak, de andere rigtingen overschaduwde. Slechts zeer weinige uit Vlaanderen herwaarts gevlugte leeraars zijn dan ook, zooals TE WATER zegt in zijn *Bericht aen den Leezer vóór zijne Hist. der herv. kerke te Gent*, den remonstranten toegevallen. Vurige aanhangers over 't algemeen van den graaf van Leycester (men denke aan het gebeurde te Leiden in 1587, waaraan ADOLF

VAN MEETKERKE, SARAVIA en andere Bruggelingen, die er deel aan namen, verbanning en doodstraf te danken hadden), werden zij nog lang naderhand door de contra-remonstranten met den bijnaam van Vlamingen bestempeld: zie TE WATER, a. w., bl. 150—152. De gloeiende ijver der Gendsche hervormden is bekend genoeg. GOMARUS was een Bruggeling. De oudste belijdenisschriften onzer hervormde kerk zijn ook van Zuidnederlandschen oorsprong. De Nederlandsche geloofsbelijdenis werd opgesteld door GUIDO DE BRES en door Godgeleerden en synoden in Zuidnederland bevestigd. De Heidelbergsche catechismus werd vertaald door PETRUS DATHENUS en, met zijne psalmerijming, het eerst in Vlaanderen in de gemeente ingevoerd. Is het wonder, dat de Zuidnederlandsche uitgewekenen en zichzelve en de gemeente steeds met zóó groote strengheid en met toenemende naauwgezetheid daaraan bonden? Zij daarboven, die den ondergang van de hervorming in hun vaderland beleefd hadden en zich nu te vaster klemden aan die eerwaardige schriften, die, met het bloed hunner landgenooten besproeid en geheiligd, het protestantisme verkondigen, bewaren en beschermen moesten? Wij mogen ons niet meer in dit onderwerp verdiepen. Een grondig en uitvoerig onderzoek naar de Vlaamsche elementen, in onze kerk gedrongen, ware alleszins der behandeling waardig.— Verg. vooral ook prof. KIST in het *Nieuw arch. voor kerk. gesch.*, II, 442.

Bl. 2, 3. In België zelf begint men meer en meer oorspronkelijke stukken uit te geven, die op de hervormingsgeschiedenis betrekking hebben. De schriften van den heer GACHARD te Brussel zijn bekend. Zóó ook het *Geusianismus Flandriae occident.*, ed. Rev. Dom. F. VAN DE PUTTE, Brug., 1841, 4°. De heer KEUVYN DE VOLKAERTSBEKE heeft aan 't licht gebracht: *Verslag van 't magistraet van Gent wegens de godsd. beroerten aldaer van 30 Junij 1566 tot 30 April 1567*. Te Gend is in 1851 uitgekomen: *Tableau de l'époque des troubles religieux à Gand, du 18 Aout 1565 au 7 Mai 1567*, par PRUDENT VAN DUYSE, archiviste: extrait des annales de la *Société royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand*. In de *Annales de la Société d'émulation de la Flandre, à Bruges*, 1844, is herdrukt, p. 209—263: *Cort verhaal van 't ghinne binnen de Stadt van Ypre en daeromtrent ghepasseert is de Religie aengaende, 't zydert Juny 1566 tot om-*

trent half Ougst 1567, confirmerende in eenighe punten den heisch van den Procureur-General jegens den Grave Egmont. Het Belgisch museum, behelst o. a., d. I, bl. 297 vv., van de hand van den kundigen J. F. WILLEMS eene hoogstmerkwaardige bijdrage, getiteld: *de Roomsch-Catholyke eerdienst te Brussel verboden in 1582 en 1583*. Andere geschriften zullen ons in 't vervolg nog meer voorkomen. Van de onzen noem ik alleen het in rijkdom van opmerkingen en diepte van blik uitmuntende opstel in *Zeeland, jaarboekje voor 1852*, bl. 51 vv.: *Onuitgegeven brief van de afgevaardigden der hero. gemeenten in Vlaand. tot de onderlinge zamenkomst te Gent, in 1579; houdende klagte aan de Gedeputeerden der Staten van Holland en Zeel. over Prins Willem I; medegeedeeld en toegelicht door J. BORSIUS, Theol. Doct. en Pred. te Middelburg*,

Bl. 2, 4. Synoden, gehouden in 1563—1577, uit het nog onuitgegeven handschrift medegeedeeld door den hoogleeraar N. C. KIST, in het *Ned. archief voor kerk. gesch.*, d. IX, bl. 113 verv. Dezelfde geoeffende hand heeft ons, a. w., II, bl. 3 vv., eene onschatbare bijdrage geschonken tot de inwendige geschiedenis der Nederlandsche kerkhervorming en eene proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid. De voortreffelijke PETRUS BLOCCIUS, een Zuidnederlander van geboorte en opleiding, leverde daartoe het gewigtvolle onderwerp.

Bl. 2, 5. Utrecht, 1756.

Bl. 3, 1. Amsterdam, 1794. Ongelukkig is slechts het 1° deel in 't licht verschenen: zie *Archief voor kerk. gesch.* van KIST en ROYAARDS, VIII, 454; SCHOTEL, *Kerk. Dordr.*, bl. 209, noot 2; vooral *Zeeland, jaarboekje voor 1855*, bl. 90, 91.

Bl. 3, 2. YPEY en DERMOUT, a. w.

Bl. 3, 3. *Belgisch museum*, t. a. p.

Bl. 4, 1. Zie hierachter onder de bijlagen, I.

Bl. 7, 1. Zie o. a. *Histoire de Bruges*, Bruges, 1850, p. 165, 176.

Bl. 7, 2. A. w., p. 171 vv.

Bl. 7, 3. Men noemde deze geverwde linnens bo cranen, en de plaatsen, waaruit het lijnwaad ingevoerd werd, vindt men opgeteld *Hist. de Bruges*, p. 198. Ook de meékrapfabrieken deden de landlieden veelvaldige malen met Brugge in

auraking komen. Menige andere tak van handel bloeide er. Zie a. w., bl. 199, en het geheele hoofdstuk.

Bl. 8, 1. Zie de *Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht, Minrebroeder binnen de Stad van Brugge, waar is — syne — Sermoenen. Na de Copie van Brugge.* Amsterd., 1714, d. I, bl. 361, II, 341. — Ook te Antwerpen was de koophandel, met name de Duitsche, het groote middel en voertuig der hervorming: zie A. UYTENHOOVEN, *Gesch. der herv. kerke te Antw.*, bl. 69 vv.

Bl. 8, 2. Over de verspreiding van LUTHERSchriften in de Nederlanden en in Vlaanderen zie men UYTENHOOVEN, t. a. p.; *Hervormers vóór de herv.* door ULLMANN, vertaald door KITS VAN HEYNINGEN, II, bl. 232; TER HAAR, *De gesch. der kerkherv. in tafer.*, I, 97, II, bl. 106. — Over VIVES en CASSANDER spreken wij in het tweede tijdperk, hoofdstuk VIII, bl. 76 vv., en over de Calvinisten, doopsgezinden enz. beneden, hoofdstuk VIII, bl. 34.

Bl. 9, 1. JACOBUS SPRENGER, JACOB SPRENG, PRÆPOSITUS, FROBST, FROOST, stond aan 't hoofd van het Augustijnenklooster te Antwerpen, waar hij omstreeks 1519 met zijn' onderprior HENDRIK VAN ZUTPHEN krachtig en gezegend in den geest der hervorming werkte. ERASMUS getuigt van hem, dat van al de predikers, die hij kende, SPRENGER alleen gezegd kon worden CHRISTUS te verkondigen. Op last van NICOLAAS van Egmond gevangen genomen, werd hij naar Brussel gevoerd en genoodzaakt om zijne gevoelens plegtig en openlijk in de St. Gudulakerk te herroepen. Hij werd daarop naar een klooster te Yperen verwezen. Doch daar hij slechts uit vrees en zwakheid herroepen had zien wij hem straks te Brugge met vernieuwd geloofsijver werkzaam. Weder te Brussel in boeijen geslagen, gelukte het hem met behulp van een' Franciscaner monnik te ontvlugten. Nadat hij in April 1522 eenige dagen bij LUTHER had doorgebracht, werd hij te Bremen één der voornaamste predikers en hervormers en bleef tot zijn' dood toe een moedig belijder der waarheid. Zie over dezen merkwaardigen man breeder UYTENHOOVEN, a. w., bl. 70; TER HAAR, a. w., II, bl. 111, 112; ULLMANN, a. w., II, bl. 233.

Bl. 9, 2. Zie *Hist. d. mart.*, fol. 132, a; BOR, *Oorspr., begin ende aenv. der Ned. oort.*, Utr., 1595 (één deel), fol. 6. — Het plakkaat is van 29 April en opgenomen *Hist. d. mart.*, fol. 127, d, tot

131, c. Het stuk bestond echter reeds vroeger. „KAREL teekende deze instructie voor de Inquisiteurs reeds den laatsten Februarij 1546 (zie GACHARDS *Rapport à M. le Ministre de l'Intérieur*, vóór het eerste deel der *Correspondances de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, Brux., 1848 et 1851, II Tomes, p. CXV,) maar den laatsten Mei [29 April?] 1550 teekende hij haar op nieuw, nadat zij in enkele punten, op verzoek der Inquisiteurs gewijzigd was geworden. (Zie hetzelfde *Rapport*, p. CXX.)” Aldus schrijft de Amsterdamsche hoogleeraar w. MOLL in *Angelus Merula, de hervormer en martelaar des geloofs*, 1530—1577, Amst., 1851, bl. 246.

Bl. 9, 3. *Hist. der martelaren*, fol. 158, d; aangaande CAROLUS REGIUS, fol. 259; BRANDT, *Kort verh. d. ref.*, bl. 243.

Bl. 10, 1. *Sermoenen van broed. Cornelis*, d. 1, in het vóórwerk, bl. 56.

Bl. 11, 1. Men kan van al het opgenoemde breeder lezen in den *Martelaerspiegel der doopsgezinden*, uitgegeven door T. J. VAN BRAGHT, 2^e druk, Amst., 1685, fol. 202, 288 en 297.

Bl. 11, 2. Zie bijlage II.

Bl. 12, 1. *Hist. der vromer martel.*, fol. 258, a.

Bl. 12, 2. A. w., fol. 395, b.

Bl. 12, 3. Zie onder de bijlagen, I, 1.

Bl. 12, 4. Zie TE WATER, *Herv. k. te Gent*, Ber. a. d. Leezer.

Bl. 13, 1. *Ned. arch. voor kerk. gesch.*, II, 39—43, noot (25).

Bl. 13, 2. BRANDT, *Hist. der ref.*, I, 149.

Bl. 13, 3. WAGENAAR, *Vad. hist.*, VI, 165, 167. Zie vooral omtrent P. GABRIËLS gewichtige verrigtingen te Amsterdam de *Berigten van het Hist. Genootsch.*, gevestigd te Utrecht, d. IV, stuk 2, bl. 71 vv., waar men oorspronkelijke stukken vindt; voorts BRANDT, *Kort verh. d. ref.*, 383, 390 vv., waaruit ik, om hem nader te doen kennen, nog het volgende aanhaal, zijnde uit het verslag eener predicatie, gehouden Zondag 21 Julij 1566 te Overveen: „na het zingen en bidden predikte hij over EFEZ. II: 8—10, en dat, hoewel hij zeer klein en zwak van persoon was, omtrent vier uren lang in een' zeer heeten zonnenschijn. Eindelijk bad hij zeer vuriglijk voor alle standen van menschen, en met name voor de overheid, zoodat daar weinig drooge oogen gezien werden.”

Bl. 14, 1. A. UYTENHOOVEN, a. w., bl. 130.

Bl. 14, 2. BRANDT, *Kort verk. der ref.*, bl. 343, schrijft DONTISSENT.

Bl. 14, 3. In de *Hist. d. martel.*, fol 412, a, heet hij GULIËLMUS HOSENS, en in de *Serm. van broed. Corn.*, I, 63, op den kant, GUILHELM HOSCUS: dit zal moeten zijn HOSEÛS. Ik denk daarom, dat zijn regte naam was, als bij BRANDT, HOSE, en, vermits hij uit zijne brieven in het martelaarsboek een geletterd man blijkt geweest te zijn, met den Latijnschen uitgang HOSEÛS. Anders welligt HOSENS, d. i. HOSE's zoon.

Bl. 15, 1. Het schijnt, dat HOSE te voren te Hondscote gewoond, althans vertoefd had, van waar hij was „vertrokken.” Ook woonde aldaar zijn zwager benevens vele zijner vrienden. Zie het begin en einde van zijn' eersten brief in de *Hist. der mart.*

Bl. 15, 2. Hij was vroeger reeds, naar 't schijnt, om geloofszaken door den inquisiteur gevangen geweest, maar onder borgstelling met het betalen eener geldboete losgelaten. Zie denzelfden eersten brief aan het begin.

Bl. 16, 1. *Hist. d. mart.*, fol. 412, 5.

Bl. 17, 1. A. p., fol. 416, a.

Bl. 17, 2. Broeder CORNELIS, in zijne *Serm.*, I, 63, noemt den Burg als de plaats der executie.

Bl. 18, 1. Zie boven, bl. 9. — Over de inquisitie in Nederland leze men inzonderheid prof. MOLL, *Angelus Merula*, bl. 76 en 80—88, en de aldaar aangehaalde schrijvers.

Bl. 19, 1. *Hist. der mart.*, fol. 132, a, waar verkeerdelijk gelezen wordt REMIGIUS. BOB, t. a. p. heeft te regt MICHAËL. Zie bijlage III.

Bl. 20, 1. Zie BRANDT, *Kort verk. der ref.*, bl. 317, 318, die het gemelde overnecmt van den Jezuïet STRADA, IV, 173; op dit bericht mogen wij dus volkomen vertrouwen.

Bl. 21, 1. BRANDT, a. w., bl. 318.

Bl. 22, 1. BRANDT, a. w., bl. 337 en 338, geeft dit op uit WESEMBEKE, p. 88 vv., en BOB, I, fol. 28 vv.

Bl. 22, 2. BRANDT, a. w., bl. 338.

Bl. 22, 3. A. w., bl. 343.

Bl. 23, 1. *Hist. der martel.*, fol. 412, b. — De *Sermoenen van broeder Cornelis* beginnen, als inleiding vóór het sermoen van 24 Februarij 1566, met te spreken van „de groote oneenig-

heid of den twist, die tusschen den magistraat van Brugge en den inquisiteur TITELMAN nu een' tijd lang geduurd had, om het vangen van vele personen, die om de religie suspect waren en sommige nieuwe ongehoorde tyrannige artikelen, die de inquisiteur wilde inbrengen tegen de privilegiën en de vrijheden der burgerlijke regten van Brugge, waarin hem de magistraat zeer ernstig en treffelijk wederstond." D. I, bl. 60.

Bl. 23, 2. Zie bijlage III.

Bl. 25, 1. BRANDT, a. w., bl. 339.

Bl. 25, 2. *Serm. van broeder Corn.*, I, 64. — BRANDT, t. a. p., zegt, dat men nopens de inwilliging van des bisschops begeerte, „zwarigheid maakte en dat men de wereldlijken den bisschop niet onderwerpen wilde.”

Bl. 27, 1. Men ziet uit dat alles, dat de inquisiteur het gebeurde, bl. 20 en vv. vermeld, onmogelijk verduwen en vergeten kon, waarop het meeste teruglaat.

Bl. 27, 2. BRANDT, a. w., 339—341.

Bl. 28, 1. Al het aangehaalde omtrent den bisschop, de vier leden en den inquisiteur heeft BRANDT, t. a. p., getrokken uit WESMBEKE, p. 88—98, en BOB, I, fol. 28, 29.

Bl. 29, 1. BRANDT, a. w., bl. 343.

Bl. 30, 1. *Hist. der mart.*, fol. 259, d.

Bl. 31, 1. *Serm. van broeder Corn.*, I, 62, II, 263, 264.

Bl. 31, 2. Ald., I, 67, 68, 72, 81, 88, 109, 162.

Bl. 32, 1. Ald., I, 63, 135.

Bl. 33, 1. Het geschiedde op den 5^{den} April 1566. Verg. vooral de oordeelkundige voorstelling van het gebeurde door G. D. J. SCHOTEL, in zijne *Geschied-, letter- en oudheidkundige witspanningen*, bl. 18 verv., en uitgebreider in J. W. TE WATER, *Hist. van het verb. en de smeekschriften der Ned. edelen*, d. I, bl. 285, (g), 288 verv.

Bl. 33, 2. De regentes antwoordde aan de edelen bij apostille van 6 April, dat zij naar den koning zou zenden, om eene moderatie op de plakaten aangaande de religie te verzoeken en dat inmiddels aan de inquisiteurs order zou gegeven worden om zich „discretelijck” te gedragen: VAN METELEN, *Ned. hist.*, fol. 41, d. (Vergelijk boven, bl. 22.) Geene officieren, wethouders of inquisiteurs zouden tegen iemand meer op 't feit van de religie mogen procederen, totdat Zijne Majesteit daarop anders

zou geordonneerd hebben: fol. 42, a. Men ging dan ook werkelijk met een ontwerp van moderatie op reis naar Spanje. Het hield in, dat in plaats van het levend verbranden de straf der galg zou worden toegepast, en zwaard en verbanning, indien zich iemand tot het Roomsche geloof bekeerde. Het volk noemde het zeer eigenaardig moorderatie: fol. 42, b.

Bl. 33, 3. *Serm. van broeder Corn.*, I, 66.

Bl. 34, 1. Zie over 't gestelde nopens de doopsgezinden **TE WATER**, *Ref. van Zeeland*, bl. 41—43, 81, 93. Een zeer bevoegd getuige, de doopsgezinde predikant te Middelburg **A. M. CRAMER**, oordeelt in dezen op dezelfde wijze, in zijne voortreffelijke *levensbeschrijving van DAVID JORIS, Nederl. arch. voor kerk. gesch.* van **KIST** en **ROYAARDS**, d. V, bl. 24, waar wij lezen: „nadat Munster den 24ten Junij 1535 veroverd was werd de toestand der Doopers hier te lande boven alle beschrijving verward en rampzalig. Hun getal moet toen verbaazend groot geweest zijn; maar de haat van Overheid en Volk, van Roomsche en Onroomsche rustte op hen.” De hervormden achtten het noodig in art. 36 van de *Belijdenis des geloofs der geref. kerken in Nederland*, opgesteld ten jare 1563, te verklaren, na aangetoond te hebben, dat de overheid van God en dat men haar gehoorzaamheid schuldig is: „en hiermede verwerpen wij de wederdoopers en andere oproerige menschen, en in 't gemeen al diegenen, die de overheden en magistraten verwerpen en de justitie omstooten willen, invoerende de gemeenschap der goederen en weren de eerbaarheid, die God onder de menschen gesteld heeft.”

Bl. 34, 2. Zóó verklaarde broeder **CORNELIS** in zijn sermoen van 15 Februarij 1568. Zie *Serm.*, I, 310, 296.

Bl. 34, 3. Zie boven, bl. 10 en 15.

Bl. 34, 4. *Serm. van broeder Corn.*, I, 34, 230, II, 118, I, 61. „Erasmianen, daar 't hier te Brugge van krielt” in 1568: II, 218.

Bl. 35, 1. *Ald.*, I, 361, II, 118, 218, 219, 332, 341, I, 207.

Bl. 39, 1. *Ald.*, I, 74; *Geschied. van Vlaenderen, van het jaer 1566 tot de vrede van Munster*, door **J. P. VAN MALE**, *witgegeven door F. VAN DE PUTTE*, Brugge, 1843, bl. 2.

Bl. 41, 1. Psalm CXXI. — **DATHEEN** onderteekende zijne psalmberijming uit Frankenthal, 25 Maart 1566. Dat zij, na twee

maanden, nu reeds in Vlaanderen gebruikt werd is niet bezijden de waarheid. Met groote snelheid had zij zich alom in Nederland verspreid; want zij voldeed aan eene diep gevoelde behoefte. Straks ontmoeten wij de hervormden, op den Brugschen Burg psalmen zingende. Vergelijk met het in den tekst vermelde de *Serm. v. br. Cornelis*, d. I, bl. 70. Zie voorts bl. 344 en II, 43, 75, waar uitdrukkelijk gemeld wordt, dat men in Augustus 1566 vóór Brugge DATHEENS psalmen zong. Dit ter opheldering van A. 's GRAVEZANDE, *Tweehonderlij. gedacht.*, bl. 210 vv., § 7. "Den 11^{den} Junij 1566 had een predicant apostaat van het klooster van de Predicaeren binnen Ypre, genaemt broeder Antonius Algoet, alias de Swarte, gepredikt by nacht, omtrent het huis van Pulsdovie in de parochie van Wulverghem, casselrie van Waesten, ten aanhooren van meer als duizend personen zingende de psalmen in de Vlaemsche taele:" *Cort verh. v. 't g. binnen* — *Ypre en daeromtr. ghepass. is de Religie aangaende* enz., bl. 209. In het *Geusianismus Fland. occid.*, p. 4, schijnt dit geval vermeld te worden, echter als geschied in 1565. Er heerscht dáár meermalen verwarring in de data, waarom wij ons veelal onthouden van het tot getuige daarvan bij te brengen. Plusdouve wordt, p. 5, (1), genoemd eene groote hofstede tusschen Waasten (Warneton) en Meessene.

Bl. 41, 2. *Serm.*, I, 71.

Bl. 41, 3. *Antw. chronykje*, bl. 69; *Serm.*, I, 73.

Bl. 41, 4. *Serm.*, I, 75, 76.

Bl. 42, 1. In TE WATER, *Herv. kerk te Gent*, bl. 8, leest men, dat het plakkaat was van 26 Junij; in de *Serm. v. br. Cornelis*, I, 77, 80, leest men 3 Julij. Het laatste is de waarheid. Althans wij vinden een plakkaat uit Brussel van gemelden inhoud en van deze dagteekening opgenomen in TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bijl. E, bl. 13—17. Het werd te Antwerpen en te Gend afgekondigd den 6^{den} Julij (*Antw. chron.*, bl. 73; TE WATER, *Gent*, a. p.); te Brugge draalde men er mede tot 13 Julij (*Serm.*, 77); en te Middelburg werd de publicatie er van uitgesteld tot 28 Julij 1567, volgens het onderschrift en A. 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. d. Midd. vrijheid*, bl. 98. Zie vooral BRANDT, a. w., 373, 374.

Bl. 42, 2. *Serm.*, I, 80, en anderen.

Bl. 44, 1. Rijmpsalm XVIII: 8, 9, 10. — Verg. *Serm.*, I,

80; VAN MALE, bl. 3; *Overzichte der geschiedenissen* (eerste uitg., 1746), bl. 11; TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 8, 227; *Antw. chron.*, bl. 73, 75; UYTENHOOFVEN, a. w., bl. 169, 170.

Bl. 44, 2. *Serm.* I, 80. Wij lezen daar, dat het de „Lutherianen of Martinisten of Confessionisten” waren, die te Hondscote openlijk begonnen te prediken. Zie ook bl. 289. 't Is de vraag, of broeder CORNELIS in dezen wél is ingelicht geweest. Hoe dit zij, reeds in 1560 was Hondscote bekend als „veel volks van de Schrift hebbende” en werd er JAN HERREWYLS verbrand, terwijl de omstanders hunne instemming met zijne gevoelens te kennen gaven. Zie *Hist. d. mart.*, fol. 350. — Ook werd in 1562 KAREL ELINCK te Hondscote gegrepen en gevangen gezet. Hij schreef uit zijn' kerker twee schoone brieven aan „de broeders, de gemeente te Hondscote” en werd ook „van de broeders met brieven vertroost.” Op den 8ten October is hij, waarschijnlijk uit vrees voor een' dergelijken indruk als het openbare doodvonnis van HERREWYLS verwekt had, „alzoó hij een welbegaafd en vrijmoedig jongman was,” heimelijk verdronken. A. w., fol. 377 vv. — Boven, bl. 15 en aant. 1 van bl. 15, troffen wij mede te Hondscote vele hervormden aan en zelfs een' predikant der gemeente. Hondscote was één' dier plaatsen, waar al vroeg een' Waalsche kruiskerk gevestigd was. Het droeg met Steenkerke den verbloemden naam van la Pierre, terwijl St Omer en Poperinge weder met het pseudonym Honschote werden aangeduid. Zie de *Naamlijst der Nederl. herv. gemeenten onder het kruis, met de verbloemde namen* enz. in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van KIST en ROYAARDS, VIII, 261, IX, 209 en 210, met de dáár aangeh. schriften.

Bl. 44, 3. Zie bijlage IV, 1.

Bl. 44, 4. Vergelijk omtrent het sluiten en openhouden der poorten nu en vervolgens wat ten deze vermeld is in de *Resolutiën der Amsterdamsche vroedschap, bij den aanvang van de openbare prediking der hervormden te Amsterdam*: eene hoogstbelangrijke mededeeling door P. SCHELTEMA in de *Berigten van het Hist. genootsch., gevestigd te Utrecht*, IV, 2, bl. 55 vv.

Bl. 45, 1. *Serm.*, I, 89. Wij halen zóó zelden mogelijk de eigene woorden van broeder CORNELIS aan, en wij doen het nooit om er onze Roomsche mede-Christenen mede te ergeren. Hier moesten wij. Maar ook hier en altijd doen wij het met weglating van alles wat kiesche ooren kwetsen kan.

Bl. 45, 2. *Serm.*, I, 86, 87. „Oelem,” lezen wij bl. 86, „een dorp omtrent een' mijle van de stad.” Het aanzienlijke dorp Oedelem ligt bijkans twee uren van Brugge en wordt in de volkstaal Oelem genoemd. Het ligt Gendwaarts en dus ook naar de zijde van Oudenaarde, van waar men des avonds zeide dat de hervormden gekomen waren. De predicatie geschiedde „tusschen Brugge en Oelem,” derhalve omstreeks Assebroek, drie kwartier van de stad, in den omtrek van hetzelfde Zevokote, waar wij naderhand de hervormden bestendig zullen vergaderd zien. — SANDERUS, *Fland. illustr.*, I, fol. 255 en 289, noemt ook Oedeghem, beroemd door de aldaar gestichte abdij van St. TRUDO, bij Steenbrugge. Dit Steenbrugge ligt een half uur van Brugge aan de vaart en den spoorweg naar Gend. De voormalige abdij van St. TRUDO of St. Truijen, daarbij gelegen, is thans eene hofstede, bewoond door PHIL. DE CLOEDT. Van Oedeghem echter wist men dáár niets meer. Wij vinden op oude kaarten eene plaats, Oedeghem genaamd, liggende ten zuiden nabij Brugge, westelijk van St. Michiel. Daar het geen dorp is, geen' mijl van de stad ligt en geen Oelem genoemd wordt kan het in de *Serm.* niet bedoeld zijn.

Bl. 46, 1. *Serm.*, I, 94; v. MALE, bl. 3, 4.

Bl. 46, 2. *Vlaemsche kronyk*, uitgegeven door PH. BLOMMAERT, bl. 11. In de *Ghendtsche gesch.*, bl. 15, leest men 9 Augustus.

Bl. 46, 3. *Vl. kron.* en v. MALE, a. pp.

Bl. 46, 4. *Serm.*, I, 95. *Antw. chron.*, bl. 80: „binnen desen tyt hebben veel Sectarissen vuyt diversche steden van Vlaenderen, met groote macht comen Precken voor de Stadt van Brugghe, maer die van binnen hebben sommige van haer Stats Poorten toegebolwerckt.”

Bl. 47, 1. VAN MALE, a. p.; *Serm.*, I, 95. Het zal niet onbelangrijk zijn hier de plaatsen wat naauwkeuriger in oogenschouw te nemen, waar wij de hervormden gelegerd zien, en waar wij naderhand nog vaak het tooneel van hunne bewegingen en werkzaamheid zullen vinden.

Zevokote — in de *Serm.* Sevekoten — verdient hier een' eersten rang, omdat het ons zóó dikwerf voorkomt, en omdat er eens, gelijk ons blijken zal, de erkende plaats was van der hervormden gevestigde Godsdienstoefening. Het moet wél onderscheiden worden van een ander Zevokote, een dorp aan den

straatweg van Brugge naar Nieuwpoort, een paar uren oostelijk van de laatste stad. Als men de Gendsche poort uitwandelt, den straatweg op naar Assebroek, dan komt men na een kwartier uurs aan eene verzameling van huizen, waarvan het eerste links — de herberg „den Haes” — „het gemeentehuis van Assebrouck” is. Eenige schreden verder ziet gij dan ter rechterzijde eene smidse, waarnevens eene herberg, die ten opschrift heeft: „winkel en estaminet, in Zevecote.” De herberg draagt den naam van het gehucht Zevekote, waarin gij u bevindt. Het parochieert onder Assebroek, waarvan gij nog twintig minuten verwijderd zijt.

Male grenst er aan ten noordoosten. Het kasteel van Male is beroemd als de voormalige woonplaats der graven van Vlaanderen: graaf **LODEWIJK** van Male werd er geboren. Het Maleveld is er bij gelegen, palende aan Zevekote. Als wij dan lezen van het veld bij Zevekote en het veld bij Male, waar de predicatiën voorvielen, dan moeten wij daaronder vermoedelijk dezelfde plaats verstaan, het Maleveld, en wel dat gedeelte er van, dat het digst aan Zevekote raakte.

St. Michiel is een dorp, grenzende aan Zevekote, een weinig ten zuidwesten. Het ligt een kwartier ten zuiden van Brugge, buiten de Bouveriepoort, aan den straatweg, die nog niet lang geleden naar Lophem gelegd is.

Bl. 47, 2. *Serm.*, a. p.

Bl. 47, 3. Zie bijlage IV, 2.

Bl. 47, 4. Zie bijlage IV, 3 en 4. — Elders in de *Serm.*, I, 289, worden, behalve het veld bij Zevekote, ook nog het veld bij Male en achter het Vliegende Paard opgenoemd als plaatsen, waar de Calvinisten gepredikt hebben. Over het Maleveld zie men aant. 1 van bl. 47. Het Vliegende Paard schijnt niet meer te ontdekken. Tegenover het „gemeentehuis van Assebrouck” leest men boven eene herberg op het gehucht Zevekote: „le cheval d’or.”

Bl. 48, 1. Het eerste verzekert **VAN MALE**, t. a. p.; het laatste is misschien het aannemelijkste, omdat, volgens de *Gendsche geschied.*, bl. 16, de graaf zich van den 11^{den} tot den 14^{den} reeds weder te Yperen bevond.

Bl. 48, 2. „Den 9^{den} kwam de grave van **EGMONT** hier

binnen Gent en trok na twee dagen naar Brugge," zóó lezen wij in de *Fl. kron.*, t. a. p. Het strijdt met wat in de vorige aant. gezegd is. Mij dunkt, wij moeten zijn vertrek uit Gend naar Brugge op den 10^{den} stellen, omdat de *Ghendtsche gesch.* melden, dat hij op zijne reis het prediken der hervormden vóór Brugge zag, 't welk eerst op dien dag begon. Stellen wij zijne komst te Brugge op den 11^{den}, dan kwam hij vrij laat aan, omdat toen het prediken eindigde, en dan kon hij ook den 11^{den} niet te Yperen zijn. VAN MALE daarentegen verklaart, dat EDMOND reeds vóór 10 Augustus de stad was ingekomen, 't welk ons het minst waarschijnlijk voorkomt.

Bl. 48, 3. *Ghendtsche gesch.*, bl. 16.

Bl. 48, 4. T. a. p.

Bl. 48, 5. Er heerscht, gelijk wij zagen, in de tijdsbepaling der gebeurtenissen, die wij verhalen, verwarring onder de geschiedschrijvers. Zóó stellen de *Fl. kronyk*, de *Ghendtsche gesch.* en VAN MALE wat nu volgt als voorgevallen op den 10^{den} Augustus. Het schijnt, dat de één te zeer gebouwd heeft op het gezag des anderen, die hem was voorgegaan. Wij houden ons liefst aan de dagteekeningen in de *Serm. v. br. Corn.* Zij behelzen het verslag van een' ooggetuige. Zij zijn bij uitstek naauwkeurig in de tijdsopgave; b. v. bl. 101: "vrydag van Gent quamen;" bl. 95: "den 9^{den} Augusti, 't welck was op een vrydag;" "s anderdaeghs smorgens, 't welke was op Sint Laurentius dag" (10 Augustus); bl. 102: "hebben saturday hier buyten te Sevekoten staen preeken;" bl. 106: "hier buyten op S. Kruids Kerkhof sondage voor noen." Bij uitrekening worden deze opgaven volkomen bevestigd en blijkt dus ook, dat de 11de Augustus een Zondag is geweest. Eindelijk slaan de gehoudene sermoenen telkens op de vermelde dagteekeningen, en zij leveren ons alzoo een' dubbele kracht van bewijs, waarbij geene vergissing of vervalsching mogelijk is, zonder de geheele orde des boeks omver te werpen. Inderdaad, de *Sermoenen* hebben ook voor de tijdrekening een onberekenbaar belang.

Bl. 49, 1. Zij werden in Maart 1578 met vele andere buitengelegen gebouwen en kloosters afgebroken, om geen' schuilplaats te bieden voor den vijand en een onbelemmerd terrein voor de verdediging der stad. Zie v. MALE, a. w., bl. 78; *Fl. kron.*, bl. 193; *Hist. de Bruges*, p. 185, en anderen.

Bl. 49, 2. *Serm.*, I, 98. De *Ghendtsche gesch.* dwaalen dus, als zij bl. 19 zeggen, dat de ministers, die naar den kant van Brugge geweest waren, den 20sten Augustus te Gend terug kwamen. TE WATER, a. w., bl. 228, zegt, dat zij den 12ten Augustus wederkeerden en stelt op dezen dag eene predicatie op Royghem bij Gend, die de a. *Geschiedd.* op 20 plaatsen. Zeker is 't, dat MODET den 15^{den} weêr te Antwerpen predikte: TE WATER, a. p.; *Antw. chron.*, 80; UYTENHOOVEN, bl. 178.

Blijkbaar is het verhaalde verkeerd voorgesteld in v. MALLÉ, bl. 4. Deze waarheidlievende geschiedschrijver, ofschoon hier misleid, zal echter ook wel eenig geloof verdienen, al zijn wij niet in staat het valsche van het ware geheel af te scheiden. Zóó schrijft hij: „zy wilden op den tienden Augusty in de kerken van Sinte-Catharine en Sinte-Kruys de predikatiën doen houden, maer alzo die gesloten gehouden waren, moesten zy prediken op het kerkhof. Des anderen dags meenden vyftig van die gezellen binnen Brugge te komen, maer den hoogbailliu d'Oignies dede de poorten sluyten, en die binnen gelaten wierden, moesten aen de wacht hunne wapens afleggen; dies niettegenstaende kwamen andere van dat volk digt aen de vesten hunne psalmen zingen en hielden aldaer hun zoo genaemd nachtmael, maer den graef van Egmond deed hun zeggen dat zy zich van daer zouden begeven of men hun zoude welhaest weg helpen. Hier mede verdween hunnen aenslag op Brugge; maer alzo dat volksken met sterke benden te lande zwierf, en vele van hunnen aenhang binnen de steden hadden, zoo was men genoodzaekt zich zoo te Brugge als elders met krygsvolk te voorzien.”

Bl. 50, 1. *Serm.*, I, 97. Ik kan niet nalaten, hier nog mede te deelen de beschrijving eener gewapende veldgodsdiensdienst te Gend, gehouden kort te voren, den 22sten Julij, door dezelfde Gendsche hervormden, die thans vóór Brugge stonden: „daer was een driesch, of weide buiten de Petercelle Poort gemeenlijk St. Pieters Aelst genaemt. Hier maekten zy een soort van Leger-plaetze, beschanst door by een gevoegde wagens. Alle de toegangen waeren met schiltwagten bezet, de een hadt een pyk, de ander een byl, en veelen een musket. Voor aen stonden de boekverkopers, die den geenen die 'er in quamen, voor gelt verboode boeken

verkogten. Langs den weg waeren 'er gestelt, die de onkundigen zonden geleiden, en den geenen, die hen gevallic tegen quamen, ter proeke nodigden. In 't midden van den driesch hadden zy opgerecht een hogen stoel, die met haestelyk opgeslaege latten op een wagen gestelt wert, als een toneel. De Predikant Hermannus (Moded) hier op gebracht zynde, leerde met luider stemme, 't geen hun gevoelen betrof. Een ontzachlyke menigte omringde hem, welke elks zinlykheit, als nu onbevreesd zynde, derwaerts hadt getrokken. De Predikatie uit zynde begon het gezang van mannen, en vrouwen, nae hunne gewoonte gedurig als een gedicht luidende. Hier op brengt men water, geschept uit de naby zynde rivier, in een bekken, en de Predikant, zoo als hy was in zyn daeglyks gewaet, doopt het kind, sonder eenige gewoontens der Voorouderen, of plechtigheeden te gebruiken" enz. *TE WATER*, a. w., bl. 227, 228.

Hoe levendig kan ik mij het indrukwekkende van dat alles voorstellen! Vaak dacht ik bij het verhaalde met aandoening terug aan het zieltreffende eener veldgodsdienst, gehouden buiten Oirschot door onze jagers-compagnie der Utrechtsche studenten op 's konings jaardag, 24 Augustus 1831, waarbij de veldprediker VAN LAAK, sprekende over *PSALM LXXII: 1*, onze voorganger was. Hoe plechtig rees tot den Heer der heirscharen het gebed der krijgslieden, staande in gebogen houding! Hoe statig rolde het gezang door het vrije luchtruim, begeleid door de accoorden van het krijgsmuziek, en deed de bede voor den koning opstijgen naar den Hemel!

Bl. 50, 2. Broeder CORNELIS, aan wien wij deze bijzonderheden ontleenen, schimpt wel op de slordigheid en slechtheid hunner kleedij, maar zóó overdreven, dat het zichzelf wederlegt: *Serm.*, I, bl. 100. Verg. voorts over de gewone kleeding der predikanten het aangehaalde uit *TE WATER* in de vorige aant. PETER GABRIËL, toen hij de predicatie hield te Overveen, waarvan wij aant. 3 van bl. 13 spraken, stond in gewone kleeddragt vóór stokken, in de aarde gestoken, hem tot predikstoel strekkende. Aldus zien wij hem afgebeeld in de *Wonderen des Alder-hoogsten* door *ABB. VAN DE VELDE*, tegenover bl. 368.

Bl. 50, 3. 't Was vooral tegen de transsubstantiatie en hare consequenties, dat zij ijverden: *Serm.*, I, 102.

Bl. 51, 1. *Serm.*, I, 100, onder, 105, 106, II, 360, 361.

Vermoedelijk is deze rede verkeerd begrepen overgebracht aan broeder CORNELIS en overdreven door hem voorgesteld. MODER, wiens „geleerdheid, ongekreukte regtzinnigheid en weergalooze welsprekendheid” geroemd worden (TE WATER, a. w., bl. 247), zal zich denkelijk verzet hebben tegen de grove, vleesche-lijke denkbeelden, die de Roomschezinden aan de opstanding der dooden verbonden, gelijk wij ze b. v. aantreffen in de laatst a. p. der *Sermoenen*.

Bl. 51, 2. *Serm.*, I, 106, 101 en 102, 100.

Bl. 52, 1. Rijmpsalm LXXIV: 5—8.

Bl. 53, 1. Zie b. v. UYTENHOVEN, a. w., 179—194, en de dáár aangehaalde schrijvers.

Bl. 53, 2. T. a. p.; TE WATER, *Ref. van Zeel.*, 132—138.

Bl. 53, 3. Zie o. a. *Serm.*, I, 161, 304. Men leest dáár, in hoe vele andere hervormingsbewegingen Westvlaanderen het initiatief had gegeven.

Bl. 53, 4. Voormezele wordt aangeduid in v. MALK, a. w. bl. 4, Poperinge in de *Ghendtsche gesch.*, bl. 16. Toen de graaf van Egmond van den 11ten tot 14^{den} Augustus te Yperen was, zóó leest men ter laatst a. p., en men hem de stukken toonde van de beelden, te Poperinge gebroken, verzocht men hem om hulp te Yperen, waar men dezelfde baldadigheid vreesde. Hij wilde er niet van hooren. Men vraagde, of men geen' tegenstand zou mogen bieden, indien de beeldstormers geweld pleegden, en of men geen geschut op de wallen zou plaatsen. Hij trok zijn' schouders op en verliet de stad. Volgens de *Serm.*, I, 382 en II, 11, deed hij dengenen, die hem te Yperen de tijding bragten, dat men daaromstreeks in Westvlaanderen de beelden in stukken wierp, terstond de vraag, of de beelden ook bloedden. (Bl. 12 leest men, dat hij die van Meenen, die hem te Kortrijk kwamen verlof vragen, of zij de beeldstormers wel met geweld zouden mogen wederstaan, antwoordde: „ziet toe, dat gij geen bloed stort.”) VAN METE-TEREN, fol. 44, a, zegt ook, dat het beeldstormen plaats greep „allereerst in Vlaanderen omtrent Yperen.” BRANDT, a. w., bl. 419, spreekt, met aauhaling van andere schrijvers, nog onbepaelder. Hij getuigt, dat het „een' aanvang nam in Westvlaanderen tusschen de Leije en de zee,” 't welk ongetwijfeld de waarheid is. Zóó ook de *Chrom. v.*

Vl., III, fol. 301. YPEY en DERMOUT noemen Hondscote, I, 192.

Bl. 53, 5. BRANDT, t. a. p.; HOOFT, III^c b., bl. 99 (in de uitgave van 1820, I, 250, (1)).

Bl. 54, 1. Zie *Serm.*, I, 107, 244; VAN MALE, bl. 6; *Vl. kronyk*, bl. 14; *Ghendtsche gesch.*, bl. 18; *Jaerboeken v. Brugge*, II, 261; BRANDT, bl. 440.

Bl. 55, 1. *Serm.*, I, 108. Ook te Middelburg was tijdens den beeldstorm, 22 Augustus tot 5 September, naar 't schijnt, de Godsdienst der Roomschen opgeschort: zie TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 129, 58, [I], en 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged.*, bl. 42. In de *Jaerboeken v. Brugge*, bl. 261, 262, leest men: „het meerderendeel van de Kerckelijke Diensten wierd opgeschort. Dit alsoo geduert hebbende tot het begin van den Vasten in het volgende jaer, begonde men alsdan 's avonds ten vijf uren het Lof te singen in de Kercken van O. L. Vrouwe en S. Salvators. Op den 8 September [1567] begonde men andermael de gewoone ijcke Predicatiën voor de Catholijcken te doen: maer men derfde voor alsnog de Beelden in de Kercken niet herstellen; en alle de Autaeren en waeren niet anders verciert, als met de verbeeldenisse van de Passie. In het navolgende jaer [1568] scheen alles sijne voorige ruste bekomen te hebben; soo dat men op den Paesch-avond alle de Beelden wederom herstelt heeft; ten welcken tijde eenpaereljk alle de Kerckelijke Diensten oock hernomen zijn.” Voor het minst moet dit berigt met oordeel des onderscheids gelezen worden. Blijkbaar is het overgenomen in de *Hist. de Bruges* (Brug., 1850), p. 181, maar misverstaan en zeer verergerd: „dès 1566 et jusqu'en 1568 les catholiques avaient dû se cacher pour les besoins de leur culte” etc. De *Serm. v. br. Cornelis* weêrleggen het op iedere bladzijde. Het was niet anders te Brugge dan te Middelburg, te Gend en elders. In de *Ghendtsche gesch.*, bl. 30, luidt § III: *Van de erneminghe der oeffeninghe van den Roomsche-catholyken Godts-dienst*, en wel op 1 September 1566.

Bl. 55, 2. Zie *Serm.*, I, 108; BRANDT, a. w., 458; *Ghendtsche gesch.*, bl. 27; HOOFT, I, 277 (III^c b., 111). Te Middelburg werd het afgekondigd 29 Augustus: 's GRAVEZANDE, a. w., 44. Vele schrijvers laten het onvermeld. BRANDT citeert waar men het vinden kan.

Bl. 55, 3. Zie de onderhandeling en het verdrag der gouvernante met de edelen te St. Truijen o. a. bij HOOFT, t. a. p.; BRANDT, bl. 456—458; inzonderheid TE WATER, *Verb. en smeeksch. d. e.*, I, 421—444, en VAN METEREN, fol. 45 en 46.

Bl. 56, 1. *Serm.*, I, 113, 119, 120. Het kasteel Rabbauwenburg vindt men bij SANDERUS, *Fland. illust.*, op de kaart fol. 18, en, met een woord, fol. 289. Het staat mede op de kaart in de *Chron. van Vlaend.*, vóór in d. I. Volgens deze aanduiding zal het gelegen hebben tusschen de dorpen St. Michiel en Assebroek schier in een' rechte lijn. Met het laatste en de gewezen abdij van St. Truijen vormde het bijna een' gelijkzijdigen driehoek. De afstand van Brugge kan dus naauwelijks een half uur geweest zijn, en het verplaatst ons mede in die zuidelijke streek van de stad, waar de hervormde predicatiën zóó vaak gehoord werden.

Bl. 56, 2. *Serm.*, I, 113, 122, 127, 129, 131.

Bl. 56, 3. *Serm.*, I, 112. Wij zullen straks zien, dat deze predikant JAN MUNT was. VAN MALE, bl. 6, verhaalt, dat de Brugsche hervormden den predikant ontboden hadden en dat het HERMAN VAN DEN BUSSCHE, d. i. MODET was. Doch hij vergist zich. MODET was thans predikant te Gend en verscheen den 16^{den} September aldaar op het stadhuis; en wij zullen vernemen, dat dezelfde predikant, van wien hier sprake is, in den namiddag van den 15^{den} nog vóór Brugge predikte.

Bl. 56, 4. Het feest der kruisverheffing, *exaltation de S. Croix*, waaraan de 14de September gewijd is, is ingesteld ter gedachtenis van de vermeende herovering door keizer HERACLIUS in de 7de eeuw van het kruis, waaraan de Zaligmaker gedood is. CHOSROËS, koning der Perzen, had in 614 of 615, bij zijne inneming van Jeruzalem, dit kruis weggevoerd. Het was in 326 door de vrome HELENA, moeder van keizer KONSTANTIJN den groote, toen zij naar Palestina reisde om de geheiligde plaatsen op te sporen, te Jeruzalem wedergevonden. Aan deze kruisvinding wijden de Roomschegezinden den 3^{1^{en}} Mei, aan de heilige HELENA 18 Augustus. Zie o. a. P. MERULA, *Tijdt-Threzoor*, op de jaren na CHRISTUS 326, 615, 618, 622, 628 enz.; *Woordenb. der zamenl.*, artikel KRUIS, en G. H. VAN SENDEN, *Het heilige land*, II, bl. 153, 154, 166,

167. Volgens SANDERUS, I, fol. 230, bezit de St. Kruiskerk bij Brugge, of liever de St. Annakerk, die eerst St. Kruiskerk geheeten was, een stuk van het heilige of echte kruis; iets, waarin ontelbare kerken deelden, ook de Lieve-Vrouwekerk te Brugge: men geloofde trouwens, dat het zich liet verdeelen, zonder kleiner te worden. Op den 14^{den} September althans was het, schrijft VAN MALE, bl. 7, te St. Kruis kermis, d. i. het feest der kerkwijding. Nog heden wordt aldaar de kermis gehouden des Zondags, invallende op of na den 14^{den} September.

Bl. 57, 1. *Serm.*, I, 114. Het St. Kruiskerkhof, waar wij op den 11^{den} Augustus duizende hervormden met vier predikanten vergaderd zagen (bl. 49) en waar wij hen nu op 14 September weder ontmoeten, onderscheidt zich inderdaad door buitengewone grootte. De grootere kerk, die er stond in 1566, is, zoo als wij aant. 1 van bl. 49 opgaven, in 1578 afgebroken. Er is in 1614 aan het oostelijk einde een' andere, veel kleinere gebouwd (*Jaerb. van Br.*, II, 407), die er nog heden (1853) is. Doch thans is er, op het midden der begraafplaats, eene grootere in aanbouw. Op dit oogenblik staan er derhalve op het St. Kruiskerkhof twee kerken, de oude kleinere en de half voltooide nieuwe. En toch is dat kerkhof zóó groot, dat er zich de beide gebouwen op verliezen en er niet dan een klein gedeelte van innemen. Uitgebreid is de ledige ruimte, die beslagen wordt door de menigvuldige graven en sierlijke gedenkteekenen, opgericht voor geliefde dooden door aanzienlijke Brugsche familiën, die hier hun' laatste rustplaats kozen, waar men slechts vijf minuten ten oosten van de stad verwijderd is. Als men dat kerkhof overziet, dan kan men 't zich gemakkelijk voorstellen, hoe een' schare van duizenden, verdeeld in vier groepen, dáár een' geschikte plaats vond, zonder elkaár te hinderen.

Bl. 58, 1. *Serm.*, I, 115. VAN MALE, bl. 6, 7, heeft de toedragt der zaak anders vermeld. „Dezen,” zegt hij — volgens zijne opgaaf HERMAN MODET — „dezen heeft niet geschroomd op Kruijs-verheffing, zynde kermis te Sinte-Kruijs, nevens Brugge, op het kerkhof, des namiddags te prediken, waer van het gerucht, vermits op dien dag veel volk daer naer toe pleegt te gaen, welhaest door de geheele stad ver-

spreyd wierd. Te Brugge sloeg men de klokken aen boord en men zond een deel soldaten er naer toe, de welke den predikant met de toehoorders de plaetsen deden ruymen en naer hunne voorige stede wederom keeren, alwaer de predikatie nog gestoord wierd, door een krakeel hetgene tusschen hun en eenige Spanjaerds, die zy beledigd hadden, oprees, en waer in eenige van beyde zyden gekwetst wierden. Ja, ten zy die van Brugge eenig inzicht gehad hadden op hetgene de gouvernante aen de nieuwgezinde had toegestaen, zy zouden die lichtelyk alle dood geslagen hebben." Dit berigt is blykbaar hier en daar verward en onnaauwkeurig. Wij hebben liever dat van den ooggetuige gevolgd.

Bl. 58, ². PHILIPPE D'OIGNIES, D'OGNIES, D'ONGNIES of D'ONGNYES, ridder, heer van Ognies, uit een zeer edel geslacht afkomstig, dat te Brugge een prachtig huis bezat, dien wij aant. ² van bl. 49 reeds ontmoetten, was sedert 25 Augustus 1549 hoogbaljuw van Brugge en het Vrije en bleef het, althans droeg er den titel van, tot aan zijn' dood in 1584. In 1576 was hij één dergenen, die namens de vier leden van Vlaanderen aan den prins van Oranje bijstand tegen het geweld der Spanjaarden verzochten: v. METEREN, fol. 118, c. In 1577 ondertekende hij de unie van Brussel: zie m^r. J. C. DE JONGE, *De unie v. Bruss.*, bl. 82. In 1580, toen Brugge hervormd werd, behoorde hij echter onder de Roomschezinden, die de stad verlieten: *Jaerb. v. Br.*, II, 309. Hij zal toen ongetwijfeld in zijn baljuwschap geschorst zijn; want JACOB DE GRIJSE was in het hervormde tijdvak hoogbaljuw. Verg. SANDERUS, *Fl. illustr.*, fol. 199, 284, 285.

Bl. 58, ³. Wij zullen in het vervolg het Brugsche geslacht VAN VIJVE, of VAN VIVE, en bepaaldelijk ook den naam MATTHEUS VAN VIJVE, onder de grootste voorstanders der hervorming wedervinden.

Bl. 59, ¹. *Serm.*, 1, 116, 117. VAN MALB, bl. 7, 8, geeft van het gebeurde dit verslag: "Den magistraet, om hun te bevredigen, stond toe dat zy hunne predikatiën ter gemelde plaets mogten houden tot de komst van den grave Egmond, en verbood de katholyken, die ook een request aen den magistraet ingredient hadden, om de opschorssing van de predikatiën te verzoeken, de nieuwgezinde moeylyk

te vallen; bevelende voorts dat zij met elkanderen in vrede zouden leven. De redenen dat de overheyd aen de nieuwgezinde iets scheen toe te geven was, ten eersten, de vrees van door de zelve, die wel gewapend voor de kollegie-kamer stonden, en wagtten naer eene jonstige antwoord, mishandeld te werden, zoo als den pensionnaris Mattheus Van Vyve, die hun request indiende, aen de heeren te kennen gaf. Ten tweeden, om dieswille dat zy wel wisten dat de hertogin zelfs genoodzaekt was de koninglyke bevelschriften te matigen, om eene algemeene opschudding te vermyden. Ten derden, om dat zy wel zagen dat den graef van Egmond, gouverneur van Vlaenderen, hun niet ongenegen was. Nu alhoewel den magistraet om de gemelde redenen aen de secretarissen de gemelde plaets voor hunne vergadering had toegestaan, konden de katholyke ingezetenen van Brugge zulks alzo niet lyden of eenige onder hun bestonden die plaets met drek en andere vuyligheden te vollen, opdat zy, door den stank gedwongen, de zelve verlaten zouden, en van den anderen kant dede den magistraet alles wat hy konde om het gemeente van dergelyke vergaderingen af te houden." Ook hier is waarheid en dwaling onderéén gemengd.

Bl. 59, 2. Den 10^{den} Nov. 1566 werd er 't eerst in gepredikt: *TE WATER, Herv. k. te G.*, 20. Ook elders begon men thans den hervormden bepaalde plaetsen ter Godsdienst te verleenen. Wij lezen in de *Hist. d. mart.*, fol. 420, c, d: "Mailgaert de Hongere, oudt ontrent dertigh jaer, geboren van Metsene [Meesene] in Vlaenderen, heeft de Gemeynste Christi ettelicke jaren bedient onder de tyrannije des Pausdoms, tot in den jare 1566, dat hy opentlick heeft geleert: ende alsoo de Dienaren des woorts, omdat se weynigh waren, geen seecker plaetsen en hadden, heeft hij overal in 't West-quartier gepredickt ende geleert, tot dat eyndelinge van de Overheydt den geloovigen plaetse was aengewesen, tot uytvoeringe hares dienstes. Nu, dewijle dat ten platten lande alsoo geen plaetsen en waren geordineert, heeft Mailgaert voorschreven het Euan-gelium niet na laten te leeren." Op 't laatst van 1566 werd hij gevangen genomen en naar Yperen gevoerd. Uit het *Cort verhael van 't ghuene binnen de Stadt van Ypre en daerom-*

trent ghepasseert is enz. (geciteerd aant. 3 van bl. 2), bl. 257, weten wij, dat „Maillardt de Hoeghre predicant was van de sectarissen tot Elverdinghe,” een dorp, niet verre van Yperen ten noordwesten gelegen, aan den straatweg naar Veurne. Den 16^{den} April 1567 is hij te Yperen opgehangen: verg. *Geusian. Fland. occid.*, p. 23, 67, 73. „In Vlaenderen,” zegt VAN METEREN, fol. 46, c, „heeft den Grave van Egmont oock 't beste gedaen, om het volc uyt de wapenen ende tot ruste te brengen: want men aldaer wel tot 60. diversche plaetsen hadde ghepredict voor den 25. Augusti. Maer hy heeft die allenskens met soeticheydt doen minderen, ende nochtans tot veel plaetsen Kercken laten bouwen, ofte gherieffelijcke plaetsen maken.”

Bl. 60, 1. *Vida Junii*, bij GERDES, p. 250; BRANDT, a. w., bl. 468. Ook noemt hem broeder CORNELIS, den dag na het gepleegde geweld, „Meester Hans de Schilder.” *Serm.*, I, 116. Waarom die bijnaam begrijpen wij niet; maar HANS is althans zijn uit schimp verbasterde vóórnaam JOHANNES. Zie verder bijlage IV, 5.

Bl. 60, 2. Zie bijlage IV, 6.

Bl. 60, 3. BRANDT, a. w., bl. 437 vv.

Bl. 61, 1. *Serm.*, I, 119.

Bl. 61, 2. BRANDT zegt, bl. 469: „zij deeden twee prelika-tiën bij de stadt.” Het Latijn bij GERDES, p. 250, luidt: „con-cionem ad urbem duo habuimus.”

Bl. 62, 1. „Cui nomen est Dam,” zegt JUNIUS, „nescio qua crucifixi (ut vocant) historia jam olim celebratam.” De bedoeling is ons duister. Daarom lieten wij 't met BRANDT onvertaald.

Bl. 62, 2. Zie over dezen tegenstand tegen JUNIUS bijlage IV, 6.

Bl. 62, 3. De Gendsche predikanten, onder wie toen ook JUNIUS was, hadden zich op den 9ten September tot EGMONT begeven, om hem te verwelkomen (hij was den 8ten te Gend gekomen) en hunne belangen hem bloot te leggen, en waren zeer vriendelijk, vriendelijker zelfs dan de magistraat, van hem ontvangen: zie *Ghendtsche gesch.*, bl. 31, en VAN MALE, bl. 8. Of JUNIUS persoonlijk daarbij tegenwoordig was is twijfelachtig bij den tegenstand, die tegen hem was opgerezen.

Wij leeren intusschen hier uit zijn eigen getuigenis, dat hij een werkzaam aandeel heeft gehad in het beleid der zaken en de Gendsche gemeente, en naderhand die van Brugge, met goeden raad zeer voorspoedig gediend heeft, zoodat hij zich het algemeen vertrouwen had verworven.

Bl. 64, 1. *Comptoir*. BRANDT vertaalt: gevader. Maar *compère* is nog heden een gemeenzame naam, den Westvlamingen eigen, waarmede zij elkander aanspreken.

Bl. 64, 2. Zie *Vita Junii*, bij GERDES, p. 249—253, en BRANDT, bl. 468—472.

Bl. 65, 1. Verg A. SANDERUS, *Flandr. illustr.* (Colon., 1641), fol. 185, 314, 315. Het kasteel Gruithuize bestaat nog en zal omstreeks vijf kwartier van Brugge afgelegen zijn. Te Steenbrugge werd mij verhaald, dat men het bereikt na een groot half uur, gaande langs de Gendsche vaart en de eerste dreef ter regterzijde inslaande. Het is thans gemoderniseerd weder opgebouwd en behoort in eigendom aan den hertog VAN URSEL te Brussel, door wiens ontvanger, den heer DE NIGRIE, het bewoond wordt. Er waren vroeger uitgestrekte bosschen aan verbonden, die echter niet lang geleden grootendeels geveld zijn. — Te Brugge zelf was weleer mede een prachtig gebouw, genaamd Gruythuyse. Sedert 1628 is het de berg van barmhartigheid of lombard, gelegen tegenover de Gruithuisbrug, bij de Lieve-Vrouwekerk. SANDERUS beeldt het af, a. w., fol. 270. Zie ook *Hist. de Bruges*, p. 282—284. Ongetwijfeld was het eertijds ook de woning der heeren van Gruithuize. Het geslacht VAN GRUYTHUYSE of GRUUTHUSE te Brugge komt dikwerf elders en in SANDERUS voor, reeds in 1248. Hij zegt, dat er nauwelijks onder de Brugsche familiën ééne vermaarder en magtiger was. Zie vooral fol. 197, 270, 330, 331.

Bl. 65, 2. Bl. 34.

Bl. 66, 1. Men mag dit zóó goed als zeker stellen. Bij zijne huwelijksgeboden te Delft werd hij als JOHAN VAN BRUGGE afgekondigd. Zijne moeder, wier geslacht van Delft was, wordt gezegd van hare familie verwijderd te zijn geweest, toen zij hem ter wereld bragt. In zijne jeugd hield hij zich in de Zuidnederlandsche provinciën op. Naderhand liet hij zich JAN VAN BRUGGE noemen, en ook zijne kinderen voerden

den geslachtsnaam VAN BRUGGE. Zie de voortreffelijke *levensbeschrijving van DAVID JORIS* door A. M. CRAMER, doopsgezind predikant te Middelburg, in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.*, d. V, bl. 11, noot (2), 95, 108—111. — Misschien mogen wij hierbij het getuigenis in aanmerking nemen, dat in 1568 de secte van het huis der liefde in Brugge en overal zeer toenam, en dat in 1569 het land o. a. van David-Joristen kriede. *Serm.*, I, 354, II, 264.

Bl. 67, 1. Zie het schrander geschreven, zeldzaam gewordene werkje van H. MONTANUS, getiteld: *Nietigheidt van den kinder-doop* enz., 1^e uitgave te Amst. bij JAN ALBERTSZ., bl. 87, 88, 89.

Bl. 68, 1. *Serm.*, I, 80, 81.

Bl. 68, 2. Ald., 123.

Bl. 69, 1. Ald., 133—135.

Bl. 70, 1. Bl. 60.

Bl. 70, 2. *Serm.*, I, 122, 125.

Bl. 70, 3. VAN MALE, a. w., bl. 9, 10.

Bl. 71, 1. *Serm.*, I, 125, 126.

Bl. 71, 2. „DATHENUS ging voort met op den 20 [Octob.] op syne gewoonelycke plaetse [te Gend] te predicken.” *Ghendtsche gesch.*, bl. 35. DATHENUS is volgens zijn eigen getuigenis in 1566 tot predikant van Brugge beroepen geweest: zie 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. gedacht. van het eerste syn. enz.*, bl. 153, antw. 5.

Bl. 72, 1. *Serm.*, I, 126, 127, 129, 131.

Bl. 72, 2. Ald., I, 132, 134.

Bl. 73, 1. Ald., I, 245, II, 115, 116.

Bl. 74, 1. Ald., I, 160, 164, 170, 176, 198, 199, 203.

Bl. 74, 2. Prof. w. MELL, *A. Merula*, bl. 22.

Bl. 75, 1. „Zie den Brief van KAREL V vóór de *Formula Reformationis*, en den aanvang der *Formula* zelve, p. 1 en 4 van de Parijssche uitg. van 1549.”

Bl. 75, 2. „Zie b. v. den oproepingsbrief tot de Keulsche kerkvergadering van Oct. 1548, door den Aartsbisschop van Keulen, ADOLPH, met de *Formula Ref.* ook naar ons vaderland gezonden, p. 52 der vermelde Parijssche uitg. van de *Formula*.”

Bl. 76, 1. Zie WAGENAAR, *Vad. hist.* VI, 113, 114.

Verg. de aanschrijvingen der gouvernante aan den bisschop van Middelburg van 11 Julij 1565, en aan den raad van Zierikzee van 24 Julij, in *TE WATER, Ref. v. Zeel.*, bijl. D en F.

Bl. 76, 2. *Serm.*, I, 61.

Bl. 81, 1. Het gestelde over VIVES is grootendeels ontleend aan eene voortreffelijke monographie door W. FRANCKEN, te Rotterdam uitgegeven in 1853 en getiteld: *Johannes Ludovicus Vives, de vriend van Erasmus, in zijn leven en als merkwaardig Christelijk theoloog en philanthroop der 16^e eeuw.* — Ook SANDERUS, a. w., I, 209, telt VIVES onder de beroemde Bruggelingen en zegt: „Ludovicus Vives, origine quidem Valentinus, at diuturna habitatione Brugensis, vir talis, ut merito primis maximisque ævi prioris hominibus comparetur.” T. a. p. lezen wij ook: „Bernardus Valdaura, Margaretæ Valdauræ, Ludovici Vivis uxoris, propinquus.” Desgelijks wordt dáár „Ægidius Wytsius, philologus etiam ac poeta,” onder de vermaarde regtsgeleerden van Brugge geteld. Op fol. 242 vinden wij berigten omtrent den Brugschen Augustijner monnik, die tegen VIVES schreef. SANDERUS noemt hem „Laurentius de Villavincencio, Xeresanus, vir stirpe etiam nobilis et suæ gentis i. e. Hispanæ celebris et facundus Ecclesiastes.” Hij was vicaris-generaal zijner orde in de Nederlanden en week in 't begin der beroerten naar Spanje. — Dat VIVES in de St. Donaaskerk begraven werd zegt dezelfde schrijver, fol. 214. — Merkwaardig zijn zijne mededeelingen omtrent de stichting der Bogaarde- en de Elizabeth- of meisjesschool met betrekking tot den magistraat, fol. 265. — Eindelijk over het statuut van den magistraat omtrent de armverzorging te Brugge en den tegenstand van broeder CORNELIS daartegen zie men zijne *Sermoenen*, I, voorwerk, bl. 56, 57.

CASSANDER was geboren 24 Augustus 1513. Ook te Gend en te Keulen onderwees hij en stierf in laatstgenoemde stad 3 Februarij 1566. Zijne talrijke werken zijn vereenigd uitgegeven. BRANDT, *Kort verh. der Ref.*, bl. 67—72 der achterstaande aantekeningen, citeert er veel schoons uit, dat den voortreffelijken man heerlijk kenschetst. Tegenover bl. 312 vindt men zijn portret. Hoe vele aanhangers CASSANDER te

Brugge had zagen wij boven, bl. 34. CASSANDER was met zijne schriften in het concilie van Trente als kettersch veroordeeld: *Serm.*, I, 211.

Bl. 82, 1. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 82, 2. (In den tekst staat abusivelijk nogmaals 1.) *Serm.*, II, 120, 216, 217.

Bl. 83, 1. *Serm.*, I, 154, 155. Elders wordt vermoed, dat de oudste dochter van HUBERTUS GOLZIUS de brengster van den brief was: II, 214.

Bl. 87, 1. Ald., I, 210 en eld. Den brief leest men bl. 138—153; het geciteerde van CASSANDER bij ERANDT, a. w., bl. 72 der aantekeningen.

Bl. 90, 1. Wat hier gezegd wordt van het concilie van Trente is voorgevallen in de 21ste sessie, 16 Julij 1562, die door den bisschop ANDREAS DUDIFZ met eene allermerkwaardigste redevoering geopend werd, waarin op het toestaan van den kelk aan de leeken krachtig werd aangedrongen. Verg. een verslag van deze belangrijke sessie, door mij ingezonden in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van KIST en ROYAARDS, d. VII, bl. 322—346. Ook het getuigenis van paus JULIUS komt dáár voor, bl. 334—337. — De bisschop van Yperen, op het Trentsche concilie tegenwoordig, was MARTINUS RYTHOVIVS, van wien men een volledig bericht kan verkrijgen in m^r. J. C. DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 80. Broeder CORNELIS vat de woorden in onzen brief in dien zin op, dat ook deze bisschop één dergenen was, die het gebruik der beide speciën op het concilie voorstond: *Serm.*, I, 214.

Bl. 95, 1. *Serm.*, I, 177—193.

Bl. 95, 2. Ald., 194. — Gravin JOHANNA gaf in 1344 vier gemeten lands, binnen de stad, bij de plaats, genaamd Braamberg, om een klooster te bouwen voor de minderbroeders, wier klooster buiten de stad was. De Brugsche Braamberg was vroeger eene heerlijkheid der familie GHISTELLES, die bij den Braamberg ook een huis had. Het zeer groote en aanzienlijke minderbroederklooster werd in 1579 geheel afgebroken en met den grond gelijk gemaakt, en de ledige grond werd met bijzondere woonhuizen bebouwd. In 1591 is er een ander minderbroederklooster opgericht. Zie SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. I, fol. 244, 330. Volgens de *Hist. de Bruges*, p. 267, was het minderbroeder- of recollettenklooster gebouwd

in 1254 en geslecht in 1798 en lag in de Frère-mineurstraat. Deze is thans de oostzijde van de plaats, waarop de nieuw gebouwde Magdalenakerk staat. Zij schiet regt door in de Frère-fonteinstraat, uit welke men, links omslaande, komt in de Braambergstraat, palende aan de Vischmarkt. Daarin ziet men, nabij deze markt gekomen, ter linkerzijde nog een huis, in welks gevel op een' steen een braamberg, een heuvel met braamranken begroeid, is uitgehouwen. Dit huis wordt de Braamberg geheeten.

Bl. 96, 1. Ald., 210, II, 119, 214, 224, 324, 321.

Bl. 96, 2. Ald., I, 252, 326, 327.

Bl. 97, 1. Ald., I, 213, II, 119, 132, 213, 222, 324.

Bl. 97, 2. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 97, 3. *Serm.*, II, 119, 120. Broeder CORNELIS zegt ge-
tuigen te hebben, dat CASTELIUS somtijds zulke redeneringen
gehouden had als er in zijne brieven zijn, lang eer ze geschre-
ven waren: bl. 214. Ook beschuldigt hij hem vrij ligtvaar-
dig, dat hij des nachts te Brugge avondmaal gehouden en
gepredikt had: bl. 120.

Bl. 97, 4. A. p., 119.

Bl. 98, 1. *Serm.*, II, 118, 119, 493. Het lust mij niet
op te geven al wat broeder CORNELIS aangaande hem, zijne
"concubine," het houden der hostie in de mis naar beneden
enz. beuzelt, al moge ook somwijlen hier of daar de waarheid
ten grondslage liggen. Wie het begeert te weten leze de
Serm., II, 118—121, 123, 125, 213—216, 222, 225, 227.
Verg. v. MALE, t. a. p.

Bl. 98, 2. *Hist. d. mart.*, fol. 492, a, b.

Bl. 99, 1. *Serm.*, I, 159, 160. De naam DE SPAERS, of
DESPAERS, DESPARS, wordt menigmaal onder de Brugse
geslachten aangetroffen. Zie de lijsten der baljuwen en bur-
gemeesters van Brugge bij SANDERUS. NICOLAAS DESPAERS,
die in den tijd onzer geschiedenis bloeide, was een vermaard
historieschrijver. Hij was in 1578 en 1584, toen Brugge
hervormd was, burgemeester van schepenen en schijnt
dus voor 't minst tot de gematigde Roomsgezinden be-
hoord te hebben. Daaraan moet het misschien worden toe-
geschreven, dat hij, den 16ten Maart 1584 benoemd om met
PARMA te onderhandelen, den 24ten April toch niet werd afge-

Brugge had zagen wij boven, bl. 34. CASSANDER was met zijne schriften in het concilie van Trente als kettersch veroordeeld: *Serm.*, I, 211.

Bl. 82, 1. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 82, 2. (In den tekst staat abusivelijk nogmaals 1.) *Serm.*, II, 120, 216, 217.

Bl. 83, 1. *Serm.*, I, 154, 155. Elders wordt vermoed, dat de oudste dochter van HUBERTUS GOLZIVUS de brengster van den brief was: II, 214.

Bl. 87, 1. Ald., I, 210 en eld. Den brief leest men bl. 138—153; het geciteerde van CASSANDER bij BRANDT, a. w., bl. 72 der aantekeningen.

Bl. 90, 1. Wat hier gezegd wordt van het concilie van Trente is voorgevallen in de 21ste sessie, 16 Julij 1562, die door den bisschop ANDREAS DUDITZ met eene allermerkwaardigste redevoering geopend werd, waarin op het toestaan van den kelk aan de leeken krachtig werd aangedrongen. Verg. een verslag van deze belangrijke sessie, door mij ingezonden in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van KIST en ROTAAERDS, d. VII, bl. 332—346. Ook het getuigenis van paus JULIUS komt dáár voor, bl. 334—337. — De bisschop van Yperen, op het Trentsche concilie tegenwoordig, was MARTINUS RYTHOVIVS, van wien men een volledig bericht kan verkrijgen in m^r. J. C. DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 80. Broeder CORNELIS vat de woorden in onzen brief in dien zin op, dat ook deze bisschop één dergenen was, die het gebruik der beide speciën op het concilie voorstond: *Serm.*, I, 214.

Bl. 95, 1. *Serm.*, I, 177—193.

Bl. 95, 2. Ald., 194. — Gravin JOHANNA gaf in 1244 vier gemeten lands, binnen de stad, bij de plaats, genaamd Braamberg, om een klooster te bouwen voor de minderbroeders, wier klooster buiten de stad was. De Brugsche Braamberg was vroeger eene heerlijkheid der familie GHISTELLES, die bij den Braamberg ook een huis had. Het zeer groote en aanzienlijke minderbroederklooster werd in 1579 geheel afgebroken en met den grond gelijk gemaakt, en de ledige grond werd met bijzondere woonhuizen bebouwd. In 1591 is er een ander minderbroederklooster opgericht. Zie SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. I, fol. 244, 330. Volgens de *Hist. de Bruges*, p. 267, was het minderbroeder- of recollettenklooster gebouwd

in 1254 en geslecht in 1798 en lag in de Frère-mineurstraat. Deze is thans de oostzijde van de plaats, waarop de nieuw gebouwde Magdalenakerk staat. Zij schiet regt door in de Frère-fonteinstraat, uit welke men, links omslaande, komt in de Braambergstraat, palende aan de Vischmarkt. Daarin ziet men, nabij deze markt gekomen, ter linkerzijde nog een huis, in welks gevel op een' steen een braamberg, een heuvel met braamranken begroeid, is uitgehouwen. Dit huis wordt de Braamberg geheeten.

Bl. 96, 1. Ald., 210, II, 119, 214, 224, 324, 331.

Bl. 96, 2. Ald., I, 252, 326, 327.

Bl. 97, 1. Ald., I, 213, II, 119, 132, 213, 222, 324.

Bl. 97, 2. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 97, 3. *Serm.*, II, 119, 120. Broeder CORNELIS zegt getuigen te hebben, dat CASTELIUS somtijds zulke redeneringen gehouden had als er in zijne brieven zijn, lang eer ze geschreven waren: bl. 214. Ook beschuldigt hij hem vrij ligtvaardig, dat hij des nachts te Brugge avondmaal gehouden en gepredikt had: bl. 120.

Bl. 97, 4. A. p., 119.

Bl. 98, 1. *Serm.*, II, 118, 119, 493. Het lust mij niet op te geven al wat broeder CORNELIS aangaande hem, zijne „concubine,” het houden der hostie in de mis naar beneden enz. beuzelt, al moge ook somwijlen hier of daar de waarheid ten grondslage liggen. Wie het begeert te weten leze de *Serm.*, II, 118—121, 123, 125, 213—216, 222, 225, 227. Verg. v. MALE, t. a. p.

Bl. 98, 2. *Hist. d. mart.*, fol. 492, a, b.

Bl. 99, 1. *Serm.*, I, 159, 160. De naam DE SPAERS, of DESPAERS, DESPARS, wordt menigmaal onder de Brugsehe geslachten aangetroffen. Zie de lijsten der baljuwen en burgemeesters van Brugge bij SANDERUS. NICOLAAS DESPAERS, die in den tijd onzer geschiedenis bloeide, was een vermaard historieschrijver. Hij was in 1578 en 1584, toen Brugge hervormd was, burgemeester van schepenen en schijnt dus voor 't minst tot de gematigde Roomsgezinden behoord te hebben. Daaraan moet het misschien worden toegeschreven, dat hij, den 16ten Maart 1584 benoemd om met PARMA te onderhandelen, den 2^{den} April toch niet werd afge-

Brugge had zagen wij boven, bl. 34. CASSANDER was met zijne schriften in het concilie van Trente als kettersch veroordeeld: *Serm.*, I, 211.

Bl. 89, 1. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 89, 2. (In den tekst staat abusivelijk nogmaals 1.) *Serm.*, II, 190, 216, 217.

Bl. 83, 1. *Serm.*, I, 154, 155. Elders wordt vermoed, dat de oudste dochter van HUBERTUS GOLZIUS de brengster van den brief was: II, 214.

Bl. 87, 1. Ald., I, 210 en eld. Den brief leest men bl. 138—153; het geciteerde van CASSANDER bij BRANDT, a. w., bl. 72 der aantekeningen.

Bl. 90, 1. Wat hier gezegd wordt van het concilie van Trente is voorgevallen in de 21ste sessie, 16 Julij 1562, die door den bisschop ANDREAS DUDITZ met eene allermerkwaardigste redevoering geopend werd, waarin op het toestaan van den kelk aan de leeken krachtig werd aangedrongen. Verg. een verslag van deze belangrijke sessie, door mij ingezonden in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van KIST en ROYAERDS, d. VII, bl. 322—346. Ook het getuigenis van paus JULIUS komt dáár voor, bl. 334—337. — De bisschop van Yperen, op het Trentsche concilie tegenwoordig, was MARTINUS RYTHOVIUS, van wien men een volledig berigt kan verkrijgen in m^r. J. O. DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 80. Broeder CORNELIS vat de woorden in onzen brief in dien zin op, dat ook deze bisschop één dergenen was, die het gebruik der beide speciën op het concilie voorstond: *Serm.*, I, 214.

Bl. 95, 1. *Serm.*, I, 177—193.

Bl. 95, 2. Ald., 194. — Gravin JOHANNA gaf in 1244 vier gemeten lands, binnen de stad, bij de plaats, genaamd Braamberg, om een klooster te bouwen voor de minderbroeders, wier klooster buiten de stad was. De Brugsche Braamberg was vroeger eene heerlijkheid der familie GHISTELLES, die bij den Braamberg ook een huis had. Het zeer groote en aanzienlijke minderbroederklooster werd in 1579 geheel afgebroken en met den grond gelijk gemaakt, en de ledige grond werd met bijzondere woonhuizen bebouwd. In 1591 is er een ander minderbroederklooster opgericht. Zie SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. I, fol. 244, 330. Volgens de *Hist. de Bruges*, p. 267, was het minderbroeder- of recollettenklooster gebouwd

in 1254 en geslecht in 1798 en lag in de Frère-mineurstraat. Deze is thans de oostzijde van de plaats, waarop de nieuw gebouwde Magdalenakerk staat. Zij schiet regt door in de Frère-fonteinstraat, uit welke men, links omslaande, komt in de Braambergstraat, palende aan de Vischmarkt. Daarin ziet men, nabij deze markt gekomen, ter linkerzijde nog een huis, in welks gevel op een' steen een braamberg, een heuvel met braamranken begroeid, is uitgehouwen. Dit huis wordt de Braamberg geheeten.

Bl. 96, 1. Ald., 210, II, 119, 224, 324, 321.

Bl. 96, 2. Ald., I, 252, 326, 327.

Bl. 97, 1. Ald., I, 213, II, 119, 132, 213, 222, 324.

Bl. 97, 2. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 97, 3. *Serm.*, II, 119, 120. Broeder CORNELIS zegt getuigen te hebben, dat CASTELIUS somtijds zulke redeneringen gehouden had als er in zijne brieven zijn, lang eer ze geschreven waren: bl. 214. Ook beschuldigt hij hem vrij ligtvaardig, dat hij des nachts te Brugge avondmaal gehouden en gepredikt had: bl. 120.

Bl. 97, 4. A. p., 119.

Bl. 98, 1. *Serm.*, II, 118, 119, 493. Het lust mij niet op te geven al wat broeder CORNELIS aangaande hem, zijne „concubine,” het houden der hostie in de mis naar beneden enz. beuzelt, al moge ook somwijlen hier of daar de waarheid ten grondslage liggen. Wie het begeert te weten leze de *Serm.*, II, 118—121, 123, 125, 213—216, 222, 225, 227. Verg. v. MALE, t. a. p.

Bl. 98, 2. *Hist. d. mart.*, fol. 492, a, b.

Bl. 99, 1. *Serm.*, I, 159, 160. De naam DE SPAEBS, of DESPAEBS, DESPARS, wordt menigmaal onder de Bruggeche geslachten aangetroffen. Zie de lijsten der baljuwen en burgemeesters van Brugge bij SANDERUS. NICOLAAS DESPAEBS, die in den tijd onzer geschiedenis bloeide, was een vermaard historieschrijver. Hij was in 1578 en 1584, toen Brugge hervormd was, burgemeester van schepenen en schijnt dus voor 't minst tot de gematigde Roomsgezinden behoord te hebben. Daaraan moet het misschien worden toegeschreven, dat hij, den 16ten Maart 1584 benoemd om met PARMA te onderhandelen, den 22^{den} April toch niet werd afge-

Brugge had zagen wij boven, bl. 34. CASSANDER was met zijne schriften in het concilie van Trente als kettersch veroordeeld: *Serm.*, I, 211.

Bl. 82, 1. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 82, 2. (In den tekst staat abusivelijk nogmaals 1.) *Serm.*, II, 190, 216, 217.

Bl. 83, 1. *Serm.*, I, 154, 155. Elders wordt vermoed, dat de oudste dochter van HUBERTUS GOLIZIUS de brengster van den brief was: II, 214.

Bl. 87, 1. Akl., I, 210 en eld. Den brief leest men bl. 138—153; het geciteerde van CASSANDER bij BRANDT, a. w., bl. 72 der aanteekeningen.

Bl. 90, 1. Wat hier gezegd wordt van het concilie van Trente is voorgevallen in de 21ste sessie, 16 Julij 1562, die door den bisschop ANDREAS DUDITZ met eene allermerkwaardigste redevoeving geopend werd, waarin op het toestaan van den kelk aan de leeken krachtig werd aangedrongen. Verg. een verslag van deze belangrijke sessie, door mij ingezonden in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van KIST en ROTAAARDS, d. VII, bl. 322—346. Ook het getuigenis van paus JULIUS komt dáár voor, bl. 334—337. — De bisschop van Yperen, op het Trentsche concilie tegenwoordig, was MARTINUS RITHOVIUS, van wien men een volledig berigt kan verkrijgen in m^r. J. C. DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 80. Broeder CORNELIS vat de woorden in onzen brief in dien zin op, dat ook deze bisschop één dergenen was, die het gebruik der beide speciën op het concilie voorstond: *Serm.*, I, 214.

Bl. 95, 1. *Serm.*, I, 177—193.

Bl. 95, 2. Ald., 194. — Gravin JOHANNA gaf in 1244 vier gemeten lands, binnen de stad, bij de plaats, genaamd Braamberg, om een klooster te bouwen voor de minderbroeders, wier klooster buiten de stad was. De Brugsche Braamberg was vroeger eene heerlijkheid der familie GHISTELLES, die bij den Braamberg ook een huis had. Het zeer groote en aanzienlijke minderbroederklooster werd in 1579 geheel afgebroken en met den grond gelijk gemaakt, en de ledige grond werd met bijzondere woonhuizen bebouwd. In 1591 is er een ander minderbroederklooster opgericht. Zie SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. I, fol. 244, 330. Volgens de *Hist. de Bruges*, p. 267, was het minderbroeder- of recollettenklooster gebouwd

in 1254 en geslecht in 1798 en lag in de Frère-mineurstraat. Deze is thans de oostzijde van de plaats, waarop de nieuw gebouwde Magdalenakerk staat. Zij schiet regt door in de Frère-fonteinstraat, uit welke men, links omslaande, komt in de Braambergstraat, palende aan de Vischmarkt. Daarin ziet men, nabij deze markt gekomen, ter linkerzijde nog een huis, in welks gevel op een' steen een braamberg, een heuvel met braamranken begroeid, is uitgehouwen. Dit huis wordt de Braamberg gehoeten.

Bl. 96, 1. Ald., 210, II, 119, 214, 224, 324, 331.

Bl. 96, 2. Ald., I, 252, 326, 327.

Bl. 97, 1. Ald., I, 213, II, 119, 132, 213, 222, 324.

Bl. 97, 2. VAN MALE, bl. 23.

Bl. 97, 3. *Serm.*, II, 119, 120. Broeder CORNELIS zegt getuigen te hebben, dat CASTELIUS somtijds zulke redeneringen gehouden had als er in zijne brieven zijn, lang eer ze geschreven waren: bl. 214. Ook beschuldigt hij hem vrij ligtvaardig, dat hij des nachts te Brugge avondmaal gehouden en gepredikt had: bl. 120.

Bl. 97, 4. A. p., 119.

Bl. 98, 1. *Serm.*, II, 118, 119, 493. Het lust mij niet op te geven al wat broeder CORNELIS aangaande hem, zijne „concubine,” het houden der hostie in de mis naar beneden enz. beuzelt, al moge ook somwijlen hier of daar de waarheid ten grondslage liggen. Wie het begeert te weten leze de *Serm.*, II, 118—121, 123, 125, 213—216, 222, 225, 227. Verg. v. MALE, t. a. p.

Bl. 98, 2. *Hist. d. mart.*, fol. 492, a, b.

Bl. 99, 1. *Serm.*, I, 159, 160. De naam DE SPAERS, of DESPAERS, DESPAERS, wordt menigmaal onder de Bruggehe geslachten aangetroffen. Zie de lijsten der baljuwen en burgemeesters van Brugge bij SANDERUS. NICOLAAS DESPAERS, die in den tijd onzer geschiedenis bloeide, was een vermaard historieschrijver. Hij was in 1578 en 1584, toen Brugge hervormd was, burgemeester van schepenen en schijnt dus voor 't minst tot de gematigde Roomsgezinden behoord te hebben. Daaraan moet het misschien worden toegeschreven, dat hij, den 16ten Maart 1584 benoemd om met PARMA te onderhandelen, den 2^{den} April toch niet werd afge-

zonden: zie beneden, d. II, bl. 33 en 37. Naderhand komt hij niet meer voor. Hij is te Brugge begraven. SANDERUS, fol. 209, 206, 262.

Bl. 99, 2. De vasten was in 1567 begonnen op Woensdag 12 Februarij. — Er waren te Brugge ook Karmelitessen, wier klooster te Brugge stond dicht bij de Ezelpoort, naar de gewezen Speijepoort heën. Het mannenklooster van deze orde of der geschoeide Karmeliten, ook genoemd de broeders van O. L. Vrouwe, was in 1265 gesticht aan de noordzijde der Carmerstraat en is in 1797 opgeheven. Thans is het de brouwerij den Brandhaek. Zie *Histoire de Brug.*, p. 315.

Bl. 100, 1. Zóó in 1580 te St. Anna ter Muiden door pastoor ANTH. VAN HALLE, nadat reeds de hervorming er geworteld en een hervormd predikant er gepredikt had. Zie mijn *St. Anna ter Muiden*, bl. 103.

Bl. 100, 2. Sermoen van 26 Februarij (I, 198-199). „Dergelijke warringhen tegen B. Carle Courteville hadde hy in sijn Sermonen den 27, 28 Februarij, en int eerste van Maert, drie of vier dagen.” — Ook den naam COURTEVILLE, COURDEWILLE, ontmoeten wij vaak onder de Brugsche familiën en de magistraatspersonen.

Bl. 101, 1. *Serm.*, II, 44, 58, 59, 300.

Bl. 102, 1. *Hist. d. mart.*, fol. 413, d vv.; *Serm.*, I, 176, 311 (bl. 291 wordt dit boek toegeschreven aan WILLEM (LINDANUS), bisschop van Roermond), II, 376, 104. Ook SANDERUS, fol. 243, noemt den prior van het Augustijnenklooster JACOBUS VELDIUS, *domo ac professione Brugensis celeberrini nominis Ecclesiastes*. Hij verhaalt: toen men in 1578 al de geestelijken beval Brugge te verlaten gehoorzaamde VELDIUS niet eerder, dan nadat de magistraat, die het bevel gegeven had, schriftelijk had verklaard, dat dit geschiedde niet om eenige onzedelijkheid of oproerigheid, maar omdat de tijdsomstandigheden niet gedoogden, dat de monniken langer in de stad bleven. Eerst daarna vertrok VELDIUS en week naar St. Omer in de abdij van St. Martinus, waar hij de heilige Schrift uitlegde en stierf in 1583. Vergel. beneden, bl. 175 en 176, 1.

Bl. 104, 1. *Hist. d. mart.*, fol. 360, b; *Serm.*, I, 47, II, 396, 376. SANDERUS zegt, l. c., dat ROGERIUS JUVENIS 22 jaren

provinciaal der Augustijnen was. FILIPS II bood hem den bisschopszetel te Doornik aan, maar hij weigerde dien. Op last van genoemden koning werd hij met de Leuvense doctoren naar het Trentsche concilie gezonden.

Bl. 104, 2. Zie boven, bl. 15 en 22.

Bl. 104, 3. *Serm.*, I, 94, 122.

Bl. 106, 1. *Hist. d. mart.*, fol. 415, b—d; BRANDT, a. w., bl. 328; *Serm.*, I, 64, 65.

Bl. 106, 2. *Serm.*, II, 117.

Bl. 107, 1. Het eerste jaartal noemt KOK, *Vaderl. woordenb.*, het laatste VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenb.*, art. DORDRECHT, bl. 467. Overigens zegt broeder CORNELIS zelf van Dordrecht afkomstig te zijne *Serm.*, II, 314: „ik ben immers één van ulieder geburen; want de stad van Dordrecht ligt immers hier bij u.”

Bl. 107, 2. Kok, t. a. p. In het spotdicht, *Serm.*, I, 228, heet hij een papezoon; zóó ook elders. Onder de scheldnamen, hem door de geuzen gegeven, telt hij, II, 190, dezen: „het bastaert avetroncken en snoo Papenkind.” (Avetronck, aftronck is bij KILIAAN *vetus fland.*, *nothus, spurius*, onecht.) Desgelijks II, 255, I, 338. Hij spreekt het gerucht nergens tegen.

Bl. 107, 3. Ald., II, 378. STEPHANUS LINDIUS noemt hem in het opschrift van zijn' eersten brief „Leeraer der heylige Godheyt:” I, 138; KOK. In het *Necrologium* van zijn klooster wordt hij genoemd *vir admirabili eruditione et eloquentia, trium sacrarum linguarum callentissimus, quas et publice docuit*. Zie SANDERUS, *Fland. illustr.*, 1, fol. 245.

Bl. 107, 4. Aldaar en VAN METEREN, fol. 149, a. In zijne preëk van 23 November 1567 zegt hij, dat hij toen twintig jaar lang te Brugge gepreëkt had: I, 280. Het evengenoemde *Necrologium* verschilt daarvan, zeggende: *quique annis triginta sex continuis populum Brugensem divini verbi pavit alimentis, ejusdem urbis splendor et ornamentum* etc. Dienvolgens zou hij in 1545 te Brugge gekomen zijn.

Bl. 107, 5. Minderbroeders, capucijnen, recolletten zijn eigenlijk Franciscaner monniken; eene orde, gesticht in 1208 door FRANCISCUS van Assisi. „De Franciscanen hebben den naam van minderbroeders te danken aan hunnen

stichter. Deze bevond zich eens in eene kerk, waar hij de woorden van CHRISTUS tot Zijne jongeren hoorde: „verkrijgt u noch goud” enz. (MATTH. X: 9, 10). Dit maakte een’ krachtigen indruk op zijn gemoed en deed hem de vrijwillige en volstreckte armoede voor het wezen des Evangeliums en de ziel der Godsdienst houden. Hij wilde daarbij ook eene buitensporige nederigheid van zijne volgelingen, die zóó ver ging, dat zij geen’ *fratres* (broeders), maar *fraterculi* (broêrtjes) moesten heeten, naderhand, om het belagchelijke daarvan, in *fratres minores* (mindere broeders) veranderd. (MOSHEIM, *Kerk. gesch.*, d. V, bl. 100.)” Zie *Ganganelli (Paus Clemens XIV) in zijn leven en karakter geschetst door J. P. SPRENGER VAN RIJK*, bl. 148. — Over ’t minderbroederklooster zie men aant. ² van bl. 95.

Bl. 107, 6. *Necrologium* en *Serm.*, II, 130, 133.

Bl. 107, 7. KOK, t. a. p., en VAN METEREN, fol. 150, *b*, zeggen 1576, waarschijnlijk door eene drukfout bij den laatste, die fol. 149, *a*, de opheffing des kloosters in 1578 vermeld had.

Bl. 107, 8. *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*; VAN METEREN zegt: „in 1581 ofte 1582.” Het *Necrologium* meldt: *Anno MDLXXXI die XIV Julii ex hujus mundi periculoso pelago ad salutis portum enatavit R. P. frater Cornelius Adriani Dordracenus dictus, quod Dordraco Hollandiae opido originem duceret..... Tandem velut aller Elias relictus solus, apud amicos clanculum sustentatus a Domino Deo evocatur, ac in Xenodochio S. Joannis, ipse hostibus spectantibus, solemnibus exequiis sepelitur. Hujus ossa bene disposita anno 1615 translata fuere ad novam consecratam Ecclesiam perpetua memoria dignissimi.* SANDERUS, l. c. en fol. 208.

Bl. 107, 9. KOK, t. a. p. Men leest daar ook, dat VAN RIJK, een Roomschgezind schrijver, hem verdedigt in de aantekeningen op de *Kerkelijke oudheden van Zuid-Holland*, bl. 133, 134, en getuigt, dat VALERIUS ANDREAS een loffelijk getuigenis van hem geeft en hem noemt den apostel van Brugge. Ook BEAUCOURT DE NOORTVELDE verdedigt hem. Wat daarvan zij zullen wij straks nagaan, (zie breeder beneden, aant. ⁵ van bl. 115.)

Bl. 108, 1. Lees het gebeurde in ’t voorwerk voor het

1° deel der *Serm.* Verg. II, 304, 263. Broeder CORNELIS houdt daarom dien pensionaris voor zijn' bijzonderen vijand, aan wien hij wenschte gewroken te worden. In Maart 1568 had ALBA dien magistraatspersoon te Brussel gedaagd, doch in Junij kwam hij onveroordeeld in Brugge weder: I, 322, 378. In Januarij 1569 was hij, met andere Brugsche magistraatspersonen, door den paus in den ban gedaan: II, 263. Nogtans was hij te dier stede een zeer bemind man, die altijd het gemeen welvaren der stad in alle zaken naarstiglijk voorstond." I, 322. Wij konden zijn' naam niet met zekerheid ontdekken en onthouden ons van gissing.

Bl. 108, 2. Zie zijn *Bijencorf der H. Roomscher kerke* (uitg. Utrecht bij L. en S. DE VRIES, 1659, met vele drukfouten), bl. 309, 377.

Bl. 108, 3. Zij zijn vervat in twee kl. 8°. deelen, en kwamen te Brugge uit, kort nadat zij werden uitgesproken, het 1° deel in 1569, het 2° in 1578. In 1572 zeide hij: „ik wilde wel om veel, dat ik nooit zulke sermoenen gedaan had, waarvan de geuzen een boekske gemaakt hebben." v. METEKEN, fol. 150, b. In de voorrede van CHRISTIANUS NEUTER vóór het 1° d. betuigt deze, dat hij door het „grootte geruchte" van broeder CORNELIS' prediken was bewogen om hem te hooren, maar gansch wat anders gehoord had dan hij had verwacht en gewenscht. Hij had zich genoopt gevonden om dit gehoorde tot waarschuwing en stichting in 't licht te geven, en hij doet „eene protestatie voor God en de heele wereld en neemt het op het deel zijner zaligheid, dat hij daarin gebruikt des predikers eigene woorden, gelijk hij die uitgesproken heeft, zonder die te verergeren of te verkeeren, 't welk ook alle zijne toehoorders zullen moeten getuigen." Het 2° d. behelst eene voorrede van JUSTUS VAN VREDENDAEL aan CHRISTIAEN NEUTER, waarin deze door zijn' vriend tot de voorigezette uitgaaf aangespoord wordt, die hij na het 1° d. had willen staken. Daarin leest men o. a.: „vermits het u kennelijk is, dat ik telkens uwe geschriften ook aan eenige andere godvreezende personen mededeelde, om van elk van hen getuigenis te hooren van uwe waarachtige en getrouwe beschrijving, wijl zij dezelfde sermoenen ook van broeder CORNELIS hadden hooren prediken, zoo wil ik hier tot getuigenis der waarheid erkennen, dat zij zich

zeer verwonderden, omdat gij zóó wél de eigene woorden, gelijk broeder CORNELIS die uitspreekt, en het gelaat van zijn' aard enz. zóó wél hebt kunnen opmerken en in geschrifte stellen. Ook verwonderden zij zich in uw' goede, sterke memorie, dat gij die geheele voorstellen zóó hebt kunnen onthouden en weten te beschrijven, gelijk hij die van woord tot woord uitgesproken of gepredikt had, zoodat zij geen onderscheid wisten in uw' geschriften te hooren lezen of hem zelven te hooren prediken. Voorwaar, deze getuigenissen zullen zij allen, die zijne sermoenen gestadig hebben gehoord, van uwe getrouwe beschrijving moeten geven, indien gij ons toelaten wilt, dat wij die verbreiden en gemeen maken." Ondertekend: Brugge, 7 Junij 1569. KOK, a. w., art. GOLTZ, zegt, dat GOLTZIUS de sermoenen beschreven en gedrukt heeft, alsmede, dat hij den monnik heeft geportretteerd. Wij komen er op terug bij de levensbeschrijving van GOLTZIUS.

Bl. 109, 1. Zij zijn vol van gewigtige kleinigheden, ook die men elders vergeefs zal zoeken. Inzonderheid voor de tijdsbepaling zijn zij van onberekenbaar belang, daar zij schier een dagregister zijn, en wel van een' ooggetuige. „Zijne predicatiën," zegt VAN METELEN, fol. 149, *d*, zijn „bijkans een verhaal en historie van al wat er in de landen rondom omging, de Godsdienst en beroerten betreffende." Wat onschatbaren rijkdom zij behelzen voor de geschiedenis van Brugge, met name der kerkhervorming van die stad, kunnen déze bladen alom getuigen.

Bl. 110, 1. Nogtans is hem het prediken meermalen verboden. Zóó tijdens den beeldstorm: *Serm.*, I, 108, 132. Den 15^{den} Maart 1567 voer hij heftig uit tegen den prins van Oranje. Hij werd daarop 29 Maart, des avonds vóór Paschen, voor den magistraat ontboden en gelast, op den predikstoel van den prins te zwijgen, zullende hij anders aan 't hof beklaagd worden. Ook zijn gardiaan werd er mede gemoeid; verontwaardigd begaf men zich tot dezen en zeide hem, dat broeder CORNELIS ORANJE moest ongelasterd laten, of dat men hem het preëken verbieden zou: I, 367, 380. Hij schijnt werkelijk bij 't hof beklaagd te zijn: I, 278. In 1578 werd hem voor altijd het prediken verboden: VAN METELEN, fol. 150, *b*. Verg. ook *Serm.*, I, 164.

Bl. 111, 1. Aldus werden genoemd zijne biechtkinderen, die zich aan zijn' geheime discipline onderwierpen.

Bl. 111, 2. VAN METELEN, fol. 149, 150.

Bl. 111, 3. KOK; VAN METELEN, 150, b.

Bl. 111, 4. *Serm.*, I, 347, 365, 366.

Bl. 112, 1. Ald., 283.

Bl. 112, 2. *Serm.*, II, 306. Broeder CORNELIS geloofde het dus ook, en onderstelt dat zijne hoorders het ook geloofden, dat er eene pausin JOHANNA geweest is. Waarom het anders niet, wat veel gemakkelijker was, ontkend? Waarom niet liever zijnen hoorders ingescherpt, dat zij ter wederlegging der onroomschen, het als een' fabel moesten loochenen? Inderdaad, een bewijs van 't geen prof. KIST zegt in zijne allerbelangrijkste verhandeling over *de pausin Johanna: eene aanwijzing, dat het onderzoek harer geschiedenis nog niet gesloten is* (*Ned. Archief*, d. III, bl. 8), dat het, "tot na de tijden der Kerkhervorming in honderde proeven en historische gedenkstukken als het geloof en de innige overtuiging der gansche Roomsch-Catholieke Christenheid voorkomt aangaande het bekleeden van den Roomschen stoel door eene vrouw." En hier werd het uitgesproken door een' Roomschen priester, op een' Roomschen predikstoel, voor een' Roomsche gemeente!

Bl. 113, 1. *Serm.*, II, 475. Broeder CORNELIS had ook overigens weinig eerbied voor het gezag van AUGUSTINUS: *Serm.*, II, 79, 95, 96, 99; schoon hij hem elders weêr aanpreeft, waar 't hem te pas kwam: bl. 396.

Bl. 113, 2. Ald., 61, 69, 72, 77.

Bl. 113, 3. Ald., 48, I, 120, 121, 323.

Bl. 114, 1. Ald., II, 43, 44.

Bl. 114, 2. Ald., 250.

Bl. 114, 3. Ald., 250—256. Verg. 312, 313.

Bl. 114, 4. Ald., 96, 97, 313.

Bl. 114, 5. Ald., 393, 394.

Bl. 115, 1. Ald., I, 308.

Bl. 115, 2. Ald., 361.

Bl. 115, 3. Boven, bl. 72, 73.

Bl. 115, 4. *Serm.*, I, 114.

Bl. 115, 5. Ald., 195, 369. Verg. ook bl. 115.

De onhandige verdediging van broeder CORNELIS door P. A.

BEAUCOURT DE NOORTVELDE heeft ons ongunstig oordeel over den beruchten man eer versterkt dan doen wankelen. Zij is opgenomen in het werk van genoemden BEAUCOURT, getiteld: *Tableau fidèle des troubles et révolutions, arrivés en Flandre et dans ses environs, depuis 1500 jusqu'à 1585*. BEAUCOURT had zelf in 1792 onder denzelfden titel in een *premier volume* de revoluties vóór 1500 uitgegeven. Het tweede deel, door hem in handschrift nagelaten, werd nu in 1845 te Mons, met noten van O. DELPIERRE, in 't licht gezonden door de *Société des Bibliophiles Belges*: het is n°. 14 des publications." Hoe de *Société* daartoe gekomen is mag bevreemding wekken, daar het boek niets anders is dan een' letterlijke overzetting van den tweeden druk der *Jaerboeken van Brugge* door CHARLES CUSTIS. Had men dit nog maar ergens gezegd. Doch p. 136 worden wel andere schrijvers opgegeven, waaruit BEAUCOURT geput heeft, maar niet CUSTIS. En gansch onbegrijpelijk is het, hoe de schrijver, na zijn volbragt vertalingswerk, zonder éénmaal zijne bron te noemen, aldus (p. 131) zijn werk besluiten kon: *une plume plus exercée que la mienne dans la langue où j'écris, auroit pu transmettre ces évènements à la postérité sous une forme plus brillante, mais non pas plus exacte, et j'en ai narré l'histoire avec une impartialité dont mon coeur est content.*" Dit moet ons van BEAUCOURT te meer verwonderen, omdat hij b. v. in zijne *Description historique de l'égl. de Notre Dame à Bruges* (Brug. 1773, 4°), op de derde bl. na het titelblad, getrouw de schriften opgeeft, waarvan hij zich bediend heeft, en daaronder ook de *Annales de Bruges* van CUSTIS. Zou de *Société des Bibliophiles* wel naar zijne bedoeling gehandeld hebben met een boekdeel uit te geven, door hem zelven teruggehouden? Hoe dit zij, het éénige, wat BEAUCOURT ons, op eene enkele kleinigheid na, oorspronkelijks geleverd heeft, is zijne verdediging van broeder CORNELIS. Wij zullen haar niet voet voor voet ontzenuwen. Zij gaat van pag. 59 tot 85, en bevat, met eenige levensbijzonderheden van den minderbroeder, die ons van elders reeds bekend zijn, eene zoogenaamde wederlegging van 't geen door VAN METEKEN aangaande CORNELIS getuigd wordt. Die wederlegging geschiedt door uitroepen en kwinkslagen, waarmede de ligtgeloovigheid van VAN METEKEN en hem de geheime discipline voor gebeurd achten bespot

en waarmede de onwaarschijnlijkheid en dús de onwaarheid dier discipline beweerd wordt. Er wordt aangenomen zonder bewijs, dat broeder CORNELIS een welsprekend, vroom prediker, de roem van Brugge is geweest, dat geen biechtvader zóó eerloos kan, geen' vrouwen zoo onbeschaamd kunnen zijn, en er wordt een beroep gedaan op het kiescheidsgevoel der Brugsche lezeressen. Historisch-kritische navorsching wordt gansch achterwege gelaten. Er wordt gezwegen van het onderzoek des magistraats, van de uitgebreide actenstukken, deswegens opgemaakt, van de verwijdering des monniks naar Yperen. Zóó wordt op luchtigen toon alles stoutweg tot leugen verklaard; „het denkbeeld alleen,” zegt p. 77 en 78, „eener zóó schandelijke vereeniging komt zelfs niet eens op in het hoofd van iemand die gezond verstand heeft, en men moet EMMANUËL VAN METEREN zelf zijn om haar mogelijk te achten.” Helaas, dat de kloostergeschiedenis ons niet nog erger schandelijkheden leerde, en dat de historie der 14^e en 15^e eeuwen ons de mogelijkheid niet alleen, maar de werkelijkheid van dergelijke, ja grootere onreinheid bewees, tot zelfs aan het pauselijk hof te Rome!

„Na aangetoond te hebben,” vervolgt de schrijver p. 79, „dat deze orde van devotatigen slechts in de wulpsche verbeelding dergenen die haar verzonnen kan bestaan hebben, om een' prediker gehaat te maken, wiens mannelijke taal en overtuigende welsprekendheid zij vreesden, willen wij zien of wij meer geloof te hechten hebben aan de sermoenen, die onder zijnen naam na zijn' dood werden uitgegeven.” En hoe geschiedt dit? „Een zóó geletterd en zóó welsprekend man als broeder CORNELIS ADRIAENSEN, zelfs naar 't getuigenis zijner vijanden (?), zou zich nooit van zóó platte uitdrukkingen bediend hebben; de grove gezegden, die men hier zoo kwalijk gepast in zijn' mond legt, verdienen niet, dat men zich de moeite geeft ze te wederleggen.” Ziedaar de apologie. Wij zeggen met den schrijver, p. 81: „het ware te wenschen geweest, dat de geschrevene preëken, die men van dezen wijzen man gezien heeft, gedrukt waren geworden.” Er zou uit blijken, of de roem van welsprekendheid en geleerdheid, die hem hier toegekend wordt, verdiend is. 't Zou even daarom te wenschen zijn, dat zijn zóó hoogst zeldzaam geschrift over de zeven Sacramenten meer bekend ware.

Het groote argument, door BEAUCOURT met gedurige herhaling aangevoerd tegen de echtheid der sermoenen van broeder CORNELIS, is, dat ze onder zijnen naam eerst na zijn' dood werden uitgegeven. 't Is nog al zonderling, dat BEAUCOURT volstrekt niet gehecht heeft op 't geen de door hem zóó breedvoerig aangehaalde en weersprokene getuigenis van VAN METEREN bijbrengt uit eene predicatie van broeder CORNELIS, in 1579 gehouden, waarin deze zelf verklaart: „ick wilde wel om vele, dat ick noyt sulcke Sermoenen gedaen hadde, daer af dat de Geusen een Boecxken gemaect hebben van mijn Sermoenen.” (Fol. 150, b.) 't Is nog veel zonderlinger, dat BEAUCOURT slechts de Deventersche uitgaaf der sermoenen in 1639 opgeeft, en wel als ware deze de eerste. „C'est là,” zegt hij, p. 69, „la prétendue histoire de frère CORNEILLE, qui parut long-temps après sa mort et ou il y a presque autant de mensonges que de pages.” En p. 76: „je veux croire que DE METEREN ne repète ici que ce qu'il avoit lu lui-même dans d'autres ouvrages et notamment dans l'histoire flamande de ce père, imprimée en 2 vol. en 12°, dont nous avons parlé.” Waarlijk, naïver verklaring laat zich niet denken. VAN METEREN, die stierf den 18^{den} April 1612, heeft gebruik gemaakt van boekjes, die in 1639 verschenen zijn! Tot zulke dwaasheden vervalt men, als men niet onpartijdig de waarheid zien en zoeken wil. Omdat BEAUCOURT het zóó wensehte, dat de sermoenen eerst lang na broeder CORNELIS' dood gedrukt wareñ, doet hij 't voorkomen alsof dit voor 't eerst geschied is in 1639, en laat er nu onstreeks veertig jaar vóór de uitgaaf iemand in lezen!

Wij achten 't voor ons zelveñ pligtmatig en voor anderen niet onbelangrijk te onderzoeken, of dan inderdaad de sermoenen van broeder CORNELIS, volgens BEAUCOURT, eerst na zijn' dood, dan wel of zij, naar VAN METEREN, reeds in zijn leven verschenen. En wij zijn in staat om 't getuigenis van VAN METEREN volkomen te bevestigen en dat van BEAUCOURT te logenstraffen. Vóór ons ligt de eerste, oorspronkelijke en reeds ten tijde van LE LONG zeldzame uitgave. Zij is het eigendom van den geleerden AB UTRECHT DRESSSELHUIS en is ons met zijne gewone vriendelijkheid ter inzage toegestaan. En zie, zij draagt het jaartal 1569. In een' rand van krulwerk voert zij ten titel: „historie van B. Cornelis Adriaensens vā Dordrecht / Minrebroeder binnen

die Stadt van Brugghe. In de welke warachtelick verhaelt wert/ de Discipline en Secrete penitencie of geesselinghe / die hy ghebruycte met zijn Deutarigen: de welke veroorsaect hebbe zeer veel wonderlicke Sermoenen / die hy te Brugghe gepredikt heeft/ teghen" enz. „Ghedrukt in 't Jaer 1569." Dat er geen' plaats bij vermeld is is een bewijs voor de echtheid. Men bedenke, dat de uitgaaf plaats had onder het schrikbewind van ALBA en dat GOLTZIUS, de vermoedelijke drukker er van, die reeds bekend stond als „den suspecten boekprenter" en wiens boekerij in Maart 1569 doorzocht was, genoodzaakt was het strengste incognito te bewaren. Wij twijfelen er dan ook geenszins aan, of Brugge was de plaats, waar deze eerste druk uitkwam. Overigens wordt er volmaakt hetzelfde, ouder stijl en spelling uitgezonderd, als in volgende uitgaven in gevonden. Ook van deze nog een woord, volgens de aanwijzingen, door genoemden geleerde welwillend medegedeeld.

Even als in 1569 slechts één deel verschenen was, zóó kwam ook van dit ééne alleen een herdruk in 1576. In 1578, derhalve nog in 't leven van GOLTZIUS en CORNELIS, werd het tweede deel er aan toegevoegd, en daarmede zullen wij het schrijven van JUSTUS VAN VREDENDAEL AAN CHRISTIANUS NEUTER vóór deel II moeten in betrekking brengen: GOLTZIUS zal in den verderen loop van 1569, en evenmin daarna, wegens groot gevaar, het tweede deel hebben durven uitgeven. In 1576 durfde men het 1° deel herdrukken, en nu gaf het jaar 1578 genoegzame veiligheid om 't vervolg er bij te geven. — Te Amsterdam bij CORN. CLAESS zag men in 1592 eene derde editie van deel I, en eene vierde in 1607, aldaar bij denzelfden. — Een' tweede uitgaaf van deel II, mede toebehoorende aan d^r. AB UTRECHT DRESSELHUIS, ligt vóór mij. Zij is ook weder geheel van denzelfden inhoud, als volgende, behalve wijzigingen in taal en stijl. Het titelblad heeft langs de vier zijden eene lijn, waardoor een langwerpig vierkant gevormd wordt. De bovenste lijn heeft nog eene lijn onder zich, en tusschen deze twee lijnen leest men: „het tweede boek" in Romeinsche letters; voorts in Duitsche, binnen het vierkant: „van de Sermoenen des wel vermaerden Predicants B. Cornelis Adriaenssen van Dordrecht, Minrebroeder tot Brugghe waervan d'inhouden begrepen staet in't navolgende blad." (Dit navolgende blad is de bredere gewone titel.) Daaronder ziet men den monnik in houtsneé uitgebeeld, staande in

een' soort van gestoelte, met een' roede in de linkerhand. Links staat: „Oock is haer kele een vuyl open graff. Romanor. 3.” Regts: „Haer voeten sijn snel, en om d' bloet te storten straff.” Onder: „Nu ten tvveeden mael herdruct by Albert Bouvve-meester. 1608.” — Van toen af zijn de beide deelen gezamenlijk uitgegeven. Men mag dus als den vijfden druk aanmerken die te Deventer uitkwam bij Coenraet Thomassin in 1639, door BEAUCOURT bedoeld en vermeld p. 69. — Een' zesde editie geschiedde te Amsterdam in 1698. — Een' zevende eindelijk, in mijn bezit, verscheen mede aldaar, bij Samuel Schoonwald en Christiaan Petzold in 1714. Op den titel, die als de inhoud in niets dan in spelling eenigzins van vorige exemplaren afwijkt, leest men het opmerkelijk bijvoegsel: „na de Copie van Brugge.” Of er daarna nog andere uitgaven gevolgd zijn is ons onbekend. Men kan de opgegevene vermeld vinden bij LE LONG (n°. 1838, 1839), VOGT (p. 345), MEERMAN en WILLEMS. — Uit al het bijgebragte blijkt overvloedig, dat de „historie en sermoenen van broeder CORNELIS” — wel verre van een ondergeschoven stuk te zijn, eerst lang na den dood des monniks aan 't licht gebragt — inderdaad gedurende zijn leven, en wel meermalen herdrukt, is uitgekomen. Men kan er uit besluiten tot de naauwkeurigheid van VAN METEREN en die van zijn' bestrijder BEAUCOURT DE NOORTVELDE. Deze mag echter niet al te hard gevallen worden, vermits hij eigenlijk slechts herhaald heeft wat FOPPENS in zijne *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 191, reeds in 1739 geschreven had, dat eene booze ketterij de schriften van broeder CORNELIS heeft vervalscht, dat VAN METEREN hem gelasterd heeft en dat zijne sermoenen *rab annis paucis vernacule editæ fuere in Hollandiâ; sed nullatenus genuinæ.*”

Doch de sermoenen van broeder CORNELIS zouden echt kunnen zijn, zonder daarom geloofwaardig te wezen. BEAUCOURT ontkent dit laatste even sterk als het eerste. Hij beschrijft ze als stukken, „qui n'ont pas même le mérite de la vraisemblance, où il y a presque autant de mensonges que de pages, un tissu ridicule de mensonges” (p. 79, 69, 76). Wij behoeven er niet lang bij stil te staan en durven, na wat wij er uit aanvoerden, gerust beweren: het tegendeel is waar. De geschiedkundige bijzonderheden, die er in vermeld zijn, worden overal elders bevestigd; zij werpen vaak een nieuw licht op 't geen wij uit

andere bronnen weten; zij gaan tot in talloze kleinigheden; zij noemen naauwkeurig tijd en plaats en personen. Wij gelooven van dit alles in dit ons boek menigvuldige bewijzen gegeven te hebben. En wij beroepen ons op allen, die ooit eenigzins de historie beoefend hebben, of zóó iets verdicht en eerst lang na den dood van hem die 't verhaalt, eerst lang na de gebeurtenissen zelve, kan zijn te boek gesteld. Dat is onmogelijk. De sermoenen van broeder CORNELIS dragen ontelbare inwendige bewijzen, dat zij niet het werk zijn eens bedriegers, niet het zamenraapsel eens leugenaars.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben ten bewijze, dat wij het aangevoerde door BRAUCOURT niet ten onrechte noemden: eene onhandige verdediging van broeder CORNELIS.

Slechts willen wij er nog uit overnemen wat wij lezen p. 81, 82, aangaande broeder CORNELIS' geschrift over de zeven Sacramenten. De titel der eerste uitgave, die zeer zeldzaam is, luidt aldus:

„De Seven Sacramenten, uytgelegd ende openbaerlyk te Brugghe gepreekt by B. Cornelis, van Dordrecht, minder broder, nu ten tyt leser binnen den convente aldaer. Bij Jan van den Buerre ghesworen Boekverkoper te Brugghe, op de Burgt aen sinte Donaes Kerok duere in 't gulden A. B. C. 1556, in -16, met houten platen.”

De tweede druk, die nog zeldzamer is, is getiteld:

„Een uytlegghinge op de VII Sacramenten na de heylige schrifture gedeclareert, ende openbaerlyk gepreekt door den hooghgheleerden heere B. Cornelis, van Dordrecht, minder broeden [sic] ende tot ghemeen en profyte hernstelyk nu weder gheprent t' Antwerpen, op onze vrouwen kerchof in 't gulden cruyts by Emmanuel Philips Troncesius, 1566, in -16, met houten platen.”

Bl. 121, 1. Zie VAN METEREN, fol. 47, c, 49, c; BRANDT, a. w., 556; WAGENAAR, a. w., VI, 209. Voorts *Hist. d. mart.*, fol. 422 vv.; *Serm. v. br. Corn.*, I, 160, 161, 171, 216; *Antw. chron.*, 103, 127, die de overgave der stad stellen op 23 Maart.

Bl. 121, 2. VAN METEREN, fol. 49, c; HOOFT, b. IV, 128; BRANDT, 562; WAGENAAR, VI, 212. Verg. *Serm.*, I, 215, 216.

Bl. 121, 3. *Serm.*, I, 196; BRANDT, 557.

Bl. 122, 1. *Serm.*, I, 197, 198; BRANDT 558; *Hist. d. mart.* fol. 421; *Antw. chron.*, 106.

Bl. 122, 2. *Serm.*, I, 203; *Hist. d. mart.*, fol. 421, c — 422, a.

Bl. 122, 3. Zie boven, aant. 2 van bl. 59; BRANDT, 557.

Bl. 122, 4. *Hist. d. mart.*, fol. 436, d.

Bl. 122, 5. VAN METEREN, fol. 48, a; WAGENAAR VI, 227, 228.

Bl. 122, 6. VAN METEREN, 49, d; *Ghentsche gesch.*, bl. 48.

Bl. 123, 1. *Serm.*, I, 203 verg. 245, 201.

Bl. 123, 2. „Weinig daarna,” leest men bij VAN MALE, a. w., bl. 12, „hebben de sectarissen zich wederom verstout van omtrent Brugge hunne vergadering te houden, voorgevende dat de prediciën bij het gemelde edict maar verboden waren tot Sint Jansmisse [24 Junij]. Doch de luitenant van den souvereinen baljuw van Vlaanderen, met eenige dragonders uit het kasteel van Gend aldaar gekomen zijnde, heeft hen verstrooid en eenigen gevangen, waaronder een schoolmeester was, die wilde den predikant spelen en weinig te voren een kind gedoopt had op de Calvinistische wijze. Hij werd des anderen daags opgehangen.” In de *Ghentsche gesch.* vindt men, bl. 50: „den 19 [Mei 1567] keerden eenige van onze roode ruiters wederom van Aeltere op den weg van Brugge, alwaar eenige geuzen met geweld de kerk opengebroken en geschonden hadden.” Het eerstgemelde schijnt na 24 Junij te moeten gesteld worden en strookt dan met het laatste niet. Toch zijn er punten van overeenkomst, die ons aan verwarring en vergissing doen denken. „Weinig daarna,” zegt VAN MALE, nadat hij vermeld had wat op 7 Mei voorviel. Wij durven geen oordeel vellen en lieten het daarom uit den tekst. — Aeltere of Halteren is een dorp in Oostvlaanderen, tussohen Brugge en Gend, omstreeks drie uren van de laatste stad gelegen.

Bl. 124, 1. *Serm.*, I, 232.

Bl. 124, 2. Er is verschil, of het den 22sten of 28sten plaats had. VAN METEREN, fol. 52, d, GYSIUS, *Oorspr. en voortg. d. Ned. beroerten*, bl. 239, en het *Antw. chronykje*, bl. 142, noemen den 22sten. SCHOTEL, *Geschied., letter- en oudheilk. wisp.*, bl. 24, meent, op gezag van BOB, I, fol. 128, dat ALBA 28 Augustus in Brussel kwam. Wij voegen ons bij hem, ook steunende op BRANDT, a. w., 599, en HOOFT, b. IV, 162. Men leest mede in de *Serm.*, I, 239, dat ALBA den 24sten Augustus met de Spanjaarden in Brabant omtrent Leuven en Brussel was, en den 31sten Augustus eerst heft broeder CORNELIS den welkomstgroet aan: bl. 241. HOOFT

meldt, dat ALBA in Brussel weigerde te komen, tenzij men daàr alvorens de Spaansche bezetting innam. Eerst nadat deze ingelaten was toog hij binnen. Is misschien het eerste den 22sten en het laatste den 23sten Augustus geschied?

Bl. 125, 1. VAN MALE, a. w., bl. 16; *Serm.*, I, 240.

Bl. 125, 2. *Ald.*, 241, 242, 291; BRANDT, 602.

Bl. 125, 3. *Serm.*, I, 291; v. MALE, bl. 19. In de *Vlaemsche kronyk* enz., uitg. te Gend in 1839, bl. 41 en 360, leest men **LODEWIJK DE HAVERE**.

Bl. 126, 1. *Jaerb. v. Brugge*, II, 262; *Ghendtsche gesch.*, 71; v. MALE, 20. „Ik weet niet,” zegt deze, „dat er te Brugge vele waren;” en bl. 18 verklaart hij: „binnen Brugge, om de redenen voorzeid, viel geene groote verandering voor.” Doch deze schrijver telt vaak te weinig de hervormden te Brugge, al stemmen wij gereedelijk toe, dat zij elders meerder waren. Jammer, dat de namen der gedaagde Bruggelingen, zooveel ons bekend is, nergens worden opgegeven. Men zoekt ze vergeefs ook in de *Sententiën en indagingen van den hertog van Alba* door JAC. MARCUS.

Bl. 126, 2. *Serm.*, I, 313, 314; *Jaerb. v. Br.*, t. a. p.

Bl. 127, 1. *Serm.*, I, 315, 316, II, 464. In 't *Antw. chron.*, bl. 158, wordt ook Brugge met name genoemd. Het schijnt er vooral op de leden van het consistorie gemunt te zijn geweest. Wij gissen, dat toen ook GODEFROID SLABBERT, ouderling, en PIETER BANQUEBOT, diaken der gemeente, zijn gevangen genomen, met wie er „zoovelen van hetzelfde gebroedsel” te Brugge in den kerker zochten: 27 Junij 1568: *Serm.*, II, 37.

Bl. 128, 1. *Serm.*, I, 335; *Antw. chron.*, 160; *Serm.*, I, 342, 361, 347, 375, 376. De *Vlaemsche kronyk* zegt, bl. 60, op 9 September 1568, dat alstoen de goederen der hervormden door JAN VAN DE FOXLE te Gend verkocht werden, en vervolgt: „zóó verkocht ook te Brugge Lodewijk de Haverre de goederen van de gevlugte of gedooide Calvinisten.” Hiermede strijdt niet, dat dit 27 Mei gebeurde, of óók reeds geschied was. — Het schijnt een volksgerucht geweest te zijn, dat de edelen op den 5^{den} April, ter gedachtenis van dien vermaarden dag, waarop zij vóór twee jaren hun request aan de gouvernante hadden overgeleverd, zouden gedood worden. Althans, broeder CORNELIS kondigt 4 April de uitvoering van hun vonnis stellig aan tegen „morgen.”

bl. 338. 't Geschiedde echter op 1 en 2 Junij: MOORT, b. V, bl. 180; *Serm.*, 379. EGMOND en HOOKER vielen op 5 Junij.

Bl. 129, 1. *Serm.*, I, 278—280, 321, 324, 341, 347, 356, 359, 367.

Bl. 131, 1. *Serm.*, II, 11, 32, 36, 37, 39, 47, 53, 61, 62, 66, 67, 77, 100, 101, 117, 154, 199, 260—264, 267—269, 315.

Bl. 134, 1. *Serm.*, II, 50, 115, 126, 129, 132, 199.

Bl. 135, 1. *Serm.*, II, 224; GUICCIARDINI, bl. 577; MORERI, *Diction.*

Bl. 135, 2. *Serm.*, II, 219. — SIMON STEVIN verliet Brugge, na 1571, omdat hij geen' vrijheid van bieraccijns bekomen kon! Zie *Navorscher*, I, 365, 366.

Bl. 135, 3. Z66 zegt het *Alg. noodw. woordenb. d. zamenl.* Het schijnt, dat hier bedoeld wordt op zijn huwelijk met de weduwe van MARTINUS SMETIUS, een' beroemden oudheidkenner, waarvan gewaagd wordt in w. TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl. 137, met aanhaling van POPPENS, *Bibl. Belg.*, t. I, p. 487. Aan GOLTZIUS wordt namelijk verweten (MOKERI heeft hem in dezen krachtig verdedigd), dat hij de oude penningen, door SMETIUS verzameld en door diens weduwe aan hem gekomen, op zijn' eigen' naam en voor zijn eigen werk had uitgegeven. ADRIANUS DAMMANT deed dit in eenige Latijnsche schimpregelen, die aldaar opgegeven worden. Deze M. SMETIUS mag niet verward worden met M. SMETIUS, den hervormden predikant van wien wij in den tekst spraken, bl. 121 en 145. Ik zelf ben in die verwarring gekomen op bl. 136, daartoe verleid door broeder CORNELIS, II, 214. Te laat gewerd mij POPPENS, a. w., die èn van GOLTZIUS èn van SMETIUS hoogstmerkwaardige levensberigten geeft.

Bl. 135, 4. *Hist. de Bruges*, p. 285, 259.

Bl. 136, 1. Zie zijn levensberigt bij KOK, a. w., in het *Woordenb. d. zamenl.* en vooral bij POPPENS, t. a. p.

Bl. 136, 2. *Serm.*, II, 226—228. Het schijnt, dat GOLTZIUS met de zijnen van Antwerpen te Brugge gekomen was. Broeder CORNELIS vraagt, bl. 228: „wat hebben wij met dat besmette Antwerpens volk hier te doen? Hebben wij hier te Brugge niet kettters genoeg aan ons zelve, al komen ze hier met geen' geheele huisgezinnen van Antwerpen wonen?”

Bl. 137, 1. *Serm.*, II, 228, 214.

Bl. 137, 2. Ald., 120, 217, 317, 219, 214. — JAN CASEMBROOT, heer van Backersele, was een Bruggeling. Zie bijlage I.

Bl. 138, 1. Het fragment des Latijnschen briefs, uit Antwerpen geschreven, vindt men *Serm.*, I, 327, II, 216, 325. Zie het oordeel van broeder CORNELIS, II, 214, 230, 324.

Bl. 138, 2. A. p., 119, 224, 230.

Bl. 138, 3. A. p., 217—219, 224, 326, 327.

Bl. 138, 4. A. p., 224—230.

Bl. 139, 1. A. p., 316—326, 227.

Bl. 139, 2. KOK en *Woordenb. der zamenl.*

Bl. 139, 3. Aant. 3 van bl. 108.

Bl. 139, 4. *Serm.*, II, 226, 80.

Bl. 140, 1. A. p., 120, 213, 214, 215 enz.

Bl. 140, 2. A. p., 55, 120, 215, 219, 222, 225, 230, 328.

Bl. 141, 1. Zie de woordenboeken van MOREBI, LUÏSCIUS en HOOGSTRATEN; voorts MIRÆUS, in *Elog. Belg.*; VALERIUS ANDREAS en FOPPENS, *Bibl. Belg.* t. 1, p. 532. Men vindt dáár ook eene opgave zijner geleerde Latijnsche regtsgeleerde schriften. Zie ook SANDEBUS, a. w. GUICCIARDINI, bl. 576, schrijft: „Jacob Rouard, hoog geleerd in de regten, nog een jong man.”

Bl. 141, 2. Dudzeele is een dorp omstreeks een half uur van Liswege, waar REVARDUS geboren was en waar dus zijne moeder wel hare goederen kan gehad hebben.

Bl. 142, 1. A. p., II, 218, 219.

Bl. 143, 1. A. p., 341, 358.

Bl. 144, 1. A. p., 53, 117.

Bl. 145, 1. *Hist. d. mart.*, fol. 491. MARTINUS SMETIUS, de predikant, niet de oudheidkundige, was van geringe afkomst. Broeder CORNELIS, *Serm.*, I, 198, beweert, dat hij weleer het vee hoedde „hier buyten de [te?] Sledingen achter de koeijen, van daer hij was.” Den 2^{den} Febr. 1567 hielden de hervormden hunne predicatie buiten Mechelen op den weg naar Lier. SMETIUS, die predikte, werd toen gevangen genomen door den besaamden provoost of roôroede SPELLE of SPELLEKEN en naar Vilvoorden gebracht. Op den 8ten Febr., omtrent drie ure in den namiddag, werd hij van Vilvoorden geleid tot Walem buiten Mechelen, en SPELLEKEN heeft hem aan denzelfden boom doen hangen bij den anderen Calvinist, den zoon van den beul van Antwerpen, die in deze zelfde dagen was opgehangen. Zie *Antw. chron.*, bl. 106. — Over DE MEYERE zie *Hist. d. mart.*, fol. 443, c., d., en TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 31.

Bl. 145, 2. Zie over PETER DE HASE bijlage IV, 1.

Bl. 146, 1. *Serm.*, II, 154, 175, 176.

Bl. 147, 1. *Ald.*, 179.

Bl. 147, 2. *Ald.*, 364.

Bl. 147, 3. *Ald.*, 36, 362, 464, 483, 484. Vg. aant. 1 van bl. 127.

Bl. 148, 1. *Serm.*, I, 310, 319, 324, 345, 347.

Bl. 148, 2. *Serm.*, II, 39, 47.

Bl. 148, 3. VAN BRAGHT, *Martel. spieg. der doopsgez.*, fol. 369, 370.

Bl. 149, 1. Tillegem is eene heerlijkheid met een kasteel, gelegen in de parochie van St. Michiel, een half uur ten zuiden van Brugge. Het oord is rijk aan geboomte. Bij SANDERUS, *Flandr. illustr.*, I, 290, wordt het prachtige kasteel afgebeeld. Thans is het, hozeer nog omgeven van zijne grachten en voorzien van zijne brug en vóórpoort met het steenen wapen prijken- de, van zijne aloude pracht beroofd. Weleer in 't vierkant statig oprijzende, is het nu slechts aan de voorzijde, met weinige schoonheid, naar nieuwerwetschen trant weder opgebouwd. Het ligt verloren in de bosschen. Opmerkelijk is het, dat ook Tillegem naar denzelfden kant en in dezelfde boschrijke streek ligt als het Gruithuisbosch.

Bl. 149, 2. MARTINUS LEM komt voor in 1560, 1567, 1568 en 1569 als burgemeester van der courpse. (Er waren te Brugge twee burgemeesters: de andere heette burgemeester van schepenen. Aan den burgemeester van der courpse was meer bijzonder het practische der politie en justitie opgedragen.) Daarna ontmoet men hem niet meer vóór 1584, juist toen, toen Brugge weér in handen der Spanjaarden was gevallen. Hij had in 1580, toen Brugge hervormd werd, met vele anderen, die aan de zijde der Roomschen stonden, de stad verlaten: *Jaerb. v. Br.*, II, 309. In 1590, 1595 en 1596 treffen wij hem nogmaals aan als burgemeester van schepenen. SANDERUS, a. w., I, fol. 206.

Bl. 149, 3. Schâ-, schade-beletters is de eigenaardige naam, dien men van ouds te Brugge gaf en nog heden geeft aan de stedelijke politie-beambten of stadsdienders. Het volk noemt hen schabletters. Misschien echter moet men het woord met SANDERUS afleiden van schare-beletters, menschen die op de schare letten, die de volksmenigte gadeslaan.

Bl. 149, 4. De Ezelpoort ligt ten westen der stad, de Jeruza-

lemskerk ten noordoosten, bij de Kruispoort. Zij werd gebouwd in 1428 (*Hist. de Bruges*, p. 259) en is afgebeeld bij SANDERUS, a. w., fol. 263.

Bl. 150, 1. Buiten Brugge, waarschijnlijk omdat zij buiten de stad gevat waren. Waar echter het Hillige lag is mij onbekend. Denkelijk was 't eene hoogte: hil, hille beteekent verhevenheid. Was het de galgeberg? Zoo werden de vrouwen in de stad gevonnist, omdat zij daar binnen gegrepen waren.

Bl. 151, 1. *Serm.*, II, 102.

Bl. 152, 1. *Antw. chron.*, bl. 190; *Serm.*, II, 375; BRANDT, a. w., 636; HOOPT, VIe b., 203. De pausen waren gewoon jaarlijks op Kersnacht zulk een' hoed en zwaard te wijden, en aan één' der doorluchtigste Christenvorsten te vereeren.

Bl. 152, 2. *Serm.*, t. a. p.

Bl. 153, 1. T. J. VAN BRAGHT, a. w., fol. 424 vv.; *Serm.*, II, 371, 386, 485; BRANDT, a. w., bl. 647 vv.

Bl. 153, 2. *Serm.*, II, 371, 377, 378, 386.

Bl. 154, 1. Zie de belangrijke brieven bij VAN BRAGHT, a. w. Zijne vrouw schijnt thans te Kortrijk, zijne geboorteplaats, zich opgehouden te hebben. Niet ver van dáár ligt Armentiers.

Bl. 155, 1. *Serm.*, II, 371, 414 vv. „Disputatie,” lezen wij dáár, „tusschen Herm. Vleckwijck, gevangen van de Heeren des Lands van den Vrye binnen Brugge, ende tusshen B. Cornelis, in de presentie van M. Ian van Dam, 10 Mei 1569.” Gelijk opschrift staat boven de disputatie met J. DE ROORE, met deze verandering: „in 't bijwesen van M. Ian van Damme, Greffier, ende M. Michaël Pauwaert [VAN BRAGHT heeft Houwaert], Clerck van den bloede, 9 Mei 1569.” — De aangehaalde woorden uit OPENB. VI: 9, 10 vindt men op bl. 460.

Bl. 155, 2. VAN BRAGHT, a. w., fol. 676. Mogt aan iemand het vermelde ongeloofelijk voorkomen, een niet minder opmerkelijk voorbeeld van beteren zin in een' scherpregter vinden wij bij BRANDT, a. w., bl. 266. JORIS WIPPE, van Meenen, alwaar hij burgemeester was, naar Dordrecht gevlugt, zou aldaar als herdoopte in 1558 gedood worden. Maar de beul weigerde het geregt hierin te dienen. Hij wilde liever, gaf hij den regteren te kennen, zijn' dienst nederleggen, dan zijne handen schenden aan dien vromen man, wiens milddadigheid zijne vrouw en kinderen dikwijls gespijzigt en gevoed had, die hem en ande-

ren zooveel goeds en nooit iemand kwaad had gedaan. De gevangene moest eerst zeven weken daarna door een' geregtsdienaar des nachts verdrongen worden. — Een ander voorbeeld was de scherpreger, die in 1567 vol medelijden en godsdienstig gevoel nevens MICHAËL HERLIN van Valenciennes knielde, eer hij hem het hoofd afsloeg: *Hist. d. mart.*, fol. 436, d. — Zie ook wat wij van den zoon van den beul van Antwerpen zeiden, aant. 1 van bl. 145.

Bl. 158, 1. STEPHANUS LINDIUS.

Bl. 158, 2. Kéken, kékelen, kakelen. Zie KILIAAN.

Bl. 158, 3. Op 1 Nov. 1567 had broeder CORNELIS voorspeld, dat er na een jaar niet één hervormde meer zou te vinden zijn: *Serm.*, I, 269.

Bl. 158, 4. Melis was een ergerlijk scheldwoord, dat gegeven werd aan den geconsacreeerden ouwel, „den gruwelijken Broodgod,” zooals men zich uitdrukte, omdat hij uit meel zamengesteld is: *Serm.*, I, 342, 343.

Bl. 158, 5. Vodden, prullaria: zie KILIAAN. Vroeger plagt men ook briefjes in de loterijen te leggen en openlijk voor te lezen, waarin de pauselijke bullen gesmaad werden: *Serm.*, II, 289.

Bl. 158, 6. *Serm.*, II, 75.

Bl. 159, 1. Ald., 87, 190.

Bl. 159, 2. Ald., 104, 105, 255.

Bl. 159, 3. Ald., 313, 352, 150.

Bl. 160, 1. Ald., 333.

Bl. 160, 2. Ald., 14, 39.

Bl. 161, 1. Ald., 26—28, 143, 373, 374, 481, 482.

Bl. 161, 2. Ald., I, 302—304; *Antw. chron.*, 153, 154.

Bl. 161, 3. *Serm.*, II, 159—161.

Bl. 161, 4. Ald., 201, 202. De Christoffelskerk was eigenlijk eene kapel, die nevens die van St. Joris het noordelijk gedeelte der Grootemarkt innam tusschen de Vlamingstraat en de Gernaatstraat; in 1780 zijn deze kapellen vernietigd. Zie SANDERUS, a. w., fol. 267; *Hist. de. Bruges*, p. 299, en *Jaerb. v. Br.*, I, 365.

Bl. 161, 5. Zie o. a. WAGENAAR, a. w., VI, 293—304, en *Serm.*, II, 343 vv., 355, 373, 461, 467.

Bl. 162, 1. A. p., 351. „De Gansestraet ende ten Hoye:” zie *Hist. de Bruges*, p. 269, 270. Als men door het ijzeren hek, nevens de Gendsche poort, de stad inwandelt en de Predikheerenrei of Coupure langs gaat tot aan de Hooibrug, dan treedt men

regts af de Hooistraat in, waaruit men in de Ganzestraat komt, die regts en links in een' rechte lijn doorloopt. Nog hoort men dáár 't gezang van eene menigte kantwerksters, die, vóór hare vensters en deuren zittende, onder de rappe beweging harer vingers, haar' vrouwenstemmen doen klinken. Maar 't is geen psalmgezag meer!

Bl. 162, 1. *Serm.*, II, 463, 464, I, 315. Men leest in de *Chron. v. Vlaend.*, uitgegeven in f° te Brugge bij A. WILTS, II, bl. 272, van eene herberg „de drie koningen” buiten de Kruispoort, almede dus naar dien kant, waar wij zóó vaak het tooneel zagen van de hervormde beweging. Het schijnt echter, dat wij onze herberg in de stad hebben te zoeken. Overigens ligt de Kruispoort nabij de Ganze- en Hooistraat.

Bl. 163, 1. Zie bijlage I.

Bl. 163, 2. *Serm.*, II, 15, 16, 80, 85, 86, 89, 90, 100, 101, 114, 114.

Bl. 163, 3. A. p., 124, 218.

Bl. 163, 4. A. p., 332.

Bl. 164, 1. A. p., 487.

Bl. 164, 2. *Hist. de Bruges*, p. 181, waar de aankomst der Jesuïten te Brugge in 1669 wordt gesteld. Zie ook *Jaerb. v. Br.*, II, 263, en SANDERUS, a. w., fol. 237. Het vast verblijf der Jesuïten te Brugge is echter voorbereid door den eersten bisschop CURTIUS, onder wien zij er reeds eene woning hadden. Men leest in P. BEAUCOURT DE NOORTVELDE, *Beschr. van den Proossche*, bl. 257, dat CURTIUS de paters der societeit van JEZUS zóó beminde, dat hij hen binnen de stad „eene woonste” bezorgde en den regtvaardigen lof deser eerw. vaders en zielwinners openlijk in zijne kerk van St. Donaas met ongeloofelijke welsprekendheid verkondigde.

Bl. 164, 3. Wie over één en ander iets meer verlangt, die raadplege de *Jaerb. van Brugge*, II, 263—269; v. MALS, bl. 29, 30, 39, en de *Vlaemsche kronyk*, bl. 106.

Bl. 169, 1. Zie de artikelen o. a. in v. METEREN, fol. 122 vv., en de *Chron. v. Vl.*, d. III, fol. 358 vv. Het 5° art. luidde: „en opdat middeltijds niemand ligtelijk sta tot eenig begriip, captie of perijkel, zullen alle plakATEN, hier voortijds gemaakt en gepubliceerd op 't stuk van de heresie, mitsgaders de criminele ordonnantiën, bij den hertog van Alba gemaakt, en het gevolg en executie van dien, gesuspendeerd worden, tot dat bij de generale staten anders daarop geordonneerd zij” enz.

Bl. 170, 1. Zie mr. J. C. DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 15—23.

Bl. 170, 2. Vg. het voor de kennis dezer tijden en van den toestand van Vlaanderen zóó hoogstbelangrijke stuk van d. J. BORSIUS, in *Zeeland, jaarboekje* voor 1852, inzonderheid bl. 57.

Bl. 170, 3. VAN MALE, bl. 67.

Bl. 171, 1. DE JONGE, a. w., 21.

Bl. 172, 1. VAN MALE, a. w., bl. 67. Deze schrijft echter het afbreken der kerken en kloosters, bl. 78, toe aan den magistraat, nadat Brugge voor de hervorming gewonnen was. Zóó ook de *Vlaemsche kron.*, uitg. door PH. BLOMMAERT, Gend 1839, bl. 194. Ten onregte, daar de *Jaerb. van Br.*, II, 270, en de *Chron. v. Vlaend.*, III, fol. 376, en vooral het *Précis anal. des doc., que renferme le dépôt des arch. de la Fl. occid. à Bruges* par O. DELPIERRE, t. II, p. 143, met echte stukken door FILIPS bekrachtigd, het door mij gestelde opgeven.

Bl. 173, 1. Zie v. METELEN, fol. 148, d; *Chron. v. Vl.*, III, fol. 376; HOOPT, XIII, 571; WAGENAAR, VII, 197; *Jaerb. v. Br.*, II, 271—273; v. MALE, 72—76; *Vlaemsche kronyk*, bl. 193, 194. Het onderling verschil in de nevenzaken, ook in de opgaven van dag en getal van krijgslieden, gelooven wij juist vereffend te hebben. Zóó ook vermeldt v. MALE op den 20sten de aanstelling der achttien mannen en den 26sten de vernieuwing van den magistrat, terwijl de *Jaerb.* de orde omkeeren en zeggen, dat na de verandering van den stedelijken raad eenige afgevaardigden naar de staten gezonden werden, met verzoek om 't belang der Roomsche Godsdienst voor te staan, waarop de aartshertog hun last gaf om RYHOVE te magtigen ter aanstelling der achttien. De *Jaerb.*, de *Chron. v. Vl.* en de *Hist. de Bruges*, p. 186, laten het geheele plan tot verzekering van Brugge van den prins van Oranje uitgaan. Doch er is reden om te gelooven, dat deze vorst er geheel mede onbekend was en er niet eens in zou toegestemd hebben, en dat de onbesuisde RYHOVE, ofschoon ontboden als v. METELEN zegt, het eigendunkelijk beraamd hebbe. Ook stelt v. MALE het zóó voor, dat hij geheel op eigen gezag handelde. Wij zouden niet gaarne het gedrag van dezen dwepzicken volksleider in verband met de Gendsche pacificatie verdedigen. Hij heeft naderhand in zijne handelwijze met HESSELS en DE VISCH genoeg getoond, wat woeste drift hem bezield. Doch wij mogen ook tot zijne verontschuldiging de unie van

Brussel en de Walen te Rousselare niet vergeten. De hartstogten brandden aan beide zijden!

Bl. 173, 2. Zie deze artikelen bij v. METELEN, fol. 154.

Bl. 173, 3. *Jaerb. v. Br.*, II, 275; *Hist. de Br.*, 186. Vergel. aant. 1 van bl. 177, en 201, 2. De St. Janskapel, in 1784 afgebroken, stond te midden der St. Jansplaats, waar men nu eene pomp ziet. De Augustijnen-kerk, gelegen op de Augustijnen-rei, werd te gelijk met het klooster gesticht in 1250 en is op het einde der achttiende eeuw geslecht.

Bl. 174, 1. Zie o. a. het *Programma der Processiën—en Godsd. Plegtigheden, die zullen plaats hebben ter gelegenheid van den zeventen honderdjarigen jubilé der dwerbare reliquie van het Heilig Bloed ons Heere J. C. gevierd te Brugge van 5 tot 16 Mei 1850, voorgegaen door een Geschiedk. verhael enz.*, Brugge, L. B. HERREBOUDT. Verg. inzonderheid de *Kerkel. cour.* van 11 Mei 1850, n°. 19 (Utr., v. HEIJNINGEN), waarin onder de boekbeoordeelingen voorkomt: *Terugkomst van Dirk van den Elzas. Het heilige bloed te Brugge. Een paragraaf uit de Alg. Gesch. der Ned. en Ned. Kolon., welke uitgeg. zal worden door Prof. L. G. VISSCHER*. Belangrijk is dit stukje om de opgave der litteratuur over het heilige bloed. — Er was ook heilig bloed te Gend, te Wilsnach en een' menigte plaatsen. Doch dit was, naar men geloofde, slechts uit miraculeuse hostiën gevloeid. Maar dat van Brugge en eenige druppelen te Mantua waren een dadelijk uitvloeisel uit het ligchaam des Heeren en daarom in groote waarde gehouden. Eveneens het heilige bloed der abdij van Fécamp in Normandië, waarvan de historische overlevering schier dezelfde is als van dat te Brugge, gegrond op het apocryphe *Ev. van Nicodemus*. Zie de merkwaardige noot van O. DELPIERRE bij het werk van BEAUCOURT DE NOORTVELDE (geciteerd boven, bl. 154), p. 136.

Bl. 174, 2. *Jaerb. v. Br.*, 274; *Hist. de Br.*, 186; v. MALE, 110.

Bl. 175, 1. VAN METELEN, fol. 148, 149, a; *Chron. v. Vlaend.*, fol. 374; v. MALE, bl. 79, 83; *Jaerb. v. Br.*, 275, 276; *Vlaemsche kron.*, bl. 197, 203; TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 439; *Hist. de Bruges*, p. 186, 187; HOOFT, b. XIII, 576, die echter zegt niet bevonden te hebben, dat iemand der monniken zich tegen den eed verzet heeft.

Bl. 175, 2. VAN MALE, 76, 79.

Bl. 175, 3. In 't begin van October. Men leest in de

Jaerb. v. Br., II, 277 „op den 8 van de selve maand;” ook VAN MALE zegt, bl. 88, dat de Augustijnen op 11 October voor ’t maent te samen spijsden. Hij spreekt van de drie overgeblevene bedelordes, die het bevel tot vertrek ontvingen. De minderbroeders waren reeds vernietigd. De Augustijnen-kerk was reeds lang hervormd. Hieraan moeten wij denken, als in den brief van de opzieners der hervormde gemeente te Brugge, geschreven aan die van Emden den 16^{den} Julij 1579 (zie bl. 210), gezegd wordt, dat de raad „de vieg bedelordes langer dan tien maanden” uit de stad verdreven en hunne tempels en kloosters den protestanten gegeven had, ’t welk ons tot September leidt. — Dat men door de vier bedel- of biddende ordes de genoemde verstond blijkt o. a. uit de *Serm. van br. Corn.*, II, 367 en SANDREUS, *Flandr. illustr.*, fol. 192.

Bl. 176, 1. VAN MALE, bl. 88. Anders de *Jaerb. v. Br.*, 277. „Al hunne goederen,” lezen wij dáár, „gelijk ook de kerksieraden, werden met verlof van de wethouders door die van den krijgsraad verkocht, en het geld werd gebruikt om de soldaten te betalen.”

Bl. 176, 2. *Jaerb.*, a. p.; v. MALE, 89, 90. De *Vlaemsche kron.*, bl. 209, stelt dit omtrent 25 September.

Bl. 176, 3. *Jaerb.*, 278.

Bl. 176, 4. VAN MALE, 93. Dit is vermoedelijk eerst later gebeurd: zie beneden, bl. 193 en 194 met de aantekening. Vergelijk aangaande ’t geen van de St. Annakerk en het Karmeliten- en minderbroedersklooster gezegd is wat vermeld wordt bl. 186 en 187, art. II en III, en bl. 204, waar beide als nog in wezen voorkomen. De vernieling zal later hebben plaats gehad.

Bl. 177, 1. VAN MALE, 92—94. Vg. aant. 1 van bl. 216.

Bl. 177, 2. Jonker JAN VAN HEMBYZE. Zijn naam wordt vaak HEMBYZE, EMBIESE of met andere letterveranderingen uitgedrukt. Het meest komt hij in Vlaamsche stukken voor als HEMBYZE, gelijk hij ook zelf zich teekent. Zie het facsimile zijner naamteekening, pl. 3, t. I van de *Doc. histor. inédits concernant les troubles des P. Bas par KERVYN DE VOLKAERSBERKE et DIEGERICK*, Gand, 1849.

Bl. 177, 3. VAN MALE zegt, bl. 84, 85: „te Brugge stelde men ook alles aan naar het voorbeeld van die van Gend; die schoone pacificatie was krachteloos; de nieuwgezinden, hebbende de regering

en de wapenen tot hun believen, deden alles wat hun lustte.”
Van daar het schimpschrift, *Jaerb.*, 271:

„Gy Heeren van Brugge excellent,

„En volgt niet den boosen raed van Gent” enz.

Bl. 177, 4. VAN MALE, bl. 92 en bl. 94:

„Dien schelmschen Capito begonste nu te preken

„En tegen 't roomsch geloof den bybel op te steken;

„Dien valschaerd die begonst, door Satans boozen raed,

„Te zaeyen wyd en breed zyn ongelukkig zaed.”

MICHEL PANNEEL was 26 Febr. 1579 namens de Brugsche gemeente tegenwoordig op de vergadering der Vlaamsche kerken te Gend, waar DATHENUS voorganger was en waar men zich in een' brief aan de staten van Zeeland beklaagde over den te zachten prins van Oranje: zie BORSIUS, in *Zeeland, jaarboekje* voor 1852.

Bl. 178, 1. BORSIUS, a. p., bl. 61, 62; KERVYN D. V. *et* DIEGERICK, a. w., I, 318, 319. „Die van Brugge,” zegt VAN MALM, bl. 88, „dezen onderstand van CASIMIR vernomen hebbende, kregen moed.”

Bl. 178, 2. VAN MALE, 85, 88, 95; *Jaerb.*, 277; KERVYN D. V. *et* DIEGERICK, a. w., I, 62.

Bl. 179, 1. Te Gend althans, waar het tot groote buitensporigheden gekomen was, had de magistraat op 1 Oct. een' brief van den prins ontvangen, waarin het gedrag der Gendtenaren zeer berispt en voor de nadeelige gevolgen er van gewaarschuid werd. En op den 17^{den} (wij oordeelen dit cijfer te moeten stellen voor 27 zooals er staat) dier maand kwam de secretaris van den prins, de heer van St. Aldegonde, zelf te Gend, om uit naam der staten te verzoeken, dat de magistraat twee of drie kerken aan de Roomschen zou toestaan: *Ghendtsche gesch.*, bl. 138, 147; *TE WATER, Hero. kerk te Gent*, bl. 41, 42. Hadden wij toegang tot de archiven van Brugge, zij zouden vermoedelijk onze gissing bevestigen.

Bl. 179, 2. VAN MALE, 95; *Hist de Br.*, 187.

Bl. 179, 3. VAN MALE, 95; *Jaerb.*, 278.

Bl. 181, 1. Boven, bl. 175, hoorden wij, dat de geestelijken hunne baarden moesten laten scheren; hier, dat zij ze moesten laten wassen, beide uit VAN MALE, bl. 79 en 96. 't Zal wel, even als het hoofdhaar, wassen moeten zijn. De niet-geestelijken droegen lange baarden, de geestelijken zeker een' geschoren

krain. Misschien kunnen wij beide getuigenissen zóó overeen brengen, dat de geestelijken verplicht waren derwijze den baard te laten groeijen en scheren als burgerlijke personen.

Bl. 181, ². Zie beneden, hoofdstuk VIII, 4, bl. 229. Het is bekend, dat LUTHER den eersten stap deed op zijn' gewigtvollen weg, toen hij den dag vóór Allerheiligen 1517 zijne 95 stellingen aan de slotherk te Wittenberg aansloeg, oordeelende dat dit feest voor zijn oogmerk bij uitnemendheid gunstig was. Zie o. a. TER HAAR, *Gesch. d. kerkh.*, I, 94.

Bl. 182, ¹. VAN MALE, 96, 97; *Jaerb.*, 279, 280; *Hist. de Bruges*, 188, waar echter partijdig niet de soldaten, maar de geuzen genoemd worden.

Bl. 182, ². VAN MALE en *Jaerb.*, a. p. ANTHEUNIS of ANTONIUS AOUTERMAN was door RYHOVE in Maart onder de schepe-
nen der stad aangesteld. Hij was koopman in „sijde Lakenen” en woonde in de Breidelstraat (*Jaerb.*, 280). Boven, bl. 178, ontmoetten wij hem reeds onder de Brugsche kapiteinen. In Sept. 1580, toen de magistratuur veranderd werd, werd hij hoofdman van St. Jacobs zededeel. In den uniestrijd en op den biddag 5 Aug. 1581 zullen wij hem met zijne compagnie nogmaals aantreffen. Verg. VAN MALE, bl. 76, 88, 158, 166.

Bl. 183, ¹. VAN MALE, 97; *Jaerb.*, 280.

Bl. 184, ¹. *Jaerb.*, 280, 281.

Bl. 184, ². *Ghent'sche gesch.*, 158 vv.; v. MALE, 102—105. Over 't geheel had de hervorming te Brugge in haren loop veel overeenkomst met die van Gend, en de studie der Gendsche reformatie strekt ons zeer ter opheldering der Brugsche. Wij mogen ons echter, uit vrees voor te grootte uitvoerigheid, niet te zeer op dat nevenveld begeven.

Bl. 184, ³. Het 3e artikel bepaalde, dat zoowel de Roomsche als hervormde Godsdienst vrij zou mogen worden uitgeoefend, „behoudens dat er geen minder getal zij dan honderd huisgezinnen in elke groote stad of dorp, aldaar achtereenvolgens gezeten geweest zijnde ten minsten den tijd van één jaar.” Tot hoevele vitterijen dit artikel aanleiding gaf is ligt te bevroeden, vooral in eene stad als Brugge, waar het getal der katholieken zooverre de meerderheid had. VAN METEKEN zegt, fol. 155, *b*, dat deze Godsdienstvrede o. a. te Brugge „goed contentement inbragt, en men heeft aldaar den gereformeerden kerken gegeven.” Intus-

schen zeggen de *Jaerb.*, 275, die wij in dezen goed onderrigt mogen achten, dat de hervormden, al spoedig na de inneming der stad in Maart, kerken verkregen, en wel, niet dat ze hun gegeven werden, maar dat zij er zich meester van maakten, dat zij ze namen. 't Was meer toegelaten, dan toegestaan. Zie boven, bl. 173 en aant. 3.

Bl. 192, 1. *Jaerb.*, 281—289.

Bl. 192, 2. Zóó partijdig worden zij beoordeeld in de *Hist. de Bruges*, p. 188—190.

Bl. 192, 3. VAN MALE, 105.

Bl. 193, 1. VAN MALE, 105; *Jaerb.*, 290, 291.

Bl. 193, 2. Eene naamlijst van zulken wordt opgegeven in de *Jaerb.*, a. p.

Bl. 194, 1. *Jaerb.*, 291—293. Meester FRANÇOIS DE GROOTE was griffier van Brugge. Wij zullen hem in 1580 tegenwoordig zien bij het twistgesprek tusschen den predikant CAPITO en pastoor GULIELMUS TALBOOM. Een' brief van 16 Mei 1581, door hem te Brugge geteekend, vindt men in de *Docum. histor.* van KERVYN *et* DIEGERICK, II, 249. Op bl. 336 der *Jaerb.* komt mede een stuk voor, door hem in zijne betrekking als griffier te Brugge onderteekend 3 Augustus 1583. Op bl. 309 wordt hij geteld onder de Roomschegezinden, die de stad verlieten. Dit geschiedde namelijk op den 14^{den} October 1583, als wanneer hij behoorde onder de 51 katholiken, die CHIMAY, ter misleiding der hervormden, verbande, maar kort daarna terug riep. Zie v. METEREN, fol. 225, a. Daar DE GROOTE te Brugge als griffier werkzaam bleef toen de hervorming er uitsluitend heerschte, zoo moet hij behoord hebben onder de gematigde katholiken of onder de velen, die, zonder uiterlijk bepaald partij te kiezen, zich naar de omstandigheden schikten. — Den 11^{den} Julij 1585 had hij met andere regsgeleerden eene zamenkomst, hetzij te Brugge, hetzij te Aardenburg, ter zake van gerezene geschillen aangaande de weduwe van CORN. MODDE, overleden ontvanger van het St. Jans- of gasthuis te Aardenburg. Zie de rekening in handschrift over 1583—1592, fol. xxx en xxxj. (Verg. aant. 3 van bl. 227.) Hij was gehuwd met ANNA FAGEL en stierf te Brugge 5 Dec. 1604, oud 73 jaren. Zie *Descript. hist. de l'égl. de N. D. d. Bruges par BEAUCOURT DE NOORTVELDE*, p. 280.

Bl. 199, 1. *Jaerb.*, 294—302. — Overvloedige stoffe tot

toelichting zou ons dit merkwaardig stuk aan de hand geven. Wij moeten echter wel, der korthed ons bevljjtigende, zooveel mogelijk weglaten wat niet in dadelijk verband tot ons onderwerp staat. Veel licht wordt over dit stuk verspreid in de *Beschryving der heerlykhede en lande van den Proossche zig bestreckende binnen en buyten de vermaerde Stad Brugge* enz., door P. BEAUCOURT DE NOORTVELDE, inzonderheid bl. 1, 2, 14—23, 170, 172, 176, 177, 220 en elders overal. De heerlijkheid van den Proossche had hare eigene jurisdictie en hare eigene wet. De proost van St. Donaas, en in deze hoedanigheid de bisschop van Brugge, was er het hoofd van. Zij had haar' baljuw, voorzitter, schepenen die redenaars genoemd werden, ontvanger en griffier. Van het *Concordaet tusschen Myn Heeren van Brugge en den Heer van den Proosschen en Kan.*, gemaakt 22 Maart 1540 (vermeld art. V), leest men, a. w., bl. 151 vv. Wagebaert, art. XI, is een' soort van bier; misschien is 't woord zaângesteld uit wage, een baar, golf, vloed, en baart, een korenaar (zie beide in MEIJERS *Woordenschat*); alsof men zeide korenvloed, vloeiend koorn. — Verg. ook SANDERUS, *Fl. illustr.*, I, 216. —

Bl. 200, 1. *Jaerb.*, 303. Er staat daar: "14 Junii"; doch het verband leidt ons tot Januarij. VAN MALE, bl. 168.

Bl. 201, 1. Zie de 26 artikelen der unie o. a. bij v. METELEN, fol. 165. Verlangt men grondige beschouwingen over het verband tusschen de elkander zóó snel opgevolgde verdragen, men leze W. BROES, *Willem I in betrekking tot de scheuring der 17 Vereen. Ned. Gew. in de XVI. e.*, Amst., 1831.

Bl. 201, 2. VAN MALE, 106. Zie boven, bl. 173 en aant. 3.

Bl. 201, 3. VAN MALE, 110.

Bl. 201, 4. Zie mr. P. PAULUS, *Verklaring der unie v. Utrecht*, III, bl. 277, 291, 292.

Bl. 202, 1. Zie SANDERUS, I, fol. 280, 284, 3, en GUICCIARDINI, 578. De vierde burgemeester was in 1579 JOHANNES VAN SCOORE, heer van Marchove.

NOËL (Latijn: NATALIS) DE CARON, heer van Schoonewalle, was in 1579, 1580 en 1582 één der burgemeesters van 't Vrije. Hij was een bekwaam en beroemd staatsman en de bijzondere vriend van den prins van Oranje, die hem in onderscheidene gewigtige zaken gebruikte. Behalve 't geen van hem in den tekst

gezegd wordt (vg. het register van personen), lezen wij, dat **DE CARON** tot verschillende zendingen aan de hoven van Frankrijk en Engeland door de staten werd afgevaardigd. Ruim 34 jaren behartigde hij de belangen van den Nederlandschen staat. Hij verliet Brugge, toen de stad zich met Spanje verzoend had. Zie **VAN MALE**, bl. 276; zie voorts bl. 217. Hij stierf in 1624. Verg. *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*

JOHANNES WIJTS. Zie hierachter, het register van personen.

FRANCISCUS NANSIUS. Zie zijn levensberigt in bijlage I.

In den tweeden druk der *Jaerb. v. Brugge*, uitgegeven in 1765 te Brugge in drie deelen en den naam des auteurs, **CHARLES CUSTIS**, aan 't hoofd dragende, zijn eenige vermeerderingen bijgevoegd, die wij in den eersten druk, in twee deelen, niet vonden. Wij zullen er in 't vervolg, waar 't noodig is verslag van geven. Hier reeds vermelden wij, dat bij 't verhaal van den uniestrijd, d. III, bl. 72, gezegd wordt: - men bevindt, dat al de schepenen van het Vrije in het katholiek geloof volstandig gebleven waren, behalve **WIJTS, CARON, SCOTI** en **NANS.**"

Bl. 203, 1. Jonkheer **JORIS (GEORGIUS) VAN BRAKELE**, wél te onderscheiden van **JOOST VAN BRAKEL** te Gend, was reeds in 1576 burgemeester van der courpse en in 1577 burgemeester van schepenen. In 1578, toen Brugge door **RYHOVE** in Maart ingenomen en de magistraat vernieuwd werd, werd hij in deze betrekking bevestigd. Zie **SANDERUS**, fol. 206, en **VAN MALE**, 75. Volgens dezen schrijver, bl. 79, werd de magistraat kort daarna, den 16^{den} Mei, andermaal vernieuwd. Wij vinden dan ook werkelijk bij **SANDERUS** twee opgaven in 1578. Doch in de tweede lijst wordt nu **VAN BRAKELE** niet, maar worden twee andere burgemeesters gevonden. Wanneer deze opgave juist is, dan moet burgemeester **VAN BRAKELE**, die door **VAN METEREN, HOOFT** en **VAN MALE** in het gebeurde met de unie uitdrukkelijk genoemd wordt, aangemerkt worden als oud burgemeester, die zeker nog wel groot gezag zal gehad hebben. Naderhand komt hij op de lijsten niet meer voor. Doch dat hij opregt hervormingsgezind was blijkt daaruit, dat hij bij de herovering van Brugge voor Spanje in 1584 uit de stad week. **VAN MALE**, 277.

Bl. 205, 1. De toenmaligè rang van sergeant-majoor mag niet verward worden met den tegenwoordigen. Geeft deze titel thans niet meer dan een' onderofficier te kennen, toen

integendeel werd er een hoofdofficier door aangeduid. 't Was ten naastenbij wat wij heden noemen een' groot-majoor of bataillons-commandant. Dit blijkt o. a. uit de opsomming der dooden in het Spaansche leger gedurende het beleg van Oostende, toen deze stad in 1604 aan Spanje overging. Zij worden aldus opgenoemd: 15 kolonels, 7 veldmaarschalken, 19 sergeanten-majoor, 565 kapiteinen, 322 vaandrighs, 4911 sergeanten, 1166 luitenants, 9166 korporaa's enz. Zie *Jaerb. v. Br.*, II, 404. Schijnt in deze lijst de afdalende rangorde niet geheel geregeld in het oog gehouden, zooveel is er duidelijk in, dat een sergeant-majoor één der hoogste officieren was. — Over den dapperen WINCKELMAN zelf spreken wij beneden breeder.

Bl. 207, 1. Kolonel BALFOUR werd niet lang daarna, den 16^{den} Nov. 1579, gedood, toen hij, met zijne Schotten en eenige karabiniers op zekere onderneming uit Brugge getrokken, tusschen Jabbeke en Stalhille door de vijandelijke ruitery werd aangevallen. Velen der zijnen sneuvelden. Hij zelf, zwaar gekwetst, trachtte zich met de overigen binnen Brugge te bergen; maar zijne wonden en vermoeidheid deden hem omstreeks Varssenare dood van zijn paard vallen. Zijn lijk werd te Brugge begraven. VAN MALE, 161, 162.

Bl. 207, 2. De namen dier hooge gevangenen, schepenen van 't Vrije, die zich gewapend hadden, zijn deze: jonkheer CESAR DE CLEBQ, heer van Coledart, KAREL VAN PROVINS, LODEWIJK DE BOIS, heer van Sande, JAC. DE LE FLYE, JAN DE GREZE, PHIL. VAN DEURNAGLE, heer van Vroylande, MR. FRANC. D'AULA, MR. PHIL. VAN PROVINS, griffier-crimineel, en de procureurs PIETER KORTEKEKE en JAN BRICK. In hunne huizen werden gevangen gehouden jonkheer KAREL VAN HECKE, PHIL. VAN MALDEGHEM en de pensionaris KAREL DE SCHILDERE. Nog andere heeren en burgers, die gestraft werden, zijn ons niet opgenoemd. VAN MALE, bl. 119.

Bl. 208, 1. VAN METEREN, fol. 167; *Chron. v. Vlaend.*, III, 398; HOOFT, b. XV, 650 vv.; BOB, XIII, 120; BRANDT, *Hist. d. ref.*, I, 638; GUICCIARDINI (bijvoegsel), bl. 574; v. MALE, 114—120; *Jaerb. v. Br.*, 303—307; WAGENAAR, VII, 294, 295. Er is in kleinigheden verschil. Wij hebben getracht het meest waarschijnlijke op te geven.

Bl. 208, 2. VAN METEKEN, fol. 167, c, v. MALE, 120, en HOOFT, b. XV, fol. 659, schrijven, dat de prins, door NOËL DE CARON de genegenheid om hem tot landvoogd van Vlaanderen te kiezen thans liet aanwakkeren nadat hij vroeger meermalen de landvoogdij geweigerd had, zijnde dit ambt dan ook werkelijk door den Prins aanvaard. WAGENAAR, VII, 296, ontkent dit laatste op goede gronden. — LEONARDUS VAN DEN CAPELLE was in 1581 burgemeester van 't Vrije. —

Bl. 209, 1. Zie A. 's GRAVEZANDE, *De unie v. Utr. herdacht*, bl. 99 en F. PAULUS, *Verklaring der unie v. Utr.*, I, 48, 49, III, bl. 296—298. De acten luiden aldus:

„Op huyden den 1. February 1580., is in de vergaderinghe van de voorsz. Gedeputeerden der naerder Gheunieerde Prouincien, binnen Utrecht vergadert, gecompareert d'heer Guido de Bruecq, Schepen der Stadt van Brugghe, dewelcke verclaerde, dat hy geuiseitert hebbende die Poincten en Articulen van de voorsz. Vnie, en 't gene in crachte van dien vorder is gebesoigneert, 'tselue goetvont, en heeft oversulcx bouen alsulcke approbatie derseluer by d'heer Lieuin Steppe, Schepene, ende M. Jacob Yman, Pensionaris derselver Stadt van Brugge, wt crachte van hare besegelde procuratie in date den 6. Novembris 1579. den 26. derseluer Maent tot Antwerpen gedaen, wt cracht van credentie en besegelde procuratie, beyde in date den 25. January, 1580., deselue Vnie geaduoyeert, geapprobeert en geratificeert: aduoyeert, &c. by desen, belouende als d' andere Bontgenoten, deselue en yder Poinct van dien bysonder t' onderhouden, na te gaen en t' achtervolgen: Des t' oircode heeft de voorsz. Gedeputeerde van de voorsz. Stadt van Brugghe zyn hant hier onder gestelt ten Daghe, Maent en Jare als bouen. Ondertekent, Guido du Bruecq.”

„Op huyden den 1. February 1580., is in de vergaderinghe” enz. „ghecompareert Joncheer Wouter van der Hecke, Schepen 's Lants van de Vryen, dewelcke verclaerde” enz. „bouen alsulcke approbatie derseluer by Meester Ysenbrant Prouyn, Pensionaris 's voorsz. Lants van de Vryen, wit cracht van syne beseghelde procuratie in date den 17. Octobris 1579., den 26. Nouembris tot Antwerpen ghedaen, wt crachte van syne besegelde procuratie in date den 23. van Lauwe deses lopende Jaers, ende briuen van credentie in date den 25. derselver Maent,

deselue Vnic gheadvoeert" enz. „Wouter van den Hecken.”

Bl. 209, 2. VAN METEREN, fol. 167, e; HOOFT, b. XV, fol. 651; BRANDT, t. a. p.; WAGENAAR, VII, 295; *Jaerb. v. Br.*, 307, VAN MALE, 120, 121. Onder de gevlugten telt laatstgenoemde JACOBUS LEMAIRE EN HIERONIMUS DESTROMPES, die op geld gesteld werden. Anderen werden met briefjes gebannen. Anderen kregen hun huis vol soldaten, gelijk MAARTEN LEM, ons reeds bekend, en zekere DE BRUYNE, die deswegens mede de stad verlieten. Velen van de vlugtelingen en ballingen voegden zich bij de maloontenten, en zwierven dagelijks rondom de stad om haar te bestoken.

Bl. 210, 1. Zie bl. 175 en aant. 2.

Bl. 210, 2. TE WATER zegt, *Hist. d. herv. kerke te Gent*, bl. 126: „de gereformeerden in Vlaanderen en te Gend, hunne Godsdienstoefening hervat hebbende na de bevrediging aldaar getroffen ten jare 1576, eerst heimelijk in het jaar 1577, daarna openlijk ten jare 1578, ontbraken er leeraars om alle de menigvuldige kerken te bedienen, niet alleen op dorpen, vlekken en in heerlijkheden, maar zelfs in voorname en groote steden, als Oudenaarde, Brugge enz., welke in de vergaderingen der Vlaamsche klassen en synoden des genoemden jaars („Acten M. 8.”) sterk aanhielden om voor hunne gemeenten predikanten te hebben. Alle mogelijke moeite werd er aangewend om die aan dezelve te beschikken uit Holland, Zeeland, Duitschland, Engeland, Oostvriesland, Antwerpen en uit alle plaatsen daar Nederlandsche kerken waren; maar derzelve getal konde niet toereiken om alle de openstaande plaatsen in Vlaanderen te vervullen.”

Bl. 211, 1. Het blijkt ons hieruit, dat er zich te Eindhoven Bruggelingen hadden gevestigd, zonder twijfel vroeger derwaarts, uit hoofde der vervolging, gevlugt en alsnog dáár woonachtig. Reeds vroeger was er kerkelijke gemeenschap tusschen de hervormden in Westvlaanderen, bepaaldelijk te Brugge, en die van Eindhoven. In 1557 ontmoeten wij ARNOUD DIERICK, een' Westvlaamschen landman, naar Oostvriesland getogen om er in vrede Gods Woord te hooren en te belijden. Meermalen was hij van dáar heëngereisd naar zijne Vlaamsche vrienden en gelukkig in Vriesland wedergekeerd. Doch eens betrapte men hem op zijne terugreis en vond hem voorzien van brieven, „welcke sommige Broeders uyt Vlaanderen aen de Broeders van

Emden geschreven hadden." Hij werd te Monnikereede, niet ver van Brugge, gegrepen, heengevoerd naar de Brugsche gevangenis en den 29sten Maart 1557 te Monnikereede levend verbrand: *Hist. der martel.*, fol. 257, 258. Ook CAROLUS REGIUS zagen wij uit Emden naar Brugge reizen: zie boven, bl. 10. (GILLIS VERDICKT van Hilverseele — thans Elverseele, in Oostvlaanderen, ten zuiden van St. Nicolaas in 't land van Waas — begaf zich in 1558 naar Emden: a. w., fol. 310.)

Bl. 211, 2. Deze hoogstbelangrijke brief wordt ons mededeeld door E. MEINERS, *Oosterrieschlands kerk. gesch.*, d. II, bl. 55—57. Hoe jammer, dat de namen der Brugsche „ouderlingen en dienaars" niet onderteekend zijn! Hoe gaarne zouden wij ook den uitslag kennen van het verzoek der Brugsche broeders! Maar de geschiedenis meldt er ons niets van.

Bl. 213, 1. *Vlaemsche kron.*, bl. 238; v. MALE, 126, 127; *Jaerb. v. Br.*, 307; v. METEREN, fol. 175, a; HOOFT, b. XV, 659; WAGENAAR, VII, 295, 296; *Chron. v. Fl.*, III, 399. Verg. boven, bl. 208 en aant. 2.

Bl. 214, 1. Wij zullen, als wij naderhand nogmaals de beroemde familie DE BROUCQAULX ontmoeten, uitvoeriger berigten mededeelen omtrent den vader en de beide zonen.

Bl. 215, 1. VAN METEREN, fol. 176; HOOFT, b. XVI, 672; VAN MALE, 128 vv. Merkwaardig is het, verder te lezen, door wat bijzonder bestuur de aanslag van Meeuens uitgetrokken garnizoen op Kortrijk mislukte.

Bl. 215, 2. VAN MALE, 135; *Fl. kron.*, 248. In de *Jaerb. v. Br.*, 308—310, wordt een' lijst van geestelijken en een tachtigtal Roomsche burgers met name opgegeven, die de stad verlieten, schoon er daaronder zijn, die eerst op een later tijdstip zijn vertrokken.

Bl. 215, 3. VAN MALE, 137.

Bl. 216, 1. Een breed verslag van het lot der verschillende kerken, kloosters en kapellen in 1580 vindt men in de *Jaerb. v. Br.*, 310—314. Zie ook VAN MALE, bl. 138, 94. Misschien gebeurde nu eerst wat wij als vroeger geschied reeds opgaven. 't Is niet mogelijk zonder andere hulpmiddelen de verwarde opgaven der geschiedschrijvers chronologisch te ontgooenen.

Bl. 216, 2. VAN MALE, 106, 107.

Bl. 216, 3. *Jaerb. v. Br.*, 314. „Korte dagen daarna," lezen

wij dáár, kwam de overste van zeker klooster in het collegie; en vermits hij vóór alle werk zijn priesterdom moest afzweren, had hij dit naauwelijks volbragt, of hij werd met een' zóó gruwzame pijn overvallen (de schrijver zegt, dat hij door den duivel in de leden vastgegrepen werd), dat hij kort daarna overleden is." In den tweeden druk der *Jaerb.*, d. III, 83, wordt deze overste aangewezen als den Prior van den Chartreusen."

Bl. 216, 4. *Jaerb. v. Br.*, II, bl. 255.

Bl. 216, 5. WILLEM TALBOOM, was een Bruggeling. SANDERUS, *Fl. illustr.*, I, 208, rangschikt hem onder Brugge's beroemde mannen. Fol. 245 geeft dezelfde schrijver een Latijnsch grafschrift van TALBOOM op, dat in de kerk van het klooster der Gulielmiten te Brugge gelezen wordt. Daarin wordt vermeld, dat "Gulielmus Taelboom" in zijne vaderstad openbaar hoogleeraar was en tevens een zeer wakker priester der St. Anna- en St. Kruiskerk; voorts kanunnik en aartsdiaken te St. Omer, alwaar hij stierf, oud 68 jaren, in Sept. 1608. FOPPENS, a. w., I, 423, telt onder zijne schriften de straks te vermeldene oratie en disputatie, gedrukt te Leuven in 1588.

Bl. 217, 1. Wie herinnert zich niet, behalve de disputen tusschen Roomschen en hervormden, het beroemde colloquium tusschen LUTHER en ZWINGLI te Marpurg in 1529, het gesprek te Frankenthal in 1571 en dat te Emden in 1578 met de zoodenaamde wederdoopers, waarvan de protocollen in 4° zijn uitgegeven? Zelfs nog 27 Junij 1653 werd er te Emmerik eene conferentie gehouden tusschen PETRUS CABELJAU en JOH. GOETHALS, predikanten te Leiden en Delft, en sommige paters der Jezuiten. Het verslag daarvan is uitgegeven te Leiden bij CORN. BANHEYNINGH, 1655.

Bl. 218, 1. VAN MALE, aan wien wij al de bijzonderheden dezer onderhandeling ontleenen (a. w., bl. 145—151), eindigt het verslag er van aldus: "en alzoo is de vergadering, gescheiden zijnde, gelijk gemelde Talboom schrijft, zijne wederpartij in hare eigene strikken gevangen, haar mond gestopt en voor allen man ontdekt, dat zij op geen en vasten grond bouwde, dat alles wat zij leerde valsch was en dat zij, naar de wijze van alle kettters, de Schriftuur vervalschte."

Bl. 222, 1. Op den 2ten September 1580 werd weder van wege

den prins van Oranje de magistraat in hervormden geest vernieuwd. Op den 24sten Mei 1581 gaf de magistraat verlof aan hen, die daartoe de middelen hadden, om in hunne huizen voor hun gezin met kleine vergadering de mis te doen lezen, trouwen en doopen. Men predikte te Coolkerke, een dorp op een half uur afstands van Brugge, van 7 tot 8 ure voor de Roomsche dienstboden, en van 9 tot 10 ure voor de burgers en anderen. Maar op 5 Junij werd het weder verboden. — Op den 2^{den} Junij werden vele landerijen en andere goederen der gees-
telijkheid openbaar aan de meestbiedenden verkocht. — Wat betreft de bewegingen der malcontenten en haren invloed op het lo' der Brugsche Roomschegezinden, nadat zij in den omtrek der stad geplunderd hadden kwamen zij den 7^{den} Junij vóór hare poorten, schoten naar de wacht en namen vele personen gevangen. Dit was de oorzaak, dat de poorten gesloten werden en dat er van wege den magistraat door de straten werd uitgeroepen, dat het verboden was ergens misse te lezen of in stilte te prediken, trouwen, doopen en eenige vergadering te houden; voorts, dat alle priesters, die binnen de vier laatste jaren in de stad waren komen wonen, terstond vertrekken en dat alle andere priesters zich wachten moesten eenige dienst te doen of zieken bij te staan, waartoe de predikanten waren aangesteld en verzocht moesten worden. Men ligte twee compagniën paardenvolk, die men de vrijwilligers noemde, om de stad te bewaren, en kondigde den 19^{den} Junij bij hallegebod af, dat wie eenige verraders kon aanbrengen 300 gulden belooning ontvangen zou, al ware hij medepligtig. Vele landlieden vlugten voor de Walen, en op den 25sten kwam een' schare van hen in de stad. Op 5 Julij ontvingen nogmaals een aantal Roomschegezinden bevel om vóór zonsondergang zich te verwijderen. Toen de Walen het bevel hadden uitgegeven, dat alle gevlugte landlieden moesten wederkeeren, op straffe van hunne huizen af te branden, trokken de ruiters, die men had aangeworven, den 6^{den} Julij naar Ghistel, op den 7^{den} naar Oedelem en den 23sten naar Rousselare en gaven het den Walen in plundering en baldadigheid niet toe. Vreezende voor eene belegering, liet men de hoofdmannen en kapiteinen elk in zijne wijk onderzoeken en opteekenen, hoeveel koornd ieder tot zijn gebruik had. Behalve het honderdtal Roomschegezinden, die met briefjes uit de stad gezonden waren, vertrokken vele

vrijwillig, en ook de kerken moesten het ontgelden. Op St. Jansdag (24 Junij) had de magistraat geboden de winkels te openen en de werkklok te doen luiden, en zij, die dat niet in acht namen, werden met inlegering van krijgsvolk gestraft. Verg. v. MALLE, 157, 164—166; *Jaerb.*, 315, 316.

Om den toestand van Brugge in dit tijdsgewricht van verbeteren woede en wreedheid, waarmede de ééne partij de andere vervolgde, te beter te doen kennen, deelen wij bij uittreksel een' brief mede uit Brugge van den 6^{den} Julij 1581, den dag waarop de Brugsche ruiters voor 't eerst uittrokken naar Ghistel. Hij is onderteekend: „de vier leden van het land en graafschap Vlaanderen” en in 't Fransch geschreven, en hij wordt ons opgegeven in de *Docum. histor. inédits concern. les troubl. des P. B. par KERVYN DE VOLKAERSBEKE et DIEGERICK*, t. II, p. 273—274. Hij is gerigt tot den bekwamen staatsman FRANÇOIS VAN HALEWIJN, heer van Sweveghem, die, uit een edel geslacht in Vlaanderen geboren, aanvankelijk de zaak der vrijheid diende en het volste vertrouwen van de algemeene staten genoot en zich waardig maakte, maar bij het ontstaan der verdeeldheid tusschen vele Nederlandsche edelen, bepaaldelijk tusschen den hertog van Aarschot en den prins van Oranje, de zijde des eerstgenoemde koos, zoodat hij met hem door de Gendtenaars gevangen werd genomen. Deze beleediging, zijne verkleefdheid aan AARSCHOT, zijne overhelling ook, naar 't schijnt, tot het Roomsche geloof, dat hij echter vroeger verlaten had, deden hem de zaak der vrijheid vaarwel zeggen. Hij verzoende zich met den koning. Ter belooning hiervan werd hij tot ridder verheven. Hij onderteevende de unie van Brussel in 1577. Zie mr. J. C. DE JONGE, *De unie v. Brussel*, bl. 70, 71. De bedoelde brief nu vermeldt, dat de vier leden gehoord hadden de wreedheid van HALEWIJN in de teregtstelling van WILLEM DE BRABANDER onder den naam van oproermaker, omdat deze, met kennis en toestemming der overheden, getracht had de hervormde Godsdienst in zijne parochie (welke?) te bevorderen. Zij waarschuwen hem deswegens en zeggen, dat zij gelijker wijze hadden kunnen handelen met eenige inderdaad oproerigen en verstoorders van het gemeenebest, indien zulke onmenschelijkheid hun niet mishaagd had. De dood diens onschuldige moest hem echter genoeg zijn, zoo hij niet wilde, dat degemen die zij gevangen hielden of naderhand bemagtigen

zonden een dergelijk lot ondergingen. Voor 't overige betuigden zij hun' groote verwondering, dat hij nu een vervolger was dier Godsdienst, die hij eertijds beleden en verdedigd had, gelijk velen getuigen konden en waarvan het niet moeilijk zijn zou zijn eigen schrift te toonen. Zij berispten hem, dat hij zich aan 't hoofd gesteld had tegen zijn vaderland in strijd met zijne belofte, eertijds in een' wijdloopigen brief gedaan aan die van het Vrije, dat hij van alle bemoeijing zou afzien en als wijsgeoor leven gedurende den opstand. Ten slotte baden zij hem, dat hij niet meer zóó eervergeten en wreed zou zijn jegens zijne gevangenen, gelijk zij vernamen, dat hij nog dagelijks met een' gelijke teregtstelling zekeren **ROGIER VAN KNOCKE**, gezegd **COUCKAERE**, zonder reden bedreigde. Ook was het onwaar wat hij geschreven had aan die van Leffinge, dat zij (de Brugsche overheden) de uitoefening der Roomsche Godsdienst verboden hadden op straffe van de galg. Zij hadden het gedaan op geldboete, en wel om de geheime aanslagen tegen te gaan, die dagelijks bij zulke zamenkomsten ten nadeele van den staat gesmeed werden. — Op dezen brief zond **HALEWIJN** een vermadend antwoord in, uit het kasteel van Kortrijk, gedagteekend 7 Julij 1581. Dat overigens wreedheid en bloeddorst in zijn karakter lagen wordt erkend in het laatst a. w., II, 321. Hij stierf te Kortrijk in 1583.

Bl. 223, 1. Zie dit merkwaardig stuk in het laatst a. w., II, 286 vv.

Bl. 225, 1. A. w., II, 264, 265; v. **MALE**, 166, 167, 172; *Jaerb.*, 317, 318.

Bl. 227, 1. **VAN MALE**, 167, 168; *Jaerb.*, 311, 312, 318.

Bl. 227, 2. **VAN MALE**, 170; *Jaerb.*, 319. **OSTEN ARREMARRE** komt voor in de naamlijst der Roomsche vlugtelingen, *Jaerb.*, 310. Hij komt ook voor, als **OSTEN HARREMARRE**, in de rekening van het gasthuis te Aardenburg over 1583—1592, fol. xxxj. Ook hij was één der regtsgeleerden, die in het bijzijn van mr. **MATTHIAS LAMBECHT**, toen aartspriester, naderhand bisschop van Brugge, den 11^{den} Junij 1585 eene zamenkomst hadden, òf te Aardenburg òf te Brugge, ter zake van geschillen, betreffende de weduwe van **CORN. MODDE**, overleden ontvanger van genoemd gasthuis. (Verg. aant. 1 van bl. 194.)

Bl. 228, 1. **VAN MALE**, 214, 215; *Jaerb.*, 322. — Het is dubbelzinnig wie v. **MALE** verstaat door de 'meesters of minis-

ters van de stede-school." Men zou er ook de predikanten door verstaan kunnen, vooral ook omdat CAPITO in betrekking tot de school voorkomt. Zeker zullen zij dan ook wel veel invloed op de scholen gehad hebben. Evenwel, daar de *Jaerb.* spreken van de „Ministers die in de Bogarde-schole woonden”, en het niet denkkelijk is, dat de predikanten in één huis hun verblijf hielden, ja van CAPITO en HAREN zeker, dat zij elders woonden, schijnt het ons toe, dat wij hier, het woord ministers opvattende in de beteekenis van meesters, aan eigenlijke schoolonderwijzers denken moeten. — De kloosterlijke inrigting der Bogaerde-broeders te Brugge, die zich vooral met het weven bezig hielden, dagteekent van 1283. Men stichtte er de school der armen-kinderen in 1513: *Hist. de Bruges*, p. 279. Zóó had men ook de schoolieren van den Wijngaerde of van het Bagijnhof. Zie mijn *St. Anna ter Muiden*, aant. 55.

Bl. 228, 2. Zie boven, bl. 200.

Bl. 229, 1. VAN MALE, 168.

Bl. 229, 2. *Jaerb.*, 320; v. MALE, 170. — De St. Nicolaas- of Kramerskapel stond in het St. Nicolaasstraatje en was gebouwd in 1394: *Hist. de Bruges*, p. 275.

Bl. 229, 3. *Jaerb.*, 320. VAN MALE, bl. 170, noemt den 8ten October, die een Zondag was. Wij houden de opgave der *Jaerb.* voor waarschijnlijker.

Bl. 230, 1. VAN MALE, 173. Hoe spoedig verkeerde de blijdschap der gemeente in droefheid! Reeds den 29ten November moest Doornik capituleren en den 30ten kwam het in PARMA's handen. De belegering van Doornik, zóó beroemd door het manhaftig gedrag van MARIA PHILIPPINA DE LALAING, die in het afwezen van haar echtgenoot, den prins van Espinoy, het bevel op zich genomen had, veroorzaakte een belangrijk verlies voor de zaak der hervorming. Zie daarover v. METEKEN, fol. 203, 204, en vooral KERVYN DE VOLKAERSBEKE *et* DIEGERICK, a. w., I, 438, II, 311, vv.

Bl. 231, 1. VAN MALE, 170; *Ghendtsche gesch.*, 234, 237. De *Jaerb.*, 319, spreken van de aankomst van den prins van Chimay te Brugge op 6 October. Dit moet voor een' misslag gehouden worden.

Het zal omstreeks dezen tijd geweest zijn wat in den tweeden druk der *Jaerb. v. Br.*, d. III, bl. 95, 96, na 13 Junij 1582 gemeld wordt: „de prins van Oranje had reeds ten voorgaanden

jare [d. i. in 1581] aan de vier leden van Vlaanderen vertoond, dat hij tot het vervorderen van den oorlog tegen den koning van Spanje het meerderdeel van al zijne goederen had verloren, verzoekende overzulks, dat men hem daarvoor eene vergoeding zoude willen geven, om aldus met meerdere magt den gezegden oorlog te ondersteunen. Die van Yperen, hiertoe de gereedste zijnde, hadden hem, op den 12^{den} December 1581, gegeven in vollen eigendom het graafschap van Meessene met al de goederen van de abdij aldaar; voorts de inkomsten van de proostdijen van Waastene en Voormezele. Die van Gend, dit voorbeeld navolgende, hebben op den 23sten Junij 1582 aan hem vergund al de goederen der abdijen van Ninove, Geeraardsberge en Eename. Die van Brugge hebben op den 12^{den} December daarna insgelijks gedaan ten opzichte van de abdij van St. Winoxberge. Eindelijk is bij die van het Vrije op den 5^{den} October van hetzelfde jaar aan den gemelden prins toegestaan al het inkomen van de abdij van Duinen en de proostdij van Eversham. Al hetwelk aan hem als eigen erfgoederen gegeven was."

Bl. 231, 2. Zie het plakkaat bij VAN MEESTRE, fol. 201, vv.

In Brugge was in 't begin van October door den magistraat bevolen, dat alle stedelijke beambten verplicht werden een' nieuwen eed te doen, waarbij de Spaansche koning en de Roomsche Godsdienst moesten afgezworen worden. Die het weigerden werden gelast ten hunnen huize te blijven. Er was veel tegenstand. Zekere JAN SPETAEL, zeggende dat hij liever wenschte gebannen te worden, is terstond uit de stad geleid. Sommige van de dekenen der gilden verklaarden liever het uiterste te zullen lijden, dan den koning, hun' wettigen heer, af te zweren. Velen deden het uit vrees om hunne bedieningen te verliezen. Toen men het vergde van de dekenen en gezwoeren der ambachten begon het volk zóó luide te murmureren, dat men niet durfde voortgaan. Ziedaar de berigten van v. MALE, 169, 170, en de *Jaerb.*, 319, waaruit in allen gevalle blijkt, dat de Spaansch- en Roomschegezindheid te Brugge nog groot was. — De *Jaerb.* zeggen, bl. 322, dat men 1 April 1582 nogmaals het afleggen van dien eed beproefde, doch dat het zóó sterk geweigerd werd, dat men voor opschudding beducht was. Men moest dan ook dit voornemen laten varen; maar vele personen ontvingen het bevel om in hunne huizen te

blijven, en de verzochte eed werd alleen door de hervormden gedaan. — 't Werd herhaald op 1 Junij, met bedreiging van buiten de stad te worden gezet. Velen werden dan ook inderdaad op hun verzet verwijderd. Ook te Gend was er veel wederstreving: *Ghendtsche gesch.*, 241. — Toen, na de huldiging van ALENÇON tot graaf van Vlaanderen te Gend, eindelijk nogmaals in Augustus 1582 de eed van getrouwheid van alle openbare ambtenaren te Brugge geëischt werd waren er nog vele katholiken, die het weigerden. CAPITO had daags vóór het doen des eeds een' bededag en nachtmaalsviering voorgeschreven, en de hervormden bestoonden voor één en ander grooten ijver: VAN MALE, 196. — Het afsweren van den koning vond echter algemeen, ook bij vele hervormden, gewetenshalve groote zwaarigheid: zie v. METEKEN, fol. 203, c.

Bl. 232, 1. VAN METEKEN, fol. 209, 210; v. MALE, 185, 186, 190; *Jaerb.*, 324—326.

Bl. 232, 2. Zie aant. 1 van bl. 222 (boven bl. 183); voorts *Belg. museum* van J. P. WILLEMS, I, 297, vv.; wat Brussel betreft, waar de Roomsche Godsdienst geschorst was sedert 1 Mei 1581, vooral v. METEKEN, fol. 195; Antwerpen (sedert 1 Julij), fol. 196; Gend (Julij 1581), *Ghendtsche gesch.*, 233.

Bl. 233, 1. Te Antwerpen wendden zich de Roomschen tot den hertog met verzoek om uitoefening hunner Godsdienst. Door zijn invloed werd het door den magistraat toegestaan en de St. Michielskerk daarvoor aangewezen; doch alleen voor die in de drie laatste jaren in de stad gewoond hadden en mits dat zij zoowel als de priesters den Spaanschen koning zouden afsweren en den eed van trouw doen aan den hertog en de stad. Zie de publicatie van 15 Maart 1582 bij v. METEKEN, fol. 207. Ook de Roomschen van Brussel rigtten zich met een smeekschrift tot den hertog, die dan ook zijne pogingen ten hunnen gunste in het werk stelde bij een' brief van 8 Junij 1582 aan den amman en den magistraat dier stad en aan den heer VAN DEN TEMPEL. Doch die poging mislukte. Zie *Belg. mus.*, t. a. p. Evenzoo was de Brugsche magistraat onbuigzaam. Maar het strengste was die van Gend, die den 27sten Augustus, nadat ALENÇON er den 20sten gekomen was, liet uitroepen met den klank der trompetten, dat het aan ieder verboden was mis te gaan hooren in de kapel van den nu gehuldigten graaf van Vlaanderen, en wel op de

boete van zestig pond groote, d. i. *ƒ* 360! Of moet het ponden Parisis zijn, d. i. *ƒ* 30, te meer omdat er volgt, dat zulks te voren gedaan was te Antwerpen 15 Maart (doch dit is verkeerd; want het tegendeel was geschied) en te Brugge 3 Augustus? *Gedtsche gesch.*, 252.

Bl. 234, 1. VAN MALE, 186—189; *Jaerb.*, 326.

Bl. 234, 2. Wij geven in deze aanteekening nog enkele min gewigtige bijzonderheden op uit de *Jaerb.*, 318—323:

23 Augustus 1581 werden allen, die vrijwillig de stad ontvlugt waren, ingedaagd om vóór 14 September weder te keeren op verbeuring van hunne goederen.

15 October werd een schadebeletter, die weleer uit de stad gebannen, sedert in Spaansche dienst getreden en omstreeks Lichtervelde gevangen genomen was, opgehangen. — Een burger, die zijn' wacht verzuimd had, werd op een' kar buiten de stad gevoerd. — De pest woedde in dezen tijd. Er wordt gezegd, dat er 72,000 menschen aan stierven. (VAN MALE, 171.)

16 November was er des nachts eene groote opschudding, omdat eenige Waalsche soldaten, vóór de stadspoorten gekomen, de bezetting uitdaagden. Zij werden met het geschut der wallen zóó geteisterd, dat zij weldra op de vlugt gingen. In den omtrek van Damme en Sluis vermeersterden zij daarop vele gevangenen en grooten buit. (VAN MALE, 172.)

8 December trokken drie vaandels voetvolk en zeven compagniën ruitery, allen Fransche soldaten, binnen. (VAN MALE, 174.)

1 Januarij 1582 kwam een hoop Waalsche ruiters, aan PARMA verbonden, bij Steenbrugge, sommigen zelfs tot in de Gedsche poort, maar werden verjaagd. Hierop trokken zij met grooten buit op een' pachthoeve, de Pensée genaamd, waar zij sich versterkten. Den 4^{den} togen de Bruggelingen tegen hen uit en braken 'sanderendaags de Steenbrugge af, maar konden de Pensée niet veroveren. De Walen verlieten de hoeve den 7^{den} na haar verbrand te hebben, maar bleven op andere buitengoederen en kasteelen in den omtrek van Brugge genesteld. Zij hadden ook een' sterke bezetting gelegd te Lophem op het goed Breda. (Verg. vooral v. MALE, 176.)

13 Junij werd afgekondigd, dat voortaan geene vijanden meer mogten gevangen genomen worden om tegen anderen uit te wisselen, maar dat men allen moest dooden.

Bl. 235, 1. VAN MALE, 92, 145, 196; *Jaerb.*, 317.

Bl. 235, 2. *Jaerb.*, 320.

Bl. 235, 3. TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 348.

Bl. 235, 4. VAN MALE, 227.

Bl. 236, 1. Zie aant. 2 van bl. 242.

Bl. 236, 2. Dit wordt opgegeven door den heer ELSEVIER in de *Navorscher*, 2° jaarg., bl. 213, uit de *Beschr. der stad en lande van Breda* door TH. E. VAN GOOR, bl. 76. In het *Navorschers bijblad*, II, xxxi, 1853, wordt door denzelfden berigtgever één en ander medegedeeld van zekeren MR. PIETER CAPITO in 1594 chirurgijn te Leiden.

Bl. 236, 3. JAN VLEYS was in 1578 één der achttien verkozene notabelen of leden van den krijgsraad en stadskapitein, als wanneer wij hem op 18 Maart de Kruispoort voor de vrijheid zien openen en naderhand met de andere Brugsche bevelhebbers tegen de malcontenten uittrekken naar Rousselare. (VAN MALE, 73, 74, 88.) Ook in den strijd over de unie van Utrecht zagen wij hem voor de vrijheidszaak kampen. VAN MALE, 92, zegt, dat hij nog in 't einde, na de reductie, katholiek stierf en begraven werd in St. Jacobskerk in de kapel der kuipers. Ook thans nog bestaat te Brugge het geslacht VLEYS, welks wapen is afgebeeld in het aldaar uitgegevene werk van den heer F. VAN DYCKE: *Recueil hérald. — de familles — de la ville et du Francat de Bruges.*

Bl. 236, 4. VAN MALE, 92, 145, 147.

Bl. 237, 1. SANDERUS, *Fland. illustr.*, I, 209.

Bl. 237, 2. Zie boven, aant. 3 van bl. 216.

Bl. 237, 3. *Jaerb.*, 314, 315.

Bl. 237, 4. Zie boven bl. 210 en aant. 2.

Bl. 238, 1. Zie het meermalen aangeh. stuk van dr. BOESIUS in *Zeeland, jaarboekje voor 1852*, bl. 55 en 100, en TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 183, 184, waar wij hem in andere aanzienlijke betrekkingen tot de kerk geplaatst zien. In de *Naaml. der Predd. enz. te Middeld.* (1766) wordt zijne bevestiging te Middeldburg opgegeven 13 October.

Bl. 240, 1. Zie TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 165 en VROLIKHEIT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 19 vv. Deze schrijver houdt het daarvoor, dat de maaltijd, waaraan GEROBULUS zich vergat, te Brugge is gehouden. Wij meenen ten onregte. Den 24sten Mei

1580 werd wel is waar de prins van Antoing, graaf van Espinoy, gouverneur van Doornik prachtig onthaald te Gend op het stadhuis. (*Ghendtsche gesch.*, 212.) Doch wij lezen nergens, dat hij te Brugge geweest zij; ook, daar hij Roomschgezind was, zal men geen' predikanten genoodigd hebben. VROLIKHERT gist — en te regt — dat wij denken moeten aan den prins van Oranje. Doch wij kennen almede nergens een bewijs, dat deze zich tusschen 21 April en 11 Junij te Brugge heeft opgehouden. Hij was uit Holland naar Middelburg gereisd, waar hij zich bevond den 13^{den} April 1580. Van dáár vertrok hij naar Antwerpen, waar de staten-generaal den 15^{den} moesten vergaderen. (*Zie KERVYN et DIEGERICK, Doc. histor.*, II, p. 84, 87.) Uit Antwerpen schreef hij een' brief 26 Mei, waar hij zich nog bevond 31 Julij. (A. w., p. 90, 105. Den 26sten Aug. was hij te Gend, (p. 111), waar hij den 13^{den} kwam: *Gh. gesch.*, 223.) Het zou dus kunnen zijn, dat de prins, tijdens GEROBULUS' verblijf te Brugge, derwaarts een' uitstap van Antwerpen gemaakt hebbe, hoewel het niet denkelijk is: wij zouden dat ergens aangeteekend vinden, vooral als hij aan een' maaltijd met zijn gevolg onthaald werd. Wij gelooven dus veeleer, dat de maaltijd, waarvan sprake is, gehouden is den 13^{den} of 14^{den} April te Vlissingen, toen GEROBULUS nog aldaar was. ORANJE zal zich over deze stad van Middelburg naar Antwerpen begeven hebben en er vóór zijn vertrek aan een' maaltijd ontvangen zijn. Z66 wordt het ook begrijpelijker, dat men zich te Vlissingen zoozeer aan zijn gedrag ergerde en dat hij aldaar schuld beled voor de gemeente. Hij kon dat niet meer vóór zijne reis naar Brugge; want zijn vergrijp had plaats gehad toen hij gereed was te vertrekken (het verzoek van PANNEEL en SEU zal wel vroeger geschied zijn, al staat het eerst op 21 April genotuleerd); zijn' boete vond plaats zoodra hij was teruggekomen. In 66n woord, alles wordt verklaarbaarder, als wij zijn' misstap te Vlissingen geschied achten. Men denke vooral aan de woorden: „bidt de gansche gemeente en inzonderheid die hij daardoor geërgerd heeft.”

Bl. 241, . TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl 62, waar meer van hem voorkomt.

Bl. 241, 2. VAN METEREN, fol. 226, c, en VROLIKHERT, a. w., bl. 14, bij wien men van bl. 12—17 BASELIUS' levensbericht lezen kan.

Bl. 242, 1. VAN MALE, bl. 168, zegt, nadat hij de gebeurtenissen te Brugge vermeld had: „ik heb hiervoor gesproken van de ministers. Onder deze waren GRENIER en BOLLIVS.” Het schijnt dus alsof hij beide nog in betrekking tot Brugge brengt. Daar hij echter vervolgens opgeeft de ontevredenheid der Gendsche gemeente over een' doop buiten de openbare Godsdienst, dien BOLLIVS bediend had, gelooven wij veeleer, dat de schrijver zich onduidelijk uitgedrukt en bedoeld heeft, van de beide mannen als Gendsche predikanten te spreken, hoedanig zij ook overal voorkomen. Het zal intusschen, bij de bestaande dubbelzinnigheid, niet ongepast zijn de levensberigten dezzer mannen mede te deelen, waarbij wij tevens eenige verzamelde, tot nog toe onbekende bijzonderheden kunnen vermelden. Men zie bijlage IV, 8 en 9.

Bl. 242, 2. Men leest deze aanschrijving in het *Kerkel. plaacaatboek* van m^r. P. SCHELTUS, d. II, bl. 50. Zij is belangrijk genoeg om haar mede te deelen:

„Resolutie om geen predikanten, uit Gend of Brugge komende, alhier in Holland aan te nemen of te laten prediken. Den 12^{den} October 1584.

„Alzoo de staten van Holland verstaan hebben, dat PETRUS DATHENUS buiten Gouda op Woensdag laatstleden en een ander predikant, mede uit Gend gekomen, te Leiden zoude gepredikt hebben tegen den handel met den koning van Frankrijk en van de genail (?) van den prins van Parma, sulks dat meer zwarigheden daaruit zouden mogen rijzen tenzij in tijds daarin voorzien worde; hebben de staten geordonneerd te schrijven aan de officieren, burgemeesters en regeerders van alle steden van Holland, dat zij geene predikanten in dienst aanaemen of laten prediken, die uit Gend of Brugge mogen zijn gekomen, dan met voorgaand consent en believen van de staten.”

Bl. 243, 1. Zie boven, bl. 10. De gissing echter, dat JAC. REGIUS de zoon was van KAREL, door mij zonder genoegzaam nadenken gevolgd naar TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 51, is ongegrond, daar KAREL, die volgens de *Hist. d. mart.*, fol. 259, d, aangezocht werd om weder monnik te worden, wel nooit gehuwd zal zijn geweest. Al wat aldaar van hem gemeld wordt is van dien aard, dat wij er aan een' ongehuwd persoon bij denken.

Bl. 245, 1. *Zeeland, jaarboekje voor 1852*, bl. 54, 55.

Bl. 245, 2. Er wordt bedoeld het 60te art., dat het 8^e is van het hoofdstuk over de leer, sacramenten en ceremoniën. Zie *Kerkel. handboekje*, bl. 115. Vergel. art. 58 der Dordsche synode van 1574, a. p., bl. 89.

Bl. 249, 1. *TM WATER, Ref. v. Zool.*, bl. 68 der bijlagen.

Bl. 250, 1. Zie al de aangehaalde artt. in het *Kerkelijk handboekje*. Verg. voorts *YPHY en DREMOU*, a. w., I, aant. (480) en (481). De schrijvers zeggen echter min naauwkeurig, dat men in de synoden van 1581, 1586 en 1618 en 1619 verklaarde, dat men de avondgebeden liever zag nagelaten. Het tegendeel bleek ons van de twee laatstgenoemde. Overigens was 't in 't begin der reformatie niet alleen gewoonte om elken avond, maar ook elken morgen in 't openbaar te vergaderen. *PETRUS BLOCCIUS* was een voorstander van het dagelijks prediken. Te Nijmegen begoanen de gereformeerden den 13^{den} September 1566 dagelijks des morgens ten 7 en des avonds ten 5 ure een gebed of vermaning van een vierde uurs lang openlijk in de kerk te doen. Van *VOETIUS* is het bekend, dat hij als predikant te Heusden gewoon was dagelijks in het openbaar te prediken. En zulke dagelijksche bijeenkomsten om een lied te zingen, een kapittel uit Gods Woord te hooren worden in navolging der Engelsche kerk ook door *HULIGHNS* aanbevolen in zijn belangrijk geschrift *Ghebruik en onghebruik vant Orgel* enz., bl. 133. Zie *KIST, De Christ. kerk op a.*, II, bl. 131, (235). *JUNIUS, Geschied. en belangr. der lijdenspred.*, I, bl. 244, (1), zegt, dat in 't begin der hervorming dagelijks Godsdienstoefening gehouden werd ter vervanging van de mis enz. en citeert *MENSINGA*, over de *Liturg. schriften*, bl. 46.

Bl. 251, 1. *Hist. der raf. te Gent*, bl. 87, 53, 64, 66, 57, 202, 203, 77, 85, 86.

Bl. 252, 1. A. w., bl. 82.

Bl. 252, 2. „Besloten 29 April, dat naer de synode met den dienær (van Haute) sal reizen naer Brugge en dat op den 8ten Mei 1582 Lievinus Geeraerts.” Mededeeling uit de kerkradsacten door den heer J. H. VAN DALE. — Over VAN DEN HOUTE zie aant. 1 van bl. 90, d. II.

Bl. 253, 1. Zie dese verdichte namen met hunne beteekenis vooral in *KIST* en *BOYAARDS, Ned. arch. v. kerk. gesch.*, d. IX, bl. 209, 210; ook in 's *GRAVEZANDE, Tweehonderdj. geducht. van het eerste syn. der Ned. kerken onder het kruis*, bl. 91.

Bl. 253, 2. Dit is ontleend aan een foliant, behoorende tot het archief der Waalsche gemeente te Middelburg en mij door den kerkeraad welwillend ten gebruike afgestaan, in welk merkwaardig boek de hoofdbron der geschiedenis van de Waalsche gemeente te Brugge vervat is. Het is het zóó belangrijke *Livre synodal*, door prof. KIST aan 't licht gebracht in het IXe d. van het *Ned. arch. v. kerkel. gesch.*, in zijne onschatbare bijdrage, getiteld: *de Synoden der Ned. Herv. kerken onder het kruis, gedurende de jaren 1563—1577, gehouden in Brabant, Vlaanderen enz.; mit het nog onuitgegeven Handschrift medegedeeld*. Een dergelijk handschrift nu berust ook te Middelburg. Het werd vroeger reeds gebruikt door ADR. 's GRAVEZANDE, volgens 's mans a. w., bl. 80 (a). Echter draagt het niet den titel: *Livre synodal*, maar begint zonder titel aanstonds met de opgave der synode, „le 26 d'Avril l'an 1563 tenu a Teur;” slechts als rugtitel heeft het dit opschrift: „Articles Synodaux 1563—1654. N°. 1.” Prof. KIST heeft de handelingen der kerkvergaderingen uitgegeven tot op die van 8 Mei 1578. De naam der Brugsche kerk komt er niet in voor, zelfs geene toespeling er op. Eerst na dien tijd is zij gaan bloeijen, en men vindt haar dan ook werkelijk meermalen gemeld in de acten loopende tot in 1584. Uit deze bron, op welker uitgave prof. KIST, a. p., bl. 125, hope geeft, willen wij dan mededeelen wat op de geschiedenis der Waalsche gemeente te Brugge betrekking heeft.

Het in den tekst opgegevene steunt op art. 9 der genoemde synode, 't welk aldus luidt: „M. Haren apres avoir visité les troupes francoises qui sont au camp exercera son ministere en la ville de Brugges jusqua ce que leglise de Vallenciene ayant obtenu l'exercice publicq de la religion le rappellera pour lui estre affecté. Ce quaduenant leglise d'Anvers est chargée de pouruoir a ladite eglise de Bruge come aussi durant le temps que ledict Sr. Haren sera au camp.”

Bl. 257, 1. Syn. d'Anvers, 13 Sept. 1581, art. 17: „Le ministre, qui ira visiter leglise de Bruges ne sera tenu d'observer l'ordre qui est nouuellement estably touchant les prieres vespertines. Ce sera a la classe de juger si le ministre du lieu estant de retour en son eglise les doit observer a l'auenir.” De Fransche broeders waren met de avondgebeden niet ingenomen, blijkens artikel 11 der synode d'Anvers 19 September

1582: „Sur la question proposée touchant les predications funèbres et prières du soir, la compagnie a este d'avis qu'on se tiene a ce qui en est dit en l'article du Synode general tenu a Middelbourg qui est de les abolir avec prudence et discrétion où elles se font et de ne les introduire où elles ne se font point.”

Bl. 257, 2. VAN MALE, bl. 92; zie boven, bl. 61, vv.

Bl. 258, 1. *Vita Junii.*, bij GERDES, p. 261, § LIX: „Anno cio 10 LXXVIII me excepit Neostadium, ubi et in Lambertano docui ad menses quatuordecim. Inde Otterburgum” etc.

Bl. 258, 2. *Articles Synodaux*; vg. TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl. 69.

Bl. 259, 1. Zie aant. 1 van bl. 258.

Bl. 259, 2. VAN METEREN, fol. 225, a.

Bl. 260, 1. Zie boven, bl. 253 en, in aant. 2 dier bl., het aangehaalde art. 9 der syn. d'Anvers 16 Sept. 1578.

Bl. 260, 2. Zie boven, bl. 204 en 207. Aangaande het Carmeliten-klooster zie *Jaerb.*, II, (305), 312.

Bl. 260, 2. Verg. VAN METEREN, fol. 226, c.

Bl. 261, 1. Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives de la maison d'Orange*, t. VIII, p. 239, 242, 255.

Bl. 261, 2. VAN METEREN, t. a. p. en fol. 167, c.

Bl. 261, 3. Zie aant. 1 van bl. 268.

Bl. 262, 1. VAN METEREN, t. a. p. en fol. 475, c.

Bl. 263, 1. BRANDT, *Kort verh. der ref.*, aanwijzing der antheuren, tot dat werk gebezigd; VAN METEREN, fol. 475, c.

Bl. 264, 1. Zie het bericht omtrent HAREN, gegeven in de *Navorscher* van 1854 door den heer ELSEVIER, die zegt, dat hij te vergeefs naar dit werkje gezocht heeft. Dezelfde berichtgever deelt ook mede de resolutie van de staten-generaal van 1 Julij 1610, bl. 264 en 265 van den tekst vermeld. Hij voegt er bij: „merkwaardige berichten omtrent HAREN en zijne geschriften worden ook door PAQUOT, *Memoirres litteraires*, opgegeven.”

Bl. 268, 1. 4. Quant à l'accusation dressée contre Mr. Jaques de la Dreue par Mr. Haren, les dispositions estans bien examinées d'une part et d'autre, le dit Mr. Jaques a esté ingé innocent de ce fait. Et pour maintenir son honneur et celuy de la fille il a esté trouvé bon d'en faire aduertissement à l'église en l'assemblée du Dimanche. Et la compagnie trouvant estrange, que Mr. Haren s'est retiré en telle sorte sans communiquer à

aucune église, a ordonné que lres luy soyent escrites, afin de se représenter au prochain synode pour en rendre raison, où aussi il pourra produire s'il a autre chose que ce qu'il a mis en aduant contre maistre Jaques de la Dreue.

« 5. Quant au fait de Henry Fieuet, d'autant qu'il a esté ingé M^r. Jaques de la Dreue n'estre coupable des faits à lui imposez, a esté ordonné, que les frères M^r. Jaques de la Dreue et M^r. Chrestien de la Quellerye luy remonstreront au nom de la compagnie l'innocence du dit M^r. Jaques de la Dreue et l'admonesteront d'estre à l'auenir plus assuré de preuues, quand il voudra imposer quelque chose à quelques vns et singulièrement aux Ministres de la Parole de Dieu; de quoy le dit M^r. Jaques sera prié au nom de la compagnie se contenter.”

Bl. 269, 1. « 1. Contentement a esté donné et réconciliation faite entre M^r. Jaques de la Dreue et ceux qui ont esté Anciens et Diares a Bruges, mais présentement resident en ceste ville de Leyde, touchant les lettres qu'ils ont escrites au Synode d'Anvers. Mesme reconciliation a esté faite entre le dit M^r. Jaques et François Jombart et Brice du Pré.” — « Brice du Pré” komt voor als ouderling der gemeente van Leiden op de synode van 19 en 20 Julij 1589 te Amsterdam.

Bl. 269, 2. VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenb.* d. VII, bl. 233.

A A N T E E K E N I N G E N

BIJ HET

TWEEDE DEEL.

Bl. 5, 1. Zie de koperen plaat in HOOPT, nieuwe uitgave, tegenover bl. 434, d. V. Vergel. dezen schrijver, h. XIX, fol. 844 vv.; voorts v. METEREN, fol. 913 vv.; *Chron. v. Fl.*, III, fol. 433 vv.; v. MALE, bl. 205 vv.; *Jaerb. v. Brugge*, II, 328, 329. Te dezer plaatse leest men, dat het gebeurde plaats had op 10 Januarij, zijnde Maandag na Driekoningendag. Het is echter blijkbaar eene week later voorgevallen.

De aanslag op Brugge, die niet in regtstreeksch verband staat tot de hervormingsgeschiedenis dezer stad, verdient nogtans hier uitvoeriger vermeld te worden, ook om het roemwaardig aandeel, dat de hervormden er in hadden. Er waren lang te voren in bezetting gelegd vijf compagniën Franschen onder 't bevel van den heer VAN VIENNE, om de stad tegen de malcontenten te beschermen. (Verg. boven, bl. 187 der aant.) De plaats van dezen hervormden bevelhebber was sedert vervangen door den kolonel D'ESPIES of DES FIEZ. De tijding der overweldiging van Duinkerke was te Brugge gekomen den 16^{den} Januarij, en dienzelfden dag kwam er tevens de grootprovoost LA VALETTE met brieven van den hertog aan den magistraat, behelzende kennisgeving, dat de provoost naar Duinkerke gezonden werd, om er de schuldigen te straffen. Één en ander verwekte achterdocht. De hoogbaljuw van Brugge, JACOB DE GRIJSE, ongerust geworden, nam maatregelen van voorzorg; hij deed den ganschen nacht met den sergeant-

majoor WINCKELMAN een' sterke ronde door de stad en beval, dat ten volgenden dage de Franschen geen wacht aan de poorten zouden houden, om hun het inlaten van krijgsvolk te belétten. Terwijl DE GRIJSE en WINCKELMAN in den morgen eenige rust namen verschenen vóór de poorten, onder bevel van den kolonel DE REBOURS, vijf vaandelen van Meenen gekomen en één van Dixmude, met de zorg van wier inlating LA VALETTE door nagezondene brieven van den hertog belast was. Hun verzoek was om de stad te mogen doortrekken, daar er anders met groote moeite en kosten eene brug over zeker water zou moeten gelegd worden. LA VALETTE, die dit verzoek aandrong, verkreeg van de burgemeesters de toestemming, en de majoor WINCKELMAN begaf zich naar de Smedepoort, het krijgsvolk te gemoet om het te geleiden. Maar REBOURS, tegen den middag met zijne troepen op de markt gekomen zijnde, hield aldaar stand, bezette haar, vermeersterde het geschut, liet de musketten lossen om 't volk van de markt te verdrijven, waardoor eene vrouw gedood werd, en verklaarde niet verder te zullen gaan, vóór dat hij betaald was. Door dat alles kwam de stad in beroering. REBOURS, zich in den tijd vergissende, was echter een paar uren te vroeg gekomen, zoodat het volk van D'ESPRES niet verzameld was. Ook werd dit door eenige burgers, gedachtig aan de vermaning van DE GRIJSE, zooveel mogelijk belet, gelijk mede het bezetten van den Burg met de Franschen. De hoogbaljuw spoedde zich inmiddels met WINCKELMAN naar de vergaderplaats van den magistraat, terwijl een burger alle toegangen zorgvuldig sloot, en weldra kwamen ook LA VALETTE, D'ESPRES en REBOURS, vergezeld van een dertigtal soldaten, op het Burgplein, om met de stadsregering te handelen. Terwijl REBOURS met den hoogbaljuw sprak liet hij zich ontvallen, dat hij te Brugge gekomen was om garnizoen te houden, waarop DE GRIJSE, dit woord, waardoor zijn vermoeden bevestigd werd, op het hart leggende, zich hield alsof hij de burgemeesters ontbieden wilde. Inderdaad echter ging hij met eenige edelen, notabelen en kapiteinen van de burgerwacht spreken en beschikte, dat men haar in de wapenen riep, om de stad tegen de Franschen te beschermen. Twee kapiteinen, die nabij den Burg woonden, deden dit terstond, waarbij zich omtrent veertig door de stad bezoldigde soldaten voegden, die juist in de wapens waren om hun' gestorven vaandeldrager te begraven. Met deze bezette DE GRIJSE

den Burg aan alle uitgangen. Daarna begaf hij zich tot de dertig met de Fransche bevelhebbers ingekomene krijgslieden, die in eene zaal van het stadhuis toefden. Hij toonde hun een' gouden medaille, die hem van den hertog geschonken was. „Mannen,” sprak hij, „wat doet gij hier? Ziet gij niet de burgerij onder de wapens, gereed om u te overvallen? Ik rade u als vriend, tot betere dienst van den hertog, van wien ik een getrouw dienaar ben, zooals blijkt bij deze medaille die ik van hem ontvangen heb, vertrekt, eer u wat ergers overkome. Ik zal u tot veilig geleide de schabeletters medegeven, terwijl uwe oversten nog vertoeven moeten om met den magistraat alles te regelen.” Op deze zóó gevatte en vleijende toespraak verwijderden zich de soldaten, die den haljuw eerbiedigden.

Met geen minder doeltreffend overleg gedroeg zich DE GRILAS eenige oogenblikken daarna als het kolonelsvaandel van D'ESPIES, door zijn' luitenant aangevoerd, naar den Burg trok en niet weinig verbaasd was toen het de aangrenzende straten met banken en dergelijke gebolwerkt en alle toegangen bezet vond. De wakkere haljuw trad voorwaarts en rigtte aldus het woord tot den luitenant, die van de hervormde Godsdienst was, en zijne bende: „bedenkt, mannen, in wat gevaar gij u zelve, de burgerij en de dienst van den hertog stelt, terwijl ge u gaat verzetten tegen een' muitende gemeente, die woedend zich gewapend heeft, bealoten om u met den magistraat te vermoorden. Zoo gij terug trekt, ik sta er borg voor, dat de zaken tusschen den magistraat en den grootprovoost en uwe oversten zullen geschikt worden.” Ook deze list gelukte, en de luitenant, onkundig van de ware toedragt, toog met de zijnen af. Aan het overige van het Fransche garnizoen werd door de burgerij inmiddels het verzamelen op de markt verhinderd, alwaar reeds sommigen al te voorbarig hun wachtwoord „vive le duc, vive la messe” begonnen aan te heffen.

Terwijl dit alles snel voorviel bevonden zich altijd nog de Fransche bevelhebbers op het stadhuis om aan de burgemeesters, zijnde NICOLAAS CASEMBROOT en PIETER DOMINICLE, 's hertogs wil te verklaren en gehoorzaamheid te eischen. De eerstgemelde burgemeester, met een deel van den magistraat tegenwoordig, hield hen aldaar bezig met redenen en klagten dat zij de burgerij in de wapenen en tot oploop gebragt hadden, die zóó goede en getrouwe dienaars van Zijne Hoogheid waren, wachtende, zooals hij zich

geliet, naar zijn' ambtgenoot, maar inderdaad naar den hoogbaljuw. Deze, straks binnenkomende, begeleid door een twaalfstal stads-soldaten, verklaarde terstond onbewimpeld, dat LA VALETTE en D'ESPÈZE van dáár niet gaan zouden vóór dat REBOURS met zijn volk uit de stad, die tot een bloedbad verwezen scheen, vertrokken was. „Moet er bloed vloeijen,” dus voegde hij er bij, „het zij zoo! Maar 't zal met u beginnen.” De oversten, ziende zich als gevangen, beklaagden zich zeer en beriepen zich op den last des hertogs, zeggende, dat hij niets anders wilde dan de Roomsche Godsdienst weder te doen nitoefenen en het juk der staten af te werpen en dat der gemeente niets kwaads zou wedervaren. Voorts wendden zij zich tot de Roomschergezinden in den raad om hun antwoord te hooren, 't welk verstandiglijk luidde, dat men het wenschte, indien het wettig en met de toestemming der landschappen geschiedde. Thans, om niets onbeproefd te laten, rieden zij ten sterkste, dat men zich onderwerpen zou om groote onheilen van zich af te wenden, met vermelding, hoe op denzelfden dag, ja op hetzelfde uur andere steden, zelfs Antwerpen, bemagtigd werden.

Dit berigt aangaande zóó stouts onderneming van den hertog, verwonderde niet alleen de wethouders ten hoogste, maar bragt schrik en verlegenheid onder hen. Toen verhief zich weder de onverschrokkene DE GRUYSE. „Men moet van den nood een' deugd maken,” riep hij uit. „De stad moet vóór alles beveligd worden: zij zal in ieder geval wel een goed verdrag waardig zijn. Maar uw leven geldt geen myte, indien REBOURS niet aanstonds vertrekt. Ons allen dreigt de vergramde burgerij te vermoorden.” Om kracht aan zijne woorden bij te zetten werd een hoofdman der stad binnen geroepen, die hun het grootste gevaar zeer ernstig voorhield. Een ander, ook ingelaten, voer nog heftiger uit en dreigde met een op de tafel liggend pennemes hun de keel af te snijden. Eindelijk werden eenigen van hun eigen krijgsvolk binnen geleid, wier getuigenis luidde, dat de zes vaandelen stads-soldaten met de burgerij in volle wapenen de Franschen omsingeld, bezet en gescheiden hielden en hun de grootste bedreigingen toeriepen. Door dit alles werd REBOURS gedrongen, ten verzoeke van den burgemeester, te vertrekken, mits men hem, tot zijne verdediging bij den hertog, een geschreven bevel ter hand stelde, 't welk men beloofde hem na te zenden. Zóó geleidde hij dan

zijne benden van de markt, maar hield stil bij de Gendsoche poort, en D'ESPIES werd genoodzaakt een bevelschrift tot vertrek der Franschen te onderteekenen. Eer echter dit schrift geteekend was had alweder DE GRIJSE met WINCKELMAN en de andere stadskapiteinen zijne maatregelen genomen. REBOURS werd van alle kanten door de burgerij ingesloten, en de burgemeester DE CABOOTERRE rende hem achteraan met een' wakkeren hoop paardenvolk van burgers en anderen, wél opgetuigd en gewapend. REBOURS bedacht zich niet langer, en zonder naar het bevelschrift te wachten trok hij te midden door de wacht eener compagnie stadssoldaten ter poorte uit.

De hoogbaljuw, na dit alles geregeld te hebben, neemt twee der kapiteinen van D'ESPIES met zich en keert naar het raadhuis terug. Dáár prangt men LA VALETTE en D'ESPIES, dat ook het krijgsvolk van dezen zal weggezonden worden, eer de verbitterde burgers tot het uiterste oversloegen, en zij geven schriftelijk bevel daartoe. De Franschen weken nu met zóó groote overhaasting uit de stad, dat velen uit angst voor de burgers hun geweer achterlieten. Des avonds te vijf ure was Bragge van het vreemde krijgsvolk gesuiverd en waren de poorten met groote blijdschap achter hen gesloten en met goede wachten alom bezet. Ja dienzelfden avond gingen nog de hoogbaljuw en de magistraat, na zoovele moeijelijkheden verduurd en verwonnen te hebben, gerust ter bruiloft bij den burgemeester DOMINICIE, wiens dochter ten zelfden dage of den vorigen dag was in den ocht getreden. Zij hadden den ganschen dag noch spijs noch drank gebruikt. Tot diep in den nacht waren zij in de vrolijkste stemming bij elkander, en 't was nog in dienzelfden blijden nacht, dat zij brieven uit Antwerpen ontvingen, waarin de mislukte aanslag des hertogs ook dáár ter stede vermeld werd. Dit verdubbelde hunne vreugd en hunne dankbaarheid aan God, Die hen zóó zichtbaar verloest en bewaard had.

De kloekmoedigheid en voorzigtigheid van den magistraat en van den sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN in alles wat voorgevallen was worden zeer geprezen. Over het gedrag van DE GRIJSE is maar ééne stem; en wat eere en erkentenis de verheugde burgerij hem bewees hebben wij reeds in den tekst vermeld. LA VALETTE en D'ESPIES met de beide Fransche kapiteinen werden gevangen gehouden, en de twee eerstgemelde,

naderhand op de pijnbank gebracht, gaven een volledig verslag van 's hertogs bedoelingen en den hun verstrekten last. De hertog van Anjou en Alençon, zóó blijde in Nederland begroet, zóó plegtig en vrolijk tot graaf van Vlaanderen uitgeroepen, stierf ten volgenden jare van droefheid, vernederd, gehaat door de Nederlanders, verlaten van zijn' broeder, den Franschen koning, en gelasterd door eenieder! Na zijn' roekeloze en trouwloose onderneming waren deze woorden in aller mond:

Gardez-vous de ceulx de France :

Ils ont appris de leur naissance

Ne tenir foy ni alliance.

Quand pensez les avoir en manche,

S'ils ont moyen ou puissance,

Ils vous feront un tour de France!

Bl. 7, 1. VAN MALE, 211—215; *Jaerb.*, 330, 331.

Bl. 7, 2. Art. 17: „Sur la demande faite par Monseigr le Prince de Chymay touchant la personne de M. Firmin Morel la Compagnie le reçoit au Ministère de la Parole de Dieu pour l'employer à la première église vaquante. Et ce pendant il pourra demeurer en la maison du dit S^{eur}. pour y faire les prières et admonitions requises. Et advenant que le dit S. fut en ville où il n'y eust exercice publique de la religion en langue François, luy sera loysible d'y exercer son Ministère. De quoy iceluy S. Prince sera advertis par Messrs. Haren et Massis, et l'église d'Anvers au dit Morel sa reception avec observation de l'ordre de l'église.” Op de synode van Antwerpen van 15 Maart 1584 werd besloten, art. 15: „Lettres seront escrites à Monseigr. le Prince de Chymay afin de continuer sa faveur envers Mons^{rs}. Morel iusques au prochain Synode, ou que quelque autre occasion s'offre pour l'employer suivant son desir.” Om dit verzoek van CHIMAY aangaande MOREL regt te verklaren moet onder 't oog worden gehouden, dat op de synode van Dordrecht in 1578, art 8, en op die van Middelburg in 1581, partiç. vragen, VII, bepalingen gemaakt waren, om „degenen, die in Princen Hoven en andere Heeren Hoven,” de dienst des Woords waarnamen, aan de kerk te verbinden. Overigens hebben wij van de lotgevallen van MOREL niets kunnen ontdekken dan dit ééné, dat hij in Mei 1578 in de gemeente van Londen werkzaam was. De kerk van Canterbury

werd toen verzocht om L'ESCAILLOT af te staan voor de Olive occidentale en te schrijven aan die van Londen, dat MOUANGE of MOREL zouden gevraagd worden het beroep naar Canterbury aan te nemen: syn. de la Vigne (Antwerpen), 8 Mei v. d. j., art. 10. Immers, wij denken hier aan FIRMIN MOREL, hoewel zijn voornaam niet wordt uitgedrukt. Welke gevolgen het synodaal besluit had is niet aangeteekend.

Bl. 8, 1. VAN METEKEN, fol. 920, c; HOOFT, b. XX, fol. 878; v. MALE, 218, 219; *Jaerb.*, 331. — Er zijn in Westvlaanderen drie dorpen, die den naam van Beveren dragen. Ook is er nog een Beveren bij Oudenaarde. Doch de heerlijkheid van Beveren, die den prins van Chimay toekwam, lag in Oostvlaanderen in het land van Waas en voerde van ouds den titel van baronnie. Beveren is thans nog een bloeiend vlek, twee uren van Antwerpen, met ruim 6000 inwoners. Het land en de baronnie van Beveren, tegen de Schelde gelegen, strekte zich uit van vóór Antwerpen tot aan het verdronken land van Satingen en bevatte vele dorpen en parochiën, waarvan SANDERUS eene vrij uitvoerige beschrijving geeft. Dat de baronnie van Beveren in 1574 uit de nalatenschap van MAXIMILIAAN van Bourgondië, markies van Veere en Vlissingen, verkocht is aan FILIPS VAN CROY, hertog van Aarschot, is ons ter kennis gekomen door J. ERMERINS, *Over sommige plaatsen aan de Schelde*, in het V^e d. der verhandelingen, uitg. door het Zeeuwsch genootschap, bl. 32 vv. CHIMAY had ze van dezen zijnen vader verkregen bij acte zijner ouders, gegeven te Antwerpen in April 1579: zie *Docum. histor.* van KERVIN et DIEGERICK, t. II, p. 379, 382. Van het kasteel van Beveren geeft SANDERUS een' fraaije afbeelding in zijn *Fland. illustr.*, II, fol. 545. — In dezelfde *Docum. histor.*, p. 423, vinden wij een' zeer vleijenden brief van CHIMAY aan den magistraat van Yperen, gedagteekend uit Brugge, 7 Julij 1583. Ook de *Jaerb.* melden ons, dat hij op dien dag te Brugge kwam. Nog leest men een' brief van hem uit Brugge aan den prins van Oranje van 10 Julij in de *Archives de la mais. d'Or.* van GROEN VAN PRINSTEREE, VIII, 226, in welk schrijven hij zich aan den prins zeer aanbeveelt, verzekerende, dat niemand meer gezind zal zijn dan hij om den prins te dienen, 't welk de prins door de uitkomst ervaren zou, als 't hem behaagde hem, CHIMAY, met zijn bevelen te vereeren. Die ongelukkige uitkomst! Zij heeft wel

wat anders geleerd! Wij zien uit het aangevoerde, dat CHIMAY reeds vóór dat men hem het gouvernement van Vlaanderen aanbod te Brugge vertoefd heeft. Daarna zal hij weder naar Beveren vertrokken zijn en is van dáár, nogmaals in Julij, op het ontbieden der Brugache overheden, terug gekomen. Ongetwijfeld heeft dit eerste verblijf te Brugge op zijne keuze aldaar invloed gehad: eene keuze, die den voorzigtigen prins van Oranje niet welgevallig was, door wien — en te Brugge wist men dit ook — de prins van Espinoy werd voorgestaan en aanbevolen. Zeker heeft CHIMAY ook te Brugge gedaan wat v. METEEREN en HOOFT ons berigten met betrekking tot de twee andere leden van Vlaanderen, die hem later aannamen, „dat hij te voren met eenige personen van die heimelijk verstand had gehouden.” „Om gevoegelijker zijn' zaken te beleiden in Vlaanderen”, zegt v. METEEREN, fol. 225, „, had hij zich begeven te Beveren, in 't land van Waas, daar hij heer van was, alwaar hij was continuerende de voorzeide correspondentiën en aanhang der gemeenten, inzonderheid met die van Gend en Yperen.”

De opgegevene levensbijzonderheden van CHIMAY zijn ontleend aan v. METEEREN, fol. 224, 226, alwaar men zijn portret vindt; de aangehaalde *Doc. histor.*, II, p. 381; J. C. DE JONGE, *Unie v. Brussel*, bl. 43; v. MALE, bl. 219 vv., die verkeerdelijk meldt, dat CHIMAY in 1566 het verbond der edelen teekende.

Bl. 8, 2. VAN MALE, 221.

Bl. 10, 1. VAN METEEREN, fol. 211.

Bl. 11, 1. VAN MALE, 213; *Jaerb.*, 332.

Bl. 11, 2. VAN MALE, 226; *Jaerb.*, a. p.

Bl. 12, 1. *Jaerb.*, 332—334; v. MALE, 226, 226; v. METEEREN, fol. 220, d; HOOFT, b. XX, fol. 879; *Chron. v. Vl.*, fol. 437.

Bl. 12, 2. „Zoo haast”, lezen wij in de *Chron. v. Vl.*, a. p., „deze [BOYDE met zijn regiment] binnen Brugge gekomen waren met nog eenige Gendsche soldaten hebben zij de voornaamste katholiken uit de stad gejaagd.” VAN MALE, bl. 226, geeft er dit verslag van: „er werd openlijk van wege den magistraat uitgeroepen, dat alle priesters 't zij inboorlingen 't zij vreemde, die minder dan zeventig jaren oud waren, op sware straf de stad moesten ruimen; waarop allen, die tot nog toe in de stad gebleven waren, uit vrees voor mishandeling, zonder uitstel vertrokken.” Hij zegt, bl. 219, dat reeds den 15^{den} Julij te

voren alle priesters voor den magistraat outboden waren. De vreemde waren belast te vertrekken; de inboorlingen moesten in de stad blijven, maar mogten nergens eenige dienst doen, wilden zij niet uit de stad geleid worden, zooals kort te voren gebeurd was aan tien priesters, van welke één bijna dood geslagen was, omdat hij een kind gedoopt had."

Bl. 14, 1. VAN MALE, 229, 227; *Jaerb.*, 334. Volgens eerstgenoemde hebben zich de predikanten zeer heftig tegen de bevelhebbers der bemagtigde steden uitgelaten. Ook werden de kapiteinen MARRIVORDE, DE WINTERE en een Schot in hechtenis gesteld, beschuldigd van met den vijand gemeens te hebben gehad, en de soldaten, die in genoemde steden gelegen hadden, werden afgedankt en gelaat uit Brugge te vertrekken. Verg. *Jaerb.*, 335. — "PARMA", zegt de *Chron. v. Vl.*, fol. 441, 442, "had zeer weinig Roomsch-katholiken gevonden binnen Doornik, maar nog minder binnen Nieuwpoort, alwaar geen schaduw meer was van de Roomsche Godsdiens. Dixmude was meer dan de helft door geuzen bewoond, alsook al PARMA's andere gewonnen plaatsen. Uit welke hij zonder bloedstorting verdreef al wat vijand was van 't Roomsch geloof, daarna herstellende de Roomsche Godsdiens en vangende, zoo hij kon, de Woorddiensars van de Calvinistische secte, die volgens de koninklijke bevelen nergens in gespaard werden."

Bl. 15, 1. In de *Jaerb.*, 335, 336, waar het medegedeelde billet te vinden is, leest men, dat de maatregel genomen was den 3^{den} Augustus en dat op den 7^{den} werd afgekondigd, dat wie de verzochte penningen vóór den avond niet betaald had soldaten in zijn huis ontfangen zou en met de verkooping zijner goederen bedreigd werd. Voorts, dat dit geld werd gebruikt om de soldaten te betalen en men op den 9^{den} begon hiermede andere te werven in plaats der afgedankte van Nieuwpoort, Veurne en Dixmude. VAN MALE, 227, 228, zegt, dat die weigerden werkelijk met soldaten belast werden totdat zij betaalden; dat dezelfde maatregel naderhand meermalen is aangewend, maar dat de terugbetaling achterbleef, en dat ZEGE VAN MALE klaagt, dat de stad na langen tijd aan hem schuldig gebleven was over twee briefjes ter waarde van 75 keizers gulden.

Bl. 15, 2. VAN MALE en *Jaerb.*, t. a. p.

Bl. 15, 3. VAN MALE, 229.

Bl. 16, 1. VAN METEKEN, fol. 229, b, c.

Bl. 16, 2. VAN MALE, 229, 230; *Jaerb.*, 337. In een' vlei-jenden brief van CHIMAY aan den magistraat van Yperen, nader-hand, 4 Februarij 1584, uit Brugge geschreven, drukt hij zich hetzij met betrekking tot deze of tot één' der volgende mislukte ondernemingen (zie tekst, bl. 21) aldus uit: „Messieurs, je ne doute pas qu'aurez receu mes precedentes, et que depuis aurez entendu le mauvais succes du dernier convoy d'Ypre a cause des capitaines qui n'ont fait le devoir tel que lhonneur leur comādoit, dont certes jay receu ung regret si tres grand que ne me seroit possible l'exprimer par parolles, pour l'extreme desir que doiz long-temps jay eu de vous veoir secouruz et assistez selon vos merites” etc. Met aansporing tot moed en volharding en de beste beloften en wenschen eindigt hij. Zie KERVYN *et* DIEGERICK, *Docum. hist.*, t. II, 423.

Bl. 17, 1. Er waren van het geslacht DE GROOF of DE GROUF twee broeders, die somwijlen — hun' gelijke krijgsbetrekking kon er aanleiding toe geven — onderling verward zijn. Uit eene acte toch, die, overigens van geen geschiedkundig belang, gepaaseerd is voor schepenen der stad Sluis den 7^{den} December 1579, blijkt ten aanzien van gemeld geslacht het volgende:

Jonkheer HENDRIK DE GROUF was kapitein der stad Damme.

Jonkheer JACQUES DE GROUF was kapitein van de stad en 't kasteel van Sluis, gehuwd met jonkvrouwe ANNA BERTOLFS.

Nog bestonden jonkvrouw JOZINA DE GROUF, gehuwd met JAN DE LA TORRE; jonkvrouw ANNA DE GROUF, gehuwd met JACOB DE POTTERE, en CORNELIA DE GROUF, ongetrouwd, alle zusters der beide eerstgenoemden. Hun vader was jonkheer GILSBRECHT DE GROUF, toen reeds overleden. De naam der moeder is ouvermeld.

Jonkheer JACQUES DE GROUF werd in 1578 door den prins van Oranje naar Sluis gezonden om stad en kasteel te bewaren, juist toen de hervorming er werd ingevoerd (v. MALE, bl. 73). Er is dus geen twijfel aan, of DE GROUF was aan de hervorming, ORANJE en de staten toegedaan. CHIMAY, die in dezen zelfden tijd (14 Augustus 1583) HEMBYZE, „dien vijand van den prins van Oranje,” tot voorschepenen had helpen aanstellen, zal dus wat hij te Gend door list poogde te Sluis en te Brugge door' huichelarij getracht hebben te bereiken, en wij zullen de verwijdering van DE GROUF mogen aanmerken als uitvloeisel der bedekte Spaanschgezindheid

en ingenomenheid tegen ORANJE van den man, aan wien Vlaanderen bestuur te onbedachtzaam was toevertrouwd.

VAN MALE, bl. 230, stelt dan ook het gebeurde voor als een bewijs van CHIMAY's heimelijke Spaanschgezindheid. DE GROOF komt bij hem voor als ijverig hervormde op bl. 277, waar hij vermeldt, dat „jonkheer HENDRIK [lees JACOBUS] DE GROOF, vóór dezen kapitein van het kasteel van Sluis,” in 1584 onder de hervormde vlugtelingen behoorde. (Bl. 75 wordt HENDRIK genoemd onder de nieuw aangestelde schepenen, toen Brugge in 1578 voor de vrijheidszaak gewonnen was. Zie ook beneden, bl. 70, 71.) Ook zegt VAN MALE uitdrukkelijk, dat CHIMAY in den persoon van GROENEVELD (hij noemt hem ANTONIUS; v. METEREN, fol. 226, a, ARNOLD; doch zijn naam was AREND; zie van hem *Zeeland, jaerb. voor 1853*, bl. 300) „zeer bedrogen was, zooals daarna bleek.” En de heer DE LESDAIN (JAQUES DE LANOY, heer van Lesdain), die bij dezelfde gelegenheid tot gouverneur van Damme werd aangesteld, was volgens v. METEREN, fol. 226, a, b, aan de zijde van CHIMAY voor Spanje gezind. Dit alles noopt ons te vermoeden, dat CHIMAY door de afzetting van DE GROOF de bevordering der Spaansche zaak bedoelde. Alleen moet hij zich dan niet slechts in GROENEVELD, maar ook in kapitein VAN VIJVE bedrogen hebben: want dezen zullen wij naderhand mede onder de hervormde vlugtelingen te Sluis ontmoeten. — De *Jaerb.*, bl. 337, drukken zich niet bepaald uit, maar schijnen toch aan te duiden, dat CHIMAY den maatregel nam, omdat hij, den Sluisschen gouverneur kwalijk vertrouwende, de stad beter voor de staten wilde bewaren. Zijn gedrag wordt alsdan eene oogenverblindung. — Ondubbelzinnig spreekt de *Chron. van Vl.*, fol. 438. CHIMAY zal DE GROOF hebben gevangen genomen en naar Brugge gezonden, „omdat hij verdacht was, dat hij aan PARMA niet alleen Sluis met de kasteelen, maar ook Brugge had willen leveren.” Zóó iets laat zich echter van DE GROOF niet gelooven. Was hij ook misschien, naar den wensch van CHIMAY, valsch beschuldigd, en bediende zich deze daarvan, om hem van de baan te stooten? — Jammer, dat de stadsnotulen en rekeningen van Sluis over dit tijdperk ontbreken.

Bl. 17, 2. De *Ghendtsche gesch.*, bl. 259, zeggen, dat CHIMAY den 7^{den} September in Gend werd ingehaald. Het rijmt niet met wat in v. MALE en de *Jaerb.* wordt opgegeven.

Bl. 19, 1. VAN MALE, 231—234. Verg. *Jaerb.*, 338, 339. En bl. 341: „de prins deed dit alleenlijk om zich bij de nieuwgezinden niet verdacht te maken. Want alhoewel hij tot meerder schijn sommige katholiken had doen uitjagen en zich altijd tegenwoordig liet vinden in alle Godsdienstoefeningen der Calvinisten, nogtans was hij in zijn hart zeer genegen om deze landen andermaal onder de gehoorzaamheid van den koning van Spanje te brengen.” Zie ook v. METELEN, fol. 225, a; HOOFT, b. XX, fol. 894.

Bl. 20, 1. VAN MALE, 230, 231; *Jaerb.*, 337, 338.

Bl. 20, 2. VAN MALE, 234, 235; *Jaerb.*, 339.

Bl. 23, 1. VAN MALE, 237, 242—244; *Jaerb.*, 339—341. Yperen, tot het uiterste gebragt en geen hoop van ontzet meer hebbende, gaf zich, na eene belegering van negen maanden, waarin men door hongersnood paarden, katten, honden enz. gegeten had, den 10ten April 1584 aan PARMA over.

Bl. 24, 1. J. W. TE WATER noemt hem baron van Lokeren in zijn *Verbond en smeeksch. der ed.*, II, 473, en zegt, dat hij generaal der artillerie en gouverneur van Heusden in de dienst der staten was. Hij was onderteekenaar van het verbond der edelen, even als zijn vader JOHAN DE HORFES, en stierf in 1618.

Bl. 31, 1. Mr. JOAN VAN DE WERCK, of JOHAN VAN DE, VAN DER WERK, WARKE, was in 1576 en 1577 pensionaris van Middelburg volgens 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. d. Midd. vrijh.*, bl. 473, 496. Volgens de *Nederlingen* op WAGENAAR, *Vad. hist.*, d. I, bl. 318, was hij daarna pensionaris van Zeeland en volgens de *Bijvoegsels* op hetzelfde werk, d. VIII, 77, 's lands advocaat in 1586 en pensionaris van Amsterdam. Door HOOFT wordt hij bij 't verslag der gebeurtenissen, die wij verhalen, genoemd „Loontrekkend Raadsman [pensionaris] der stad Antwerpen.”

Bl. 32, 1. ADRIAAN MANMAKER — v. METELEN en anderen noemen hem MANDEMAKER — was reeds in 1574 tesorier van Middelburg toen deze stad aan ORANJE overging, en in 1587 tesorier-generaal van Zeeland. Zie WAGENAAR, a. w., VI, 463, en *Bijv.* op d. VIII, bl. 73. Verg. *Woordenb. der samenleving*.

Bl. 33, 1. Er zijn onderscheidene leden van het geslacht DE HAULTAIN of HAUTAIN bekend en beroemd in de vaderlandsche geschiedenis. Zie o. a. WAGENAAR en TE WATER, *Verb. en smeeksch. d. ed.* Zij voerden doorgaans den naam VAN DE ZORTE, heer van of gezegd HAULTAIN. Misschien hebben wij hier te denken aan

ALEXANDER DE ZOETE, ondertekenaar van het verbond der edelen, in 1576 gouverneur van Zeeland, en te Sluis begraven (zie **TE WATER**, a. w., d. III, 417), ofschoon deze niet den bijnaam van **HAULTAIN** voert. Of waarschijnlijker aan den beroemden **FILIPS DE ZOETE**, heer van Haultain, mede ondertekenaar van het verbond der edelen, die in 1585 vóór Antwerpen den heldendood stierf. Zie **TE WATER**, a. p., 420. **VAN METELEN**, fol. 239, a, noemt dezen „gouverneur van Walcheren.” Vg. *Woordenb. d. samenl.*

Bl. 34, 1. De tweede druk van de *Jaerb. v. Br.*, d. III, bl. 127, zegt aldus: „de prins van Chimay, ziende dat er vele bijeenkomsten gehouden werden, waaruit misschien, een oproer rijzende, zijne voorstellen zouden verijdeld worden, heeft op den 20ten Maart den heer **DE GRIJSE**, hoogbaljuw, den sergeant-majoor **WINKELMAN**, met verscheidene andere van de aanzienlijkste personen, waaronder gerekend werden **JAKES BROUCQSAULX**, oud-burgemeester, benevens **JOBIS** [moet zijn **JOOST**] **BROUCQSAULX**, zijnen zoon, uit de stad doen vertrekken, dewelke allegader naar Sluis gegaan zijn” enz. Wij meenden echter, dat de boven gegevene voorstelling, die ons **DE GRIJSE** reeds een' week vroeger, den 13ten Maart, vertrokken vermeldt en door andere geschiedschrijvers medegedeeld wordt, met de waarheid overeenkomstig is.

Bl. 36, 1. De tweede druk van de *Jaerb. v. Br.*, d. III, bl. 129, schrijft: „de kapitein **GUILLELME RAMS** [aldus], die de overlevering van den prins beloofd had, was gevlugt, zoodat men f 400 gesteld heeft voor dengenen, die hem wist aan te brengen.”

Bl. 38, 1. De *Chron. v. Vl.*, fol. 445, spreekt hier van „den welsprekenden leeraar **JUNIUS**”, daarbij waarschijnlijk denkende aan den ons bekenden predikant **FRANCISCUS JUNIUS**. Doch het is blijkbaar eene onwaarheid, uit naamsverwarring ontstaan. Ongetwijfeld hebben wij hier te denken aan **JOHAN JUNIUS DE JONGE**, ridder, heer van Roerheim en Cormaillon, ook genoemd jonker of doorgaans doctor **JUNIUS**, gelijk hij dan ook hier en elders door v. **METELEN** genoemd wordt. Hij was geboren te Antwerpen en werd 18 Mei 1573 gouverneur van Veere, waar hij althans in 1579 nog woonde. In 1575 was hij gemagtigd zoo tot de Bredasche vredehandeling als om in Frankrijk te handelen over eenigen onderstand. In 1581 werd hij naar Engeland gezonden om de overkomst van **ALENÇON** te verhaasten. Zie 's **GRAVEZANDE**, a. w., bl. 324, 408, en

TE WATER, *Verb. en sm. der ed.*, I, 268, III, 442, en de ald. aangeh. schrijvers.

Bl. 40, 1. Verg. over het medegeelde in dit hoofdstuk v. METEEREN, fol. 225, a — 226, b; HOOPT, b. XX, fol. 893—897; *Chron. v. Vl.*, fol. 443—445; v. MALE, 246—257; *Jaerb.*, 341—348. „Deze geschiedenissen”, zegt v. METEEREN, fol. 226, a, „zijn particulierlijker te lezen in een boekske, gedrukt a°. 1588, den voorzeiden prins toegeschreven van eenen zijnen dienaar en raadsman, dien men zeide te wesen LOUIS DENETIÈRES, meermalen genoemd, in welk boekske alle en deze zijne feiten zeer verheven worden, en al het Spaansch succes en goede voorspoed van PARMA in Vlaanderen wordt hem toegeschreven. Waartegen zijne vijanden, zoo particuliere als andere (die hij veel had, vermits zij hem toeschreven hun' verliezen, armoede, ballingschappen en dood van vaders, broeders en mans in 't ontzetten van Yperen) ook hebben uitgegeven een boekske in druk a°. 1589, genoemd een' Ampliatie van 't voorzeide boekske, mede daarbij een' Apologie of verantwoording, door hem a°. 1582 gemaakt te Sédau tegen zijne wedersprekers over zijne professie van de gereformeerde religie, tot welke boekskes wij den nieuwsgierigen lezer zenden, om te oordeelen naar hun goeddunken.”

Bl. 52, 1. De *Jaerb.*, bl. 367, maken er melding van met deze woorden: „ten zelfden tijde was alhier eene uitnemende duurte: want een pond boter gold 16 stuivers, een' mate zaaitarwe 8 pond gr. (✓ 18), 25 eijeren tot 28 stuivers, en men gaf voor een pond schapenvleesch 9 stuivers. Men vond binnen de stad geen honden of katten meer: want alle dezelve waren opgegeten. De gemeene lieden aten brood van draf gemaakt, ook oliebrood, en bovendien stierven verscheidene personen van honger. — Daar-entusschen werd geheel het land door de soldaten van Oostende en Sluis beroofd en verbrand.” — In de *Vlaemsche kron.*, uitgegeven door BLOMMAERT, leest men, bl. 332: „den 30 [Mei 1584] bekwam men hier [te Gend] de tijding, dat die van Brugge bij het toedoen van den prins VAN CHIMAY, gouverneur van Vlaanderen, den peis omhelsd hadden, in dewelke de stad Damme mede begrepen was, waarop zij tot teeken van blijdschap hun geschut hebben gelost, alhoewel de prins van Parma veel koorn uit hunne stad deed voeren ten behoeve van zijn leger te Wetteren, Eekloo, enz.” En bl. 356 wordt berigt, dat den 24ten

Mei 1585 — misschien is 't een' zamenvatting van wát in 't vorige jaar gebeurd was — de pest te Brugge heerschte, „welke stad daarenboven nog met hongersnood grootelijks gestraft werd; want de geusche bezettingen bedierven het land rondom en belletten allen toevoer van etelijke waren.” VAN METEREN zegt ook, fol. 227, *a*, dat Brugge zich omringd vond met vijanden, als die van Gend, Oostende en Sluis, die allen leeftogt en nering weerden, alsof het belegerd ware.

Bl. 52, 2. Zie den inhoud des bedoelden briefs bij VAN METEREN, fol. 227, *a*, *b*. De *Vl. kron.* berigt, bl. 337, hoe den 18^{den} Julij werd uitgeroepen, dat de magistraat te Gend brieven had onderschept, geschreven uit Brugge aan den ontvanger MEERTENS, waaruit heimelijke aanslagen op Gend ondekt waren. Verg. v. MALE, bl. 267, die het gebeurde stelt op 13 Julij.

Bl. 55, 1. Verg. over 't geen hoofdstuk V en VI is opgegeven VAN METEREN, fol. 226, *b*, *c*; HOOFT, b. XX, 897—899; *Chron. v. Vl.*, fol. 445, 446; v. MALE, 258—260, 274—276; *Jaerb.*, 348—379. 't Is hier, dat wij de 23 artikelen van het verdrag met PARMA letterlijk vinden, die elders slechts hoofdzakelijk vermeld worden. In het *Précis anal.* van O. DELPIERRE vindt men den Franschen tekst.

Bl. 57, 1. Zie KERVYN *et* DIEGERICK, a. w., II, 382.

Bl. 59, 1. Verg. omtrent het medegedeelde over CHIMAY in dit hoofdstuk v. METEREN, fol. 226, *b*, *c*, 280, *a*, *b*, 540, *d*; HOOFT, b. XX, fol. 899; *Chron. v. Vl.*, fol. 446, 448; DE JONGE, *Unie v. Brussel*, bl. 43, 44; KERVYN *et* DIEGERICK, a. w., II, p. 382.

Bl. 60, 1. Verg. v. METEREN, fol. 137, *c*, tot 138, *d*; KERVYN *et* DIEGERICK, I, p. 131. Wij noemen slechts deze, omdat wij hier zoowel van de Belgische als van onze zijde een getuigenis vinden voor de waarheid van 't geen wij zeiden.

Bl. 64, 1. Zie boven, bl. 32. Voorts SANDERUS, fol. 284, 3 en 199; *Kron. hist. gen. Utrecht*, 1852, bl. 43; v. MALE, 276; v. D. AA, *Aardr. woordenb.*, d. XI, bl. 930, 931. In de *Historische kron. van het Oostorije*, een onuitgegeven handschrift onder de archiven van Sluis, door MENTET HAYKENS leest men, naar mededeeling van mijn' vriend J. H. VAN DALE: „volgens de 22ste landrekening is jonker JOHAN DE GRIJSE, heer van Corbais, zoon van den eersten hoogbaljuw, daartoe geëligeerd of aangesteld in plaats van den overledenen. (A°. 1626.)” Aant. 2 van bl. 207, d. I ontmoetten wij ook een' JAN DE GRYZE, zeker een bloedverwant.

Bl. 64, 1. Zie boven, bl. 34, en verg. 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. d. syn. v. Wesel*, bl. 133, waar men van zijn geslacht uitvoeriger berigten ontvangt. Als deze schrijver zegt, dat de vele nakomelingen van den ouden REINIER, in en buiten Vlaanderen in aanzien en vermogen nitmuntende, alle de Roomsche Godsdienst beleden, behalve één zijner zonen MELCHIOR, die in de 16e eeuw om de Godsdienst naar de Vereenigde Nederlanden week, dan zullen wij moeten aannemen, dat onze REINIER, die mede de Roomsche Godsdienst verliet en herwaarts overkwam, aan dien geschiedvorschcr is onbekend geweest. — Dat er overigens ook een MELCHIOR WINCKELMAN te Brugge leefde, die der vrijheidszaak toegedaan was en een broeder van REINIER kan geweest zijn, blijkt uit VAN MALE, bl. 74, waar hij tegelijk met REINIER voorkomt onder de achttien notabelen, in 1578 door BYHOVE gekozen. MELCHIOR, schildknaap, was gehuwd met ANNA DE BROUCQSAULX, dochter van JACOB en zuster van JACOB, PIETER en JOOST. Zie *Kron. van het hist. gen. te Utr.* voor 1852, bl. 42.

REINIER WINCKELMAN wordt uitdrukkelijk schoonzoon van MAARTEN DE MIL genoemd door VAN MALE, bl. 210. Mr. MAARTEN DE MIL, griffier van het Vrije, is, volgens zijn eigen getuigenis, gedurende het gansche tijdvak van hervorming te Brugge altijd te dier stede gebleven, „standvastig, God zij gedankt, in het katholiek geloof, maar zonder al te groote eerbiedigheid te toonen.” Toen na den uniestrijd in 1579 vele magistraatspersonen van het Vrije gevangen genomen werden werd DE MIL in zijn huis ongemoeid gelaten en gelast om zijn griffiersambt als voorheen waar te nemen. Hij preee de kloekmoedigheid van zijn' schoonzoon in het gebeurde bij den aanslag van ALENÇONS officieren. Hij moet een Latijnsch verhaal van de gebeurtenissen in zijnen tijd hebben nagelaten, en hij bekleedde althans nog in 1586 zijne griffierswaardigheid: v. MALE, 77, 190, 278—280. Er komt nog een REINIER WINCKELMAN, zoon van EDUARD, bij VAN MALE voor, bl. 76, die in 1578 door BYHOVE onder de schepenen gekozen werd, terwijl onze REINIER toen onder de notabelen was. — BERNARDUS WINCKELMAN was pensionaris van Brugge in 1565 en 1566: SANDERUS, fol. 206.

Bl. 65, 1. Zie bl. 68 en 69 en aant. 1 van bl. 34.

Bl. 65, 2. VAN MALE, 255; *Jaerb.*, 347; v. METELEN, 226, c.— Ook Damme had zijn' predikant gehad, die toen deze stad te

gelijk met Brugge aan PARMA overgegeven werd de wijk nam. Wij zouden dit wel reeds vermoeden, maar uit het actenboek des kerkerads van Sluis wordt het ons zeker. Wij lezen daarin deze aantekening van 11 Maart 1609: „is bij den kerkeraad besloten, dat men de weduwe van den overleden dienaar des heiligen Woords van Damme, voor het boek en het uitschrijven bij haren man s. [saliger?] en voor het uitschrijven van de 8 acten der synode in 't zelve boek mede begrepen, zal toeleggen één pond groot.” Jammer, dat wij den naam van den Damschen predikant niet kennen. Het blijkt hieruit, dat hij te Sluis, in de nabijheid zijner voormalige gemeente, zich gevestigd had, dat hij door den kerkeraad van Sluis begunstigd werd, dat hij gehuwd geweest en omstreeks 1609 gestorven is.

Bl. 65, 3. Zie aant. 1 en 2 van d. I, bl. 269.

Bl. 66, 1. *Jaerb.*, 366; v. MALE, 276; KIST EN ROYAARDS, *Ned. arch.*, IV, 197.

Bl. 66, 2. VAN MALE, 276, 277.

Bl. 66, 3. Zie deel I, aant. 1 van bl. 203.

Bl. 67, 1. VAN MALE, 75, 256; *Jaerb.* 349, 355; SANDERUS fol. 206.

Bl. 67, 2. Zie deel I, aant. 1 van bl. 203.

Bl. 67, 3. VAN MALE, 74, 158; SANDERUS, t. a. p.

Bl. 67, 4. SANDERUS, t. a. p. en v. MALE 73, 76, 158. Dat v. MALE zich op bl. 277 vergist heeft blijkt nog duidelijker uit twee van elkander geheel onafhankelijke getuigenissen. TE WATER namelijk, *Verb. en smeeksch. d. ed.*, II, 319, noot, noemt onder de zonen van LEONARD CASEMBROOT „JACOB, thesaurier-generaal van Vlaanderen, getrouwd met ANTHONIA WYNCKELMAN, en NICOLAAS, heer van Oostwinkel, burgemeester van Brugge, wiens nakomelingen in Vlaanderen gebleven zijn; want zijne dochter trouwde met ADOLF VAN MALDEGEM” enz. En SANDERUS, dit ongezocht bevestigende, telt, fol. 241, onder de begravenen in de Brugsche predikheeren-kerk „JUDOCUS CASEMBROOT, van een Brugsch edelengeslacht, heer van Oostwinkels, zoon van NICOLAAS, neef van LEONARD [Leonardszoon], die in hun leven burgemeesters van Brugge waren.” Echter zoekt men in de lijsten bij dezen schrijver, fol. 206, dezen LEONARD te vergeefs even als zijn vader, dien TE WATER mede burgemeester van Brugge noemt. Zie verder over de CASEMBROOTS bijlage I.

Bl. 67, 5. Zie aant. 1 van bl. 17, d. II.

Bl. 68, 1. De spelling des naams is zeer verschillend. Men leest DE CHANTERAINÉ, DE CHANTTERAINES enz. (CHAUTRAINE is altijd een misslag, die de u in plaats der n stelt.) Somwijlen vindt men in plaats van DE CH. dit DE BR. omgekeerd DE BR. dit DE CH. Voorts wordt geschreven BROUCQUESAUT, BROUQSAUT, BROUCQUESAUS, BROUCQSAULT, BROUKAUX enz. Jonkheer JOOST schreef in een stuk, onder de stedelijke archiven van Sluis, eigenhandig DE SANTRAINES gheseit DE BROUCQSAULX. Wij houden ons aan de spelling van het laatste, maar achten het eerste een' misslag, uit het Brugsche dialect geboren, waarin de Fransche *ch* veelal als *s* wordt uitgesproken.

Bl. 68, 2. Hij is te Brugge in de Lieve-Vrouwekerk begraven. Zijn grafschrift, te vinden in de *Description historique de l'égl. de N. D. à Bruges*, par BEAU COURT DE NOORTVELDE, p. 253, luidt met dat zijner echtgenoot aldus: „Ici-gît honorable Homme Pierre de Chantraines, dit Broucsault, fils de Jean, natif au chateau de Quincy, qui trepassa le 29 de Mai 1551. Et Damoiselle Louise de Stakenburgh, fille de Arnould, son Epouse; laquelle trepassa le 5 jour de Novembre 1554.”

Bl. 68, 3. *Kron. van het hist. gen. te Utr.* voor 1853, bl. 40; SANDERUS, fol. 206; v. MALE, 75.

Bl. 69, 1. Zie aang. *Kronijk*, bl. 41; voorts die voor 1851, bl. 377. De andere bijzonderheden hebben wij te danken aan den heer VAN DALE te Sluis, die tevens uit het Sniissche doopregister van 1605 tot 1616 het volgende omtrent de kinderen van JACOBUS opgeeft:

„19 Nov. 1606, gedoopt 't kind van Jacob de Chantraine en jonkvrouw Johanna Foobs, zijn wijf, genaamd Jaqueline.”

„24 Dec. 1608, gedoopt 't kind van Jacob de Chantraine gezegd Broncqsaux en van jonkvrouw Johanna Jobs, zijn wijf, genaamd Philips.” Getuige o. a. „jonkheer Jacob de Chantraine gez. Broucqsaulx, luitenant van kap. Ram.”

Aan dezen FILIPS werd op request zijner moeder en na den dood zijns vaders bij resolutie van 5 Februarij 1619, „in consideratie van den langen ende getrouwen diensten, bij den voorn. wylen jonkheer Jacob den lande gedaen in groot gevaer ende perikel van zijn leven,” toegelegd „een soldaets paye van 12 gulden ter maent van 42 dagen onder de nagelaten comp. van wylen zijn vader.” Zie voorn. *Kron.* voor 1851, bl. 377, en *Zeeland*,

jaarboekje voor 1853, bl. 305, 306. Het blijkt ons hieruit, dat de BROUCQSAULX zich ook dapper gedragen hebben in de verdediging van Sluis.

Bl. 69, 2. Aangeh. *Kron.* 1852, bl. 41; mededeelingen van den heer VAN DALE.

Bl. 70, 1. CHARLES CUSTIS, in de tweede uitgaaf van de *Jaerb. v. Brugge*, d. III, bl. 163, 164.

Bl. 70, 2. VAN MALE, bl. 75, 158, 177; boven, 1, 209, 1.

Bl. 71, 1. VAN MALE, 76, 158.

Bl. 71, 2. A. p., 75, 158; SANDERUS, fol. 206; *Jaerb.* 309, 371.

Bl. 71, 2. VAN MALE, 75, 158, 73.

Bl. 71, 4. A. p., 75; SANDERUS, fol. 206.

Bl. 71, 5. Zie KILIAAN op Goemar en Gotmaer. St. GOMMAREUS, Fransch: St. GOMMART, staat in den Roomschen kalender op 11 October. Nog heden is de voornaam KOMMER en de slachtsnaam KOMMERS niet geheel ongewoon.

Bl. 71, 6. Verg. aant. 1 van bl. 17, deel II.

Bl. 72, 1. VAN MALE, 158. Over JAN CROES zie beneden, bl. 86.

Bl. 72, 2. VINCENT SAYON, SAYOEN of SAENOEN werd in 1578 hoofdman van St. Nicolaas zesdedeel, komt in 1580 onder de raden voor en was tenzelfden jare één der commissarissen uit de wet, voor wie de administrateurs der geestelijke goederen rekening deden: v. MALE, 76, 158, 107. In 1581 en 1582 was hij pensionaris: SANDERUS, 206. Hij behoorde onder de afgevaardigden, die door CHIMAY naar Doornik werden gezonden om over den vrede met Spanje te onderhandelen en heeft mede het tractaat onderteekend. Welligt dus was hij Roomschgezind. Doch daar wij zijn' naam na den overgang tot Spanje te Brugge niet meer wedervinden is het meer vermoedelijk, dat hij der hervorming was toegedaan, en kan van hem de aanmerking gelden, die wij bl. 67 maakten aangaande den hervormden burgemeester ANTONIUS VAN DEN BERGHE als medeonderteekenaar van het vredesverdrag.

Bl. 72, 3. VAN MALE, 74; *Jaerb.*, 395, 396.

Bl. 72, 4. „De soldaten van Sluis en Oostende,” leest men in de *Jaerb. v. Br.*, bl. 379, „kwamen zeer dikwijls tot omtrent Brugge uitgelopen, alwaar zij groot kwaad deden.” Er wordt bijgevoegd, ofschoon het moeilijk zij dit onvoorwaardelijk aan te nemen: „zelfs hadden zij in 't begin van 1586 vastgesteld, dat zij allen, die zij konden gevangen krijgen, zouden op-

hangen; gelijk die van Oostende kort daarna ook gedaan hebben met den zoon van Louis Thierry, gewezen tresorier van Brugge, die bij ongeluk in hunne handen gevallen was."

Bl. 73, 1. *Kron. hist. gen. te Utr.* voor 1852, bl. 40, 41. Er heerscht daar dubbelzinnigheid in de opgave zijner titels, gelijk er zijn sterfjaar verkeerdelijk in 1580 wordt gesteld. VAN METELEN noemt hem „Pieter van Hautrive, gheseid Brouksaulx." Zijne vijf kinderen waren JACQUES, PIETER, JOOST, PHILIPS en MARIA.

Wij ontmoeten hier dus een' derden JACOB of JACQUES. Volgens genoemde *Kron.*, bl. 42, 43, was hij geboren te Brugge, eerst kapitein, in welken rang hij in de generaliteits-notulen, ter onderscheiding van zijn' oom JACOB, genaamd wordt de Jonge (verg. *Kron.* 1851, 377), later kolonel ter repartitie van Zeeland. Hij huwde met ALIJD DE GRIJSE den 5^{den} Augustus 1618. Wij hebben echter reden om te gelooven, dat hier verwarring schuilt. PIETER werd te Brugge onthald in 1586 en had vijf kinderen. Wij mogen stellen, dat hij in 1576 gehuwd en dat zijn oudste zoon JACOB in 1577 geboren is. Deze zou dan op veertigjarigen leeftijd eerst getrouwd zijn. Dit is niet wel aan te nemen. Het schijnt, dat de derde JACOB, gehuwd in 1618, een zoon was van kapitein JOOST, van wien de *Kron.* geene kinderen opgeeft dan een' zoon FERDINAND. Volgens mededeeling van den heer VAN DALE komt dan ook deze FERDINAND als broeder van JACOB voor. Aan hem zullen wij moeten denken, als in 1603 doopgetuige geweest zijnde en luitenant van kapitein RAM (verg. aant. 1 van bl. 69). Vreemd is 't echter, dat hij eerst in 1609 in het Sluissche lidmatenboek, den 28sten October, aangeteekend wordt als hebbende zijne belijdenis gedaan, mede als luitenant, vermoedelijk dus dezelfde: een doopgetuige toch, die geen lidmaat is, mag nauwelijks ondersteeld worden. De knoop is moeilijk en verdrietig te ontwarren of JACOB, PIETERSZON, geheel uit de geschiedenis verdwenen is, dan wel of hij de gehuwde met ALIJD DE GRIJSE en de doopgetuige was, dan wel of wij aan een' vierden JACOB, zoon van JOOST, moeten denken. Wij verlaten dien onvruchtbaren doolhof, om liever nog een woord te zeggen van PIETERS wakkeren schoonvader.

JOOST DE CABOOTERE was gehuwd met CATHARINA BOOT en burgermeester van der courpse in 1578, 1579, 1580 en 1581. Zie

aangehaalde *Kronijk* voor 1852, bl. 41; SANDERUS, fol. 206; v. MALE, 75, 157. Wij troffen hem aan in 1580 bij het gesprek tusschen TALBOOM en CAPITO, en als één' der commissarissen, voor wie de commissie van geestelijke goederen rekening deed. Wij zagen hem aan 't hoofd eener bende ruitery den kolonel REBOURS achterna ijlen en buiten Brugge drijven. Wij vernamen eindelijk zijne benoeming in het gezantschap om namens Brugge aan PARMA den vrede te verzoeken, doch misten hem daaronder toen dat gezantschap den 2^{den} of 3^{den} April 1584 naar Doornik vertrok, gelijk wij ook zijn' naam onder de onderteekenaars van het verzoeningsverdrag niet vinden. Welligt onttrok hij zich zelf aan dien last of vond men geraden hem dien te ontnemen. Wij mogem aannemen, ofschoon zijne latere lotgevallen ons onbekend zijn, dat hij der vrijheidszaak is getrouw gebleven. Althans hij ligt in de Lieve-Vrouwekerk niet begraven bij zijne vrouw, gestorven 5 Julij 1667, zijn' zoon 2008, 28 Maart 1602, en zijne dochter MARIA, 24 April 1611. Zie hante grafchriften in de *Descr. hist. de l'égl. de N. D. à Bruges par BRAUCOURT DE WOORTVELDE*, p. 286.

Bl. 74, 1. De *Jaerb. v. Br.*, 380, zeggen uitdrukkelijk: „die van Sluis hadden daarentusschen eenen aanslag op Brugge voorgesteld, meenende de stad met verraad te overmeesteren; ten welken einde zij alhier geheime correspondentie hielden. Maar twee van de verraders, op den 8ten Mei ontdekt zijnde, werden op den 13^{den} Junij daarna onthald. De eerste was de zoon van een' oud-burgemeester, die zich alsdan binnen Sluis onthield” enz. VAN MEYEREN echter spreekt anders. Zelfs VAN MALE oordeelt gematigd, even als DE MIL, dien hij als bron aanhaalt. VAN PEENEN alléén zal voor 't miust een' aanslag gehoopt hebben. Welligt staat er ook mede in verband het schier gelijktijdig vertrek van twaalf hervormden naar Sluis, waarop wij straks terug komen.

Bl. 76, 1. VAN MEYEREN, fol. 251, d; v. MALE, 277—280; *Jaerb.*, a. p. VAN MALE geeft, waarschijnlijk bij misslag, als sterfdag op den 10ten Junij en voegt er het volgende nog bij: „zijne vrienden en de statsgezinden hielden staande, dat hij tegen alle behoorlijke regtsvordering ter dood veroordeeld was, en daarop zinspelen de volgende verzen, die HUGO DE GROOT naderhand mengde in het bruilofsticht, dat hij schreef voor jonkheer

GASPAR VAN KINSCHOT, huwende met jonkvrouw MARIA BROUSSAULX
gezeid CHANTRAINES:

Non cognita nuper
Stemmata, sed meritis et avitæ conscia laudis
Chantrænos patriis inscripsit Flandria fastis.
Hinc animi virtusque truci suspecta tiranno
Et mortem, patriæ pro libertate, pacisci
Hæsit postgenitis. Illo quoque sanguine multum
Defletur pietas: felix qui crimine nullo
Tantum cum patria miser est, causamque dolendi
Quod sit civis habet.

* DE MIL [dien VAN MALE in dit verhaal meermalen aanhaalt] oordeelde anders, daar hij schrijft, dat hij moest mede buigen *et merito secundum scripti juris regulas.*" Zeker, een' schrale verdediging! — MARIA DE CHANTRAINES dit BROUSSAULX was eene zuster van den gedoode, en KASPER of JASPER VAN KINSCHOT was raad in het hof van Brabant, daarna raad en thesaurier-generaal van prins MAURITS. Het bruiloftsgedicht van DE GROOT vindt men in zijne *Poëmata*, 1° druk, p. 141. MARIA was weduwe in 1690. Zie *Kron. v. h. hist. gen. te Utr.* voor 1852, bl. 42.

Bl. 77, 1. VAN METEREN, fol. 259, a.

Bl. 77, 2. In het *Précis analytique des docum. que renferme le dépôt des archives de la Flandre occid. à Bruges*, par O. DELÉPIERRE, t. II, p. 164, n°. 33, 40, wordt het stuk dus omschreven: *lettres signées par le prince ALEXANDRE FARNESE, approuvant au nom de sa majesté la résolution prise par les magistrats du Franc d'expulser de leur territoire tous les hérétiques. 4 Mai 1687.*"

Bl. 77, 3. *Jaerb. v. Br.*, bl. 380.

Bl. 78, 1. VROLIKHEIT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 359; HUNNIUS, *Zeevosche buise*, bl. 382.

Bl. 78, 2. HUNNIUS, a. w., bl. 373, en bladwijzer, op het w. STATEN GENERAAL. Hij haalt aan AITSMA, d. X, bl. 814, 817, 818.

Bl. 78, 3. Wij hebben deze stukken grootendeels te danken aan de vriendelijke en werkzame hand van den ervaren geschiedvorschcr J. H. VAN DALE, hoofdonderwijzer en archivarius der stad Sluis, die ze ons uit de kerkeraads- en stedelijke archiven heeft medegedeeld.

Bl. 81, 1. Roomceester, hetzelfde als pestmeester, zie-

kenbezoeker of krankoppasser staat welligt in betrekking met het Vlaamsche reeuwer (*qui peste infectos curat*: KILLIAAN), een verzorger der pestlijders. Verg. de *Chron. v. Fl.*, d. III, fol. 399.

Bl. 82, 1. Zie DE JONGE, *Unie v. Brussel.*, bl. 47.

Bl. 82, 2. A. w., bl. 43; KERVYN *et* DIEGERICK, a. w., t. II, p. 381.

Bl. 83, 1. GUICCIARDINI (in de vermeerderingen), bl. 575; HOOP, b. XX, fol. 899. VAN MALE zegt, bl. 220: „dit huwelijk, niettegenstaande de groote goederen, die hij betrouwde, is hem niet voorspoedig geweest, daar hij geene kinderen won bij de prinses; en zij, òf om andere redenen [?] òf omdat hij daarna van Godsdienst veranderde, is van hem gescheiden en naar Holland geweken.”

Bl. 85, 1. VAN METEREN, fol. 441, *d*, 442.

Bl. 85, 2. „In Nederland te Luik is in April (1605) gestorven de gravin van Megen van den huize Brimen [lees Brimeu], getrouwd met den hertog van Aarschot, Charles de Croy, vorst des rijks enz. Alzoo deze vrouw zich altijd gehouden had van de gereformeerde religie, heeft zij veel in 's Gravenhage in Holland gewoond en daarna, ter geliefte van haren man den hertog, te Luik in een' neutrale plaatse, en is zonder kinderen gestorven.” VAN METEREN, fol. 540, *d*.

Uit de *Navorscher*, III, bl. 270, ontleenen wij, in antwoord op de vragen naar MARIA DE BRIMEU en hare scheiding van den prins van Chimay, nog het volgende: „het antwoord op deze vragen is te vinden in de *Mémoires autographes du duc CHARLES DE CROY, publiés pour la première fois par M. le baron DE REIFFENBERG*, Brux. et Leipz., 1845, 8°. Van dit werk is gebruik gemaakt door GACHARD in zijne belangrijke *Notice des archives de M. le duc de Caraman, précédée de Recherches historiques sur les princes de Chimay et les comtes de Beaumont*, geplaatst in *Compte-rendu des séances de la commission royale d'histoire en Belgique*, tome XI, p. 109—236, en zoo ik meen ook afzonderlijk uitgegeven. Men vindt daar (p. 153): „CHARLES DE CROY vivait, depuis 1584, séparé de sa femme, MARIE DE BRIMEU, qui s'était retirée en Hollande. Il lui envoya JEAN VAN HALLE, qui signa, en son nom, avec elle, le 6 Mars 1599, un arrangement au moyen duquel chacun des deux époux pouvait disposer des biens, qui venaient

de son côté, le duc s'y réservant toutefois « d'ordonner de ses médailles à son bon plaisir. » Il alla ensuite passer quelques jours auprès d'elle, en Zélande. » En verder (p. 154, 155): « en 1605 CHARLES DE CROY perdit sa femme MARIE DE BRINTEU, qui mourut à Liège le 18 Avril, ayant persévéré jusqu'à la fin dans la religion réformée. Il se trouva ainsi (ce sont ses propres expressions) délivré de la captivité, des peines et des travaux qu'il avait soufferts avec elle durant vingt-cinq ans. Il réfléchit alors qu'il était le dernier de la branche aînée de sa maison; il considéra combien il serait fâcheux que tant de beaux domaines et de grands titres passassent dans une autre famille. Ces réflexions le conduisirent à épouser, la même année, sa cousine germaine, DOROTHÉE DE CROY, fille aînée du marquis d'Havré. Les noces furent célébrées à Mons, le 18 Décembre et les jours suivants, avec une pompe presque royale. »

Er is nog een minder uitgebreid antwoord. De schrijver verwijst naar BUTKENS, *Supp. des trophées du duché de Brabant*, livre VIII, pag. 265, en LE CARPENTIER, *Histoire de Cambrai et de Cambresis*, tome III, p. 328, en HOOGSTRATEN, *Woordenboek*. Hij meldt, dat CHARLES DE CROY overleed 13 Junij 1612, DOROTHÉE in 1662.

Bl. 85, 3. Zie boven, d. I, bl. 233, en v. MALE, bl. 187, die hem JORIS VAN ESSCHE noemt.

Bl. 86, 1. *Zeeland, jaarb. voor 1852*, bl. 152. Hij wordt daar genoemd DAMART.

Bl. 86, 2. VAN MALE, bl. 74, 158, 76; boven, bl. 72.

Bl. 88, 1. *Zeeland, jaarb. voor 1852*, bl. 152, 168.

Bl. 88, 2. De onpartijdigheid noopt ons het volgende hier bij te brengen. In het Sluissche lidmatenregister vindt men bij de eerste opneming der lidmaten, geschied op 16 Januarij 1605, vermeld als met schuldbekentenis tot de gemeente terugkomende drie personen, waaronder « mr. JAN (sic) FRARIJN, wonnende in Sluys. » Het resolutieboek der Sluissche kerk van de ouderlingen opslaande, lezen wij van hem het volgende: « vergaderinghe, ghehouden met den dienaer des goddelijcken Woordts, ouderlinghen ende diaconen, ende dat tot opneminghe der lidmaten die met attestatie quamen ende oock die haer van nieus tot de ghemeinte Christi begaven. Op den zelven tijt zijn oock verschenen mr. Jan Frarijn » [met twee anderen] « die, we-

sende litmaten, hebben haer besuydelt met de vuylicheyt des pangsdoms vóór 't overcommen van dees stadts, van welcke leelike ende groote sonden zy met groot leetschap ende traenen haer schult bekent hebben voor den kerckenraet, op welcke beken-tenisse zy toegelaten zijn tot den H. Nachmael des Heeren." Indien deze JAN FRARIJN hier verward met onzen JOOS en dus dezelfde is, dan is deze welligt in 1587 te Sluis gebleven, Roomsch geworden en in 1605 wedergekeerd.

Bl. 88, 2. *Kron. Hist. gen. te Utr.* 1852, bl. 41, 43, 44.

Bl. 89, 1. SANDERUS, fol. 205; boven, d. I, bl. 58.

Bl. 89, 2. Zie boven, d. I, bl. 143, en d. II, bl. 70.

Bl. 90, 1. GILLES VAN DEN HOUTE was predikant te Sluis van 1581 tot 1587, toen de stad aan de Spanjaarden overging. Zie van hem TE WATER, *Ref. van Zeel.*, bl. 309 en 310, en DRESSELHUIS, *Distr. Sluis in Vl.*, bl. 140.

Bl. 90, 2. Kapitein PIETER VAN VIJVE wordt ons bekend uit een' hoogst merkwaardige acte in het register van passeringen te Sluis over de jaren 1585 tot 1587, door den heer J. H. VAN DALE medegedeeld in de *Navorscher* voor 1854, bl. 97 en 98. De officieren van Brugge in het begin van 1584, wier namen ons tegelijk daaruit ter kennisse komen, verbinden zich bij dat stuk hem, op wien het lot zou vallen om het tweede victaillement naar het belegerde Yperen te doen, los te koop en, indien hij door de Spanjaarden mogt worden gevangen genomen. Het lot viel vermoedelijk op FRANÇOIS DE RAVAINGAN of ROMAINGAN (onduidelijk geschreven naam), als zijnde ten verzoeke van dezen, waarschijnlijk in Januarij of Februarij 1587, deze acte opgemaakt. De oorspronkelijke verbindtenis was te Brugge gebleven onder de papieren van den sergeant-majoor REINIER WINCKELMAN, die, gelijk wij weten naar Sluis gevlugt, alhier genoemde acte of verklaring aflegde, als hebbende hij, op bevel van CHIMAY, de officieren doen loten. Deze loting geschiedde in Februarij 1584 "op den Vasten-avonds-dag of 's daags te voren." De Vastentijd begon in dat jaar op Asschewoensdag 15 Februarij, zoodat dus de loting plaats had op den 14^{den} of 13^{den}. Dit komt alzoo juist overeen met hetgeen wij d. II, bl. 22, verhaalden nopens die groote en allerbangrijkste bezending, die in den nacht van 14 op 15 Februarij van Brugge tot ontzet van Yperen vertrokken is, maar die helaas! in Spaansche handen viel, wordende daarna een

groot losgeld geëischt voor de gevangenen. De namen nu der Brugsche officieren, die zich bij acte verbonden, zijn deze: jonkheer EVERARD VAN THEMSEKEN, jonkheer JOOST DE BROUCQSAULX, FRANÇOIS DE RAVAINGAN, GUILL. RANS, PIETER VAN VIVE, PH^e. HAGE, JAN VLEYS en ANTH^e. SCOTIS.

Jonkheer GERARD VAN TEMSCHE komt in 1580 bij VAN MALE, bl. 158, onder de raden voor, en JOBIS (GEORGIUS) VAN THEMSEKE wordt door SANDERUS, fol. 206, vermeld als burgemeester van schepenen in 1575 en 1576, en in de *Jaerb. v. Br.*, bl. 309, onder de Roomschgezinden, die na 1580 Brugge verlieten, zijnde „gewezen schout,” terwijl bl. 310 onder diezelfde JAN VAN THEMSEKE genoemd wordt. Doch EVERARD hebben wij niet gevonden.

Kapitein JOOST DE BROUCQSAULX kennen wij reeds.

FRANÇOIS DE RAVAINGAN of ROMAINGAN. Wij gisten, dat in dezen onduidelijk geschreven naam DE RAVLENGHIEN moest gelezen worden, zijnde dit de eigenlijke naam van den hoogleeraar FR. RAPHELENGIUS, die een' zoon had, mede FRANCISCUS geheeten. Zie *Woordenb. d. zam.* Doch de lezing leent zich daartoe niet. Vg. onder, aant. 1 van bl. 96.

GULIELMUS RANS was, gelijk wij weten, de kapitein, op wiens hoofd f 400 gezet was, dewijl hij zich verbonden had om aan CHIMAY de hand te slaan. Zie boven, d. II, bl. 36. Aant. 1 van bl. 36, d. II, hoorden wij hem RAMS genoemd, en aant. 1 van bl. 69 kwam ons kapitein RAM voor op 24 Dec. 1608 te Sluis. Wij vermoeden, dat we hier aan denzelfden persoon hebben te denken.

Kapitein PIETER VAN VIVE was ongetwijfeld een bloedverwant van den ouderling en andere mannen, die dezen geslachtsnaam droegen, hoedanige ons in ons verhaal meermalen voorkomen. Overigens kunnen wij niets van hem berigten.

PH^e. HAGE kan een aanverwant geweest zijn van „JAQUES HAGHE, fs d' Heer BERTRAM,” dien de *Jaerb. v. Br.*, bl. 310, onder Roomschgezinde vlugtelingen tellen. Hij kwam naar Sluis, kocht een kaperschip, de goede hope, van kapitein CH. DE HERAUGIÈRE, ruidde land- met zeedienst en voer ter kaapvaart uit Sluis. (In de *Navorscher* voor 1856, n°. 4, bl. 100, wordt vermeld CHARLES DE HERAUGIÈRES [aldus] als een hoofd van den aanslag op het kasteel van Breda in 1590 in het bekende turfschip.)

JAN VLEYS. Zie aant. 3 van deel I, bl. 236.

ANTH. SCOTIS. Onder de burgemeesters van het Vrije in 1581 noemt SANDEBUS, fol. 284, 3, THOMAS VAN SCOTIS.

Bl. 93, 1. Een dergelijk vrijgeleide werd in hetzelfde jaar 1586, den 20sten Augustus, door Zijne Excellentie den graaf van Leycester afgegeven aan 136 huisgezinnen, die toen uit Antwerpen naar Middelburg emigreerden. Het is, met de namen der hervormde familiën, opgenomen in de *Kronijk van het Hist. genootsch. te Utr.* van 1852, bl. 27—35. Het merkwaardige stuk is met belangrijke opmerkingen medegedeeld door den heer C. A. RETHAAN MACARÉ. De predikanten en ouderlingen der Fransche kerk van Middelburg hadden de naamlijst met hun verzoek opgezonden aan LEYCESTER, en deze had daarop gehoord het advies van prins MAURITS.

Bl. 96, 1. Zie over HERMANNUS FAUKELIUS bijlage I, 5. TE WATER noemt hem FAUKEEL in zijn *Bericht aen den Leeser vóór de Herv. kerk te Gent*. Dat hij ook als FAUCKEL, FOCKEL, FOEKEL voorkomt zegt ons dr. BORSIUS in het *Ned. arch. voor kerk. gesch.* VAN KIST EN ROYAARDS, IV, 188.

Bl. 96, 2. Zie over FR. RAPHELENGIUS het *Woordenb. d. zam.* en TE WATER *Herv. k. te Gent, Ber. aen den Leeser*. Aangaande het geboortejaar van den hoogleeraar DODONÆUS is verschil; sommigen stellen dat in 1517, anderen in 1518. Zeker is het, dat hij te Leiden gestorven is den 10^{den} Maart 1585 in het 68^e jaar zijns ouderdoms. Zijn eigenlijke naam was REMBERT DODOENS, doch zijn vader DOEDE JARIGA, een Fries van afkomst en geboorte, liet zich buiten 's lands reeds DIONYSIUS DODONÆUS noemen. REMBERTUS was gehuwd met MARIA SAEBYN, die hem vijf kinderen schonk, twee zoons en drie dochteren, als: 1. DIONYSIUS, 2. REMBERTUS, den jongeren, 3. ANTONIA, 4. URSULA, 5. JOHANNA. De jongere REMBERTUS was mede, gelijk zijn vader, een medicus, en rigtte in 1585 met zijne moeder een verzoek aan de curatoren der hoogeschool te Leiden. Zie de *Navorscher* voor 1854, bl. 168, waar meer bijzonderheden ten dezen te vinden zijn. — „Maitre RAMBERT DODOENS, docteur en médecine,” komt voor op eene lijst van gevangenen wegens hervormde gevoelens, allen op bevel van den raad van be-roerten gekerkerd te Mechelen op 't einde van 1574: zie de *Union, revue relig.* (Bruxelles), 1854, n°. 2, p. 30. De

noot zegt, dat de zoon bedoeld wordt. — D. JOOST VAN RAVELINGHEN, ongetwijfeld verwant aan onzen DANIEL, heeft het beroemde *Kruidboek* van DODONÆUS vermeerderd. Zie de Antwerpsche uitgave van 1644, keerzijde van het titelblad. In 1608 werd het te Leiden uitgegeven „in de Plantijnsche drukkerij van Francoys van Ravelingen.”

Bl. 98, 1. JAN WIJTS, heer de la Boucharderie, was in 1578 gelastigd tot het vernieuwen van den magistraat en in 1579 en 1580 één der burgemeesters van het Vrije: SANDERUS, fol. 906, 284, 3. Hij schijnt tot de gematigde Roomschgezinden behoord te hebben (verg. boven, d. I, 202, 208, d. II, 33 en 37), ofschoon een Roomsch schrijver uitdrukkelijk zegt, dat hij hervormd was: zie aant. 1. van d. I, 202. Hij was toch na den val der hervorming nog te Brugge; want van 1558 tot 1588 was hij griffier van het Proossche. Hij stierf er 7 Februarij 1588 en is begraven in de Lieve-Vrouwekerk: BEAU COURT DE NOORTVELDE, *Beschr. der heerlykh. v. d. Proossche*, bl. 312. — Meester GUILIELMUS WIJTS, over wiens geschiedkundige handschriften wij in het voorberigt spraken, was een streng Roomschgezinde, die onder de vlugtelingen uit Brugge wordt genoemd *Jaerb. v. Br.*, II, 309, en wiens heftigheid en gevangenneming tijdens de misviering voor ALENÇON te Brugge ons in een uitvoerig verhaal beschreven worden door VAN MALE, bl. 188—190. — BOUDEWIJN WIJTS, chirurgijn, vindt men mede onder de Roomschgezinde vlugtelingen, *Jaerb.*, bl. 310. — ÆGIDIUS wordt door SANDERUS geteld onder de beroemde Bruggelingen, fol. 208. In het werk van W. FRANCKEN, *Joh. Ludov. Vives*, bl. 153, 154, komt hij voor als kanselier van Brugge omstreeks 1564, die, hoewel met VIVES' stelsel van armverzorging ingenomen en een moedig verdediger er van, nogtans grooten eerbied voor de geestelijkheid koesterde. Verg. over hem vooral POPPENS, *Bibl. Belg.*, I, p. 35.

Bl. 98, 2. *Hist. der martel.*, fol. 350.

Bl. 99, 1. JOOS DE BOYS, koopman, en zijn zoon CHRISTIAAN waren onder de Roomschgezinden, die uit Brugge gevlugt zijn: *Jaerb.*, 310.

Bl. 107, 1. De laatstmedegedeelde bijzonderheden zijn door den heer ELSEVIER in de *Navorscher* voor 1854, bl. 60, opgeteekend. Hij geeft vooreerst eene resolutie van Holland, d.d. 30 November 1609, bl. 277, van dezen inhoud: „Michiel de Vos, monnik

geweest tot Brugge, ende nu hem onthoudende tot Leyden, is tot koopen van boeken, voor eens ende sonder consequentie, toegeleyt 50 guldens." Vervolgens uit het album der Leidsche academie: „19 Sept. 1609. Michaël de Vos, Cortracensis, an. XXI, Theol. Stud., [woont] bij Joris Cabeljaeuw op de Hoygraft." Eindelijk het opgegevene aangaande „Michel de Vos, drappier et sa famille," uit de *Kron. van het Hist. genootsch. te Utrecht*, 1852, bl. 32.

Bl. 107, 2. JOHANNES DE VISSCHER was de zoon van JAN DE VISSCHER of DE VISCH, den bekenden baljuw van Ingelmunster, die op bevel van RYHOVE, te gelijk met den raadsheer JACOBUS HESSELS, op den avond van 4 October 1578 uit de gevangenis te Gend gehaald en zonder vorm van proces op den weg naar Kortrijk aan een' boom opgehangen werd. Zie TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl. 107, 108; v. MALE, 90; *Ghendische gesch.*, bl. 139. Verg. vooral over JAN DE VISCH en zijne handelingen tegen de hervormden VAN METEREN, fol. 156, c. Zijn zoon JOHANNES DE VISSCHER, geboortig van Winoxberge, pastoor en deken van Dixmude en daarna pastoor der St. Maartenskerk te Yperen, werd tot bisschop dezer stad gewijd den 6^{den} Februarij 1611 en stierf 26 Mei 1613. SANDERUS, fol. 364, noemt hem „Episcopus pro Catholicâ fide zelosus," die met bijzondere vlijt zijn bisdom bezocht en niet alleen in de steden, maar ook in de dorpen en kasteelen onvermoeid rondging om te prediken. Elders gewaagt deze schrijver van DE VISSCHERS brandenden ijver (*zelum*) voor het katholiek geloof en zijn' haat jegens de kettters: fol. 366. Hij was in de wandeling bekend onder den naam van de lange Jan of lange Hans. TE WATER, a. p.; HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bl. 201, 380.

Bl. 107, 3. TE WATER en HUNNIUS, a. pp.

Bl. 108, 1. TE WATER, a. w., 111, 112; HUNNIUS, a. w., 381.

Bl. 108, 2. Na den dood van REMIGIUS DRUVIUS, over wien in bijlage III gesproken wordt, werd MATTHIAS LAMBRECHT derde bisschop van Brugge. Hij was geboren te St. Laurens, een dorp niet ver van Aardenburg. Hij was te Leuven theol. doctor geworden. Kanunnik, aartspriester en aartediaken aan de kathedraalkerk te Brugge, werd hij 28 Julij tot bisschop gewijd en deed zijne intrede 15 Augustus 1596. Hij stierf den 1sten Junij 1602, oud 63 jaren.

Zijn opvolger was KAREL PHILIPPUS DE BODOAN, die omstreeks 1590 tot deken van het kapittel der St. Baafskerk te Gend verkozen werd. Toen JAN VAN STRIJEN, die tot bisschop van Middelburg was benoemd, den 8ten Julij 1594 te Leuven overleden was volgde DE BODOAN hem op in deze waardigheid, maar kon zoomin als zijn voorganger den bisschopszetel in de hervormd geworden stad bekleeden. Te gelijker tijd werd hij tot abt van Eename verheven. In Junij 1603 ontving hij de benoeming tot bisschop van Brugge, alwaar hij twee jaren later, 24 Maart 1604, zijn plegtige intrede hield. Hij stierf den 7^{den} Julij 1616 in zijne abdij van Eename, van waar zijn ligchaam naar Brugge werd overgebracht en in de St. Donaaskerk begraven. Hij wordt als een godvruchtig en menschlievend man beschreven, wiens vroom hart hem aanspoorde om gevallen vrouwen te ontrukken aan een oneerbaar leven en met de ruimste hulpmiddelen een voegzaam onderhoud te verschaffen. Aan verlegenen bewees hij de grootste weldadigheid, soms boven zijn vermogen. Hij bezocht de gevangenen en ter dood veroordeelden, om hen te troosten zooveel hem mogelijk was. Wekelijks op bepaalde dagen gaf hij aan de armen, zonder onderscheid des persoons, milde aalmoezen, spijsde de hongerigen, laafde de dorstigen, kleeedde de naakten en was in waarheid het oog der blinden en de voet der kreupelen. Ziedaar wat van hem getuigd wordt: geen enkel woord, dat hem als ketterjager kenmerkt. Zouden we in hem niet een' bisschop der liefde en des vredes vereeren mogen?

Anders schijnt de vijfde bisschop van Brugge, ANTHONIUS TRIEST, geweest te zijn. Immers, van hem wordt gezegd, dat hij „met grooten ijver (*zelo*) en zielskracht de hem aanbevolene kerk bestuurd heeft”; en melding wordt gemaakt van „zijne gehechtheid zelfs aan de vrome gebruiken, die de katholieke Godsdienst in stand houdt, om meer en meer het vuur der geloovigen op te wekken door de overdenking der heilige mysteriën en gemeene gebeden.” Hieruit, hoezeer het niet regtstreeks op eenige onverdraagzaamheid wijst, zelfs den bisschop op zijn standpunt als een' waardigen herder doet kennen, hieruit stroomt ons toch niet die zachtheid tegen, die ons in zijn' voorganger bekoorde. Misschien werd hij wel gekozen om door zijn' meerdere geestkracht en strengheid een gewigt te leggen in

de schaal, die deze te zeer had doen oprijzen. Hoe 't zij, hem werd op minder dan veertigjarigen ouderdom, en alzoo in de volle kracht van zijn' levenstijd, de bisschopsstaf in de hand gegeven. Geboren in 1576, was hij deken der St. Donaaskerk te Brugge toen hem de aartshertogen ALBERTUS en ISABELLA in 1616 tot de hoogste waardigheid aldaar benoemden, welke benoeming, door den paus 9 Julij 1617 bevestigd zijnde, terstond door zijne wijding gevolgd werd. In 1622 werd hij tot den bisschoppelijken zetel te Gend geroepen, en hij stierf te dier stede 28 Mei 1657.

Verg. breeder SANDEBUS, fol. 217—220; *Chron. v. Vl.*, I, voorwerk, bl. xxiiij; BEAUCOURT DE NOORTVELDE, *Beschr. v. d. Proovsche*, 260—264; (M. H. HELLIN) *Histoire chronol. des évêq. et du chap. ezemi de St. Bavon*, p. 103, 38.

Bl. 112, 1. De Stampershoekpolder werd bedijkt ten jare 1634. Zie v. D. AA, *Aardr. woordenb.*, d. X, bl. 659.

Bl. 113, 1. TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl. 98.

Bl. 116, 1. „De hervormden”, zeggen ook YPEY en DERMOUT, a. w., I, 262, „die in Vlaanderen en Brabant overbleven, waren voor een groot deel lieden van de benedenste volksklasse; en deze werden straks weder Roomsch-katholiek.”

Bl. 116, 1. Alleen ten gevolge der verovering van Gend verlieten 9000 hervormde huisgezinnen deze stad, en Middelburg werd in 1584 vermeerderd met 406, in 1585 met 838 en in 1586 met 1055 hervormde lidmaten van Gend, Antwerpen en elders. Zie YPEY en DERMOUT, t. a. p., ook bl. 263.

Bl. 117, 1. „De stad was ook [in 1683] met Hollandsch garnizoen opgepropt. En alzoo het meerderdeel van de soldaten van de zoogezuide gereformeerde religie was moest men aan hen het vrij gebruik van hunne Godsdienst toestaan; ten welken einde aan hen gegeven werden het Timmerliedenhuis en de groote halle, alwaar zij de prediciën van hunne ministers gingen aanhooren:” *Jaerb. v. Br.*, II, 439.

Naderhand vinden wij ook nog, hoewel alle spoor van gemeente verdwenen is, hervormden te Brugge gevestigd. Zoo was ANTHONIA BALKENENDE, van wie ik langs de moederlijke lijn afstam, geboren te Brugge 22 Nov. en gedoopt 23 Nov. 1712 door d^r. HATTINGA: getuige DAVID WEYTS, geref. koopman (Sl. doopb.). Zij was de dochter van ANTHONIE BALKENENDE, die eerst woonde en den-

kelijk geboren was te Rotterdam en aldaar van de Roomsche tot de hervormde Godsdienst overging. Daarna vestigde hij zich te Brugge, waar hij wegens zijne Godsdienst vele onaangenaamheden te lijden had, terwijl allerlei middelen gebruikt werden om zijne kinderen tot de Roomsche kerk terug te brengen. Zijne vrouw MARGARETHA VAN DER SPECK huwde na zijn' dood met PETER GAME. Het Sluissche doopboek behelst omtrent hunne kinderen de volgende niet onbelangrijke berigten: „den 14 Januarij 1723 Mary, het kind van den Hr. Peter Game, gereformeerd koopman tot Brugge, en Juffr. Margarita van der Speck, zijne huisvrouw, gedoopt den 20 Jan. 1723 door D^r. Hattinga tot Brugge. Getuigen: Hr. Griffier [van Sluis] Johan van der Speck en Juffr. Anna Maria van Steenberg, wedr. van den Heer van der Speck.” „Den 12 Aug. 1724 Sarah, het kind van” enz. „Get. de Heer Edward Wilson, gereformeerd koopman tot Ostende, en” enz. „Den 9 Sept. 1726 Morse, het kind” enz. „Get. de Heer Edward Wilson en Juffr. Anna Maria Balkenende.” „Den 28 Nov. 1720 William, het kind” enz. „Get. de Heer Edw. Wilson over den Heer William Morse wonende te Bristol, en Suzanna van der Speck over Juffr. Alice Morse, gezeid Saye. Zijnde voorz. kind te Brugge gedoopt door D^r. Hattinga, pred. te Sluis.”

Bl. 117, 2. Over CAROLUS REGIUS zie d. 1, bl. 10. — Wat de kerk betreft, die vóór de Belgische omwenteling door de protestanten gebruikt werd en thans nog ter dienste der protestantsche Engelschen strekt, zij is eene voormalige kloosterkerk van de Theresianen: nonnen, die zich, naar SANDERUS, I, 260, in 1624 te Brugge vestigden. Volgens de *Hist. de Bruges*, pag. 303, werd het Theresianen-klooster gebouwd in 1625 en in 1783 opgeheven. De kerk zal dus ook in eerstgenoemd jaar gesticht zijn. De kloostergebouwen dienen tot een militair hospitaal.

Bl. 117, 3. Een belangwekkend verslag van de Evangelische beweging dezer dagen te Brugge vindt men in het tijdschrift *Geloof, hoop, liefde, onder redactie van J. G. VERHOEFF*, pred. te Elspeet, jaargang 1855, bl. 77—84, onder den titel van: *het Evangelie te Brugge*, en onder denzelfden titel bl. 221—236.

B I J L A G E N.

BIJLAGE I.

BEROEMDE HERVORMDEN, TE BRUGGE GEBOREN.

Wij beginnen met de Godgeleerden en predikanten op te geven, die ons ter kennis gekomen zijn.

1. CHRISTOPHORUS FABRITIUS of CHRISTOFFEL SMIT of DE SMET, ook SMETIUS. KOK, in zijn *Vaderl. woordenboek*, zegt, dat hij te Brussel geboren is, en het *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.* heeft hetzelfde opgenomen. Doch dat het bij KOK blijkbaar eene fout is volgt daaruit, dat hij aanhaalt BRANDT, *Hist. der reform.*, d. I, bl. 262, waar Brugge uitdrukkelijk als de geboortestad van FABRITIUS wordt opgegeven. Hij was er Karmeliter monnik geweest. Nadat hij het klooster verlaten had oefende hij zich een' tijd lang in de Godsdienst bij de predikanten in Vlaanderen en deed eenige predicatiën. Gehuwd zijnde, verliet hij met zijne bevreesd geworden huisvrouw, toen de vervolging uitbrak, Westvlaanderen, vestigde zich te Sandwich in Engeland, maar kwam vervolgens, op verzoek vooraf der gemeente van het toen Westvlaamsche stadje Hondscote, naar zijn vaderland terug. Hij wijdde zich aan de dienst der Antwerpsche gemeente; doch schandelijk verraden zijnde, werd hij gevangen genomen en op de wreedste wijze, onder een volksoproer ten zijnen gunste, ter dood gebragt den 4^{den} October 1564. Zie zijn merkwaardig levensbericht uitvoerig beschreven in de *Historie der martelaren*, fol. 395, vv. Vergl. voorts *Ned. arch. voor kerk. gesch.*, II, 44, aant. (34); A. UYTENHOOVEN, *Gesch. der herv. k. te Antwerpen*, bl. 129; *Antw. chron.*, bl. 61.

2. ADRIANUS SARAVIA. TE WATER, in het *Bericht aen den Leezer* vóór zijne *Herv. kerk te Gent*, zegt, dat hij van Spaansche afkomst was, geboren in Vlaanderen. Doch SANDERUS, I, 210, verzekert, dat Brugge hem *natale solum* was. (Verg. echter de laatste onzer bijlagen, waarin Hesdin genoemd wordt.) Volgens evengenoemd werk van TE WATER, bl. 61, 62, verscheen hij als predikant te Gend op de provinciale synode der Vlaamsche kerken, te dier stede gehouden den 8ten Maart 1581, en heeft JOHANNES EWS, *Van de formulieren*, bl. 89, zijn' levensloop beschreven, 't welk wij echter niet konden raadplegen. Hij was met GUIDO DE BRES, HERMAN MODET en GODEFRIDUS VAN WINGEN werkzaam geweest aan de opstelling der Nederlandsche geloofbelijdenis omstreeks 1562. Zie w. TE WATER, *Tweede eeuwoet. van de geloofsbel. der geref. kerken*, bl. 9—11; UYTENHOOVEN, *Gesch. der herv. kerk te Antwerpen*, bl. 128. JACOBUS WILLEMSSEN, in één' der noten van zijn gedicht vóór 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. der syn. te Wessel*, verklaart, dat hij predikant geweest is te Antwerpen, Brussel en Gend, daarna hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Leiden en vervolgens te Kantelberg (Canterbury), beroemd wegens zijne geleerdheid, Godsvrucht en ijver voor de hervormde Godsdienst. In 1587 werd er te Leiden een' gevaarlijke zamenzwering tegen de overheid gevormd, en ook SARAVIA werd beschuldigd daaraan te hebben deel genomen. „Eenige duizenden van Brabanders en Vlamingen”, zegt WAGENAAR, *Vad. hist.*, VIII, 258, „gevlugt om de Godsdienst, waren al sedert eenige jaren binnen deze stad ontvangen en met geen minder minzaamheid dan de ingeborene burgers gekoesterd. [Wij weten, dat het grootste deel der Waalsche gemeente van Brugge naar Leiden geweken was.] Dit volk echter, moeiziek van aard en heethoofdiger dan de Hollanders, gedreven daarenboven door ijver voor 't geloof, maakte zich ligtelijk wijs, dat de staten, en in 't bijzonder de Leidsche heeren, ongelijk hadden in den twist, die tusschen LEICESTER en hen in zwang ging. Eenige woelsieke geesten stookten dit vuur, onder welke de voorbarigste geweest zijn ADOLF VAN MEETKERKE [een Bruggeling], die onlangs door de staten uit den raad van state gezet was, ADRIANUS SARAVIA, hoogleeraar der Godgeleerdheid” enz. Volgens bl. 260 was de toelig om „met behulp van de knechten van kapitein NICOLAAS DE MAULDE en van het vendel

VAN HERAUGIERE, (vg. boven bl. 220), beide onlangs van Sluis gekomen, de stad te overmeesteren, eenigen uit de regering en uit de burgerhoplieden in hechtenis te nemen en de hekken geheel te verhangen." Lees ook bl. 221. NICOL. DE MAULDE dit MANSARD was schier ontwijfelbaar mede een Bruggeling en met CHARLES DE HERAUGIERE onder de krijgsoversten, die Sluis, onlangs voor PARMA bezweken, dapper verdedigd hadden. Zie van beide *Zeeland, jaarboekje voor 1852*, bl. 152, 153, 168, en *voor 1853*, bl. 303, 304. SARAVIA, hoewel met MEETKERKE en anderen uitgesloten uit de vergiffenis, door de staten afgekondigd, verdedigde zich zóó, dat zijne schuld verre van bewezen schijnt. Verg. het lezenswaardig berigt in het *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.* Hij week toen naar Engeland, waar zijne verdiensten erkend werden. (Ook VAN MEETKERKE is, gelijk wij zien zullen, te Londen gestorven.) Zie ook IPEY en DERMOUT, a. w., I, 349—351.

3. CHRISTOPHORUS LANTSOCHTIUS, *Brugensis*, zóó leest men in de *Tweehonderdjarige ged. van het eerste syn. der Ned. kerken te Wesel* van ADE. 's GRAVEZANDE, bl. 226. Mogelijk, wordt er bijgevoegd, was hij die CHRISTOPHORUS, die eerst religieus te Brugge, daarna predikant te Rysum was in 1567, en van dáár gezonden om de Vlaamsche broeders te bezoeken. Uit zijnen naam ondertekende JOH. GUBUS de handelingen der synode te Wesel. Dat het geslacht LANTSOCHT een Brugsch geslacht was blijkt uit de *Descr. hist. de l'égl. de N. D. à Bruges* par BEAUCOURT DE NOORTVELDE, p. 288, waar voorkomt: „Sepulture van Isabeau Lantsocht, filia Jan, huysvrouwe van den voorn. van der Plancke, overleden den 5 October 1640.”

4. JACOBUS KIMEDONTIUS, KIMEDONT of KIMEDONK. Wij moeten beginnen met een getuigenis te wederleggen, dat niet Brugge, maar Kampen als de stad zijner geboorte opgeeft. Het komt voor in de levensbeschrijving van DAVID PARÆI (vóór de *Opera PARÆI*), die een boezemvriend van KIMEDONTIUS was. Zie G. VROLIKHERT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 26; „des de Gentsche Chronyk dwaalt,” lezen we hier, „hem een *Bruggenaar* noemende, tom. 2, pag. 225.” Intusschen mogen wij verwachten, dat de *Ghendtsche geschiedenissen* (2° of 3° uitgave) omtrent een' landgenoot wél zullen ingelicht zijn. Zóó oordeelde ook J. W. TE WATHE, *Ref. van Zeel.*, bl. 189, „omdat”, zegt hij, „de Vlamingen, onder welke hij [KIMEDONTIUS] een' geruimen tijd gewoond heeft en die hem aan

Brugge toekennen, vrij zekere bescheiden konden hebben van zijne geboorteplaats." SANDEBUS telt hem dan ook onder de beroemde Bruggelingen, *Flandr. illustr.*, I, fol. 210, en (gelijk TE WATER, a. p., verzekert) *De claris Brugensibus*, pag. 41. Ook w. TE WATER *Herv. k. te Gent, Bericht aan den Leeser*, en bl. 130, zegt uitdrukkelijk, dat KIMDONTIUS „van Brugge en niet van Kampen” was. Opziener van het collegie der wijsheid te Heidelberg, werd hij 7 October 1577 met zijn’ ambtgenoot ZACHARIAS URSINUS door den Lutherschen keurvorst LODEWIJK van zijn ambt ontslagen en weggezonden. Reeds in 1578 komt hij voor als predikant te Gend, totdat hij bij de inneming dier stad door PARMA in September 1584 over Sluis te Vlissingen kwam. Hier schijnt hij korten tijd de predikdienst waargenomen te hebben, zijnde reeds omtrent Maart 1585 als predikant te Middelburg gekomen. Als zoodanig ondertoevende hij de handelingen der Haagsche synode in 1586, waarvan hij præsès was. Hoe ervaren hij was in taalkennis mag men daaruit afleiden, dat hij in 1587 met andere geleerden benoemd werd tot de overzetting des Bijbels uit de oorspronkelijke taal in het Nederduitsch. In 1588 of 1589 van Middelburg weder te Heidelberg gekomen zijnde, bediende hij dáár eerst zijn vorig ambt van opziener of bestierder in het collegie der wijsheid, totdat hij in 1590 te dier stede hoogleeraar der Godgeleerdheid werd. Reeds te Gend had hij aan de doorluchtige school het hoogleeraarsambt bekleed. Hij overleed als predikant en hoogleeraar te Heidelberg, niet in 1594, maar zeer waarschijnlijk in 1596. De beroemde URSINUS was zijn leermeester. Merkwaardig zijn zijne uigegevene schriften, waarvan men opgave vindt in de hieronder aa. pp. Groot waren zijne verdiensten in de vaderlandsche kerk. Zie uitvoeriger w. en vooral J. W. TE WATER en VROLIKHERT, aa. pp.; HUNNIUS, *Zeeuwsche bwise*, bl. 119, en de predikantenlijst in de consistorie der Koorkerk te Middelburg, n°. 9.

5. HERMANNUS FAUKELIUS, geboren omstreeks 1560 uit hervormde ouders, leefde tot zijn twintigste jaar in zijne geboortestad, ontving zijne opleiding aan de godgeleerde school te Gend en aan de academie van Leiden en werd in 1585 predikant te Keulen, voorts te Middelburg in 1599, alwaar hij stierf 9 Mei 1625, na een werkzaam en voor de kerk hoogst nuttig leven. Zijne leven, karakter en letterkundige verdiensten zijn naar waarde

beschreven door dr. BORSIUS, pred. te Middelburg, in het *Ned. Arch. voor kerk. gesch.*, d. IV, bl. 185—348. Zijn schoon portret vindt men dáár, tegenover bl. 182.

6. ARNOLDUS PISTOR of DE BACKER. Hij is mij, als van Brugge herkomstig, bekend geworden, niet alleen uit het *Ned. archief voor kerk. gesch.*, IV, 188, (1), maar ook door vriendelijke inlichting van dr. BORSIUS. Hij werd 28 Mei 1583, te gelijk met FAUKELIUS, als student in de Godgeleerdheid te Leiden ingeschreven. Zijne verderè lotgevallen zijn vooralsnog onbekend.

7. FRANCISCUS GOMARUS, geboren 30 Januarij 1563, week met zijne ouders, FRANCISCUS en JOHANNA MOERMAN, die de hervormde Godsdienst omhelsd hadden, in 1578 naar de Paltz, werd in 1587 predikant te Frankfort aan den Main, in 1594 hoogleeraar te Leiden, in 1611 predikant en hoogleeraar te Middelburg, in 1614 hoogleeraar te Saumur en in 1618 te Groningen, waar hij 11 Jan. 1641 overleed. Zijn verschil met JACOBUS ARMINIUS heeft hem genoegzaam bekend gemaakt. Zie *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*; YPEY en DERMOUT a. w., II, aant. (237), en POPPENS, *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 293, waar zijn dood gesteld wordt op 21 Januarij. — Dat het geslacht GOMAR te Brugge gevestigd en der hervorming toegedaan was bleek ons boven, bl. 71.

8. NICOLAAS BUCERUS. De naamreeks der beroemde Bruggelingen wordt door SANDERUS, *Fl. ill.*, I, 210, aldus besloten: „dicerem hic aliquid de Georgio Cassandro, Adriano Saravia, Iacobo Kimedoncio, Francisco Gomaro, Nicolao Bucero, quibus omnibus etiam Bruga natale solum fuit. Sed cum eorum doctrinam spissis errorum tenebris involutam Ecclesia Catholica judicárit, cum cæteris eos, quanquam scientiâ et ingenio instructos, in lucem hic proferre piaculum duxi.” NICOLAAS BUCERUS wordt hier dus als een schrander geleerde met andere beroemde Godgeleerden, SARAVIA, KIMEDONK, GOMARUS, te Brugge geboren (CASSANDER ontving in Kadzand het levenslicht), even als zij der Roomsche kerk afgevallen, in éénen adem genoemd. Het moet ons daarom zeer vreemd voorkomen, dat wij ONZEN NICOLAAS, zóó vermaard en bekend zelfs buiten 's lands bij een' Roomschen priester, in onze geschiedenis niet terug vinden. Wij wagen dus eene gissing. Met roem is bekend GERSON BUCERUS, sedert 1588 predikant te Veere, een uit-

stekend geleerde, bovenal ervaren in de kennis der oude talen, inzonderheid van 't Hebreeuwsch, zoodat hij op de Dordsche synode van 1618 en 1619 gekozen werd onder de drie overzetters van het Oude Testament, nadat tot eene nieuwe Bijbelvertaling besloten was. Leiden en Vlissingen begeerden hem tot predikant, maar hij sloeg het af en stierf als Veersch leeraar te Leiden 7 Augustus 1631. P. DE LA RUE neemt hem dan ook op onder zijne beroemde Zeeuwen (*Gelett. Zeel.*, bl. 246, 2° druk) en geeft zijne schriften op. Meermalen was hij afgevaardigd op de Zeeuwsche synoden, somwijlen daarvan scriba en praeses. Op de bruiloft van HUGO DE GROOT en M. VAN REIGERSBERGEN te Veere in 1608 maakte hij een Grieksch gedicht. Genoemde schrijver nu zegt, dat hij „volgens het berigt van zijne nog overige maagschap een geboren Veereenaar was.” Doch anderen hebben daaraan getwijfeld, gevoelende op hoe lossen grond soms zulke familieberigten, vooral na ruim honderdjarige overlevering, steunen. Aldus TE WATER, *Ref. v. Zeeland*, bl. 170, en inzonderheid J. RENIER, *Nieuwe naaml. der predd. te Veere* (Midd., 1834), bl. 36. TE WATER zegt: „zijn naam GERSON kan ons aanleiding geven om te denken, dat hij zijnen vader in een vreemd land geboren is, werwaarts hij gevlugt was, om welke reden Mozes dezen naam aan zijnen zoon gaf (Exod. II: 22).” Wij wijzigen dit eenigzins, en wij vragen: kan NICOLAAS BUCERUS, gevlugt uit zijn vaderland, „een vreemdeling geworden in een vreemd land” als MOZES, niet zelf ter gedachtenis daarvan zijn naam veranderd hebben in dien van GERSON, d. i. vreemdeling? (Verg. VBOLKHEBT, *Vliss. kerkh.*, bl. 39.) En als ons nu door RENIER berigt wordt, dat hij het te Veere op hem uitgebragt beroep alleen aannam onder voorwaarde, dat men hem ontslaan zou, „indien hij betere dienst in Vlaanderen doen kon,” zou dan niet Vlaanderen zijn vaderland geweest zijn, waaraan hij zich zóó naauw verbonden toonde? Zou dan ten slotte de beroemde GERSON BUCERUS, wiens geboorteplaats zóó onzeker is, niet de beroemde NICOLAAS van Brugge kunnen wezen, wiens lotgevallen zóó onbekend zijn? 't Is louter eene gissing, alhier latere opheldering welligt aan GERSON BUCERUS zijne plaats alhier zal ontrooven en ons in NICOLAAS een' anderen Godgeleerde zal doen zien. Doch dan zal in ieder geval, bij de verschoon-

lijke misvatting van een' feilbaren schrijver, de nagedachtenis van twee beroemde mannen gewonnen hebben (*).

9. JOHANNES BOGARDUS. TE WATER, in zijn *Bericht aen den Leezer* vóór de *Hist. der herv. k. te Gent*, plaatst hem onder de leer-aars uit Vlaanderen afkomstig, die onze vaderlandsche kerk gediend hebben. Hij noemt hem: „van Brugge.” Andere bescheiden van hem zijn mij onbekend.

10. FRANCISCUS PLANTE. TE WATER spreekt over hem t. a. p. op dezelfde wijze. FOPPENS echter, *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 304, telt hem, schoon vermoedelijk uit partijdigheid, niet onder de Godgeleerden. Hij noemt hem een' Bruggeling en telt hem, die een heldendicht ter eere van prins MAURITS geschreven heeft, uitgegeven te Leiden in 1647, onder de Nederlandsche dichters.

11. KORNELIS DE HONDT, PETRUS DE HONDT en JACOBUS DE HONDT voegen wij te zamen. TE WATER zegt, t. a. p., dat zij uit Vlaanderen waren, „t zij van Brugge of van Kortrijk.” Meer weten wij niet van hen op te geven.

Als regtsgeleerden en staatkundigen zijn ons de volgende bekend:

12. LEONARD CASEMBROOT. SANDERUS vermeldt hem onder de beroemde Bruggelingen, p. 209, „als Burgemeester zijner vaderstad en in de regtsgeleerdheid en alle wetenschappen zeer ervaren.” Vermoedelijk toch bedoelt hij den zoon. Want ook zijn vader LEONARD was burgemeester te Brugge (schoon geen van beiden op de lijsten bij dezen schrijver voorkomen) volgens TE WATER, *Verb. en sm. der edel.*, II, 319, noot. De oude LEONARD was gehuwd met GODELIEVE BREST. Beider grafschriften vindt men in de *Descr. hist. de l'égl. de N. D. à Bruges par BEAUCOURT DE NOORTVELDE*, p. 276, aldus: „Sepulture van d'Heer ende Meester Lenaert Casembroot, 's Heer Lenaerts sone, in zyn leven Docteur in beyde de Rechten ende Burgemeester van Schepenen der stede van Brugge, die overleed den 26. dag van December in 'tjaer ons Heeren 1558, ende van Jonkvr. Godelieve

(*) De gissing is niet waarschijnlijk nadat wij uit de *Union* (zie de laatste onzer bijlagen) als vader van GERSON hebben leeren kennen JACOBUS BUZERE, die eerst in 1566 in Engeland huwde. Zie van dezen JACOBUS BUCERUS *Hist. d. mart.*, fol 360. Maar wie is dan onze NICOLAAS?

Brest, 's Heer Jans dochter, syn geselnde, die overleed den 8. dag van Ougst in 't jaer ons Heeren 1570." Volgens het bijgevoegd epitaphium stierf LEONARD, oud 63, en GODELIEVE, oud 64 jaren. Zij hadden vijf zonen: JAN, over wien wij straks spreken, JAN BAPTISTE, geestelijke te Brugge, JACOB, NICOLAAS en onzen LEONARD. Deze was pensionaris en naderhand burgemeester te Brugge, van waar hij in ALBA's tijd vlugtte en niet verscheen toen hij voor den bloedraad gedaagd werd. In 1573 en 1582 was hij wegens Vlaanderen afgevaardigde ter vergadering van den raad van state. Hij vervulde onderscheidene gezantschappen naar Duitschland en elders, was lid van den raad van Vlaanderen te Gend in 1580 (VAN MALE, 153, 154) en werd door de staten van Holland aangesteld tot raadsheer in het hof dier provincie. Hij stierf als voorzitter des hofs in Maart 1604. Uit zijn huwelijk met CORNELIA POPPE werden hem negen kinderen geboren, waarvan tot heden toe afstammelingen zijn. — Het geslacht CASEMBROOT is oorsponkelijk uit Piëmont, van waar het zich neêrgezet heeft en tot groot aanzien gestegen is in Vlaanderen.

13. JAN CASEMBROOT, heer van Backerzele, de bekende secretaris van den ongelukkigen graaf van Egmond, was de broeder des voorgaande. De *Ghendtsche gesch.* zeggen uitdrukkelijk, dat hij *van Brugge* was en een geleerd man." Zoo ook GUICCIARDINI, bl. 577; VAN MALE, bl. 18; POPPENS, a. w., t. II, p. 607, waar ook zijne schriften voorkomen. Hij ondertekende het verbond der edelen en verscheen met voorkennis van EGMOND op hunne vergadering te St. Truijen. Op diens last kwam hij in September 1566 te Oudenaarde, om die stad in rust te brengen door den Roomschen hunne kerken te laten behouden en den hervormden een' plaats ter Godsdienstoefening aan te wijzen, en naderhand om het verdrag, door de landvoogdes met de edelen gesloten, af te kondigen. Doch CASEMBROOT verliet eerlang de zijde der bondgenooten en zocht zich aangenaam bij het hof te maken. Hij vervolgde de voorstanders van het gesloten verdrag, arbeidde met onophoudelijken ijver om de beroerten te stillen, verdrukte de onroomschen en zocht de beeldstormers op, die hij bande, deed geeselen en zelfs ophangen. Zoo overviel hij in December 1566 eene vergadering der hervormden te Geraardsberge, waarvan hij er 12 dood sloeg, 22 deed ophangen en

omtrent 30 geeselen. Daarna werd hij den 9ten September 1567 te gelijk met EGMOND en HOORN gevangen genomen en naderhand op de pijnbank gebragt en onthoofd. Hij onderging zijn doodvonnis te Vilvoorden, na bijna een jaar van bittere gevangenschap, in Augustus 1568. Van zijne geleerdheid heeft hij in uitgegevene schriften blijken gegeven. Hij had in huwelijk WILHELMINA VAN BRONKHORST, die hem ééne dochter schonk. Zie BRANDT, *Kort. verk. d. ref.*, 465, 599, 622, en, tegelijk over zijn' straks gemelden broeder, *Alg. noordo. woordenb. d. zam.*; TE WATER, t. a. p.; VROLIKHERT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 270—273, met de vele aldaar aangehaalde schriften.

14. NICOLAAS CASEMBROOT. Van hem spraken wij d. II, bl. 67 en aant. 4 dier bl. Verg. voorts het register.

15. JACOBUS CASEMBROOT, mede aldaar en bl. 70 vermeld.

16. ADOLF VAN MEETKERCKE of KEETKERKE, ridder, „né à Bruges,” lezen wij t. I, p. 131, van de *Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas 1577—1584*, par PH. KERVYN DE VOLKAERSBEKE et J. DIEGERICK, Gand, 1849. SANDERUS, fol. 209, telt hem onder de beroemde Bruggelingen „van een edel Brugsch geslacht, dat zijn' naam ontleende van een oud, dezer familie toebehoorend dorp Meetkerke, gelegen bijna op de helft tusschen Brugge en Blankenberge.” In het *Woordenb. der zamenl.* wordt gezegd, dat hij in 1528 uit een aanzienlijk geslacht van Brugge geboren was, en POPPENS noemt hem *Brugensis*. Hij was eerst pensionaris van het Brugsche Vrije, nam in 1577 zitting in de vergadering der algemeene staten te Brussel, onderteekende de unie van Brussel en werd als staatsman tot de gewigtigste zendingen en belangrijkste onderhandelingen gebezigd. In groot aanzien was hij bij WILLEM I, MATTHIAS en ALENÇON. Hij was lid van den raad van state. Aan de zaak der hervorming, waarvoor hij in 1580 door LOZELEUR werd gewonnen, bewees hij de ijverigste en beste diensten. Hij had in dat jaar voor de gemeente te Antwerpen openbare belijdenis van zijn geloof afgelegd. Toen de aartshertog MATTHIAS, 12 Julij 1580, cen' nieuwen raad van Vlaanderen oprigtte, welks zetel te Gend gevestigd was, werd MEETKERKE daarvan tot voorzitter verheven. En toen zijn vaderland zich met den Spaanschen koning verzoend had verplaatste hij zich, daarover tot in de ziel bedroefd, naar de Verecnigde Provinciën (Leiden: zie boven, het berigt aangaande

A. SARAVIA), waar hij met vreugde ontvangen werd. Hij overleed te Londen, werwaarts hij na den ons bekenden aanslag te Leiden gevlugt was, den 4^{den} Oct. 1591, oud 63 jaren. Zie KERVIN, t. a. p.; VAN MALE, bl. 153; DE JONGE, *De unie van Brussel*, bl. 76, met de dáár aangehaalde schrijvers; SANDERUS, *Fland. illustr.*, I, 209. Lees ook een merkwaardig getuigenis van hem in BRANDT, *Kort verk. der ref.*, bl. 57 der aantekeningen. Ook FOPPENS, a. w., t. I, p. 6, geeft van hem een merkwaardig levensbericht, roemt zijne geleerdheid en deelt zijne schriften mede.

Zijne zonen, NICOLAAS, luitenant-kolonel onder AREND VAN GROENEVELD, en ADOLF onderscheidden zich in het beleg van Sluis in 1587: *Zeeland, jaarb. voor 1852*, bl. 152. NICOLAAS, uit zijns vaders eerste huwelijk met JACOBA CERVINA (het tweede was met MARGARETHA VAN LICHTERVELDE) geboren, sneuvelde als kolonel voor Deventer in 1591: *Zeeland*, bl. 168, en FOPPENS, t. a. p. Dat ADOLF in 1604 schepen was van het Sluissche Vrije vernamen wij boven, d. II, bl. 64, 66.

17. JAN FRUYTIER OF FRUYTIERS, requestmeester van WILLEM I, prins van Oranje. Prof. KIST in de *Nieuwe reeks der werken van de Maatsch. van Ned. Letterk. te Leiden*, d. VI, bl. 6, noot (1), gist, dat hij broeder of aanverwant was van den beroemden Latijnschen dichter van Brugge LUCAS FRUTERIUS, *summi ingenii et maturi iudicii criticus*, zegt SANDERUS, t. I, p. 209, den vriend van DOUSA, „en dus een Bruggenaar”. Hij bloeide in de laatste helft der 16^e eeuw in Zeeland en bevorderde met zijne pen aldaar krachtdadig de invoering der hervorming en de afschudding van het Spaansche juk. Een' lijst zijner schriften vindt men in DE LA RUE, *Gelett. Zeeland*, bl. 58. Zie ook *Woordenb. der zamenl.*

Letterkundigen en taalgeleerden waren de navolgenden:

18. BONAVENTURA VULCANIUS OF DE SMIT, DE SMET. Hij was 30 Junij 1538 te Brugge geboren. Zijn vader PETRUS, een geleerd man en pensionaris der stad, was zijn eerste leermeester in de Latijnsche en Grieksche taal. Op zijn zestiende jaar begaf hij zich naar de hoogeschool te Leuven. In 1559 vertrok hij naar Spanje om den kardinaal FRANCISCUS MENDOZA, bisschop van Burgos, verder in 't Latijn en Grieksch te oefenen. Hij werd zijn geheimschrijver en bibliothecaris en hielp den

kardinaal in het onderzoeken en uitgeven van de *schriften* der kerkvaders. Na elf jaren keerde hij naar zijn vaderland en bleef zich eenigen tijd te Keulen ophouden, alwaar hij de werken van Grieksche kerkvaders vertaalde en THOMAS REDINGERUS zijn begunstiger was. Van daar begaf hij zich naar Antwerpen, en 't zal in dezen tijd geweest zijn dat hij in bekrompene omstandigheden verkeerde en te dier stede de eerste rector werd der opgerigte Latijnsche school: schoolmeester noemt hem VROLIKHERT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 61. Voorts reisde hij naar Zwitserland en vertoefde een' tijd lang te Bazel en in den zetel der hervorming, te Genève. Door Vlaanderen kwam hij terug naar Holland en werd, in 1578, professor in de Grieksche en Latijnsche taal, historie en welsprekendheid te Leiden. Gedurende 32 jaren was hij als zoodanig met den grootsten lof werkzaam, als wanneer hij zijne rust verkreeg. Talrijk zijn de werken, door hem uitgegeven. Hij stierf 9 Oct. 1615. Zie KOK, a. w.; SANDERUS, *Fl. illustr.*, I, 209; FOPPENS, a. w., I, 142, alwaar men zijne *schriften* vindt opgenoemd.

19. Jonkheer FRANCISCUS NANSIUS. SANDERUS, I, 209, telt hem onder de beroemde Bruggelingen en noemt hem "een' regtsgeleerde, een' groot beminnaar en te gelijk een' zeer bekwaam kenner der gansche oudheid." Op de lijsten der burgemeesters van het Vrije, pag. 284, 3, komt hij voor in 1575, 1579, 1580, 1582. 't Is echter twijfelachtig of hij wel te Brugge geboren is, al heeft hij er lang gewoond. Althans, TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, zegt in het *Bericht aen den Leezer*, dat hij van Ysenberg was, in de casselrije van Veurne, en desgelijks FOPPENS, a. w., t. I, p. 302, waar men eene lijst zijner *schriften* vindt. Na zijne vlugt uit Brugge in 1584 (zie boven II, bl. 66), werd hij eerst rector der Latijnsche school te Leiden en in 1591 rector en hoogleeraar in de Grieksche taal te Dordrecht, alwaar hij in 1595 overleed, oud 70 jaren. Hij was een zeer geleerd man. Zie VROLIKHERT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 363, 364, met de daar aangehaalde schrijvers. TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 413, vermeldt hem als een' man, "wiens veelvuldige verdiensten eerst aan land en kerk, toen hij raadsheer en pensionaris van den Vrije van Brugge was, en naderhand aan de scholen

en geleerdheid, nadat hij om de vrijheid en Godsdienst zijn vaderland en aanzienlijken staat moest derven, hem dubbel waardig maken, dat zijn leven vrij wat naauwkeuriger wierd beschreven dan tot nog toe door sommigen geschied is." — Er was te Brugge een Latijnsche-schoolmeester, die veel met CASTELIUS en GOLTZIUS en zekeren hervormingsgezinden pensionaris omging en zelf met vrijere Godsdienstbegrippen vervuld was. Broeder CORNELIS spreekt van hem in zijne *Sermoenen*, II, 317, en maakt op hem toespeelingen bl. 120, 214, 317, 320, en hij berispt bl. 332 de rijke lieden, die hunne kinderen ter schole zonden, waar men de jeugd uit de *Zamenspraken* van ERASMUS onderwees. Heeft NANSIUS te Brugge ook de betrekking van rector of præceptor bekleed? Heeft broeder CORNELIS in zijne *Sermoenen* hém bedoeld? Niet waarschijnlijk. Meer vermoedelijk is 't, dat broeder CORNELIS het oog had op JOHANNES GELDRIUS, geboortig van Ruissellede, die te Brugge een' Latijnsche school opende, den onderwijzer van JACOBUS RÆVARDUS (zie boven, I, 140), en één' dergenen, die de Romeinsche en Grieksche geschiedenis, onder begunstiging der broeders LAURIJN door GOLTZIUS uitgegeven, door een lofdicht verheerlijkten. Zie POPPENS, a. w., t. II, p. 645, die zich kort van hem afmaakt. Ook was hij éénsdenkend met CASSANDER. Immers, deze schreef hem een' brief uit Keulen in September 1562, waarmede hij hem toezond zijn beroemd geschrift: *De officio pii viri* met zijne *Verdediging* er van, even uitgekomen, en waarin hij zijn' heilgroet brengt aan GELDRIUS' huisvrouw en familie. Zie *Epist.* L, onder CASSANDERS brieven, in de *Opera Cassandri* (Paris. 1616), fol. 1144.

Er moeten nog nakomelingen van NANSIUS te Brugge gebleven zijn. Althans, in de *Descr. hist. de l'égl. de N. D. à Bruges par BEAUCOURT DE NOORTVELDE*, p. 243, leest men: „Sepulture van Jonkvrouw Marie, filia Jonkheer François Nans, die overleet 19 April 1645.”

Als genees- en wiskundigen hebben wij deze op te noemen:

20. NICOLAAS MULIERIUS of MULEBIUS, eigenlijk DES MULIERS, werd geboren te Brugge in 1564 en stierf te Groningen 5 Sept. 1630, alwaar hij, na vroeger med. doctor te Harlingen en Leeuwarden geweest te zijn, hoogleeraar werd in de genees- en wiskunde. DRUSIUS, die zijn vriend was, getuigt van hem, dat hij een groot taal-

kundige was. Ook heeft hij onderscheidene sterrekundige werken geschreven. Hij heeft het boek van KOPERNIK: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI* verbeterd en met zijne aantekeningen uitgegeven. Zie *Algem. noodw. woerd. d. zamenl.* en VROLIKHERT, a. w., bl. 302, (a), benevens de dáár aangehaalde schriften. FOPPENS, a. w., II, 915, geeft zijne werken op en noemt hem *Calvinista*.

SIMON STEVIN. Wij plaatsen hem zonder cijfergetal vóór zijn' naam, omdat wij aarzelen, niet om hem onder de beroemde, maar om hem onder de hervormde Bruggelingen op te nemen. Geboren te Brugge in 1548, verliet hij deze stad, vertoefde na 1571, eenigen tijd te Middelburg, nam zijn verblijf te Leiden en werd er 16 Februarij 1583 als student in de letteren ingeschreven. Hij bleef steeds in Noordnederland gevestigd en stierf te 's Hage in 't begin van 1620. Hij was één der grootste wis-, krijgs- en werktuigkundigen onzes vaderlands. Zeer gewigtige posten heeft hij bekleed en de eer genoten om leermeester te zijn van prins MAURITS. Doet ons dit alles vermoeden, dat hij der hervorming was toegedaan, wij hebben daarvoor echter geen stellig bewijs. Zelfs wordt uit het Belgische dagblad *l'Indépendance* van 29 Julij 1846 het tegendeel verzekerd in de *Navorscher* van 1851, bl. 366, waar de heer ELSEVIER nieuwe en belangrijke berigten omtrent STEVIN mededeelt, werwaarts wij verwijzen. Genoemd dagblad zegt: „*L'Impartial* [Journal de Bruges] assure que SIMON STEVIN n'a jamais abjuré la religion Catholique, dans laquelle il avait été élevé. Pour preuve de cette assertion il allegue qu'au village de Westkerke, près de Ghistelles, SIMON STEVIN a fait faire en 1619, une année avant sa mort, une fondation de 84 messes, à dire annuellement pour le repos de son ame. Cette fondation a été garantie sur des biens appartenant au savant et qui font partie aujourd'hui des propriétés de l'église, de sorte que la fondation est encore servie actuellement.” Wij ontveinzen niet, dat wij eenigen meerderen waarborg zouden wenschen dan een ongeteekend dagbladartikel. Wij herinneren ons ook nog levendig, dat, toen er vóór weinige jaren een standbeeld voor den grooten man op de thans naar hem genoemde Simon Stevins-plaats te Brugge werd opgericht, zulks hier en dáár vrij hevigen tegenzin en verzet vond, omdat hij, dien men zóó hoog verheerlijkte, misschien hervormd was geweest. Immers getuigt zelfs FELIX VICTOR

GOETHALS in zijn *Notice sur la vie et les travaux de Simon Stevin* (Bruxelles, 1841), p. 1, 2, dat hij, te Brugge een' post bij het Vrije bekleedende, bij het opkomen der godsdienstige beroeringen, vermoedelijk vóór de komst van ALBA, zijn' vaderstad ontvlugtte en zich begaf naar Polen, waar JAN FIBLEY aan 't hoofd der Lutheranen stond. De schrijver zegt p. 5: «bien qu'il soit probable, comme nous l'avons fait entrevoir, qu'il avait embrassé la réforme de LUTHER, sa foi religieuse est incertaine." Wij vermeten ons ook geen beslissend oordeel, maar zouden op 't hoogst genomen geneigd zijn te gelooven, dat het onderzoek naar STEVINS Godsdienstbelijdenis nog niet gesloten is. Hoogst belangrijk ware het, ten einde de onzekerheid ééns voor altijd uit te maken, met naauwkeurigheid de lidmaten- en doopregisters der hervormden te Leiden en 's Hage te doorzoeken. SIMON STÉVIN liet eene weduwe na en twee zonen. Zijn zoon HENDRIK, heer van Alphen en Shreveelsrecht (aang. *Notice*, p. 60), liet in 1668 een werk van zijn' vader drukken (waar?), getiteld: *Wisconstich filosofisch bedrijf in XIV boeken*. Deze getuigt, dat zijn' vader in 1620 gestorven is, «toen deze zijn zoon nog maar zes jaren was." Zie *Catal. de la biblioth. publ. de la ville de Bruges*, par P. J. LAUDE, *bibliothécaire*, Bruges, 1847, p. 332. HENDRIK STÉVIN is dus geboren omstreeks 1614. In welke kerk is hij gedoopt?

Onder de krijgslieden kunnen wij opnoemen:

21. REINIER WINCKELMAN, van wien wij boven, II, bl. 64, en elders reeds uitvoerig gesproken hebben. Zie register.

Eindelijk zouden wij hier nog onderscheidene leden van het geslacht DE CHANTRAINES dit DE BROUCQSAULX kunnen bijbrengen: een geslacht, dat zóó vurig de hervorming aankleefde en haar zoowel in staatkundige als krijgsoetrekkingen de meest gewichtige diensten bewees. Vermits wij echter ook van deze mannen reeds in 't breede gewaagd hebben kunnen wij volstaan met den lezer naar het register te verwijzen. Desgelijks ten aanzien van DE GRIJSE, DESPAERS, DOMINICLE enz., 'die wij mede onder de hervormde Bruggelingen rekenen mogen.

B I J L A G E II.

VONNISSEN , GESLAGEN TE SLUIS , TEGEN HERVORMDEN.

„Actum den 15^{den} in Maerte 1563 p̄nt tgheheele
coll. van Scepenen.”

„Up den 15^{den} dach van Maerte 1563 so was by den coll. van Burchm. en̄ Scepenen deser stede van Sluus Michiel Raetgheers, mandemaker van zynen stijle ende gheboren van Aerdenburch, ghevanghene, ghecondemneert lijfvelic gherecht ende gheexecuteert te zijne metten viere zo datter de doot naer volghe, ende tghescreven boucxken onder hem bevonden verbrandt ende zijn doode lichaeme ghevoert te worden an tgherechte deser stede ende aldaer an een potence ghehanghen; ende dat omme dieswille dat dezelve Michiel Ratgheers binnen der stede van brugghe ghevangen zijnde, untedien dat hy aldaer ghehouden hadde diversche propoosten contrarie de ceremonien ende institutien van onser moeder der heligher kercke, ende aldaer te dier cause ghecondt. in zekere beterijnghen, dezelve beterijnghen niet en heeft willen vulcommen, dies nochtans van justicie weghe verzocht zijnde, in versmadenesse van̄ justicie ende bovendien qualic ghevoelen van den heligen kerstenen gheloove, hem heeft vervoordert te mesachtene de sacramenten van der heligher kercke ende byzonderlick te lachteren ende niet te ghelooven an thelich doopsel, twelcke hy in zijne kijnjsche jaren ontfanghen heeft, sustinerende diversche hereticque ende quade leeringhen ende erreuren, contrarie onsen kerstenen gheloove, ende bovendien niet jeghenstaende alle debvoiren by die van de wet ghedaen omme denzelven Michiel Ratgheers te bringhen van zijne dwalijnghen ende quade opinien by onderwijsen van goede gheleerde mannen in de helighe schrifturen es ghebleven obstinateelic persevererende by zijne dwalijnghen ende erreuren; wesende onder den voors Michiel bevonden een ghescreven boucxken, inhoudende de voors quade leeringhen ende dwalijnghen contrarie de placaten van zijne M.

„Ten zelve daghe was de voors. senten̄ ende vonnesse

up den voors Michiel Ratgheers ter executie gheleyt naer huer voorme ende inhouden; pnt scepenen als boven."

Dit vonnis is door wijlen den heer P. MEESTERS overgenomen uit het register van schepenen der stad Sluis, en geplaatst in de *Lettervruchten, ingezameld van wege het Departement Sluis (in Vlaanderen) der Maatschappij: tot Nut van 't Alg.*, 7^e jaargang, bl. 224. Een' tweede, woordelijk overeenstemmende copie van dit vonnis vindt men in een boek, bevattende vonnissen, gewezen ter vier-schare te Sluis, van 1563 tot 1567.

Opmerkelijk is het, dat wij nog een' MICHEL RATGHEER te Aardenburg vinden, en wel een' priester. De (geschrevene) rekening van het St. Jansgasthuis aldaar, loopende over 1 Oct. 1506 tot 1 Oct. 1507, heeft fol. xvj, recto, het volgende als eerste som van uitgaaf:

„Meester Michiel Ratgheer ouer zijn capelrie 's jaers iij sch. xj d. rest de a^o. xv^o. drie et post....

„Dezelve m^o Michiel over de capelrie van Jacobus Wouters 's jaers vj gr."

MICHEL RATGHEER was dus kapellaan te Aardenburg in 1503 en vervolgens. Dat het dezelfde was als onze mandemaker MICHEL RATGHEERS van 1563 is niet te gelooven. Doch wij mogen vaststellen, dat er tusschen beide verwantschap was.

Wij willen hier een ander vonnis bijvoegen, niet omdat het met Brugge in eenige betrekking staat, maar omdat het, als voorbeeld van een vonnis van „beterijnghe", waarvan in het vorige stuk is melding gemaakt, en als reeds tot 1553 behoorende, de belangstelling der geschiedvorschers verdient. Het is eveneens door den kundigen P. MEESTERS medegedeeld, a. w., bl. 223, en door hem ontleend aan het register van schepenen te Sluis. Het luidt aldus:

„Actum 22° in hoymaent 1553 pnt tgeheele collegie uutghedaen Fevrier en Stevens."

„Omme dieswille dat Jacob de Meulenaere ghezeyt Goossins ghevanghen, bedregghen es volghende zekere informatie tziunen laste gehoort ende in dewelcke hy hem ghedregghen heeft in zekere daghen ghesproken thebbene eenighe woorden van blasphemie ter cleenichede van den weerden helighen sacramente des outaers, so was ten vervolghen van Jan Wyttync, hoochbailliu

van der stede van der Sluus, Nicolaes Beernaerts Burchm. van der courpse met hem ghevoucht, by scepenen van der voora. stede van der Sluus den voorn̄ Jacob ghecondempneert tvoors. zijn mesus ende misdaet te beteren in der maniere naervolgende te wetene, dat hy Jacob met opene camere bidden zal up zijn knien knielende den bailliu ende burchm̄ van der courpse vergevenesse, twelck hy aldser stappans dede; voorts drie maenden achter een volghende ghedurende ende ingaende als morghen alle donderdaghe in elcke weke te hoorene binnen der kercke van onser liever Vrouwe in den hooghen choore ende omtrent den hooghen outaer, zo dat men hem zien mach, de messe van den weerdighen helighen sacramente ende boven dien binnen veerthien daghen eerstcommende te gane jehens zijn prochiepape te biechte ende binnen zijn prochie te ontfanghē het helich sacrament ende danof ter wetwaerts te bringhene behorlicke certificacie van tzelve al ghedaen hebbende, ende dit al ende elck point byzondre up peynne van ghebannen te werdene ofte andersins ghecorrengiērt te werdene ter discretie van scepenen; interdicierende en̄ verbiedende voorts denzelve Jacob meer eenighe woorden te sprekene ter cleenichede van den weerdighen saoramente up peynne van ghehouden te werdene over vervallen ende ghepugniert te zijne naer utwysen van den placaten van der K. M. onsen gheduchten Heere. Actum als boven.”

BIJLAGE III.

BIJZONDERHEDEN AANGAANDE DE TWEE EERSTE BISSCHOPPEN VAN BRUGGE.

De beide eerste bisschoppen PETRUS CURTIUS en REMIGIUS DRIUTIUS komen ons in den loop der gebeurtenissen meermalen voor. Eenige levensbijzonderheden dier mannen mede te deelen zal dan niet ongepast zijn. Ik voeg ze hier bijéén om van een gelijksoortig onderwerp één overzigt te geven.

Toen paus FAULUS IV in 1559 de nieuwe bisdommen had ingesteld, en o. a. dat van Brugge door eene bul van PIUS IV den 11^{den} Maart 1560 werd bevestigd, werden aan dit nieuwe bisdom toegevoegd de inkomsten der vervallen abdij ter Doest benevens andere goederen. Voorts werd bepaald, dat na het overlijden van den proost van St. Donaas al de bisschoppen in 't vervolg ook met deze waardigheid zouden bekleed worden. Tot dit bisdom nu werd benoemd PETRUS CURTIUS of DE CORTE, geboortig van Brugge uit een eerzaam geslacht, doctor en professor in de Godgeleerdheid aan de hoogeschool te Leuven, waar hij ook de rhetorica onderwees, en pastoor der St. Petruskerk te dezer stede sedert 1529. Dat hij een geleerd, beroemd en ook bij keizer KAREL zeer geacht man was blijkt uit de voorrede vóór den naar de Vulgata vertaalden Leuvenschen Bijbel, gedagteekend 6 Augustus 1548, waar wij o. a. lezen: „so heb ik noch sonderlinge behelp en onderwys gehadt van twee Eerw. wel Geleerde Heeren ende Meesters Mr. Peter de Corte, ouer Prochiaen der ouer Kerken van St. Peeters te Louen, ende als nu Rector der Universiteit, ende van Mr. Godevaert Stryrode....., beyde Doktoren in de Godheit: die d'Woord Gods ende de H. Schriftuere den Gemeynen Volke over langen tydt in gemeyner Taalen met grooten Lof ende vrucht gepredikt hebben ende verklaert; de welke ook van der K. M. bezonder commissie hadden dit Werk te examineeren, te approbeeren of te reprobieren” enz. Op de titels dezer Leuvensche vertaling wordt dan ook somwijlen de naam van „de Corte” gevonden, waaruit zijn aandeel blijkt in deze overzetting in de volkstaal. Zie LE LONG, *Boekz. der Ned. Bijb.*, bl. 618, 619, 625.

Hij zelf werd door FILIPS benoemd om de oprigting der veertien nieuwe bisdommen te regelen, en hij werd, schoon meer dan zeventigjarig grijsaard, tot eersten bisschop van Brugge aangesteld. (Zie POPPENS, a. w., t. II, 971, waar ook de schriften van CURTIUS worden opgegeven.) De tegenzin echter, zoowel der geestelijkheid als der wereldlijken, tegen deze nieuwe bisdommen was oorzaak, dat hij eerst op den 6^{den} Febr. 1562 als bisschop van Brugge zijne intrede hield. Zie *Jaerb. v. Brugge*, II, bl. 259. SANDERUS, *Fland. illustr.*, I, fol. 217, zegt, dat hij 8 Febr. gewijd werd. In Maart 1566 leverde hij aan den magistraat een verzoek in ter beteugeling der hervormden, en in October tot wering van de vrijheid, die zij

genomen hadden, om te doopen, te trouwen en te begraven. Van beide wordt in den tekst uitvoerig gesproken. Hij stierf den 16^{den} October 1567, in den ouderdom van 76 jaren, „nadat hij tusschen al de veranderingen zijne kerk met groote zorgvuldigheid vijf jaren en acht maanden loffelijk bestierd had.” Dit getuigenis geeft hem J. P. VAN MALE, in zijn a. w., bl 26. Ook SANDEBUS verklaart, dat hij met grooten ijver en bekwaamheid zijne bediening waarnam en vooral vrome en geleerde mannen tot de kerkelijke ambten aanstelde. Anders spreekt van hem broeder CORNELIS in zijne *Sermoenen*. Deze beschuldigt hem van flauwheid en vrees, dewijl hij geen krachtiger maatregelen nam om den weêrstrevigen magistraat tot zijn' wil te buigen, dewijl hij de ketters niet in het aangezigt wederstond en dewijl hij gedoogd had, dat de verdachte JOH. CASTELIUS zoolang het pastoorschap van St. Jacobskerk bediende, ofschoon omtrent de onroomsche gedragingen van dezen de bisschop dagelijks door de geestelijken onderrigt en gewaarschuwd werd: *Serm.*, I, 64, 164, II, 216—218. Doch broeder CORNELIS was partijdig. Hij was tegen den bisschop verbitterd, omdat de laatste eens, op 't verzoek der magistrats beproefd had aan de heftige predicatiën des monniks perk te stellen: I, 164. Daarenboven, al wat geen bloed en verbranding der ketters ademde was te zacht en te flauw in het booze oog des Franciscaners. Ons komt het voor, dat CURTIUS een gematigd en voorzigtig man was, alleen te oud misschien voor zijn zoo hoogst moeilijk ambt, getrouw echter, zooveel de omstandigheden zulks vergunden, aan zijn' bisschoppelijken pligt en wel genoodzaakt om zich vaak naar de omstandigheden te schikken. Want dat hij „der wet en gemeente zeer hatelijk was”, gelijk BRANDT verklaart, *Kort verhaal d. ref.*, bl. 338, dit schijnt ons toe minder een haat tegen zijn persoon geweest te zijn dan tegen zijn' zóó ongewenschte betrekking. Ook zijn portret bij SANDEBUS vertoont een' zachtmoedig en bedachtzaam man. Men vindt het ook, benevens zijn levensberigt, in de *Beschr. van den Proossche*, door F. BEAUCOURT DE NOORTVELDE, bl. 257. Ook leest men daar zijn grafschrift en zijne hem karakteriserende zinspreuk: *festina lente*. Vergeten wij niet, bij de beoordeeling van CURTIUS, in wat gespannen tijdsgewricht hij zijn gewigtig ambt aanvaardde en bediende: hij, de eerste op een' zetel, dien men verbrijzeld wenschte, hij, het hoofd in eenen strijd, die de driften bruisen deed en de wereld daveren.

Na den dood van CURTIUS stond de bisschoppelijke stoel ruim twee jaren ledig: iets, dat ongetwijfeld aan de beweging der gemoederen en der tijdsomstandigheden is toe te schrijven. REMIGIUS DRIUTIUS werd den 13^{den} November 1569 tot tweeden bisschop van Brugge gewijd te Mechelen. Hij wordt ook somwijlen bij vergissing DRUITIUS genoemd, b. v. door BERN. DE JONGHE, in zijne *Ghendtsche geschiedenissen*, 2° ged., bl. 59, en door Mr. J. C. DE JONGE in de *Unie van Brussel*, bl. 81. Immers, zijn eigenlijke familienaam was DRIEUX. Dit blijkt uit een belangwekkend geschrift, waaruit wij in dit levensberigt meermalen putten, getiteld: *Abrégé généalogique de la parenté de Messire Michel Drieux dit Driutius etc., par le Baron DE CROESSE DE BERGES*, Bruges, 1785. Hij was geboren te Volkerinchove, bij Cassel, was j. u. doctor, geestelijke raad in den hoogen raad van Mechelen, requestmeester en proost der Lieve-Vrouwkerk te Brugge. Zijne ouders waren REMIGIUS en CATHARINA FENAERTS. Volgens de *Hist. d. martelaren*, fol. 132, a, was REMIGIUS één dergenen, die in 1550 van den paus en den keizer commissie hadden om in 't geheim inquisiteur te zijn. Maar wij moeten hier MICHAËL DRIUTIUS lezen, oom van REMIGIUS, die kanunnik en deken der St. Pieterskerk te Leuven en officiaal van den bisschop van Luik was, en volgens SANDERUS, a. p., *haereticæ pravitatis inquisitor*. Ook wordt dit uit P. BOB, *Ned. hist.*, d. I, getuigd in de *Oudheden en gest. v. Zeeland*, d. I, bl. 197. Hij was mede te Volkerinchove geboren uit ADRIAAN DRIEUX en MARIA SWARTENS en stierf 16 Sept. 1559, oud 64 jaar, te Leuven, waar hij het *Collegium Driutianum* gesticht had: Zie aangeh. *Abrégé*. REMIGIUS had nog een' neef, zijn' naamgenoot, kanunnik der kathedraalkerk te Brugge en 48 jaren lang officiaal van dit bisdom, gestorven 1 Oct. 1617 of 1618, oud 85 jaar: *Abrégé* en SANDERUS, t. a. p.

Twaalf jaren had DRIUTIUS als raadsheer te Mechelen zitting gehad, toen hij in 1560 tot bisschop van Leeuwarden werd benoemd. Doch de onrustige toestand van Friesland verhinderde zijne plegtige inwijding, zoodat daarop zijne aanstelling als bisschop van Brugge volgde. In 1571 hield hij eene synode voor zijne diocese, waarin hij voor zijn bisdom heilzame regelen vaststelde. VAN MALE, a. w., bl. 32, verhaalt, dat hij den 8ten Jan. 1572 te Gend kwam, om met den bisschop dier stad, CORNELIUS

JANSENUS, aan ALBA een verhoog te leveren, dat het uitgemergelde volk niet in staat was de zware lasten te torschen, door den hertog opgelegd, tevens klagende over de handelwijs van den landvoogd, die kort te voren zijn' procureur-generaal in Vlaanderen gezonden had om den eed van getrouwheid af te nemen van de personen, aangesteld om die lasten met alle strengheid in te vorderen. Het verwondert ons dan ook niet, dat wij hem, in 't begin van 1577 als onderteekenaar der unie van Brussel aantreffen, hoewel zijne genegenheid voor den koning van Spanje en zijn ijver voor de Roomsche kerk daarbij onveranderd bleven. Een vurig tegenstrever der hervormden zijnde, was hij bij hem in haat, en hij deelde in het lot van MARTINUS RYTHOVIUS, bisschop van Yperen, en andere edele heeren, toen dezze, 28 Oct. 1577, omtrent middernacht door de Gendtenaars werden gevangen genomen. In 1578 te Gend naar het Prinsenhof overgebracht, van dáár 12 Jan. 1579 naar Dendermonde, doch in Maart weder naar de vorige gevangenis, ontsnapten de bisschoppen den 16^{den} Junij, maar werden reeds des anderen daags terug gebracht en kort daarop op hun verzoek in de stadsgevangenis geplaatst. DRIUTIUS werd in Sept. 1581 tegen BURCHARD VAN HEMBYZE uitgewisseld en was daarop nog drie jaren balling buiten zijn bisdom. Den 25ten Mei 1584, toen Brugge door PARMA herwonnen was en de vrede met Spanje's koning feestelijk gevierd werd, trad hij de bisschopstad weêr binnen, herwijdde de St. Donaaskerk 7 Junij, de St. Salvator 14 Junij enz. Hij stierf den 12^{den} Mei 1594, oud 75 jaren. Zie DE JONGE, t. a. p., en VAN MALE, a. w., bl. 61, 80, 107, 111, 259. Voorts P. BEAUCOURT DE NOORTVELDE, *Beschr. van den Proossche*, bl. 259, die, even als SANDERUS, zijn portret geeft en die ook zijn grafscript mededeelt.

Over de drie volgende Brugsche bisschoppen, MATTHIAS LAMBRECHT, KAR. PHIL. DE RODOAN en ANTHONIE TRIEST hebben wij gesproken aant. 2 van bl. 108, d. II.

Officiaal van CURTIUS was JACOB VAN DE VELDE, prior van de Augustijnen (d. I, 101, 102); van REMIGIUS DRIUTIUS zijn neef en naamgenoot, die in deze betrekking bleef tot aan zijn' dood in 1617 of 1618 (zie vor. bl.) en opgevolgd werd door L. WEYTS, die als zoodanig voorkomt in 1618 onder bisschop ANTHONIE TRIEST (zie

onder de stukken in bijlage V). Deze mannen schijnen allen veel overeenkomst in karakter gehad te hebben met de bisschoppen, die hen aan hun' dienst verbonden.

BIJLAGE IV.

LEVENSBERICHTEN VAN PREDIKANTEN, DIE TOT BRUGGE'S HERVORMINGSGESCHIEDENIS IN EENIG VERBAND STAAN.

I. JORIS of GEORGIUS SYLVANUS.

Deel I, bl. 44.

Indien hij een geestverwant is geweest van den uitmuntenden PETRUS BLOCCIUS — en wij mogen het aannemen, omdat deze hem onder zijne „lieve vrienden” rangschikt (*Ned. Arch. voor kerk. gesch.*, II, 41) — dan is hij een voortreffelijk man geweest. Er wordt t. a. p. in noot (36) gegist, dat hij welligt SYLVANUS heette naar zijne geboorteplaats 's Hertogenbosch. In deze stad althans was hij één der eerste predikers van de gezuiverde leer. Heeft hij misschien als zoodanig den bijnaam SYLVANUS gekregen? Want in de *Serm. van br. Corn.*, I, 86, wordt uitdrukkelijk gezegd: „de predikant meester Joris Sylvanus, die van Tielt geboren is.” Dit getuigenis van een' Brugge-ling, niet verre van Tielt woonachtig, verdient geloof. Ook TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, in het *Bericht aen den Lezer*, spreekt van „Georgius Silvanus, ook genoemd Wibotius en Mr. Joris de Vlamink,” als uit Vlaanderen gesproten: eene verzekering, die uit den mond van dezen zóó diep in Vlaanderens hervormingsgeschiedenis ingewijde zeer onze opmerking waardig is. Hij ondertekende zich als lid der synode te Wezel in 1568 „Georgius Ochamus Sylvanus:” zie 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. gedacht. v. het syn. te Wezel*, bl. 222. — SYLVANUS schijnt echter geen predikant te Tielt geweest te zijn,

al zien wij hem met de lieden zijner geboorteplaats op weg naar Brugge. In de *Serm.*, a. p., wordt dit ook niet gezegd. Veeleer lezen wij daar, I, 123, dat den 9^{den} October 1566 PHILIPPUS GARRIA [GARCIA?] predikant te Tielt was. Deze was vroeger monnik geweest in het minderbroedersklooster te Brugge volgens broeder CORNELIS, die zich beroemt, dat deze predikant alles van hem geleerd had. Treffend wordt dit bevestigd door de *Union, revue relig.* van 1855, n°. 4, p. 81, waar hij genoemd wordt „François Philippe Garcia.” Verg. de laatste onzer bijlagen.

2. JACOB en PIETER CARPENTIER.

Deel I, bl. 47.

Er zijn in de geschiedenis dezer dagen twee CARPENTIERs bekend, JACOB en PIETER. PIETER was in 1565 predikant te Antwerpen (zie UYTENHOOVEN, a. w., bl. 135) en waarschijnlijk van 1581—1591 te Schiedam. JACOB, geboortig van Meessene, bij Yperen, komt sedert Julij 1566 voor als predikant te Gend en wordt in de *Ghendtsche gesch.*, bl. 13, verkeerdelijk ANSELMUS genoemd. Er is geen twijfel aan, of deze JACOB CARPENTIER was de man, die in 1566, vóór Brugge predikte. De andere predikanten, in wier gezelschap hij hier voorkomt, staan toch mede als leeraars te Gend bekend. Zie vooral TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 15—17.

3. HERMANNUS MODET.

Deel I, bl. 47.

HERMANNUS MODET, MODETUS, BUSSCHIUS, HERMAN STRIJKER of DE STRUYKER, was geboren te Zwol en voormaals monnik en priester. Hij was het, zegt TE WATER, die den 14^{den} Junij 1566 de eerste openbare predicatie in Nederland hield bij Oudenaarde, ofschoon de *Serm. v. br. Corn.* melden, dat dit in 't laatste van Mei en in 't begin van Junij reeds geschiedde door geheel Westvlaanderen: I, 70, 71. Den 30 Junij, 2, 3, 22, 23 Julij predikte hij bij Gend. Vervolgens begaf hij zich naar Deinze, toen naar Eekloo en in de nabuurschap van Brugge, hebbende hij zóó al predikende geheel Oostvlaanderen doorgetrokken. Den 12^{den} Augustus predikte hij weder vóór Gend en den 15^{den} vóór Antwerpen, alwaar hij bleef tot omtrent 24 Augustus, wanneer hij meer aanhoudend zijn' dienst aan de Gendsche gemeente ging toewijden. Zie TE WATER,

Herv. k. te Gent, bl. 14 en 222—249, waar een hoogst merkwaardig levensbericht van hem gevonden wordt; voorts vooral ook *Ned. Arch. van KIST en ROYAARDS*, VI, 273, vv.

4. Doctor 'MARMY.

Deel I, bl. 47.

Wij hebben dezen naam nergens aangetroffen dan in de *Serm. v. br. Corn.*, I, 96, 98, 106, II, 13, 247. In TE WATERS a. w., bl. 228, lezen wij, dat de Calvinisten den 12^{den} Augustus 1566, van vóór Brugge wedergekeerd, te Gend predikten, HERMANNUS MODET in 't Vlaamsch en een ander in 't Fransch. Wierd nu de naam van dezen uitgedrukt, wij zouden er waarschijnlijk den man van Brugge wedervinden. Moeten wij hier ook denken aan „eenen sekeren meester Jan Micheüs, geleert in verscheyde taelen,” die in de *Ghendtsche gesch.*, bl. 13, mede voorkomt in 't gezelschap der tegenwoordige Gendsche predikanten? Ook zijn doctors-titel, die ons een' geleerde vertegenwoordigt, leidt ons tot deze gedachte. TE WATER, a. w., bl. 15 noemt hem JAN MICHAËUS en voert aan, dat hij 25 Maart 1567 „het laeste sermoen gepredikt heeft in den Geuschen Tempel te Gent”, doch weet overigens niets van hem. Zou hij ook MICHAY (gelatiniseerd MICHAËUS) geheeten hebben, waaruit bij vergissing gemakkelijk MARMY ontstaan kan zijn? Dat hij een Franschman was getuigt broeder CORNELIS, *Serm.*, I, 106. — Verg. met het in den tekst gezegde bl. 95, 96 der *Serm.*

5. JAN MUNT.

Deel I, bl. 56 vv., 60 vv.

TE WATER, a. w., bl. 19, vermeldt hem als een Brabander van afkomst en in dezen tijd predikant te Brugge. JUNIUS noemt hem „Joannes Muntensis, fidelis Dei servus, Brabantinus”: zie *Vita Junii* in GERDES, *Scri. antiq.*, I, 250, 251. In de *Serm. van br. Corn.*, I, 119, heet hij „J. o. Montanus”, en wordt hij, even als JUNIUS, genoemd een zeer geleerd man. Hij moet een' groote mate van welsprekendheid bezeten hebben, waardoor zelfs een JUNIUS bewogen werd. Immers, deze getuigt zelf, dat hij onwillens (*invitus*) naar Brugge ging, en dat hij aanvankelijk weigerde toen MUNT en de Gendtenaars op zijne hulp voor de Fransche gemeente dier stad aandrongen (zie deel I, bl. 61). „Doch

MUNT", zegt JUNIUS, „gewapend met eene ik weet niet welke voor de vuist sprekende zeggenskracht, overreedde mij zoodanig, dat ik de ongewone taal des mans bewonderde en mij gewillig aan hun' wil onderwierp." Aldus vertalen wij de woorden: „Muntensis ex tempore nescio quâ auctoritate armatus ita me compellavit, ut insolentem hominis sermonem admirarer et me ultro subjecerem voluntati ipsorum." *Vita Junii*, p. 250. Welke woorden BRANDT, *Kort verk. d. ref.*, bl. 468, aldus, onzes inziens onnaauwkeurig, overbrengt: „dan Munt, ik weet niet met wat autoriteit gewapent, heeft hem strax zoo bejegt, dat hij zich over des mans stout spreken verwonderde en zich van zelfs hunne wil onderwierp." Broeder CORNELIS bedoelt vermoedelijk hem onder den naam van „apostaat en verloochenden paap": I, 122, 125. Hij zal dus vroeger Roomsch geestelijke geweest zijn.

6. FRANCISCUS JUNIUS.

Deel I, bl. 60 vv.

FRANÇOIS DU JON, ziedaar de eigenlijke naam van dezen beroemden man, die in de *Serm. v. br. C.*, I, 119, II, 13, JOSIUS en JOSUS genoemd wordt. Hij was de zoon van DIONYSIUS DU JON en JACOBA HUGALDA en werd 1 Mei 1545 geboren te Bourges, eene stad als op het middelpunt van Frankrijk, in 't hertogdom Berry, gelegen: te Vyonois, zóó wordt bij misslag opgegeven in de *Serm.*, t. a. p. Er is ook een Fransch stadje Vinoy-Bourg in het zuidoosten van 't hertogdom Bourgondië, dat op de kaarten doorgaans Bourg heet, waardoor deze verwarring ontstaan zal zijn. JUNIUS werd, naauwelijks twintig jaren oud, predikant te Antwerpen, predikte voor de edelen korte dagen vóór hun beroemd verbond, was met PEREGRIN DE LA GRANGE afgezonden naar St. Truijen, kwam daarop te Gend, voorts te Brugge en predikte vervolgens met veel gevaar in het Limburgsche. Hij werd daarna hoogleraar in de Godgeleerdheid eerst te Heidelberg en omstreeks 1593 te Leiden, alwaar hij den 13ten October 1602 overleed. Onwaardigbaar zijn zijne verdiensten omtrent de Nederlandsche hervormde kerk, en groote geleerdheid schittert in zijne schriften. De godvruchtige man heeft zijn eigen leven beschreven. Dit *Francisci Junii theologi Leidensis vita ab ipsomet conscripta* is nog tijdens het leven van JUNIUS door den vermaarden historieschrijver PAULUS MERULA uitgegeven. Slechts éénmaal afzonderlijk in 't licht ver-

schenen, is het daarna in 1607 vóór de *Opera theologica* van JUNIUS te Genève gedrukt geworden. Daarna is het opgenomen in GERDES, *Scrín. antiq.*, t. I., p. 201—261. Het is de bron, waaruit BRANDT, a. w., vele hoogst merkwaardige bijzonderheden geput heeft. Wil men een overzicht over JUNIUS' leven, men raadplege deze levensbeschrijving en de plaatsen, aangehaald door BRANDT in zijn register op 't woord F. JUNIUS. Ook geeft deze schrijver tegenover bl. 350 JUNIUS' portret, dat mede gevonden wordt bij GERDES, p. 201, met dit onderschrift:

„JUNIUS est Batavæ nomen venerabile terræ

„Quo nemo scripsit doctius aut melius.”

Op p. 268 en 269 vindt men een' lijst zijner schriften. SCALIGER zeide van hem, *ab Apostolorum temporibus hæcenus Junio parem Theologum nullum vidisse seculum*. Zie voorts YPEY en DEBMOUT, a. w., I, bl. 305 en aant. (126); UYTENHOOVEN, a. w., bl. 135 vv.; TE WATER, *Verb. en sm. d. ed.*, en anderen.

Betreffende den tegenstand van EGMOND en den Brugschen magistraat tegen JUNIUS, waarvan in den tekst, bl. 62, gewaagd is, tot regt verstand daarvan zij het volgende opgemerkt. JUNIUS was van 't begin zijner komst in de Nederlanden verdacht en vervolgd als Franschman: „een hatelijke naam”, zegt BRANDT, bl. 350; „want de Franschen waren ter zake van den oorlog, dien men onlangs met hen gevoerd had, nog in zóó heeten haat, dat hem [JUNIUS] velen, hoewel hij kwam om hun 't Evangelie te verkondigen, te zijner eerste aankomst voor een' bespieder hadden gehouden.” JUNIUS zelf spreekt en klaagt er over op verscheidene plaatsen zijner levensbeschrijving. De gouvernante en de raad van Brussel bezaten zijn portret, gemaakt door een' schilder, listig op hem afgezonden. Te Antwerpen poogde de markgraaf hem te vangen, en 't was ter naauwer-nood dat hij naar Breda ontsnapte. Te Gend legde het de hoogbaljuw op zijne vrijheid toe. Te Brugge stond dan ook de magistraat aan de poort, toen men, ongetwijfeld na onderzoek, was te weten gekomen, dat hij de Franschman was, die te Zevekote preëkte. Nu weigerde men ook MUNT den ingang in de stad, die als zijn metgezel mistrouwd werd. Reeds zagen wij ook d. I, bl. 53, dat men er, „bemerckende datter dagelijcx oock vele vremde oproerige geesten binnen hunne Stad quamen” (*Jaerb. v. Br.*, II, 261), tegen vreemdelingen zeer op zijne hoede was; verg. mede

bl. 46. De magistraat handelde dus voorzigtig en pligtmatig. Wat EDMOND betreft, die tegen JUNIUS zijn plakkaat gaf, misschien was 't hem ter afkondiging van hooger hand (*„auctoritate regia“: Vita Junii*) in handen gesteld; en hij kon niet onbekend zijn met JUNIUS' vertrek uit Gend, althans niet met zijn tegenwoordig verblijf te Brugge. En helaas! de onzukkige stadhouder schikte zich weinige weken daarna geheel naar de partij van Spanje! (Zie o. a. TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 20.) Schoon, menschlievend, edel is dan het gedrag van den magistraat van Damme jegens den alom vervolgte, gelijk het door JUNIUS in den tekst vermeld wordt. Te Antwerpen was, 2 September, een verdrag met de gereformeerden gemaakt, waarbij bepaald was, dat de predikanten inboorlingen moesten zijn, en geen vreemdeeling werd toegelaten. Zie BRANDT, bl. 459, 472 en UYTENHOOFVEN, bl. 206, (p), 220. Wij beklagen den armen vlugteling, dien wij bij zijne wederkomst te dier stede uit Brugge, uit kracht dezer bepaling, van den leerstoel geweerd zien!

7. PETER DE HASE.

Deel I, bl. 145.

PETRUS HASIUS, zoo lezen wij in het *Geusianismus Fland. occid.*, p. 23, was geboren te Comines of Comene, een stadje, ten zuidoosten van Yperen op de Leije bij Warneton of Waestene gelegen. Hij was een gewoon leek; maar daarna, vervuld met de gevoelens der Calvinisten en een hervormd prediker geworden, week hij naar Engeland. Het schijnt, dat hij, aldaar zijnde, niet wél overeenstemde met de stellingen der andere Vlaamsche vlugtelingen, voornamelijk daarin niet, dat alle werken zonden zijn. (Of men dit berigt zoo letterlijk kan aannemen is niet zonder bedenking.) Hij keerde dus in den zomer van 1568 naar Vlaanderen terug. Hier werd hij ontdekt door den baljuw (*praetor*) van Waestene. Zijn doodvonnis werd door den magistraat van Yperen uitgesproken. Ter volvoering er van werd hij door gemelden baljuw, van andere daartoe afgevaardigden verzeld, weggeleid op den 23sten October 1568. — Aangaande het doel, waarmede DE HASE en ook VAN MALDERGEM uit Engeland naar Vlaanderen zouden gekomen zijn, zegt broeder CORNELIS, *Serm.*, II, 128: „deze twee Ministers, die nu [26 Sept.] hier en te Yperen gevangen zijn, hebben ook op de pijnbank

bekend, dat ze van het consistorie van Londen uit Engeland hier in Vlaanderen gezonden zijn om 't volk wederom in 't heimelijk te vermanen de wapenen gereed te maken, tegen dat hunne medebroeders uit Engeland met kracht en magt en geweld overkomen om zich door geheel Vlaanderen te verspreiden en alle kerken en kloosters te verbranden, alle papen en monniken, nonnen en bagijnen dood te smijten, ja ook alle magistraten of wethouders en officieren, die zij kennen katholiken te zijn." Geen wonder, dat hij uitriep, II, 154, na vermelding van DE HASE's dood: "zijn deze magistraten [van Brugge] niet wel betooverd, dat ze zulke ministers of predikanten dus lang laten leven, die enkel daarom hier gezonden zijn uit Engeland van de verjaagde Calvinisten, om hier weder tot oproer op te ruijen?" Verg. ook bl. 160, onder, en 161, boven. Er zou wel iets van waar kunnen zijn in dezen tijd, nu er juist onlusten tusschen Engeland en Nederland gerezen waren. Zie WAGENAAR, VI, 304. Of anders heeft men daaruit oorzaak genomen om het den predikanten op de pijnbank te ontwingen. (In Febr. 1569 namen de Engelschen 8 geladen schepen, in Maart 34 schepen, die van Spanje kwamen: *Serm.*, II, 293, 305.) De Vlaamsche broeders in Engeland schepten welligt hieruit moed en uit de voorspoedige vorderingen van den prins van Oranje, en zij zochten zich misschien een' gelukkige toekomst in hun vaderland te bereiden. Doch zóó als het in de *Serm.* gezegd wordt is het voor 't minst overdreven.

8. CHRISTOFFEL GRENIER.

Deel I, bl. 241.

Onder de Gendsche predikanten heeft w. TE WATER in zijne *Hist. der herv. k. te Gent* dezen leeraar niet opgenoemd: hij zal dus den ijverigen geschiedvorschcr onbekend zijn geweest. Dat hij echter werkelijk predikant te Gend is geweest blijkt ons uit VAN MALE, bl. 266, en de *Vlaemsche kronijk*, te Gend in 1839 door PH. BLOMMAERT uitgegeven, bl. 335. Wij lezen dáár, dat GRENIER op den 29sten Junij 1584 als predikant tegenwoordig was, en van het schavot eene redevoering hield tot het volk, bij de treurige onthoofding van MR. LIEVEN DE GETTERE, die meer dan twintig jaar pensionaris geweest en beschuldigd was van geheime onderhandeling met Spanje (*Ghendtsche gesch.*, bl. 279). Nog echter is

GRENIERS voornaam ons onbekend. Dezen vinden wij alleen opgegeven in de stedelijke archiven van Sluis. Hij wordt daarin vermeld als CHRISTOFFEL GREYNIER, en wij vernemen er tevens iets in van zijne lotgevallen en zijn overlijden. De stadsrekening van 1585 gewaagt van „Christoffel Greynier, predikant of minister uit Gend”, te Sluis gekomen en gestorven; en die van 1584 behelst: „Pieter Buux voor 40 tarwebrooden geleverd en gezonden aan den dijk van Coxyde om 't volk en de soldaten die van Gend kwamen den 20sten September 1584 per ordonnantie van dezelve dato.” Nu zou het niet onmogelijk zijn, dat GRENIER zich bevond onder deze vlugtelingen, door soldaten geëscorteerd, die reeds den 20sten September te Sluis kwamen. Doch dit is niet waarschijnlijk, omdat de geschiedenis zegt, dat het garnizoen met de predikanten, die 16 September plegtig afscheid van de gemeente genomen hadden (TE WATER, a. w., 66), eerst den 25sten of 26sten naar Sluis trok. Gend trad den 17^{den} Sept. met PARMA in overeenkomst, en den 19^{den} werd er de vrede met Spanje afgekondigd. Vele burgers, die in haast hun huisraad verkochten, verwijderden zich; PARMA had echter van de stad 200,000 gouden kroonen bedongen, ter voldoening waarvan aan ieder burger een' capitatie of hoofdgeld was opgelegd, zijnde nogtans van dit hoofdgeld de predikanten van het consistorie met hun gezin uitgezonderd. En het mag wel aan dit overhaast vertrek van velen, waarvan het medegedeelde uit de Sluissche rekening een bewijs zal zijn, zijn toe te schrijven, dat den 20sten te Gend een bevelschrift werd uitgevaardigd, waarbij hun, die vertrokken, geboden werd, eerst hun hoofdgeld te betalen. (Verg. v. METEREN, fol. 231, *d*; TE WATER, a. w., 95; v. MALE, 282; *Ghendtsche gesch.*) Wanneer echter GRENIER te Sluis gekomen zij, de rekening van 1585 berigt, dat hij er naauwelijks of hoogstens ééne maand vertoefd had, toen de dood hem wegrukte. In October 1584 overleed hij reeds, en wel aan de haastige ziekte, de pest, die toen woedend om zich greep om hare duizende slagtoffers als een roof te verslinden.

9. JOHANNES BOLLIVS.

Deel 1, bl. 241.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij al de berigten omtrent BOLLIVS, vaak tegenstrijdig, wilden opgeven en ontwarren. Genoeg zij het te zeggen, dat hij den 16^{den} November 1577

door de staten van Holland gemagtigd werd om onderwijs in de Godgeleerdheid te geven aan de hoogeschool te Leiden. In het volgende jaar verzocht hem de hervormde gemeente te Gend, die hem haren „lieven landsman” noemt, op dringende wijze, of hij weder bij haar predikant wilde worden, waar hij reeds vroeger het Evangelie verkondigd had; welk verzoek, gepaard aan het ernstig verlangen van BOLLIVS zelven, ten gevolge had, dat hem op den 6^{den} November 1578 een eervol ontslag werd verleend. Zie SIEGENBERG, *Geschiedenis der Leydsche hooges.*, d. II, bl. 57 der toevoegselen. Te Gend haalde hij zich het ongenoegen van velen, ook zijner ambtgenooten, op den hals, omdat hij op den 25sten April 1580 een kind van een’ rijken burger doopte, zonder dat er gepredikt werd; de *Ghendtsche gesch.*, bl. 208, zeggen „in de St. Baafskerk;” de *Vlaemsche kron.*, bl. 253, berigt „in hunnen tempel, bij de Predikheeren” (en noemt den leeraar bij vergissing BOLLINS); en v. MALE, bl. 168, 169, „in een particulier huis.” De hervormde kerk, die het Roomsche gevoelen van de volstrekto noodzakelijkheid des doops tot zaligheid — waaruit het doopen buiten de Godsdienstoefening en de huisdoop aldra na de geboorte eens kinds ook nog bij vele hervormden voortvloeyde — zocht tegen te gaan, gaf menige verordening in hare synoden om dit misbruik langzamerhand en met voorzigtigheid te weren. Te WATER geeft daarvan een overzicht in zijne *Herv. k. te Gent*, bl. 55—57. Van daar het misnoegen tegen BOLLIVS. Dat hij er echter een geacht leeraar was bleek, omdat hij op de provinciale synode der Vlaamsche kerken te Gend 8 Maart 1581 tot assessor verkozen werd en van de Gendsche kerk afgevaardigd tot bijwoning der nationale synode te Middelburg 29 Mei daaraanvolgende, welker acten hij ondertee-kende (TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, 348). Een’ brief van hem van 4 December 1580 uit Gend, aan de regering van Oudenaarde gerigt, waarin FRANCISCUS PAULI, gewezen predikant te Dendermonde, maar te Amsterdam of Antwerpen woonachtig, wordt aanbevolen, vindt men in de *Docum. histor. inddits* van KERVIJN et DIEGERICK, t. II, p. 190, waar mede zijn naam verkeerdelijk als BOLLINS wordt opgegeven. Voorts mengde hij zich min of meer in de burgerlijke zaken te Gend, zóó nochtans, dat hij één der welmeenenden was, die het met ORANJE hielden, waarom hij zich aankantte tegen de verkiezing van jonker JAN VAN HEMBYZE tot voorschepen (v. METELEN, fol. 222, c). Om diezelfde reden zal men hem naar Den-

dermonde gezonden hebben tot RYHOVE (onder de Gendsche edelen de beste vriend van ORANJE), om 't misverstand tusschen RYHOVE en de stad Gend weg te nemen (TE WATER, a. w., 65, 66). Ook stelde men hem aan om de voorwaarden te bepalen, waarop men in Maart 1584 den vrede van PARMA zou verzoeken; waarschijnlijk alleen, zegt dezelfde schrijver, bl. 59, om de gemeente te blinddoeken, vermits hij, afkeerig van HEMBYZE en gehecht aan de belangen des prinsen, één der leeraren zal zijn geweest, die gezegd worden zich zeer tegen den vrede te hebben aangekant. Na de overgave der stad woonde hij met zijne huisvrouw eenigen tijd te Middelburg, alwaar hij met attestatie der kerk van Gend ten avondmaal kwam, den 3^{den} November 1584. Hij schijnt vervolgens in 't Fransch en Nederduitsch de dienst te hebben waargenomen te Staden, waar hem de Leidsche hoogleeraar THYSIUS, zijn bloedverwant, bezocht, die hem vroeger ook te Gend bezocht had, en waar hij nog arbeide in 1590. In December 1591 en in 1592 deed hij te Neuzen den eed van trouw aan de staten-generaal, zijnde toen predikant te Vreemdijke en Biervliet. Hij woonde denkelijk te Vreemdijke, van waar hij nu en dan naar Biervliet overstak om er de dienst waar te nemen, waarvoor hij in 1605 f 48 trok. Toen Vreemdijke door de zee verzwolgen was begaf hij zich met der woon naar Mauritsfort of den Hoek, waar hij vermoedelijk de dienst tot zijn' dood waarnam. Uit de Middelburgsche kerkboeken blijkt, dat BOLLIUS zijne instemming met de synode van Veere van 1610 en ook met die van Dordrecht van 1618 en 1619 door zijne onderteeking verklaard heeft: hierbij staat achter zijn' naamteekening *obit*, doch zonder tijdsbepaling. Verg., behalve de aa. pp., vooral TE WATER *Hist. der Herv. k. te Gent*, bl. 54—61; *Navorscher* voor 1853 en de daar aa. p.p. uit de *Archives de la maison d'Orange* van GROEN v. PRINSTERER, t. VIII, p. 339, 391—398; TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 440; A. 's GRAVESANDE, *Tweehondj. gedacht. v. het eerste syn. der Ned. k.*, bl. 200; HUNNIUS, *Zeeuwsche bnise*, bl. 340; DRESSSELHUIS, *Distr. Sluis*, bl. 144.

10. CHRISTIAAN DU BLOCQ.

Deel II, bl. 81.

De naamlijst der Brugsche hervormden, die naar Sluis overkwamen, uit het Sluissche lidmatenregister door ons medegedeeld, grondt zich op het bijvoegsel „van Brugge,” dat achter de opge-

gevene namen gelezen wordt. Vermoedelijk echter komen er ook in dat register namen voor, waarbij dat achtervoegsel verzuimd of vergeten is, en er zullen alzoo daaronder nog wel schuilen die uit Brugge waren uitgeweken, ofschoon het niet aangewezen is. Met eenige waarschijnlijkheid kunnen wij dit zeggen van CHRISTIAAN DU BLOCC. De lidmatenlijst over 1584 luidt achter-eenvolgens aldus: (verg. bl. 80).

„Deze navolgende heeft zich begeven onder de gemeente dezen 4^{den} Augustus 1584:

„Cathelyne, huisvrouw van Christoffel Pante.

„En deze navolgende met getuigenissen en attestatiën:

„Kapitein Bersaumat Anna zijnehuisvrouw, van Brugge.

„Catheline van Hecke, wed^e. van Nic. van de Putte, van Brugge.”

(Nu volgt eene vrouw uit Oostburg.)

„Meester Lowijs, de roomeester, en zijne huisvrouw met Joris den koster, zijn knape, van Brugge.

„Meester Christiaan du Blocc, Walsche minister, en

„Margriete Carpentier zijne huisvrouw.”

(Nu volgt ééne uit Nieuwkerke in Westvlaanderen. Dan eene onbekende en daarop:)

„Pieter Allemans, van Brugge.”

Vermits dan niet uitdrukkelijk vermeld is, dat DU BLOCC „van Brugge” kwam, hebben wij hem in den tekst niet opgenomen. Wij zullen echter zien, dat dit vermoedelijk is, wanneer wij thans op dezen persoon onze blikken rigten.

CHRISTIAAN DU BLOCC was oorspronkelijk Fransch schoolmeester te Yperen, aan de hervorming verbonden.

Het is schier onvermijdelijk, dat men met de geschiedenis van DU BLOCC een kort overzicht van de geschiedenis der Waalsche gemeente te Yperen te zamen weve. Wij vertrouwen, dat wij ook daarmede den beminnaars der historie geene ondienst zullen doen.

Onder de verdichte namen, waarmede in de tijden der vervolging de Waalsche gemeenten in Zuidnederland werden aangeduid, hebben wij Yperen niet aangetroffen. Er zal dus toen aldaar geene gemeente bestaan hebben, mochten er eukle Fransche

hervormingsgezinden wonen. Eerst den 16^{den} Maart 1580 vinden wij er gewag van gemaakt in het 5de artikel der synodale handelingen te Gend (*Articles Synodaux*, handschrift, behoorende tot het archief der Waalsche kerk te Middelburg). Dit artikel zegt: „Monsieur de Villiers sera requis d'interceder vers monseigr le prince descrire lettres aux quatre membres de flandres à ce qu'ils veuillent deputer commissaires fauorables pour pouruoir a l'entretenement du ministre et maistre descole de l'église Wallone a Ipre.” Waarschijnlijk was JAN QUENON er predikant, en de Waalsche schoolmeester kan onze DU BLOCC geweest zijn. Op de synode van Antwerpen van 14 September 1580 (art. 9) werden de gemeenten van Antwerpen, Geud, Brugge en Middelburg verplicht elk 5 pond gr. voor een half jaar bij te dragen „pour l'entretenement du ministere de l'église Walone a Ipre et Nivelles.” Brugge werd 15 Maart 1581 vermaand om dit zijn aandeel voor Yperen te voldoen, en tevens werd bepaald, dat dezelfde kerk voor een half jaar met 6 pond zou geholpen worden (syn. te Antw., art. 3, 17). Onder de onderteekenaars dezer synodale bepalingen vinden wij J. QUENON, zonder bijvoeging, evenmin als bij de andere, waar hij predikant was, ofschoon wij aan Yperen denken. Thans ontmoeten wij voor het eerst DU BLOCC. 't Was ter synode van 21 Maart 1582 te Antwerpen dat de kerk van Brugge een' voorslag ter tafel bragt „touchant M^e. Chrestien du Blocq,” te weten, dat men hem zou toelaten om een kerkelijk voorstel te doen. Doch „la compagnie a esté daduis quil ne soit admis a la proposition ains soit exhorté de continuer en sa vocation” (art. 2). De predikant van Yperen was niet ter vergadering tegenwoordig, wyl hij geene wettige citatie had ontvangen: de vergadering regtvaardigde hem (art. 5). Hij had echter schriftelijk eene vraag ingezonden, waarop de synode goedvond, „que le ministre, desirant d' aller a ses affaires particulieres et ne le permettant son consistoire, sy conformera attendant la prochainie classe ou sinode auquel sil sen sent grené il fera plainte pour en estre faite remonstrance a son eglise, et cependant les consistaires seront aduerties de ne les empescher, quant il y aura occasion iuste et de consequence” (art. 12). Wij onderstellen dus, dat de Ypersche predikant, wegens dringende bijzondere zaken, van zijne dienst eenigen tijd wenschte ontslagen te worden, en dat de Waalsche

schoolmeester DU BLOQC, dit aangrijpende en gebruik makende van de verwikkelingen tusschen predikant en kerkeraad, nu door de Brugsche broeders, bij 't afwezen van den Yperschen leeraar, pogingen deed aanwenden om in de Godsdienst oefeningen te Yperen voor te gaan. Dit was der synode niet welgevallig, en zij vermaande hem „om in zijn beroep te blijven.” In de Antwerpsche synode van 19 September 1582 kwam nogmaals het verzoek van DU BLOQC ter tafel. Doch weder lezen wij: „touchant la requeste qu'auroit fait m^e. Chrestien du Blocq d'estre ouy en propositions la compagnie a esté dauis quil soit exhorté de se contenter de sa vocation selon le contenu du 2e. article du sinode precedent” (art. 2). Immers QUENON, dien wij nu als predikant te Yperen hooren opgenoemd, had zich inderdaad voor zijne zaken naar Antwerpen begeven, en zijn consistorie had hem, in strijd met het slot van art. 12 der vorige synode, geschreven, dat zij zijne dienst niet meer begeerde. Onder dat alles was DU BLOQC werkzaam geweest om te Yperen voorganger in de Godsdienst te worden. „Lettres seront escrites,” lezen wij (art. 7), „au consistoire de leglise francoise d' Ypre par lesquelles remonstrances leur sera faite d'auoir fait contre la discipline ecclesiastique en ce qu'ils ont escryt a leglise d'Anuers que Monsr. Quenon n'eust plus a retourner, comē semblablement en ce que nonobstant ce qui leur auroit esté escrit par la dit eglise d'Anuers, ils lui ont donné ou accordé son congé sans attendre la resolution du sinode; et es mesmes lettres lors quil sera fait mention du ministre qui leur sera envoyé, sera expressement conditioné que l'eglise ne luy pourra donner congé sans laduis et autorité du sinode, ce qu'ils prometteront de faire.” Zóó strenge en voorzigtige besluiten nam de synode, vermoedelijk ook om DU BLOQC te weren, op wiens besit ook de Yperlingen het schijnen te hebben toegelegd. En om dat doel geheel te verijdelem werd de predikant MARTIN FERRET, staande dezelfde vergadering, ofschoon verbonden blijvende aan de dorpskerken rondom Rijssel, als predikant te Yperen aangesteld tot op de volgende synode (art. 12), terwijl de verstootene QUENON tot op denzelfden tijd zou gebruikt worden in het regiment van den heer DE VILLENEUVE te Winoxberge en somtijds de compagniën te Duinkerke, Nieuwpoort en andere naburige plaatsen zou gaan bezoeken, zullende genoemde heer verzocht

worden op zijn onderhoud acht te hebben (art 14) (*). Tevens werd de gemeente van Yperen, die ongetwijfeld was toegenomen, voor 1½ pond gr. aangealagen (art 18). Er schijnt nu rust gekomen te zijn: althans op de volgende synode te Antwerpen, 30 en 31 Maart 1583, hooren wij FERRET in zijne dienst te Yperen bevestigd tot op de aanstaande vergadering, brengt ook de Ypersche gemeente eene vraag ter tafel en wordt zij aangealagen voor f12 (art. 14, 2, 18) (†). Den 5^{den} October 1583 treedt weér DU BLOCC voor onze oogen. Hij schijnt zijn' schoolmeesterspost te Yperen te hebben neêrgelegd; of welligt is hij daarvan, ten gevolge van het voorgevallene, ontslagen. De Brugsche broeders komen andermaal voor hem op, naar 't schijnt begeerende hem als onderwijzer in hunne stad op te nemen. „Quant a la proposition faite par l'église de bruges touchant m. Chrestien du Blocq, si on le doit [mag?] remettre en l'office de recteur et de m^e. descole, la compagnie a esté davis que puis que la dite eglise a la liberté de pourvoir aux sudites charges elle y employe celuy du quel elle pourra esperer plus grande édification” (syn. te Gend, art. 5). Wij weten niet zeker, of de Brugsche kerk van deze haar toegezegde vrijheid heeft gebruik gemaakt en of DU BLOCC werkelijk te Brugge in eene school is werkzaam geweest. Is het niet geschied, dan is waarschijnlijk DU BLOCC, toen Yperen den 10^{den} April 1584 aan PARMA was overgegaan, regtstreeks uit deze stad naar Sluis geweken: want de toestand waarin het gespannen Brugge, in zijne onderhandelingen met Spanje reeds ver gevorderd, toenmaals verkeerde, maakte het voor de hervormden niet raadzaam aldaar intrek te nemen. Wij gissen echter, dat DU BLOCC inderdaad te Brugge het onderwijzersambt bekleed heeft, en kunnen

(*) JEAN QUENON is ons later niet meer voorgekomen. Niet lang naderhand zal hij gestorven zijn; want op de Leidsche synode van 18—20 September 1585 komt zijne weduwe voor. Zie boven, d. I, bl. 270.

(†) Op de synode te Antwerpen van 3 en 4 October 1584 vervoegde zich reeds de kerk te Vlissingen om FERRET te mogen bezitten (art. 8). Op die van 29 October te Leiden wordt hem toegestaan aldaar te blijven voortarbeiten, onverminderd het regt op hem der dorpkerken om Rijssel, die thans in gevaarlijken toestand verkeerden (art. 7, 8). FERRET is dus in Oct. 1584 te Vlissingen gekomen, denklijk het laatste van Yperen. DRESSELHUIS, *De Waalsche gem. in Zeel.*, bl. 12, vergist zich dan. Hij heeft FERRET verward met DU FOREST, die ja te Doornik, maar het laatst te Mechelen predikant was geweest.

ons anders de vraag der broeders ter synode bezwaarlijk verklaren. In dat geval, en terwijl toch in het Sluissche lidmatenregister achter zijn' naam ook niet vermeld wordt, dat hij „van Yperen” kwam, onderstellen wij, dat hij onder de Brugsche vlugtelingen geteld mag worden, en wij vinden hem alzoo met zijne huisvrouw MARGARETHA CARPENTIER in Junij 1584 te Sluis.

In Junij, hoezeer hij in het lidmatenboek eerst in Augustus vermeld wordt. Toen eerst was zijne attestatie ingekomen: toen eerst ging hij ten avondmaal. Immers de kerkeraadacten, van Sluis wijzen ons op Junij, en doen ons zien, dat DU BLOQC de pogingen, vroeger te Yperen in 't werk gesteld om tot de predikdienst te geraken, hier hervatte, en tevens, dat een gelukkig gevolg van zijne lang gekoesterde wenschen en plannen het einde was. Laat ons zien wat die acten ons melden.

Op den rand staat als lemma: „het verzoek van Mr. Christiaan du Blocq.”

„24 Junij, 1584. Item is verschenen in den kerkeraad een Waalsche schoolmeester, dewelke aangediend heeft hoe dat mijn heer de gouverneur en de kapiteinen alhier en sommige der overheden van hem begeerd hebben, gemerkt hij nu vacant is, dat hij binnen Sluis zoude een' Fransche school oprigten, en ten anderen, gemerkt hij prompt in de Waalsche taal is, dat hij den Walen somtijds zoude eene vermaninge doen, hetwelk hij ook naar den raad van mijne heeren met den kerkeraad communiceren zoude.

„De broederen dit verstaande hebben hem gevraagd, of hij een lidmaat der kerk was; item of hij in voortijden nog geproponeerd heeft. Heeft geantwoord, dat ja; dat hij niet alleen een lidmaat was, maar dat hij voor den kerkeraad van Yperen wel 10 of 11 weken geproponeerd hadde, en heeft beloofd daarvan getuigenis en attestatie te brengen van de Waalsche kerk van Antwerpen.

„De broederen dit verstaande hebben hem ontzegt de Fransche school op te rigten binnen Sluis, gemerkt hetzelfde geschieden zoude tot prejuditie van onze schoolmeesters, die ook een' Fransche school opgerigt hebben, nemaar hebben hem geconsenteerd voor den kerkeraad te proponeren, wel verstaande als wij zullen gezien hebben zijne attestatie, en zoo de broederen tot het predikambt hem bekwaam vinden in de dienst des ministerambts te promoveren, mitsgaders den gouverneur te vermanen dat ze hem alimenteren.”

Wij zien hieruit, dat DU BLOCC dan toch werkelijk, en wel omstreeks elf weken, te Yperen nog godsdienstige voorstellen gedaan had, en dat de kerkeraad aldaar hem, zeker ten nadeele van QUENON, begunstigd had. DU BLOCC was met de gestelde voorwaarden van de Sluissche broeders niet zeer ingenomen. Hij was haastig. Hij vond bescherming bij den gouverneur en de krijgsoversten. Reeds vier dagen daarna bragt hij weder met aandrang zijn verzoek in. Doch de kerkeraad stond ook op zijn regt:

„28 Junij 1584. Op de begeerte van meester Christiaan, dat hij eerstdaags wel wilde proponeren voor de broederen, gemerkt hij bij sommige soldaten geligt heeft eene attestatie, hoe dat hij in voortijden nog geproponceerd heeft binnen Yperen en dat hij een godzalig man is etc. Waarop bij de broederen geresolveerd is, dat zij hem zulks niet willen toelaten, vóór dat zij gezien hebben zijne attestatie van de Waalsche kerk te Antwerpen.”

Het schijnt, dat toch de kerkeraad voor het gezag der hooge bevelhebbers van Sluis buigen moest. Er werd in dezer voege toegegeven:

„8 Julij 1584. Aangaande de attestatiën des Waalschen schoolasters, meester Christiaan Blocc, was geresolveerd, dat men vernemen zal of zij [de afgevers der attestatiën] lidmaten zijn; nemaal was hem geconsenteerd in Donderdage te proponeren en dat op de woorden CHRISTI Matth. XI: 28.”

„12 Julij 1584. Heeft meester Christiaan in de consistorie gedaan eene eerlijke propositie op de woorden CHRISTI Matth. XI: 28, en dat in de presentie van mijnheer den gouverneur en kapiteinen en den kerkeraad,

„Item was besloten, dat men schrijven zal aan de Fransche kerk te Middelburg, dat wij hem bekwaam vinden tot het ministerambt, en zoo zij daartegen niet hebben, bereid zijn te promoveren, doch zoo zij daar willen de hand aan houden, zal haar hetzelfde geconsenteerd worden.

„Item was geresolveerd, dat hij zal doen eene propositie op de woorden PAULI Rom. X: 3 en 4 en dat in Zondage naastkomstig.

„15 Julij 1584. Was geresolveerd, gemerkt dat de gouverneur en de kapiteinen afwezig waren, de propositie van Christiaan uit te stellen tot in Donderdage.”

Eindelijk zien wij DU BLOCC geheel tot predikant verheven:

„19 Julij 1584. Op den 19^{den} dito heeft meester Christiaan Blocc gedaan eene eerlijke propositie op de woorden PAULI

Rom. X: 3 en 4, en dat ook in de presentie van mijnheere den gouverneur, kapiteinen en andere edelmannen.

• Item den gouverneur en kapitein Meetercke gevraagd zijnde, of zijne gaven hun behagen en diensvolgens hem begeeren als een' minister te alimenteren, hebben daarop geantwoord in alle manieren ja.

• Ommegevraagd zijnde, wanneer de Waalsche predicatie in de weke geschieden zal, was geantwoord: in de weke des Woensdags, en des Zondags te zeven ure vóór den noene, en na den noene in de schans, wel verstaande zoo mijne heeren dat raadzaam vinden."

1534 Zóó kon dan nu den 4^{den} Augustus in het lidmatenregister worden aangeteekend dat „met getuigenissen en attestatiën" zich o. a. tot de gemeente begeben had „meester Christiaan du Blocq, Waalsche minister, en Margriete Carpentier, zijne huisvrouw." De attestatie der Antwerpsche kerk was door de vingeren gezien.

Evenwel, het was er verre van daan, dat deze beschikkingen aan de hogere kerkbesturen behaagden. Van het ontstaan der hervormde kerk af had men er toch steeds met groote waakzaamheid voor gezorgd, dat zich in de Evangeliedienst geene onbevoegden drongen en dat niemand het predikambt waarnam zonder daartoe wettig beroepen te zijn. Reeds de oudste ons bekende synode der kerken onder het kruis, gehouden in het nog immer raadselachtige Teur of Teux(*) den 26sten April 1563, had in art. 25 uit-

(*) Het Middelburgsche handschrift heeft Teur; LE LONG las Teux; het Leidsche heeft Tours, dat veranderd is in Teurs. Indien de lezing Teux de echte is, dan ware het raadsel misschien opgelost. Immers, er is eene plaats tusschen Spa en Pepinster, Theux genaamd, alwaar de predikant HENRI CHROUET — hij bloeide omstreeks 1650 — geboren is. Zie aangaande dezen merkwaardigen man een zeer belangrijk verslag in *L'union, revue relig.* voor 1853, no. 11, p. 225, vv., waarin Theux vermeld wordt. Evenwel, het Luiksche Theux kan bezwaarlijk de plaats geweest zijn, waar de synode zamenkwam, omdat het zoo ver is afgelegen van de andere plaatsen, waar wij de eerste kerkvergaderingen doorgaans zien plaats hebben. 't Is dan ook altijd vreemd, dat Theux met zijn' waren naam zoo aangeduid zijn, terwijl de andere plaatsen verbloemde namen dragen. Ook blijft het moeilijk te verklaren, dat te dier plaats en te Armentières op denzelfden 26 April 1563 eene provinciale synode gehouden is; een verschijnsel, dat in ieder geval naar meerder licht wensch. Verg. inzonderheid het *Ned. archief voor kerkgesch.*, IX, 125, (2), en 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. der syn. te Wesel*, bl. 81, noot (b). Het aangeduide Theux zou toch de plaats der bijeenkomst kunnen geweest zijn, waarbij wij echter uit nog onbekende bijzonderheden opheldering wachten. Aan de aandacht der ijverige geschiedvorschers zij het aanbevolen.

gesproken: „que personne ne soit admis pour administrer la parole de Dieu, sans vocation legitime et que ceux qui s'y ingerent termerraiement seront reprimez.” (*Ned. Arch.* van KIST en ROYAARDS, IX, 130. Verg. bl. 171, art. 8.) De synode van Wezel in 1568 had zich, cap. II, art. 1, mede bijzonder streng daaromtrent uitgelaten en vereischt „behoorlijk examen of onderzoek en wettelijke ordre.” Niet minder die van Emden in 1571, art. 18, die van Dordrecht 1574, art. 12—19, 1578, art. 1—9, en van Middelburg 1581, art. 3—7. Ook in alle latere synoden werden te dien aanzien stipte verordeningen gemaakt. Wij verwonderen ons dus niet, dat de Waalsche synode van Leiden van 29 October 1584 zich aldus deed hooren: „La compagnie ayant entendu cōment m^e. Chrestien du Blocq a esté estably au ministere de la parole l'a trouvé fort estrange et a prié monsr. Saravia de vouloir escrire aux ministres et anciens de leglise de l'escluse, quils ne pouuoient approuer son ministere ni la procedure qui a esté tenue. Semblablement lettres seront escrites aux frères flamens de lisle de Walchere de vouloir tenir la main aux ministres de la langue francoise, afin que tel desordre soit corrigé. Lettres aussi seront escrites au gouverneur de l'escluse pour ce mesme fait.” (Art. 3.) Hierop volgde in de synode te Middelburg van 5 en 6 April 1585 het volgende verslag en besluit: „Ayant veu les lettres de m^e. de Greuneveldt Gouverneur de lescluse, celle de m^e. Guillaume Comantius ministre de leglise flameng audit lieu, les quelles lettres contenant approbation de la vie et doctrine de m^e. Chrestien du Blocq et mesmes celle dudit Comantius touchant la forme de lelection au ministere de la personne du dit du Blocq; oui aussi le rapport fait par m^e. de Rogiers ancien de leglise wallonẽ audit lescluse, la compagnie a esté dauis, quen ladite election il y a eu de lomission en tant qui touche le tesmoignage legitime, que les freres qui ont eleu ledit du Blocq deuoyent auoir plus certain, deuant que proceder a lad^e. election, et partant ledit sieur gouverneur en sera aduertý par lettres et le corps de leglise wallonne par ledit ancien. Ce neanmoins ayant esgard au tesmoignage que rend ladite eglise audit du Blocq, la compagnie est daduis que ledit du Blocq continuera en son ministere audit lieu insques au prochain sinode, auquel fera derechef apparroistre tesmoignage de sa conversation lequel sera envoyé par le consistoire de la dite eglise” (art. 10). Tevens werd

bepaald, dat DU BLOCC op de volgende synode de openingsrede zou houden over 1 Tim. II: 5 (art. 15). Zij hield hare vergadering te Leiden, 18—20 September 1585, en DU BLOCC, ingebragt hebbende het getuigschrift der Sluissche gemeente aangaande zijn leven en leer, „a donné contentement a la compagnie presente” (art. 13). Op de volgende bijeenkomst te Amsterdam, 19 Maart 1586, verscheen hij niet, weshalve brieven naar de Sluissche gemeente zouden geschreven worden, om te zorgen dat haar leeraar naar kerkorde voortaan ter synode aanwezig zou zijn „et que son entretènement luy soit fourny” (art. 14). De gemeente verontschuldigde zich in de synode van Leiden, 24 September 1586, ook daarover dat zij geen toelage voor de studenten zond, en de broeders, „eu esgard a la povreté dicelle” berustten er in, evenwel met opwekking voor 't vervolg (art. 7). Die van Vlissingen, 14 April 1587, was daarenboven zoo edelmoedig, om 4 pond groot te beschikken „pour assistance a m^r. Chrestien du Blocc, ministre de lescluse” (art. 23) (*).

Zóó had dan de synode zelf aan den aandrang van Sluis toegegeven en DU BLOCC als wettigen leeraar erkend. Als zoodanig is hij er tot het laatste toe werkzaam geweest.

Wij hebben den gang van DU BLOCC's verheffing tot het predikamt geregeld gevolgd en de uitspraken der kerkelijke besturen in deze merkwaardige zaak met naauwkeurigheid opgegeven. Wij hebben een' spiegel opgehangen uit de eerste tijden onzer hervormde kerk. Mogten wij geacht worden geen nutteloos werk verrigt te hebben!

Toen Sluis voor PARMA bezwaken was trok DU BLOCC met de Waalsche soldaten naar het fort Lillo, en er kwam op de synode van Delft, 23 en 24 September 1587, een brief in van den kolonel MICHEL CANTIER (of CAUTIER), waarin verzocht werd dat DU BLOCC naar Lillo zou wederkeeren, dat werd toegestemd; tevens werd voor zijn tractement zorg besteed (art. 17). Hij zelf onderteekende dan ook deze handeling als predikant van Lillo. Wij vinden hem helaas! op de volgende bijeenkomst te Haarlem, 24 en 25 Maart 1588, beschuldigd, de Zeeuwsche kerken opgewekt om op zijn leven te letten, de broederen besloten om hem

(*) Uit het medegedeelde zal men ontwaren, dat dr. DRESSERHUIS, *de Waalsche kerken in Zeel*, bl. 8, zich in eenige geringe bijzonderheden omtrent DU BLOCC vergist heeft.

brieven te zenden „pour l'admonester de ses fautes passées” en hem bedreigd zelfs met suspensie bij volharding en verplicht om op de aanstaande synode zich te komen verantwoorden (art. 3). Hij verscheen en bekende, en de treurige schorsing te gelijk met het verbod der bijwoning van het avondmaal volgde, terwijl naar Lillo een ander predikant gezonden werd: zijne ondeugd was dronkenschap. (Syn. Middelb., 4 en 5 Aug. 1588, door DU BLOCC onderteevend, art. 3, 8.) Zijn verzoek om hersteld te worden werd niet toegestaan. (Syn. Dordr., 8 en 9 Maart, 1589, art. 3.) Ja wij lezen (syn. Amst., 19 en 20 Julij 1589, art. 10): „La compagnie a trouvé bon, que Mr. Chrestien du blocq pour le peu desperance quil donne de pouvoir servir avec fruit au ministere ny sera point restably, ains plustost exhorté de suiure et embrasser quelque autre vocation pour ayder a lentretenement de sa famille et de se maintenir sy chrestienement en icelle, quil puisse a laduenir donner occasion aux freres, ayant veu son aduancement en la doctrine et amendement notable en sa vie, de lui tendre la main pour servir encore quelque iour au ministere de la parole. Et a ces fins leglise en laquelle il se voudra retirer sera priée outre la charité ordinaire quelle exercera envers lui et sa famille de l'ouir quelques fois en propositions sil le request et laduertir des choses quelle ingera conuenir. Et pour le regard de sa povreté la compagnie a ordonne 25 florins pour une fois.” Nadat nogmaals een verzoek om hersteld te worden geweigerd was (syn. Vliss., 14—16 April 1590, art. 16), bepaalde de synode van Delft, 5 en 6 September 1590: „Chrestien du blocq ayant esté restably au ministere a esté renuoyé a Breda a la requeste du gouverneur et des freres dudit lieu pour y dresser eglise et y exercer le ministere par prouision iusques au premier sinode” (art. 12). Hij onderteevende dan ook de handelingen als predikant van Breda en is het tot aan zijn dood gebleven. Hij zou vrij zijn zich elders te begeven, indien hij te Breda geen behoorlijk tractement verkreeg. (Syn. Amst., 3 en 4 Apr. 1591, art. 5. Wij vinden hem hier eveneens als ondertekenaar.) Het smart ons, dat wij andermaal zijn val vermelden moeten. „Quant a la requeste,” lezen wij, „du gouverneur de breda quil a fait a ceste assemblée touchant la confirmation de Chrestien du blocq en son ministere en leglise de breda lui sera respondu que pour certaines raisons escrites audit du blocq cela a este differé jus-

qu'au synode prochain. On écrira aussi audit du blocq pour lui représenter les fautes énormes par lui comises tant dehors que dedans la ville de Breda, lui en faire une vive remonstration et lui ordonner bien expressement de se trouver au synode prochain." (Syn. Middelb., 14 en 15 Aug. 1591, art. 4, 5.) Doch hij vertoonde zich niet. Ook hier was de gouverneur zijn beschermer en trad krachtig voor hem op. En de synode antwoordde den gouverneur zeer beleefd. Zij prees zijn ijver voor de Waalsche gemeente te Breda en zijne gunst jegens du blocq, hem biddende te gelooven, dat het verzoek aan dezen om op de synode te verschijnen niet willekeurig maar juist een bewijs was, dat men hem niet onverhoord wilde oordeelen. Ook aan du blocq schreef zij, dat hij ter volgende vergadering moest tegenwoordig zijn om zich te verdedigen en betuigde hare blijdschap over het goede getuigenis, dat zij nu van hem had mogen hooren, God biddende, dat zijn leven meer en meer in de vreeze des Heeren, met deugden gekroond en tot stichting Zijner kerk mogt wezen. (Syn. Haarl., 2 Apr. 1592, art. 2.) Geen woord dienaangaande vernemen wij meer op de navolgende synode te Dordrecht, 16 September 1592, waar toch du blocq, die haar onderteekende, tegenwoordig was. Nog bij vele volgende bevond hij zich, maar steeds ongerlijk en onbeschuldigd. Die van Leiden, 5 en 6 April 1595, opende hij met eene rede over 1 Tim. IV : 13. Op die van 14 en 15 Maart 1607 te Rotterdam verschijnt hij ons als „ceu afgeleefd en zwak grijsaard”, en de broeders van Breda vragen een' hulprediker. LAZARE BAYARD wordt hem voor den volgenden winter toegevoegd (art. 9). Ook in die van Vlissingen, 8—11 Augustus 1607, is zijne „debilité incurable” een vernieuwde aandrang, en BAYARD wordt aan Breda beloofd, zoodra hij van den Olijfberg zal terug zijn (art. 14), gelijk we hem dan ook dezer gemeente als gewoon leeraar zien toegewezen in de vergadering te Delft, 16—19 April 1608, als hoedanig hij hare acten onderschreef (art. 4). Doch du blocq werkte tegen: door zijne bemoeijingen was het, dat BAYARD geen tractement outving. De synode van Haarlem, 17—20 September 1608, schreef hem over „la faute comise en son endroict en la procedure par lui tenue en sa requeste”, en besloot „quon passe a la confirmation de nostre frère Lazare bayard en icelle eglise.” (Art. 4.) 't Was of dit besluit aan du blocq een' schok gaf. Na menig jaar op geene synode meer

verschenen te zijn, zie, daar reist de grijsaard in September 1609 naar Middelburg, en wij lezen zijn naam onder de leden, die zich van 16—19 aldaar bevonden. Was 't ook, om zijne "debilité incurable" te logenstraffen? Hoe 't zij, zijne tegenwoordigheid schijnt toch de voorgenomene bevestiging belet te hebben. Immers, daarvan geen woord. Slechts dit: "Les pasteurs de dordrecht, harlem et delft ont charge de se transporter a breda pour procurer envers monseigneur le Prince d'Orengé un gage competent pour nostre frere Lazare bayard" (art. 11). Kort hierop moet DU BLOCC gestorven zijn: DRESSSELHUIS, *Waalsche kerken in Z.*, bl. 8, verzekert in 1609 te Breda. Wij hebben er in de synodale acten geen bewijs voor gevonden, doch lezen in die van Amsterdam, 21—24 April 1610: "La compagnie a trouvé bon que nostre frere Lazare bayard soit confirmé publiquement au ministere en leglise de breda apres y auoir esté proposé par trois dimanches, et a ces fins nos freres Polyander, de la Quellerie et un Ancien de leglise de Dordrecht sont autorisé et requis de se transporter, quant le besoing le requerra sur le lieu" (art 5).

En hiermede eindigen wij onze berigten omtrent DU BLOCC's woelig en onrustig leven, waarvan zelfs de avond niet kalm was geweest. Opmerkelijk is het, dat we hem steeds in betrekking tot krijgslieden zien, van de soldaten af, voor wie hij te Yperen godsdienstige voorstellen doet en die hem attestatie verleen, tot aan den gouverneur van Breda toe, die bij de synode zóó sterk voor hem werkt. 't Waren de gouverneur en de kapiteinen van Sluis, aan wier bemoeijingen hij vooral zijn predikantsambt te danken had en die hem, om zoo te zeggen, tot hunnen leeraar aannamen. Met de Waalsche soldaten trekt hij naar Lillo, waar hij der bezetting dienaar is. Men mag hem een' garnisoenspredikant noemen tot aan zijn einde toe.

11. JOB DU BIEU.

Deel II, bl. 104, 105.

Uit de handelingen der Waalsche synoden, die te Middelburg onder het archief der Waalsche gemeente bewaard worden, vinden wij ons in staat om nopens DU BIEU'S geboorteplaats, afkomst en levenslot zekere berigten mede te deelen.

Het eerste wat wij daarin hem aangaande aantreffen is op de synode te Rotterdam van 13 en 14 September 1595: "Job du

Rieu, fils de Maximilien du Rieu de monneau, natif de Noordwits, ayant esté veu et examiné en ceste assemblée et donné contentement a icelle, la compagnie luy a ordonné la somme de cinquante florins pour l'ayder a continuer ses études insqu'au prochain sinode" (art. 9). Of zijn vader „Maximilien" te Norwich predikant was durven wij niet verskeren, hoewel het te denken is. De volgende synode te Middelburg, 24—26 April 1596, betoonde hem geen mindere gunst. Tot voortzetting zijner studiën te Amsterdam werd hem, even als aan LAZARE BAYARD, de som van 10 pond gr. toegelegd (art. 15). Nog voor een half jaar werd aan beiden en aan GERSON DE LA QUELLERIE 12 pond gr. toegewezen. De kerkeraden moesten hen onder hun opzigt nemen en op de volgende synode de getuigschriften van hunne meesters aangaande hunne vorderingen en zeden overleggen (syn. van Amsterdam, 4 en 5 Sept., art. 4). In 1595 werden de drie genoemden voor goed onder de kweekelingen der Waalsche synode opgenomen. BAYARD en DU RIEU zouden zich naar Leiden begeven, ingeval zij dáár plaats konden vinden, in het collegium theologicum. Anders moesten zij naar hunne scholen wederkeeren (syn. Delft, 9 en 10 Apr. 1597, art. 15). Dezelfde drie jongelingen moesten zich, volgens besluit der vergadering te Zierikzee van 22 en 23 April 1598, op de volgende synode vertoonen, ten einde geëxamineerd te worden (art. 6), en gelijke bepaling werd vastgesteld op die van Delft, 28 en 29 April 1599 (art. 6). JOB DU RIEU, te Utrecht beroepen zijnde, werd ter Middelburgsche synode van 19, 20 en 22 April 1602 aan die gemeente toegestaan, geëxamineerd en bekwaam bevonden tot het leeraarsambt: hij mogt in zijne gemeente de oplegging der handen ontvangen (art. 7, 8). Hij wordt dan ook onder de aanwezigen ter synode te Haarlem, 11 en 12 September 1602, als predikant te Utrecht opgenoemd en evenzoo op die te Kampen, 16 en 17 April 1603, die tevens door hem geopend werd met eene rede over 1 Tim. V: 20 (*).

Thans echter maakte hij zich schuldig aan eene verkeerdheid, die hem eene schorsing van zijn ambt berokkende. Wij lezen deswegens het navolgende, besloten op de synode te Amsterdam, 21—23 Aug. 1603:

(*) Bij DRESSELHUIS, *Waalsche kerken in Zeel.*, bl. 20, noot, staat verkeerdelijk 1 Tim. V: 23.

•2. La compagnie apres auoir examinez Job du rieu, marie boquel et gilles fouan sur les promesses de mariage faites entre ledit Job du Rieu et marie boquel et meurement auisé sur la qualité dicelle, a iugé les promesses estre de vailleur et les parties obligées en conscience de les accomplir.

•3. Job du rieu en esgard au grand scandale procedant des promesses de mariage faites avec marie boquel est suspendu de son ministere et de la S. Cene du S. jusqu'au sinode prochain auquel il se pourra représenter.

•4. Gilles fouan pour s'estre entremis a procurer et auancer le mariage de Job du rieu au grand scandale de l'eglise est deposé de sa charge d'ancien et sera aussi suspendu de la sainte Cene jusqu'a ce que par repentance il ayt donné satisfaction a leglise.

•8. Jan hochedé et Lucas trelcat sont deputez pour declarer au magistrat et a leglise d'Utrecht la resolution du sinode sur les promesses de Job du rieu avecq marie boquel et sa suspension de son ministere et prier le magistrat vouloir aggreer le moyen de la prouision de leglise par le moyen de Charles de nielle et continuer les gages de son entretènement."

Dit alles, vooral art. 4, wordt eerst regt duidelijk, als wij onder 't oog houden, dat DU RIEU den 6^{den} Junij 1602 reeds te Amsterdam gehuwd wás, en wel met MARIA DU PRIS en niet met M. BOQUEL, aan wie hij trouwbeloften gegeven had. In het *Navorschers bijblad* tot den vijfden jaarg., bl. cxx, wordt dit huwelijk aldus opgegeven, zooals het te Amsterdam voorkomt:

•6 Junij 1602. JOB DU RIEU, MAXIMILIAENZ., van Norwits, dienaer der 'Waelsche gemeente binnen Utrecht, oud 24 jaren, geassisteerd met Mons. DE LA VIGNE en PAUL LASOLEUR; met MARIA DU PRIS van Doornick, oud 26 jaren, woont in de Nes, geassisteerd met JEANNE DE LA VALLÉE, haer moeder."

Op de synode van Midelburg, 22—25 April 1604, werd besloten bovenstaand artikel 3 in zijn geheel te laten (art. 4). Doch op die van Amsterdam, 23—25 September 1604, werd zijne schorsing, na openbare belijdenis van zijn' misslag ten genoegén der vergadering, opgeheven en hem de vrijheid vergund om een beroep aan te nemen overal elders behalve in de provincie Utrecht. De Utrechtsche gemeente zou hiervan in het openbaar verwittigd en hem een getuigschrift gegeven worden, om er zich ter plaatse waar hij goedvond van te bedienen. (Art. 6.)

JOB DU RIEU is echter ook met **MARIA BOQUEL**, die mede van Norwich was, werkelijk in den echt getreden (wanneer?). Dit blijkt uit het trouwregister van Sluis, in welke stad hij den 10^{den} April 1610 alzoo zijn derde huwelijk aanging met **MARIA OUTERMANS** van Dixmude, weduwe van **CORSELLIS DE WAELE**. (In het doopregister vindt men éénmaal **WOUTERMANS**.) Hij wordt daar genoemd „wed. van Maria Bockeel van Norwits in Engeland.”

Aldra na zijne herstelling in de Evangeliedienst is hij dan ook te Sluis predikant geworden. Hij liet er, volgens besluit van 22 Februarij 1605 uit Utrecht ontboden, 3 April met groote goedkeuring zijne gaven hooren. (**DRESSSELHUIS**, a. w., bl. 20, 21.) Reeds des anderen daags werd hij beroepen, en de Waalsche synode van Delft, 23—25 Maart 1605, besloot: „la compagnie ayant entendu que leglise de lescluse desiroit d'obtenir nostre frere Job du Rieu pour ministre a trouné bon qu'il sy transportast pour le faire reconnoistre, et en cas que ladite eglise le requiere pour ministre affecté a trouné bon quil accepta ladite vocation demeurant tousiours obligé a nostre Synode.” (Art. 6.) Om deze laatste woorden wél te verstaan moet men onder 't oog houden, dat **DU RIEU** te Sluis beroepen werd als Nederduitsch predikant, maar, gelijk ook de kerkeraadnotulen bevestigen, toch verbonden bleef aan de Waalsche synode. Er was juist aldaar groot gebrek aan een' leeraar, nu **LODEWIJK DIERIX** onlangs in Februarij naar Koudekerke in Walcheren was vertrokken en geleende dienaars er in den nood voorzagen. Evenwel, **DU RIEU** werd toch ook beroepen onder voorwaarde „om ook somwijlen in het Fransch te zullen prediken van wege de Fransche soldaten en om eene Fransche kerk te verzamelen.” Hij werd alzoo te Sluis den 22 Mei 1605 (*) bevestigd door **GILLIS BURS**, pred. te Middelburg, en het verwondert ons nu niet, dat we hem op de Waalsche synoden niet meer tegenwoordig zien. In 1614 zien wij hem als medewerker tot een gedenkschrift der verrigtingen van de afgevaardigden tot den Vlaamschen Olijfberg (**HUNNIUS**, *Zeeuwsche buise*, 122, 123), en in 1616 nogmaals in betrekking tot de Waalsche synode. Er was namelijk te Sluis een derde predikant gekomen, wiens dienst kort te voren, den 17^{den} Januarij, was aange-

(*) *Aard. woordenb. der Ned.* van **A. J. VAN DER AA**, D. X, bl. 467, waar echter verkeerdelijk staat, dat **DU RIEU** als proponent van Utrecht kwam.

vangen. Dit was geschied om te gemoet te komen aan de begeerte der hervormden te St. Anna ter Muident, die een' eigen leeraar verlangden en nu in dezen derden Sluisschen predikant de vervulling hunner behoeften vinden zouden (zie mijn *St. Anna ter M.*, bl. 129). Thans, meende men, kon DU RIEU zich meer ongehinderd aan de Fransche dienst toewijden, hoewel hij iederen Vrijdag morgen te Sluis in 't Fransch predikte. Misschien ook was de Waalsche gemeente er toegenomen door vlugtelingen uit Vlaanderen, waar, bepaaldelijk in het bisdom van Yperen, door toedoen van den bisschop JOHANNES VISSCHER (gest. 26 Mei 1613), groote vervolgingen hadden plaats gevonden (HUNNIUS, bl. 380; SANDERUS, a. w., fol. 364, noemt den bisschop „pro Catholicâ fide zelosus” etc.). Hoe 't zij, wij lezen in de acten der synode van Middelburg, 11—14 Mei 1616: „Nostre frere Job du Rieu est prié de continuer à tenir la main à ce qu'il se puisse dresser Eglise à l'Ecluse et es lieux circonvoisins et de donner advis au Synode prochain du devoir qu'il y aura fait” (art. 2). Doch deze poging tot oprigting eener geheel zelfstandige Waalsche gemeente te Sluis mislukte, even als andere pogingen, die tot 1678 toe werden in 't werk gesteld. (DRESSSELHUIS, a. w., bl. 21.) Wij hooren van DU RIEUS bemoeijingen ten dezen niets meer. In 1617 werd hem met de Walchersche predikanten de last opgelegd om voor de Walen te Groede, die der synode een dringend verzoekschrift hadden aangeboden, voor 't minst ééns in de veertien dagen te prediken (syn. Leiden, 19—22 April 1617, art. 10). Niet lang daarna, 26 Junij 1619, vertrok hij als Fransch-Duitsch predikant naar Bergen op Zoom, alwaar hij voorheen reeds twee maanden bij leening in 't Fransch gepredikt had, en op de synode van Breda, 14—19 Augustus 1619, waar hij als zoodanig tegenwoordig was, werd daarop goedkeuring verleend, met opwekking om even als vroeger de betrekking levendig te houden op de Waalsche synode (art. 43). Voor 't laatst vinden wij hem als lid der Vlissingsche synode 16—19 September 1620. Naderhand komt zijn naam, zoo min als Bergen op Zoom, in de acten meer voor. Toch leefde hij nog verscheidene jaren. Over de vruchteloze belegering van Bergen op Zoom door SPINOLA gaf hij met zijne ambtgenooten LAMBERTUS DE RIJCKE en NATHAN VAY een verhaal uit, getiteld: *Bergen op Zoom belegert den 18 Julij 1622 en ontlegert den 3 Oct. daeraen volgende*, Midd., in 4°. Zie FOPPENS,

a. w., II, 801, en TE WATER, *Herv. k. te Gent*, bl. 291. Den 25sten Maart 1626, zoo zagen wij boven, bl. 104, voltrok hij te Sluis zijn vierde huwelijk met ELISABETH BOSSAERT van Brugge. Gestorven in 1627, werd SAMUËL BASELIUS, die na hem genoemd wordt (DRESSSELHUIS, a. w., 123), te Bergen op Zoom in 1623 leeraar der Frausch-Duitsche gemeente. Verg. vooral ook de *Navorscher* voor 1854, bl. 121—123, waar ook kinderen van hem genoemd worden.

Wij eindigen met nog een paar opmerkingen over het geslacht DU RIEU. In de *Historie der martel.*, fol. 422, b, vinden wij gewag gemaakt van JACQUES DU RIEU, die in 1567 na de verovering van Valenciennes, te gelijk met MICHIEL HERLIN, werd gevangen genomen en even als deze waarschijnlijk den marteldood gestorven is. Vermoedelijk was „la veuve du Rieu et sa famille”, die onder de 136 familiën voorkomt, aan welke LEYCESTER vrijgeleide schonk toen zij in 1586 uit Antwerpen naar Middelburg emigreerden, de weduwe van dezen JACQUES DU RIEU, of althans van één' zijner aanverwanten. Immers, het is bewezen, dat vele familiën uit het veroverde Valenciennes naar Antwerpen uitweken. Zie een en ander in de *Kron. van het Hist. genootsch. te Utr.* van 1852, bl. 27—35. Wisten wij nu, waar het Monneau ligt, van waar MAXIMILIAAN, de vader van onzen JOB DU RIEU, was, dan zouden wij denkelijk ook in hem een lid dezer merkwaardige familie zien. Monneau toch schijnt een plaatsnaam te wezen, en de Fransche klank maakt het niet ongerijmd, als wij in Hengouwen en Walschvlaanderen er naar zoeken. Maar noch in den omtrek van Valenciennes, noch verder daar van daan mogten wij het vinden. Wij zouden anders gissen, dat MAXIMILIAAN zich van Monneau naar Norwich begeven had toen de inneming van Valenciennes de omstreken voor de hervormden onveilig maakte.

BIJLAGE V.

OORSPRONKELIJKE STUKKEN, BETREFFENDE SOMMIGE HERVORMDE VLUGTELINGEN.

1. MICHIEL DE VOS en JOHANNES BORDINS,
Franciscaner monniken.

Uit het boek der kerkeraadshandelingen te Shuis,
van 2 Augustus 1609.

* Also hier vrydach laestleden [31 Julij: het twaalfjarig bestand was gesloten 9 April te voren] sijn van Brugge gecomen twee munneken van de ordere van sinte Franciscus met namen Michaël de Vos en Johannes Bordins, so is by den kerckenraet goet gevonden dat men die voorz. personen hare habytē wt trecke ende andere swarte cleederen wt de armbeurse coope ende alsoo naer Zeelant sende met brieven van addressie aen de kercke van Middelburch, opdat sy daerna voorts tot Leyden mogen geraken, om daer ter hande te trecken hetgene daertoe sy best bequaem sullen gevonden worden.

* Men sal in de naeste classe van wegen desen kerckenraet aendienēn dattet goet ware den E. heeren Staten te bidden dattet haer E. gelieve eenich order te stellen, opdat de oncosten die daer geleden worden in de overcomste van de Pāpen ende monicken ergens van haer E. mog. wegen souden mogen gevonden werden; want het een grooten last soude wesen voor den armen dat alles te dragen." (Dergelijke overkomsten schijnen dus vaak te hebben plaats gehad.)

Op 25 Augustus daaraanvolgende * is geresolveert dat men een brief van recomādatie schrijve omme de twee monicken, over een tijt overgecomen, met naemen Michaël de Vos en Johannes Bordins, opdat sy in hollandt souden mogen addressie ende bystand vercrygen tot bevoorderingē van haer voornemen. Insonderheyte omme Michaël de Vos die hem in de studien der Theologie begeert te ouffenen, omme in toecomende tijden den dienst des Goddelijcken Woorts te mogen betreden."

meersch de somme van tweentwintich ponden een sch. parasis soo veelen beloopē sijnde de getaxeerde costen van contumatie; des toorconde dese ondertekent. Actum desen xxvij Augusti 1618.

Asmi....
"1618."

• S^c. xxj L i s. p.
(Aldus; niet xxij, als boven.) (De handteekening onduidelijk.)

C.

• Ad requisitionem promotoris curie, Actoris, contra mathiam vermersch, prochianum S^{ti}. Jacobi, reum, super eo quod reus non curat obidire ordinationi per nos die 28 Augusti 1618 sibi facte, et a multis annis sepius monitus perseueret in pertinaci proposito de non parendo S^{to}. matris Ecclie preceptis, per quod cetri Xpi fideles in dies magis magisque scandalisuntur. Ordinamus eidem ob contumaciam ptam et scandala inde secuta, vt infra sex dies spatium iure pte ordinationi pareat et subscribat cum effectu: aut extra diecesim hinc se recipiat, non reuersurus donec ad saniolem mentem redyerit, sub pena ducentorum flor. pro qualibet vice qua in his ptibus repertus fuerit. Jta decernentes in his scriptis oi meliori modo p subsignatum.

• L. Weyts offiis.
• Concordat in sua originali
• Quod attestor
(Onduidelijk:) • As
"1618."

3. PIETER PIETERSEN.

Al de volgende stukken behooren tot het stedelijk archief van Oostburg.

A. Dagvaart. — Origineel stuk.

• Ick onders. als officier van den gheestelicken houe 's bisdoms van brugge dachuuerde pieter pieters en zijn wijf op dat hij compareren soude saterdagh eerst commende wesende den 18^{en}

dach van maerte 1617 ten thien huereu voor den noen voor mijn Eerw. heere den officiael jehens den promotuer ter cause dat ghylieden niet te bichte en gaet. Deze dachuaert is ghedaen op den 15^{en} maerte 1617.

„Stampershoucke
bouen damme.”

„*Jaques Canyoen.*”
(Welligt ook *Carryoen of Canyoen.*)

B. Vonnis. — Origineel stuk. Perkament. De gaatjes, waarin het aanhangend zegel bevestigd was, zijn aanwezig,

„*Officialis Brugen̄ vniversis et singulis has Iras visuris notum facimus, quod visis arlis promotoris curie spiritualis Ep̄atus Brugen̄ actoris ex una, contra et aduersus petrum pieterss parochianum dammen in stampershouck umre partibus de altera, de et supra quod priori sentie nre de 22 septembris 1617 uecnon poseriori [sic] de 14 9bris proxime sequen̄, suo etiā accedente consensu latis, quod preceptis stē matris ecclie de aunua confessione et comunione et alias non satisfacisset et manifesta heresim cum graui Xpī fidelium scandalo professus fuisset, super quibus terminum in passcha proximum ad se vel ecclie Dei reconciliandum vel extra diaecesim hanc excedendum sub paena quinquaginta florenorum prefigi postulasset et de grā ac sub spe emendationis obtinuisset, quodque termino tum dudum elapso minime satisfacisset sed in graue fidelium offendimen̄ et jurisdictionis nre contemptum pertinaciter huc usque sisteret, audita quoque responsione et confessione rei haec oīa fatentis, declaramus eundem incidisse in paenas in voluntaria condemnatione contra eum decretas, ordinantes eidem ob contumacia et scandala inde secuta, vt infra spatium vnus mensis ad gremium stē matris ecclie redeat aut extra dioc. hanc se recipiat non reuersurus donec ad saniozem mentem redierit sub paena ducentorum florenorum pro qualibet vice qua in his partibus repertus fuerit, condemnantes eum ulterius in expn̄ [expensus, onkosten?] huius instantie illarum taxatione nobis reseruata. Sic definiētes oī meliori modo. In quorum fidem has Iras fieri et sigillu curie muniri [of minori] scriben [onduidelijk en geschonden] subscriptione iussimus. Datum Brugis a. dñi milles. sdecentes. decimo octauo mensis augusti die xxv.*”

„*Arn. Slalpaert.*”

C. Vertaling van het vorige stuk. — Het vel papier, waarop deze vertaling geschreven staat, schijnt vroeger in een boek te zijn ingenaaid. Wijl er nog andere dingen op gecopiëerd zijn, gansch vreemdsoortig en niet tot P. PIETERSEN in betrekking staande, schijnt het een copieboek geweest te zijn voor allerlei stukken. — Het slot en enkele kleinigheden zijn niet geheel naauwkeurig in 't Nederduitsch overgezet.

Wij officiaal van Brugge doen cont allen en eenen jegel. die dese onse lren sullen sien, dat wy, gesien hebbē de artyc- kelen van promoteur des gheestel. hoffs van het Bisdom van Brugge, verweider ten eender zyde, teghen Pr. Pietersen, Prochiaen van Damme in Stampershoec, aengeclaechede ter ander zyde, om dat hy niet hadde voldaan het eerste vonnisse jn date van 22 Sept. 1617, als oock het laeste vonnis in date van 14 Oct. des seluen jaers wtgesproken sijnde selfs met sijn eygen consent dat hy oock niet hadde voldaan de geboden van H. moeder de Kercke aengaen de jaerlijcsche confessie en communie en andersins, dat hy hadde beleden openbare ketterie met groote ergernisse van Christgelouige, om welcker alles als hy versocht hadde een termijn tot het naeste Passchen om sich ofte met de moeder de H. kercke te versoenen ofte te vertrecken wt ons Bisdom op de peine van 50 guldens, als hy oock den versochten termijn hadde vercreghen wt goetgunstichheit en op hope van beter- nisse, en hy evenwel niet hadde voldaan denselven termijn ver- streken sijnde, maer hartneckelijck tot noch was verblyvende tot groote ergernisse vander Christgelouige en veraohtinge van onse juredictie: Soo ist, dat wy oock gehoort hebbende de and- worde en belydenisse des aenclagenden [aldus] sulcx alles bekennde, verclaren denseluen vervallen te zyne inder straffe die teghens hem sijn gestatueert in syne vrywillige condemnatie, ordinerende den seluen om zyne hartneckicheden en ergernissen die daerwt sijn ontstaen, dat den seluen tusschen den tijt van een maent sich begeue tot den schoot van H. moeder de kercke ofte dat hy wt dit Bisdom vertrecke, niet meer sullende noch ver- mogende daer inne comen tot dat hy sy gebracht tot gesonder sinnen, op de peine van 200 guldens voor elcke reyse dat hy in dese quartieren bevonden sal sijn; condemneren hem voorts, soo

hy noch soude versoucken acu te houden in andere straffen, de taxatie daervan by ons verblyvende. Alles alsoo op de beste en gevoegelijeste wyse wysende en definierende. Tot getuygenisse en bevestinge van selus hebben wy doen maken dese Iren, ondertereyckent met de hand des griffiers daer aen hangen het cleyue segel des gheestelijcken hoffs. Gegeuen te brugge Anno 1618 op den 26 daech van der maent Augusto." (Het Latijnsche heeft 25 Augustus.)

• Was onderteeckent

• Adri: Stalpaert."

D. Kerkelijke attestatie. — Origineel stuk, waarin het kerkelijk zegel van Oostburg gedrukt is bij wijze van gezegeld papier. — In dit stuk vindt men niet altijd de klankverlenging *ae*, maar ook dikwerf *aa*.

• Alsomen schuldich is der waarh. getuygenisse te geven in sonderh. des versocht sijnde zoo isset dat wij onderschreven kerkenraad der gemeente Jesu Chri tot Oostburch metter waarh. getuygen, dat Pieter Pietersen van Stampershouck, lidmaet der gemeente Jesu Chri van die vant Pausdom om de gereformeerde Cristelijke religie in sijne goederen schade geleden hebbende en wt haer lant verjaegt en verdreven zijnde (*gelijc de brieven van sijn bannissement betwijgen*) [het cursief gedrukte is onderschrapt] heeft alhier binnen Oostburch in den jare 1618 met sijn huijgsin sijn residentie genomen: alwaar hij zich eerlijc en godsalichlick heeft gedragen, neerstich zijnde int gehoor van des Heeren H. Woort, gebruyc des H. Avontmaels en meer oeffenijngen der ware godsaligh., sonder ijemant oejt eenige ergernisse gegeven te hebben (imers soo veel ons bekend is) jac hoewel hij alhier seer groote schade heeft geleden deur het inonderen en deursteken van sijn lant en tfortificeren van deser stadt, soodat hij deur die middel het meest al quijt is geworden sittende dagelix sonder huijsvrouwe met seven kinderen belast, heeft nochtans dit alles lijtsamelijc geleden en verdragen gelijct een vroom Christen toestaet te doene, en dewijle hij hiervan attestatie heeft begeert, soo en hebben wij sulcken billicken versouck niet willen noch connen weijgeren. bidden derhalve allen die dit sullen sien ofte hooren lesen 't voors. voor warachtich te houden en de voors.

persoon alle faveur en assistentie daer en alst de noot verheijst te willen bewysen. in getuygenisse der waarh. hebben wij dit onderteekent en met onsen kerkensegel bevesticht. in Oostburch desen 7 february 1623.

„de kerckenraad van Oostburch
(get.) „*Salomon Pennelius* Ecclesiastes
„ende wt aller namen
(get.) „*Guillame Mestach f. Jacops* als hauder
„ „*Herman Colhan*, ouderlingh.”

E. Andere kerkelijke attestatie van denzelfden. — De schrijver volgt ook hier zijne eigenaardige spelling. Zoo leest men mede *aa* voor *ae*, geen *gh* en geen *y*. Echter zal men onregelmatigheid ontdekken. — Beide stukken zijn ook merkwaardig als oude kerkelijke getuigenschriften.

„Alsoo men schuldich is der waarh. getuygenisse te geven insonderh. daertoe versocht sijnde: soo isset dat wy Dienaar des Godlijcken Woorts, Ouderlingen en Diakenen der gemeente Jesu Chri binnen Oostburch, attesteren en getuygen voor de oprechte waarh., dat Pieter Pietersen van Guijlick, van de vianden der waarh. (die van de Roomsche kercke) om het getuygenisse Jesu Chri wt Vlaenderen verdreven ende alhier met zijn huijgezin gecomen zijnde, ettelijcke jaren lanck bij ons heeft gewoont, hem dragen als een vroom Christen behoort, sijnde litmaet onser gemeente, neerstich int gehoor van des Heeren H. woort, gebruik des H. Avontmaels ende andere oeffenijngen der waren godsalichh., sijnde vroom van leven en wandel sonder ijemant eenige ergenisse gegeven te hebben (imers so veel ons bekend is) hebben vrome en gehoorzame kinderen, die opbrengen inde vrees des Heeren, van welke drije vrome ledematen der gemeente J. Chri sijn en den eenen selfs bedienen onder ons het Diakens ampt; wel is waer dat hij (Pieter Pietersen) alsnu wt Oostburch met de woonste is vertrocken wonen ontrent een half mijle van onse stede, evenwel soo en hooren en sien wij van hem anders niet dan continuatie in vromichh. en oeffenijnge des waren godsdiens 'twelcke vele in een christen is. en dewyle hier van attestatie is begeert

so en hebben wij dat niet willen noch connen weijeren: versoeken derhalven aen allen die dit ons getuijgenisse sullen sien ofte hooren lesen, 't voorschreven voor warachtich te houden ende de voors. persone voor soodanich als gemelt is te houden en respecteren. in getuijgenisse der waerh. hebben wij onsen Dienaer des woorts dit laten onderteekenen en met onsen Kerckensegel bevestigen. in Oostburch desen 16 aprilis 1627 stilo novo.

• Wt name des kerckenraads
van Oostburch
(get.) • Salomon Pennelius (*)
Ecclesiastes.”

BIJLAGE VI.

LIJST VAN PREDIKANTEN IN VLAANDEREN TIJDENS DE HERVORMING ALDAAR.

Nadat de druk van dit werk reeds verre was gevorderd kwam ons in handen het tijdschrift *l'Union, revue religieuse, paraissant le 10 de chaque mois*, Bruxelles, chez Perichon. In n°. 4, dat voor April, 1855, is van bl. 78—84 een allermerkwaardigst Fransch stuk opgenomen, dat wij, nu wij er in dit werk zelf geen gebruik meer van konden maken, oordeelden als bijlage, vertaald, er aan te moeten toevoegen. Het leert ons, behalve de ons reeds bekende Brugsche predikanten, nog andere kennen, als GASPARD HURERIN en JAN LAMOT. Het geeft ons betreffende de Brugsche predikers van elders onbekende levensbijzonderheden op.

(*) SALOMON PENNELIUS was te Oostburg predikant geworden in 1616 in plaats van LODEWIJK VAN DER KYCKE, en werd in 1628 opgevolgd door ENOCH STERTENIUS. Zie HUNNIUS, *Zeeuwsche bwise*, in de naamrol der predd., die sedert 1620 in de classis van Walch. de heilige dienst waarnamen, achter het werkje, en in den bladwijzer, art. Oostburg.

De copie der stukken betrekkelijk P. PIETERSEN ben ik verschuldigd aan de vriendelijkheid van den heer L. THERI, secretaris van Oostburg, aan wien ik daarvoor openlijk mijn' hartelijken dank toebreng.

Het is voor de geschiedenis van Vlaanderens reformatie in zijn geheel van zulk een belang, dat wij aan het gedenkstuk, anders voor Nederland misschien te veel verloren, hier een' bewaarplaats willen inruimen.

Het is — blijkens opgave, vermoedelijk van den Heer CHARLES RAHL, die in hetzelfde tijdschrift menig onuitgegeven stuk aan 't licht bragt, onschatbaar voor de historie der hervorming in België — een handschrift van de 16^e eeuw, bewaard in de bibliotheek te Mons, vol. 8,446. Zekere JEAN BALLIN is er de steller van. Hij was monnik te Clermaretz. Dit Clermaretz, Clermarais of Clairmarais is eene beroemde Cisterciënser abdij, gelegen bij St. Omer, ten noordoosten. FOPPENS, *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 134, 489, II, 836, noemt haar als de verblijfplaats van door hem vermelde monniken. Ook GUICCIARDINI, *Beschr. d. Ned.*, gewaagt er van bl. 652, a, waar hij van St Omer spreekt. Vermoedelijk was JAN BALLIN (BALLINC?) een Vlaming, althans in Vlaanderen wèl bekend. Gelijk een' tallooze menigte van geestelijken en Roomschegezinden uit Brugge naar St Omer vlugtte, zóó zal ook BALLIN naar het daarbij gelegene Clermaretz geweken zijn, toen de reformatie in zijn vaderland de overhand kreeg. Het stuk schijnt geschreven in 1582 of 1583, welligt reeds in 1581 of vroeger begonnen en gaandeweg bijgehouden. Immers, het vermeldt MARTINUS SMETIUS, die reeds in 1567 gedood werd, schoon het anders doorgaans de predikanten opgeeft, die in Vlaanderen werkten toen er de reformatie heerschende was. Ook zegt het b. v.: „P. DE GRUETERE is predikant te Boele”, en vermeldt daarna zijn' dood op 13 Aug. 1581: 't is of er dit naderhand bijgevoegd is. Zóó ook elders. Hoe 't zij, het stuk verplaatst ons midden in den tijd, waarin door gansch Vlaanderen de hervorming bloeide en PARMA's wapenen nog geene heroveringen aldaar behaald hadden. Wel straalt er de hevige vooringenomenheid eens monniks tegen de hervorming bestendig in door, en wij laten de bittere uitdrukkingen en het tafereel der schandelijkheden, waarmede de hervorming en hare bedienaars gebrandmerkt worden, geheel voor zijne rekening. Maar ten aanzien van namen en bijzonderheden vinden wij toch, in weêrwil der onnaauwkeurigheden, een' zóó ongezochte en treffende overeenstemming met andere berigten, dat wij er in dit opzigt geheel ons vertrouwen aan hechten mogen en het waarden als de opgaven van een' ooggetuige en tijdgenoot.

Het stuk is van dezen inhoud:

NAAMBREEK DER VALSCHE PROFETEN, DIE IN DEZEN ELLENDIGEN
TIJD VLAANDEREN DOOR HUNNE VERGIPTIGE LEER HEBBEN
BEDORVEN, DOOR BROEDER JAN BALLIN, KLOOSTER-
GEESTELIJKE TE CLERMARETZ.

Gend. De voornaamste prediker en rustverstoorder der stad is in dezen tijd geweest een genaamde broeder Petrus Dathenus, apostaat-Karmeliter van Yperen. Hij is gehuwd in 1583 [1562?], ontvlugt zijnde uit zijn klooster op St. Michielsdag [8 Mei, of meer waarschijnlijk 29 September], omdat hij wegens overspel gekastijd was. Hij is naar Engeland getrokken, waar hij eene geestelijke van de orde van St. Clara in huwelijk heeft genomen. Te Gend weder gekomen werd hij terug geroepen door een ondeugend mensch, genaamd Jan Embize, die in 1578 de bisschoppen van Yperen en Brugge had doen gevangen nemen, welke langen tijd met andere goede katholiken te Gend werden in bewaring gehouden.

De tweede, die de plaats van dienaar en predikant in genoemde stad Gend bekleed heeft, was Adriaan Saravia, apostaat-Franciscaner [minderbroeder, cordelier] van St. Omer. Hij was geboortig van Hesdin. Zijn vader was een Spanjaard. Hij huwde ook met eene jonge burgerdochter van St. Omer, wier vader door het geregt was gedood wegens zijne kettenij. — Deze broeder Saravia predikte eerst te Kortrijk in 1578 de leer van CALVIJN, van waar hij zich met der woon naar Gend begaf.

Herman Moded, een mensch van slecht levensgedrag, voornamelijk een dronkaard, had de derde plaats van predikant in genoemde stad.

De vierde was Pieter Hogheman, leek, geboortig van bij Veurne; van zijn bedrijf was hij koopman (*).

De vijfde was zekere Jacques le Roy [Jacobus Regius], leek en gehuwd, geboortig van Kortrijk.

De zesde was Nicaise van der Schuere, leek en gehuwd met eene vrouw, vol van alle kwaad; hij was geboortig van dezelfde stad Gend.

(*) Ongetwijfeld wordt hier bedoeld PIETER HAEGMAN (Haechman, Hagheman). Zie van hem TE WATER, *Hist. der herv. k. te Gent*, bl. 47, 48.

De zevende was Jan Crombrughe, leek, leërlooijer, een woelziek en oproerig man.

Brugge. De eerste, die te Brugge de plaats bekleedde van valsch prediker en minister (gelijk zij 't noemen), was broeder Jan Capito [zie deel I, bl. 235], monnik-apostaat van Holland, die eens wegens zijn slecht levensgedrag te Gend met roeden gegeeseld en op den rug gebrandmerkt werd.

De tweede, die den rang van predikant had in genoemde stad, was Gaspard Hurerin, leek, die in 1580 Brugge verliet, vele goede vrouwkens in droefheid latende, omdat hij haar groot vermaak had aangedaan.

De derde was Adriaan Lopper [LOPIUS; zie d. I, bl. 236], priester-apostaat, die zich in 't huwelijk begeven had en geboortig was van Brugge; een mensch, overgegeven aan alle wellusten, alhoewel hij voormaals vrij wél onderwezen was in 't genootschap der Jezuiten.

De vierde was Franciscus Landpergius [Lansbergius; zie d. I, bl. 240], leek, die ook zijn' broeder Philippus als medehelper heeft om het Evangelie van CALVIJN te bedienen. Dezen hebben veel kwaad gedaan op onderscheidene plaatsen van Vlaanderen, zooals te Brugge, te Kortrijk enz. Deze Franciscus is uit Kortrijk over de muren gevlugt den 27sten Februarij 1580, zijnde de stad hernomen door het volk van den katholiken koning, in welke stad hij verscheidene boeken en brieven met zijn huishouden achterliet.

De vijfde was Jan Lamot, leek, geboortig van Yperen, wever, die vóór meer dan dertig jaar het geloof verzaakt en zich Calvinist gemaakt had.

Yperen. Charles Richard heeft de eerste plaats bekleed van de afvalligen des geloofs te Yperen. Hij heeft zijn' naam veranderd en doet zich Theophilus noemen. Het is een man, aan al de ijdelheden overgegeven en zich door de gansche stad als een God latende gelden (*). Zijn ambtgenoot is Roger

(*) Zijn naam RICHARD is hier denkelijk verkeerd opgegeven. Immers, wij vinden hem als „Caerle Rijkewaert, alias Theophilus, geboren van Nieukerke in Belle-ambacht“, zijnde crimineel geactionneerd en, niet comparerende, gebannen in 1567: zie *Cort verhael van 't gheenne binnen Ypre en daeromtrent ghepasseert is 1566, 1567 enz.*, herdrukt in de *Annales de la Société d'émulat. de la Fl.*, t. II, p. 243, 254, 255, 259. TE WATER, *Hist. d. herv. k. te Gent*, in het *Ber. aen*

de Roubais, priester-apostaat, eertijds pastoor te Beizelaere [Becelaere, ten oosten van Yperen], dat [lequel] voor het tegenwoordige door de soldaten van Comene genomen is.

Dixmude. Broeder Willem, apostaat, Karthuizer monnik van Roermond. Hij is gehuwd met eene geestelijke.

De tweede is van Oost, leek, geboren te Yperen, zoon van een' timmerman. Hij is ambtgenoot in het Calvinistisch Evangelie.

Nieuwpoort. Broeder Pieter Guérart, monnik-apostaat, predikt het genoemde Evangelie in deze stad.

Duinkerke en Winoxberge. Arnould, een jong mensch, leek, is sedert naar Brugge beroepen door groote Calvinisten, die zijne meesters zijn en genaamd zijn [se nomment] Gauthier, Michiels en Cornelis Biscop. Deze laatste werd weggejaagd door die van Bredenarde, meenende in dit kwartier zijn Evangelie te prediken.

Sluis. Johannes Arcerius, een zeer trotsch mensch, zich beroemende de geleerdste zijner medebroeders te zijn in verschei-

den Leezer, telt onder de herwaarts uit Vlaanderen gekomene leeraars, n°. 19, „Karel Rijkwaert, van Yperen gekomen”. Het *Gensianismus Flandr. occid.*, p. 63, 64, meldt aangaande Theophilus het volgende: „den 15 December 1566, op den derden Zondag van den Advent, ontstond te Yperen een allergevaarlijkst oproer wegens het schieten op den predikant der sectarissen Theophilus, toen hij op gemelden dag omstreeks vier ure des namiddags naar de stad terugkeerde met zijne hoorders, en deze in zeer grooten getale. Terwijl de meesten der sectarissen zich moedwilliger dan voegzaam was in het doorgaan der stadspoorten gedroegen, door de katholiken of soldaten aan te vallen of weg te stooten en andere teekenen van loszinnigheid te geven, vuurden eenige soldaten, verontwaardigd over deze vermetelheid, op hen en kwetsten er onderscheidenen. Terstond werd de trom geroerd en riep te wapen, en de sectarissen gingen naar hunne huizen om zich van wapenen te voorzien, willende zich met geweld tegen de soldaten verzetten, vermits zij hoopten dat de tijd gekomen was om alle geestelijken en priesters te dooden. De soldaten weerden zich dapper tegen de sectarissen. Wat er zij van de voorgenomene wreedheid der geuzen, indien Karel, bevelhebber van een vendel te Yperen, zijne soldaten niet bedwongen had om vuur te geven, zou de zaak een treurig en bloedig einde gehad hebben; maar door Gods gunst had zij een' gelukkiger uitkomst dan het aanstond. — Het gerucht liep, dat er één gedood was. De katholiken, voor zich en het hunne bevreesd, mengden zich niet in het gevaarlijke treurspel. Dit gerucht werd dan ook terstond voortgeplant naar die van Meessene, Waestene, Nieuwkerke, Steenwerke, Belle en andere naburige Westvlamingen. De boden vergrootten het gebeurde. Zij verspreidden, dat Theophilus, de Ypersche predikant, gedood was.” Enz.

dene dingen. Hij is gehuwd en heeft van die der stad een groot inkomen, men zegt van 600 gulden, dat hem toegelegd wordt om met zijne vrouw en kinderen te leven (*).

Damme. Broeder Jacobus Orphanus, monnik-apostaat, Franciscaner van Brugge en geboortig van gezegde stad, is predikant geweest te Damme. Hij is te Brugge in zijn klooster dikwerf gevangen geweest zoowel wegens zijne ketterij als wegens zijne afvalligheid. Evenwel in 1560 uit zijne gevangenis gebroken zijnde, ontvlugtte hij met behulp zijner vrienden en is aldus gestorven in Mei 1581.

ANDERE PREDIKANTEN VAN DE VLEKKEN EN DORPEN VAN
VLAANDEREN.

De predikant van Meenen is Franciscus Anthonie Algoet, afgefallen Jacobijner monnik van Yperen. Hij verliet zijn geestelijk gewaad in 1566 en werd Calvinist; hij huwde met eene getrouwde vrouw van Yperen, met welke hij zeer lang een schandelijk leven geleid heeft. [Verg. boven, deel II, bl. 129.]

De predikant van Meessene is geweest broeder Jacobus Buzere, afgefallen Augustijner monnik van Yperen, geboortig van Hondesem [vermoedelijk Hoonnegem] bij Hazebrouck. Hij is in 1566 in Engeland gehuwd en heeft een' zoon gehad, Gerson geheeten, als ware het [soy disant] een andere MOZES. Deze bedierf zeer Belle, Meenen, Meessene en andere plaatsen door zijn' valsche predicatiën in 't Fransch (†).

(*) Dit getuigenis is voor 't minst overdreven. 't Is waar, dat er te Sluis moeilijkheden waren met ARCKERIUS over zijn groot onderhoud, en wel tusschen hem en de voornaamsten der gemeente, waarom hij zegt te willen vertrekken (23 Octob. 1580). De zaak werd wel bijgelegd, doch spoedig daarop is hij toch heengegaan; want na April 1581 wordt van hem in de kerkeraadshandelingen niet meer gesproken. Wij kunnen thans de zaak niet breeder opgeven. Vermits echter uit de acten van 16 Aug. 1579 blijkt, dat d^e. HASARD aangeboden werd voor een half jaar dienst 18 pond gr., zoo mogen wij gerust aanrekenen, dat f600 's jaars aan ARCKERIUS nooit zal zijn toegestaan.

(†) Ongetwijfeld moeten wij hier denken aan GERSON BUCERUS, wiens vader JACOBUS en eigenlijken geslachtsnaam BUZERE wij hier leeren kennen. Wat wij boven, bl. 234, van hem zeiden wordt hier verrassend bevestigd en aangevuld. De *Union* citeert *Nederl. geschiedsangen*, Amat., Muller, I, 321, en *Arch. du roy, Collection des troubles*, vol. xxxvi, p. 18 bis.

Joris [George] Vriese, de predikant van Middelburg in Vlaanderen, is priester en pastoor geweest (*). Hij is gehuwd; het is een woest [barbare] mensch, een dronkaard en dobbelaar, die, na op deze wijze al zijn goed verkwest te hebben, begonnen is zijn vergif in Vlaanderen te toonen ten jare 1581.

De predikanten van Oudenaarde zijn Cornelis Theodorie en Gilles Basècles.

De predikant van Winghene is Jan van Noothaut, een leek, die in 1579 zelfs zijn naam in zijne moedertaal niet schrijven kon. [TE WATER, *Herw. k. te Gent, Ber. aan den Lezer*, noemt, n°. 33, „JOHANNES VAN HOORTHOUT, van Thielt.”]

De predikant van Tielt [Thilte] is Franciscus Philippus Garcia, apostaat-Franciscaner van Brugge (†). Zich naar Engeland begeven hebbende in 1562, verliet hij het geloof en huwde. Echter zou hij gaarne terug gekomen zijn en zich in zijn klooster be-

Het lied *Der gansen nitwaert* in de aangeh. *Ned. geschiedtaalen* van dr. VAN VLOTEN heeft deze regels:

Van daeromtrent zijn wij t' Iperen vergaert,
Anthonius, Jacob en Pieter Hasaert
Om de papisten te quellen.

ANTHONIUS is de zooeven genoemde ALGOET, JACOB is ONZE DE BUZERE en PIETER HASAERT vinden wij beneden.

Uit het *Cort verhael van 't geenne binnen de stadt van Ypre en daeromtrent ghepasseerd is 1566, 1567* enz., herdrukt in de *Annales de la Societé d'émulat. de la Fl.*, t. II, p. 215, vernemen wij nog, dat „broeder Jacob de Buzere, apostaat van den convente van de Augustinen neffens Ypre”, den 28 Julij 1566 predikte boven Poperinge te Abele.

(*) Namelijk te St. Kruis, bij Aardenburg. Wij lezen in het *Aardr. woordens.* van VAN DER AA, d. VI, bl. 670 (art. St. Kruis): „het blijkt uit papieren, in het kerkelijk archief te Middelburg in Vlaanderen berustende, dat de laatste Roomsche pastoor, genaamd de Vriese, in het jaar 1578 tot de hervormde Godadienst overging en de eerste predikant was [te St. Kruis]. Naderhand vertrok hij naar Middelburg in Vlaanderen, waar hij het leeraarsambt bekleedde, totdat die stad in 1583 door den hertog van Parma veroverd werd.” Men ziet, dat met dit bericht niet geheel dat van onzen monnik overeenkomt.

(†) Treffend stemt hiermede overeen hetgeen broeder CORNELIS omtrent GARCIA berigt in zijn sermoen van 9 Octob. 1566, I, 128: „die haagpredikant te Tielt, die hier uit ons klooster geloopen is en de kappe op den tuin gehangen heeft, die apostaat heeft al wat hij weet of kan van mij geleerd.” — De *Union* citeert DE BAVAY: *Procès du comte d'Égmont*, p. 304—307.

geven hebben, vreesde hij niet zijne vrouw en zijne kinderen; en in dezen staat is hij ellendig gestorven.

Jan Delabarre, predikant van Oostkerke, is leek geweest en koste [constre] van genoemd dorp.

De predikant van Eekloo was Robert, apostaat-priester en pastoor van Oostburg.

Hubert Bussier, apostaat-priester, is predikant geweest van Oudenburg.

Broeder Joost Sattens, apostaat-Karmeliter van Brugge, is predikant geweest van Blankenberge. Tweeëndertig jaar te voren, omdat hij een' calix ontroofd had, was hij in de gevangenis gezet, waaruit hij ontsnapt was. Thans is hij wedergeroepen geworden door die van Blankenberge.

De predikant van Lissenberghe [Lissewegef] was Franciscus Nicolaas Borluut, apostaat-monnik, geboortig van Brugge.

Broeder Jan de Moor, predikant van Onzelle, apostaat-Karmeliter van Aalst, die eene geestelijke getrouwd heeft.

Broeder Jan March, predikant van Ventinis, is gehuwd met een' jonge dochter, ofschoon hij te voren Karmeliter geweest was.

De predikant van Heyst was broeder Ange Tenèbre, apostaat van Holland, priester en pastoor van Westcapelle. Hij is gehuwd met zijne dienaar.

Broeder Jan Buf, apostaat-Augustijner van Gend en pastoor van Oostcapelle bij Dixmude, is predikant geweest te Meetkerke. Hij is een groot Lutheraan. Hij is gehuwd geweest met eene weduwe van Cassel, die hij daarna verstooten heeft met hare [ses = zijnef] kinderen omdat zij Calvinistisch was.

Broeder Franciscus Cosgir, Augustijner van Yperen, is thans predikant van Honbeeke. Hij is gehuwd met eene geestelijke van Sint Clara, en hij houdt er eene andere, die hem dient voor kamermaagd.

Broeder Nicolaas Platvoet is predikant te Oostende.

Broeder Pasquier Baes, apostaat-Karmeliter van Gend is predikant te Zeele bij Gend. Het is een onstauvastig man. Hij was nog katholiek in 1579.

Broeder Gilles Lichtveld, apostaat-Karmeliter van Yperen, predikant van Werwicq, is te voren pastoor van Pasquevoel geweest. Hij is een groot huichelaar, omdat hij geveind heeft

katholiek te zijn tot zoolang dat de bisschop van Yperen te Gend was gevangen gezet, vreezende ontzet te worden van zijn pastoorsambt en door genoemden bisschop verscheidene malen om zijn welzijn vermaand zijnde geworden.

Broeder Lode wijk Severy, apostaat-Franciscaner van Duinkerke, een weinig geletterd man, maar vol van hoogmoed. Langen tijd heeft men hem dood geacht; maar hij is in dezen tijd uit de hel weder opgeklommen om zijne droomerijen te Hertvelde te verkondigen.

Adriaan de Schueter, priester-apostaat, gehuwd, predikant te Bassevelde. Hij is te voren pastoor geweest ter genoemder plaatse.

De predikant van Everghem was broeder Zoetart, Franciscaner van Gend, die in 1576 uit zijn klooster ontvlugt was, om wederdooper te worden.

De predikant van Aendijck is broeder Jan d' Anten, apostaat-Karmeliter van Gend.

Broeder Jan May, monnik van St. Nicolaas van Veurne, is tot driemaal apostaat geweest. Hij is thans gehuwd en predikant te Lessines.

Michiel Stiers, priester-apostaat, ander predikant van Aendijck.

Martinus de Smet, priester-apostaat, oud-pastoor en predikant van Slendeghem [Sledinge; zie boven, I, 145] is opgehangen geworden, omdat hij zijn volk tot oproer vermaande, en stierf zóó als martelaar der Calvinistische secte.

De volgenden zijn allen predikanten, gewezen leeken:

Daniël Vante, schoenmaker, met zijn' vader Pieter Vante, predikanten te Oostburg (*).

Christiaan Paradijs, kleermaker [cousturier, eig. een boeren-kleermaker], predikant van Watervliet.

Pieter de Grueter, dieslechts één' hand en één oog heeft, is predikant te Boele [Boecle]. Deze werd gevangen genomen door eenige katholieke soldaten en is opgehangen geworden omdat hij oorzaak was geweest van den grooten opstand en gevangenneming der bisschoppen van Brugge en Yperen met andere aan-

(*) PIETER WANTE was den 12^{den} Maart 1582 tegenwoordig bij de dischrekening te St. Anna ter Muiden. DANIEL WANT was in 1588 predikant te Zonnemaire. Zie mijn *St. Anna*, bl. 105, 106.

zienlijke personen, den 13^{den} Augustus 1581. Die arme man was geheel stompzinnig en wist niets te antwoorden aan den gouverneur van Kortrijk en den magistraat, toen hij aangaande zijne leer ondervraagd werd (*).

Joost Varnest, wever, predikant van Lembeke.

François Spiegle, wever, predikant van Meerzeele.

Vincent de Poekere, wever, predikant van Hanslebeke.

Adriaan Loy, predikant van [oningeruld].

Balthazar van Til, wever, predikant van Coosdijnckel.

Remigius van Til, wever.

Vaast van Til, wever.

Pieter Hazard, predikant van Comene, leek en groot prater. Zijne moeder, tamelijk bejaard, ondervroeg hem somtijds over het punt, welk geloof het beste was. Hij antwoordde: „gewis, moeder, 't is het Roomsche-katholiek geloof.” Toen zeide hem de moeder: „en waarom onderwijst ge dan een andere leer dan die gij van mij en uwe voorouders geleerd hebt?” Daarop hernam hij gansch beschaamd, dat men volgens zijn tijd moest leven (†).

(*) „Deze persoon heeft geen' zoo droevige rol voor zijne regters gespeeld. Hij was oom van den geleerden JANUS DE GRUETERE, bibliothecaris van Heidelberg.” Noot van den heer CH. RAHL.

(†) „Het volkslied, genoemd *der Geuzen Uitvaart*, leert ons geheel het tegendeel (zie *Nederl. Geschiedzangen*, Amst., 1852, d. I, bl. 321). PIETER HASARD kwam in België terug, na eene Vlaamsche protestantsche gemeente gesticht te hebben te Norwich in Engeland. Hij werd levend verbrand te Yperen in de maand October 1568.” Noot van CH. RAHL. De schrijver verwacht echter PIETER HASARD met PETER DE HASE, van wien wij gesproken hebben, d. I, 145, II, 255, 256, *Déze* werd 23 October 1568 te Yperen verbrand. In het *Geuzianismus Flandr. occid.*, p. 64, 66, wordt van een' predikant „Hazaert” gewag gemaakt, die in Dec. 1566 zich te Nieuwkerke (Neoclesiae) onthield. Ook wordt „Pieter Hazaert” genoemd in het *Cort verk. van 't g. binnen Ypre en daeromtrent gepasseert is 1566, 1567 enz.*, bl. 226, en „Hazaert” in het lied: *Der geuzen uitvaart*, zooveen aangehaald uit dr. VAN VLOTENS *Nederl. geschieds.*, waar de noot, die den heer CH. RAHL op het dwaalspoor gebragt heeft, aldus luidt: „Laiens, ecclesiasticus Calvinistarum,” die vervolgens naar Engeland week, en, naar de zijnen teruggekeerd, in Oct. 1568 te Yperen verbrand werd. HASARD, denkelijk onze PIETER, was in 1579 te gelijk met ARCERIUS predikant te Sluis. In de acten van 30 April 1579 staat: „is besloten, dat ARCERIUS schrijven zal, beyde aan HAZART en Oudenburg (bij Oostende), ten eerste, dat HAZART vrij is van ons, en zoo hem belieft, dat hij mogt met die van Oudenburg handelen; doch zoo

Charles de Ville, molenaar, predikant van Langemarcke.

Jacobus César, leek, predikant van Zomergem.

Jan Dierkens, landbouwer, predikant van Caprijcke.

Thiéry, predikant van Waerschoot.

Pieter de Rycke, „parmentier“ (?), predikant van Sint
Laurens.

Jan van Zee, boer, predikant van Moorbecque [Moerkerke?].

Thomas, leek, een uitzinnig mensch, predikant van Aardenburg.

Cornille, predikant van Bouduwe, Lincelle en Vatreloos [doorgaans Waterloo, in Franschvlaanderen], een dronkaard en overgegeven aan alle ondeugden, geheime zoon van een' timmerman van Vatreloos. Deze heeft zich in zijne fantastische preëken somwijlen vergeleken met JOHANNES den Dooper, zich alleen profet noemende.

hij ook wil bliven dat zijn huis hem ter eere bewaert wazen zal en hij t'allen tijde welkom. Aen die van Oudenburg, dat zij liefst maer met HAZART zullen handelen en besien wat zij aen hem verwinnen kunnen, dewijl hij in ons gebiet niet en is. Aldus v. d. AA, *Aardr. woordenb.*, X, 456. Naderhand, wordt er bijgevoegd, komt hij als dienstdoende predikant te Sluis voor, maar hij vertrok reeds in het begin van 1580, waarheen blijkt niet.

INHOUD.

EERSTE DEEL.

	Bladz.
Inleiding.....	1.

EERSTE TIJDPERK.

VAN DE AFKONDIGING VAN HET KEIZERLIJK PLAKKAAT VOOR DE
INQUISITIE TOT AAN DE OPENBARE PREDIKING DER HER-
VORMDEN IN VLAANDEREN.

1550—1566.....	5.
<i>De gemeente, geboren en opgroeiend in 't verborgen.</i>	
I. Het ontstaan der hervorming te Brugge.....	7.
II. Vervolging der hervormden. Godsdienstige vergaderingen..	9.
III. De gemeente onder een' voorganger.....	12.
IV. De gemeente herderloos, onder het kruis.....	14.
V. De inquisiteur.....	17.
VI. De bisschop.....	23.
VII. De magistraat.....	29.
VIII. Blik op de gemeente.....	32.

TWEEDE TIJDPERK.

VAN DE OPENBARE PREDIKING DER HERVORMDEN IN VLAANDEREN	
TOT DE KOMST VAN ALBA.	Bladz.
1566, 1567.....	37.

De gemeente, opstaande en voortredende in het licht.

I. Openbare prediking der hervormden in Vlaanderen.....	39.
II. De eerste openbare predicatiën bij Brugge.....	44.
III. De beeldstorm.....	51.
IV. Voortzetting der predicatiën	55.
V. Jan Munt en Franciscus Junius, predikers vóór Brugge...	59.
VI. De doopgezinden in 't Gruithuisbosch bij Brugge.....	64.
VII. Predicatiën door Munt, Dathenus en vervolgens.....	69.
VIII. Begunstigers der hervorming onder de Brugsche geestelijken.	74.
Johannes Castelinus of Jan van den Castele.....	82.
Gregorius de Spaers.....	98.
Karel Courteville.....	99.
Jacob van de Velde.....	100.
IX. Bestrijders der hervorming onder de Brugsche geestelijken..	103.
Rogerius de Jonge.....	104.
Adriaan Smout.....	—
Cornelis Adriaanse.....	106.

DERDE TIJDPERK.

SEDERT DE KOMST VAN ALBA TOT AAN DE ZEGEPRAAL DER	
VRIJHEID IN VLAANDEREN.	
1567—1578.....	117.

De gemeente, onderdrukt en teruggetrokken in den schuilhoek.

I. Heillooze voorteekeenen.....	119.
II. Alba.....	123.
III. De magistraat.....	128.
IV. Brugsche burgers, onder Alba der hervorming toegedaan...	134.
Hubertus Goltzius.....	—
Mr. Jacobus Røvardus.....	140.
Nicolaas Cobryse. Jan van Vijven.....	142.
V. Martelaars.....	143.
Calvinisten.....	144.

	Blads.
Doopsgezinden.....	148.
VI. De volksgeest.....	156.
VII. De gemeente onder 't kruis, verborgen.....	162.

VIERDE TIJDPERK.

VAN DEN TRIOMF DER VRIJHEID IN VLAANDEREN TOT AAN DE VERHEFFING VAN CHIMAY.

1578—1583.....	167.
<i>De gemeente, herlevend en gevestigd in zegepraal.</i>	
I. Brugge, voor de vrijheidszaak gewonnen.....	169.
II. De hervorming, in haar' snellen aanwas.....	173.
III. Het Allerheiligenfeest.....	178.
IV. De Brugsche Godsdienstvrede.....	183.
V. De unie van Utrecht.....	200.
VI. Gunstige gevolgen voor de hervorming.....	209.
VII. De hervorming, gevestigd.....	215.
VIII. De hervorming, in haar leven.....	222.
1. Een statige bededag.....	—
2. De Lieve-Vrouwekerk.....	225.
3. Hervorming der scholen.....	227.
4. Vierdagen.....	229.
5. De prins van Oranje te Brugge. Een' plechtige nacht- maalsviering.....	230.
IX. Predikanten.....	234.
1. Johannes Capito.....	235.
2. Adrianus Lopius.....	236.
3. Michiel Pannoeel.....	237.
4. Johannes Gerobulus.....	238.
5. Franciscus Lansbergius.....	240.
6. Jacobus Baselius.....	241.
X. Synoden.....	242.
XI. De Waalsche gemeente.....	252.
XII. Waalsche predikanten.....	257.
1. Jan Haren.....	259.
2. Jaques de la Drève.....	267.

T W E E D E D E E L .

V I J F D E T I J D P E R K .

VAN DE VEBEPPING VAN CHIMAY TOT GOUVERNEUR VAN VLAANDEREN
TOT DE INNEMING VAN BRUGGE DOOR DEN HERTOG VAN

PARMA EN LATER. Bladz.
1583, 1584, vv..... 1.

De gemeente, bestormd en verdreven in den vreemde.

I. Chimay.....	3.
II. Parma.....	9.
III. List en geweld, verslagenheid en ellende.....	11.
IV. Het verraad.....	23.
V. De inneming der stad voor Spanje.....	41.
VI. De Roomsche Godsdienst verheerlijkt, de hervormde verdwenen	50.
VII. Een laatste blik op Chimay.....	55.
VIII. De gemeente verstrooid. Vluchtelingen.....	61.
IX. Bealuit.....	113.
Aanteekeningen.....	119.
Aanteekeningen bij het eerste deel.....	121.
Aanteekeningen bij het tweede deel.....	195.
Bijlagen.....	227.
I. Beroemde hervormden, te Brugge geboren.....	229.
II. Vonnissen, geslagen te Sluis, tegen hervormden.....	243.
III. Bijzonderheden aangaande de twee eerste bisschoppen van Brugge.....	245.
IV. Levensberigten van predikanten, die tot Brugge's hervormings- geschiedenis in eenig verband staan.....	250.
V. Oorspronkelijke stukken, betreffende sommige hervormde vluchtelingen.....	277.
VI. Lijst van predikanten in Vlaanderen tijdens de hervorming aldaar.....	284.

ALPHABETISCHE REGISTER.

REGISTER VAN PERSONEN.

<p>Aarschot, Filips, hertog van-, II,
8-5, 37-40, 48, 56, 60, 182, 201.</p> <p>Abrecht, Jan-, II, 104.</p> <p>Adolph, aartsbiss.v. Keulen, II, 144.</p> <p>Adriaans, Mayken-, II, 96.</p> <p>Aelmeers, Nicasen van-, I, 11.</p> <p>Aertrijke, Regnerus of Remees,
Remigius van-, I, 178, 204,
205, 225.</p> <p>Alba, I, 97, 128, vv., 138, 143,
147, 152, 160, 161, 163-165; II,
9, 151, 157, 160, 161, 167, 249.</p> <p>Albertus en Isabella, II, 225.</p> <p>Aldegonde, Filips van St.-, I, 120, 121.</p> <p>Aldegonde; z. Marnix van St. Ald.</p> <p>Alençon, I, 223, 225, 231-234;
II, 4-6, 8, 10, 37, 186, 195,
vv., 200, 207, 210, 222, 237.</p> <p>Alexander III, paus, I, 112.</p> <p>Algoet, Franciscus Antonius-, alias
de Swarte, II, 129, 239, 290.</p> <p>Allemaans, Pieter-, II, 80, 260.</p> <p>Ambrosius, I, 93.</p> <p>Andries, Philips-, I, 244, 245.</p> <p>Andrieszon de Vrolike, Philips-,
I, 245.</p> <p>Anten, Jan d'-, II, 292.</p> | <p>Aoulterman, Antonius-, I, 178,
182, 204, 205, 225; II, 22, 172.</p> <p>Arcerius, Johannes-, II, 238, 239,
298.</p> <p>Arminius, Jacobus-, II, 233.</p> <p>Arnould, pred. te Duinkerke en
Winoxberge, II, 238.</p> <p>Arremarre. Cornelis-, I, 208.</p> <p>Arremarre, Otto-, I, 227; II, 183.</p> <p>Athanasius, I, 93.</p> <p>Augustinus, I, 93, 112, 113; II,
153.</p> <p>Aula, Franciscus de-, II, 18, 176.</p> <p>Backer, Arnoldus de-; z. Pistor.</p> <p>Backersele; z. Casembroot, Jan-.</p> <p>Baersdorp, Cornelis-, II, 18; voorts
bij de Errata.</p> <p>Baersdorp, Philippus-, I, 221, en
bij de Errata.</p> <p>Baert, Joos-, II, 87.</p> <p>Baert, Sibilla-, II, 87.</p> <p>Baes, Pasquier-, II, 291.</p> <p>Balde, kapitein, I, 176.</p> <p>Balfour, kolonel, I, 207, 214, 215;
II, 176.</p> <p>Balkenende, Anna Maria-, II, 226.</p> |
|---|--|

- Balkenende, Anthonia-, II, 225.
 Balkenende, Anthonie-, II, 225.
 Ballin, Jan-, II, 285, 286.
 Banquerot, Pieter-, I, 129, 147, 162; II, 161.
 Barbarossa, Keizer Frederik-, I, 112.
 Barre', Jan de la-; z. Delabarre.
 Basa, Francisco-, I, 231, 232.
 Basècles, Gilles-, II, 290.
 Baselius, Jacobus-, I, 241; II, 56, 65, 189.
 Baselius, Samuel-, II, 276.
 Basilius, I, 84.
 Bataille, Jan-, II, 98.
 Bayard, Lazare-, II, 270-272.
 • Bedelorden, De vier-, I, 175, 210.
 Beermaerts, Nicolaas-, II, 245.
 Berge, Antonie van den-, II, 33, 37, 47, 66, 67, 70, 218.
 Berlaymont, Lancelot de-, II, 4, 82.
 Bermuy of Bernuy, Marie Emilie de-, II, 69, 80.
 Bernardus, I, 89.
 Bertolfs, Anna-, II, 204.
 Beul van Antwerpen, Zoon van den-, II, 163.
 Beydts, Osten-, II, 70.
 Biscop, Cornelis-, II, 288.
 Blende, Pieter de-, II, 70, 72.
 Bloccius, Petrus-, I, 12; II, 123, 191, 250.
 Blocks, Neelken-, II, 101.
 Blocq, Christiaan du-, II, 81, 259, vv.
 Blok, Adriaan de-, II, 64.
 Bockeel; z. Boquel.
 Boecke, Lijsbeth de-, II, 103.
 Bogardus, Johannes-, II, 235.
 Bois, Lodewijk de-, II, 176.
 Bois, Andries du-, II, 99.
 Bois, Margeriete du-, II, 99.
 Bollius, Johannes-, I, 241; II, 190, 257-259.
 Bonifacius, I, 93, 225; II, 54.
 Boodt, Adolf, Gulielmus, Jacobus en Judocus de-, II, 71.
 Boodt, Anselmus de-, II, 71.
 Boodt, Cornelis de-, II, 36, 70, 71.
 Boom, Martin de-, II, 70.
 Boot, Catharina-, II, 214.
 Boquel, Marie-, II, 273, 274.
 Bordins, Johannes-, II, 105, vv., 277.
 Borluut, Franciscus Nic.-, II, 291.
 Borluut, Gillis-, I, 212.
 Bossaert, Elyzabeth-, II, 104, 276.
 Bottyn, Andr.-, I, 199.
 Boucke, Elizabeth-, II, 99, 101.
 Bovy, Jan-, II, 104.
 Boyde, David-, II, 12, 26, 27, 29, 32, 35, 36, 50, 202.
 Boys, Christiaan de-, II, 222.
 Boys, Joos de-, II, 222.
 Brabander, Willem de-, II, 182.
 Brakel, Joost van-, II, 175.
 Brakele, Joris van-, I, 203; II, 67, 70, 175.
 Brans, Tanneken-, II, 102.
 Brauwere, Adriaan de-, II, 87.
 Bres, Guido de-, I, 119; II, 122, 230.
 Brest, Godelieve-, II, 235, 236.
 Breueq, Guido de-, II, 70, 177.
 Breydel, Jochem-, II, 95.
 Bricx, Jan-, II, 176.
 Brimeu, Karel van-, II, 4, 82.
 Brimeu, Maria van-; z. Chimay, Prinses van-.
 Broeder Cornelis; z. Cornelis Adr.
 Broecke, Hansken van den-, I, 10.
 Bronkhorst, Wilhelmina van-, II, 237.
 Broucsaulx, De Chantraines dit de-: Anna, II, 210.
 Ferdinand, II, 88, 214.

- Broucqsaulx, De Chantraines dit de-
 Jacob (I), I, 202, 214, 219; II, 24, 33, 84, 65, 68, 73, 88, 207.
 Jacob (II), II, 62, 68, 69, 80, 212, 214.
 Jacob (III), II, 212, 214.
 Jacob (IV P), 214.
 Jan, II, 86, 88.
 Jaqueline, II, 212.
 Joost, I, 214; II, 18, 24, 33, 34, 63, 65, 68, 69, 73, 80, 86, 88, 207, 214, 220, 260.
 Maria, II, 88.
 Maria, II, 216.
 Philips, II, 212.
 Pierre, II, 68, 212.
 Pieter, I, 214; II, 83, 72, 73, vv., 80, 87, 92, 214, 215.
 Brugge, Jan Cornelis van-, II, 80.
 Brugge, Johan van-, II, 143.
 Bruggen, Pieter van der-, II, 86, 88.
 Brugmans, Cateline-, II, 98.
 Bruneel, François-, II, 70, 71.
 Bruneel, Philips-, II, 71.
 Bruyne, De-, II, 178.
 Bucerus, Gerson-, II, 233-235, 289.
 Bucerus, Jacobus-, II, 235, 289, 290.
 Bucerus, Nicolaas-, II, 233-235.
 Buf, Jan-, II, 291.
 Bultion, Hertogin de-, II, 4.
 Burs, Gillis-, II, 274.
 Bussche, Herman vanden-; z. Modet.
 Busschius; z. Modet.
 Bussier, Hubert-, II, 291.
 Buzere, Jacob-; z. Bucerus.
 Cabeljau, Petrus-, II, 180.
 Cabootere, Johanna de-, II, 73, 88.
 Cabootere, Joost de-, I, 216, 219, 221; II, 33, 73, 199, 214, 215; voorts bij de Errata.
 Cabootere, Maria de-, II, 215.
 Calleken, huisvrouw van Joris van Hesschen, II, 80.
 Calvijn, I, 8, 80, 84, 42, 91, 92, 244.
 Calvinisten-gemeente te Brugge, I, 10, 13, 34, 56, 60, 62-64, 68, 74, 182, elders.
 Cantier, Michel-, II, 268.
 Capelle, Leonardus van den-, I, 208; II, 177.
 Capelle, Pieter van der-, II, 95.
 Capito, Johannes-, I, 177, 217, 219-221, 223, 224, 227, 229, 235, 236, 257; II, 14, 171, 173, 184, 215, 237.
 Caracena, Markies de-, II, 78.
 Caron, Noël de-, I, 202, 204, 208; II, 18, 23-26, 31, 33, 34, 66, 70, 174, 175, 177.
 Carpentier, Adriaen-, II, 103.
 Carpentier, Anselmus-; z. Jacob-.
 Carpentier, Jacob-, I, 47, 49, 51; II, 251.
 Carpentier, Margriete-, II, 81, 260, 264, 266.
 Carpentier, Pieter-, II, 251.
 Casembroot:
 Jacobus, I, 172; II, 67, 70, 211, 236, 237.
 Jan (van Backerseeele), II, 162, 236.
 Jan Baptiste, II, 286.
 Johannes, I, 220.
 Judocus, II, 211.
 Leonard, II, 211, 235, 236.
 Leonard Leon. zoon, II 211, 235, 236.
 Nicolaas, II, 7, 18, 23-26, 28-30, 33, 36, 39, 67, 74, 197, 211, 236, 237.

- Casimir, Palzgraaf Johan-, I, 177, 258, 261; II, 171.
- Cassander, Georgius-, I, 8, 34, 66, 81, 82, 87, 97, 132, 137, 140, 141, 163; II, 145, 146, 233, 240.
- Cassandrianen, I, 34, 81, 83, 87, 97, 98, 103, 133, 138, 139, 140, 163, 164.
- Castelius, Johannes-, I, 82, vv., 100, 187, 138, 140, 141, 144, 163; II, 147, 240, 247.
- Cautier; z. Cantier.
- Cayoen, Carryoen of Cayoen, II, 280.
- Cervina, Jacoba-, II, 238.
- César, Jacobus-, II, 294.
- Chantraines, De-; z. Broucsaulx, De Chantraines dit de-.
- Cherf, Philips le-, II, 34, 47.
- Chimay, Prins van-, I, 241, 260, 261, 266, 267; II, 3, vv., 12, 14-18, 20, 22-41, 48, 53, 55, vv., 64, 65, 67, 68, 69, 76, 81, 82, vv., 114, 173, 184, 200-202, 204-209, 213, 217-219.
- Chimay, Prinses van-, II, 4, 57, 59, 80, 81, vv., 217, 218.
- Christiaens, Barthol.-, II, 97.
- Chrouet, Henri, II, 266.
- Chrysostomas, I, 84, 89, 93.
- Clercq, Cesar de-, II, 176.
- Cobryse, Nicolaas-, I, 142, 143.
- Coelmans, Jufvrouw-, II, 79.
- Colhan, Herman-, II, 283.
- Colluyt, Nicolaas-, II, 70.
- Comantius, Willem-, II, 267.
- Consistorie der hervormdente Brugge, I, 13, 58, 74, 100, 124, 143, 162, 209-211, 219, 220, 224, 226, 235, 237; II, 161, 179.
- Cools, Jan-, II, 87.
- Cools, Meyneken-, II, 87.
- Cornelis Adrianse of broeder Cornelis, I, 30, 44, 54, 68, 72, 79, 83, 84, 88, 95-100, 102, 104, 106, vv., 127, 132, 133, 137-139, 143, 145, 153, 154, 157-159, 161, 175, 202, 203; II, 130, 135, 136, 142, 145-147, 149, 150, 151, vv., 247, 251.
- Cornelis Wouterz., Adriaan-, I, 107.
- Cornelismone, Pieter-, II, 104.
- Cornille, pred. te Boudwe can., II, 294.
- Cosgir, Franciscus-, II, 291.
- Cosijn, Galielmus-, II, 101.
- Couckaert; z. Knoeke, Rogier van-.
- Courdyle, Paulus (?)-, I, 87, 100.
- Courteville, Karel-, I, 99, vv.; II, 148.
- Courteville, Roeland de-, II, 33, 47.
- Cousijn, François-, II, 101.
- Cousijns, Tanneken-, II, 97.
- Covent, P.-, II, 103.
- Craes, Jan de-, II, 86. Vg. Errata.
- Craneveld, Frans-, I, 80.
- Croes, Hendrik-, II, 70, 72, 86.
- Croes, Mr. Jan-, II, 72, 86.
- Croes, Laurens-, II, 86.
- Crombrughe, Jan-, II, 287.
- Croy, Charles de-; z. Chimay, Prins van-.
- Croy, Dorothea de-, II, 59, 218.
- Croy, Filips de-; z. Aarschot, Hertog van-.
- Croy, Karel Philips de-, II, 59, 60.
- Cubus, Johannes-, II, 231.
- Cuisin, François-, II, 101.
- Curtius, Petrus-, I, 23, vv., 70, 82, 102; II, 167, 246, 247.
- Cuunchen, Pieter van der-, II, 94.

- Dalen, Maurits van-, I, 98.
 Dames, Mayken-, II, 104.
 Dammaert, Pieter-, II, 85, 86.
 Dammant, Adrianus-, II, 162.
 Damme of Dam, Jan van-, II, 165.
 Daniels, Mayken-, II, 105.
 Dathenus, Petrus-, I, 71, 177, 245, vv.; II, 122, 128, 129, 144, 171, 190, 286.
 Decker, Tobias de-, II, 97.
 Deckers, Jozijncken-, II, 103.
 Deken der Christenheid te Brugge, I, 136.
 Dekens der ambachten, I, 186, 202, 203, 224; II, 81, 85.
 Delabarre, Jan-, II, 291.
 Dennetières, Louis-, II, 41, 47, 208.
 Despaers, Gregorius-; z. Spaers, De-.
 Despaers, Nicolaas, II, 33, 147, 148.
 Destrompes, Hieronymus-, II, 178.
 Dearnagle, Philippus van-, II 176.
 Dicaet, Maerten-, II, 87.
 Dierix, Arnoud-, II, 178.
 Dierix, Lodewijk-, II, 274.
 Dierkens, Jan-, II, 294.
 Dodonæus, Antonia-, II, 221.
 Dodonæus, Dionysius-, II, 221.
 Dodonæus, Johanna-, II, 221.
 Dodonæus, Lysbeth-, II, 96.
 Dodonæus, Rembertus-, de vader, II, 96, 221.
 Dodonæus, Rembertus-, de zoon, II, 96, 221.
 Dodonæus, Ursula-, II, 221.
 Dominique, Pieter-, II, 7, 26, 28, 33, 36, 39, 67, 70, 197, 199.
 Domiasent, Boudewijn-, I, 14, vv., 22, 105.
 Dooms, Tanneken-, II, 99.
 Doopsgezinden, I, 10, vv., 15, 24, 64, vv., 127-130, 147, 148, vv., II, 128.
 Doucher, Waalsch pred., I, 266.
 Dousa, II, 238.
 Dréve, Jaques de la-, I, 267, vv.; II, 65, 193, 194.
 Drieux; z. Driutius.
 Drieux, Adriaan-, II, 248.
 Driutius, Michaël-, I, 19; II, 248.
 Driutius, Remigius-, bisschop, I, 102, 164; II, 50, 51, 53, 223, 248, vv.
 Driutius, Remigius-, officiaal, II, 248, 249.
 Drusius, II, 240.
 Duditz, Andreas-, II, 146.
 Ecluse, Adriana de l'-, II, 68.
 Egmond, De jonge graaf van-, I, 231, 232.
 Egmond, Lamornaal, graaf van-, I, 47, 48, 53, 62, 74, 99, 121, 122, 125, 128, 129, 137, 160; II, 132-134, 136, 140-142, 162, 236, 237, 254, 255.
 Egmond, Karel van-, II, 64.
 Elineck, Karel-, II, 130.
 Embize; z. Hembyze.
 Engelgrave, Adriaan-, II, 70.
 Engelgrave, Simon-, II, 70.
 Engelschen te Brugge, I, 20, 85, 61.
 Erasmusen aldaar, I, 34, 80, 133, 138-140, 163, 164; II, 128.
 Erasmus, I, 8, 34, 66, 77, 78, 80, 141, 142, 163; II, 124.
 Escaillot, L'-, Waalsch pred., II, 201.
 Escohier, Nicolaas, I, 258, 259.
 Espies, D'-, of des Piez, II, 195, vv.
 Espinoy, Prins van-, I, 230, 231; II, 8, 184, 189, 202.
 Esche, Joris van-, I, 233; II, 80, 85.
 Eugenius, III, paus, I, 89.

- Eycke, Lodewijk van der-, II, 284.
 Fabricius, Servatius-, I, 219, 221.
 Fabritius, Christophorus-, I, 12, 99; II, 229.
 Fagel, Anna-, II, 173.
 Fagel, Franciscus-, II, 68, 70.
 Farnézo, Alex.-; z. Parma.
 Faulkel of Faukeel:
 Ferdinand, II, 95.
 Janneken, II, 95.
 Faulkelius, Herman-, II, 96, 221, 232.
 Fenaerts, Catharina-, II, 248.
 Ferret, Martin-, II, 262, 263.
 Fièvet, Henry-, I, 268; II, 194.
 Filips II, I, 23, 47, 124, 231; II, 4, 10, 37, 53, 58, 149, 246.
 Firley, Jan-, II, 242.
 Florianus, Johannes-, II, 121.
 Floriszoon, Jan-, II, 95.
 Flye, Jac. de le-, II, 176.
 Fobsma of Foobs, Johanna-, II, 69, 212.
 Foreest, Pieter van-, II, 100.
 Forest, kapitein, II, 32, 33.
 Forest, Michiel du-, I, 267; II, 263.
 Forrest, Pieter-, II, 70, 100.
 Fosse, Nicolaas de la-, II, 70.
 Fovan, Gilles-, II, 273.
 Franciscanen; z. Minderbroeders.
 Franciscus, St.- (van Assisi), I, 85; II, 149.
 François van Valois; z. Alençon.
 Fransche gemeente te Brugge; z. Waalsche gemeente.
 Frarijn, Mr. Jan-, II, 218, 219.
 Frarijn, Mr. Joos-, II, 86, 88, 219.
 Fruterius, Lucas-, II, 238.
 Fruytier of Fruytiers, Jan-, II, 238.
 Gabriël of Gabriëls, Pieter-, I, 12, vv.; II, 125, 185.
 Game of Ghame, Pieter-, II, 226.
 Garcia, Franç. Phil.-, II, 251, 290.
 Gauthier, II, 238.
 Geeraerts, Levinus-, I, 252; II, 191.
 Geldrius, Johannes-, I, 140, II, 240.
 Gerobulus, Johannes-, I, 238, vv.; II, 188, 189.
 Geuzen, I, 33, 163, 164, 204, 212.
 Geuzen, Wilde-, I, 161.
 Geyters, Lieven de-, II, 256.
 Ghistelles, Familie-, II, 146.
 Gietleugen, Joost-, I, 134.
 Gloribus, Jaques-, II, 33.
 Goethals, Johannes-, II, 180.
 Goltzius, Hubertus-, I, 82, 95-97, 134, vv., 141, 142; II, 79, 152, 157, 162, 240.
 Goltzius, Roger-, I, 134.
 Goltzius', Hub.-, dochter, II, 146.
 Goltzius' kinderen, I, 136, 137.
 Goltzius' vrouw, I, 136.
 Gomaer, Gabriël-, II, 70, 71.
 Gomarus, Franciscus-, II, 71, 122, 233.
 Gommart, St.- of Gommarus, II, 213.
 Goulard, Waalsch pred., I, 266.
 Gouvernante, I, 20-22, 28, 33, 47, 55, 120, 121, 124, 125; II, 9, 127, 138, 141, 145, 236, 254.
 Gouverneur van Breda, II, 269, 270.
 Grange, Peregrin de la-, I, 119, II, 253.
 Gregorius van Nazianze, I, 67, 93.
 Grenier, Christoffel-, I, 241; II, 190, 256, 257.
 Groeneveld, Arend van-, II, 17, 27, 29, 205, 238, 264-267.

Groof of Groof, De :

- Anna, II, 204.
 Cornelia, II, 204.
 Gijbrecht, II, 204.
 Jacobus, II, 17, 67, 71, 81,
 204, 205.
 Jozina, II, 204.
 Hendrik, II, 67, 70, 71,
 204, 205.
 Groot, Hugo de-, II, 215, 216, 234.
 Groot, Franciscus de-, I, 194, 199,
 219, 221; II, 15, 18, 173.
 Grueters, Janus de-, II, 293.
 Grueters, Pieter de-, II, 285, 292.
 Gruythuyse of Gruuthuse, Heeren
 van-, II, 143.
 Grijse, Alijd de-, II, 62, 214.
 Grijse, Jacobus de-, II, 5, 18, 23-
 26, 28, 30, 32-34, 53, 62, vv.,
 66, 70, 140, 195, vv., 207.
 Grijse, Johan de-, II, 64, 209.
 Gryze, Jan de-, II, 176, 209.
 Guérart, Pieter-, II, 288.
 Haegman, Pieter-, II, 286.
 Hage, Philippus-, II, 220.
 Haghe, Jaques-, II, 220.
 Halewijn, François van-, II, 182, 183.
 Halewijn en Comines, Johanna
 Henriëtta, vrouwe van-, II, 3, 4.
 Halle, Anth. van-, II, 148.
 Halle, Jan van-, II, 55, 58, 217.
 Hamere, Lodewijk d'-, I, 125,
 II, 161.
 Hardewijn, Maria de-, II, 99.
 Haren, Jan-, I, 204, 207, 253, 255,
 257, 259, vv., 267, 268; II, 25,
 56, 184, 192, 193, 200.
 Haring, Jan-; z. Haren.
 Hasard, Pieter-, II, 289, 290, 293,
 294.

- Hase, Peter de-, I, 145; II, 164,
 255, 256, 293.
 Hasius; z. Hase.
 Hasschen, Marcus van-, II, 86.
 Harremarre; z. Arremarre.
 Hattinga, Abdias-, II, 225, 226.
 Haultain, Gouverneur de-, II, 33,
 84, 103, 104, 206, 207.
 Hauterive, Jacques-, II, 105.
 Havere, Lod. de-; z. Hamere.
 Hecke, Catheline van-, II, 80, 260.
 Hecke, Karel van-, II, 176.
 Hecke, Wouter van der-, II, 177, 178.
 Hembyze, Burchard van-, II, 249.
 Hembyze, Jan van-, I, 177; II,
 170, 204, 258, 259, 286.
 Hendrik VIII, kon. v. Eng., I, 77.
 Heraugière, Charles de-, II, 220, 231.
 Herlin, Michiel-, I, 121; II, 166, 276.
 Hernhutters, I, 248.
 Herrewijn, Jan-, II, 98, 130.
 Heaschen, Joris van-; z. Easche.
 Hessels, Jacobus-, II, 168, 223.
 Hieronymus, I, 98.
 Hinckaert, Margaretha-, II, 62.
 Hochedé, Jan-, II, 273.
 Hoedemaker, Adriaan-, I, 155.
 Hogheman, Pieter-; z. Haegman.
 Holferts, Vijncken-, II, 104.
 Hond, De :
 Cornelis, I, 240.
 Jacobus, }
 Kornelis, } II, 235.
 Petrus, }
 Hongere, Mailgaert de-, I, 122; II,
 141, 142.
 Hoorne, Graaf van-, I, 125, 128,
 129, 160; II, 162, 237.
 Hora, Gilles-, II, 99.
 Hornee, Maximiliaan d'-, II, 24-26,
 29, 39, 41, 206.

- Hornes, Johan de-, II, 206.
Hose, Willem-, I, 14, vv., 22, 101;
II, 126.
Houdemarck, François-, II, 102.
Houte, Gilles van den-, I, 252; II,
90, 92, 191, 219.
Houtvelde, Jaques van-, II, 33, 70.
Houwaert, Michaël-; z. Panwaert.
Hove, Maerten van-, II, 86, 88.
Hubrecht de drukker, I, 9.
Hugalda, Jacoba-, II, 253.
Hugnoten gealagen, I, 111.
Hugot, Nicolaas-, I, 231, 232.
Hurerin, Gaspard-, II, 284, 287.
Huysman, Joost-, I, 175.
- Imbiese; z. Hembyze.
Ingels, I, 122.
Inquisiteur, I, 138, 153; II, 248;
z. ook Titelman.
- Isebaert, Mayken-, II, 101.
Isenbaert, Pieter-, II, 100.
Isenbaert, Tanneken-, II, 98.
Isewijns, Mayken-, II, 101.
- Jacobsen, Jacob-, II, 103.
Jan van Nassau, I, 261.
Jan, Don- van Oostenrijk, I, 169,
170, 174, 223; II, 9.
Jans, Godelieve-, II, 101.
Jansenius, Cornelius-, bisschop van
Gend, II, 248, 249.
Jariga, Doede-, II, 221.
Jauregui, Jean-, I, 231.
Jezuïten te Brugge, I, 164, 174,
175; II, 54, 61, 77, 115, 167, 237.
Jezuïten elders, I, 261; II, 78.
Jodocus, een predikant, I, 45.
Johanna, Gravin-, II, 146.
Johanna, Pausin-, I, 112; II, 153.
Jolijt, Rogier-, II, 86.
- Jombart, François-, I, 269; II, 194.
Jon, Dionysius du-, II, 253.
Jon, François du-; z. Junius.
Jonge, Rogerius de-, I, 104, 153;
II, 148, 149.
Joris de koster, knape van m^r. Lowijs
de roomeester, II, 80, 260.
Joris, David-, I, 65, 66; II, 128,
143, 144.
Joristen, David-, II, 144.
Josephus, Flavius-, I, 93.
Josius, Josus-; z. Junius, Franc.-
Julius, II, paus, I, 90; II, 146.
Junius, Franciscus-, I, 59, vv.,
253, 257-259, 263; II, 142,
207, 252-255.
Junius, Johan- de Jonge, II, 38,
40, 207.
Jvennis, Rogerius-; z. Jonge, De-.
- Karel V, II, 9, 125, 144, 246.
Karel de Stoute, I, 226.
Kastele, Jan van den-; z. Castelinus.
Kerkeraad te Brugge; z. Consistorie.
Kethulle, François van de-; z. Ryhove.
Kethulle, Willem van de-, I, 172.
Keuse, Mattheus-, I, 155.
Kimedoncius, Jacobus-, II, 231, 233.
Kinschot, Gaspar van-, II, 216.
Knocke, gezegd Couckaert, Ro-
gier van-, II, 183.
Koninck, Karel de-; z. Reginus.
Kooplieden te Brugge, voorstanders
der reformatie, I, 8, 35, 138, 143.
Kopernik, II, 241.
Korte, Petrus de-; z. Curtius.
Kortekene, Pieter-, II, 176.
- Laborde; z. Hugot.
Lalaing, Maria Philipp. de-, II, 184.
Lambrecht, Mathias-, II, 183, 223.

- Lammens, Maurits-, II, 102.
 Lammens, Tanneken-, II, 101.
 Lammers, Janneken-, II, 103.
 Lamot, Jan-, II, 284, 287.
 Landpergius; z. Lansbergius.
 Landvoogdes; z. Gouvernante.
 Lansbergius, Franciscus-, I, 240, 241; II, 287.
 Lansbergius, Philippus-, II, 287.
 Lanoy, Jaques de-, II, 17, 29, 41, 205.
 Lantsocht, Isabeau-, II, 281.
 Landsochtius, Christophorus-, I, 163; II, 231.
 Lapius; z. Lopius.
 Lasoleur, Paul-, II, 278.
 Laurijn, Guido-, I, 135; II, 240.
 Laurijn, Marc-, I, 184; II, 240.
 Leden van Vlaanderen, De vier-, I, 21, 27, 29, 31, 202, 223, 261; II, 8, 140, 182, 185, 261.
 Lem, Maarten-, I, 131, 132, 149, 150; II, 53, 164, 178.
 Lemaire, Jacobus-, II, 178.
 Lepius; z. Lopius.
 Lesdain; z. Lanoy, Jaques de-.
 Lespierre, Jaques de-, II, 83.
 Leycester, Graaf van-, II, 98, 106, 121, 221, 230, 276.
 Leys, Ferdinandus-, I, 235.
 Lichtervelde, Margaretha van-, II, 238
 Lichtveld, Gilles-, II, 291.
 Liefde, Secte van het huis der- te Brugge, II, 144.
 Lindanus, Willem-, II, 148.
 Lindianen, I, 188, 163.
 Lindius, Stephanus-, I, 87, 96, vv., 103, 137, 139, 158, 159; II, 149, 166.
 Lipsius, Justus-, I, 140.
 Lisleadam, I, 196.
 Lodewijk, keurvorst, II, 282.
 Lodewijk van Male, graaf, II, 132.
 Lodewijk van Nassau, I, 130, 132, 157.
 Lokeren, Van-; z. Hornes, Max. d'-.
 Lombardus, Lambert-, I, 134.
 Lopius, Adrianus-, I, 216, 219, 236, 237, 257; II, 287.
 Loppez; z. Lopius.
 Loseleur, II, 287.
 Lowijs, Mr.-, de roomeester, II, 80, 81, 260.
 Loy, Adriaan-, II, 298.
 Loy, Cathelina-, II, 100.
 Lucas, Franciscus-, I, 220.
 Luther, I, 8; II, 124, 172, 180.
 Lutheraan, Jan Buf, pred. te Meetkerke bij Brugge-, II, 291.
 Lutheranen, te Brugge, I, 34.
 Lutheranen, te Hondscote, II, 130.
 Maertens, Tanneken-, II, 103.
 Maes, Andriea-, II, 99.
 Magistraat van Brugge, I, 15, 18-20, 23, 25, 29, vv., 35, 44-46, 48, 49, 53, 54, 58, 59, 68, 70-74, 79, 108, 109, 111, 123, 128, vv., 135, 140, 143, 145, 147, 148, 152, 161, 170, 172, 173, 175, 176, 179, 180, 182-185, 192, 193, 200, 202-206, 210, 218, 215-219, 222-224, 226, 228, 238, 234; II, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 33, 35, 36; door Chimay aangesteld, 37-39, 48, 51-54, 56, 65, 66; vroeger, 90, 91, 127, 140, 141, 145, 148, 152, 155, 168, 175, 181, 182, 185, 196, 197, 247, 254, 256.
 Magistraat van 't Vrije te Brugge, I, 57, 170, 198, 202-204, 206-208, 212; II, 26, 30-34, 44, 52, 77, 115, 188.

- Magistraat van 't Vrije te Sluis, II, 68, 66, 69.
- Malcontenten, I, 178, 179, 183, 193, 202, 206-208, 214, 222, 226; II, 6, 9, 18, 20, 22, 70, 114, 169, 178, 181.
- Maldegem, Adolf van-, II, 211.
- Maldeghem, Jacques van-, II, 99, 101.
- Maldeghem, Phil. van-, II, 176.
- Maldergem, Adriaan van-, I, 144, vv., 156; II, 255, 256.
- Male, Lodewijk van-, I, 176.
- Male, Zeger van-, I, 216; II, 70, 203.
- Manmaker, Adriaan-, II, 32, 206.
- March, Jan-, II, 291.
- Marchant, Jaques-, II, 33, 47.
- Margaretha van Parma; z. Gouvernante.
- Maria van Bourgondië, I, 226.
- Maria, Maagd-, I, 51, 141, 142, 225.
- Marmy, Doctor-, I, 47, 49, 51, 253; II, 252.
- Marnix van St. Aldegonde, I, 108; II, 171.
- Marot, Clement-, I, 98.
- Marrivoorde, Charles van-, II, 7, 33, 47.
- Marrivoorde, kapitein, I, 233; II, 13, 203.
- Martinus V, paus, I, 84.
- Massis, Waalsch pred., I, 260; II, 200.
- Matthias, Aartshertog-, I, 170, 171, 174, 185, 186, 214, 228, 231; II, 60, 237.
- Mattijn, Isaäk-, I, 233.
- Maulde, Nicolaas de-, II, 230, 231.
- Maulde, Willem van der-, II, 64.
- Maurits van Nassau, Prins-, II, 63, 94, 216, 221, 235, 241.
- Maximiliaan, keizer, I, 7; II, 64, 96.
- Maximiliaan van Bourgondië, markies van Veere, II, 201.
- May, Jan-, II, 292.
- Meenen, Pouwel van-, I, 154.
- Meersch, Matthijs van der-, II, 105, 108, vv., 278, 279.
- Meese, François-, II, 70.
- Meetkerke, Adolf van-, vader, II, 66, 122, 230, 231, 237, 238.
- Meetkerke, Adolf van-, zoon, II, 64, 66, 238.
- Meetkerke, Nicolaas van-, II, 66, 238, 266.
- Megen, Graaf van-; z. Brimeu, Karel van-.
- Megen, Gravin van-; z. Chimay, Prinses van-.
- Mel, Maillaart de-, II, 70.
- Melun, Pierre de-; z. Espinoy.
- Mendosa, Franciscus-, II, 238.
- Mendosa, Mencia de-, I, 77.
- Menno Simons, I, 8, 65.
- Mertens, ontv. te Gend, II, 52, 209.
- Merula, Paulus-, II, 253.
- Messere, Michiel de-, I, 122.
- Mestach, Guilliame-, II, 283.
- Meulenare, Jacob de-, gezeid Goosins, II, 244.
- Mey, Samuel de-, II, 87.
- Meyere, Gillis de-, I, 145; II, 163.
- Michaens, Jan-, II, 252.
- Michiels, II, 288.
- Michiels, Phillips-, II, 99.
- Michiels, Reynier-, II, 86.
- Mil, Maarten de-, II, 64, 210, 215, 216.
- Minderbroeders, I, 175; II, 149, 150.
- Minne, Joost-, I, 147.
- Minne, Marinus-, II, 64.
- Modde, Corn.-, II, 173, 183.

- Modet, Herman-, I, 47, 49, 50,
 180, 177; II, 134-136, 138, 139,
 230, 251, 252, 286.
- Moerman, Johanna-, II, 233.
- Mol, Hieronymus de-, I, 203-207.
- Montanus; z. Munt.
- Montmorency, George de-, II, 53.
- Moor, Jan de-, II, 291.
- Morel, Firmin-, II, 7, 200, 201.
- Moro, Antonio-, I, 136.
- Morse, Alice-, II, 226.
- Morse, William-, II, 226.
- Morus, Thomas-, I, 80.
- Mostaert, Gilles-, I, 172; II, 71.
- Mostaert, Jacques-, II, 70, 71.
- Motte, La-, Waalsch pred., I, 269.
- Motte, Valentin de Pardieu, sr. de
 la-, I, 206.
- Mouange, Waalsch pred., II, 201.
- Moulerts, Cateline-, II, 100.
- Mouthaen, Philips-, II, 97.
- Mulierius, Mulerius of des Muliers,
 Nicolaas-, II, 240.
- Mulle, Antonius-, II, 97.
- Munt, Jan-, I, 59, vv., 70; II,
 188, 142, 252-254.
- Muntensis; z. Munt.
- Nans, Franç.-; z. Nansius.
- Nans, Marie-, II, 240.
- Nansius, Franciscus-, I, 202, 208;
 II, 7, 66, 70, 175, 239, 240.
- Neste, Jan van-, II, 94.
- Neve, Jan de-, II, 63.
- Nicolaas, Meester-, promotor van
 den inquisiteur, I, 80.
- Nicolaas van Egmond, II, 124.
- Nielle, Charles de-, II, 273.
- Nieuwenhuyse, François van-, II, 33.
- Nieuwlant, Olivier-, II, 33, 37, 47.
- Noïrot, Jacques-, II, 70.
- Noorthout, Johannes van-, II, 290.
- Noorweghe, Janneke van-, II, 102.
- Noorweghe, Neelken van-, II, 98.
- Noorweghen, Pieter van-, II, 98.
- Noothaut, Jan van-; z. Noorthout.
- Notabelen, Collegie der achttien- te
 Brugge, I, 173, 185, 191, 204,
 224; II, 168.
- Noue, De la-, I, 206.
- Ochamus; z. Sylvanus.
- Oignies, Phil. d'-, I, 58; II, 134, 140.
- Olfaerts, Lievijne-, II, 104.
- Oost, Van-, pred. te Dixmude, II, 288.
- Oppaerts, Tanneken-, II, 105.
- Oranje; z. Willem I.
- Origenes, I, 93.
- Orphanus, Jacobus-, II, 239.
- Oudenburg, Michiel van-, I, 56, 71, 72.
- Oussye, Janneken d'-, II, 86.
- Ootermans, Maria-, II, 274.
- Ooters, Jan-, II, 101.
- Paes, Mr. Arnout-, II, 103, 104.
- Pamele, II, 47.
- Pamele, Jan van-, II, 53.
- Panneel, Michiel-, I, 237, vv.; II,
 171, 189.
- Pante, Christoffel-, II, 260.
- Paradijs, Christiaan-, II, 292.
- Paræus, David-, II, 231.
- Pardo, Johannes-, I, 216.
- Parma, I, 223, 225, 230, 241, 245,
 268; II, 7, 8, 9, vv., 12-16, 18,
 23, 30, 31, 33, 35, 37, 41, 42,
 vv., 49-52, 54-59, 67, 76, 77,
 94, 114, 121, 184, 190, 203, 206,
 208, 209, 211, 215, 216, 231,
 232, 257, 259, 263, 268.
- Pau, Arend de-, II, 92, 93.
- Pauli, Franciscus-, II, 258.

- Paulus III, paus, I, 80.
 Paulus IV, paus, II, 246.
 Pausin Johanna, I, 112; II, 153.
 Pauwaert, Michael-, II, 165.
 Peenen, Jan van-, II, 70, 72.
 Peenen, Joost van-, II, 28, 72, 74, vv., 87, 215.
 Pennelius, Salomon-, II, 283, 284.
 Pharisen, Steven-, II, 96.
 Philibert, I, 9.
 Pietersen, Pieter-, II, 105, 110, vv., 279, vv.
 Pistor, Arnoldus-, II, 233.
 Pius IV, paus, II, 246.
 Pius V, paus, I, 131, 151.
 Plante, Franciscus-, II, 235.
 Platteel, Donaes-, II, 86, 87.
 Platvoet, Nicolaas-, II, 291.
 Poekere, Vincent de-, II, 293.
 Poele, Jan van de-, II, 161.
 Polyander, II, 271.
 Poppe, Cornelia-, II, 236.
 Potter, kapitein, II, 101.
 Pottere, Jacob de-, II, 204.
 Præpositus, Jac., z. Sprenger.
 Prat, De- (*dominus Pratensis*), I, 78.
 Pré, Brixus du-, I, 269; II, 194.
 Predikant (ongenoemd) te Damme, II, 210, 211.
 Predikant (gewezen) te Dendermonde, II, 258.
 Predikanten te:
 Brugge, I, 177, 179, 180, 184, 189, 192, 204, 218-221, 234, vv.; II, 65, 190, 203, 284, 287.
 Brugge: Waalsche, I, 257; II, 65.
 Brussel, dertien, I, 2; II, 121.
 Pris, Maria du-, II, 273.
 Procureur-generaal, I, 106, 138, 141, 147.
 Provins, Karel van-, II, 176.
 Provins, Phil. van-, II, 176.
 Provoost, Jacquemijne-, II, 103.
 Provyn, Ysenbrant-, II, 177.
 Puis, Florence du-, II, 104.
 Palleken, Morenche-, II, 87.
 Putte, Nicolaas van de-, II, 80, 260.
 Quellerie, Gerson de la-, II, 271, 272
 Quellerye, Chrestien de la-, II, 194.
 Quenon, Jan-, I, 270; II, 261-263, 265.
 Raet, Karel de-, I, 149.
 Raetgheers, Michiel-, I, 11; II, 243, 244.
 Rævard of Rævardus, Jacobus-, I, 137, 140 vv.; II, 163, 240.
 Ram of Rams, kapitein; z. Rans, Gulielmus-.
 Ramier, Waalsch pred., I, 267.
 Rans, Gulielmus-, II, 36, 70, 207, 212, 214, 220.
 Raphelengius, Franciscus-, II, 96, 220, 221.
 Ratgheers; z. Raetgheers.
 Ravaingan, François de-, II, 219, 220.
 Ravelingen, Daniël van-, II, 96, 222.
 Ravclinghen, Joost van-, II, 222.
 Rebours, De-, II, 196, vv., 215.
 Redingerus, Thomas-, II, 239.
 Regenrius, I, 87.
 Regentes; z. Gouvernante.
 Regius, Carolus-, I, 10, 29, 30, 243; II, 117, 125, 179, 190.
 Regius, Jacobus-, I, 243, 244; II, 190, 286.
 Reigersbergen, Maria van-, II, 234.
 Requesens, Louis de-, I, 165, 169.
 Reyvaert, Ingelbert-, I, 178, 204, 205, 207.

- Reyvaert, Jacob-; z. Rævardus.
 Richard, Charles-; z. Rijkewaert.
 Ridder, Kapitein de-, II, 86, 88.
 Rieu, Jaques du-, II, 276.
 Rieu, Mr. Job du-, II, 104, 105, 271, vv.
 Rieu, Maximiliaan du-, II 272, 276.
 Rieu, Weduwe du-, II, 276.
 Rijcke, Lambertus de-, II, 275.
 Rijcke, Pieter de-, II, 294.
 Rijkewaert, Karel-, II, 287, 288.
 Robaert, Adriaan-, I, 32.
 Robert, pred. te Eecloo, II, 291.
 Rodoan, Karel Philippus de-, II, 108, 224.
 Rogiers, Mr. de-, II, 267.
 Romaingan; z. Ravaingan.
 Roore, Jacob de-, I, 104, 147, 152, vv.; II, 165.
 Rotru, Anthonie-, I, 254.
 Roubais, Roger de-, II, 287, 288.
 Roussel, Claude-, II, 104.
 Roux, Pieter le-, I, 9.
 Roijen, Filips van-, II, 64.
 Rudolf II, keizer, II, 96.
 Ryhove, I, 172, 173, 177, 245; II, 66-68, 70-72, 107, 168, 172, 175, 210, 223, 259.
 Rythovius, Martinus-, II, 146, 249.

 Saeryn, Maria-, II, 221.
 Saeyoen, Vincent-, I, 216; II, 33, 37, 47, 72, 213.
 Salcedo, Nicolaas-, I, 231, 232.
 Sanders, Suzanna-, II, 97, 98.
 Saravia, Adriaan-, I, 269; II, 122, 230, 233, 267, 286.
 Sattens, Joost-, II, 291.
 Saeyoen of Sayon, Vincent-; z. Saeyoen.
 Sayon, Antonie-, II, 70, 72.

 Schaek, Hansken in 't-, gezegd Koordedraeyer, I, 149.
 Schildere, Karel de-, II, 176.
 Schoonbnyck:
 Elizabeth, II, 100.
 Maerten, II, 100.
 Tanneken, II, 100.
 Schoore, Jan van-, II, 84, 174.
 Schuere, Nicaise van der-, II, 286.
 Schueterre, Adriaan de-, II, 292.
 Schumers, Catelina-, II, 102.
 Schwartzenburg, Graaf van-, I, 230.
 Scotis, Anth'-. II, 220, 221.
 Scotis, Thomas van-, I, 202, 208; II, 175, 221.
 Seraeakerke, kapitein, II, 100.
 Sen, Johannes-, I, 238; II, 189.
 Severy, Lodewijk-, II, 292.
 Slabbert, Godefroid-, I, 129, 147, 162; II, 161.
 Sleidanus, Johannes-, I, 97.
 Smet, De- of Smit, ook Smetius: Christoffel-; z. Fabritius.
 Bonaventura-; z. Vulcanius.
 Petrus-; z. Vulcanius.
 Smetius, Martinus-, de pred., I, 121, 136, 137, 145; II, 162, 163, 285, 292.
 Smetius, Martinus-, de oudheidkundige, II, 162, 163.
 Smetius', Mart.- weduwe, I, 186; II, 162.
 Smout, Adriaan-, I, 15, 22, 104, vv.
 Soete, Margarita-, II, 102.
 Soreau, Jan-, I, 120.
 Spaers, Gregorius de-, I, 73, 98, vv.
 Speck, Johan van der-, II, 226.
 Speck, Margar. van der-, II, 226.
 Speck, Suzanna van der-, II, 226.
 Spelle of Spelleken, II, 163.
 Spetael, Jan-, II, 185.

- Spinola, II, 275.
 Spiegle, François-, II, 293.
 Sprenger, Jacobus-, I, 8; II, 124.
 Stakenburg, Louise van-, II, 68, 212.
 Stalpaert, Adr. of Arn.-, II, 111, 280, 282.
 Staten-generaal, I, 169-171, 173, 185, 186, 264; II, 4-7, 24, 27, 81, 83, 88, 89, 63, 78, 167, 168, 171, 175, 182, 189.
 Steenberg, Anna Maria van-, II, 226.
 Steppe, Lienin-, II, 177.
 Stertenius, Enoch-, II, 284.
 Stevin, Hendrik-, II, 242.
 Stevin, Simon-, II, 162, 241, 242.
 Stiers, Michiel-, II, 292.
 Stoet, Jean-, II, 78.
 Stranget, Alexander-, II, 97.
 Stranget, Jannetje-, II, 97.
 Straten, Jonhr. Adriaen van der-, II, 86, 88.
 Struyker, of Stryker; z. Modet.
 Strijcn, Jan van-, bissch., II, 224.
 Stryrode, Godevaert-, II, 246.
 Swarte, Jacob de-, I, 10.
 Swartens, Maria-, II, 248.
 Swingendeau, Mahieu-, II, 102.
 Sylvanus, Joris-, I, 44; II, 250.
 Talboom, Willem-, I, 216-222, 285, 236; II, 173, 180, 215.
 Tassela (?), Tanneke-, II, 99.
 Tempel, Van den-, II, 186.
 Tenèbre, Ange-, II, 291.
 Tertullianus, I, 67.
 Themsche, Jonkheer Gerard van-, II, 220.
 Themscken, Van-:
 Everard, II, 220.
 Jan, II, 220.
 Joris (Georgius), II, 220.
 Theodorie, Cornelis-, II, 290.
 Theophilus; z. Rijkewaert, Karel.
 Thierry, Louis-, II, 214.
 Thiéry, pred. te Waarschoot, II, 294.
 Thomas, pred. te Aardenburg, II, 294.
 Thysius, Professor-, II, 259.
 Til, Balthazar van-, II, 293.
 Til, Remigius van-, II, 293.
 Til, Vaast van-, II, 293.
 Titelman, Petrus-, I, 15, 19, vv., 25, 27, 29; II, 127.
 Torre, Jan de la-, II, 204.
 Trelcat, Lucas-, I, 267; II, 273.
 Triest, Anthonie-, II, 108, 224.
 Troyen, Raphaël van-, II, 104.
 Tutelare, Jaques-, II, 41.
 Tweebrugge, Hertog van-, I, 142, 147.
 Uitenhove, Nicolaas van-, II, 64.
 Ursinus, Zacharias-, II, 232.
 Vaerthol, Dominicus-, II, 70.
 Valcke, Christiaen-, II, 103.
 Valdaura, Bernardus-, I, 80; II, 145.
 Valdaura, Margaretha-, I, 77; II, 145.
 Valencia, Weduwe van Petro de-, II, 105, 108.
 Valette, La-, II, 195, vv.
 Valkemin, Germain-, II, 99.
 Vallée, Jeanne de la-, II, 273.
 Valois, Lieven de-, II, 101.
 Vante; z. Want en Wante.
 Varnest, Joost-, II, 293.
 Vay, Nathan-, II, 275.
 Velde, Jacob van de-, I, 87, 100, vv., 153; II, 148, 249.
 Velde, Lucas van de-, II, 33.
 Veldius; z. Velde, Jac. van de-.
 Vercruyae, Pieter-, I, 214.
 Verdickt, Gilles-, II, 179.

- Veree, Adrianeken-, II, 104.
 Vereecke, Adrianeken-, II, 102.
 Verreycken, II, 47, 48.
 Vienne, Van-, II, 195.
 Vigne, De la-, II, 273.
 Villa Vicensis, Laurentius-, I, 79;
 II, 145.
 Villavincencio, De-; z. Villa Vicensis.
 Ville, Charles de-, II, 294.
 Villeneuve, De-, II, 262.
 Villers, II, 25, 26, 261.
 Villiers; z. Villers.
 Vinck, Isabeau-, II, 100.
 Vinck, Jan-, II, 101.
 Visch, Jan de- of de Visscher, II,
 168, 223.
 Visscher, Johannes de-, II, 107, 223,
 275.
 Vives, Johannes Ludovicus-, I, 8,
 66, 76, vv.; II, 145, 222.
 Vlekwijk, Herman van-, I, 147,
 152, 154, 155; II, 165.
 Vleys, Jan-, I, 172, 178, 204-206,
 236; II, 188, 220, 221.
 Voetius, II, 191.
 Volckaert, Cornelis-, I, 9.
 Volden, Geerard van-, I, 216.
 Voorde, Ferdinand van-, II, 101.
 Voren, Ferdinand van-, II, 102.
 Vos, Michaël de-, II, 105, vv., 222,
 223, 277.
 Vriese, Joris-, II, 290.
 Vucx, Nicolaas-, II, 77.
 Vulcanius, Bonaventura-, II, 238.
 Vulcanius, Petrus-, II, 238.
 Vijve, Van-, van Vive of van Vijven:
 Albinus, II, 89.
 Balthasar, II, 87, 94.
 Jan, I, 142, 143; II, 70, 86, 88, vv.
 Mattheus (Janszoon), II, 86,
 89, 93.
 Mattheus, I, 58; II, 89, 93,
 140, 141.
 Michiel, II, 17, 80, 81, 205.
 Pieter, kapitein, II, 90, 219, 220.
 Waele, Cornelis de-, II, 274.
 Waetermuelen, Michiel van der-,
 II, 101.
 Walaeus, Antonius-, I, 241.
 Walgem; z. Messere, Michiel de-.
 Want, Daniel-, II, 292.
 Wante, Pieter-, II, 292.
 Weedae, Laureyns van-, II, 103.
 Wercke, Joan van de-, II, 31, 33, 206.
 Werf, Van der-, II, 20.
 Westhuus, Paesschijne van-, II, 87.
 Weyts of Wijts:
 Ægidius, I, 79; II, 97, 145, 222.
 Andreas, II, 97.
 Anthonis, II, 97, 98.
 Bondewijn, II, 97, 222.
 David, II, 225.
 Gillis, I, 175.
 Jan, II, 97, 98.
 Johannes, I, 202, 208; II, 33,
 97, 175, 222.
 L., II, 109, 249, 279.
 Willem, I, voorberigt, 233;
 II, 97, 222.
 Wibotius; z. Sylvanus.
 Willem I, prins van Oranje, I,
 122, 138, 139, 142, 147, 169-
 172, 177, 179, 184-186, 202, 204,
 207, 208, 211-214, 223, 230, vv.,
 245, 246, 261; II, 4, 5, 7, 15,
 18, 23-27, 32, 33, 38, 39, 41,
 50, 55, 59, 60, 114, 140, 152,
 168, 171, 174, 177, 181, 182,
 184, 185, 189, 201, 202, 204, 206,
 237, 238, 256, 258, 259, 261.
 Willem, pred. te Dixmude, II, 288.

- Willem de Snijder, I, 149.
 Wilson, Edward-, II, 226.
 Winckelman of Winkelman:
 Anthonis, II, 211.
 Bernard, II, 64, 210.
 Melchior, II, 80, 210.
 Rainier (de oude), II, 64, 210.
 Reinier (Eduardsz.), II, 210.
 Reinier, de sergeant-majoor, I,
 205, 206, 283; II, 24, 26,
 33, 34, 64, 70, 176, 196,
 vv., 207, 210, 219, 242.
 Wingen, Godefridus van-, II, 230.
 Wintere, Kapitein de-, II, 203.
 Wippe, Joris-, II, 165.
 Witte, Johannes de-, I, 216, 236.
- Woutermans; z. Outermans.
 Wouters, Jacobus-, II, 244.
 Wijkere, Bernard van-, II, 41, 47.
 Wyttyneck, Jan-, II, 244.
- Yman, Jacob-, II, 177.
 IJstrand de orgelmaker, I, 13, 19.
- Zee, Jan van-, II, 294.
 Zoetart, pred. te Everghem, II, 292.
 Zoete, Alexander de-, II, 207.
 Zoete, Philips de-, heer van Hautain,
 II, 207.
 Zutphen, Hendrik van-, II, 124.
 Zweertius, I, 107.
 Zwingli, II, 180.

REGISTER VAN PLAATSEN.

- Aalst, Land van-, II, 107.
 Aardenburg, I, 11, 251; II, 99, 173,
 183, 243, 244, 294.
 Aeltere, II, 160.
 Aendijck, II, 292.
 Amsterdam, I, 13, 256, 269; II,
 125, 206, 272, 273.
 Annakerk, St.- te Brugge, II, 170.
 Anna ter Muiden, St.-, II, 99, 103,
 104, 148, 275, 292.
 Antwerpen, I, 2, 14, 18, 41, 43,
 60, 64, 70, 136, 137, 152, 209,
 213, 231, 232, 246, 253, 254,
 256, 258, 261; II, 5, 8, 11,
 106, 124, 129, 134, 162, 163,
 178, 186, 187, 189, 192, 198,
 199, 201, 206, 207, 221, 225,
 229, 230, 237, 239, 251, 253-
 255, 261, 262, 264, 265, 276.
- Armentières, I, 154; II, 165, 266.
 Artois, I, 202.
 Assebroek, II, 131, 132, 133.
 Assenede, I, 251.
 Augustijnenkerk te Brugge, II, 169.
 Augustijnenklooster te Br., II, 169.
 Axel, II, 11.
- Bakkerkapel te Brugge, I, 180.
 Bassevelde, II, 292.
 Bazel, II, 239.
 Beaufort, II, 59.
 Becelaere, II, 283.
 Belle, I, 251; II, 102, 288, 289.
 Bergen in Heneg., II, 59.
 Bergen op Zoom, II, 121, 275, 276.
 Beveren, II, 8, 54, 57, 201, 202.
 Biervliet, II, 259.
 Blankenberge, II, 12, 237, 291.

- Boele; z. Boecle.
 Boecle, II, 285, 292.
 Bogardeschool te Brugge, I, 228; II, 184.
 Bonn, II, 59.
 Bouduwe, II, 294.
 Bourg, II, 253.
 Bourges, II, 253.
 Braamberg te Brugge, I, 95; II, 146, 147.
 Breda, I, 236; II, 220, 269-271.
 Bredenarde, II, 288.
 Bremen, II, 124.
 Bristol, II, 226.
 Brussel, I, 2, 124, 125, 138, 147, 151, 213, 232, 254-256, 267; II, 121, 124, 129, 151, 186, 229, 230, 237, 254.
 Bargas, II, 238.

 Canterbury, II, 200, 201, 230.
 Caprijcke, II, 294.
 Cassel, II, 291.
 Cellebroedersklooster te Brugge, I, 228.
 Chimay, II, 3.
 Christoffelskerk, St.- te Brugge, I, 161; II, 166.
 Clairmarais; z. Clermaretz.
 Clermaretz, II, 285.
 Comens of Comines, II, 27, 57, 255, 288, 293.
 Coolkerke, II, 181.
 Coosdijckel, II, 293.
 Coxyde, II, 257.

 Damme, I, 62; II, 6, 14, 17, 27-29, 34, 41, 47, 71, 100, 142, 187, 204, 205, 208, 210, 211, 255, 281, 289.
 Deinze, I, 251; II, 251.

 Delft, I, 13; II, 99, 100, 143, 180.
 Dendermonde, I, 186, 245, 251; II, 5, 249, 258, 259.
 Deventer, II, 238.
 Dixmude, II, 5, 11, 13, 14, 16, 203, 223, 288.
 Doesburg, II, 64.
 Doest, Abdij ter-, II, 246.
 Doornik, I, 23, 43, 120, 152, 230, 254, 267; II, 37, 41, 46, 47, 149, 184, 203, 213, 215, 263, 273.
 Dordrecht, I, 107, 270; II, 149, 165, 239.
 Douay, I, 141.
 Drie koningen, herberg te Brugge, I, 162; II, 167.
 Dudzele, I, 141; II, 97, 163.
 Duinen, Abdij van- te Brugge, II, 185.
 Duinkerke, I, 104; II, 5, 7, 10, 11, 195, 262, 288, 292.

 Eekloo, I, 41, 46, 49, 238, 244, 245, 251; II, 6, 100, 208, 251, 291.
 Eename, II, 185, 224.
 Elverdinghe, II, 142.
 Elversele, II, 179.
 Emden, I, 10, 12, 13, 209-211, 287; II, 178-180.
 Emmerik, II, 180.
 Engeland, I, 143, 145, 176, 210; II, 11, 66, 255, 256, 290.
 Everghem, II, 292.
 Eversham, II, 185.

 Fécamp in Normandië, II, 169.
 Frankenthal, II, 128, 180.
 Frankfort a. d. Main, II, 233.
 Friesland, I, 130-132, 157, 160.

- Ganzestraat te Brugge, II, 166, 167.**
Gcraardsberge, II, 185, 236.
Gemblours, II, 9.
Gend, I, 2, 41, 43, 45, 46, 48, 49, 59, 60, 70, 125, 144, 171-173, 177, 184, 201, 208, 212, 213, 227, 230-232, 234, 236, 238, 240-246, 250-256; II, 11, 12, 16, 17, 30, 31, 38, 40-42, 44, 45, 47, 51, 52, 54, 114, 129, 133, 134, 137, 138, 144, 145, 160, 169-172, 175, 178, 186, 189, 190, 202, 204, 205, 208, 209, 223-225, 230, 232, 237, 248, 249, 251-259, 261, 286, 287, 291, 292.
Genève, II, 239.
Gevaartsbrugge, II, 6.
Ghistel, II, 181, 182.
Gouda, II, 190.
's Gravenhage, II, 83-85, 217, 241.
Groede, II, 275.
Groningen, II, 233, 240.
Gruithuis, Gruithuize, Gruithuze, I, 64, 65, 69; II, 143.
Gruithuisbosch, I, 64, 65, 68, 69, 153; II, 143, 164.

Halewijn, II, 27, 57.
Halteren, I, 41; II, 160.
Ham, II, 97.
Handbogenhof te Brugge, II, 24, 25.
Hanslebeke, II, 293.
Harlingen, II, 240.
Harebrouck, II, 289.
Heidelberg, II, 232, 253.
Henegouwen, I, 202.
's Hertogenbosch, II, 250.
Hertvelde, II, 292.
Heesdin, II, 230, 256.
Heusden, II, 191, 206.
- Heverlé bij Leuven, II, 59.**
Heyat, II, 291.
Hillige, Het- buiten Brugge, I, 150; II, 165.
Hilverseele, II, 179.
Hoek, Den-, II, 259.
Honbeke, II, 291.
Hondscote, I, 15, 44, 149; II, 98, 126, 130, 137, 229.
Hondexem; z. Hoonegem.
Hoonegem, II, 289.
Houtkerke, II, 98.
Hoye, Ten-in Brugge, II, 166, 167.
Hulst, I, 251, 252; II, 11.

Ingelmunster, II, 223.

Jabbeke, II, 176.
Janskapel, St.- te Brugge, II, 169.
Jeruzalemkerk te Brugge, II, 164, 165.
Joriskapel, St- te Brugge, II, 166.

Kadzand, I, 28, 81.
Kamerijk, I, 223, 225.
Kampen, II, 231, 232.
Kantelberg; z. Canterbury.
Karmelitenklooster te Brugge, II, 148, 170, 193.
Karmelitesenklooster te Brugge, II, 148.
Katharinakerk, St- bij Brugge, I, 49; II, 133, 134.
Keulen, I, 231, 261, 263; II, 4, 66, 145, 232, 239, 240.
Kleef, I, 153, 154, 263.
Knesselare, II, 6.
Kortrijk, I, 149, 152-154, 215, 251; II, 102, 106, 136, 165, 179, 183, 223, 286, 287, 293.
Koudekerke in Walch., II, 274.

- Kramerskapel te Brugge, II, 184.
 Krainingen, II, 59, 84, 85.
 Kruis, St.- bij Aardenburg, II, 290.
 Kruis, St.- bij Brugge, I, 48, 57;
 II, 139.
 Kruiskerkhof, St.- bij Brugge, I,
 49, 50, 56, 57; II, 139; St.
 Kruiskerk, I, 48; II, 133, 134.

 Langemareke, II, 294.
 Lanoy, I, 120; II, 96.
 Laurens, St.- in Oostvl., II, 223, 294.
 Leeuwarden, II, 240, 248.
 Leffinge, II, 183.
 Leiden, I, 257, 268-270; II, 20,
 65, 96-98, 106, 107, 180, 188,
 190, 194, 221, 223, 230, 232-234,
 237-239, 241, 253, 258, 272, 277.
 Lembeke, II, 293.
 Lessines, II, 292.
 Leuven, I, 107, 140; II, 223,
 224, 238, 246, 248.
 Leffe, rivier, I, 53; II, 57, 136.
 Lichtervelde, II, 6.
 Lier, II, 163.
 Lieve-Vrouwekerk te Brugge, I,
 225, vv.
 Lillo, II, 268, 269.
 Lincelle, II, 294.
 Lissenberghe; z. Liswege.
 Liswege, I, 140; II, 163, 291.
 Londen, I, 145; II, 66, 200, 201,
 238, 256.
 Lophem, II, 70, 132, 187.
 Lorraine, I, 268.
 Luik, II, 85, 217, 218, 248.

 Maastricht, II, 9.
 Male, I, 46; II, 132.
 Maleveld, II, 132.
 Mantua, II, 169.

 Marpur, II, 180.
 Mauritsfort of den Hoek, II, 259.
 Mechelen, I, 121, 145, 256, 267;
 II, 96, 107, 163, 221, 248, 263.
 Meenen, I, 208, 214, 215; II,
 12, 69, 136, 165, 179, 289.
 Meerzele, II, 293.
 Meeseme of Messines, II, 129, 141,
 185, 251, 288, 289.
 Meetkerke, II, 237, 291.
 Michiel, St.- I, 46; II, 6, 131, 132,
 138, 164.
 Middelburg in Vlaand., II, 290.
 Middelburg in Zeeland, I, 152, 238,
 244, 253, 254, 256, 261; II, 24,
 63, 68, 72, 106, 112, 129, 137,
 189, 206, 221, 224, 225, 232,
 233, 241, 259, 261, 265, 276, 277.
 Minderbroedersklooster te Brugge,
 II, 146, 147, 150, 170.
 Moerkerke, II, 294.
 Monneau, II, 272, 276.
 Monnikereede, II, 179.
 Moorbecque; z. Moerkerke.
 Munster, I, 34; II, 128.

 Neuzen, II, 259.
 Nicolaas, St.-, II, 292.
 Nicolaaskapel, St.- te Brugge, I, 229;
 II, 184.
 Nieveve, I, 245.
 Nieuwerkerke in Belle-ambacht, II,
 260, 287, 298, 293.
 Nieuwpoort in Westvl., I, 251; II,
 5, 11, 12, 14, 132, 203, 262, 238.
 Nieuwstad, I, 259; II, 193.
 Ninove, II, 185.
 Nivelles, I, 107, 254, 267; II, 261.
 Noorwits; z. Norwich.
 Norwich, I, 238; II, 104, 105, 272-
 274, 276, 293.

- Nijmegen, II, 191.
- Oedelem, I, 45; II, 6, 131, 181.
- Oedeghem, II, 131.
- Oelem; z. Oedelem.
- Oirschot, II, 135.
- Olive occid., II, 201.
- Oljffberg, Vlaamsche-, II, 270, 274.
- Omer, St.- I, 209; II, 115, 130, 148, 180, 235, 286.
- Onzelle, II, 291.
- Oostburg, I, 251; II, 105, 111, 112, 260, 282-284, 292.
- Oostcapelle bij Dixmude, II, 291.
- Oostende, I, 269, 270; II, 5, 12, 14, 17, 27, 34, 88, 41, 57, 63, 72, 112, 176, 208, 209, 213, 214, 226, 291.
- Oostkerke, II, 291.
- Oostwinkele, I, 144, 145.
- Orleans, I, 140.
- Otterburg, II, 193.
- Oudenaarde, I, 43, 45, 122, 251; II, 131, 178, 236, 251, 258, 290.
- Oudenburg, I, 56; II, 291, 293, 294.
- Ouderkerke, II, 97, 98.
- Overveen, II, 125, 135.
- Paltz, I, 245; II, 233.
- Pasquevoel, II, 291.
- Pieters Aelst, St.- te Gend, II, 134.
- Plusdouve, II, 129.
- Poperinge, I, 53; II, 130, 136, 290.
- Prinsenhof te Brugge, I, 232-234.
- Proossche en Kanunniksche te Brugge, I, 196-198; II, 174.
- Pulsdovie, II, 129.
- Quincy, II, 68, 212.
- Rabbauwenburg bij Br., I, 56; II, 138.
- Roermond, II, 148, 238.
- Rome, I, 135, 151.
- Rotterdam, II, 226.
- Rousselare, I, 172, 178, 179, 206, 208, 214; II, 169, 181.
- Royghem bij Gend, II, 134.
- Ruissellede, II, 240.
- Rijssel, I, 256; II, 262, 263.
- Rysum, II, 231.
- Sandwich, II, 229.
- Sas van Gend, II, 11.
- Saumur, II, 233.
- Schiedam, II, 251.
- Sédan, II, 4, 82, 208.
- Sevekoten; z. Zevkote.
- Skennink (F), I, 251.
- Sledinge, I, 144, 145; II, 163, 292.
- Slendeghem; z. Sledinge.
- Sluis, I, 11, 230, 231, 251, 252 II; , 6, 14, 17, 27-30, 34, 37, 38, 41, 47, 50, 57, 63, 64, 68, 69, 72-75, 77, 78, 79, vv., 82-84, 87, 89, 92, 94, 95, vv., 97, 99, 101, 105, 108, 110, 112, 115, 116, 187, 204, 205, 207-209, 211-213, 215, 218-220, 231, 232, 243-245, 257, 259, 260, 263-265, 267, 268, 274-276, 283, 289, 293, 294.
- Sluis, Kasteel van-, I, 172, 207, 232; II, 17, 47, 71, 81, 204, 205.
- Spanjaardsbeek, II, 21.
- Staden, II, 259.
- Stalhille, II, 176.
- Stampershoeck bij Damme, II, 110, 112, 280-282.
- Stampershoeck bij Oostburg, II, 112, 225.

- Steenbrugge, II, 131, 143, 187.
 Steenkerke, II, 130.
 Steenwerke, II, 238.
- Teur, II, 192, 266.
 Teux; z. Teur.
 Theux; z. Teur.
 Thielt; z. Tielt.
 Tholen, II, 77.
 Thorout, I, 251; II, 6.
 Tielt, I, 41, 44; II, 250, 251, 290.
 Tillegem, I, 148, 197; II, 164.
 Tours; z. Teur.
 Trudo, Abdij van St.- bij Brugge,
 II, 131, 138.
 Truijen, St.-, I, 55, 57, 58, 60;
 II, 138, 236, 253.
 Turnhout, I, 207.
- Ursele, I, 144, 145.
 Utrecht, I, 240; II, 272-274.
- Valenciennes, I, 43, 119, vv., 259,
 260; II, 166, 192, 276.
 Varsenare, II, 176.
 Vatreloos; z. Waterloo.
 Veere, II, 68, 101, 103, 207
 233, 234.
 Velseke, I, 244.
 Venlo, I, 134.
 Ventinis, II, 291.
 Verneke; z. Velseke.
 Veurne, II, 11, 14, 142, 203,
 286, 292.
 Vilvoorden, II, 163, 237.
 Vinderhoutte, I, 144, 145.
 Vinoy-Bourg, II, 253.
 Vliegende paard, Het- bij Brugge:
 plaats waar de hervormden preëkten,
 II, 132.
 Vlissingen, I, 231, 238-241; II,
- 69, 96, 112, 189, 232, 234,
 263.
 Volkerinchove, II, 248.
 Voormezele, I, 53; II, 136, 185.
 Vreemdijke, II, 259.
 Vriesland; z. Friesland.
 Vyonois, II, 253.
- Waarschoot, II, 201, 294.
 Waas, Land van-, II, 11.
 Waastene of Warneton, II, 129,
 185, 255, 288.
 Walcheren, II, 267.
 Walem, II, 163.
 Wambrecies, I, 258.
 Waaschersbrug, De- bij Brugge, I, 56.
 Waterloo in Walschvlaand., I, 120;
 II, 294.
 Watervliet, II, 292.
 Wervicq, II, 291.
 Westcapelle in Westvlaand., II, 291.
 Westkerke, II, 241.
 Wetteren, II, 208.
 Wezel, I, 263, 264.
 Willebroek, I, 122.
 Wilsnach, II, 169.
 Wingen, I, 149; II, 290.
 Winkel, I, 251.
 Winoxberge, II, 11, 185, 223,
 262, 288.
 Wittenberg, II, 173.
 Walverghem, II, 129.
- Yperen, I, 43, 48, 53, 108, 122, 145,
 161, 201, 208, 251, 254, 256;
 II, 11, 16, 18, 20, 21, vv., 45,
 101, 103, 107, 124, 129, 132, 133,
 136, 141, 142, 155, 201, 202,
 204, 206, 208, 219, 223, 255,
 260-265, 286-293.
 Ysenberg, II, 239.

- Zeele bij Gend, II, 291.
 Zevokote, I, 46, 47, 49, 57, 59,
 61, 70; II, 131, 132, 254.
 Zoetendale, slot bij Maldegem, II, 78.
- Zomergem, I, 97, 98, 144; II, 294.
 Zonnemaire, II, 292.
 Zoutelande, I, 240.
 Zwol, II, 251.

REGISTER DER VOORNAAMSTE ZAKEN.

- Aanschrijving van Alba aan den
 Brugschen magistraat, I, 138, 139.
 Aanslag op Brugge, 17 Jan. 1583,
 II, 5, 195, vv.; in 1586, II,
 74, 75, 215.
 Aanslagbiljetten tot betaling van
 oorlogskosten, II, 14, 203.
 Allerheiligenfeest, I, 181, vv., 229;
 II, 172.
 Allerzielendag, I, 182.
 Ambtgewaad der predikanten be-
 stond oorspronkelijk niet, I, 50;
 II, 135.
 Attestatiën, Twee oude kerkelijke-
 II, 282, 283.
 Avondgebeden, I, 229, 247-251,
 257; II, 191-193.
 Avondzang, I, 247.
- Bagijnhof, Brand der kerk van 't-
 te Brugge, II, 21.
 Bakkerskapel, Huwelijk in de-, I, 180.
 Banformulieren, opgesteld voor J.
 Haren, I, 262, 265.
 Bedden, De hervormden, des nachts
 gehaald van hunne-, I, 126,
 162, 163.
 Bededagen, Vast- en-, I, 222, vv.,
 229, 230, 235, 247, 248; II,
 14, 20; vg. Dankdagen.
 Bedehuizen, den hervormden toege-
 staan te Brugge en elders, I, 59;
 II, 141, 142.
 Beeldstorm, I, 51, vv.
 Begraven der Calvinisten te Brugge,
 I, 70, 71.
 Beroeping; z. Wettige.
 Bestand, Twaalfjarig-, II, 277.
 Beurzen voor studenten in de
 godgel., I, 254, 255.
 Biddagsbrief, I, 223.
 Biechthooren, Zeven priesters wor-
 den te Brugge aangesteld tot-
 I, 127.
 Bisdommen vermeerderd in Nod. door
 Filips II, I, 23, vv.; II, 246.
 Bloed, Het heilige- te Brugge, I,
 160, 174, 195, 201; II, 54, 169.
 Bloedraad, De-, I, 125.
 Boeranen, II, 123.
 Boeken, Verdachte-; onderzoek deswe-
 gens in de huizen te Brugge, I,
 129, 138, 139.
 Brief van den Brugschen kerkeraad
 aan dien van Emden, I, 210, 211.
 Bullen, Pauselijke-, I, 30, 131.
 Calvinistische denkwijze, de heer-
 schende in Zuidnederl., II, 131.
 Capelrie van Jacobus Wouters te
 Aardenburg, II, 244.
 Catechismus, Heidelb.-, II, 122.

- Christoffel, Het beeld van St.- te Brugge, I, 226.
- Ciborie gestolen uit de Christoffelskerk te Brugge, I, 161.
- Classis van Gend, I, 244, 251.
- Classis van Velseke, I, 244.
- Classis van Zoutelande, I, 240.
- Classisverdeeling, Vlaamsche-, I, 251.
- Classisverdeeling, Waalsche-, I, 253.
- Collegium Driutianum te Leuven, II, 248.
- Conciliën te:
- Bazel, I, 75.
- Constantz, I, 75, 84, 96.
- Nantes, I, 84.
- Pisa, I, 75.
- Trente, I, 75, 76, 108, 218; II, 146, 149.
- Dagelijksche gemeenschappel. gods. in 't begin der hervorm., II, 191.
- Dagen, Heilige-; z. Heiligdagen.
- Dankdagen, I, 229, 230.
- Decaloog; z. Tien geboden.
- Devotarigen, I, 111; II, 153, 155.
- Discipline, Geheime-, I, 108; II, 153-155.
- Dispoot; z. Twistgesprekken.
- Doopen der Calvinisten vóór Brugge, I, 70, 71.
- Doopen buiten de godsdienstoef. afgekeurd, I, 245; II, 258.
- Doopsgezinde rigting, eene eigenaardige, oorspronkelijk Nederlandsche, I, 67.
- Duurte te Brugge, II, 52, 208.
- Edelen, Verbond der-; z. Verbond.
- Eed, Nieuwe-, I, 121, 174, 204; II, 25, 26, 43, 169, 185, 186.
- Ellende te Brugge, II, 19, vv., 52.
- Engelschman gestorven, weigerende de laatste sacramenten, en mitsdien op ongewijden grond begraven te Brugge, I, 20.
- Erasmus' zamenspraken, I, 163; II, 240.
- Feestelijkheden te Brugge:
- Bij de afkondiging van den vrede met Spanje, II, 49.
- Bij Parma's intrede, II, 51.
- Bij den overgang van Gend aan Spanje, II, 54.
- Gebrek aan predikanten in Zuidnederland na de Gendsche bevrediging, II, 178.
- Gedenkschrift der verrigtingen van de afgevaardigden tot den Vlaamschen Olijfberg, II, 274.
- Geestelijken, geboden uit Brugge te vertrekken, I, 180, 184, 193, 209, 215; II, 12, 17, 18, 179, 181, 202, 203.
- Geloofsbelijdenis, Nederl., II, 122, 230.
- Gemeente, Waalsche- te Sluis; geschiedenis van hare opkomst, II, 264.
- Gemeente, Waalsche- te Yperen; geschiedenis van hare opkomst, II, 260, vv.
- Gendsche bevrediging, I, 169, 170, 174, 177, 201; II, 178.
- Getal der gesneuvelde Spanjaarden in 't beleg van Oostende, II, 176.
- Getal der hervormden in het tijdvak der reformatie te:
- Brugge, II, 29, 161, 172, 185.
- Doornik, Nieuwpoort en Dixmude, II, 203.
- Gend en Antwerpen, II, 225.

- Getal der Roomschen te Brugge in het
 tijdvak der herv., II, 29, 172, 185.
 Getal van ongedoopte kinderen te
 Brugge meer dan duizend, I, 164.
 Godsdiensstoefening der Roomschen te
 Br. verboden, I, 222; II, 181, 183.
 Godsdiensvrede :
 De Brugsche, I, 183, vv.; II, 172.
 De Gendsche, I, 184.
 Van Matthias, I, 173, 177,
 184, 201.
 Goederen, Administratie der geestel.,
 I, 216.

 Hallegebod, I, 223; II, 48, 49.
 Heiligdagen, I, 176, 190, 200, 228.
 Hervorming, Begeerte naar- in
 Nederland, I, 74, 75.
 Hervorming, Opgang der- in Vlaand.,
 I, 1-3.
 Hervorming te Brugge geen geveinsd-
 heid of staatkunde, II, 114-116.
 Hervorming, Oorzaken van het te
 niet gaan der- in Zuidned. en met
 name te Brugge, II, 114, 115.
 Hervorming, Vruchten van de- in
 Vlaanderen en Brugge voor Noord-
 nederland, II, 113, 116.
 Hongersnood te Br., II, 18, 52, 208, 209.
 Huis der liefde, Secte van het- te
 Brugge, II, 144.
 Huisdoop door de herv. verworpen,
 I, 245; II, 258.
 Huwelijk; te Brugge het eerste
 voorbeeld van dat eens priesters
 voor de gemeente, I, 71, 72.
 Huwelijken, talrijk bij de klooster-
 lingen te Brugge, I, 216.

 Index van verboden boeken, I, 67,
 79, 96.

 Index, De brieven van Steph. Lin-
 dius op den- geplaatst, I, 95, 96.
 Index, Vives' boek over Augustinus
 op den- geplaatst, I, 67, 79.
 Ingedaagde hervormden van Brugge
 voor Alba, I, 126; II, 161.
 Inquisitie, I, 18, 83, 105.

 Kelk des avondm. aan de leeken, I,
 90; II, 146.
 Kerken afgebroken om en in Brugge,
 I, 171, 177; II, 168.
 Kinderdoop, I, 66, 67.
 Klassen; s. Classis.
 Klokken weggenomen, I, 176, 193,
 194, 216, 230.
 Kloosterlingen huwen, I, 216.
 Kloosterlingen uit Brugge verwezen,
 I, 175-177.
 Kloosters te Brugge, I, 46, 54, 176,
 177, 186-188, 215, 216.
 Koophandel, aanleiding tot het ont-
 staan der reform. te Brugge, I, 8;
 te Antwerpen, II, 124.
 Kruis, Reliquie van het heilige- in
 de Lieve-Vrouwkerk te Brugge
 en elders, II, 54, 139.
 Kruisverheffing, I, 56; II, 138.
 Kruisvinding, I, 174; II, 138.

 Landlieden vlugten naar Brugge en le-
 geren zich op de straten, II, 11, 19.
 Loterijen, Briefjes in de- tot smaad
 der paus. bullen, II, 166.
 Lutherschriften verspreid in Nederl.,
 I, 8; II, 124.

 Melis, scheldwoord, II, 166.
 Mishandeling en schande, door Chi-
 may een' misvierenden priester
 aangedaan, II, 39, 40.

- Miase, Het woord-, I, 221.
- Miase, hoe te bedienen, I, 84, vv., 89, vv.
- Moderatie der plakaten, door 't volk genoemd mooderatie, II, 127, 128.
- Morgengebeden, II, 191.
- Nachtelijke gevangenneming der herv. te Brugge, I, 126.
- Noodlijdende kerken, Bijdragen voor Waalsche-, I, 254, vv.
- Onderwijzers, School-; hun lot wordt te Brugge verbeterd, I, 227, 228.
- Ongedoopte kinderen; z. Getal.
- Oproerbarende predicatiën van broeder Cornelis, I, 72, 73, 115, 203.
- Opstanding des vleesches, beeldspraak, I, 50; II, 136.
- Overkomsten van Roomschen te Sluis, II, 277.
- Pacificatie; z. Gendsche bevrediging.
- Parma's legermagt, II, 10.
- Partijen, Drie- te Brugge, I, 170.
- Pasquillen; z. Schimpdichten.
- Passieprediken, I, 99, 100; II, 148.
- Penning, 10°, 20°, 100°, I, 161.
- Pést te Br., II, 19, 20, 187, 209.
- Plakaten :
- Tot stuiting der herv., I, 9, 18, 41, 55, 74, 129; II, 124, 125, 129.
- Tot invoering der besluiten van het Trentsche concilie, I, 76.
- Tot herstelling der geschondene kerken, I, 126 (beeldstorm, 55).
- Van Alba, tot verkoop der verbeurdverklarde goederen, I, 130.
- Van Alba, om het sacrament eer te bewijzen, I, 160.
- Over het doopen der kinderen, I, 163, 164.
- Waarbij koning Filips vervallen wordt verklaard, I, 231.
- Van Oranje en de staten, waar- bij Brugge en het Vrije tot vij- anden der vereen. Ned. ver- klaard worden, II, 50.
- Predikanten van Gend en Brugge staan in kwaden renk en worden in Nederl. geweerd, I, 236, 242; II, 190.
- Predikanten, Ontleende-, I, 237, vv.
- Prediken van broeder Cornelis, I, 72, 73, 108, vv., 113-115; hem moer- malen verboden, II, 152.
- Priesterdom afgezworen door den prior der Chartreusen te Brugge, I, 237; II, 180.
- Processiën, I, 130, 131, 160, 174, 201; II, 52, 53.
- Propositiën, gedaan aan 't kapittel van St. Donaakerk, I, 195, vv.
- Psalmberijming van Dathenus, II, 122, 128, 129.
- Psalmgezag op de straten, I, 47, 161.
- Publicatie van den Brugschen ma- gistraat, I, 179, 180.
- Redenaars, II, 174.
- Reenwer, II, 217.
- Referein der geuzen aan broeder Cornelis, I, 158.
- Reformatie; z. Hervorming.
- Remonstranten, Weinige leeraars uit Zuidned. overgegaan tot de-, II, 121.
- Rigting, Tweeërlei- onder de Roomsche- katholiken, I, 103.
- Roomeester, II, 81, 216, 217.
- Roomschgezinden, 51- of meer uit Brugge gebannen, II, 17, 18.

- Sacrament des altaars, I, 222.
- SchAbeletters, II, 164.
- Scherpregeters, Voorbeelden van be-
teren zin in-, I, 155; II, 165, 166.
- Schimpdichten, I, 157, II, 38.
- Scholen, Hervorming der-, I, 227, vv.
- Schoolmeester, die gepredikt had, ge-
hangen, II, 160.
- Schriften aangaande de hervormings-
gesch., in België uitgegeven, II, 122.
- Senaat van Rome benoemt Goltzius
tot edel Roomsch burger, I, 135.
- Sergeant-majoor, II, 175, 176.
- Sermoenen van broeder Cornelis, I,
108, vv.; II, 151, 152, 154, vv.
Zija vol van gewigtige histor.
opgaven en kleinigheden, II,
133, 136, 137, 152, 159.
- Hunne echtheid, II, 156-158.
- Hunne geloofwaardigheid, II,
133, 158, 159.
- Hunne naauwkeurigheid en ge-
trouwheid, II, 133, 151, 152.
- Hun chronologisch belang, II,
133, 152.
- Hun geschiedkundig belang, II,
153-160.
- Spanjaarden, burgers van Brugge,
verlaten de stad, I, 193.
- Spotgezang tegen broeder Cornelis,
I, 159, 160.
- Spotprent tegen broeder Cornelis,
I, 158, 159.
- Synoden onder het kruis, II, 123.
- Synoden te Brugge, I, 242, vv.
- Synoden te:
Wezel, 1568, II, 250, 267.
Emden, 1571, II, 267.
Dordrecht, 1574, I, 247; II, 267.
Dordrecht, 1578, I, 249; II,
200, 267.
- Vlissingen, 1581, I, 249.
Gend, 1581, I, 252; II, 258.
Middelburg, 1581, I, 222, 223, 235,
249, 252; II, 200, 258, 267.
's Hage, 1586, I, 249.
Veere, 1610, II, 259.
Dordrecht, 1618 en 1619, I, 250;
II, 259.
- Synoden, Waalsche- te:
Teur of Teux (en Armentières), 26
Apr. 1563, II, 192, 266, 267.
Antwerpen, Gend, Leiden, Mid-
delburg enz., I, 253, vv.; II,
192, vv., 261-275, en elders.
- Tegenwoordigheid van 's Heilands
ligchaam in het brood des av., I, 221.
- Tempels der herv. te Brugge bestormd
en verwoest, II, 49.
- Teregstelling van herv. in Vlaand.,
Holl., Zeel., Brab., ook te Br., I, 127.
Van doopsgezinden, I, 127.
- Thesianer nonnen te Br., II, 226.
- Tien geboden, Verdeeling der-, I, 93, vv.
- Transsubstantiatie, II, 135.
- Trompetter, Spaansch herant in Br.,
II, 13, 15, 23; in Yperen, II, 16.
- Trouwen der Calvinisten vóór Brugge,
I, 70, 71.
- Twaalfjarig bestand, II, 277.
- Twistgesprekken, Opentlijke-, I, 217;
II, 180.
- Unie van Brussel, 9 Jan. 1577, I, 170,
171, 177; II, 4, 140, 169, 182, 249.
- Unie van Utrecht, I, 200 vv.; II,
174, 177.
- Veldgodsdienst, II, 135.
- Verbeurdverklaring van der herv. goe-
deren te Br., I, 125, 130.

- Verbond der edelen, I, 33, 120-122; II, 127.
- Verdrag van overgave en verzoening van Brugge met Parma, II, 42, vv.
- Verkoop van der hervormden goederen te Brugge, I, 127, 130.
- Vervolging, Gelcofs-:
 Te Brugge, I, 9, 14, eld.
 In Vlaanderen, II, 107, 108.
 In het bisdom van Yperen, II, 78, 223, 275.
 Van een' persoon in Kadzand, I, 23.
- Vespers, I, 247.
- Vierdagen, I, 228, vv.
- Vlaamsche elementen in de Ned. hervormde kerk, II, 122.
- Vlamingen, een scheldnaam der contra-remonstranten, II, 122.
- Vlugtelingen, I, 9, 125, 126, 193; II, 15, 41, 50, 61, vv., 173, 178, 179.
- Vluchtelingen, Vlaamsche- in Engeland, II, 255, 256.
- Voorspelling van br. Cornelis, II, 166.
- Vroedvrouwen, Verplichting der Brugsche- om de geborene kinderen ten doop te brengen, maar daarin nalatig, I, 164.
- Vrije, Het- te Brugge en te Sluis; z. Magistraat in 't reg. van pers.
- Vrije wil, I, 51.
- Vulgata, II, 246.
- Waalische gemeente te Brugge I, 60, 252, vv.; II, 192-194.
- Wagebaert, II, 174.
- Walen te Brugge, voorstanders der reformatie, I, 35.
- Walinnen te Brugge; haar psalmgezang, I, 161, 162.
- Watergeuzen, I, 164; II, 13.
- Weddenschappen nopens Alba's wederkomst uit Friesland, I, 130.
- Wederdoopers te Munster, I, 67.
- Werken, Alle- zijn zonden; stelling der Vlaamsche vlugtelingen in Engeland, II, 255.
- Westvlaanderen:
 Het aanvangspunt:
 Der predicatiën, I, 39, 40, 44.
 Van den beeldstorm, I, 53.
 Van vele andere hervormingsbewegingen, II, 136.
 Ontvolkt wegens het plakkaat voor de inquisitie, I, 9, 18.
- Wettige beroeping van bevoegde personen tot predikant, een streng vereischte in de herv. kerk sedert haar ontstaan, II, 266, vv.
- Wonder der heilige Maagd, I, 141, 142.
- Woord van God, Beschreven en onbeschreven-, I, 217, 219.
- Zamenkomst in het Handbogenhof, II, 24, 25.
- Ziekte, Haastige- of pest, II, 257.
- Zwaard en hoed, door de pausen gewijd in den Keranacht voor één' der Christenvorsten, II, 165.

E R R A T A.

DEEL I.

Bl.	r.	staat:	lande	lees:	lands
"	43,	"	11, " weêrlooze	"	weerlooze
"	52,	"	6, " uit innigheid	"	uitzinnigheid
"	71,	"	21, " 29 October	"	27 October
"	"	"	25, " die	"	dien
"	112,	"	14, " apalogie	"	apologie
"	120,	"	35, " 1566	"	1567

DEEL II.

"	18,	"	1, " CORNELIS BAERSDORP	"	PHILIPPUS B. (*)
"	39,	"	10, " gevoel	"	gewoel
"	86,	"	8, " JAN DE CROES	"	JAN DE CRAES
"	89,	"	4, " JAN FRARIJN	"	JOOS FRARIJN
"	96	(†)			
"	147,	"	10, " Ald.	"	Serm.
"	149,	"	13, " te zijne	"	te zijn:
"	164,	"	1, " IV, 1	"	IV, 7
"	215	(§)			
"	232,	"	27, " uigegevene	"	uitgegevene
"	272,	"	15, " 1595	"	1597
"	280,	"	12, " umre	"	reum
"	287	(**)			

Andere geringe misstellingen gelieve de lezer te versoonen.

(*) De beroemde lijfarts van KAREL V, CORNELIS BAERSDORP, was volgens SANDERUS burgemeester van Brugge in 1562. Hij overleed aldaar in 1565 en is er begraven in de St. Donaaskerk. PHILIPPUS BAERSDORP was burgemeester te Brugge in 1578.

(†) Bij het gestelde nopens REMBERTUS DODONEUS, den jongeren, en zijne dochter LYSBETH neme men in aanmerking wat VROLIKHEIT zegt, *Vliiss. kerkhemel*, voorrede, bl. XVI, dat „Doctor Rombertus Dodoneus” te Vlissingen begraven is 15 Sept. 1607.

(§) Aldaar, aant. ¹ van bl. 73, is gezegd, dat JOOST DE CABOOTERE niet in de Lieve-Vrouwekerk begraven is, en wordt van zijn' zoon JOOS gesproken als gestorven 28 Maart 1602. 't Is eene vergissing, ontstaan uit min bedachtzame lezing. Immers, die hier als zijn zoon wordt opgegeven is hij-zelf geweest, wiens vader mede JOOS was geheeten. Men oordeelde uit de grafchriften: „Sepulture van d'Heer Joos de Cabootre, d'Heer Joos seune, die starf anno 1602 den 28 Maerte. — Ende van Jofv. Catharina, filia d'Heer Jan de Boodt, geselnede van den voorn. Joos, die starf anno 1567, den 5 dag in Hoymaend.” Alzoo vervalt alles wat uit zijn niet-begraven te Brugge is afgeleid.

(**) Nog ter goeder ure ontdek ik nóg een' Brugschen predikant in eene naamlijst van Leidsche predd. achter een Leidsch passieboekje van 1778; t.w.: „Casparus van Gent, ber. van Ridderkerk 1575, ontalagen 157; was predikant te Brugge 1579.” A. 's GRAVEZANDE, *De unie v. Utr. herd.*, bl. 147, meldt, dat aan de pas opgerigte Leidsche hoogeschool onderwees „in de Oostersche talen C. VAN GENT, van Leijden.” Was hij misschien ook dezelfde als onze GASPARD HURERIN van bl. 287?

